

De Twentse Beweging

Rijksuniversiteit Groningen

De Twentse Beweging

Strijd voor Modersproake en Eigenheid

Proefschrift

ter verkrijging van het doctoraat in de
Letteren
aan de Rijksuniversiteit Groningen
op gezag van de
Rector Magnificus, dr. F. Zwarts,
in het openbaar te verdedigen op
donderdag 15 mei 2003
om 14.15 uur

door

FRANCISCUS GERHARDUS HIERONYMUS
LÖWIK

geboren op 30 september 1956
te Almelo

Promotor	Prof. dr. H.W.H. Niebaum
Co – Promotor	Dr. J. van der Kooi

Beoordelingscommissie	Prof. dr. A.H. Huussen
	Prof. dr. L. Kremer
	Prof. dr. S. Reker

Inhoudsopgave

WOORD VOORAF	10
INLEIDING EN VERANTWOORDING	13
1 REGIONALISME	13
2 REGIO	20
3 REGIONALISTEN	22
4 PERIODISERING	22
5 SPELLING EN SCHRIJFWIJZE	23
HOOFDSTUK 1: DE NEGENTIENDE EEUW	24
1.0 INLEIDING	24
1.1 ORGANISATIES	27
1.1.1 De Almanakken	27
1.1.1.1 <i>Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren (OA)</i> en Halbertsma	27
1.1.1.2 Andere almanakken en de <i>Twentsche Almanak (TAK)</i>	30
1.1.2 Geschiedschrijving, volkskunde, taalkunde: Weeling - Sloet tot Olthuys - Geerdink - Hattink - Gallée	31
1.2 STREEKTAAL	35
1.2.1 Stukjes en beetjes	35
1.2.1.1 Blijdenstein - Behrns - Helderma - De Thouars - Smelt - Van Wechel - Ballot	35
1.2.1.2 Anderen	41
1.2.2 Van Wijngaarden en Heinink	42
1.3 INTERLOOG	44
HOOFDSTUK 2: 1900-1940	46
2.0 INLEIDING	46
2.1 ORGANISATIES	47
2.1.1 <i>Driemaandelijkse Bladen (DMB)</i>	47
2.1.2 Patricische kringen: Oudheidkamer Twente (OKT) en andere initiatieven	48
2.1.3 Burgerlijke kringen	54
2.1.3.1 Drie Herauten en hun vrienden	54
2.1.3.1.1 Van Deinse	54
2.1.3.1.2 ... en adepten: Meyling en Dingeldein	56
2.1.3.1.3 Jans	57
2.1.3.2 <i>Saksenland (SAKSL)</i>	60
2.1.3.3 Andere regionalisten: de Schneiders - Sambeek - Van Coeverden	61
2.1.3.4 De Duitsch-Nederlandsche Vereeniging en <i>Noaberschopp</i>	62
2.2 STREEKTAAL	67
2.2.1 Primaire literatuur	67
2.2.1.1 'Bèrge' - Berghege - Elderink - Vloedbeld - Van Buren	67
2.2.1.2 'Beelten': Dollekamp - Klaassen - Jassies - Van Deinse - Van Koersveld - Koopmans - Krikhaar - Kuiper - Van der Moolen - Pot - Ros	71
2.2.1.3 Een jonge garde: Buter - Buursink	76
2.2.2 Secundaire literatuur: Ribbert - Bezoen - Jonker - Bernink - Rakers - Everink	77
2.3 OVERIGE STREEKCULTURELE PUBLICATIES OF ACTIES	80
2.3.1 Historie en volkskarakter: Röring - Benthem	80
2.3.2 Volksgebruiken	82
2.4 INTERLOOG	83
HOOFDSTUK 3: 1940-1945	85
3.0 INLEIDING	85
3.1 ALGEMEEN	86

3.1.1 <i>Saxo-Frisia</i> : Blad en Stichting	86
3.1.2 <i>Het Noorder Land (NL)</i>	87
3.1.3 <i>De Schouw (SCH)</i>	88
3.2 VAN PERSOON TOT PERSOON: HOUDING (OVERIGE) TWENTSE REGIONALISTEN	90
3.3 INTERLOOG	96
HOOFDSTUK 4: 1945-1950	97
4.0 INLEIDING	97
4.1 ORGANISATIES	98
4.1.1 <i>Overijssel, Jaarboek voor Cultuur en Historie (JBO)</i>	98
4.1.2 <i>Twenteland (TL)</i>	99
4.1.3 De Algemene Vereniging Twente (AVT)	102
4.1.3.1 Oprichting	102
4.1.3.2 Werkgroepen	104
4.1.4 <i>Driemaandelijkse Bladen</i>	106
4.1.5 Diemer	108
4.1.6 Allardsoog	109
4.2 STREEKTAAL	112
4.2.1 Primaire literatuur: Jassies - Legtenberg - Van Buren - Buursink en anderen	112
4.2.2 Secundaire literatuur: Bezoen - Wanink	116
4.3 OVERIGE STREEKCULTURELE PUBLICATIES OF ACTIES	118
4.3.1 Geen Saksen!	118
4.3.2 Saksisch volkskarakter	118
4.3.3 Stichting Edwina van Heek	119
4.3.4 Saksisch bouwen	120
4.3.5 Streekboeken en TH-commotie	122
4.4 INTERLOOG	123
HOOFDSTUK 5: 1950-1963 DEEL 1	126
5.0 INLEIDING	126
5.1 ORGANISATIES	126
5.1.1 AVT	126
5.1.1.1 Twentedag 1952	126
5.1.1.2 'Grappen' en commotie	131
5.1.1.3 Twentedag: 1953	133
5.1.1.4 Conflict Buter - Buursink	135
5.1.1.5 Bakkeveen	138
5.1.1.6 AVT vijf jaar. Grote woorden	139
5.1.1.7 Twentedag 1954	141
5.1.1.8 AVT-werkgroep Textielgeschiedenis	143
5.1.1.9 Regionale Omroep Oost (ROO)	144
5.1.2 <i>De Mars</i> en <i>Jaarboek Overijssel</i>	146
5.1.2.1 Relatie AVT- <i>De Mars</i>	149
5.1.3 Nedersaksische samenwerking	151
5.1.3.1 Rakers en Diemer	152
5.1.3.2 Interregionale samenwerking	155
5.1.3.3 Nedersaksische leerstoel	156
5.1.3.4 K.H. Heeroma	160
5.1.3.5 Het Nedersaksisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen	164
5.1.3.6 Het Everlo	166
5.1.3.7 Nedersaksisch symposion	170
5.1.3.8 Nedersaksische Schrieversbond	171
5.1.3.9 <i>'t Swieniegeltje (SW)</i>	175
5.1.3.10 Optimisme	180
5.2 INTERLOOG	181

HOOFDSTUK 6: 1950-1963 DEEL 2	183
6.0 INLEIDING	183
6.1 ORGANISATIES	183
6.1.1 Uitbouw	183
6.1.1.1 ‘Schrieverskringen’	183
6.1.1.2 Schrievers	184
6.1.1.3 Twentsche Schrieverskring	185
6.1.1.4 <i>Twènterlaand en -leu en -spraoke</i>	186
6.1.2 Stagnatie	191
6.1.2.1 Ter Apel	191
6.1.2.2 Windstilte	194
6.1.2.3 Een eigen omroep	194
6.1.2.4 Einde <i>’t Swieniegeltje</i>	196
6.1.2.5 Nieuwe plannen en misverstanden	199
6.1.2.6 Rumor in casa	204
6.1.2.7 Aflopend tij	208
6.2 STREEKTAAL	210
6.2.1 Primaire literatuur: Bezoen - Vloedbeld - Buursink	210
6.2.1.2 Overige schrijvers: Borghuis - Budde - Klaassen - Lamm - Van der Meiden - Meuris - Schönfeld Wichers (Belcampo)	212
6.2.2 Secundaire literatuur	214
6.3 OVERIGE STREEKCULTURELE PUBLICATIES OF ACTIES	217
6.4 INTERLOOG	223
HOOFDSTUK 7: 1963-1975	225
7.0 INLEIDING	225
7.1 ORGANISATIES	227
7.1.1 Stille jaren	227
7.1.2 <i>Heenland (HL)</i>	228
7.1.3 <i>Jaarboek Twente (JBT)</i>	228
7.1.3.1 Oprichting	228
7.1.3.2 B.H.A.M. Plegt	229
7.1.4 Twente-Dinkelland-Naoberschap	230
7.1.5 <i>’t Inschrien (Isch)</i>	231
7.1.6 De RONO	232
7.2 STREEKTAAL	234
7.2.1 Primaire literatuur: Borghuis - Klaassen - Buursink - Plegt - Hagreis-Post - Heerink - Rozendom - <i>Schriewied</i>	234
7.2.2 Secundaire literatuur	236
7.2.2.1 Incidentele publicaties	236
7.2.2.2 Entjes	237
7.2.3 Om de taal	239
7.2.3.1 Uitgeverij Witkam	239
7.2.3.2 Onderzoek en ervaring	240
7.2.3.2.1 Nuytens	240
7.2.3.2.2 Engelbertink en Wolbert	240
7.3 OVERIGE STREEKCULTURELE PUBLICATIES OF ACTIES	241
7.3.1 Publicaties	241
7.3.1.1 Jans’ nalatenschap	241
7.3.1.2 Anderen: E. Jans - Eshuis - Hagens - Bartelink	242
7.3.2 Midwinterrevival	243
7.3.3 ‘Twente’	244
7.4 INTERLOOG	245
HOOFDSTUK 8: 1975-1990	246
8.0 INLEIDING	246
8.1 ORGANISATIES	246

8.1.1	Kreenk vuur de Twentse Sproak	246
8.1.1.1	Oprichting	246
8.1.1.2	Werkgroepen	247
8.1.1.3	Engelbertink	251
8.1.2	Verbond van Neersasse Dialektringen	252
8.1.3	<i>De Pennevogel (DP)</i>	253
8.1.4	KTS-Acties	254
8.1.5	Twente Akademie (TA)	255
8.1.6	Een nieuwe koers bij het <i>Jaarboek Twente?</i>	259
8.1.7	SONT	259
8.1.8	De nieuwe <i>Twentse Post</i> en <i>Het Twentse Leven</i>	262
8.2	STREEKTAAL	263
8.2.1	Primaire literatuur: Gigengack - Hamhuis - Van de Velde - Mutter - Kraa - Schönfeld Wichers - Vaanholt	263
8.2.2	Secundaire literatuur: Dijkhuis - Schönfeld Wichers - Hottenhuis - Löwik	265
8.2.3	Om de taal	267
8.2.3.1	Radio en streektaal	267
8.2.3.2	Onderzoek	270
8.3	OVERIGE STREEKCULTURELE PUBLICATIES OF ACTIES	272
8.3.1	Publicaties	272
8.3.2	Herdenkingen	273
8.4	INTERLOOG	274
HOOFDSTUK 9: 1990 - 2000		276
9.0	INLEIDING	276
9.1	ORGANISATIES	277
9.1.1	Groeiende samenwerking	277
9.1.2	Twente Akademie	278
9.1.3	Kreenk vuur de Twentse Sproak	280
9.1.4	Van Deinese Instituut (VDI)	281
9.1.5	Erkenning van het Nedersaksisch	282
9.1.6	Streektaalconsulent	284
9.1.7	Schrieversbond	285
9.1.8	<i>De Nije Tied (DNT)</i>	286
9.1.9	De omroep	289
9.2	STREEKTAAL	289
9.2.1	Primaire literatuur: Betting - Buter - Hottenhuis - Kraa - Wilmink - Finkers - Löwik en Van der Vliet - Van der Meiden - Morsink - Vaanholt - Van de Velde - Vosseveld - Swennenhuis en anderen	289
9.2.2	Secundaire literatuur: Kroese - Dijkhuis - D. Dijkhuis - Van de Velde - Seyger	296
9.2.3	Om de streektaal	297
9.2.3.1	Emoties	297
9.2.3.2	Emancipatie?	298
9.2.3.3	Onderzoek	300
9.2.3.4	Meningen	301
9.3	OVERIGE STREEKCULTURELE PUBLICATIES OF ACTIES	303
SAMENVATTING		307
	In t Kört	312
	Summary	316
WIE IS WIE?		321

AFKORTINGEN- EN BRONNENLIJST	350
1 Organisaties, uitgeverijen e.d.	350
2 Tijdschriften, kranten en andere periodieke uitgaven	350
3 Aangehaalde literatuur	351
4 Archivalia	364
BIJLAGEN	365
Bijlage 1: Twente in cijfers 1859 en 1959	365
Bijlage 2: Bezoen over Weeling	366
Bijlage 3: Profielschets actieve Twentse regionalisten	368
Bijlage 4: Brief Heeroma aan Bezoen	375
Bijlage 5: Beeldvorming	376
REGISTER OP PERSOONSNAMEN	382

Woord vooraf

De wereld kan zo rijk zijn aan vormen en klanken als elke regio zijn eigen gezicht en geluid wil en kan bewaren en ontwikkelen. Helaas zagen we vooral in de tweede helft van de nu afgelopen twintigste eeuw een kleinburgerlijk conformisme als een bulldozer alle oneffenheden uit het culturele landschap wegvagen, de ruigtes, de hoogtes en de diepten: alles verworden tot een ‘keurige’ nieuwbouwwijk, voorspelbaar van Zoutkamp tot Eijsden, van Glanerbrug tot Scheveningen. ‘Keurig’, maar vooral ook mediocre en .... saai. Buiten de uit hun krachten gegroeide steden en dorpen heerst het liberalisme: de ongebreidelde jacht op geld heeft de fraaiste landschappen omgeploegd en tot businesscentra gemaakt, met veel schreeuwende reclames in de ordinairste kleuren.

Ook de oude gewestelijke, zo vaak al de dood aangezegde talen gingen hun kreeftengang. Het Twents heeft kwantitatief en kwalitatief een enorme klap gehad. ‘Netjes praaten hoea!’ werd gepropageerd, door een door het onderwijs geïndoctrineerde generatie ouders die het Twents niet m e e r correct en het Nederlands n o g (steeds) n i e t correct kan spreken. En dit alles geschiedde met een hardnekkigheid die slechts geëvenaard werd door de poverheid, ja domheid van de aangedragen ‘argumenten’.

Verhief dan niemand zijn stem tegen het hardschreeuwende koor van ‘gladstrieikers’? Ja, toch wel. Er zijn er geweest die uitgaande van de culturele eigenwaarden van het gewest de toekomst in wilden en dat alles in het besef dat de tijd van Ot en Sien voorbij is en dat de wereld niet bij de eigen regio ophoudt. Regionalisten noemen we ze. De eerste die ik ‘ontmoette’ was Jan Jans. Ik zal een jaar of veertien geweest zijn toen ik zijn *Landelijke bouwkunst in Oost-Nederland* aanschafte. Dit werk maakte me nieuwsgierig naar de eigen cultuur van de Nederlandse randgewesten. Toen ik enige jaren later als scholier de laat-middeleeuwse *Elckerlijck* moest lezen ontdekte ik ook de Twentse versie van Vloedbeld. En nog meer dan bij de moderne Nederlandse vertaling - die ik later onder ogen kreeg - kwam me dit stuk nabij. Beide stadgenoten openden me de ogen voor de waarde van het eigene in allerlei aspecten. Voor mij was het vooral die merkwaardige taal, die volwassenen onder elkaar wél spraken maar met de kinderen niet, die me intrigeerde. Die taal die uitsluitend scheen te bestaan uit negaties en die wel tot het schunnigste moest behoren wat ooit in mensenbreinen tot ontwikkeling is gekomen. Tot die conclusie toch moest ik welhaast komen, afgebluft door een (uit Rotterdam afkomstige) conrector op een overigens aardige school. Hij had flarden opgevangen van een gesprek dat ik had met een medescholier uit Geesteren. Inderdaad: in het ‘plat’. We dienden ons van de roodaanlopende onderwijsman in een fatsoenlijke en beschaafde taal te uiten, wilden we later niet op de onderste sport van de maatschappelijke ladder terecht komen.

Vanaf dát moment vooral wilde ik meer weten van de eigen-aardige taal en cultuur van het oosten van ons land en van de mensen die zich daarvoor inzetten. Ik wilde bovendien een antwoord op de vraag waarom die met zulk een minachting werden bejegend. Met die wens kreeg ik het nog moeilijk want er bestond zo goed als geen literatuur over. Wél waren er - om het met Gezelle te zeggen - ‘tuitjes en fragmentjes’. Slechts voor wie goed kon speuren, en bovendien dan nog wist wáár, was er enige lectuur om op te slaan. Om die reden besloot ik voor mijn MO-B scriptie na te gaan wie er zich in de loop van de tijd zoal hebben bekommerd om de Twentse streektaal. De publicatie *Om de taal van Twente* was er het resultaat van. Maar met één van die mensen, Jan Jans was ik nog niet klaar. Deze veelzijdige en opvallende Almeloër - nu eens geen ‘toomeer-kearlken’! (iemand die alles onverschillig laat) - bleef me intrigeren en ik schreef zijn biografie.

Door deze boekwerken raakte ik nog beter vertrouwd met de kringen van de regionalisten. Ik besloot om van het onderzoek ‘werk’ te maken, nam contact op met het Nedersaksisch Insti-

tuut en ‘doo göng t lös’. Ondertussen kwam ik tot het besef - Twents schrijvende in couranten, tijdschriften van allerlei soort en betrokken bij het streektaaltijdschrift *De Nije Tied* - dat met name het taalregionalisme zich niet op een doodlopende weg bevindt, maar dat er zich integendeel een opleving voordoet in de belangstelling voor de streektaal. Die belangstelling wordt de laatste jaren op verschillende terreinen getoond in kerkdiensten, culturele avonden, cabaretvoorstellingen, de uitgave van van CD's, etc. De - ontrechte - gêne lijkt afgelegd. Die belangstelling mocht ik zelf ervaren met het enorme succes van *Asterix den Galliër* die ik als Friese Tukker samen met de Tukkerse Fries Goaitsen van der Vliet uit de grondtekst vertaalde. ‘De schaamte voorbij’ kan een verklaring zijn voor de hausse in streekboeken en bovengenoemde oplevende aandacht voor de streektaal die nu zelfs tot het onderwijs en de politiek doordringt.

Regiogenoten en anderen die in de lijn van de regionalisten willen staan, hebben - zo was mijn overweging - wat aan een historische omkadering en verankering van hun streven. Wellicht kunnen ze hun doel beter zien, kunnen ze lering trekken uit deze eerste omvangrijke studie naar het werk van de Twentse regionalisten. Dit boek is mede voortgekomen uit de wens die Adriaan Buter uitsprak naar aanleiding van het verschijnen van *Om de taal van Twente*. Hij hoopte toen op een pendant en tevens aanvulling op dat werk, op een totaalbeeld dus van ‘Twente in beweging’.¹ Dit boek wil mede ook een antwoord zijn op de oproep van Anne van der Meiden om de streekcultuur te bestuderen en te beschrijven: “(wiej möt) blievn bewaarn, vastleggen, nije weagen zeukn [...] t bewustwoddn bie de leu verbeterren, ofrekkenen met dee gêne” en “Wi’j mot méér wetn, méér zeukn, méér beschrievn, méér prodeceern.”² Het wil het streven in kaart brengen en dienen als fundament, desnoods als ‘houwklos’ (hakblok) voor diegenen die willen vóórtbouwen en de ‘gladstriekers’ een halt toe willen roepen om zonder knipmutsen en mét urbane centra en computers Twente Twente te laten zijn. Wetenschappelijke onpartijdigheid - hoewel nooit geheel bereikbaar - zal daarbij de basis zijn. Ook na bovenstaand betoog.

Ik heb dit werk geschreven naast een volledige baan als docent geschiedenis aan een grote scholengemeenschap. Ik heb het met vreugde gedaan en het viel me niet zwaar: van een hobby was ‘werk’ gemaakt. Wat me wel zwaar viel waren de problemen die werden opgeroepen door de geografische afstand tot mijn studiegebied. Veel literatuur die in Twente gewoon voor het pakken ligt - als je tenminste weet waar - moest ik aanvragen. Dat leverde soms lange wachttijden op.

Een historisch onderzoeker is behalve van zijn vaardigheden meer dan hem lief is afhankelijk van toeval. Ik werd mij van deze ‘Binsenwahrheit’ tijdens mijn zoektocht naar informatie meer dan eens bewust. Zo heb ik stad en land afgezocht, geschreven, gemaïld en gevraagd naar een voor mij belangrijke scriptie uit 1955 van Van Ulzen. Niemand scheen er ooit van gehoord te hebben. Een bezoek aan Anne van der Meiden bracht onverwacht uitkomst: de onderzoeker, hem goed bekend, woonde onder de rook van Leeuwarden op een steenworp afstand van mijn huis. Een gelukkige wending. Wie lange tijd ingespannen zoekt en zó een antwoord krijgt, raakt in verschillende stadia van euforie. Maar evenzo lange en intensieve speurtochten naar de archieven van de Duitsch-Nederlandsche Vereeniging (1932-1941), in Nederland en in Duitsland, bleven vruchteloos. Om nog één voorbeeld te noemen dat me na aan het hart ligt: na lang praten en aandringen was Adriaan Buter - met wie ik meerdere prettige en uiterst informatieve gesprekken mocht hebben - bereid mij uitgebreid over de periode

¹ SL 1989, 89.

² Van der Meiden 1996, 116 en 1992, 8.

1940-1945 in te lichten, inclusief de rol van de hem bekende regionalisten. We maakten een afspraak voor ná zijn ziekenhuisopname. Helaas moest het daarbij blijven. Zo heb ik door mee- en tegenvallers een beeld proberen te schetsen van het Twentse regionalisme.

Ik dank alle personen en instanties die me mondeling of schriftelijk informatie verschaften, met name prof. dr. Hendrik Entjes, prof. dr. Anne van der Meiden, Hennie Engelbertink, mevrouw Gigengack en de nu helaas overleden Adriaan Buter. Speciale dank ook aan Gerrit Klaassen, mederedacteur van *De Nieuwe Tied*, die spontaan aanbood het manuscript kritisch door te lezen en aan Jan Muis die de samenvatting in mooi Engels vertaalde.

De promotores, dr. Jurjen van der Kooi en prof. dr. Hermann Niebaum, met wie ik prettige contacten mocht onderhouden en die op een even deskundige als plezierige manier de vervaardiging van mijn dissertatie hebben begeleid komt een extra woord van dank toe.

De uitgave van deze studie werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van het Buijvoetsfonds en de medewerking van de leden van de uitgeverijcommissie van het Van Deinse Instituut.

En ik dank mijn vrouw Ingrid die mij op allerlei manieren - maar met name bij de tekstcorrectie en de vormgeving van het manuscript - gesteund heeft en die steeds met geduld, begrip en belangstelling de genesis van deze studie volgde. Aan haar draag ik dit boek op.

Inleiding en verantwoording

As ‘Kritikus’ met groot verstand,
 - Hee dreg ne groote brille -
 Luk op- of an te marken hef,
 Hee hoalde zik neet stille!
 Al ’t menschenwark hef zien gebrek
 En ’t netste kan nog netter.
 Dee mèent, dat hee ’t verbettern kan,
 Dèn zeg ik: “Doo iej ’t better!”³

1 REGIONALISME

In de bossen van Bakkeveen vond in maart 1949, in de gebouwen van de volkshogeschool aldaar, het derde congres plaats dat stuur en richting moest geven aan een nieuw fenomeen, waarover direct na de oorlog steeds vaker werd gesproken: regionalisme.⁴

“Regionalisme”, zo stelt Koenen’s Handwoordenboek der Nederlandse taal is “het streven de eigenaardigheden en tradities van een streek te doen kennen en eerbiedigen”, een nogal magere omschrijving van de Titanenstrijd die de in Bakkeveen vertegenwoordigde streek- cultuuridealisten meenden te moeten aanbinden met een over Nederland uitdijende vervlakking.⁵ In de randgewesten van ons land, in het Noorden, Zuiden en Oosten werd dit woord meer en meer gehoord. Wat waren de wensen en eventueel grieven van hen die in naam van deze niet heel welomschreven term samenkwamen, congresseerden en/of zich organiseerden? In 1950 waren deze vragen genoeg reden voor het bestuur van het Centrum voor Staatkundige Vorming om een commissie in te stellen met de opdracht rapport uit te brengen omtrent, onder andere:

- a. aard en wezen van het regionalisme;
- b. de culturele doelstellingen van het regionalisme;
- c. de middelen welke ten dienste staan om die doelstellingen te bereiken. (Was men van overheidswege misschien bezorgd over de richting waarin dit nieuwe fenomeen zich zou ontwikkelen? Men zou het haast denken als men de zin verder las “en tevens overspanningen te voorkomen”);
- d. de wijze(n), waarop het regionalisme dienstbaar kan worden gemaakt aan een vernieuwing van het staatkundig leven.

De samenstelling van deze commissie werd nog al eens gewijzigd. Maar het voorzitterschap was steeds in handen van dr. Winand Roukens.⁶ Bedoeld rapport verscheen tenslotte in december 1955. Dat wees er wel op dat men de nieuwe stroming niet als politiek explosief zag. Roukens werd in 1951 benoemd tot lector in de volkskunde aan de katholieke Universiteit te Nijmegen. Ter ere van die gelegenheid hield hij een ‘openbare les’ over regionalisme en volkscultuur die later in druk uitkwam. Hiermee was hij een der eersten in ons land die het thema op wetenschappelijk niveau behandelde.

Bovengenoemd rapport werd duidelijk beïnvloed door de inhoud van zijn rede van 1951. Hele stukken zijn eruit overgenomen. Roukens zag het regionalisme als een stuwende kracht voor

³ Berghege 1903, 7.

⁴ Het eerste congres vond plaats van 17 tot 20 oktober 1947, het tweede op 9 en 11 april 1948, het derde van 18 tot 20 maart 1949 en het laatste en vierde op 10 en 11 april 1953.

⁵ Koenen, 27^e druk.

⁶ Winand Roukens, Kerkrade 1896-Maastricht 1974. Vanaf 1938 privaat-docent in de Volkskunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, van 1948 tot 1957 directeur van het Nederlands Openluchtmuseum van 1951 tot 1967 lector in de volkskunde te Nijmegen.

de vernieuwing van de Europese cultuur, die zo meende hij met een keur van andere, grotere en bekendere geleerden, in een crisis verkeerde.⁷ De basis nu van het regionalisme lag in de regio, gebieden waarvan de bevolking door “schering en inslag van taal, zeden en gewoonten tot zulk een eenheid is verweven, dat deze een harmonisch geheel vormt”. Nederland kende grote regio’s als Drenthe, Friesland en Zeeland, kleinere als Twente en Westfriesland en kleine kernen als Volendam, Marken en Staphorst.⁸ Het cultiveren van de aan een streek eigen taal, zeden, gewoonten en gebruiken, heette in het rapport regionalisme. Het kende aan dat begrip een tweevoudige inhoud toe:

- “1. een uit een natuurlijk heemgevoel gegroeide bijzondere belangstelling voor de streek van inwoning of herkomst, met als gevolg een zich-meer-één-voelen van de bewoners van een streek;
- 2 het bestaan van of het streven naar een meer zelfstandige bijzondere, culturele, economische, sociale en administratieve verzorging van een gebied, welks inwoners zich om bepaalde reden als een kleinere, meer of minder homogene, eenheid voelen of beschouwd dienen te worden ten opzichte van of tegen het grotere staatsgeheel of statencomplex.”⁹

Roukens beschouwde het regionale als natuurlijk en onmisbaar element in de gemeenschapsvorming van de mensheid en dus ook van het West-Europese en Nederlandse gemenebest.¹⁰ Waar nu de nationale staat te veel zeggenschap aan het centrale machtsapparaat had toegewezen, de culturele concentratie te veel in een dominerend kerngebied lag, kon het regionalisme, dat decentralisering eiste, sanerend optreden. Studie van de regionale cultuur, speciaal de volkscultuur, gaf beter inzicht in de samenhang van de verschillende streekeenheden binnen en aan weerszijden van de grenzen van een land, de samenhang tussen de streekgemeenschap en het nationaal gemenebest en tussen verschillende landen onderling. En - men leest het niet met zoveel woorden, maar men denkt het er als vanzelf bij - voorkwam daardoor overspannen en dus gevaarlijk nationalisme. Men houde toch steeds in het achterhoofd dat de oorlog, die grote wereldbrand die voornamelijk door dat overspannen nationalisme was aangestoken, nog maar luttele jaren voorbij was!

Roukens was dus een der eersten die het thema regionalisme op een wetenschappelijk niveau behandelde. Nederland liep daarmee achter in vergelijking met bijvoorbeeld Frankrijk waar dit -isme populair was geworden. Roukens verwees naar J. Charles Brun, die hij de promotor van het regionalisme noemde en hij meende met hem dat de oorsprong van het regionalisme lag in de tijd van de eerste primitieve statenvorming.¹¹ Volgens anderen dook het begrip op aan het einde van de achttiende eeuw als naam voor een reactie op de centraliserende en unifiserende tendensen die de moderne nationale staten (in wording) kenmerkten.

Het kan nauwelijks verbazing wekken dat Frankrijk voorop liep in de begripsvorming en het ontstaan van dit fenomeen. Deze staat toch was de vroegst en meest gecentraliseerde van Europa.¹²

---

⁷ Roukens 1951, 5 e.v.

⁸ Regionalisme, 1955, 2.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Roukens 1951, 6.

¹¹ Ibidem, 5.

¹² De Amerikaanse literatuur op dit punt laten we buiten beschouwing, omdat die meer economisch-geografisch getint is, vgl. H.W. Odum en H.E. Moore: *American regionalism. A cultural historical approach to national integration*. 1938. De term ‘regionalism’ heeft er ook een principiële andere betekenis. In Europa wordt er allereerst een streven en een beweging met bepaalde doeleinden onder begrepen, terwijl de Amerikaanse opvatting ruimer is en doelt op een regionale aanpak als methode om de meest uiteenlopende problemen op te lossen. “regionalism through the co-operation and the coordination of

Nederland was niet alleen laat, de omvang van de literatuur over het regionalisme was hier ook gering. De Limburgse Jezuïet dr. J.H.C. Creyghton wees daar op in zijn geschrift *Het regionalisme en de toekomst onzer samenleving*, dat in 1956 uitkwam. Hij merkte op dat er van de drie belangrijkste encyclopedieën van het Nederlandse taalgebied één totaal geen, de overige nauwelijks aandacht aan besteedden. En die aandacht was dan nog voornamelijk beperkt tot de volksculturele aspecten. Voor hem lag het belang van het regionalisme juist ook vooral in het breken van een overspannen nationalisme. Onder de titel *Het regionalisme en de toekomst onzer samenleving* gaf deze clericus een bundeltje van zeven kleine voordrachten uit die door hem in de zomer van 1955 voor de Regionale Omroep Zuid waren gehouden. Creyghton beschouwde het nationalisme als een van hogerhand opgelegd denkpatroon. Hij noemde deze politieke stroming ‘enkelvoudig’, omdat zij zich verzette tegen wederzijdse culturele penetratie. Het regionalisme dat zijn levenssappen direct uit de bevolking van de regio ontving, was een tegenkracht tegen het nationalisme dat door de staten werd gesteund. Nationalisme droeg, in tegenstelling tot de natuurlijke samenbindingsfactoren die binnen het regionalisme werkzaam zijn, vaak een kunstmatig karakter. “Het kan verdelen wat van nature bijeenhoort”. “Waar het nationalisme werkzaam is, ontstaat afscheiding”. Dacht de schrijver hierbij aan zijn eigen Limburg dat door de geschiedenis met een wel heel onlogische grenslijn was opgezadeld? Hij noemde dit -isme ‘gevaarlijk’, het kende een ‘kwaadaardig karakter’. “Het is de grote belager van de wereldvrede”. Het regionalisme noemde hij daarentegen veelvormig, het bestond in graden en soorten en kende wederzijdse combinatie- en doordringingsmogelijkheden. Van nature vreedzaam, was het weldadig en levenwekkend.”¹³ Het nationalisme ontstond (hier beriep Creyghton zich op de kersttoespraak van Paus Pius XII van 1954) wanneer de staat het nationale leven dienstbaar maakt aan zijn politieke doeleinden. Het nationalisme noemde Creyghton de ‘aartsvijandin’ van het regionalisme. Van het regionalisme ging bij hem revolutionaire kracht uit, het brak de nationale staat af en het was in zijn wezen ‘transnationaal’. Creyghton roemde voor de microfoon de Regionale Omroep Zuid. Het krachtenveld ervan reikte over de staatsgrenzen heen, en werd door het verloop van die grenzen niet in het minst beïnvloed. Het regionalisme vormde een onmisbare schakel naar een nieuwe wereldorde waarin de regiones vreedzaam zouden samenwerken. Anders dan Roukens was Creyghton van mening dat het regionalisme van tamelijk recente datum was. Het zou in Frankrijk geboren zijn in het verzet van Franse gewesten, hij noemde de Provence, Bretagne, Corsica, Frans-Vlaanderen en de Elzas, tegen het staatscentralisme dat het gevolg was van de Franse Revolutie en het optreden van Napoleon.¹⁴ Zijn regionalisme was ook meer politiek. Voor Roukens en Creyghton beide gold dat de ziel van de regionale culturen in Europa het Christendom was en ze bepleitten dan ook, net als onder andere Johan Huizinga dat deed in zijn *In de schaduwen van morgen*, maar nog explicieter, een herkerstening van Europa.¹⁵

In het Noorden publiceerde J. Linthorst Homan, oud-commissaris van de koningin in Groningen, met enige regelmaat over het fenomeen regionalisme in *Het Gemeenebest. Maandblad voor het Nederlands volksgeheel en tot bevordering van de volksgemeenschap (GB)*. In een artikel ‘Nederland boven Zwolle’ verzuchtte hij:

Het is waarlijk geen wonder, dat men ver van Den Haag zich van nature verzet tegen elke centralistische neiging. Reeds jarenlang zag men [...] hoe verschillende overheidswerken hier door de Landsoverheid niet met die

---

the efforts and techniques of the several sciences and social sciences may actually approximate a methodological approach. Implied in this science of the region is the universal twofold motivation of all science”, 4.

¹³ Creyghton 1956, 9.

¹⁴ Ibidem, 15.

¹⁵ Huizinga 1935, 226.

voortvarendheid werden aangevat en uitgevoerd als in het Westen het geval was, hoe bedragen voor bepaalde plannen op de begroting uitgetrokken, niet werden besteed, en hoe er op menig gebied nog veel te wensen viel. Nu, na de oorlog, is die stemming nog versterkt, en met cijfers en rapporten wordt aangetoond, dat men achterblijft.¹⁶

Het sentiment dat men werd achtergesteld en de feitelijke onderbouwing van dat gevoelen was voor velen bewust of onbewust de aanleiding en misschien wel de hoofdinhoud van een opkomend regionalistisch verzet. De kern van het nieuwe regionalisme lag volgens Linthorst Homan in: “dat men het gevoel heeft, niet zelf de dingen te mogen doen, welke men zo graag zou doen en welke men, naar eigen eerlijke overtuiging, beter zou doen dan bij uitvoering door organen uit het landscentrum geschieden.”¹⁷ Het ging er dus om in de eeuwigdurende wisselwerking tussen centralisatie en decentralisatie de balans naar laatstgenoemde zijde door te laten slaan. Maar daarmee was niet alles gezegd. Op welke gebieden behoefde het gewest speciale zorg? Daarover waren niet allen die zich melden bij bespreking van de problematiek het eens. Linthorst Homan onderscheidde grofweg drie soorten regionalisten: “De een heeft het over staatsleven, de ander over techniek, utiliteitsvragen, taakverdeling in de komende tijd van wereldverkeer en nog ongedachte technische taken, de ander over zijn eigen provinciale geschiedenis, haar volk, haar taal, haar karakter, haar toekomst als cultuurgebied.”¹⁸

De sociaal-geograaf H.J. Keuning had in zijn inaugurele rede als hoogleraar in de economische en sociale geografie aan de Rijksuniversiteit te Groningen op 12 februari 1949 een heel ander geluid doen horen. Hij stelde dat in de discussie over het regionalisme ten onrechte veelal historische, culturele en psychologische argumenten de boventoon voerden. Mét Linthorst Homan was hij het eens dat het bij het regionalisme in de laatste instantie ging om “het besef van de levensstijl van een aan een bepaalde streek gebonden leefgemeenschap”, maar men moest daarbij niet primair denken aan culturele, maar vooral aan economische en sociale aspecten, waarin de culturele stromingen voor een belangrijk deel hun basis vonden.¹⁹ Zo bracht Keuning de discussie op een ander, zijn eigen geografisch niveau. Het onderzoek van het regionalisme zoals hij dat definieerde als historisch gegroeide levensstijl van een streek van welks waarde de bevolking zich bewust was, paste in de taak van de géografie. Tevens paste het begrip ‘levensstijl van een streek’ geheel in de principes die de school van de Franse geografen in meer algemene zin ten grondslag legde aan de ‘geographie humaine’, een term die de Nederlandse benaming ‘sociale geografie’ dekte en die als zodanig de economische geografie insloot. Het ging daarbij om een ‘genre de vie’ (term ontleend aan de grootmeester van deze school, de Fransman Vidal de la Blanche), dat het resultaat was van een op welvaartsstreven gerichte activiteit van een bevolking, die enerzijds bepaald werd door het beschavingsniveau van de groep en anderzijds door de natuurlijke mogelijkheden, die het woongebied aan de menselijke activiteit bood. Punt van uitgang voor Keuning was het landschap. Wel gaf hij zijn standpunt enige nuancering mee door ook de etnologische eigen aard van een volksdeel te noemen als mogelijke factor van het regionalisme. En hij gaf daarbij het voorbeeld van het Verenigd Koninkrijk waar regionalistische bewegingen verbonden waren met de linguïstische herlevingen van Wales, Schotland en Ierland.²⁰ Ziehier de verwarring die het begrip ‘regionalisme’ teweeg kan brengen. Nog geheel afgezien van de term ‘Regionalisme’ die sedert het Handvest van de Verenigde Naties (1945) wel wordt gebruikt voor bepaalde vormen van internationale samenwerking.²¹

¹⁶ Linthorst Homan 1946, 69.

¹⁷ Ibidem, 69.

¹⁸ Ibidem, 72.

¹⁹ Keuning 1949, 4.

²⁰ Ibidem, 11.

²¹ *Handvest van de Verenigde Naties*, Hoofdstuk VIII Regionale Regelingen.

Ondertussen was er in Nederland een aantal congressen gehouden over regionalisme. Onder die aanduiding gingen meerdere strevingen schuil. Zo was er een beweging die alleen maar verzet tegen de usurpatie van de grote stad wilde, die dus de rechtsgelijkheid van stad en platteland nastreefde. Andere organisaties hadden de speciale bevordering van de streekcultuur op het oog. Kopstukken van deze regionale bewegingen kwamen geregeld bij elkaar, nu eens in het Noorden, dan weer in het Zuiden. Ter afwisseling werden er congressen gehouden om gezamenlijk de vraagstukken van decentralisatie en zelfstandigheid te bespreken. Van 17 tot 20 oktober van 1947 was er zo'n bijeenkomst in Bakkeveen in Zuidoost-Friesland. Van 9 tot 11 april 1948 was er opnieuw een bijeenkomst, onder het motto: 'Appèl der gewesten'. De bijeenkomst werd voorgezeten door Dr. H.G.W. van der Wielen, de leider van de volkshogeschool. Er waren ruim 120 congresdeelnemers en op het parkeerterrein van het gebouwencomplex waren "zowat alle provincieletters te ontdekken".²² Bij deze gelegenheid waren er ook Twenten. Ze speelden geen rol bij de uiteenzettingen over wat regionalisme inhield, evenmin waren zij het die de lijnen naar de toekomst uitzetten. De theoretici kwamen uit het Noorden of uit het Zuiden. De eerste spreker op het congres was prof. mr. Th. Keulemans, een pater uit het Limburgse Merkelbeek. Hij behandelde 'Het regionalisme als sociologisch verschijnsel'. Hij ging uit van de visie dat een regio een nog niet uitgegroeide, een zich in ontwikkeling bevindende, maar politiek nog onmondige natie was. Deze gewestelijke eenheden hadden zich tijdens hun ontwikkelingsgang aangesloten bij, of werden gedwongen gevoegd in, een groter verband. Keulemans demonstreerde dat aan buitenlandse voorbeelden, hij noemde daarbij Ierland en Spanje. Nederland kende dezelfde problematiek, al noemde hij deze hier 'huiselijker' en 'nuchterder' van aard. Wat de bewoners van een gewest bond was de gezamenlijke drang om de moeilijkheden die het gewest bij zijn ontwikkeling ondervond het hoofd te bieden. Door sociale en economische factoren was echter het samen willen leven nog geen samen kunnen leven. Wanneer deze voorwaarde bereikt was, was het gewestelijke stadium gepasseerd. Men voegde zich dan in een ander politiek complex dat men staat noemt. Het regionalisme noemde Keulemans een 'leerstelsel' dat erkenning nastreefde van het recht, dat het gewest heeft op zekere consideraties, op grond van de betekenis die het gewestelijk leven heeft voor de nationale samenleving. De mening dat de betekenis van het gewest gezocht moest worden in continuïteit van ras, bodem, cultuur, verwierp hij als te onpersoonlijk. Hij verklaarde de moeilijkheden in de gewesten uit het feit dat vanuit een centraal punt geen recht gedaan werd aan de persoonlijkheid van de onderdanen. Keulemans noemde het gewest een cultuurdrager die aan zijn eigen cultuur zijn rechten ontleende. Bij de eis naar behartiging van die rechten ontmoette het gewest de staat. Begreep de staat nu het streven van het gewest, dan zou het de grootst mogelijke medewerking vinden. Moeilijker werd het wanneer het gewest in botsing kwam met de centraliserende tendensen van de staat. Dan groef die laatste zijn eigen graf. De staat werd dan een Procrustesbed waarop alle gewestelijke ideeën pasklaar gemaakt werden aan het staatsidee. De staat bouwde dan aan een sociaal nirwanisme. De staat werd omnivoor, een alles verslindend monster. Aan deze aanslag van de staat mag en moest men een halt toeroepen. Omgekeerd diende de hogere eenheid wel te prevaleren boven de lagere, het gewest moest zich aanpassen aan het algemeen belang. Afscheiding moest alleen mogelijk zijn wanneer de situatie als ondragelijk werd ervaren. Daarmee raakte hij aan de staatkundige aspecten. Keulemans stelde dat de mens als schepsel was gebonden. De eerste, primaire band was die met zijn Schepper, met God. Daarnaast zocht hij steeds nieuwe verbanden die door de menselijke rede een vorm konden krijgen. Bij deze vormgeving was per-

²² LC 13-4-1948. Tot 1951 werd de afgifte en registratie van de voertuigdocumenten verzorgd door Ge-deputeerde Staten van de provincies. De nummerbewijzen waren persoonsgebonden en werden 'voor het leven' (van de houder) verstrekt. Elke provincie had één of twee vaste letters, gevolgd door maximaal vijf cijfers.

fectie het doel en aanvulling van de menselijke persoonlijkheid noodzakelijk. De mens zocht telkens een aanvulling bij wat hij zichzelf niet geven kon. Het gezin vond die aanvulling in de gemeente, de gemeente in het gewest en het gewest in de staat. En misschien, zo stelde hij, zou eenmaal de staat aanvulling zoeken in een internationale samenleving. Keulemans sloot zich hierbij, bewust of onbewust, aan bij de stelling die Pieter Jelles Troelstra eens verwoordde: ‘het leven ligt in kringen om ons heen’. Regionalisme was dus, heel in het kort samengevat, het recht doen aan de levenssfeer, aan de cultuur van een regio. Gevoelsregionalisme dus. De Brabander drs. F. Raaymakers ging verder op het begrip regionalisme in, in zijn betoog ‘De Staatkundige facetten van het regionalisme’. Hij deed dat aan de hand van maar liefst 22 stellingen, waarin hij poneerde dat bescherming van het gewestelijk-eigene niets te maken had met eng provincialisme en geen afbreuk deed aan onze volkseenheid en dat de provinciën meer zijn dan administratieve onderdelen van de staat. De gewesten zijn eenheden, die de vervolmaking van hun eigen bestaan vinden in hun deel zijn van het Rijk. De verhouding van de realiteiten provincie en vaderland behoeft regeling in de eenheidsstaat. Hij achtte de wederoverdracht van de zeggenschap in tal van kwesties van de centrale overheid naar de provincie noodzakelijk.

De Fries J. Wijbenga lichtte zijn pas verschenen brochure *Decentralisatie* toe. Dit geschrift, dat op verzoek van de Friese Beweging was samengesteld, werd door de spreker “een voorlopig program van minimalistische aard” genoemd.²³ Hij achtte, teneinde tot de juiste plaats te komen van de provincie in het Rijk, wijziging zowel van de grondwet als van de provinciewet noodzakelijk. Naar zijn oordeel diende de soevereiniteit in eigen kring onverzwakt te worden gehandhaafd. En de staatsalmacht moest naar gezondere proporties teruggebracht worden. De Friese Beweging ging dus verder dan de regionalisten uit het Zuiden. Voor de laatsten was een grotere plaats van de provincie voldoende en werd dus decentralisatie geëist, bij de eerste werd er ook wel gedacht aan federalisme. Zo zag Linthorst Homan het ook. Hij sprak op de tweede dag van de conferentie en betoogde dat er in de buitengewesten verschil van mening bestond over de aan te nemen houding: “Bijna overal volstaat men met ‘regionalisme’, goeddeels binnen de huidige grondwetsbepalingen te realiseren.”²⁴ In Friesland echter stond de Friese Beweging een gematigd federalisme voor, terwijl er ook een extremistische richting was - de door de spreker bestreden ‘Fryslân Frij’ richting - die een volkomen federalisme wenste. Dit laatste riep in de buitengewesten en niet alleen daar, weerstanden op. J. Piebenga, eveneens een Fries, sprak na hem en was feller van toon. Hij gaf een visie op stam, natie, volk en staat en een theoretische uiteenzetting van het nationale, het patriottisme en het nationalisme. Vervolgens wees hij de zichzelf gelijk-blijvende grondlijnen in twintig eeuwen Friese geschiedenis aan en kwam toen tot de conclusie dat het Friese volk een strijd op leven en dood had te voeren voor zijn behoud. Hij zag dus een groter gevaar opdoemen dan de meeste niet-Friese congresgangers en was daarom voorstander van krassere maatregelen. Dat was vertegenwoordigers van het ‘Striðboun Fryslân Frij’ allemaal niet genoeg. Ze vroegen “te pas en te onpas” op voor andere congresgangers hinderlijke wijze de aandacht.²⁵ De Twentse regionalist Buter vertelde jaren later dat de Friese schrijver Fedde Schurer telkens na een congres afscheid van hem nam met de woorden: “Nou Buter, tot op de barricaden dan!”, waarna deze stellig opmerkte “Zo wadn wiej in Oostnederlaand dus nich!”²⁶ Het optreden van de ‘extremisten’ van de ‘Striðboun’ was pijnlijk in de ogen van Linthorst Homan, die in een hoofdredactioneel commentaar van de *Leeuwarder Courant* van 13 april 1948 “de ziel der regiona-

---

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Mededeling Buter.

listische beweging” werd genoemd. Het manifest dat het ‘Striïdboun’ kort daarvoor had uitgegeven, had in den lande opzien gebaard en afkeuring gewekt. De congresgangers wilden er niet mee gecompromitteerd worden.

Het streven en werken van de Twentse regionalisten - een streven en werken dat grotendeels valt onder de beschrijving die Roukens van het regionalisme geeft - zal hier te boek gesteld worden. Willem Diemer onderscheidde in een lezing voor de volkshogeschool Diependaal te Markelo in maart 1953 drie typen regionalisten. Er waren regionalisten die voornamelijk culturele en/of psychologische motieven kenden als drijfveer voor hun handelen. Er waren er die economische en sociale aspecten doorslaggevend achtten. En tenslotte noemde hij de regionalisten ‘van het politieke soort’ die het regionalisme beschouwden als middel om de een of andere zaak door te drukken. Ze maakten daarbij gebruik van de regionale wind in de rug.²⁷ Voor de Twentse (regionale) beweging gold dat het regionalisme toch vooral een gevoelskwestie bleek. Schrijvers en dichters, geschiedkundigen, organisatoren, kunstenaars, leden van regionale verenigingen tot behoud en versterking van de eigen traditionele cultuur beleden door hun woorden, werk of lidmaatschap - de een meer, de ander minder - hun liefde voor hun geboortestreek. Daarmee probeerden ze een dam op te werpen tegen een egaliserende confectiecultuur die op alle fronten aan de winnende hand bleek. Men kan het regionalisme zoals dat in Twente vooral werd aangehangen, een vrucht van de romantiek noemen. In plaats van aan het algemene, gaf het aandacht aan het bijzondere, het specifieke. Dr. Arnold Rakers uit Hesepe bij Nordhorn werd de prominentste verwoorder van dit romantische regionalisme in de Nedersaksisch genoemde gebieden aan deze en gene zijde van de grens. In een brief aan Diemer nam hij afstand van de inaugurele rede van Keuning: “Door staot ja heel goede dingen in, men woor’t òp ankòmp, jammer genòg, dat hef dee baas nig begreppen.”²⁸ De kern van zijn betoog wordt verderop behandeld, maar het kwam er in het kort op neer dat het regionalisme een zaak was van het hoofd én van het hart. Men moest de regio niet slechts zien als studieobject, maar in en als het ware vanuit die regio leven. De streektaal nam voor hem bij dit alles de belangrijkste plaats in. Over de inhoud van het begrip regionalisme bestond bij de Twentse regionalisten rond 1950 wel zo ongeveer consensus. Men verstond er hetzelfde onder of ging er hetzelfde onder verstaan. Jan Jans stelde in een rede voor de volkshogeschool Diependaal bij Markelo in oktober 1952: “Regionalisme: Het is de naam voor het streven der gewesten naar meer culturele zelfstandigheid in het totale raam der Nederlandse cultuur”.²⁹ Hij ging er daarbij wel vanuit dat die zelfstandigheid gebruikt zou worden om de toekomstige ontwikkelingen langs de lijnen van de eigen regionale tradities te leiden. Daar lag een probleem en een opgave, want voor Jans stond het vast dat de eigen volkscultuur in het oosten van het land door de industrialisatie en het West-Nederlands cultuurimperialisme al sedert het midden van de negentiende eeuw op de terugtocht was. Hij verzette zich al tientallen jaren tegen de culturele confectieculisatie van Nederland. Daarbij hield hij zijn ogen niet alleen op Twente gericht: “Regionalisten willen en hopen, dat alle gewesten van ons Vaderland de maximum kans krijgen, hun diepste wezen tot die boeiende gestalte te brengen, die wij cultuur noemen.”

Adriaan Buter had het begrip ruimer geïnterpreteerd in 1950. Hij haalde Linthorst Homan aan, met hem wilde hij “onder regionalisme verstaan die stroming, die in Nederland in enigerlei vorm gewestelijk zelfstandig werk voorstaat.” Voor hem was een busmaatschappij die zelfvoorziening op vervoersgebied voor het gewest Twente ondernam een uiting van regiona-

²⁷ Diemer 1984, 100.

²⁸ Brief Rakers aan Diemer, 31-3-1952, in Diemer 1984, 104.

²⁹ Toespraak niet gedateerd (arch. Löwik).

lisme. Een verwijzing naar de van oudsher typerende cultuur van een streek missen we hier.³⁰ Die vinden we overduidelijk in zijn brochure *Twente in beweging* van 1959, waar hij stelde: “Wanneer wij de eigen aard der gewesten willen beschermen, beschermen wij de vaderlandse cultuur, die geen eenheidsworst is, maar die is opgebouwd uit de gewestelijke eigenwaarden. Het zijn deze waarden die diep in onze volksziel verankerd liggen. Taal, volkskarakter, landschap, architectuur, zeden en gewoonten, het zijn zaken, die in hun verschillende gewestelijke aspecten het begrip ‘vaderland’ levend maken.”³¹

2 REGIO

Regionalisme postuleert het bestaan van een regio, een natuurlijk gegroeid leefgebied, waarin de inwoners een zekere saamhorigheid ervaren. Het streven van de regionalisten tussen Dinkel en Regge betreft zich op Twente. Niet op Overijssel.

Twente is al heel lang een administratieve eenheid geweest. Al in de vroege middeleeuwen toen het werd opgenomen in het rijk van Karel de Grote - waarschijnlijk na de vrede van Selz in 804 - werd het een graafschap. De landsheerlijkheid ging in later tijden over op de bisschop van Utrecht die er als zijn vervanger een drost benoemde die met de andere kwartieren van het Oversticht gelijkberechtigd over gemeenschappelijke zaken overlegde. Toen de bisschoppen in 1528 de wereldlijke macht aan Keizer Karel V moesten laten, bleef het drostambt bestaan. De eenheid van Twente was overigens door het bestaan van afzonderlijke heerlijkheden en het streven naar zelfstandigheid van rigters en steden wel betrekkelijk. Het drostambt bleef in de Republiek der Verenigde Nederlanden voortbestaan tot het, na de komst van de Fransen, in 1795 werd opgeheven. De afgeslotenheid, waar onder andere J.H. Halbertsma (zie p. 27) van repte stond er borg voor dat Twente verschillende eigenaardigheden kon behouden c.q. ontwikkelen. Maar het is hier niet de plaats de Twentse geschiedenis in den brede te boek te stellen. Dat is dikwijls genoeg gebeurd.³²

Voor een nadere omschrijving van het gebied merken we op dat Twente in 1961 43% van de totale oppervlakte van Overijssel besloeg, een provincie waarvan rond 1850 het economisch zwaartepunt in het Westen lag. Honderd jaar later, in 1950, lag dat zwaartepunt in het oosten van de provincie. In 1830 woonde 38% van de totale bevolking van de provincie in Twente, in 1900 was dat 43% en in 1961 zelfs 55%.³³ Deze sterke groei had te maken met de industrialisatie van het gewest. Twente kende vanouds zandgronden waarop de boerenbevolking over het algemeen slechts een karige boterham kon verdienen. Veel arme boeren verdienden wat bij door te spinnen en te weven voor fabriqueurs. Uit deze zogenaamde huisnijverheid ontwikkelde zich in de negentiende eeuw de Twentse textielindustrie. Nog lang bleef de technisch achterlijke huisnijverheid de belangrijkste productiewijze. De hierin uitbetaalde lage lonen maakten de concurrentie gemakkelijk, maar ze stonden een hoog tempo van technische ontwikkeling in de weg. Zolang de huisnijverheid voor de bewoners slechts aanvulling op de inkomsten uit de landbouw inbracht, leverde dit geen bezwaren op, temeer waar na een geleidelijke opheffing van de marke-organisatie in de eerste helft van de negentiende eeuw de landbouw zich in vlot tempo kon uitbreiden door ingebruikneming van de heidegronden. Pas na 1860 (de spoorwegen) verwierf de fabrieksnijverheid zich een snel groeiende plaats. Lange tijd echter nog was er een groot aantal textielarbeiders dat neveninkomsten uit de landbouw genoot, hetzij door buiten werktijd een stukje eigen land te bewerken, hetzij dat één of enkele

³⁰ Buter 1950, 12.

³¹ Idem 1959, 4.

³² Kokhuis 1982, 260 e.v.

³³ Twente in een notedop, *JBT* 1962, 136-139.

leden van het boerengezin door arbeid in de industrie voor een vergroting van het vaak geringe inkomen uit de kleine boerderij zorgden. Dit verklaart het eigenaardige halfindustriële halfagrarische ‘klimaat’ dat de Twentse samenleving zolang kenmerkte. De snelle groei van de industrie leidde al gauw tot een tekort aan arbeidskrachten. Textielcentra als Enschede en Almelo werkten als een magneet op werkzoekenden die voornamelijk uit Noordoost-Overijssel en Drenthe kwamen. In Hengelo ontwikkelde zich vooral de metaalnijverheid, die een hogere graad van scholing vroeg en er de oorzaak van was dat Hengeloërs zich ‘meer’ gingen voelen (‘Hengeler weend’). De culturele ontwikkeling liep bij de economische achter. Wie echter kennis neemt van de omstandigheden waarvoor de arbeiders zich geplaatst zagen, begrijpt dat, zeker voor de Eerste Wereldoorlog, de mensen tijd noch geld voor culturele vorming of ontspanning konden opbrengen.

In religieus opzicht laat Twente een scherpe scheiding zien; er zijn gemeentes met een zeer grote protestantse meerderheid en er zijn er met een zeer grote rooms-katholieke meerderheid.³⁴ Deze merkwaardige situatie is ontstaan in de vroege zeventiende eeuw. De katholieke historicus L.J. Rogier stelde in zijn standaardwerk *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de zestiende en zeventiende eeuw* dat er van een stelselmatige protestantisering in Overijssel tot 1597 geen sprake was en dat het daarom tot die tijd nooit tot een massa-afval gekomen is.³⁵ “Toen Spinola in 1605 Oldenzaal veroverde, was het protestantisme in Twente dan ook nog in zijn eerste opkomst; het had het volk nog lang niet gewonnen.”³⁶ Op 24 juni 1610 sloten de Staten-Generaal en de Aartshertogen een verdrag. Het platteland van Twente zou onder het gezag van de Staten-Generaal komen en op godsdienstig gebied was de status-quo van toepassing. Door de krachtige leiding van Philippus Rovenius (1575-1651) die de kerk reformeerde in de geest van het Concilie van Trente werd Oldenzaal een bolwerk van het katholicisme en kreeg het protestantisme, ook na opzegging van het verdrag op 1 augustus 1626, in Oost-Twente geen voet aan de grond.³⁷

Zo ontstond de situatie van een over het algemeen sterk katholiek Noordoost-Twente en een protestant Zuidwest-Twente. In de textielsteden Almelo, Hengelo en Enschede met hun opkomende socialisme en hun (ten dele) importbevolking greep de secularisatie om zich heen. Maar hoe ook verdeeld, katholiek, protestant of onkerkelijk, arm of rijk, boer of stedeling: Twente werd in de loop van de tijd steeds meer gevoeld - temidden van verwante regiones - als een eigen leef- en woongebied. Zo voel(d)en het de regionalisten. Zo voel(d)en het ook de andere inwoners van de streek. Het warme gevoel Overijsselaar te zijn daarentegen bestond en bestaat niet bij brede lagen van de bevolking. Buter schreef: “Overijssel is een van de kaart geleerd begrip” en hij noemde Twente een “afzonderlijk leefgebied” met “een van nature aanwezig streekbesef”.³⁸ Twente en de rest van Overijssel zijn ongetwijfeld verwante gebieden, ook in culturele zin, maar beide zijn niet hetzelfde leefgebied, schreef Vaanholt in de jongste tijd.³⁹ Typerend voor dit gevoel was onder andere het bloeiende bestaan van een Twentse Kring in Overijssels hoofdstad Zwolle. En het blijkt ook uit het zeer veelvuldig gebruik van de naam van de streek voor allerlei zaken, firma’s, verenigingen en dergelijke. De houdbaarheid van de bewering is eenvoudig vast te stellen voor al wie een telefoonboek opslaat van het district Hengelo.

---

³⁴ Zie bijlage 1.

³⁵ Rogier 1945, 549.

³⁶ Ibidem, 552.

³⁷ Philippus Rovenius (1575-1651) werd geboren in Deventer, was Apostolisch Vicaris (1614-1651) en de grote organisator van de contrareformatie in Twente.

³⁸ Buter 1950, 13.

³⁹ Vaanholt 1986, 6.

Regionalisme dus en regio. In casu: de zorg voor de door de traditie aangereikte eigen vormen van cultuur tegen een aanstormende, vervlakkende en confectionaliserende massacultuur in Twente. Wanneer begon die geestelijke strijd voor de als specifiek eigen ervaren cultuur van Twente? Regionalisme is mede de vrucht van de romantiek, maar is Blijdenstein de eerste Twentse regionalist? De Thouars? Van Wijngaarden? Dat is moeilijk, zo niet onmogelijk te zeggen. Van wat deze negentiende-eeuwers nalieten rest niet zoveel. Wél is duidelijk dat ze, zij het tijdelijk wellicht, aandacht hadden voor Twentse eigenaardigheden en er behagen in schiepen zich schriftelijk te uiten in de Twentse taal, en/of zich bezig hielden met haar geschiedenis of het volkskarakter. Regionalisten dán al? Dat is niet te zeggen, er is over hen te weinig bekend. Ik zou ze voorlopers en wegbereiders willen noemen. Wat we over hen weten, zal in het volgende hoofdstuk worden beschreven. Mij dunkt dat het ontdekken en cultiveren, het opzettelijk bouwen aan een Twentse eigenheid, eerst rond 1900 moet zijn begonnen in de kring der textieelite (zie p. 48).

3 REGIONALISTEN

Na te hebben vastgesteld wat regionalisme is en over welke regio we hier schrijven resteert een lastig probleem: wie zijn er tot de Twentse regionalisten te rekenen? Ik wil onder die term begrijpen zij die zich inzetten voor de eigenaardige cultuur van Twente met de vooropgezette bedoeling deze cultuur te bewaren, te versterken en verder te ontwikkelen. Met de vooropgezette bedoeling schreef ik. De geschiedschrijver G. J. ter Kuile dus wél en G.J.I. Kokhuis niet. De eerste beleed meermalen zijn streven de liefde tot de streek te willen laten toenemen. De laatste schreef geschiedenis over regionale onderwerpen, puur als historicus. Daarmee is hij nog geen regionalist. De volkskundige die sagen en legenden verzamelt en verklaart uit een zuiver wetenschappelijke interesse zullen we geen regionalist noemen, zijn collega die hetzelfde doet om de liefde voor de eigen cultuur aan te wakkeren wel. Het gaat met andere woorden om de intentie, *expressis verbis* of anderszins. De ‘platschrievers’ rekenen we er allen toe. Zij immers *s c h r i j v e n* - een vorm van cultiveren - de streektaal. Wie pogingen onderneemt typisch Twents geachte gebruiken in stand te houden als het midwinterhoornblazen rekenen we er wel toe, wie zich beijvert om de draaiorgelcultuur - die niet specifiek streekeigen te noemen is - te behouden en te versterken niet. Uit het bovenstaande moge duidelijk zijn dat de kwestie van afbakening niet altijd even eenvoudig is, meer een zaak van *Fingerspitzengefühl*. Dat hierbij onvermijdelijk een arbitrair element medespeler is beseft de onderzoeker. Ik acht het onvermijdelijk.

4 PERIODISERING

Wanneer men een cultureel proces, in dit geval het Twentse regionalisme beschrijft en er royaal de voorlopers van die stroming bij betreft, dan lijkt de neiging naar ordening van de stof in tijdsperioden voor een historicus haast onbedwingbaar te worden. De moeilijkheid hierbij is evenwel dat men zich voor zo’n ordening, zo’n indeling, verantwoord moet. Als het kan op een beetje deugdelijke gronden. In Hoofdstuk 1 behandel ik de negentiende eeuw. Aarzelend, zo lijkt het, begint de aandacht voor het eigene te ontwaken. Kwantitatief (en misschien ook kwalitatief) stelt de literaire en historische productie niet zo heel veel voor. Zo na 1880 lijkt er wat schot te komen in de beweging. Omstreeks 1900 wordt de zorg voor het eigene meer geïnstitutionaliseerd. De Oudheidkamer Twenthe wordt opgericht, de *Driemaandelijke Bladen* verschijnen en er komt een krachtige generatie volbloedregionalisten op. De Tweede

Wereldoorlog die voor ons land in de meidagen van 1940 begint vormt in dit kader een logisch einde van Hoofdstuk 2. De bezettingstijd van 1940-1945, een tijd met een geheel eigen karakter, zal de stof voor Hoofdstuk 3 leveren. Hoofdstuk 4 behandelt de tijd van 1945 tot 1950. Men zou kunnen pleiten voor een langere periode 1945 tot 1963. Ik heb dat bewust niet gedaan. Met het aanbrengen van een - enigszins kunstmatige - ruptuur rond 1950, door middel ook van het overzicht aan het einde, neem ik de gelegenheid het betoog even te onderbreken alvorens de tijd van 1950 tot 1963 te behandelen. Omwille van de lengte heb ik hier een splitsing aangebracht. De periode van optimisme en opgang van het geïnstitutionaliseerde regionalisme vormt hoofdstuk 5. De daarop volgende periode van achteruitgang, na 1957 is hoofdstuk 6. Na 1963 lijkt het over te zijn. Dit verklaart waarom hoofdstuk 7 (1963-1975) erg kort uitvalt. Die periode kenschetste ik eerder als “stille tijd”.⁴⁰ Daar blijf ik bij, ook al heb ik voor de onderhavige studie niet enkel gekeken naar wat er op het gebied van de streektaal gepresteerd is. Omstreeks 1975 leeft de aandacht voor het eigene duidelijk weer op. Er wordt opnieuw geïnstitutionaliseerd en opnieuw wordt er interregionaal samengewerkt. Deze periode laat ik in hoofdstuk 8 eindigen in 1990. Waarom? Om compositorische redenen. Er gebeurt veel. De onderzoeker gunt zichzelf en de lezer een adempauze. Ook leek het mij aanvankelijk gewenst ter wille van de objectiviteit de meest recente jaren in grovere lijnen te schetsen. Daar heb ik na ampele overwegingen van afgezien, om het naslaggehalte van dit werk niet te schaden.

Over het Twentse regionalisme is namelijk, naar ik hoop, het laatste woord niet gezegd en geschreven. Ik vertrouw erop dat men verder speurt en onderzoekt op basis van het fundament dat ik hier probeer te leggen.

5 SPELLING EN SCHRIJFWIJZE

In de citaten is de oorspronkelijk spelling en schrijfwijze exact overgenomen. Voor de tekst is de in 2002 geldende voorkeurspelling gehanteerd. Hiervoor heb ik veelvuldig de Woordenlijst Nederlandse taal (het zogenaamde Groene boekje) geraadpleegd. Bij namen (bijvoorbeeld Twente Akademie) is daar soms van afgeweken.

---

⁴⁰ Löwik 1989, 100

Hoofdstuk 1: De Negentiende eeuw

Eeuwen drongen eeuwen voor zich henen,
En hoe menig hecht en trotsch gevaart
Is er in dien maalstroom niet verdwenen,
Waar ook zelfs geen spoor van werd bewaard.⁴¹

1.0 INLEIDING

Een kentering

De oppervlakte van Twenthe bestaat voor het grootste deel uit onafoogbare heidevelden, door oasen van bebouwde akkers of hoog geboomte afgebroken. Niet dan door vlijt, die eeuwig sleepte en zwoegde, kon de bevolking aan dezen ondankbaren bodem een sober bestaan ontwringen, zoo dat taai geduld, een langzaam wikkend overleg, spaarzaamheid en een ijzerhard ligchaam zich door de aarde zelve, welke zij betrad, in haar ontwikkelen moest. Verschillende oorzaken liepen er dus zamen, die de aangroeiende beschaving in het overige gedeelte der vrije Nederlanden, hier voormaals tegenhielden. De moeite om aan het brood te komen verbood de massa, om aan eenige beschaving, altijd de dochter van overvloed en gemak, te denken.

Aldus beschreef de Friese taalgeleerde en predikant te Deventer Joost Hiddes Halbertsma het oostelijk deel van de voormalige drieguldensprovincie in de *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren (OA)* in 1837.⁴²

Willem de Clercq (1795-1844) die van 1812 tot 1835 dikwijls Almelo bezocht, had al in zijn dagboek geschreven: “Het is hier een materieel land en ik droom van niet als van weefspoelen en calicots”. Wellicht overdreef hij wat, want hij verhaalde in zijn dagboeken ook van de vermaken na pleziertochtjes. Men uitte zich dan in proza en poëzie en in teken- en schilderkunst.⁴³

Maar toch. Twente werd niet voor niets wel de Overijsselse Achterhoek genoemd. Geen vleiende naam. “Bovendien werd Twenthe”, nu weer naar Halbertsma “van de meer beschaafde gedeelten der Nederlanden door zijne ligging en den aard van zijnen bodem, zoo goed als gescheiden.”⁴⁴ Het was het “Gewest, waar ’t oud gemenebest te schaars den blik op hield gevest”, zoals de Zwolse dichter Everhardus Johannes Potgieter (1808-1875) zong.⁴⁵

Een uithoek dus, Twente. Schrale grond, een vaak armelijk bestaan en zo nu en dan het toneel van krijgsgeweld, invallende of doortrekkende, soms brandstichtende en rovende benden: de Geldersen in het begin van de zestiende eeuw, de verdwaasde ‘vrome kinderen van Emlichem’,⁴⁶ de Spaanse heerscharen in de tachtigjarige oorlog, de Munstersen onder hun Bommen Berend, de Pruisen in 1787, de Fransen in de naar hen genoemde tijd en tot slot de Russen, kozakken en nog eens de Pruisen om de Fransen weer te verjagen.

Een weinig bevolkt land ook, Twente, geen cultuurland als resultante van het bovenstaande. Ja, dun bevolkt.⁴⁷ Geen cultuurland? Nee. Niet indien men met cultuur uitsluitend doelt op de zogenaamde ‘hogere’ cultuur; klassieke muziek, schouwburgen en dergelijke. Beroemde kunstschilders, befaamde inheemse architecten, virtuoze woordkunstenaars, men zal ze hier

⁴¹ Sloet tot Olthuys 1873b, 181.

⁴² Halbertsma 1837, 82-83.

⁴³ Ter Kuile 1936, 119. ‘Calicot’ was een toen gangbaar woord voor katoen. Katoen kwam oorspronkelijk uit en was genoemd naar Calicoet of Calcutta.

⁴⁴ Zie noot 2.

⁴⁵ Potgieter ‘Aan Twenthe op Twickel’, fragment uit *Poëzy* 1832-1868, deel I.

⁴⁶ De vrome kinderen van Emlichem vormden een wraakzuchtige bende die, na de terechtstelling van de freules van Beckum als kettters, in 1544, in Twente al rovend en brandstichtend rondtrokken.

⁴⁷ Bijlage 1.

niet aantreffen. Toch bloeide er een volkscultuur die vorm en versiering wist te geven aan de alledaagse dingen, zoals aan boeren- of stadshuizen en aan eikenhouten opberg- of tuugkisten. Heften van messen werden soms fraai gesneden, ‘goastökke’ (wandelstokken) vervaardigd en in de zeventiende en achttiende eeuw bloeide op bescheiden wijze een Twentse klokkenindustrie.⁴⁸

En natuurlijk waren er wel die kennis namen van die hogere cultuur. Met name in de fabriqueurskringen kon men soms ontwikkelde lieden aantreffen. De Enschedese textielondernemer BENJAMIN BLIJDENSTEIN (1780-1857) was zo iemand. Hij dichtte voor het eerst bewust in de Twentse volkstaal.

Nen Griekschen glans op Twentsch gedicht
Zol glynstren oaverbeudig,
As op nen pyrok slecht en slicht,
Grofneudig en spierdreudig,
Een gould' of zul'vren passement:
Wy kallet as we et bynt 'ewent.⁴⁹

Aldus luidde de derde strofe van zijn *Twenther Brulf'teleed*: 156 versregels voor de ‘broedstroanen’ van Hendrik ten Cate Ozn. en Geertruida ten Cate Hd. Blijdenstein bezong een oud regionaal gebruik, het ‘neugen’ door de ‘brulfteneugers’ in het ‘Haverstreutsch’ en ‘Labbediiksch’, naar twee straten in Enschede, de Haverstraat en de Labdiek - nu Walstraat - waar, naar zijn overtuiging, het Twents het meest zuiver bewaard gebleven was. Het dichtwerk dateert van 1812. Er spreekt iets van protest uit tegen de vormelijke, stedelijke maatschappij met haar opgeklopte, aan Frankrijk ontleende manieren. Men leest in het gedicht een verlangen naar echtheid, naar de eenvoud van een eerlijke, hardwerkende bevolking die in het zweet haars aanschijns het dagelijks brood verdiende en aan overdreven ‘flantuutn’ (streken, kuren) geen boodschap had. Een geromantiseerd beeld van een agrarische samenleving waar eenvoud, ‘echtheid’ en eerlijkheid hand in hand gaan en elke boer, toch wat barokkig, ‘landman’ heet? Stellig.

Maar in de romantisering van het plattelandsleven stond deze vertegenwoordiger van een erudiet en zeer vermogend doopsgezind geslacht niet alleen. Integendeel. Overal in Europa, maar vooral toch in Duitsland, was een kentering speurbaar. Het achttiende-eeuwse, te veel het primaat aan het rationele en universele gevende en ietwat koele ‘verlichtingsdenken’ was alerwegen op de terugtocht. De Zwitserse filosoof en schrijver Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), die algemeen geldt als de voorloper en grondlegger van de Romantiek zette zich met zijn uitspraak ‘Terug naar de natuur’ te weer tegen de in zijn ogen corrupte en artificiële stads- en hofcultuur. Hij wenste een toestand waarin het echte en eerlijke meer aandacht kreeg en wees de rede als enige richtlijn van de gedachten af. In de toekomst keken de leidende geesten van Europa niet langer hunkerend naar algemeen geldende principes die naar een lichtende toekomst zouden voeren. Niet langer was Frankrijk, hoedster van genoemde principes, hun voorbeeld. De ‘eeuw van de geschiedenis’ was aangebroken. Johann Gottlieb Herder (1744-1803) had de Volksgeist ontdekt, de genius van een volk dat zijn eigen aard uitdrukte in taal, karakter, kunst, zeden, gewoonten en instellingen. Deze idee was een van de meest fundamentele romantische voorstellingen. De genius, een dynamische geest, niet door wetten ingeperkt. Geen analyse of classificatie kon hem uitputtend uitleggen of verklaren. De genius maakte zijn eigen regels en wetten. De genius kon zijn die van een individueel persoon, een artiest, een schrijver of een politieke geweldenaar. Het kon de geest zijn van een eeuw of de

⁴⁸ Zeeman 1969, 41-62.

⁴⁹ Blijdenstein 1836, I-VIII Ook afgedrukt in Firmenich 1854, 741-743.

‘Geist’ van een volk of natie, zoals bij Herder. Die geest van het volk kon gekend worden door bestudering van de gang door de tijd van zijn taal en alle eigenaardige zaken waarin hij zich had uitgedrukt.

Alom werd langzamerhand een verschuiving merkbaar van ratio naar gevoel, intuïtie. De achttiende-eeuwse schrijver Rijklof Michaël van Goens (1748-1810), een van de grote vernieuwers van de Nederlandse letterkunde, beschreef het verschil tussen zijn tijd, het begin van de Romantiek, en de tijd van Lodewijk XIV, het Classicisme, als een verschil tussen Geest en Hart. Zijn tijdgenoot Hieronymus van Alphen (1746-1803) schreef dat men de natuur niet volgen moest met het verstand (Classicisme), maar met bezieling (Romantiek). In plaats van de belangstelling voor het algemeen menselijke groeide ook hier die voor het nationale, het regionale, het eigene. Sommige wetenschappers vonden in de streektalen de zuivere, onbedorven voorlopers van de cultuurtalen en ontdekten er aldus de waarde van. Anderen gebruikten de ‘oeroude’ streektalen, die vaak echte spreektaal geworden waren als expressiemiddel voor hun verlangen naar een eerlijke, onbedorven maatschappij. In het Duitse deel van het Nedersaksisch geheten taalgebied leek het plat ontwaakt uit een eeuwenlange positie van achterstelling (hoewel die niet zo volkomen was als in ons land). Een paar grote namen als die van Klaus Groth, John Brinckman, Johann Meyer en Fritz Reuter zeggen genoeg en de bundel *Quickborn* van Groth (1850) en de Mecklenburgse romans en het dichtwerk van Reuter zijn overbekend. Daarbij vergeleken was de oplevende belangstelling ten onzent bescheiden te noemen. Maar er kwam enige beweging. Om ons tot het noordoosten van ons land te beperken: het eerste geschreven Stadsgronings dateerde zelfs al van vóór de eeuwwisseling, van 1793. Het betrof een satirisch stuk met de titel ‘Et en Fret’.⁵⁰ Nu werden er, ook in Nederland, voor 1800 wel meer dialectwoorden opgetekend of teksten in de streektalen geschreven. Men deed dat meestal om een bepaalde sfeer op te roepen of om een komisch geacht effect te bereiken. In 1661 bij voorbeeld verscheen te Amsterdam een verzameling kluchten onder de titel *Den Westfaelschen Spiel-Thuyn*. Twee stukken daaruit, de ‘Over-Ysselsche Boere-Vryagie’ en de ‘Historie van Lukevent’ stamden uit Overijssel.

Dialectwoorden werden soms ook in lijsten verzameld. De onderzoekers die zich daarmee bezighielden drukten er niet zozeer de belangstelling uit voor het dialect zelve, maar gebruikten het eerder als een ‘Fundgrube’; ze zochten naar woorden die bruikbaar waren om opgenomen te worden in de algemene woordenschat van het Nederlands. Met die intentie werden er aan het einde van de achttiende eeuw door medewerkers van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde woorden verzameld met het oog op een samen te stellen groot algemeen woordenboek van de Nederlandse Taal. Voor Overijssel werkten tussen 1778 en 1782 Gerard Dumbar (1743-1802), secretaris van de stad Deventer en Herman Scholten (1726 -1783) en Jan Arend de Vos van Steenwijk (1746-1813) aan hun bijdrage.⁵¹ Het is de verdienste geweest van de toen juist opkomende Romantiek dat zij het dialect uit de classicistische kluisters der dienstbaarheid heeft bevrijd. In deze cultuurperiode had men, om met Heeroma te spreken,

een heel andere visie op de dialecten en zag ze niet als dienstknechten van de algemene cultuurtaal, maar als tegenspelers met een eigen wezen en waarde, niet als opperlieden die stenen moesten aansjouwen voor de op-

⁵⁰ Lang werd ervan uitgegaan (al of niet terecht) dat de ‘Zaamenspraak tusschen Pijter en Jaap, die malkaar op de weg ontmuiten boeten Stijntilpoorte’ uit 1822 het oudste geschreven Gronings was. Maar later bleek dat ‘Et en Fret’ (in het Stadsgronings) een dertigtal jaren ouder was. Het stuk werd in 1957 uitgegeven en toegelicht door K. ter Laan.

⁵¹ Herman Scholten, 1726 te Haaksbergen geboren, studeerde sedert 1744 te Harderwijk, na 1747 propo- nent en predikant te Diepenheim en sedert 1765 hoogleraar te Leiden. Hij werd lid van de Maatschappij in 1778 en overleed in 1783.

bouw van de grote koningspyramide der classicistische taalcultuur, maar als zelfstandige structuren, of nog liever organismes, die gegroeid waren op de vruchtbare bodem der natuur uit het zaad van de volksziel.⁵²

Sedert de 16e eeuw domineerden, ook in Oost-Nederland West-Nederlandse taalvormen en regels, althans voor wat het schriftelijk gebruik van de taal aanging. Af en toe was er iets van verzet tegen de Hollandse invloed te bespeuren. Zo bijvoorbeeld in Deventer waar een zekere H.G. Kronenberg op 27 oktober 1817 een ‘Betoog van de voortreffelijkheid van het Overijsselsche boven het Hollandsche Nederduitsch’ hield voor het Deventer Departement tot Nut van ’t Algemeen. Het is afgedrukt in *Vaderlandsche Letter-Oefeningen* 1818.

Geachte Toehoorders

Het heeft mij meermalen geërgerd wanneer de beschaafde bewoner der Hollandsche gewesten zich moeite moest aandoen om het lagchen te weêrhouden, bij het hooren der Overijsselsche uitspraak van het Nederduitsch. Is het dan, dacht ik, zoo bespottelijk, Overijsselsch te spreken? Duidt de uitspraak van het Nederduitsch, volgens den Hollandschen tongval, dan alleen de beschaafdheid, kunde of geleerdheid aan? Is daarom de Hollandsche uitspraak de edele en zuivere der taal, omdat de voornaamste rijkdommen, zich aldaar hebben vereenigd? Zullen Munchen, Berlijn en Weenen aan Saksen de schoonheid der Duitsche, zullen Napels en Rome aan Toskanen de kracht en welluidendheid der Italiaansche tale betwisten? - Amsterdam moge de hoofdstad der Nederlanden heeten, zij was nooit de zetel der Nederduitsche taal.- Gewis, zoo aan ééne stad van ons vaderland, komt deze eere aan Deventer, de aloude hoofdstad van Overijssel, toe! - Zeker ten minste is het, dat Overijssel, schoon het, in andere opzigten, voor zijne naburen ook moete onderdoen, ten aanzien der Nederduitsche tale, onder de overige gewesten van dit rijk, den eersten rang bekleedt.

Om zijn stelling te bewijzen beriep Kronenberg zich op de klank en betekenis van de woorden van het Overijssels.⁵³ De rede was misschien een reactie op ‘De Voortreffelijkheid der Hollandsche Letterkunde’ van J. Verburg, hoogleraar der Oosterse Letterkunde te Deventer, voor het zelfde Departement tot Nut van ’t Algemeen in 1816. In Deventer werd er over het dialect geschreven. De Groninger ds. Geert Jans Cool schreef in 1816 in het dialect. Het betrof een ‘Zaamspraak tusschen Pijter en Jaap die malkaar op de weg ontmuiten boeten Stijntilpoorte’ die misschien wel in het Groningse nut is voorgedragen.⁵⁴

1.1 ORGANISATIES

1.1.1 De Almanakken

1.1.1.1 *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren (OA)* en Halbertsma

Van groot belang voor de speurders naar en liefhebbers van het regionaal eigene was de oprichting van de *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*. Het eerste nummer verscheen in 1835 met het jaar 1836 op het titelblad. Een van de drijvende krachten achter het jaarboekje was DR. JOOST HIDDDES HALBERTSMA (1789-1869), geboortig uit Grouw, die in 1821 een beroep aannam als menistendomee te Deventer. Halbertsma was mede via zijn broer dr. Eelko Hiddes (Eeltsje) Halbertsma (1797-1858) in kennis gekomen met de nieuwe denkbeelden over talen. Eeltsje had zich in 1818 ingeschreven aan de beroemde universiteit van Heidelberg. Hij werd er als student opgenomen in een tijd dat er aan de Duitse universiteiten een sfeer van geestelijke vernieuwing heerste. De volken van Europa hadden zich van de Napoleontische dwang bevrijd en sommigen, vooral jongeren, wilden zich nu ook bevrij-

⁵² Heeroma 1957c, 2.

⁵³ *Vaderlandsche Letter-Oefeningen* 1818, 23-30, 71-78.

⁵⁴ Bezoen, *Idiot*, IV, 18; hij verwijst naar Petit *Onze Volkstaal*, 313. De mening dat ds. Cool de auteur is is later bestreden: Van Leeuwen 1957, 19.

den van het Franse en classicistische cultuurimperialisme. Voor de Duitsers, eeuwenlang verdeeld en daardoor machtspolitiek naar het derde plan verwezen, werd het streven naar een eigen plaats welhaast een obsessie. Het leek of de grondslagen van de staat opnieuw gedefinieerd moesten worden. Staten waren niet enkel door vorstelijke dynastieën veroverde en dus min of meer door het toeval gevormde machtsconglomeraten, maar dienden gegrondvest op basis van nationale eenheid en een diep gevoelde verbondenheid die zich onder meer uitdrukte in het nationaal-eigene. Dat nationaal-eigene moest dan wel gekend worden. De gebroeders Grimm, Jakob (1785-1863) en Wilhelm (1786-1859), stichters van de moderne wetenschap van vergelijkende taalstudies, speurden heel het Duitse gebied af naar volkstalen en volksverhalen. Op deze manier hoopten ze de oude, inheemse, echt Duitse geest, diep en onbedorven bewaard in de boezem van het Duitse volk, op te sporen. Tijdschriften en kranten, de Heidelbergse *Zeitung für Einsiedler* voorop, verlieten de platgetreden paden en verspreidden de nieuwe denkbeelden en ideeën. Men speurde naar het nationaal-eigene, naar oude gewoonten en gebruiken, tekende overleveringen op, liederen, sagen en sprookjes en kreeg oog voor de tot dan toe verwaarloosde dialecten, echte volkstalen, spreektaal die men nu voor het eerst een blik en een studie waard gunde. Het vreemde is wel, dat de verzamelde volksliteratuur nauwelijks in dialect, maar vooral in de standaardtaal werd opgetekend en gepubliceerd. De gebroeders Halbertsma zouden door de nieuwe romantische geest diepgaand beïnvloed worden. “Heidelberch hat foar Eeltsje in episoade west, net mear; mar dêr tearde syn persoanlikheit iepen en hwat de stêd oan de Neckar him jown hie, dêr soe hy syn libben lang in heuchlik neitinken fan hawwe en in [...] ‘impulsus’ fan oerhâlde.”⁵⁵ Toen hij teruggekeerd was naar wat hij in zijn brieven ‘de Friesche moerassen’ noemde, werd een dichterlijke werkzaamheid in hem wakker. Hij schreef onder andere de ‘Boalserter merke’, een ‘Nachdichtung’ van ‘Hans und Verene’ uit de *Alemannische Gedichte* van Johann Peter Hebel. Ook andere zangen smeedde hij om tot Friese liederen en hij stuurde ze aan zijn broer Joost. Op twee april 1822 schreef Eeltsje hem: “Dat u mijn liedje bevalt streelt mij minder als het genoegen van u als een echte Frisomaan er een plaizier mede te doen”.⁵⁶ Joost Hiddes bestudeerde de Noordse talen. “Reeds als jongen van 17 jaar begon ik een algemeene lust te gevoelen (waardoor bewogen weet ik zelf niet) om de wieg der Hollandse taal onder de oudste bewoners van het noorden te zoeken”, schreef hij later.⁵⁷ De studie van de talen en dialecten en de cultuurgeschiedenis van de Noordzeevolken trokken hem meer dan de oudheden van de Grieken en Romeinen. Het dictum van Jacob Grimm “‘dasz jede Individualität soll heilig gehalten werden, auch in der Sprache’, wie as in ljochtstriel yn syn geast gliden.”⁵⁸ J.H. Halbertsma stond in verbinding met bekende taalgeleerden in binnen- en buitenland. De reacties over de grenzen tegen het Classicisme - (de richting in de kunst en de literatuur die de klassieken als voorbeeld nam en navolgde) - waren hem bekend. Hij wenste als beoefenaar van de Friese taal en geschiedenis een vurig nationaal gevoel bij de Friezen los te maken. Maar hij was niet eenkennig. Nu hij woonde en werkte in de IJsselhanzestad speurde hij ook daar naar oude gewoonten en gebruiken. Hij reisde de hele provincie door en over wat hem merkwaardig voorkwam publiceerde hij in de *OA*. Ook verzamelde hij streekeigen gebruiksvoorwerpen. In zijn collectie bevond zich onder andere een midwinterhoorn.⁵⁹ Halbertsma speelde een stimulerende rol voor de streektalenschrijvers en -vorsers in en buiten deze provincie. “Hij”, zo stelde iemand het later, “heeft de schrijvers hier bevrijd van een opgedrongen minderwaardigheidscomplex, omdat hij ze voorhield geen tweederangs-Hollanders,

⁵⁵ Bruorren Halbertsma 1978, 10.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ De midwinterhoorn van Halbertsma berust thans bij het Fries Museum te Leeuwarden. Jans 1977, 37.

maar nakomelingen van de Saksen te zijn, die trots konden zijn op hun oude Saksische dialecten”.⁶⁰

Dialecten waar bijvoorbeeld Willem Bilderdijk (1756-1831) vreemd tegenaan keek. Die beeerde in een brief van 3 juli 1821 “dat het Overijsselsch naauwelijks voor Hollandsch kan doorgaan, maar ruim zoo veel Bremensch en Hamburgsch is”.⁶¹ Weinig waardering kon ook Willem de Clercq voor de oude volkstaal opbrengen. Hij schreef in zijn dagboek (1811-1824), waarvoor overigens ook het Nederlands tot 1813 ook niet goed genoeg was - over het taaleigen van Enschede: “C’est aussi la cause que les habitants d’Enschedé sont encore bien moins avancés dans la civilisation que ceux d’Almelo. Et leurs accent est beaucoup plus grossier et plus plat”.⁶²

Door persoonlijke contacten en door zijn voorbeeld stimuleerde Halbertsma anderen hun dialect te bestuderen, bijvoorbeeld Alexander Lesturgen (1815-1878) en de hierna te behandelen Sloet tot Olthuys en later Gallée.⁶³ Sloet tot Olthuys schreef in 1873 in *De Vrije Fries*, een brief over de bezieling die van Halbertsma kon uitgaan:

Het eerst kwam hij mij bezoeken, toen ik nog te Hengelo was. Het was een regt schone lentedag, en wij gingen in de spaden avond den nachtegaal horen op de plek, waar ons thans de spoorwegfluit het trommelvies verscheurt. Al koutende werd het zeer laat en keerden wij door het eenzame Drienensche Veld terug. In het volle maanlicht bragt ik hem op den top van eenen grooten tumulus of grafterp, die men daar nog veel vindt. “Zoo is er dan van het geslacht, dat hier geleefd heeft”, zeide ik “niets overgebleven dan een kruik met asch en wat verschroide beenderen en verroest ijzer.” “Nee”, antwoorde hij, “nog iets meer: dat volk leeft nog in zijne taal, als men het er daar maar weet uit te halen.” Hierover spraken wij nog diep in den nacht, en aan dit gesprek ben ik den lust tot linguïstische onderzoekingen verschuldigd, die mij nog bezig houden, maar waaraan ik tot mijn leedwezen zo luttel tijds besteden kan.⁶⁴

Sloet schreef twee bladzijden over Halbertsma's taalkundige opvattingen, over ‘de taal als spiegel van het volksleven’. Men kan haar niet leren uit oude berijmde kronieken van geïsoleerde monniken. Hooft en Vondel zijn geen taalkundige autoriteiten maar wel Kiliaan (Cornelis Kiel 1528-1607): “die op de woelige jaarmarkten te Antwerpen zich onder de gemengde scharen bewoog, die alle Germaanse nationaliteiten vertegenwoordigden”, enzovoort.⁶⁵ Halbertsma stelde een *Woordenboekje van het Overijsselsch* samen dat integraal in de eerste uitgave van de almanak werd opgenomen. In zijn ‘Woord tot de lezers van het volgende boekje’ wees hij op het feit dat de taal van Overijssel niet beschreven was (hij deelde ze daarbij tevens in bij de platduitse streektaalen): “Bijna van al de dialecten van het Platduitsch zijn woordenboeken gemaakt; het Overijsselsch alleen uitgezonderd”. Naar de reden ervan kon hij slechts gissen. “Is het misschien de meening der Nederlanders, dat hunne taal bij deze studie niets winnen zoude?”⁶⁶ Hij bleef het antwoord op de vraag schuldig. Halbertsma wist dat zijn woordenboekje niet compleet was, maar hij wilde het geven zo hij het op dat moment had, er op vertrouwend dat hij de weg had geëffend voor een vervolg. “De weg is nu gebaad. De edelaardige bewoners van Overijssel weten wat zij aan hunne afkomst schuldig zijn, en dit

⁶⁰ Broekhuijsen 1952, 111.

⁶¹ Bilderdijk 1834, 151.

⁶² De Clercq z.j., 21.

⁶³ Alexander Lustergeon was de jongste van de zgn. Drie Podagrysten. De anderen waren Dubbeld Hemsig van der Scheer 1791-1859 en Harm Boom 1810-1885. Dit driemanschap had de stoot gegeven tot bestudering van de eigen, Drentse volkscultuur en tevens de weg gebaad voor een eigen Drentse literatuur. Over leven en werk van de Podagrysten en hun invloed op de Drentse ‘schrieverij’ leze men: Nijkeuter 2000. Dit werk bevat verdere literatuurverwijzingen.

⁶⁴ Sloet tot Olthuys 1873a, 40.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Halbertsma 1836, z.pag.

zullen zij gewis toonen door mijn werk vervolgens aan te vullen en te verbeteren.”⁶⁷ Als proeve van het gebruik van het Twents liet Halbertsma het ‘Brulf’teeled’ van Blijdenstein erbij afdrukken. Zijn keuze voor het Enschedees verdedigde hij door te stellen dat Twente, waarin deze stad gelegen was, de taalkundige kern vormde “waarom zich de overige dialectverschillen als veranderde, vervloeiende en somtijds verbasterde afzetsels aansluiten.” Voor het gemak van de lezers had hij het ‘Brulf’teeled’ op de Hollandse manier gespeld. Hij verdedigde zich daarvoor als volgt: “De groote reden echter waarom de Hoogduitsche spelling thans door mij gewraakt wierd, ligt in het publiek voor hetwelk dit boekje geschreven is. Dit publiek is opgevoed in het Hollandsch, aan de Hollandsche waarde der letteren gewend.”⁶⁸ Op de mij verder niet bekende ‘Overijsselse Vereniging’ waarvan hij erelid was vervulde Halbertsma lange jaren achtereen de letterkundige spreekbeurt. “Hij deed dit altijd onder grote toevloei en toejuiching”, aldus Sloet.⁶⁹ Belangstelling voor het ‘eigene’ was er dus wel in zijn tijd.

1.1.1.2 Andere almanakken en de *Twentsche Almanak (TAK)*

De publicatie van de *OA* stond niet op zichzelf. De door en door romantische volksalmanakken kwamen in het ene gewest na het andere uit. De *Geldersche volksalmanak* verscheen voor het jaar 1835 en bleef uitkomen tot 1900. De *Friesche Volksalmanak* volgde in 1836. De *OA* van 1836 tot 1855. De *Drentsche Volksalmanak* van 1837 tot 1851 en de Groningse van 1837 tot 1851. De drie voornaamste medewerkers aan de *OA* waren Halbertsma, P.C. Molhuysen (1793-1865), ook predikant te Deventer en de jongere Van Doorninck (1809-1869), beroepshistoricus en de eerste archivaris van Overijssel.⁷⁰ De almanak bood voor wie speurde naar het verleden en voor wie wilde publiceren over streekeigenaardigheden een podium. Vele artikelen van wisselende kwaliteit zagen het licht in dit jaarboekje. In 1855 was het gebeurd met de *OA*. De belangstelling verliep. Ook in Groningen en Drenthe was dat in deze jaren het geval, maar daar kwamen wel nieuwe volksalmanakken. In 1877 leek *De Twentsche Volksalmanak* - van Boekhandel H.L. Smit te Hengelo - het stokje van de *OA* over te nemen, maar het bleef bij slechts één jaargang. Smit liet het boekje drukken bij zijn vriend Johan Klaasesz die zich in 1873 uit Steenwijk in Hengelo als drukker had gevestigd.

In 1879 zag dan de *Twentsche Almanak (TAK)* het licht, bij de drukker J.T. Sommer in Almelo. In dit jaarlijks terugkerende boekje stond (naast allerlei wetenswaardigheden over het weer, standaardmededelingen van wekdagen, zonsop- en zonsondergangen, maansverwisselingen, planetenstanden, kerkelijke en wereldlijke feestdagen, namen van overheids-personen en de geestelijkheid en dergelijke) steeds een verhaal in het Twents. Het werd als het ware een vast podium waarop men de regiotaal ook als geschreven taal presenteerde. (Behalve dan in de eerste uitgave die geen bijdrage in het dialect kende). De *TAK* stelde niet zulke hoge eisen aan zijn lezers. Hij sloot niet aan bij de voor de elite bestemde volksalmanakken als de *OA* (die dus eigenlijk geen echte volksalmanak was), maar bij de oudere (sinds de zeventiende eeuw) en kleinere plaatselijke en regionale almanakken, die primair een kalender met andere nuttige informatie boden, maar daarnaast ook in toenemende mate (vooral in de negentiende eeuw) aangenaam ‘mengelwerk’. Misschien mede daarom werd deze almanak populair en was hem een lang leven beschoren. Hij komt nog steeds uit. Maar de *OA* en de *TAK* verschilden niet alleen in niveau en wat betreft de vaste ruimte die ze boden voor de

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem, p. x.

⁶⁹ Sloet tot Olthuys 1873a, 45.

⁷⁰ Over Jan van Doorninck leest men een levensbericht in *Overijsselsche biografieën 3*, Amsterdam 1993, 26-30. Zie ook Handelingen en meded. van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1868, 196-219 (P.C. Molhuysen); ib., 1870, 525-554 (J. van Doorninck).

streektaal. Geografisch beperkte de *TAK* zich tot een derde van Overijssels grondgebied: Twente. Bovendien kende hij een duidelijke rooms-katholieke signatuur. De *OA* had die niet en was algemeen provinciaal. De latere dialectvorser Bezoen (zie p. 77) schreef in het voorwoord van de zeventigste jaargang, in 1949: “Al die jaren hebben de kinderen van Twente hun neuzen tegen de ramen der boekwinkels gedrukt als in de korte midwinterdagen dat boekje daar weer lag dat in zijn altijd eendere lichtbruine omslag het geheim van ongekende rijmen en zoekplaatjes en raadsels verborg”.⁷¹ Over de *TAK* verscheen in 1985/86 een zeer informatieve en lezenswaardige studie van Jurjen van der Kooi.⁷²

Tussen 1884 en 1894 verscheen bovendien de *Volks-Almanak voor Enschede en Lonneker*. Die werd gedrukt door J. ten Cate Bzn. Het bleef bij tien jaargangen.

1.1.2 Geschiedschrijving, volkskunde, taalkunde: Weeling - Sloet tot Olthuys - Geerdink - Hattink - Gallée

Wie de cultuur van het eigen gewest wil versterken moet kennis nemen van de gang van dat gewest en die cultuur door de tijd. Die moet de historie bestuderen. En de kennis ervan vermeerderen bij zijn streekgenoten. Er moeten kortom geschiedenisboeken over de streek geschreven worden. Dit nu was geen eenvoudige zaak, want het gebied van de regionale geschiedschrijving lag voor een groot deel nog braak. Er waren in het verleden wel enige studies verschenen over bepaalde aspecten van de Twentse samenleving, bij voorbeeld *Overijsselsche gedenkstukken* van de vooraanstaande Oldenzaalse patriot en rechtsgeleerde mr. Jan Willem Racer (1736-1816)⁷³, maar dit werk gold meer de rechtsgeschiedenis, waarin toch vooral slechts juridisch geschoolden belang stelden. De intentie van schrijvers als Sloet tot Olthuys, Benthem en later van Röring, Snuif en Ter Kuile was een andere. Zij wilden de streekgenoten deelgenoot maken van hun kennis van Twente, opdat hun liefde tot het gewest mocht groeien. Zij waren, in een andere zin dan Racer, Twentse patriotten. In mindere mate gold dit voor een oudere generatie geschiedschrijvers, die van de *OA*. In de eerste jaargang kwamen meteen al de belangrijkste aandachtsvelden van de *OA* aan de orde. Molhuysen opende de reeks artikelen met een ‘Levensberigt van St. Lebuinus’.⁷⁴ Hij maakte gewag van de Saksische afstamming van de Overijsselaars. Hij beriep zich daarbij op oude historische bronnen, Hucbaldus en Altfriidus. Ook andere redenen maakten de Saksische afstamming voor hem zeer waarschijnlijk. Hij doelde, blijkens een voetnoot, op het gebruik van het Saksische recht in Overijssel en de Graafschap Zutphen. Het argument ontleende hij aan Racer.⁷⁵ Ook Van Doorninck bevestigde in zijn ‘Proeve ter zamenknooping van het begin der Overijsselsche historie met de algemeene geschiedenis’ de Saksische afstamming van de inwoners van deze provincie.⁷⁶ Zijn opstel ‘Denkbeelden over de opkomst van bevolking en nijverheid ten plattenlande in Overijssel’ in de *OA* voor 1837 bevatte zelfs een uitvouwbare kaart waarop het woongebied der Saksen was ingetekend.⁷⁷

Het denkbeeld van de Saksische afstamming hadden Overijsselaars ten dele te danken/wijten aan Friese taalgeleerden, Halbertsma voorop:

⁷¹ Bezoen 1949, ‘Voorwoord’ z .pag.

⁷² Van der Kooi 1985/1986.

⁷³ *Overijsselsche Gedenkstukken* is een achtdelig werk dat verscheen van 1781 tot 1797. Het biedt geen systematische geschiedenis, maar is een belangrijke bronnenstudie.

⁷⁴ Molhuysen, 1836, 1-17.

⁷⁵ Racer 1781, 22.

⁷⁶ Van Doorninck 1836, 84-112.

⁷⁷ Idem 1837, 126-185.

Als romanticus projecteerde hij zijn Fries bewustzijn in het Germaanse verleden en zocht hij in de Friese ‘stam’ de grond van zijn bestaan. Hij was als Fries om zo te zeggen van oude adel, maar ieder die van oude adel is, zoekt graag omgang met zijns gelijken. Waren er in Nederland geen Franken en Saksen meer, waarmee hij in zijn verbeelding kon verkeren? Zij waren, voor wie ze vinden wou, niet moeilijk te vinden. Enkele middeleeuwse historische gegevens lieten zich geredelijk zo interpreteren, dat er ten oosten van de IJssel Saksen hadden gewoond. Het Overijssels was dus Saksisch.⁷⁸

Ook JAN WEELING (1786-1862), rector van het Oldenzaalse gymnasium, schreef over de Saksische afstamming in de almanak voor 1837.⁷⁹ Hij kon het Saksisch-woorden van Twente tamelijk nauwkeurig vaststellen. Dat moest kort na 805 gebeurd zijn, aangezien de Saksers zich toen keerden tegen hun vroegere bondgenoten, de Franken. Om hun gebied beter te kunnen verdedigen zouden ze Twente hebben veroverd. De gevolgen daarvan waren nog te horen “aan de Saksische dialectwijziging onzer Overijsselsche spraak”.⁸⁰ De almanakschrijvers haakten met hun ideeën over de Saksische stamindeling en het Saksisch zijn van Overijssel en Twente echter ook bij oudere opvattingen aan. Reeds Melis Stoke aan het einde van de dertiende eeuw noemde in zijn *Rijmkroniek* al het land ten westen van Nijmegen, van de Schelde tot de ‘Lavecen’ - de Elbe, of misschien de Lauwers - ‘Nederzassen’. In zijn eigen tijd zouden Nederzassen ‘Vriezen’ worden genoemd. Die naam zou van de Romeinen komen die het een koud land vonden. De rijmkroniek vermeldde onder andere ook dat Willibrord een Engelsman was, de Friese taal machtig, want het was algemeen bekend dat de Engelsen van de Nederzassen afstamden. Melis Stoke steunde met zijn opvattingen op het veel oudere werk van Beda Venerabilis. Waarom Stoke de *Antiqui Saxones* uit Beda's *Historia Ecclesiastica* Nederzassen noemde en waarom hij ze gelijkschakelde met de Friezen werd niet duidelijk. Maar hoe dan ook: zijn mening werd algemeen aanvaard en heeft de historische literatuur tot ver in de achttiende eeuw bepaald.

Daarna begon een nieuwe periode waarin behalve historische argumenten ook die uit de hulpwetenschappen werden genoemd. Bernard Hendrik Slicher van Bath (1910) liet die periode beginnen met de publicaties van Racer.⁸¹ Racer was beïnvloed door de Duitse historicus Jung die in zijn *Historia antiquissimae comitatus Bentheimensis* onder meer stelde dat Drenthe en Twente een onderdeel van de Saksische gouw Westfalen vormden. In het eerste deel van zijn *Gedenkstukken* beargumenteerde de Oldenzaalse rechtshistoricus eveneens dat Twente een deel van het Westfaalse Saksen was geweest. Het gebruik van de Saksenspiegel - een dertiende-eeuwse in Oostfalen ontstane verzameling van rechts-gewoonten - bracht hem daartoe, alsmede het feit dat in de vijftiende eeuw het Sticht Utrecht onder Westfalen werd gesteld én het voorkomen van marken in Oost-Nederland.

Na de algemene inzinking onder de Franse overheersing en de tijd van uitputting daarna tot 1830 deden de invloeden van de Romantiek zich meer en meer gelden. Slicher van Bath verbaasde zich over de overdreven betekenis, welke men toen aan de Germaanse stammen hechtte: “Soms lijkt het wel, dat het een kwestie van mode of standing is: iedere volksgroep moet nu eenmaal tot een stam behoren”.⁸² De derde periode, vanaf 1870, die Slicher van Bath

⁷⁸ Heeroma 1957a, 1-5.

⁷⁹ Bezoen noteerde levensbijzonderheden over Weeling in zijn *Idioticon Tubantum*. Zie bijlage 2.

⁸⁰ Weeling 1837, 23.

⁸¹ Slicher van Bath 1944, 162. Bernard Hendrik Slicher van Bath (Leeuwarden 1910) promoveerde op *Mensch en land in de Middeleeuwen* (2 dln, 1945), een nederzettingsgeschiedenis van oostelijk Nederland. Hij was van 1946 tot 1948 rijksarchivaris van Overijssel, van 1948 tot 1956 hoogleraar te Groningen en van 1956 tot 1972 hoogleraar te Wageningen. Van 1972 tot 1975 bekleedde hij de functie van directeur van het Interuniversitaire Centrum voor Studie en Documentatie van Latijns-Amerika te Amsterdam. En van 1976 tot 1981 was hij bijzonder hoogleraar in de economische en sociale geschiedenis van Latijns-Amerika te Leiden.

⁸² *Ibidem*, 161-162.

onderscheidde werd gekenmerkt door het overheersen van de hulpwetenschappen. Na de overschatting van de betekenis der stammen, probeerden onderzoekers argumenten te vinden voor het Saksisch-zijn van Oost-Nederland in hun disciplines zelf; de rechtswetenschap op het gebied van het middeleeuwse recht, de taalwetenschap op het gebied van de streektaalen en hun begrenzing, enzovoort. De Fries Johan Winkler (1840-1916) was de eerste die de gezamenlijke Nederlandse dialecten overzag. Hij verdeelde ze in Friese, Frankische en Saksische. Sporen van de oude stamindeling meende hij terug te kunnen vinden bij de oorspronkelijke plattelandsbewoners. Hij 'kende' en beschreef hun lichamelijke en geestelijke stam- of raskenmerken. In zijn *Algemeen Nederduits en Fries dialecticon* van 1874 bracht hij een overweldigende hoeveelheid materiaal en bewijsstukken bijeen die - zo leek het - voorgoed de driedeling van Nederland in een Fries, een Frankisch en een Saksisch deel rechtvaardigden. Voor latere vorsers als Gallée en Jos. Schrijnen die trachtten aan de hand van de hulpwetenschappen tot een over-koepelende visie te komen, was de driedeling van het Nederlandse volk zo'n vaststaand feit - dogma bijna - dat iedere twijfel en elk onderzoek overbodig scheen.

Bij de Saksische afstamming hoorde ook een Saksenaar, die was te kennen uit bestudering van het volkskarakter. Ook dat onderwerp vond men terug in de *OA*. Halbertsma schreef in een beschouwing over de Twentse industrie in de *OA* van 1837 over het Twentse volkskarakter van: "taai geduld, een langzaam wikkend overleg, spaarzaamheid en een ijzerhard lichaam" en verder over "tevredenheid, of liever: ingenomenheid met het hunne, zonder veel geneigdheid tot de overneming van nieuwe begrippen en inrichtingen". Hij schreef over "zwijgende stugheid en naïeve onbeschaafdheid, van suffende onderwerping en alle groten braverende oorspronkelijkheid en onafhankelijkheid".⁸³ Enkele van de genoemde karaktertrekken zullen we steeds weer zien vermeld door diegenen die een poging wagen om het volkskarakter in het oosten van Overijssel te schetsen. Bij een volgende generatie historici is de geschiedkundige belangstelling meer vermengd, zo lijkt het, met streekliefde. Bij de een wel meer dan bij de ander. Doel is niet alleen het verleden te kennen, maar ook liefde aan te kweken voor de regio.

MR. BARTHOLOMEUS WILLEM ANNE ELISA BARON SLOET TOT OLTHUYS (1808-1884) was onder meer een tijdlang burgemeester van Hengelo en lid van de Tweede Kamer. In zijn Hengelose tijd ontloek zijn interesse voor de geschiedenis en de sagenwereld van Twente. Hij schreef er wel gedichten over. In de Nederlandstalige bundel *Herfstdraden*, uitgegeven in 1873, kwam de omdichting 'Elske in de wiven-Belter' voor.⁸⁴ Om de couleur locale beter te benadrukken maakte de dichter daarin mede gebruik van Twents idioom. De woorden die nogal afweken van het algemene Nederlands zette hij in een lijst en hij verklaarde ze voor de lezers. Sloets bijdragen vindt men in diverse almanakken, ook in de *OA*. Voor hem was Twente het oerland waarvoor de historicus, wilde hij de berichten van Tacitus over onze Germaanse voorouders begrijpen, een tijdlang zijn studeerkamer moest verlaten, om te midden van de heide en de boerschappen te zien waarover de antieke schrijver het had. Zowat alles was er sinds die dagen - naar Sloets oordeel - hetzelfde gebleven. Hij achtte het zelfs waarschijnlijk dat Tacitus in zijn *De moribus Germanorum* juist de zeden en gewoonten van de volkeren die in Twente en Westfalen woonden voor ogen had gehad.⁸⁵ Natuurlijk was ook hij aanhanger van de Saksische afstamming van de Twentenaren.⁸⁶ Sloet was overigens geen kritiekloze bewonderaar van alle streekeigenaardigheden. Integendeel. Voor de bouwkunst, nog als in de dagen van de antieke schrijver, had hij niets dan misprijzen over:

⁸³ Halbertsma 1837, 82.

⁸⁴ Sloet tot Olthuys 1873b, 25-54.

⁸⁵ Idem 1838, 129.

⁸⁶ Ibidem, 128.

Gij zult de boerenerven, evenals Tacitus, buiten alle keurigheid en smaak vinden (citra speciem aut delectationem) als gij de onmatig hoge en spitse daken over de lage muren ziet hangen: welke soort van daken met de houten voorgevels het onderscheidend kenmerk der oud-Germaansche bouworde uitmaken en niet alleen op het platteland, maar ook in de steden van Twente eene mismaakte rol spelen.⁸⁷

Sloets' tijdgenoot, pastoor JOHANNES GEERDINK (1803-1879) uit Vasse, wijdde zich naast zijn herderlijke taak aan een andere grote passie: de streekgeschiedenis. Na zijn gymnasiale studie te Meppen en zijn wijdingen te Munster in 1826 werd hij als kapelaan te Ootmarsum aangesteld. Van 1831 tot 1837 was hij pastoor te Vasse en vanaf dat laatste jaar pastoor van De Lutte. Vele decennia stond zijn pen in dienst van de streekhistorie. Naast de grote parochiekroniek, waarmee hij in 1845 begon, is vooral van belang zijn verzamelwerk *Eenige bijdragen tot de geschiedenis van het Archidiaconaat en het aartspriesterschap Twenthe* (1895), een dikke pil van meerdere honderden bladzijden. Het werk is verdeeld in drie hoofdstukken met bijlagen: de geschiedenis van Twente in het algemeen, de parochies van Twente en de Graafschap Lingen. Geerdink heeft veel bronnen onderzocht. Ze zijn hem onder andere bezorgd door Mgr. Van Heukelum, de stichter van het Aartsbisschoppelijk museum te Utrecht en het St. Bernulfusgilde en door de aartsbisschop van Utrecht, Mgr. A.J. Schaepman - oom van 'den doctor'- die Geerdink aanmoedigde en de wens uitsprak dat hem gezondheid, lust en kracht mochten bij blijven om zijn arbeid voort te zetten en met Gods hulp te voltooien.⁸⁸ Uit Geerdinks relaas spreekt een grote betrokkenheid bij de gang van zijn regio door de tijd en door zijn speurwerk bleef veel kennis bewaard. Hij schreef onder andere gepassioneerd over de teruggave van een aantal parochiekerken aan de katholieken onder Lodewijk Napoleon. De informatie had hij van streekgenoten en ooggetuigen. Zijn werk werd later uitgegeven door zijn neef, Egbertus Geerdink (1835-1916) - door Mgr. H.J.A.M. Schaepman ooit bezongen als 'de zoon van een duizendjarig erf'- pastoor te Vianen. Johannes Geerdinks magnum opus werd in 1980 herdrukt. Dat Geerdink zijn kracht niet zocht in het isolement bleek onder meer uit zijn contact met Hattink uit Tubbergen, een zoon van de reformatie.

MR. REINIER ELIAS HATTINK (1842-1909) was geboren in een geslacht van predikanten en juristen. Hij speurde ijverig en beschreef met gedegenheid en scherpte de regionale en lokale geschiedenis, genealogie en rechtsgeschiedenis naast en na zijn drukke werkzaamheden. Hattink's grootste ontdekking was het handschrift van de Oldenzaalse jurist en onder meer burgemeester van Ootmarsum Mr. Melchior Winnhof (1500-1585). Dat handschrift gaf Hattink uit onder de titel *Landrecht der Thwenthe declareert*. Het was een bewerking van Melchior Winhoffs pogingen het recht van het begin der zestiende eeuw in de regio te codificeren.⁸⁹ Hattink studeerde, nadat hij het gymnasium te Ootmarsum had bezocht, theologie en daarna rechtsgeleerdheid te Leiden. Hij promoveerde in 1864 en vestigde zich te Almelo waar hij een zeer drukke rechtspraktijk uitoefende. In 1896 werd hij er agent van de Nederlandsche Bank. Jarenlang was hij voorzitter van de Vereniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis. Meer volkscundig van aard is het uitvoerige opstel in de *OA* van 1845 van G. Benthem, een schoolmeester uit Markelo: 'Beschrijving van de thans nog in gebruik zijnde feesten of malen, onder de landlieden in de gemeente Markelo, bij gelegenheid van doop, huwelijk en begraving'. Dit opstel bood een uitgebreide schets van allerlei in zijn tijd nog zwang

⁸⁷ Ibidem, 131.

⁸⁸ Kroese 1980, 100, brief van 8 januari 1872.

⁸⁹ In 1520 gaf Mr. Melchior Winhoff zijn *Landrecht der Thwenthe declareert* uit. Als basis gebruikte hij de landbrief van 1365 van bisschop Jan van Vernenburg, waarin alle rechten en plichten van de Twentenaren stonden opgeschreven. In 1457 gaf bisschop David van Bourgondië het gewest Overijssel als geheel de eerste landsbrief. Dat Overijssels Landrecht werd telkens overgeschreven en aangevuld. Melchior Winhoff gaf in 1559, in Deventer, het *Landrecht van Averissel* uit.

zijnde plattelandsgewoonten tijdens hoogtijdagen die tot ver in de twintigste eeuw hun bestaan wisten te rekken.⁹⁰

Een opmerkelijke rol in de opleving van de belangstelling voor de taal en cultuur van Oost-Nederland zou JOHAN HENDRIK GALLÉE (1847-1908) spelen. Deze in Vorden geboren taalgeleerde was, sinds 1876, de eerste hoogleraar in de Germanistiek en het Sanskriet te Utrecht. Hij werkte er met de fysioloog H. Zwaardemaker samen op het gebied van de experimentele fonetiek. Van jongs af was de burgemeesterszoon geïnteresseerd in het raadsel van de herkomst van de Saksische dialecten. Als student schreef hij schetsen in zijn eigen Achterhoeks. Het ging om ‘Twee präötjes van ’t volk’: ‘De bebbenbek’ (vrouwengek) en ‘Het verhaal van schèle Guurte’. Beide dateren uit 1870. Alles wat de cultuur van Oost-Nederland aanging boeide hem boven mate en ging hem aan het hart. Gallée promoveerde in 1873 en drie jaar later werd hij lid van de Verein für niederdeutsche Sprachforschung. Het lidmaatschap verried zijn belangstelling voor de grensdialecten en hun onderlinge samenhang. Jarenlang speurde hij naar materiaal voor een *Woordenboek van het Geldersch-Overijsselsch dialect* dat ten slotte in 1895 zou verschijnen. Reeds in 1882 verscheen er een deel van in *Onze Volkstaal*, jaargang I, getiteld: ‘Woordenlijst van de Taal, welke in de Saksische streken van Nederland gesproken wordt’. In 1891 was zijn *Altsächsische Grammatik* verschenen.⁹¹ Aanvankelijk ging Gallées aandacht vooral uit naar klederdrachten en typische streekgewoonten, omdat hij dacht uit de verspreiding daarvan wat te kunnen leren over de woonplaatsen der Saksen. Later probeerde hij dienaangaande beter onderricht te worden door het bestuderen van oude boerderijtypen. Bij het vastleggen daarvan, met tekenpen en fotocamera stak hij bij vele plattelandsbewoners de benen onder de tafel en sprak hij, waar het maar even ging, zijn Vordens dialect. Gallée betoonde zich al fietsend, pratend en onderzoekend alles behalve een kamergeleerde. Hij zou in de nieuwe eeuw nog een belangrijk initiatief ontplooien. Gallée zou zijn liefde voor cultuur en taal van Oost-Nederland aan anderen overdragen.⁹²

1.2 STREEKTAAL

1.2.1 Stukjes en beetjes

1.2.1.1 Blijdenstein - Behrns - Helderman - De Thouars - Smelt - Van Wechel - Ballot

In Twente was het dus Blijdenstein die voor het eerst een Twentstalig gedicht publiceerde. Hij was niet van de minste der Twentse families, deze Blijdenstein, oudste zoon van J.B. Blijdenstein, die een vooraanstaande rol gespeeld had ten tijde van de Bataafse Republiek en later maire (in 1810) en nog even later de eerste soloburgemeester van Enschede werd (van 1813 tot 1818). In huize Blijdenstein, waar zelfs koning Lodewijk Napoleon ontvangen was, bezat men een zeer uitgebreide ‘boekery’ met banden in velerlei talen.⁹³ Daaronder ook *Die Plattdeutschen Bielfeld Briefe*. De maire noteerde voor zichzelf wel Twentse woorden en af en toe schreef hij een stukje in zijn moedertaal in een van zijn brieven.⁹⁴ De thuistaal bij de Twentse fabriqueurs en de latere fabrikanten was en bleef nog generaties lang het Twents. Deze tekstfragmenten zijn daarmee de oudste schriftelijke overleveringen die bewust in de volkstaal, het

⁹⁰ Benthem 1845, 145-175.

⁹¹ *Altsächsische Grammatik*. Halle 1891: Niemeyer. 2^e oplage. 1910. 3^e oplage. Tübingen 1993: Niemeyer.

⁹² Onder andere aan P. Fijnvandraat die in 1924 de eerste Utrechtse hoogleraar in het Engels werd en die een klankleer van het Deventers had geschreven.

⁹³ Elderink 1923, 205.

⁹⁴ Ibidem, 42. Bijvoorbeeld in een brief aan zijn schoonvader en zwager van 1 januari 1780.

moderne Twents, geschreven zijn. Toch is het niet ongebruikelijk dat men de Twentse literatuur met het ‘Brulf’teled’ van Benjamin Willem laat beginnen. Daar is veel voor te zeggen. De tekstfragmenten van J.B. Blijdenstein waren als privé-correspondentie bedoeld, hij had niet de intentie om er mee in de openbaarheid te treden. Dat was nu juist wel het geval met het gedicht van de zoon, dat ongetwijfeld zal zijn voorgedragen.

Voorlopig liep het niet storm rond het schriftelijk gebruik van de ‘modersproake’ (letterlijk: moedertaal, ‘modersproake’, is echter ook bedoeld als een geuzenwoord). Dat behoeft geenszins te verbazen: het deel van de elite dat van elders kwam beheerste de taal niet en het overgrote deel van de bevolking die zwoegde op de schrale zandgronden en trachtte het hoofd boven water te houden in de nog kleine steden en dorpen had waarachtig wel wat anders te doen dan zijn pen proberen in een taal die geen schrijftraditie meer kende en geen schriftregels. Al sedert de zeventiende eeuw was het Nedersaksisch als schrijftaal op de terugtocht en grotendeels vervangen door het Hollands. Hier en daar treft men nog opschriften aan in de ondergesneeuwde volkstaal, bijvoorbeeld op ‘nienduurbalken’ van boerderijen of in markeboeken.⁹⁵ Maar de taal leefde voort bij het volk. De term volk moet hier breed worden opgevat, uit het befaamde dagboek van de predikantsvrouw Aleida Leurink (1682-1755), een vrouw van aanzien, bleek hoe moeizaam de schrijfster zich van haar dagelijkse omgangstaal kon losmaken.

20 Meert 1736. Pipe stel dik voren helder Zuid wint. N.B. So kout en schra voorjaar datse een maant na Mey de koeien nog haksel sniden mosten en geen gras was, ja de koeien honger in de weiden lijden mosten, daarom 1736 geene heel vette Mastbroker en Groninger beeste quamen, binnen weing vet was.⁹⁶

Het schrijven in de volkstaal bleef echter ‘Spielerei’, waaraan slechts enkelen genoeg beleefden. De *OA* van 1837 bevatte naast een gedichtje van eigen hand genaamd ‘Fier’ een bewerking van een gedicht van Ludwig Uhland van de hand van JOHANNES HENRICUS BEHRNS (1803-1883), geboortig uit Enschede. Het droeg de titel ‘Leed van ‘nen olden bèddelman’ en het was een typisch romantisch gedicht vol zelfbeklag.⁹⁷ Behrns, een echte taalgeleerde, werd de eerste wetenschappelijke onderzoeker van het Twents. Hij werd uit Duitse ouders geboren die zich wegens familieomstandigheden in Nederland hadden gevestigd. Men weet niet of hij de Latijnse school in zijn geboorteplaats bezocht, want zijn ouders waren niet bemiddeld. Johannes Henricus studeerde voor onderwijzer. In 1820 of 1821 werd hij tot hulp-onderwijzer te Oldenzaal aangesteld aan de school van J. Helderma, die ook lector aan de Latijnse school was, en in de armenschool gaf Behrns onderricht in het Frans, Engels en Duits. Als onderwijzer stond hij zeer gunstig bekend en in 1828 werd hij benoemd tot lector voor het onderwijs in de nieuwere talen aan het Atheneum te Franeker. In 1839 schreef hij *Over de Twentsche vocalen en klankwijzigingen* en leidde zijn betoog in dat werk in met een verontschuldiging:

Ofschoon eenigen het welligt nutteloos achten aan eene dergelijke bezigheid den tijd te besteden of het zelfs belagchelijk vinden een dialect als dat van Twenthe eener opzettelijke nasporing waardig te keuren, zullen zeker anderen daarover gunstiger denken.⁹⁸

De merkwaardige gewoonte zich te excuseren voor het gebruik of de bestudering van het Twents nam hiermee een aanvang. De studie van de streektalen prikkelde de taalkundige be-

⁹⁵ Ter Kuile 1936, 210-219.

⁹⁶ Van Deinse 1922, 55-94 aanhaling van delen uit het dagboek van Aleida Leurink.

⁹⁷ *OA* 1837, ‘Fier’: 216, en ‘Het leed van ‘nen olden bèddelman’: 214-215.

⁹⁸ Behrns 1839, inleiding.

langstelling en kon die verdiepen. Het lag niet in de bedoeling de streektaal verder te ontwikkelen. Zó dacht Weeling er over: “de beschaafde Nederlandse schrijftaal en de vormen waaruit zij geboren was, wogen wel tegen elkaar op”. Het Nederlands achtte hij beschaafder, de streektalen hadden een grotere etymologische waarde. “Men kan zeggen, dat beide tot elkan- der staan, gelijk een prachtig gebouw staat tot de grondvesten, waarop hetzelfde rust”. Bij hem was de belangstelling voor de streektaal een oudheidkundige. Meer niet: “Doch trachten wij ook [...] onze gewestelijke spraakvorm geenszins tot de rang ener heersende schrijftaal op te voeren en de bestaande algemene schrijftaal van de troon te stoten, op welke zij zo glansrijk schittert: ene poging die in der daad de grootste ondankbaarheid verraden en ene proeve van nodeloze arbeid opleveren zoude.” Hij zag de streektalen voornamelijk als stenensjouwers voor het gebouw van de algemene Nederlandse taal: “Gelijk de delen van ene welgeordende staat tot de instandhouding en de bloei moeten medewerken, zo moeten ook de gewestelijke spraakvormen het hunne toebrengen om de algemene schrijftaal der natie, in hare verheven werkring, waar zij zulks vermogen, te ondersteunen en in waarde te doen toenemen.”⁹⁹

Hij was de enige niet die er zo over dacht. T.W. van Marle, die af en toe in het Sallands schreef in de *OA*, b.v. in 1839 merkte in een voetnoot op: “Het spreekt vanzelf, dat de Hollandsche taal door gansch Nederland behoort te worden aangenomen [...] zonder er aan te verhaspelen of te verknoeiën.” Het Nederlands rukte op. Hij meldde daar tevreden over: “Het Hollandsch maakt ook hier in Overijssel, zoo wel als noord- en zuidwaarts van ons, van jaar tot jaar meer conquêtes.”¹⁰⁰ Sloet tot Olthuys vond de Twentse spraak ook vooral van belang als Fundgrube voor oude, verouderde taalvormen.¹⁰¹ Anderen zullen gunstiger over de taal gedacht hebben. JOHAN HELDERMAN (1780-1852) uit Oldenzaal (overigens een geboren Rotterdammer) bijvoorbeeld die in 1840 ‘Overijsselsche en Twentsche Woorden en Uitdrukkingen’ publiceerde, schreef dat het Twents en het Overijssels niet alleen grotelijks van het Nederlands verschillen, en dat iemand uit Amsterdam, Utrecht enz, die voor de eerste keer Twents hoort de taal voor Hoogduits houdt, maar meende dat zo iemand:

wanneer hij onbevooroordeeld is, en op uitspraak en woorden, op derzelver vervoeging en beteekenis oplettend acht geeft niet zal zeggen ‘het is een lomp patois’: neen, hij zal, indien hij eenige taalkennis bezit, klanken aantreffen, die eene zuivere beteekenis, en woorden en gezegden hooren, die eenen diepen zin en iets eigenaardigs hebben.¹⁰²

⁹⁹ Weeling 1838, 3. Deze opmerking relateert de woorden van de latere taalonderzoeker Heeroma die stelde: “De Romantiek had een heel andere visie op de dialecten en zag ze niet als dienstknechten van de algemene cultuurtaal, maar als tegenspelers met een eigen wezen en waarde, niet als opperlieden die stenen moesten aansjouwen voor de opbouw van de grote koningspyramide der classicistische taalcul- tuur”. Heeroma 1956, 3. Jan Weeling kwam uit een - onbemiddeld - burgemeestersgezin uit Oldenzaal. Weeling was aanvankelijk huisonderwijzer, eerst bij de vooraanstaande patriottenfamilie Aufmorth te Goor, later bij graaf Schimmelpenninck (de voormalige raadspensionaris) in Diepenheim. In 1822 werd hij benoemd tot rector van de Latijnse School te Oldenzaal. Bezoen maakte een uitgebreide aantekening over Weeling in zijn *Idioticon Tubantum*. Zie bijlage 2.

¹⁰⁰ Van Marle 1838, 285.

¹⁰¹ Sloet tot Olthuys 1838, 138-139 “Is het u om taalkennis te doen, luister dan scherp toe! Vele klanken, wier beduidenis elders, sinds eeuwen veranderd en gewijzigd is, hoort men hier in de eerste en zuivere beteekenis, andere daarentegen zijn in het nederduitsch verloren gegaan, en kan men alleen in het hoge Noorden terugvinden, kortom, hier is een rijkdom, welken HUYDECOPER en BILDERDIJK niet kenden, maar waarvan GROTIUS de waarde wist te schatten en maak u aan geen voorbarig oordeel schuldig, door al wat u hier vreemd in de ooren klinkt, voor barbaarsche provincialismen te houden!” 138-139.

¹⁰² Helderman 1840, 15.

Helderman was griffier bij het kantongerecht en leraar aan de latijnse school, na 1844 stedelijk gymnasium, waarvan Weeling de rector was. Hij hoorde tot de kleine - protestantse - bovenlaag in deze voor het grootste deel katholieke stad.

GEORGE ANNE CHRISTIAAN WILLEM LE VASSEUR DE COIGNÉE, MARQUIS DE THOUARS (1807-1850) dichter en pamflettist volgde als dichter op Blijdenstein. Hij was een man met een wonderlijke levensloop. Romanticus en lastpost pur sang, net als Willem Bilderdijk die hij hogelijk bewonderde. De Thouars was geboren op Beugelskamp bij Denekamp. Hij kwam uit een adellijk officiersgeslacht dat financieel betere dagen gekend had. In zijn jeugd werd hij page aan het hof van koning Willem I, waar hij prat ging op zijn hoge titel en waar hij liefde opvatte voor 's konings jongste dochter, prinses Marianne, "wier onmaatschappelijk gedrag hij deelde".¹⁰³ Deze edelman had een gevoelige natuur. Hij sloeg zich - soms letterlijk - op een vreemde manier door het leven, gehuld in alcoholische nevelen. Behalve door Bilderdijk liet hij zich inspireren door Duitse dichters - officieren als Karl Theodor Körner (1791-1813) en Heinrich Joseph von Collin (1772-1811) die in de strijd tegen Napoleon sneuvelden. Hoogdravend en emotioneel was zijn Nederlandstalige dichtbundel *Tafereel van den ramp in Nederland* die in 1825 verscheen, de schrijver was pas achttien jaren oud.¹⁰⁴ Hij werd wegens zijn onhoudbare gedrag van het hof verwijderd en zocht zijn carrière, behalve in het dichten, verder in het leger. Tot zijn teleurstelling kreeg hij slechts de rang van sergeant. Daarom bestookte hij de koning met brieven met 'opgewonden betuigingen van liefde en gehechtheid aan zijnen vorst'. Deze bewerkstelligden zijn bevordering tot luitenant. Plichtsverzuim en onderhorigheid aan een andere koning, de alcohol, verstoorden verder opklimmen in de legerhiërarchie. Meer nog: hij werd uit de dienst ontslagen en belandde berooid bij zijn moeder in Heemse, onder Coevorden, die er in 'diepe noodlijdendheid verzuchtte'. Zijn onstuimig gemoed was nog in het geheel niet uitgewoed. Hij schreef beledigende stukken in *De Burger* en de *Zierikzeesche Nieuwsbode* die hem gevangenschap zouden opleveren.¹⁰⁵ Om daaraan te ontkomen vluchtte hij de grens over naar het Bentheimse. Daar, in een boerderijtje, blies de poët maudit, geheel aan lagerwal geraakt, zijn laatste adem uit. Merkwaardig in tegenspraak met des dichters gezwollen stijl waar het gaat om zijn Nederlandstalige werk, staan zijn twee lange Twentse gedichten. Ze zijn heel direct van taal en daarom nog goed te lezen. Het zijn de 'Soamen-sproake tusschen Geert en Luuks an de Rammelbeke tusschen Dennekamp en Nothoorne' en zijn 'Breef van Swooflings Hinte oet Amsterdam an zien volk in De Lutte bieje Oldenzel'.¹⁰⁶ De laatste een 'keukenmeiden'-brief waarin, naar goed romantische gewoonte, de verdorvenheid van de stad tegenover de landelijke eenvoud en deugdzaamheid wordt gezet. De Thouars schreef er zelf een 'Opheldering' bij. De gedichten stamden uit respectievelijk 1838 en 1839. Ze zijn gepubliceerd in de *OA* van respectievelijk 1839 en 1840. De dichter woonde toen al in Heemse. Onder invloed van de Coevorder kring had hij, zo schreef Herman Doedens, zich "(tijdelijk) van Bilderdijk en de Duitse romantiek [...] bekeerd tot de gewestelijke verheerlijking, die zich breed zal maken in dialectpoëzie en streekroman".¹⁰⁷ De gedichten dragen de sporen van zijn verblijf in het Drentse. Hij hoorde daar tot de kring rond Dubbeld Hemsig van der Scheer (1791-1859), de zogenoemde Podagrissen. Van der Scheer

¹⁰³ Doedens 1971, 11.

¹⁰⁴ De dichter bezingt daarin de watersnoden in verschillende delen van het land in dat jaar. Een bibliografie van De Thouars vindt men in Doedens 1971.

¹⁰⁵ De Thouars had in dit blad J. Bruins, kantonrechter te Ommen en J.E. Bruins, kandidaat-notaris te Rotterdam, zijn zoon, beticht van allerelei malversaties. Hij zag in de beide heren de belichaming van een corrupte en malicieuze overheid. *De Burger*, 5-8-1846, 16-9-1846, 1-10-1846, 28-10-1846 en 9-9-1846 en de *Zierikzeesche Nieuwsbode* van 1-10-1846.

¹⁰⁶ Respectievelijk *OA* 1839, 270-277 en *OA* 1840 128-141.

¹⁰⁷ Doedens 1967, 75.

gaf enige Nederlandstalige gedichten van De Thouars uit en publiceerde er twee in de *Drentsche Volksalmanak* van respectievelijk 1843 en 1849.¹⁰⁸

De *OA* bevatte in 1842 een ‘Breef van nen ingezjattenen van t Vriezenvjenne’.¹⁰⁹ Het prozastuk was van de hand van HENDRIK SMELT (1798-1873) die, geboortig uit Vriezenveen, “een zeer bekende en geachte persoonlijkheid [...] op godsdienstig zowel als maatschappelijk gebied in Enschede en omstreken en vooral in Lonneker”, werd.¹¹⁰ Hij was er aanvankelijk catechiseermeester. Hij wist deze functie te combineren met die van fabriqueur. Een niet alle-daagse symbiose. Later werd hij lid van de Enschedese gemeenteraad en zelfs wethouder. Eens werd hem, volgens Van Deinse, in deze functie per brief gevraagd niet op klompen te verschijnen, toen hij voor minister Thorbecke een toespraak moest houden.¹¹¹ In augustus 1868 schreef hij als vrijzinnig protestant *Staatjes van modern ‘ongeloof’ ter overweging gegeven aan de Orthodox-‘Geloovigen’ in de Hervormde Gemeente te Enschede*.¹¹² Smelt was een gelegheidsdichter in de beste betekenis van dat woord. “Zingen, dichten was mijn lust”, moet hij in een zijner laatste gedichten uitgezongen hebben. Maar dichterlijke woorden vloeiden bij hem alleen in het Nederlands uit de pen. Wel werd hij de eerste die een stuk Twentse prozatekst het licht liet zien.

Zo in de loop der tijd waren er meer personen die een stukje, altijd in dichtvorm, in het Twents publiceerden. Veel van die stukken zullen wel zijn voorgedragen en de dichters zullen er wel succes mee gehad hebben. We vervolgen ons betoog en trekken een - dunne - lijn van persoon naar persoon, om zo enige duidelijkheid te verkrijgen in de schets van zorg om het cultureel eigene en diepte en achtergrond te geven aan het toneel waarop de regionalisten van de twintigste eeuw hun rol speelden.

Van de predikantenzoon ADRIANUS JOHANNES SCHEIJ (1811-1845) stond in de *OA* voor 1842 ‘Nen stuksken op sien Hoksebags’ dat later ook werd afgedrukt in de grote verzamelbundel *Van de Schelde tot de Weichsel*.¹¹³ Het dateerde van december 1840. Scheij had zijn kandidaats theologie. De studie zou hij niet afmaken: hij stierf toen hij 34 jaar was. Van Lambert ter Brake was in 1845 (in de *OA*) het ‘Gesprak tusschen ennige vente, waver den vuerigen aovend biëwaond spinnemaol’ in de taal van Vriezenveen.

AALDRIK VAN WECHEL, beroepsmilitair, werd in 1803 geboren te Voorst. Van zijn hand is ‘De loteling’ een verhalend gedicht “in den Twentschen tongval” in het *Archief voor Nederlandsche taalkunde*.¹¹⁴ Van Wechel trad in 1822 als luitenant in dienst, werd in 1836 eerste luitenant. Hij was vanaf 1850 kapitein en plaatselijk adjudant te Nijmegen en werd in 1857 gepensioneerd als kapitein, plaatselijk adjudant te Naarden.¹¹⁵ Het gedicht dat vóór 1850 is vervaardigd bestaat uit niet minder dan 73 vierregelige coupletten.¹¹⁶ Bezoen schreef er in zijn niet gepubliceerd *Idioticon Tubantum* over, na eerst zes coupletten te hebben overgeschreven:

Op deze traditionele en humorloze wijze gaat het verhaal verder: de troep marcheert over Meppel, Steenwijk, Heerenveen (waar de ‘röze wängskes, zachte as sits, en moäije bloauwe kikers’ der Friese schonen zijn aandacht

¹⁰⁸ *Drentsche Volksalmanak* 1843, 281 ‘Herfstorakel’ en 1849, 128-132 ‘Alst’.

¹⁰⁹ Leopold & Leopold 1882, 564-568. Het stuk was eerder al te vinden in Firmench 1854, 750-753.

¹¹⁰ Van Deinse 1922, 211.

¹¹¹ Ibidem, 213.

¹¹² Dit volgens Van Deinse 1922, 213.

¹¹³ Leopold & Leopold 1882, 549-553 en al eerder in Firmench 1854, 754-757.

¹¹⁴ *Archief voor Nederlandsche taalkunde* 1853, 4.

¹¹⁵ *Idiot. V*, 22.

¹¹⁶ Ibidem dl.IV (1853-1854, 411-420). ‘De Loteling, Verhaal in den Twentschen Tongval: Voetnoot 1 luidt: Van een milicien uit Twenthe, bij zijne thuiskomst met groot verlof’. Het gedicht zelf is niet gedateerd, maar op p. 421-422 volgen twee bladzijden “Opheldering nopens de Uitspraak en de Beteekenis van enige gewestelijke Woorden en Klanken in ’t voorgaande Stukje”. Ondertekend door A. van Wechel 1^e luitenant. 3de Reg. Inf.

trekken) naar Leeuwarden waar zij in de Prins Frederik-kazerne worden ondergebracht en de dreigende reglementen van de krijgstucht hun worden voorgelezen. De volgende dag wordt met het opmaken der bedden, het eerpeljassen, het passen der uniformen doorgebracht en 's avonds kuiert men wat in de stad, bekijkt het spinhuis met zijn boeven en de dichter is over de toeschietelijkheid der meisjes, die hem toeknipogen, zo verwonderd en wantrouwig dat hij in het vervolg 's avonds zo veel mogelijk thuis blijft. In de eerstvolgende twee maanden worden zij afgericht in het exerceren, dan volgen de schietoefeningen en de theorie en na 3 maanden is hij klaar: hij heeft het er zonder straf afgebracht als ieder die goed op zijn zaken past en hij heeft meer ervaring opgedaan als anderen, die bij moeders pappot blijven, in 25 jaar.¹¹⁷

Achter het gedicht volgen twee bladzijden met aantekeningen. Daarin komt hij met de opmerkelijke bewering: “De vervoeging der werkwoorden is in het Twents toch geheel willekeurig; veelal wordt het meervoud als enkelvoud en vele ongelijkvl. als gelijkvl. vervoegd”. Veel begrip voor het Nedersaksisch spreekt er niet uit. Evenmin spreekt dat uit het volgende citaat: “Wijders zijn er nog vele willekeurige klankverwisselingen, zodat alleen eigen ervaring de gebruikelijke uitspraak kan doen kennen.” Van Wechel bleek er wel plezier aan te beleven: “’t Is evenwel niet onaangenaam de schier grenzenloze buigzaamheid onzer taal in de onderscheidene dialecten na te gaan.” Voor hem is het Twents dus “een afbuiging van de cultuurtaal”. Bezoen merkt in dit verband op: “hij heeft Behrns opstel van 1840 stellig niet gelezen” en noemt “zijn vervelende vers” een onbetrouwbare bron om het Twents uit de negentiende eeuw te leren kennen.¹¹⁸ Daarvoor zaten er te veel niet-Twentse woorden in. Waar en wanneer Van Wechel stierf is niet meer te achterhalen: hij verdween in de mist van de historie.

DS. ANTHONIE BALLOT (1836-1871), die van 1864 tot zijn vroege dood in 1871 ‘leraar’ bij de Doopsgezinde gemeente te Hengelo was, vervaardigde een lijst van woorden die hem, als Zwollenaar, opvielen. Deze lijst werd na zijn dood door zijn weduwe aan de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde geschonken en pas veel later in boekvorm gepubliceerd. Dat was in 1968 bij gelegenheid van het honderdjarig bestaan van boekhandel Broekhuis te Hengelo.¹¹⁹ Bezoen schreef over Ballot:

Hij was een zwak en ziekelijk man die zijn energie verbruikte in de toewijding waarmee hij zeven jaren lang zijn herderlijke arbeid heeft verricht. Een taalgeleerde stak er bovendien niet in hem, maar hij was ontvankelijk voor wat hij hoorde en een schrijfboekje heeft hij met preciese hand volgeboekt met al wat hem, op huisbezoek zijnde, opmerkelijk voor kwam. Voortdurend zien wij hem, als wij hem lezen, nauwluisterend in de kring der gemeenteleden toeven en in huis teruggekeerd verslag maken van het dialect, dat hij gehoord had. En zo groeide die verzameling aan tot zij een kostelijk beeld gaf van het Hengeloos dier dagen dat van het huidige dialect al weer aanzienlijk verschilt.¹²⁰

De Bijdragen tot de Nederlandsche Taalkunde door A. de Jager (Leeuwarden, z.j.) vermelden op bladzijde 176 nog een poging om de woordenschat van het Overijssels te boek te stellen:

In het Weekblad voor Onderwijs en Opvoeding *De Wekker*, no 25 dezes jaars wordt een voorstel meegedeeld in de Vergad. der gewest. Vereeniging Overijssel v.h. Hol. Onderwijzers gen. gedaan door Baron Sloet tot Oldhuis: [volgt het citaat v.h. voorstel (waarin o.a. Hugo de Groot, *Vergelijking der gemenebesten XXV Hfst*] schrijft aan het Overijssels eene krachtige eenvoudigheid toe) om de bouwstoffen voor een woordenboekje v.h. Overijssels te verzamelen. Er werd een Commissie benoemd met als leden: Sloet en verder: G. Benthem te Markelo, J.C.G. van Benthem te Hengelo, H. Brink te Lonneker, W. ten Cate te Deventer, A. Jager te Rouveen, J. Kunst te Vriezenveen, C. Lok te Kampen, J. v. Schreven te Zwolle, A.H. Vierzen te Zwartsluis.¹²¹

¹¹⁷ *Idiot. IV*, 22.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ Ballot, 1968.

¹²⁰ *Idiot. IV*, z. pag.

¹²¹ De Jager z.j., 176

De wederwaardigheden van deze commissie zijn mij verder niet bekend. Welke activiteiten er eventueel ondernomen zijn: ze hebben in ieder geval niet geleid tot een Overijssels woordenboek(je). Van Sloets dialectenonderzoek kwam niets terecht. “Hoe kon dit ook bij zulk een positie der onderwijzers”, verzuchtte Bezoen bij een overweging over de slechte omstandigheden waaronder streektaalonderzoekers in Overijssel hun werk moesten doen.

De sociale positie van J. Helderma, Ballot en wie nog meer is toch wel bedrøevend geweest: zij konden alleen daarom al niet voldoende kennen wat op het gebied hunner studien door anderen al gedaan en gedacht was: geen wonder als zij in het maniakale waren vervallen waarvoor hun gezond verstand hun toch bewaard heeft; Halbertsma had dank zij de Friese wetenschap (bibliotheek?) wèl voldoende onderricht en gelegenheid en Behrms vond dat juist ook in Friesland, maar wat presteerde Swaving in de Achterhoek verder na zijn veelbelovend en jeugdig debuut? Wat had Heinink niet kunnen worden? ¹²²

Bedoelde Bezoen niet eerder ‘wetenschappelijke’ of ‘financiële positie’ dan ‘sociale positie’?

1.2.1.2 Anderen

Een zekere Jacob ter Meulen (1805-1880) wonende te Vreden in Duitsland, maar geboren in Enschede, schreef in 1854 een Twentse bijdrage voor het beroemde boek, *Germaniens Völkertimmen. Sammlung der deutschen Mundarten in Dichtungen, Sagen, Märchen, Volkslieder u.s.w.* van de Berlijnse filoloog Johannes Matthias Firmenich.¹²³ In het gedicht ‘An J.M. Firmenich’ geeft Ter Meulen hoog op van zijn oude taal “Ne ronde zachte taal, zoo züver as gin een’ die bewaard was gebleven voor een hele stroom Griekse, Latijnse en Franse woorden en die flink afweek van zowel het Hoogduits als het Nederlands: “En of Y in Berliin, in Leipzig of in Dresden, Al wat ik vüür Ouw schriev’ misschien nig ees künt läzen! In Leiden en den Haag wil ’t my nig bätter gaon. Ze zegt ik bin ‘ne Mof, de künt ze nig verstaon.”

J.Chr. Gewin dichtte in de *Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen* voor 1854 ‘Mien meid (een O...schen boerejongen afgeluisterd)’. En zo ging het dóór. Dan hier eens een stukje in het plat, b.v. in 1855 in het eerste nummer van de *Enschedesche Courant*, 3 januari, ‘Ho Graats Mans entiegen kwam, en woar ze do van ekalt hebt’, dan daar weer een stukje.¹²⁴ G.D.J. Schotel diste een vertelling ‘Gesprek van eenige Twentsche boeren bij gelegenheid van een huwelijk des graven van Almelo’ op in *Oude zeden en gebruiken in Nederland* van 1859.

In diezelfde uitgave kan men ook ‘Het vrijen in Twenthe’ van zijn hand aantreffen, een fenomeen, blijkbaar dat een aparte beschrijving waard geacht werd.¹²⁵

In de *Twentsche Volksalmanak* stond een ‘Brief van Grades v. D.B. aan zijne moeder te Losser, uit Stepele (Hoksebèrgen) 10 sept. 1876’. Genoemde Grades beschreef er een reis per pleziertrein in naar Den Haag. Het stuk telde acht bladzijden. In genoemde media treft men meestal origineel werk aan, maar soms ook wel eens een vertaling, zoals ‘De köster op en däupsdag’ van W. Jonker die het gedicht van 168 versregels “uut ‘t platduitsch in ‘t vjaensche waverzet” heeft in 1878. Het gedicht was een vertaling van Fritz Reuters ‘De Köster up de Kindelbier’.¹²⁶

Onder het pseudoniem Patriarch schreef Hendrik Elhorst in de *Volksalmanak voor Enschede en Losser* 1887 een vertelling met de titel ‘Drieksken’. Van hem was ook de vertelling ‘Geerttru’ (z.p., z.j.). B.W. IJsink, F.R.C. IJsink en J.R. Smeets vervaardigden samen ‘De broed-

¹²² *Idiot*. V, 30.

¹²³ Firmenich 1854, 736-737.

¹²⁴ Leopold & Leopold 1882, 553-554.

¹²⁵ *Oude zeden en gebruiken in Nederland* 1859.

¹²⁶ Leopold & Leopold 1882, 559-564.

lachte, zoas ze in Hoksebarge holdene wot'. Het prozastuk verscheen in de al eerder genoemde bundel van de neven Leopold.¹²⁷

1.2.2 Van Wijngaarden en Heinink

Twee plaatschrijvers lieten meer dan één of slechts enkele stukken in de streektaal na. Het streektaalwerk van Van Wijngaarden en Heinink kan men betrekkelijk omvangrijk noemen. Reden om ze apart te behandelen.

WILLEM JAN CHRISTIAAN VAN WIJNGAARDEN (1818-1882) werkte als schoolmeester in Rijssen.¹²⁸ Hij publiceerde in het Nederlands over het Twentse volksleven en had daarbij veel aandacht voor streekeigenaardigheden. Van Wijngaarden had het gevoel dat hij door over deze zaken te schrijven vastlegde wat in de toekomst verloren zou gaan. Dat gold het landschap: "de thans nog te genieten panorama's, ze zullen weldra door nieuwerwetsch plantsoen, of door aanbouw van weverswoningen, die thans als paddestoelen uit den grond oprijzen, vervangen worden", maar evenzeer: "de manier van leven, de wijze van handelen, in een woord de zeden en gewoonten der vaderen op 't platteland in Twenthe".¹²⁹ Daarnaast was het de streekhistorie die hem inspireerde en behandelstof leverde voor zijn verhalen en schetsen, zo schreef hij onder meer over 'Huttenklaas'.¹³⁰ Daarmee was hij de eerste die het bizarre verhaal van de legendarische moordenaar uit Deldeneresch van de wieg tot de galg beschreef. En hij schreef onder meer 'Een au-to-da-fé in Twenthe. Anno 1544', over de verbranding van de freules van Beckum. De schoolmeester leverde meermalen gelegenheidsgedichten, sommige uitgesproken grappig, zoals dat 'Op de verkiezing van de Heer H. J. Van Opstaall, tot lid der Provinciale Staten van Overijssel, in herstemming tegen den Heer E. Jannink te Goor, op Dinsdag den 23e Mei 1877'. De streektaal wendde hij meermalen naast het Nederlands aan, soms ging hij zelfs in één gedicht van Twents plotseling over op het Nederlands.¹³¹ Plaatselijke voorvallen, meest met een humoristische inslag, vormden het decor voor die werken. Voor de bloemlezing *Van de Schelde tot de Weichsel* van Nederlandse en Nederduitse streektalen, leverde hij twee streektaalbijdragen.¹³² In 1877 zond hij een bijdrage, 'Twentsche woorden', aan *Noord & Zuid*, een 'tijdschrift ten dienste van onderwijzers bij de studie der Nederlandse taal- en letterkunde'.¹³³ Als 'proeve van Twentsch taaleigen' zond Van Wijngaarden aan de redactie van *Onze Volkstaal* een door hem gemaakt Twents bruiloftslied. Het werd in 1882 gepubliceerd. Veel later, in 1955, gaf de Oldheidkamer Riessen *Met 'n oaln Mäester bie n Heard* uit, waarin al deze werken te vinden zijn. Van Wijngaarden behoorde tot de beste ken-

¹²⁷ Ibidem, 543-548.

¹²⁸ In 'Het plan Kruutntoone' van Belcampo werd Van Wijngaarden ten tonele gebracht als 'meester Wingerdhof, rustend onderwijzer, een man, die, net als de paarden, zijn rust staande geniet, staande midden op het Schild, het grote plein, waar alle belangrijke gebeurtenissen van het stadje op uitmondten', Belcampo 1979, 60.

¹²⁹ Van Wijngaarden 1955, 6.

¹³⁰ Huttenkloas, of Klaas Annink was een beruchte moordenaar. Hij woonde met zijn vrouw en twee zonen in een hutje bij de Deldeneresch en terroriseerde de hele omgeving. Zijn laatste slachtoffer was een kousenkoopman uit Hannover, die in 1774 van de Goorse wintermarkt terugkeerde en daarop spoorloos verdween. Diens vader, die niet berustte in het verdwijnen van de zoon, ging op onderzoek uit en vond tenslotte overtuigende bewijzen tegen Klaas Annink. Die werd daarop enige maanden gevangengezet in een speciaal daarvoor vervaardigde stoel (die zich thans bevindt in het museum Palthehuis) te Oldenzaal. Na een spraakmakend proces werd Huttenkloas op 13 september 1775 levend geradbraakt en zijn vrouw Oarne gewurgd. Zie ook: Van der Kooi 1989.

¹³¹ 'Adam Langenberg', Van Wijngaarden 1955, 80-83.

¹³² Leopold & Leopold 1882, 'Watter alzoöe gebuurde op nen oavend, bi-j mienen buurman Willem Nijlaand (alias Betjen)', 539-542 en 'Iedele vreeze', 542.

¹³³ P. 76-69.

ners van het Twents en Twente van de negentiende eeuw. We vinden in de Twentse schrijfsels steeds iets van heimwee naar een eenvoudig landelijk bestaan en men krijgt de indruk dat de oude tijd door een romantische bril bekeken werd. Er veranderde ook veel, juist in Twente. Jacobus Craandijk (1834-1900) getuigde ervan in zijn *Wandelingen door Nederland*.¹³⁴ Hij schreef over Twente als een regio van oud en nieuw naast elkaar: “Hier gilt de stoomfluit te midden van de eenzame heidevelden, waar lang vergeten doden in hun opgeworpen en nog ongeschonden heuvels slapen.” Over de streek als geheel merkte hij op: “Zijn landschap, zijn taal, zijn geschiedenis, zijn bevolking, zijn nijverheid, maakt Twenthe voor vele en velerlei bezoekers tot een der merkwaardigste streken van ons vaderland.”¹³⁵

De overgang van een in hoofdzaak agrarische samenleving met zijn kleine stadjes en dorpen en zijn eeuwenlang nauwelijks gewijzigde patronen naar een meer dynamische industriële samenleving, met zijn groeiende steden, trek van het platteland naar de stad en egaliserende massacultuur deed bij sommigen een bezorgdheid opkomen omtrent het voortbestaan van al hetgeen Craandijk als zo merkwaardig had beschreven en dat bij uitstek als eigen aan de streek, als streekeigen dus, werd beschouwd. Als een kostbare erfenis bovendien van een oud, Saksisch voorgeslacht. Bezorgdheid, behoudzucht zelfs was dikwijls een belangrijk motief, misschien bij sommige scribenten hét belangrijkste motief om zich te uiten in de streektaal. Men vindt dit meer of minder expliciet in hun dichtwerk en proza. Daarom ook kreeg bijvoorbeeld de textielindustrie, die zó lang zó veelbetekenend was voor de streek, in het positieve en in het negatieve, maar die niet deel uitmaakte van de streekcultuur in engere zin die geworteld was in de plattelandstradities, zo weinig aandacht in de streekliteratuur.

In JOHANNES WERNERUS HEININK (1853-1906) geboren in Fleringen uit een geslacht dat van vader op zoon voor de klas stond, ontmoeten we de tweede ‘platschriever’ met een oeuvre dat ook kwantitatief wat voorstelde. Heininks vader was schoolhoofd in Fleringen. Na diens dood groeide Johannes op in het ouderwetse huis van zijn tweede vader Cornelis Pot. Heinink studeerde voor onderwijzer, behaalde in Rolduc zijn hoofdakte, was korte tijd als schoolmeester in dienst te Lemselo en werd na 1877 schoolhoofd te Reutum. Hij schreef graag en veel. In Oldenzaal vervaardigde hij een ‘Feestrede’, volgens het titelblad: ‘bij gelegenheid van het 30-jarige pontificaat van Z.H. Pius IX uitgesproken te Oldenzaal door J.W. Heinink, hoofdonderwijzer en lid der Rederijkerskamer Joost van de Vondel op 16 juni 1876’. De rede, in typisch negentiende eeuwse stijl, vulde de gehele avond en werd later in druk uitgegeven.¹³⁶ Heinink beperkte zich niet tot het schoolbord. Hij was steun en toeverlaat voor de Reutumse gemeenschap, hielp de bevolking met het opstellen van brieven, akten, testamenten en hij leerde jonge boeren nieuwe landbouwmethodes. De jonkers van de nabij gelegen havezathe Herinckhave gaf hij middelbaar onderwijs, hij verzorgde een vermaard buitenlands overzicht van de *Twentsche Courant (TC)* en ijverde voor het Almelo-Nordhorn-kanaal. “Heinink ging later aan het malen en heeft zich opgehangen in Reutum”, schreef Bezoen later nogal gevoelloos. Hij roemde hem overigens: “Heinink was een uitnemend stilist in zijn Nederlands, had een Potgieteriaanse stijl”¹³⁷ De *Twentsche Almanak* verscheen bij de drukker van de *TC*. Heinink werd redacteur en schreef er proza en poëzie in tot zijn dood in 1906. Hij wist door zijn inspanningen de oplage van de almanak naar de 10.000 exemplaren te brengen. Na zijn verscheiden brandde zijn huis af. Daardoor ging veel werk verloren. Uitgever Sommer, die later in Utrecht woonde, was vele jaren later nog in het bezit van gedichten van Hei-

¹³⁰ Jacobus Craandijk werd in 1858 beroepen als Doopsgezind predikant te Borne, enkele jaren later werd hij predikant te Rotterdam en in 1884 te Haarlem.

¹³⁵ Craandijk 1876 dl. II, 275.

¹³⁶ Ten Asbroek 1976, 147.

¹³⁷ *Idiot*. V, 29.

nink.¹³⁸ De bijdragen van 1908 tot 1910 zijn waarschijnlijk herdrukken van zijn werk van voor 1893. In de *TAK* voor het jaar 1900 waren twee stukken opgenomen van zijn hand: ‘Brinkes Fiene-meuje veur de leste maol naor de Almeloosche bizzinge’ en een bewerking van De Thouars ‘Breef van Hinte’. De titel luidde: ‘Het besvaers beuksken van ’t jaor ’40. (Woar zien klein-zönne ’t een en ander hef by eknusseld). Breef van Haspels Jenne oet Amsterdam an zien volk in de Lutte by Oldenzel’. Heinink - hij liet verouderde zegswijzen en woorden weg - wisselde twee coupletten om en voegde er een nieuw aan toe, vergrootte door overdrijving het komische effect, maar het thema bleef hetzelfde: het verlangen temidden van de stedelijke verdorvenheid naar de landelijke eenvoud die geïdealiseerd werd.

De aandacht voor het streekeigene en de ‘modersproake’ in Twente was zeker niet uniek te noemen. Overal in Europa ontwaakte die belangstelling. Groningen liep daarmee in Oost-Nederland voorop en zou ook voorop blijven lopen, wellicht door de Friese invloed.¹³⁹

1.3 INTERLOOG

In de vroege negentiende eeuw begon in het spoor van de Romantiek ook in Twente aandacht te groeien voor het eigenaardige van de regio. De aandacht gold vooral de geschiedenis/afstamming en de streektaal. Wat betreft de schriftelijke opleving van het Twents biedt de negentiende eeuw een nog schuchter beeld. Het gaat om wat verzen, enige prozastukken. Alles van wisselende kwaliteit, dat wel, maar verrassend direct en fris qua taalgebruik en stijl. Een verademing naast de gekunstelde, aanstellerig hoogdravende stijl die men toen dikwijls in de Nederlandse literatuur kon aantreffen en die men toen blijkbaar apprecieerde. Die stijl is nu hopeloos verouderd en werkt hooguit nog op de lachspieren.

In *Van de Schelde tot de Weichsel* van de neven J.A. en L. Leopold, 1881, waren bijdragen opgenomen van Eijnsink, Jonker, Scheij, Smelt, De Thouars en Van Wijngaarden. De hogere burgerstand, het patriciaat en zelfs de adel liet zich niet onbetuigd als het ging om de aandacht voor het eigene. Dat gold ook voor het schriftelijk gebruik van het Twents. Bij de hogere standen begon zelfs de opleving.¹⁴⁰ Dat is opmerkelijk gezien de latere discussie over het gebrek aan status waaraan het Twents zou lijden. Na de hogere stand kwam de burgerklasse. Opvallend is de plaats die de predikanten Halbertsma en Ballot en leerkrachten als Behrns, Helderman, Heinink en Van Wijngaarden in dezen innamen. Ze hadden beroepen die in de toenmalige tijd bij de gewone mensen aanzien verschaften. Het ging bij de onderwijsgevenden telkens om markante persoonlijkheden die méér voor hun omgeving betekenden dan hun doorsnee beroepsgenoten. De *OA* bood een tijdlang een podium voor al wie op bovenstaand gebied wat mee te delen had. Friese invloed was hieraan niet vreemd. In 1855 verscheen de almanak voor het laatst. Daarmee verdween voor de ‘platschrievers’ het voornaamste podium. Blijkbaar was de inzinking in de aandacht voor de gewestelijke taal algemener. Ook in Groningen verdween de almanak in 1851, in Drenthe hield hij het uit tot 1876. Maar daar kwamen in de tweede helft van de negentiende eeuw wel nieuwe Volksalmanakken. De *TAK* die vanaf 1880 het gat vulde, opereerde op een qua verspreidingsgebied bescheidener oppervlak, zoals de naam ook al aangeeft en richtte zich ook op een breder publiek. Zijn bestaan zou duurzamer blijken. Deze bescheiden publicatiemogelijkheid voor ‘platschrievers’ zou blijven verschijnen, met een kleine onderbreking, tot aan de dag van vandaag.

Voor de geschiedschrijvers stond vast dat de bewoners van Overijssel Saksers waren. Die stelling behoefde nauwelijks bewijs. Hoorde men het niet aan de taal? Zag men het niet aan

¹³⁸ Ten Asbroek 1976, 148.

¹³⁹ Löwik 1989, 130-137.

¹⁴⁰ Zie bijlage 3.

de bouwwijze, met name op het platteland? En wezen niet de hulpwetenschappen, bijvoorbeeld de rechtsgeschiedenis en de volkskunde in dezelfde richting?

De opleving van belangstelling voor eigen streektaal en streekcultuur in Twente staat niet op zich. In verwante en niet verwante streken ziet men dezelfde culturele (tegen?) beweging opkomen. Voor de Nedersaksisch genoemde streken van ons land zijn in de loop van de tijd studies verschenen die dit staven.¹⁴¹

---

¹⁴¹ O.a. Entjes 'Streektaalliteratuur in Oost-Nederland'. In: *Taal en Tongval* XVI, 1964, 3-48 dat ook nadere literatuurverwijzingen geeft. Voor Drente zie de zeer uitgebreide dissertatie van H. Nijkeuter: *De "pen gewijd aan Drenthe's dierbren grond". Literaire bedrijvigheid in de Olde Lantschap, 1816-1956* (Groningen 2001).

Hoofdstuk 2: 1900-1940

Wy dräyt op 'n zölfden möllenkolk; oons drif ne zölfde leefde vuur 't volk en 't heilig laand van Twèènte!¹⁴²

2.0 INLEIDING

De eerste helft van de twintigste eeuw biedt een tegenstrijdig beeld. Aan de ene kant kunnen we een egaliserende, stellig dominante, confectionaliserende culturele werking opmerken en aan de andere kant, als reactie daarop, een beweging die zich te weer zet, een beweging die juist het eigenaardige, afwijkende, apprecieert. Deze tegenbeweging kan men met een gerust hart conservatief noemen. Mits men dat woord in de juiste betekenis gebruikt. Exclusief Twents is dit beeld zeker niet. In het overige Nedersaksische deel van ons land ontwikkelden zich, juist ook in deze jaren, een aantal initiatieven die het behoud en de versterking van de volkscultuur tot doel hadden. Een van deze initiatieven, de stichting van een tijdschrift, de *Driemaandelijkse Bladen*, komen we zo meteen tegen.

Onder de liefhebbers en bevorderaars van het regionaal eigene in Twente ontmoeten we nu vertegenwoordigers van te onderscheiden sociale klassen. Aan de ene kant zien we leden van het patriciaat, met name afkomstig uit de textieladel, die uitermate belangwekkende initiatieven zullen nemen tot behoud, bestudering en bevordering van de streekcultuur. Tot deze groep kan men onder andere rekenen J.J. van Deinse, J.B. van Heek en zijn halfbroer J.H. van Heek, G.J. ter Kuile, E. ten Cate en J. ten Bruggencate. Aan de andere kant zien we de vertegenwoordigers van de hogere en kleinere burgerij. De laatsten uiteraard met bescheidener financiële middelen, maar wel vaak nadrukkelijker aan de weg timmerend en daardoor als regionaal patriot makkelijker herkenbaar. Onder hen vinden we de spraakmakende voortrekkers van het regionalisme. Zij die als voorbeeld en bron van inspiratie konden dienen. Hoewel men met enig recht zou kunnen beweren dat de Friese taalgeleerde Halbertsma en de schrijver Heinink door werk en contacten stimulerend op hen hebben gewerkt is de bewering dat die school hebben gemaakt toch te veel gezegd.

Als nieuwe herauten van de Twentse cultuur wil ik Van Deinse, Jans en Vloedbeld voorstellen. Zij ontdekten Twente aan zichzelf en stimuleerden, elk op eigen gebied, weer anderen om zich te verdiepen in de streekcultuur. Als trait d'union tussen het patricische en het burgerlijke element trad Van Deinse op. Hij was de eerste grote aanjager van het Twentse regionalisme en hij wist met zijn fabuleuze kennis van de Twentse cultuur over een breed terrein, verkregen uit eigen onderzoek en literatuurstudie anderen te enthousiasmeren voor de 'Twentse zaak'. Het is in dit verband terecht dat de later gestichte Twente Akademie als Van Deinse Instituut zijn naam draagt. Op een beperkter gebied, maar zeker niet met minder kennis, namen Jans en Vloedbeld de profetenmantel van Van Deinse over. Jans groeide uit tot strijder voor het cultureel eigene vooral op bouwkundig gebied. Hij had bovendien veel te zeggen over volkscultuur en na de Tweede Wereldoorlog werd hij de onbetwiste leider en de spreekbuis van het geïnstitutionaliseerde regionalisme. Zijn on-Twentse strijdbaarheid maakte hem bovendien tot teken van tegenspraak. Vloedbeld was de bouwer aan de Twentse taal, de 'modersproake', die hij zelf 'de zeel van oons volk' noemde.¹⁴³ In de jaren vijftig was hij de primus inter pares onder de Twentse schrijvers, een grote stoere eik aan wiens voet andere 'schrievers' graag samenkwamen. Ook waren er die men nergens onderbrengen kan, zoals de

¹⁴² Van Deinse: 'An mienen vriend Mr. G.J. ter Kuile in Almelo, oktober 1922'. Opdracht in Van Deinse 1922.

¹⁴³ Daarom vindt men op de gedenksteeën ter zijner ere aan de Havezathe (hier is een straatnaam bedoeld) te Almelo ook het opschrift 'De moodersproake is de zeel van ons volk'.

flamboyante Schneider die zichzelf het middelpunt van de wereld achtte en wiens schilderachtige levensstijl de Twentse geschiedenis verrijkte met vermakelijke anekdotes. Genoemde herauten kan men zien als spullen waarom het Twentse regionalisme draaide. Ze inspireerden ook een volgende generatie regionalisten die zich deels nog juist voor de Tweede Wereldoorlog aandiende.

2.1 ORGANISATIES

2.1.1 *Driemaandelijks Bladen (DMB)*

Een belangrijk initiatief voor de bestudering van Nedersaksische taal en cultuur werd genomen buiten het gewest en wel door Gallée (zie p. 35). De nieuwe tijd met zijn vervlak king vervulde hem met grote zorg. Om het tij te keren richtte hij, samen met de in Zelhem bij Doetinchem geboren Gerrit Jan Klokman (1864-1943), op 29 augustus 1900 te Deventer de ‘Vereeniging tot onderzoek van taal en volksleven in het oosten van Nederland’ op.¹⁴⁴ Het doel van deze vereniging was het opsporen en verzamelen van alles wat op het gebied van taal en volksleven in de oostelijke provinciën van belang was, om “te redden wat er nog te redden viel.”¹⁴⁵ Orgaan van deze vereniging zou de *Driemaandelijks Bladen, tijdschrift voor taal en volksleven in het oosten van Nederland* worden. Het verscheen voor het eerst in 1902. Vereniging en tijdschrift waren de Nederlandse tegenhangers van de Duitse Verein für niederdeutsche Sprachforschung en zijn *Korrespondenzblatt*. Voor Gallée kon de studie van streektalen en streekcultuur geen zuiver universitaire aangelegenheid zijn. Hij had daarbij de steun nodig van velen die die taal en cultuur kenden. Om die steun bij vooraanstaande lieden te verkrijgen en om belangstelling te wekken voor hun gezamenlijk project trokken Gallée en Klokman erop uit tijdens een zomervakantie. Gallée nam daarbij Twente voor zijn rekening en Klokman de door hem zo geliefde Achterhoek.¹⁴⁶ De inhoud van de *DMB* werd door velen bijeengebracht en bleek uit de aard van de doelstelling zeer gevarieerd. De afleveringen bevatten verhalen uit oude tijden, sprookjes, mededelingen over oud of nog bestaand volksgeloof, uitleg over spreuken en bezweringen, rijmpjes, liedjes, raadsels, klederdrachten, volksvermaak en volksgebruik, enzovoort. Gallée gaf in het voorwoord van de eerste aflevering aan dat het nu de tijd was voor het optekenen van het een en ander omdat er de afgelopen jaren veel veranderd was op het gebied van kleding, gewoonten en taal. De confectionalisering zou het specifieke karakter aan Oost-Nederland ontnemen. “Zoo verdwijnt meer en meer, wat door onze voorouders generaties van geslacht op geslacht is overgeleverd”.¹⁴⁷ Hoewel de voertaal het algemene Nederlands was werden er toch ook veel streektaalbijdragen geplaatst. Voor Twente stuurde G.R. Frerichs uit Borne dikwijls wat in, evenals mr. R.E. Hattink uit Almelo (zie p. 34).¹⁴⁸ Gallée stierf in 1908. Een jaar tevoren was nog zijn grote atlas met de titel *Het boerenhuis in Nederland en zijn bewoners* verschenen. Postuum kwam, in 1908, bij Oosthoek in Utrecht, ook de bijbehorende tekst in druk. Na Gallées verscheiden was het meer en meer dr. Jan Bergsma (1854-1935) die de leiding van de vereniging en de redactie van het blad in handen kreeg. Bergsma was geboren in Slochteren. Hij volgde een opleiding tot onderwijzer aan

¹⁴⁴ Broekhuysen 1949, 7. Gerrit Jan Klokman was aanvankelijk onderwijzer, nadien secondant aan een kostschool te Oisterwijk. Later werd hij leraar aan een bijzonder Gymnasium met interne leerlingen. Twee jaar later leidde hij dit instituut. Omstreeks die tijd verscheen Gallées woordenboek. Toen hij op dat boek reageerde in een krantenartikel zocht Gallée hem op en ze ‘vonden elkaar voor het leven’.

¹⁴⁵ *DMB* 1902, 2.

¹⁴⁶ Ibidem, 8.

¹⁴⁷ Ibidem, 2.

¹⁴⁸ In Robijns 1978 vindt men onder andere wie uit Twente over welk onderwerp in de *DMB* publiceerden.

de Rijkskweekschool voor Onderwijzers te Groningen. Tot zijn opleiders behoorden L. Leopold en diens neef Joh. A. Leopold die juist in die jaren *Van de Schelde tot de Weichsel* uitgaven. Waarschijnlijk hebben de neven Leopold met hun studenten de dialectstukken uit die bundel doorgenomen en aldus de liefde voor de Nedersaksische dialecten overgedragen op deze pupil. Bergsma promoveerde in 1887 en hij was vanaf het begin van de *DMB* een van de actiefste medewerkers. Na Gallées dood, schreef Naarding later, “sprak het bijna vanzelf, dat Bergsma diens plaats innam.”¹⁴⁹ In de *DMB* publiceerden tal van bekende geleerden, waaronder de befaamde historicus Johan Huizinga (1914). De latere hoogleraar G.G. Kloeke debuteerde in dit blad als dialectoloog (1917). Tenslotte leidde Bergsma de vereniging en haar orgaan, zijn voornaamste publicatiemiddel, bijna solistisch. Hij kon de leiding niet uit handen geven, ook niet in de moeilijke periode van zijn slepende ziekte. Dit deed de uitgave van de *DMB* geen goed. Bergsma overleed in 1935 te 's Gravenhage als weduwnaar van zijn tijdschrift. Financiële moeilijkheden hadden het blad al veel eerder in een dal gebracht. In 1920 en 1921 lag de uitgave ervan stil. Eerst in 1923 verscheen de twintigste jaargang. Daarna bleef het sukkelen: jaargang 21 verscheen in 1924, jaargang 22 in 1928, jaargang 23 in 1931 of 1932.¹⁵⁰ Door verminderde belangstelling verdween het tenslotte geheel. De grote verdienste van de driemaandelijks periodiek was dat ze een ontmoetingsplaats bood voor een vruchtbare samenwerking tussen academisch gevormde taalkundigen en niet-academisch gevormde kenners van taal en volk.¹⁵¹

2.1.2 Patricische kringen: Oudheidkamer Twente (OKT) en andere initiatieven

Er waren zo rond de eeuwwisseling meer personen bezorgd om het voortbestaan van volkscultuur en eigenaardigheden van het Oosten. Uit de kringen van het Enschedese patriciaat, die leefden volgens de principes van *connubium et convivium*, kwamen belangrijke initiatieven tot bestudering en conservering ervan.¹⁵² Zij stichtten op 10 april 1906 de OKT te Enschede. Op een oproep van de Enschedeërs H.B. Blijdenstein, J.J. van Deinse, J.H. van Heek, Mr. G.J. ter Kuile en W. Stork kwamen veel geïnteresseerden bijeen voor de oprichtingsvergadering. De directe aanleiding voor de stichting was de aankondiging van de verkoop van de bekende muntenverzameling van Van Doornik te Deventer. In deze verzameling bevonden zich verschillende munten en penningen die betrekking hadden op Enschede. Bovenstaande heren stichtten toen de vereniging en het eerste bezit werd nu de verzameling bedreigde penningen en munten. Ze dachten er vervolgens over na de verworven verzameling voor het publiek toegankelijk te maken in de oude Volksbibliotheek aan de Markt. Later kwamen ze daar op terug omdat ze, nu ze eenmaal begonnen waren, méér wilden verzamelen. In het ontwerp van de statuten stond de doelstelling van de vereniging: het aankweken van interesse voor al hetgeen van belang werd geacht voor de geschiedenis van land en volk, in het bijzonder van Twente. Een tweede goede aanleiding was het creëren van een verzamelpunt voor de archeologische vondsten van met name Van Deinse en Ter Kuile. Andere voorwerpen van kunst en (streek)cultuur konden er eveneens een onderkomen vinden. Tijdens de oprichtingsvergadering

¹⁴⁹ Naarding 1949, 103.

¹⁵⁰ Zie ook Heeroma 1957, 1-5.

¹⁵¹ Miedema 1964, 17.

¹⁵² Over de vermaagschappen van de diverse families leze men Van den Dungen 1971, 86-98. In het *Nederlands patriciaat* worden de geslachten Ten Cate, jg. 79 (1995/'96), 166 e.v., Van Deinse jg. 29 (1943) 70 e.v., Van Heek, jg. 50 (1964), 232 e.v., Jordaan, jg. 29, (1943), 224 e.v., Ter Kuile, jg. 60 (1947), 250 e.v. beschreven.

ring traden 85 leden toe.¹⁵³ De oudheidkamer werd gehuisvest in een gebouw naast het Enschedese stadhuis, waar de politie eveneens onderdak had. De collectie bleef daar tot 1930.

Een van de oprichters van wie een stuwende kracht zou uitgaan, was JAN BERNARD VAN HEEK (1863-1923). Hij was - behalve grootindustrieel - tevens een fervent verzamelaar van schilderijen, voornamelijk uit de Romantische school. Zijn collectie was ondergebracht in Huize Zonnebeek, het op Amerikaanse stijl geïnspireerde landhuis, dat hij voor zich en zijn van oorsprong Amerikaanse vrouw, Edwina Burr Ewing, had laten bouwen. Van Heek liet zijn betrokkenheid met de streekcultuur op verschillende wijzen blijken. Toen de laatst overgebleven stenderkast - een oud molentype - van Twente in haar bestaan bedreigd werd, liet de fabrikant deze in 1921 verplaatsen naar het Buurserzand, zijn geliefde natuurgebied, en redde de molen daardoor voor het nageslacht. Het lag verder in zijn bedoeling dat ter plekke een openluchtmuseum zou verrijzen bestaande uit alle bouwsels die bij een traditioneel Twents boerenerf hoorden, zoals een 'bakspieker' (bakhuisje), een 'iemnschoer' (bijenschuur), 'wagenschöpn' (wagenschuren), enzovoort. Ook al het oude landbouw- werktuig zou daar worden ondergebracht. Op de overgeplaatste molen, de zogenaamde 'Wissinksmöl', werd een Twents gedicht aangebracht van de hand van Van Deinse. Van Deinse was het ook die J.B. van Heek inspireerde een passend onderkomen te stichten voor de uitdijende verzameling van de OKT.¹⁵⁴ De fraaie collectie schilderijen die hij in de loop der jaren opgebouwd had zou er tevens aan het publiek tentoongesteld worden. Het was Van Heek niet vergund de verwezenlijking mee te maken. Op de dag dat de eerste concrete plannen voor het museum op villa Zonnebeek binnenkwamen overleed hij. De familie wees voor de uitwerking zijn jongere halfbroer, Jan Hendrik, aan. Onder diens leiding kwam het museum tenslotte aan de Lasondersingel te staan.¹⁵⁵ De collectie van de OKT nam een complete vleugel in beslag. OKT en museum zouden een onlosmakelijk geheel gaan vormen. Het was van begin af de bedoeling geweest het complex met inhoud na voltooiing aan de Staat der Nederlanden te schenken. De overdracht vond in 1930, een jaar na de oplevering, plaats. In aanwezigheid van onder meer mr. J. Terpstra, de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Als eerste directeur zou J.H. van Heek fungeren, zonder bezwaar voor 's lands schatkist. De bouw en inrichting van het museum was zeker niet een materiële zaak alléén geweest. Er waren kennis, inzicht en kunstgevoeligheid nodig om een harmonische verzameling te kunnen vormen. Iets van dat inzicht toonde de museumgids waarin directeur Van Heek schreef:

De leidende gedachte bij den bouw is geweest een Museum te scheppen, dat vrij van overlading, door logische rangschikking in opvolgende vertrekken en zooveel mogelijk in tijdsvolgorde, den bezoeker het verzamelde op bevattelijke wijze als een samenhangend geheel doet zien. Doel is, om aan de bezoekers in onzen bewogen en jagenden tijd een oogenblik van rust en verpoizing en een terugblik in het verleden te geven. Met dit doel voor oogen werd gekozen de oude vorm van bouw rondom eene binnenplaats in den geest van een hofje of klooster. Zoodanige bouw toch maakt het mogelijk voor een oogenblik de verbinding met de buitenwereld te verbreken en zich opgenomen te voelen in een interieur, sprekende van andere tijden, van andere levenswijzen, van andere idealen.¹⁵⁶

De textielindustriële JAN HENDRIK VAN HEEK (1873-1957) was al op zeer jeugdige leeftijd geïnteresseerd in geschiedenis en kunst. Die belangstelling werd nog vergroot door een lange reis die hij in 1895 ondernam naar het Verre Oosten. De kunstlievende en artistieke Van Heek - hij was een uitmuntend tekenaar - bood talloze keren de helpende hand bij het redden van

¹⁵³ Hulshoff 1981, 19.

¹⁵⁴ Rede uitgesproken bij de opening van het Rijksmuseum Twenthe door J.J. van Deinse. In typoscript aanwezig (arch. Van Deinse).

¹⁵⁵ Aanvankelijk had men het museum op een terrein naast het Volkspark willen realiseren, maar het bouwkegel bleek niet ruim genoeg.

¹⁵⁶ *Beknopte Gids voor het Rijksmuseum Twenthe* 1930, 11.

bedreigd cultureel erfgoed. En dat niet alleen in Twente. In 1912 kocht hij het Huis Bergh in Montferland, met alle bezittingen die erbij hoorden en liet het nauwkeurig restaureren. Hij verzamelde kunstschaten die hij later, met het huis, onderbracht in de Stichting Bergh om ze voor het nageslacht te bewaren. Na de Eerste Wereldoorlog besteedde hij geld en aandacht aan de restauratie van de kastelen de Doornenburg en Brecklenkamp. Ook deze Van Heektelg voelde zich zéér verbonden met Oost-Nederland. Zijn liefde voor de Twentse plattelandscultuur bleek onder meer in 1936. Toen werd het oude erve Groot Bavel bij De Lutte met de sloop bedreigd. Van Heek stelde alles in het werk om het losse hoes van de ondergang te redden. Jan Jans (zie p. 57) werd de architect die belast werd met de overbrenging van het bouwwerk naar het terrein van het Rijksmuseum Twenthe. Willem Dingeldein (zie p. 56) schreef een boekje over de geschiedenis van het erve *Het Losse Hoes 'Groot Bavel' uit de geschiedenis van een Twentsch erf* (1937).

Vele Twentse fabrikantenfamilies koesterden een liefde voor het landschap in het algemeen en dat van Twente in het bijzonder. Die liefde uitte zich bijvoorbeeld door het aankopen van enorme lappen grond om er landgoederen op aan te leggen. In dit verband moeten speciaal genoemd worden de Enschedese fabrikantenfamilies Van Heek, Blijdenstein, Ledeboer, Ter Kuile, Jannink, Stroink, Menko, Scholten en families uit andere steden zoals Palthe, Ten Cate, Gelderman en Jordaan. Ze schonken dikwijls ook grote sommen geld. “De stichting van ‘Het Overijssels Landschap’ in 1931, is”, zo merkte J.W. Keiser (hoofdambtenaar gemeente Enschede) op, “de enige van haar zusterorganisaties in andere provincies, welke bij enkele grote geldinzamelingen enorme bedragen (bijna geheel van Twentse textielabrikanten) heeft vergaard.”¹⁵⁷ De eerste aankoop voor het Overijssels Landschap in 1935 was een verrassing. Gerrit Jan van Heek bleek de top van de Friezenberg bij Markelo te hebben gekocht en schonk die vervolgens aan de stichting. Ondernemersgeest, hartstocht voor de jacht, liefde voor de natuur en voor hun geboortestreek vormden de drijfveren voor deze daden.

Van Deinse werd conservator van het museum. Daar was wel de bemoeienis van Van Heek voor nodig geweest. Het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen had namelijk bezwaren geuit tegen zijn benoeming, op grond van zijn leeftijd en vanwege het feit dat hij niet wetenschappelijk was onderlegd. In een brief aan het ministerie schreef Van Heek op 22 mei 1930:

Het reeds in de bespreking van 22 januari naar voren gebrachte denkbeeld om den heer Van Deinse aan het museum te verbinden heeft daarbij onzerzijds op de voorgrond gestaan, omdat wij er zoveel gewicht aan hechten, iemand met het dagelijks beheer te belasten, die in directe verbinding staat met de Twentsche samenleving en het Museum zal weten te maken tot een levende instelling. Hij is als het ware aangewezen om de belangstelling voor cultuur en het verleden van deze streken op te wekken en te leiden, vooral waar dit de bredere lagen der bevolking en scholen betreft.¹⁵⁸

Het verzoek om aanstelling werd gehonoreerd. Van Deinse was een van de sprekers bij de overdracht. Hij sprak namens de OKT waarvan hij van 1930 tot 1937 voorzitter was. Het museum werd in later tijd twee maal uitgebreid door Gerrit Jan van Heek jr. Van Deinse bleef conservator tot 1938.

Met Van Deinse en rondom hem werkten een aantal gelijkgezinden die ook tot zijn vriendenkring behoorden.

Als mede amateurhistoricus en Twenteminaar noemen we MR. GIJSBERTUS JOHANNES TER KUILE (1871-1954), telg uit een bekend Enschedees geslacht. Na zijn studietijd vestigde

¹⁵⁷ Keiser 1978, 33.

¹⁵⁸ Brief van J.B. van Heek aan het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, d.d. 22-5-1930, opgenomen in S. van Deinse 1979, 53.

hij zich als advocaat te Hengelo, in 1908 werd hij tot schoolopziener benoemd in het arrondissement Hengelo, van daaruit vertrok hij naar Almelo in 1921. Enige jaren later werd hij inspecteur van het lager onderwijs. Ter Kuile maakte zich verdienstelijk voor de kinderbescherming en was bijna veertig jaar voorzitter van de voogdijraad te Almelo. Met alle vezels van zijn bestaan was hij verbonden aan Twente en hij heeft er de geschiedenis en het volksleven van nagespeurd in een nooit aflatende ijver en liefde. Zijn historische werk, veelal in schetsvorm, laat zich goed vergelijken met dat van Van Deinse. Het is gedegen, vaak anekdotisch van aard en - om een groot publiek aan te spreken - populair van toon. Ter Kuile wilde de Twentse geschiedenis aan de Twentenaren terug geven. Men hoorde op de scholen immers vrijwel nooit wat over de eigen historie. Zijn eerste werk, *Geschiedenis van den hof Espelo, zijn eigenaren en bewoners* vestigde zijn naam als historicus in de regio. Het kleine, maar fijnzinnige boekje verscheen in 1908. Later gaf hij nog enkele standaardwerken uit: *Geschiedkundige aantekeningen op de havezathen van Twenthe* (1911), *De Twentsche watermolens* (1911) en *De opkomst van Almelo en omgeving* (1947). Al deze geschriften getuigen van gedegen bronnenonderzoek. In 1919 stelde hij de bundel *Ons Twenthe* samen. Dit werk bevatte proza en poëzie, onder andere van de markies De Thouars, van Berghege en Elderink in het Twents en van Potgieter en Sloet tot Olthuys in het Nederlands. Verder kan men er geschiedkundige bijdragen in aantreffen van historici en rechtshistorici uit het verleden en heden. De lezer leerde Ter Kuile er in kennen als historisch onderzoeker die ook zelf de spade ter hand nam en aldus belangwekkende vondsten blootlegde. In zijn bijdrage 'Van urnen en urnen zoeken' haalde hij er herinneringen aan op:

't Zijn mijn heerlijkste dagen geweest, daar te doelen over de geheimzinnige heidevelden, trouw vergezeld van een eerlijke wakkere boerenjongen, die als geknipt was voor speurdersdiensten op deze tochten. Voor dag en dauw waren we op het pad, hééle hééle zomerdagen lang onvermoeid en met de kleinste buit rekenden wij ons goed beloond. Ik durf gerust zeggen, in den loop der jaren bleef geen urnenveld in 't Twentsche land ons onbekend en menige verrassing werd omzichtig nagespeurd.¹⁵⁹

De jeugdige boerenmaat moet dezelfde geweest zijn met wie ook Van Deinse op stap ging. Hij stierf jong, in 1911, op zesentwintigjarige leeftijd. Ter Kuile én ook Van Deinse schrijven geroerd over zijn heengaan.¹⁶⁰ Waarschijnlijk zijn ze er ook gedrieën op uit getrokken. Hattinks' bewerking van het *Landrecht der Twenthe declareert* - eerder verschenen in 1908 - en die van Melchior Winhoff kon men in *Ons Twenthe* aantreffen, een fragment uit de *Overijsselsche Gedenkstukken* van Jan Willem Racer en een stuk van *Het Archidiaconaat en Aartspriesterschap Twenthe* van J. Geerdink. Maar ook het werk van zijn vrienden Van Deinse, Snuif en andere contemporaine onderzoekers werd door deze publicatie nog eens weer onder aandacht gebracht. In 1922 werd Ter Kuile voorzitter van Overijssels Regt en Geschiedenis. Hij zou de voorzittershamer tot zijn zevenenzeventigste jaar blijven hanteren. In 1936 verscheen zijn bekende *Twentsche Eigenheimers*, een fors aantal artikelen - veelal uit het *Twentsch Zondagsblad/ Dagblad van het Oosten (TZB/DvhO)* - was erin gebundeld. Het werk beleefde twee herdrukken (1947,1973). In een krantenartikel van 15 maart 1925, tevens gebruikt als inleiding op zijn *Twentsche Eigenheimers* zegt Ter Kuile:

Ons gewest roept om onze waardering; het biedt ons aan zijn heerlijke natuur, die in haar veelzijdige openbaring van bomen, planten, haar keien, vogels en gedierte, haar vênnekes en heidevelden ons zo ontzagelijk veel te genieten geeft. Twenthe roept om bezonken waardering van zijn rijke praehistorie en historie, die vanaf de vroegste tijden vertelt van op- en nedergang, van beschaving en terugvallen, van brute bandeloosheid en toenemende rechtszekerheid, van wrede ruwheid, van stijging en terugval in beschaving, kunst en techniek. Staan wij

¹⁵⁹ Ter Kuile 1919, 89.

¹⁶⁰ Van Deinse 1922, 419-427.

daartegenover onaandoenlijk, dan derven wij een stuk rijkdom, die bij enige inspanning ons toch een mateloze levensvoldoening had kunnen geven.¹⁶¹

Hij besloot zijn artikel met Gustav Frenssens spreuk: ‘Interesse haben .... das ist reich sein’. Het geciteerde had als inleiding kunnen gelden voor heel zijn werk. Deze auteur heeft in archieven gesnuffeld en is de boer op gegaan, zijn aldus verkregen gegevens heeft hij gepopulariseerd, om in verhaalvorm bij een groot lezerspubliek de liefde voor de eigen streek te doen ontbranden. Vooral uit deze bundel bleek zijn drang tot populariseren. Men proefde er ook de weerslag van het contact met de mensen dat Ter Kuile op zijn tochten verkreeg. De geschiedschrijver Ter Kuile is een typische representant van het fabrikantenmilieu waaruit hij stamde. Hij was in zijn historische schetsen op religieus gebied tolerant, gewaagde ook zonder overbodige partijschap van gesprekken met en informatie van katholieke geestelijken. Dat alles in een voor die tijd toch niet zo gewone, waarderende toon. Maar men vindt bij hem geen letter over het moeilijke bestaan van de arbeidersbevolking. Die merkwaardige blinde vlek treffen we ook aan in een voorwoord bij een dichtbundel van Cato Elderink, vervaardigd door Van Heek (J.H.) waarin deze schreef: “Cato Elderink is geboren in een tijd van eenvoud, van individualiteit, van weinig maatschappelijke complicaties”.¹⁶²

In het verzamelwerk *De Nederlandse Volkskarakters*, uitgegeven door P.J. Meertens en Anne de Vries in 1938, nam Ter Kuile het deel over Twente voor zijn rekening.¹⁶³ Ter Kuile schreef over de geesteskenmerken van wat hij noemde ‘de Oud-Saksische bevolking dezer landstreek’, die nog helemaal terug te vinden waren in de huidige bevolking. Hij haakte bij Benthem aan, maar bleek kritischer. Benthem gebruikte verkeerde bronnen, volgens Ter Kuile, die goed ingelezen was in het onderwerp.¹⁶⁴ Hij citeerde een hele reeks schrijvers die ter zake hun mening eerder gaven, hij woog hun oordelen, viel ze bij, nuanceerde soms en putte veel uit zijn ervaringen en ontmoetingen met de stedelijke en landelijke bevolking. Sympathiek doet aan dat Ter Kuile geen mening opdringen wil. Aan het einde van zijn lezenswaardig betoog stelt hij dat het natuurlijk gaat om een ‘zeer subjectieve beschouwing’: “Het bovenstaande is natuurlijk een zeer subjectieve beschouwing en wellicht heb ik, zelf in ‘de schaduw des levens’ staand, te veel de schaduwen gezien, te veel het minder goede opgemerkt, te weinig het véél meer wél goede.”¹⁶⁵ Bezoen was vol bewondering over deze bijdrage.¹⁶⁶

Twent niet door geboorte, maar door keuze, werd CORNELIS JAN SNUIF (1872-1929) die oorspronkelijk van Zaandam kwam. Hij had zich in Enschede gevestigd als apotheker. In die hoedanigheid kwam hij bij veel mensen over de vloer en Snuif begon zich in hoge mate voor het gewest en zijn geschiedenis te interesseren. Hij had, schreef Van Deirse: “Een benijdenswaardige vrijmoedigheid om de mensen te bewegen hem hun oude papieren enz. af te staan” en: “onder het gereed maken van medicamenten knoopte hij menige kennis aan en werd vele bijzonderheden gewaar”.¹⁶⁷ Als Zaankanter kende hij uiteraard niet het voordeel dat hij de boerenbevolking in haar eigen taal te woord kon staan. Maar anderzijds kwam hij in zijn functie als secretaris van de Gezondheidscommissie in alle huizen en hoeken en gaten. Bij die gelegenheden ontging niets zijn naar historische bijzonderheden speurende ogen en oren. Mettertijd bouwde Snuif dan ook een verbluffende kennis van de streek op en af en toe moesten erkende regionalisten als Ter Kuile en Van Deirse zelfs wel eens beroep op hem

¹⁶¹ Ter Kuile 1936, inleiding.

¹⁶² Elderink 1924, 5.

¹⁶³ Meertens & De Vries 1938, 73-92.

¹⁶⁴ Ibidem, 73.

¹⁶⁵ Ibidem, 91.

¹⁶⁶ “Over de psychologie van de Twentenaar is het beste geschreven door Mr. G.J. ter Kuile”, *SF* 1940, 40.

¹⁶⁷ Van Deirse in ‘Een woord vooraf’ in Snuif 1931.

doen. Snuif overleed plotseling, vele geschriften achterlatend. Een vriendenclub van hoogleraren en regionalisten als Van Deinse, Stroink en Van Heek stelden een dikke bundel samen uit zijn nagelaten werk: de *Verzamelde bijdragen tot de geschiedenis van Twenthe* (Amsterdam 1931).

Het mecenaat van de Van Heekfamilie is, we hebben het in het voorgaande kunnen lezen, van onschatbare verdienste geweest voor het bewaren van onder andere kostbare natuurgebieden en voorbeelden van plattelandsbouwkunst. Het waren daden die getuigden van Twenteliefde die men regionalistisch kan noemen, niet slechts bij J.B. en J.H. van Heek, maar bijvoorbeeld ook bij H.J.E. van Heek die betrokken was bij de stichting van het rijksmuseum. Zijn historische belangstelling voor de streek bleek onder andere ook uit brieven uit de nalatenschap van Van Deinse.¹⁶⁸ Een ander voorbeeld binnen de Van Heekclan leverde Arnold Helmich van Heek die woonde op het Stroot bij Enschede die, na jaren onderhandelen, over kon gaan tot aankoop en algehele restauratie van de zwaar in verval geraakte havezathe Brecklenkamp.¹⁶⁹ Ook andere Enschedese families als de Ter Kuiles en de Elderinks leverden hun aandeel op regionalistisch gebied. Voorbeelden uit andere plaatsen zijn ook te geven, al zijn ze wellicht minder bekend. Zo stichtte E. ten Cate, fabrikant te Almelo - verslingerd als hij was aan alles wat Twents streekeigen was - in de dertiger jaren een landgoed bij Oldenzaal op de Tankenberg, compleet met tien, in oud Twentse stijl gebouwde boerderijen. Die werden gebouwd door zijn stadgenoot Jans, met wie hij, ondanks alle verschillen in afkomst en politieke opvattingen, zeer hartelijke betrekkingen onderhield op basis van hun gezamenlijke Twentepassie.¹⁷⁰

Het thans vrijwel vergeten, maar onlangs weer voor het voetlicht gehaalde pionierswerk van JAN TEN BRUGGENCATE (1871-1952) leverde Twente, tijdelijk, een tweede rijksmuseum op.¹⁷¹ Ten Bruggencate stamde uit een oud patricisch geslacht dat gelieerd was aan textielfamilies als de Van Heeks. Met Jan H. van Heek ondernam Ten Bruggencate wel historische speurtochten, onder andere naar Wietmarschen. De erfstukken van het verre en meer nabije verleden hielden hem in hun greep en dat maakte hem tot een van de grote kenners van de antieke streekcultuur. Zijn naam werd in die tijd in één adem genoemd met die van Van Deinse en Ter Kuile. Begonnen als medefirmant in een steenfabriek nabij Albergen, schakelde hij omstreeks de eeuwwisseling over op de handel in hout en het telen van fruit. Door deze nieuwe bezigheden schiep hij zich de tijd om, meer nog dan voorheen, zich te kunnen wijden aan de oostelijke plattelandscultuur van het voorgeslacht. Hij liep Twente en de Graafschap Bentheim af op jacht naar antiek en oudheden en groef al urnen op toen nog geen enkele amateur-historicus daar belangstelling voor had. Het leverde hem de bijnaam 'het urnenheertje' op. Veel van wat hij zo verzamelde kreeg een plaats in zijn woning, erve Mariahoeve. Andere voorwerpen kregen een plaats bij de OKT of bij andere regionale onderzoekers. Zeer bijzondere voorwerpen opgemerkt door zijn immer speurend oog werden bijeengebracht, zoals de oudste stenen hamer in Oost-Nederland gevonden, vierduizend jaar geleden gebruikt in Almelo. In de loop van de tijd groeide zijn collectie uit tot het Museum Oud Twenthe in Albergen, dat - blijkens het nog bestaande gastenboek - bezocht werd door tal van vooraanstaande lieden, oostelijke industriëlen, oudheidkundigen en wetenschappers. In 1933 verzocht Ten Bruggencate de regering de verzameling Oud Twenthe te willen erkennen als vallende onder de bepalingen van de rijksmusea. Den Haag voldeed aan dat verzoek. Het museum bleef bestaan tot 1956. De collectie werd daarna verpreid over Twente.

¹⁶⁸ Brieven van H.J.E. van Heek aan Van Deinse d.d. 23-5-1928 en 12-7-1928, ondertekend met 'Hennij'.

¹⁶⁹ Gevers en Mensema 1995, 440.

¹⁷⁰ Die hartelijke betrekkingen kwamen onder andere tot uiting in het feit dat de beide families, ook jaren na de dood van Jan Jans, nog met elkaar tijdschriften uitwisselden.

¹⁷¹ Vaanholt in *TC/TUB* 19-09-2001.

Er leefde dus onder de textieladel in de regio een zéér sterk Twents bewustzijn. Een sprekend voorbeeld geven ons ook de uitspraken van Hendrik Jan Blijdenstein (1914) over het sociëteitsleven in zijn kringen in de vooroorlogse jaren. Over het lidmaatschap zei hij: “Hengeloërs zaten er [...] nooit in. Hengelo, dat was ‘Hengeler weend’, zoals we dat noemden, een beetje verwaand type mens. De ‘leu oet ’t Westen’, zoals de De Monchy’s en de Storken hoorden er ook niet bij. Die waren niet echt Twents.”¹⁷² Eén ding lijken alle acties uitgaande van het patriciaat gemeen te hebben, namelijk dat de initiatiefnemers amper voor het voetlicht kwamen. Hoe geheel anders was dat met het meer burgerlijk deel van de Twentse regionalisten.

2.1.3 Burgerlijke kringen

2.1.3.1 Drie Herauten en hun vrienden

Anderen waren het die de rol van initiator, stimulator, organisator met verve hebben vervuld en elk op hun gebied een welhaast legendarische reputatie hebben opgebouwd. Van Deirse als algemeen wekker van het regionaal eigene, Jans als bouwer en organisator en Vloedbeld - we zullen hem in het streektaalgedeelte behandelen - als onbetwiste leider van de ‘platschrievers’. Geen van hen schuwde de publiciteit, integendeel, ze lieten geen kans voorbijgaan om hun gedachtegoed in gloedvolle betogen over te dragen aan hun streekgenoten die nogal bekend stonden om hun kat-uit-de-boom-kijkende, ‘too-meer’ (toe maar, laat maar lopen) mentaliteit. Nu heeft elke indeling iets kunstmatig en de indeling van hierboven vormt daarop geen uitzondering. Als we Jans beschouwen als bouwer en organisator dan wil dat niet zeggen dat hij, hoewel hij geen echte ‘platschriever’ was, niets voor de streektaal betekende. Dat zou onjuist zijn. Meerdere keren kwam hij nadrukkelijk op voor de positie van wat ook zijn moedertaal was. Vele lezingen hield hij in het Twents, ook voor de radio. Hij verzamelde tijdens zijn talloze tochten vele Twentse spreekwijzen en uitdrukkingen en eens verklaarde hij het Nederlands alleen te gebruiken als lingua franca, maar toch: Jans stond niet in de éérste plaats bekend om zijn taalstrijd. Hij trad vooral naar voren als de grote voorvechter van een eigen door de traditie gevormde bouwstijl en als groot inspirator bij allerlei initiatieven. Aan de andere kant zou degene die Vloedbeld uitsluitend als ‘platschriever’ wenst te zien hem tekort doen. Niettemin hebben we hier wel van doen met leermeesters die duidelijk een groep door hen geïnspireerden om zich heen verzamelden, zonder direct van leerlingen te willen spreken.

2.1.3.1.1 Van Deirse

JOÄNNES JACOBUS VAN DEINSE (1867-1947), voor intimi Ko, stamde uit een oud Oost-Vlaams geslacht. Vader dr. Antonius Jacobus van Deirse (1832-1896) geboortig uit Hulst, werd de eerste directeur van de Twentsche Industrie- en Handelsschool te Enschede. In die stad werd Van Deirse geboren. Hij doorliep de school van zijn vader en studeerde daarna voor onderwijzer. Blijkbaar voelde hij zich voor de klas toch niet helemaal thuis want hij heeft dat beroep slechts van 1887 tot 1889 uitgeoefend. Toen trad hij in dienst bij textielabrikant Jannink. Hij is er tot 1930 vertrouwensman en chef de bureau geweest. Van Deirse bleek al vroeg een veelzijdig man en een fervent sportbeoefenaar. Toen Jan Bernard van Heek het voetbalspel uit Engeland introduceerde in Enschede, in 1885, werd Van Deirse speler en secretaris van die Enschedesche Football Club.

Ook de gymnastiek- en schermvereniging Achilles heeft hij lang gediend en hij was als korporaal, later sergeant, lid van de stedelijke schutterij. Zijn liefde voor stad en regio ontwikkel-

¹⁷² Van Waarden e.a. 1987, 69. Paul Abels vermeldt dat er incidenteel wel dagboekantekeningen in het Twents werden gemaakt door leden van de deftige Enschedese sociëteit: Abels 1996, 64.

de zich spontaan en samen met zijn oud-leraar wis- en natuurkunde Dr. A. Benthem, die zich in 1872 in de stad gevestigd had en zijn aanstaande schoonvader S. Bloemendaal stelde hij in 1895 de *Gids van Enschede en Omgeving* samen. Het boekje gaf onder meer informatie op het gebied van historie en folklore van een groot deel van Twente met Enschede als centrum.

We zagen Van Deinse al als een der oprichters van de OKT. Samen met gelijkgestemde vrienden als Ter Kuile trok hij de regio door speurend naar wat in de oudheidkamer zou passen. Door zo bezig te zijn kreeg hij een enorme kennis van Twente, zijn taal en cultuur en hij begon het lief te hebben. Die liefde deelde hij graag met velen. In het dagblad *Tubantia (TUB)* verschenen vanaf 1897 regelmatig historische schetsen van zijn hand over allerlei opmerkelijke zaken. En die stukken werden gelezen. Tot over de landsgrens soms. Uit de vele contacten die Van Deinse onderhield met Heimatforscher 'oawer 'n poal' (Twentse uitdrukking voor over de grens) blijkt dit. Ook tijdens de Eerste Wereldoorlog werden deze contacten aangehouden, bijvoorbeeld met Dr. Regenbogen, uit Uelsen, al bevond die zich zoals hij het zelf uitdrukte "mit Millionen meiner Vaterlandsgenossen in einer belagerten Festung".¹⁷³ Deze onderzoeker vroeg Van Deinse toestemming een artikel - over de brooduitdeling in de Ageler Es - te mogen vertalen en publiceren in de *Neuenhäuser Zeitung*. Verder verzocht hij om informatie over het 'vlöggeln' en andere folkloristische gebruiken.

Na verloop van tijd bundelde Van Deinse ruim veertig opstellen, overwegende: "courantenpapier is na verloop van een paar dagen het meest incurante papier dat men zich denken kan".¹⁷⁴ Ze kwamen in 1922 uit onder de titel: *Uit het land van katoen en heide*. Van Deinse bracht hierin vele merkwaardig geachte zaken op een populaire toon te berde. Hij begon met de gebruiken door het jaar heen die de religieuze hoogtijdagen begeleiden. Daaronder het typisch Twents geachte gebruik van de midwinterhoorn. "Is het misschien eene herinnering eraan, dat volgens het bijbelsch verhaal de geboorte van Christus het eerst aan de herders werd verkondigd of zou de betekenis er van zijn, dat de herders aan de wereld verkondigden, dat zij den jonggeboren Heiland gezien hebben?", zo vroeg hij zich af. "Het is ook mogelijk, dat het midwinterblazen een overblijfsel is uit den heidenschen tijd". Onderzoek en navraag leerde hem "dat het thans is eene aankondiging dat het Kerstfeest in aantocht is".¹⁷⁵ Door zo op populaire manier de eigenaardige gewoonten en gebruiken van zijn gewest te bespreken, konden velen er kennis van nemen en eventueel geïnspireerd worden zelf ook de streekeigenaardigheden mee te beleven of te onderzoeken. Het boek vond gemakkelijk zijn weg naar de lezers. In 1925 volgde een tweede druk. Dit deed Van Deinse besluiten een deel twee uit te brengen, dat in 1939 verscheen. Met het hierboven gememoreerde midwinterhoornblazen liep het in de periode die we later het interbellum zijn gaan noemen, langzaam af. Dit was geen nieuwe ontwikkeling, zoals de volkskundige Everhard Jans (zie p. 242) in zijn monografie over deze midwintertraditie aantoont.¹⁷⁶ Het gebruik was bovendien onderhevig aan wat hij noemt 'degeneratie': men zag na 1918 in toenemende mate de houten hoorns vervangen door hoorns van blik.¹⁷⁷ Iets waartegen de folklorist D.J. van der Ven in de jaren twintig en dertig te keer ging.

Van Deinse groeide uit tot dé eminente Twentekenner. Hij hield talloze lezingen, sprak voor de landelijke radio en werd een zeer gekende persoonlijkheid. Bij hem meenden zijn streekgenoten dan ook te moeten zijn voor het vervaardigen van een Twents volkslied. Hij moet er niet zoveel mee op gehad hebben, al deed het hem natuurlijk genoeg dat 'Er ligt tussen

¹⁷³ Briefkaart Dr. Regenbogen aan Van Deinse, 15-11-1916 (arch. Van Deinse).

¹⁷⁴ Van Deinse 1922, voorwoord.

¹⁷⁵ Ibidem, 45-46.

¹⁷⁶ E. Jans 1977, 44.

¹⁷⁷ Ibidem, 29.

Dinkel en Regge een land' zoveel succes had.¹⁷⁸ Maar overigens huldigde hij de mening dat er geen Twentse zang bestond en dat de Twentenaar niet zanglustig was (*Tubantia non cantat*). De melodie van zijn volkslied had hij ontleend aan een Duits studentendranklied, door niemand minder dan Goethe vervaardigd.¹⁷⁹ De titel daarvan luidde 'Ergo bibamus'. De bloedrode Twentse vlag met het fiere witte, steigerende paard werd ook door hem - op verzoek - ontworpen. Het motief kwam van over de oostgrens, want in de dagen van Van Deirse 'wist' men nog dat Twentenaren Saksers waren. Het Twentse ros was dus een neerslag van wat Slicher van Bath later de Saksenlegende noemde.

Toen de vlam van Van Deirses energie door ouderdom begon uit te doven werd hij als conservator opgevolgd door C.C.W.J. Hijzeler. Tezelfdertijd werd drs. Adam L. Hulshoff als historicus aan het museum verbonden. Als voorzitter van de OKT werd Van Deirse door de textielabrikant Ludwig Arnold Stroink (1886-1969) opgevolgd.

2.1.3.1.2 ... en adepten: Meyling en Dingeldein

De Bornse bierbrouwer ALBERT CAREL MEYLING (1890-1990) die geboren was in het zgn. Bussemakershoes te Borne, was zeer bevriend met Van Deirse. Meyling werkte, na aanvankelijk plannen te hebben gekoesterd om naar Indië te vertrekken, tot 1955 als chef van het laboratorium en supervisor van het wagenpark van het familiebedrijf Hengelosch Bier. Regelmatig maakte hij zich los van zijn werk, want zijn grote liefde lag dáár niet. Meyling was verslingerd aan het Twentse land en zijn cultuur, zwierf de hele regio af en legde alles wat hij van waarde vond vast op celluloid. Hij was een begaafd filmer. Vanaf medio twintiger jaren trok hij vaak samen met Van Deirse de regio door. Van Deirse verzorgde de woorddienst terwijl Meyling achter zijn kamera kroop.

Na de Tweede Wereldoorlog toen Van Deirse aan een algeheel verval van krachten leed maakte hij vele tochten met WILLEM HENDRIK DINGELDEIN (1894-1952), ook al een Van Deirse-adept. Dingeldein, Denekamper, werd in zijn geboorteplaats hoofd van de openbare lagere school en was aanvankelijk enige leerkracht. Aangestoken door Van Deirse leefde hij 's middags - als hij de krijtjes opgeborgen had - zijn Twentepassie uit in urenlange zwerftochten. In 1922 zocht Dingeldein contact met Van Deirse die in een brief hem feliciteerde met de uitgave van *Uit het land van katoen en heide* en waarin hij tevens tot in detail inlichtingen en verbeteringen verstrekke betreffende de door hem beschreven oude Paasgebruiken in Denekamp (voor een eventuele tweede druk).¹⁸⁰ In de loop van de tijd werden de formele contacten vriendschappelijk.¹⁸¹ Vaak trokken Van Deirse, Meyling en Dingeldein er nu gedrieën op uit. Ook de schoolmeester gaf daarbij ogen en oren goed de kost, sprak met de inwoners der oude hoeven over gewoonten en gebruiken en tekende ondertussen menig kernachtig gezegde of uitspraak in het Twents op.

Mijn liefde gaat uit naar de oude Twentse taal; ik spreek haar waar ik maar kan; lees, wat andere Twentenaren in poëzie of proza vertellen in hun moedertaal, en leg mijn oor te luisteren bij mijn mededialectsprekers. Al luisterend heb ik al vele jaren de gewoonte gehad, alles te noteren, wat ik maar aan karakteristieke Oosttwentse spreekwoorden en zegswijzen kon opvangen uit de mond van anderen.¹⁸²

¹⁷⁸ S. van Deirse 1979, 49.

¹⁷⁹ Plegt 1977, 95.

¹⁸⁰ Brief Dingeldein aan Van Deirse, 28-11-1922 (arch. Van Deirse).

¹⁸¹ Dat is ook af te lezen van de opschriften van Brieven en kaarten van Dingeldein aan Van Deirse: 28-1-1922: Geachte Heer Van Deirse, 7-3-1925: Zeer Geachte Heer Van Deirse, 24-3-1933: Amice Van Deirse, 23-5-1933: Amice

¹⁸² Dingeldein 1949a, 66.

Zijn opmerkingsgave betreffende de streektaal frappeerde heel veel later een hooggeleerd kenner van het Twents.¹⁸³ 's Avonds las Dingeldein over geologie, streekhistorie, volks- en naamkunde en hij kreeg zo een enorme kennis op die gebieden. Die kennis stelde hem in staat bijdragen te sturen naar de DMB en tot het doorgeven ervan in publicaties als *Het losse hoes 'Groot Bavel', uit de geschiedenis van een Twentsch erf* (1937), *Het land van de Dinkel; schoonheid van Noordoost Twente* (1948), *Singraven; beelden uit verleden en heden van een Twentsche havezathe* (1948) en *Acht eeuwen Stift Weerselo* (1951). Verder schreef hij onder andere vele artikelen in de *Verslagen en Mededelingen van Overijsselsch Regt en Geschiedenis*.¹⁸⁴ Samen met 'meester' Bernink schreef Dingeldein in 1921 het uiterst praktische *Hoe word ik preparateur? Beknopte handleiding voor de natuurverzamelaar*. In 1945 trok hij de schooldeur voorgoed achter zich dicht om zich nu geheel aan de Twentepassie over te geven. Ondanks de rusteloze arbeid, vlijtige studie en schitterende publicaties was Dingeldein geen op de voorgrond tredende, strijdbare figuur. "Hij hoorde", zoals iemand het later zou uitdrukken, "tot de generatie van Twentse cultuurdragers, die het moeizame werk van verzamelen gedaan hebben, van het aandragen van bouwstenen, waaruit een later geslacht misschien een stijlvol gebouw zal kunnen optrekken."¹⁸⁵ Hij deed dat moeizame werk op velerlei gebied. Dingeldein was heemkundige, van historicus en natuuronderzoeker tot kenner van de streektaal en volkscultuur. Hij was publicist en fotograaf. Daarnaast speelde hij in het hervormde kerkleven van zijn dorp eveneens een rol van betekenis: hij was president-kerkvoogd van Denekamps hervormde kerk.

2.1.3.1.3 Jans

Naast de aartsvader van het Twentse regionalisme, Van Deinse, en zijn adepten begon een andere spil van de Twentse beweging zich te ontwikkelen: JAN JANS (1893-1963). Jans was geboren in Almelo als zoon van de drukker Jan Willem Jans. Hij verloor zijn vader al op jeugdige leeftijd. Jans was van jongs af bezeten van het tekenen en wilde na de lagere school architect worden. Na een driejarige studietijd in Zwolle, waarbij hij tussen Almelo en de provinciehoofdplaats per trein heen en weer reisde, vertrok hij in 1914 naar Amsterdam waar hij een betrekking aanvaardde op een groot architectenkantoor. Hij klom er mettertijd op tot chef de bureau en kwam er in aanraking met de socialistische beweging. Dat gebeurde mede onder invloed van de in de Eerste Wereldoorlog optredende krapte aan eerste levensbehoeften, die in Amsterdam tot een aardappeloproer had geleid. In de hoofdstad werd hij zich zijn Twentse eigenheid bewust en na het lezen van Werner Lindners *Das Niedersächsische Bauernhaus in Deutschland und den Niederlanden. Ein Beitrag zu seiner Erkundung* (Hannover 1912) gingen hem de ogen open voor de schoonheid van de plattelandsarchitectuur en voor de grote culturele verwantschap tussen de bewoners van de Nederlandse grensgewesten en hun West-Duitse burenen over de grens. Als kind al nam hij daar eens zéér verbaasd kennis van.¹⁸⁶ De jonge Jans nam zich voor om eens zelf een soortgelijk boek uit te brengen, maar dan met de nadruk op de boerenbehuizingen in zijn eigen land, met name in zijn eigen streek. Omstreeks deze tijd begon hij ten behoeve van wat eens zijn magnum opus moest worden heel Oost-Nederland af te reizen om te tekenen en vast te leggen. Tientallen jaren zou hij de gewoonte trouw blijven om minstens één dag in de week te wijden aan het tekenwerk voor deze zichzelf opgelegde taak. De zaterdag was immer tekendag. Jans bleek een bekwaam tekenaar. Berlage, de beroemde Amsterdamse architect, toonde eens zijn belangstelling en waardering voor zijn

¹⁸³ Entjes sprak daarover in zijn rede ter gelegenheid van de herdenking van Dingeldein op 2-10-1988.

¹⁸⁴ Voor een bibliografie van W.H. Dingeldein zie Van Spronsen 1988, 209-221.

¹⁸⁵ AVTG 1953, 14.

¹⁸⁶ Jans 1967, 40.

tekeningen. In de socialistische beweging werd hij een veelgevraagd spreker. Hij sprak meestal over architectuur en volkskunst, op een zeer onderhoudende wijze. Een stroom van artikelen volgde over die onderwerpen in *Opgang*, het blad van de Arbeiders Jeugd Centrale. Jans deed er verslag in van zijn fietstochten door Duitsland en Denemarken en hij beschreef de opmerkelijke plattelandsbouwwerken. De artikelen werden aantrekkelijk geïllustreerd met zijn eigen potloodtekeningen. Als architect kan men Jans zonder meer indelen bij de traditio-nelen. Hij had een grote bewondering voor de Delftse School. Al deelde hij de katholieke, thomistische grondslag van die richting niet, gemeten naar het eindresultaat was hij er toch zeer nauw aan verwant. Hij schreef dan ook regelmatig in het *Katholiek Bouwblad*. In twee boekpublicaties bracht hij zijn eigen opvattingen over bouwkunst naar voren: *Bouwkunst en Cultuur* en *Volkscultuur en Bouwkunst*, gepubliceerd in respectievelijk 1934 en 1938. In die laatste publicatie stond een uiteenzetting over wat hij onder cultuur verstond. De tekst laat zich moeilijk parafraseren:

Cultuur is zichtbaarmaking, symbolisering van een innerlijk bezit. Cultuur is zichtbare eenheid van uiterlijke en innerlijke beschaving. Cultuur kan de geuren met zich mee dragen van de zee of de stal, zij is en blijft cultuur. Cultuur is de hoogste uitdrukkingsvorm van een bepaald geestelijk niveau, gebonden aan een bepaald milieu. In de cultuur is de mens altijd heel even verheven boven de directe moeiten van zijn bestaan, cultuur is het vermogen ook het simpelste bestaan te adelen door vaak onnaspeurbare nuances. Een bestaan op hoog stoffelijk en intellectueel peil kan in dit verband ongeadeld zijn, het bestaan van een klein zandboertje, een zeeman, geadeld. Volkscultuur is de zichtbaar geworden levensstijl van de primitieve mens, is primitieve levensstijl op zo hoog mogelijk geestelijk plan, als voor primitieve mensen mogelijk is.¹⁸⁷

Later zal hij de term volkscultuur omschrijven met “een door de eeuwen heen gegroeide en door allen aanvaarde stijlvolle levenshouding op alle levensgebieden.”¹⁸⁸ Na het midden van de negentiende eeuw verviel, zo Jans, het gehele stelsel van afspraken en ongeschreven wetten van de volkscultuur, doordat de grondslagen ervan wegvielen. De marke-instellingen verdwenen in die jaren. Ze werden opgeheven bij wet. De gemeenschappelijke gronden werden, vaak voor een appel en een ei, verkocht aan landheren. De volksgemeenschap werd bedreigd door de opkomende industrie die veel arbeidskrachten wegtrok en door het verschijnsel dat men later verzuiling is gaan noemen. Deze processen kregen de maatschappij zo in hun greep, dat die in de twintigste eeuw een karikatuur van gemeenschap werd. “Zij wordt niet beheerst door geestelijke gemeenschap boven alle verschillen uit. Deze verschillen zijn de tegenstellingen tussen de klassen, de tegenstellingen tussen de ideologieën”.¹⁸⁹ Aldus werd de gemeenschap ontbonden en gingen leden daarvan zich in toenemende mate op de stadscultuur richten. Zo langzamerhand begon de verburgerlijking der plattelanders, want van de stad, zo ging men denken, kwam de beschaving. Voor zijn eigen bouwvak gaf hij voorbeelden. Moderne villa's werden voor boerenbedrijfsgebouwen geplaatst. In de steden, centra van het ge-individualiseerde leven, begon het krampachtig zoeken naar originaliteit enerzijds en het slaafs met alle modes meegaan van de massa anderzijds. Dat streven was reeds overduidelijk aanwezig in de onrustige, opdringerige huizenrijen van de nouveau riches, met hun vermoeiende overdaad aan ornamenten in neorenaissance, neogotiek en neobarok.

Jans woonde, toen hij dit schreef, allang weer in zijn geboortestad Almelo. Hij was in 1928 uit Amsterdam teruggekeerd. Met zijn compagnon Hein Henneke stichtte Jans in Hengelo een eigen bouw bureau dat moderne boerderijen wilde bouwen die aansloten bij de bestaande lokale bouwtraditie. Door zijn publicaties in alle mogelijke bladen en tijdschriften, zijn velen zeer aansprekende tekeningen en zijn in tal toenemende spreekbeurten over allerlei aspecten

---

¹⁸⁷ Idem 1938, 14.

¹⁸⁸ Idem 1967, 2.

¹⁸⁹ Idem 1938, 15.

van de volkscultuur groeide hij uit tot een ‘bekende Tukker’. Zijn nieuwsgierigheid, waar het ging om de volkscultuur van Oost-Nederland en dan met name zijn innig geliefd Twente, kende geen grenzen. Hij was wat dat aanging een omnivoor. Dat kwam tot uiting in de onderwerpen van zijn lezingen. Jans sprak graag en gemakkelijk, met of zonder lichtbeelden. Hij sprak over architectuur, meubelkunst, volkskarakter, Twentse humor, volkskunst en nog meer en werd voor zijn bewonderaars steeds meer een onaantastbare. Dat laatste bespeurt men bijvoorbeeld in enige navolgingen van bepaalde, achteraf foutief gebleken opvattingen, betreffende restauratie van landelijke bouwkunst (zie p. 242). In 1936 kwam Jans tot samenwerking met Van Heek van 's Heerenberg. Toen deze laatste ter ore kwam dat het Groot-Bavel, een antiek ‘lös hoes’ uit 1784, in zijn bestaan bedreigd werd, ondernam hij een reddingspoging. Het forse vakwerkhuis uit de vroegere marke De Lutte zou moeten herrijzen op het terrein achter het Rijksmuseum te Enschede. Van Heek had het geld om de klus te klaren en hij vond iemand die er de kennis voor had: Jans. Jans kende het Groot-Bavel. Hij had er verscheidene keren getekend. Met meetlint en tekenpen legde hij nauwkeurig alle maten vast, ondertussen denkend aan de voorgevel van de overoude boerderij. Die was danig gewijzigd in de loop der tijd. Jans besloot tot een soort reconstructie en naar het voorbeeld van het gesloopte erve Schoppert in Tilligte liet hij er glas in lood ramen in zetten. Het praktische werk van afbraak en wederopbouw werd in de herfst van 1936 aangevat door jonge werkloze bouwvakkers. De tegenwoordige museumboerderij kreeg een complete inventaris, met ‘wende-zoele’ (grote houten balk aan een draaibare stander waaraan de kookpot kon hangen), bedsteden, tuugkisten en klaptafels. Toch hield een boerderij in een museumtuin iets onnatuurlijks. Jans pleitte bij herhaling voor het stichten van een bescheiden, regionaal openluchtmuseum. Hij wees daarbij dikwijls op de educatieve waarde die daarvan zou kunnen uitgaan. Als voorbeeld zweefde hem het beeld van het kleine streekmuseum van Bad Zwischenahn voor ogen. Maar voorlopig was er voor pogingen om van de karakteristieke bouwkunst ten plattelande iets te bewaren weinig animo. Wel had de architect opdrachten gekregen om kenmerkende boerderijen en schuren op te meten. Dat was bijvoorbeeld het geval met De Waarbeek in Groot Driene dat hij opmat voor de *Lijst van monumenten van Geschiedenis en Kunst in Overijssel* in 1930.¹⁹⁰ Het ging hier om het oudste nog bestaande ‘lös hoes’ van Twente. De Waarbeek dateerde in de vorm die Jans kende uit 1638, maar werd al in 1475 als katerstede onder de naam Woirtbeke genoemd. Dit uitzonderlijk fraaie erf diende voor het nageslacht bewaard te blijven. In een artikel ontvouwde Jans daarover zijn ideeën. De Waarbeek zou een eerste object kunnen worden in een klein streekmuseum. Later zouden er schuren, een winden en een watermolen aan moeten worden toegevoegd. De omgeving van Delden leek hem bijzonder geschikt voor vestiging.¹⁹¹ De wil om het eeuwenoude monument te bewaren was echter niet aanwezig. De Waarbeek rekte zijn bestaan nog tot vlak voor de bevrijding in 1945. Toen werd het door een bom van de aardbodem weggevaagd. Jans had het gebouw met zijn vaardige tekenpen wel vastgelegd. Zijn tekenwerk werd gewaardeerd. In 1934 werd op de Heemkundetentoonstelling te Amsterdam een honderdtal tekeningen geëxposeerd. De kritieken waren lovend. Hetzelfde jaar nog werd in het Rijksmuseum te Enschede een nog veel grotere tentoonstelling gehouden. Het merendeel van Jans tekeningen - 400 van de toen in totaal 600 - was er uitgesteld. De tentoonstelling werd door Van Heek, zelf een uitmuntend tekenaar, geopend. Toen Jans in 1934 in geldnood zat, door de slappe tijd van de economische crisis en zijn niet zo accurate boekhouding, wist Van Heek hem ertoe te bewegen 350 van zijn tekeningen te verkopen.¹⁹² Jans had het daar moeilijk mee, maar de wetenschap dat ze bij Van Heek in goede handen waren en het feit dat ze permanent ten toon gesteld zouden

¹⁹⁰ *Lijst van monumenten van geschiedenis en kunst in de provincie Overijssel*, 1934, 57-59

¹⁹¹ Jans 1962, 148-152.

¹⁹² Löwik 2001, 57.

worden in het Rijksmuseum Twenthe, maakten voor hem de stap gemakkelijker. Twee jaar later volgde een tentoonstelling in het Landesmuseum te Munster. Een criticus merkte naar aanleiding daarvan op dat sommige tekeningen zelfs het werk van “Mester Dürer naiger kammen”.¹⁹³ De laatste tentoonstelling kwam waarschijnlijk door tussenkomst van Josef Schepers tot stand, toentertijd assistent bij de Volkskundliche Kommission. Hij was in die functie bezig een boek te schrijven over het boerenhuis in Noordwest-Duitsland. Hij was daarvoor veel onderweg: “Vör düt Book satt ich weniger an ’n schriedisk äs up ’n saddel van miene Fietse”, schreef hij later. Schepers beperkte zich bij zijn onderzoek niet tot het Duitse verspreidingsgebied van het hallenhuis. “Et duerde nich lange, dao kamm ich bi dat Landup- und Landafföern auch in de Twente un nao Almelo, wao ick den Architekten Jan Jans eennen Mann fün, de wao he gönk un stönn in de Twentsken un Drentsken Dürorper olle Hüser un Müelen, olle Duören, Fensters, Giewelteeken, Pütten, Pöste, Piggen un sös no wat afbelde”.¹⁹⁴ De motorfiets die Jans en zijn compagnon hadden aangeschaft en die ze beurtelings bereden, bewees goede diensten. Schepers nam achterop plaats en Jans liet hem de mooiste plekjes van Twente zien.

2.1.3.2 *Saksenland (SAKSL)*

Jans was er de man niet naar om zijn licht onder de korenmaat te steken. Hij wilde met zijn opvattingen zoveel mogelijk mensen bereiken. In 1937 kon men zijn naam lezen tussen die van andere redactieleden van het nieuwe, in Paterswolde gedrukte *SAKSL* dat zich ten doel stelde:

De wederopbouw van een plattelandscultuur; gegrondvest op den eigen aard van volk en landschap; met begrip voor het verleden, staande in het nu, doch gericht op de toekomst; bezielde door een streven naar nieuwe harmonie, zoo innerlijk als uiterlijk, tusschen den mensch, zijn leven en werken op den bodem, waarop hij zich vestigde.¹⁹⁵

Aldus de manifestachtige verklaring die aan elk nummer van *SAKSL* voorafging. In het maandschrift kon men teksten lezen waar de bruine dampen van afsloegen. Het eerste artikel ‘De uitgever aan den Lezer!’ sprak van beschavingsoffensieven die het platteland bespaard waren gebleven. Gelukkig maar: “Want hier in Saksenland leefde nog de eeuwenoude, door traditie vervolmaakte en geheiligde Saksische cultuur, aan den bodem verankerd”.¹⁹⁶ Toch was ook de traditionele volkscultuur in het Noorden bedreigd, maar een kentering was waarneembaar. De natuur hernam haar rechten. Er groeide een nieuwe bewustwording.

Deze bewustwording doet een leegte ontstaan en roept heimwee op naar het vroegere. Het is een begrijpelijk verlangen, in vele opzichten verheugend omdat het op een kentering wijst ten goede, doch evenzeer een uiterst gevaarlijk verlangen in zoverre het in zijn primitiviteit niet wil begrijpen, dat een terugkeer nimmer vooruitgang kan beteekenen. Hier dient SAKSENLAND op de bres te staan. [...] De taak van dit tijdschrift is in de eerste plaats om te komen tot een nieuwe plattelandscultuur. [...] Het zal verheugen degenen die inzien, dat een drastisch ingrijpen in de huidige toestand noodzakelijk is en dat men er niet komt met alleen critiek uit te oefenen op het heden.¹⁹⁷

¹⁹³ Dit alles volgens het In memoriam door Josef Schepers in *JBT* 1964, 133-134. Wie die criticus was vermeldde hij niet.

¹⁹⁴ Ibidem.

¹⁹⁵ ‘Hier begint Saksenland’, *SAKSL* 1937, nr. 1.

¹⁹⁶ ‘De uitgever aan den Lezer!’, *SAKSL* 1937, nr. 1, 3-7.

¹⁹⁷ Ibidem.

SAKSENLAND - royaal door Jans geïllustreerd met zijn nu welbekende tekeningen - verscheen van december (wintermaand) 1937 tot mei (bloeimaand) 1938. Er werd veel gesproken over ‘Volksche kunst’ en ‘Volksche cultuur’. Ook door Jans.¹⁹⁸ We komen in zijn bijdragen het onverhuld romantische vooroordeel tegen dat zich uitspreekt tegen de geciviliseerde cultuur. Jans verheerlijkte daartegenover de primitieve volkse cultuur die wezenlijk spontaner en eerlijker zou zijn, zoals ook de primitieve mens spontaner en eerlijker was dan de geciviliseerde mens.¹⁹⁹ Geen nieuw geluid voor wie zijn geschriften kende. Men zou kunnen zeggen dat Jans - en datzelfde geldt ook voor veel andere traditionele bouwers - met zijn opvattingen over bouwkunst en kunst in het algemeen parallel liep met die van een in Europa zich aandienende Nieuwe Orde. Jans’ taalgebruik - zijn artikelen in het tijdschrift, zo schreef hij, zouden in het teken staan van “goede oude en goede nieuwe Volksche Bouwkunst” - hielpen ook al niet veel om een duidelijk onderscheid te zien. Een latere onderzoeker schreef over “de nogal op Blut und Boden gerichte redactie”.²⁰⁰ De verbinding volk en bodem werd met zoveel woorden meer dan eens gelegd in de artikelen van uitgever Erenst.²⁰¹ En sprak die niet ook uit de manifestachtige verklaring? In de bijdragen van Jans las men die verbinding meer tussen de regels, maar dat was, als gezegd niet nieuw voor hem. Of balanceerde de Almeloze architect in de jaren dertig toch tussen accepteren van een nieuwe orde en het afwijzen ervan?

2.1.3.3 Andere regionalisten: de Schneiders - Sambeek - Van Coeverden

Een man die in geen enkel kader paste was MR. DR. JAN WILLEM SCHNEIDER (1892-1973). Deze Bourgondische Tukker met het uiterlijk van een negentiende-eeuwse landedelman bezat in zijn persoonlijke optreden een grootse allure die echter niet door een ieder direct begrepen werd. “Hij was verknocht aan Rome, Twente, Delden en de heilige kerk”, heeft eens iemand over hem opgemerkt.²⁰² Schneider was een man van invallen. Zo’n inval had hij in 1924, toen hij besloot dat er een *Twentsche Volkskalender* moest komen. Hij schreef er in ronkende negentiende-eeuwse taal in, liet zijn priesterbroer Hein hetzelfde doen en herhaalde dat in 1925. Toen was het weer mooi geweest. Wat Schneider wilde met zijn kalender vertolkte overigens wel wat ook andere regionalisten bezielde, al drukte hij zich in een barokke stijl uit.

Het gevaar is groot dat we een vlak, platgestreken, geschoren, geëgaliseerd beschavingsvolkje worden, ge weet wel, den boord rond of puntig al naar de mode zegt, de schoenen puntig of rond al naar het wijsje [...], ons broekje stevig in de plooiën [...] Reeds zijn uit onze huizen de tinnen borden en lepels, de mooi gesneden tuugkisten, de luid klinkende klok aan de wand geruild voor ’n heele of halve hand vol zilveren guldens: smakeloos fabriekswerk ontsiert nu de plaats waar vroeger dat oude gerief ons zoo vertrouwwol aankeek. Twente Twente doen blijven is de roep van dit boek.²⁰³

Het Twents was de taal van ons hart, volgens de Deldense advocaat en later eerste kamerlid:

De oude vertrouwde taal! Hoe smeug en mals kan de Tubanter keuvelen, hoe raak kan hij zijn woordje zeggen. Dit dialect is de taal van ons hart: in deze taal hervinden zich de zonen van dit oude volk. Het Hollands leerden wij op school, maar het Twents stamelden we van huis uit en zit er bij de rasechte Tukker nog steeds het innigst en diepst.²⁰⁴

¹⁹⁸ Jans 1937, 17.

¹⁹⁹ Ibidem, 18.

²⁰⁰ Nijkeuter 2001, 277.

²⁰¹ Zie noot 192.

²⁰² Haverkate 1996, 10.

²⁰³ *Twentsche Volkskalender* 1924.

²⁰⁴ Ibidem.

Toch gebruikte hij voor deze ontboezeming maar weer het Nederlands. Ook geloofsgenoten als mr. B.H.A.M. Plegt (zie p. 229) en Vloedbeld werkten aan de kalender mee. Schneiders broer, (Hein) J.H.M. Schneider (1887-1957), een van de memorabele Twentse dorpspastoors, vervaardigde een Rooms Twents volkslied. Op muziek gezet door praeses Mgr. J.A.S. van Schaick werd dit volkslied dat in katholieke kringen wijd verbreid was in de jaren tussen de wereldoorlogen vaak gezongen. Hoewel een der laatste katholieke emancipatoren was Jan Willem Schneider niet eenkennig. Hij was goed bevriend met zijn plaatsgenoot DS. DR J.W. SAMBERG (1890-1976). Deze Jan Willem werd geboren in Miste bij Winterswijk in de Achterhoek. Direct na zijn promotie in 1928 werd hij predikant van de historische St. Blasiuskerk te Delden en een gevierd predikant voor de Nederlands Hervormde elite van deze oostelijke regio. Samberg had een uitgesproken voorkeur voor historie en publiceerde veel over het landgoed Twickel, waar de laatste barones in 1936 eenzaam achter was gebleven na het overlijden van haar 21 jaar oudere gemaal. Hij werd haar vertrouwensman en toen hij in 1955 met emeritaat ging werd hij archivaris van Twickel. De geleerde dominee preekte wel in het Twents.

In Goor werkte de in 1891 geboren JHR. FREDERIK WILLEM WOLTER HENDRIK (FRITS) VAN COEVERDEN. Hij stamde uit een van Nederlands oudste adellijke families, maar was lid van de SDAP/ PvdA. De textielarbeider en publicist Van Coeverden was een loot uit een totaal verarmde tak. Hij was verslingerd aan de Twentse geschiedenis en schreef een imponerende reeks historische verhalen in het Nederlands (die zou uitgroeien tot een tweeduizendtal), met daarin af en toe een stuk in het Twents. Een deel ervan werd in 1934 gebundeld uitgegeven onder de titel *Schetsen uit Twenthe's verleden*. In hetzelfde jaar verscheen zijn werk *Huttenkloas*, een overdruk van een feuilleton in de *Nieuwe Hengelosche Courant*.

2.1.3.4 De Duits-Nederlandsche Vereeniging en *Noaberschopp*²⁰⁵

Op 31 maart 1932 werd in hotel Fürstenhof te Munster de Duits-Nederlandsche Vereeniging opgericht. (DNV). De DNV stelde zich in de eerste plaats ten doel:

De vriendschappelijke en nabuurschappelijke betrekkingen aan beide zijden der grenzen versterken, gemeenschappelijk cultuurgoed in stand houden en verdiepen, de waardevolle karakteristieke eigenaardigheden van de eene streek aan de andere bekend maken en den blik over de grenzen verruimen.²⁰⁶

In het bestuur van de DNV hadden zitting de - dan nog 'künftige' - Oberbürgermeister van Munster, dr. Zuhorn, als eerste voorzitter, als tweede voorzitter Prof. Dr. Wätjen en voorts onder andere de fungerende Oberbürgemeister Schlanstein. Van Nederlandse kant zaten er o.a. in het bestuur de directeur van het Rijksmuseum Twente J.H. van Heek en de voorzitter van de OKT Van Deinse, die ook voorzitter werd van de Nederlandse afdeling van de DNV. Een gezelschap op niveau.²⁰⁷

²⁰⁵ Het archief van de Duits Nederlandse Vereeniging is helaas onvindbaar gebleken. Een lange speurtocht die me aan Nederlandse kant voerde naar het Enschedese stadsarchief, het VDI, het Zwolse Provinciaal Archief en aan Duitse kant naar het stadsarchief te Munster, het Hollandhaus aldaar, het Euregio-kantoor in Gronau, en leidde tot contacten met de Deutsch-Niederländische Gesellschaft leverde uiteindelijk niets op.

²⁰⁶ *NOAB* 1932, 1

²⁰⁷ *NOAB* 1932, nr.8, 29 par.2: "Der Verein verfolgt den Zweck, die kulturellen Beziehungen zwischen Deutschland und den Niederlanden und insbesondere zwischen Münster, Münsterland und Westfalen, sowie der holländischen Provinz Overijssel und der Twenthe zu pflegen und zu fördern, sowie gemeinsames Kulturgut zu erhalten und zu vertiefen. Eine Betätigung auf politischem, privatwirtschaftlichem oder religiösem Gebiet ist ausgeschlossen." en 1937, nr.1, 4.

Vanaf het oprichtingsjaar verscheen als orgaan van de vereniging, het Twents-Munsterlandse *Noaberschopp* (*NOAB*). Het nieuwe tijdschrift was een interregionaal blad dat een brugfunctie wilde vervullen: “Dütt Blatt, de ‘Noaberschopp’, sall Brügggen bauen tüsken Ju en us”, tussen bevolkingen die niet veel verschilden in wezen, maar die, vooral psychologisch, door de grens waren gescheiden. Van Deinse legde in zijn toespraak op de ‘Gründerversammlung’ te Munster de nadruk op het gemeenschappelijke aan cultuurbezit in beide landstreken. “Die Kenntnis der Twenthe und des Münsterlandes mache ihm soviel Freude, weil die beiden Gegenden soviel Übereinstimmendes hätten”. Dat sprak ook uit het gedicht dat hij bij die gelegenheid voordroeg:

Oons Twenthe und ’t Münsterlaand,
Dee sind van éénen Stamm,
’t Was al te hoop ’t Saksenlaand
Lang vöör de Grèns hier kwam.²⁰⁸

Hij ging er zelfs vanuit dat de mensen aan beide zijden van de landsgrens tot een volk hoorden: “Sie (de punten van overeenkomst) zeigten denn auch, daß die Grenze wohl imstande war, zwei Staaten zu bilden, daß sie aber nicht vermochte, zwei Völker zu schaffen.”²⁰⁹

De prominente positie die Van Deinse innam werd na afloop van zijn toespraak, die ‘stürmische Beifall’ oogstte nog eens benadrukt door de overhandiging van een prachtige ‘Ehrenplakette’ die deze ‘Vorkämpfer’ van de samenwerking werd overhandigd.²¹⁰ De Nederlandse poot, de Duitsch-Nederlandsche Vereeniging, werd op 28 april 1932 te Enschede officieel opgericht. Van Deinse maakte bij die gelegenheid gewag van de populariteit van *NOAB* dat aan deze zijde van de grens reeds 250 abonnees telde.²¹¹ Naast Nederlands en Duits kwamen ook de streektaalen aan bod: “Ganz besondere Pflege [...] will die Noaberschopp dem Dialekt angedeihen lassen”.²¹² Daar werd op de oprichtingsvergadering van de Nederlandse poot te Enschede extra op gewezen. Een extra publicatiemogelijkheid voor de Twentse regionalisten. Een aantal hunner maakte er gretig gebruik van. Medewerking aan *NOAB* gaven Bernink, Van Deinse, Dingeldein, Elderink, Jans, Jordaan, Kuiper, Meyling en Vloedveld. Naast deze bekende namen komen we die van Marie Robbers-ter Meulen uit Enschede tegen met het uitvoerige opstel ‘Het reizen veur fieftig of zestig joar en now’. Een latere bijdrage was ‘Miene erste (sic) reis naor de Noaberschopp’, nu getekend Maria Robbers-te Möll.

---

²⁰⁸ De rest gaat als volgt:
Dat süt m’n an ’t oale Burenhus
Met ’t spitse, roode Dak,
Waarboaven jo Joar in Joar ut
De Eek sien Kopp ut stak.

Dat höört m’n an de oale Sproak,
Oons mooie, oale Platt,
Dat vrogger jeder sprekken kon
Op ’t Land und in de Stadt,

Den Roggenesch und ’t wiede Vèld
Sind hier so gut as doar,
De Geetling und de Nachtegaal
Dee singt doar èven kloar!

²⁰⁹ *NOAB* 1932, nr.3/4, 10.

²¹⁰ Ibidem.

²¹¹ Ibidem, 11.

²¹² Ibidem.

Vele bijdragen gingen over de Twentse volkscultuur, de geschiedenis, sagen, volksgeloof en dergelijke. Ook de natuur en de verschillende cultuurhistorische monumenten uit alle tijden werden beschreven. Het blad wees op de aardigheden en eigenaardigheden van Twente en het Munsterland en wilde de lezers aan het zwerven hebben in het grensland, opdat ze elkaar beter zouden leren kennen en waarderen. Boven aan elke beginpagina en tot 1937 op elke voorpagina prijken steeds de wapens van het Munsterland en Twente en een gedichtje van Van Deinse in het Nederlands en Duits dat nog eens de intentie van het blad uitdroeg:

De Grenssteen staat in 't Heideveld
hij scheidt daar Land en Land
Daaroverheen echter reike steeds
De Mensch den Mensch de Hand.

Het bezoeken van elkaars steden werd bijvoorbeeld van harte aanbevolen. Telkens wees het blad op de schoonheid van de twee landstreken. Daarin schuilde geen kwaad, maar boven de turbulente politieke gebeurtenissen in het buurland pakten zich het volgende jaar inktzwarte wolken samen. Het werd 1933 en met de overname van de macht door een heidense Oostenrijker kon de samenwerking met Nederlands oosterburen zeer bezwaarlijk worden. Dat Van Deinse zich meteen na de machtsovername van Hitler verontwaardigd van het gebeuren in het buurland afkeerde, zoals eens gesteld werd, is beslist onjuist.²¹³ Voorlopig leek daartoe ook geen reden. De vereniging was a-politiek: de statuten sloten godsdienst en politiek uit in de pagina's van haar orgaan.²¹⁴ Voor de tijdgenoten - en zeker voor de regionalisten die ook uitgingen van broedervolken met gemeenschappelijke afstamming en kenmerken - was het héél wat lastiger dan voor ons om de kwalijke strekking te onderkennen. *NOAB* was toen nog een keurig blad. Het bleef gewoon verschijnen en misschien waren er juist méér redenen dan voorheen om aan zijn doelstellingen te werken. Maar langzamerhand zou er wat veranderen. Voor wie achteraf kijkt lijkt de omslag duidelijk genoeg. In een overigens correcte tekst 'Noaberslüde, lustert äs!' werd van Duitse zijde de bloed- en stamverbondenheid nadrukkelijk naar voren gebracht, de taal passend gemaakt voor de Nieuwe Orde die er sedert een jaar heerste. "Wi hävt doch datsölwige Blaut un datsölwige Denken. [...] Wi willt ümmer doran denken, dat wi Mensken van eene Schole un ut densölwigen Stamm sind, Naoberslüde."²¹⁵

De vereniging telde begin 1934 aan Duitse zijde 250 leden en aan Twentse kant 300. De Duitse redactie was van mening dat het echte vuur er uit was van hun kant en dat vereniging en blad tot nieuw leven gewekt dienden te worden. Men wilde *NOAB* 'ausbauen' en 'verbessern'.²¹⁶ Meerdere keren werden de leden aan deze zijde van de grens zeer dringend verzocht het abonnementsgeld te storten, waarmee duidelijk werd dat dat onderdeel niet zonder moeite liep.²¹⁷ We zullen dit manco nog vaker tegen komen bij georganiseerde regionalistische initiatieven. Dit probleem speelde evenzeer voor de oosterburen.²¹⁸ Leden werden voortdurend opgeroepen om nieuwe abonnees en leden voor de vereniging aan te melden. Vanaf 1936 schreef men van Duitse kant soms openlijk waardierend over het nationaal-socialisme en over de leider van het Rijk: "Grosse Einsicht, idealer Opfergeist, unentwegter Glaube an den

²¹³ Vaanholt, *TC* 19-2-1997.

²¹⁴ *NOAB* 1932, nr. 8, 29 par. 2: "Der Verein verfolgt den Zweck, die kulturellen Beziehungen zwischen Deutschland und den Niederlanden und insbesondere zwischen Münster, Münsterland und Westfalen, sowie der holländischen Provinz Overijssel und der Twenthe zu pflegen und zu fördern, sowie gemeinsames Kulturgut zu erhalten und zu vertiefen. Eine Betätigung auf politischem, privatwirtschaftlichem oder religiösem Gebiet ist ausgeschlossen." en 1937, nr. 1, 4.

²¹⁵ 'Noaberslüede, lustert äes!' *NOAB* 1937, nr. 1, 1.

²¹⁶ *NOAB* 1934, nr. 1, 12.

²¹⁷ *NOAB* 1934, nr. 3, 36, nr. 4, 48, nr. 5, 56, nr. 6, 64.

²¹⁸ *NOAB* 1934, nr. 1, 12.

Führer und sein Volk sowie der sprichwörtlich feste Lebens- und Arbeitswille geben dem schaffenden Menschen an der Grenze hier die Kraft, die Verhältnisse zu beherrschen und dem Fortschritt unermüdlich weitere Wege zu bahnen.”²¹⁹

Datzelfde nummer kondigde een ‘Grenzlandmesse’ aan waarbij ook de Nederlandse leden van de vereniging hartelijk werden uitgenodigd. Dat alles vond plaats onder de Schirmherrschaft van de Gauleiter en Reichsstatthalter Dr. Meyer. ‘Führende Männer’ van ‘Partei und Staat’ waren erbij aanwezig. Met ingang van jaargang 6 (1937) werd het maandblad in een nieuw, professioneler jasje gestoken. De ‘kinderjaren’ waren, zo heette het in een aankondiging, voorbij. ‘De nieuwe Reeks’ begon. De doelstelling zoals in de statuten omschreven bleef hetzelfde. Er werden bijeenkomsten gehouden, zoals op 27 november te Munster. De ontvangende DNV mocht er 400 Nederlandse gasten begroeten. Leden van de NSDAP waren nadrukkelijk aanwezig.²²⁰ Aan Nederlandse kant tilde men aan dat alles niet zwaar: Twentse burgemeesters van Stad en Ambt Delden, Haaksbergen, Hengelo, Ootmarsum, Enschede, Borne en Losser schreven met plezier een woordje in het blad.²²¹ De inhoud van *NOAB* was dan ook verhullend genoeg. Af en toe stonden leden van de koninklijke familie prominent op de voorkaft, bijvoorbeeld Prins Bernhard als trotse vader met op zijn arm prinses Beatrix (1938, nr. 2) en Koningin Wilhelmina (1938, nr. 9) ter gelegenheid van haar 40-jarig regeringsjubileum. Vanaf nr. 3 (maart, 1938) werd de naam van Van Deinse niet meer genoemd bij de bestuursleden. Gezondheidsredenen noopten hem vele werkzaamheden in die tijd stil te leggen. Bovendien ergerde hij zich aan de aanwezigheid van de ‘Partei’ bij de ‘noabers’. Na een lezing door Van Deinse gehouden op 31 maart 1938 voor de Kreisheimatverein Ahaus (waarvan hij een der oprichters was) beëindigde Landrat Kummermann de bijeenkomst: “Mit einer Ehrung des Führers und Reichskanzlers und einem Gedenken der zum Reich heimgekehrten Österreichischen Brüder”. “Vader was ‘kregel’. Ik herinner mij een brief aan mij die duidelijk was”, schreef later zijn zoon, S. van Deinse.²²²

Waren hem nu pas de ogen open gegaan voor de bedoelingen van de Duitse partners? Op 31 juni 1937 bij het zomerfeest van de DNV in het Kurpark te Bentheim had Van Deinse ’s avonds de Nederlandse gasten nog welkom geheten en toegesproken. Men ging verder met het verbeteren van goede nabuurschappelijke betrekkingen. Het evenement - een verbreedingsfeest genoemd - was een succes. Op de ‘Arbeitstagung’ pleitte men van Nederlandse kant voor verbetering van het grensverkeer en in een vervolgdiscussie werd voor de opening van een Duits consulaat te Enschede gepleit. De mededeling van de Oberbürgermeister van Munster dat er een lector in de Nederlandse taal werd benoemd aan de universiteit in zijn stad werd met groot enthousiasme begroet.²²³ De eerste foto waarop een hakenkruis te zien is staat in het juninummer van 1938. Ook later kon men op de bladzijden van *NOAB* af en toe prominente nazi’s aantreffen met een hakenkruisband om. Maar toen was voor de Twentse regionalisten de aardigheid er al af. Zij hadden blijkbaar beter door dan de Nederlandse overheid uit welke richting de politieke wind woei. Dat bleek bijvoorbeeld uit een artikel in *NOAB*, waarin werd gemeld dat Reichsstatthalter Meyer door de Nederlandse gezant bij het Duitse Rijk onderscheiden werd en benoemd tot grootofficier in de orde van Oranje Nassau.²²⁴ Ter gelegenheid van dat bezoek van de gezant bracht de *Münstersche Zeitung* op 29 januari 1939 een ge-

²¹⁹ *NOAB* 1936, nr. 6, 62.

²²⁰ *NOAB* 1938, nr. 12, 206.

²²¹ *NOAB*, Stad en Ambt Delden, 1937, nr. 1, 1; Haaksbergen, 1937, nr. 11, 17; Hengelo, 1937, nr. 7, 3; Ootmarsum, 1937, nr. 3, 2 (alhoewel dat niet zo’n gelukkig voorbeeld is: de burgemeester, E. von Bönninghausen was later een prominente NSB-er); Enschede, 1937, nr. 1, 3-4; Borne, 1938, nr. 3, 45 en Losser, 1938, nr. 7, 109.

²²² *JBT* 1979, 49.

²²³ *NOAB* 1937, nr. 8, 18.

²²⁴ *Ibidem* 1939, nr. 2, 31.

heel in het Nederlands geschreven pagina uit, met het logo van de DNV en het bijbehorende gedicht van Van Deirse. Onder de kop ‘Een oude dwaling’ werd de democratische staatsinrichting (van Frankrijk) op de hak genomen en het nationaal-socialisme van Duitsland geprezen. Bovendien:

De Duitse overheid streeft bewust naar goede betrekkingen met het buitenland. Zij steunt krachtig alle verenigingen die in Duitsland ter bevordering der goede betrekkingen, met welk land dan ook, zijn opgericht. Zij bevordert het, dat buitenlandse gasten ter gelegenheid van congressen, voor het houden van lezingen enz, naar Duitsland komen en stelt dan nimmer den eisch, dat deze gasten enigszins nationaal-socialistisch georiënteerd moeten zijn. Wij gelooven zelfs, dat juist buitenlanders die tot een geheel andere politieke richting behooren, haar het meest welkom zijn. Opdat die, wanneer zij in het vaderland terug komen zullen zeggen: het Duitse bestuursmodel verschilt weliswaar hemelsbreed met onze, maar het schijnt voor Duitsland niet ongeschikt te zijn: in ieder geval moeten wij goede betrekkingen met Duitsland onderhouden.²²⁵

Opmerkingen als bovenstaande in het blad zullen de regionalisten gesterkt hebben in de mening dat ze niets meer te zoeken hadden bij de vereniging en haar orgaan. De animo om in *NOAB* te publiceren was er aan Nederlandse kant af. In het aprilnummer van 1939 werd wel over Twente geschreven, maar dat gebeurde door een Duitser, Paulheinz Wantzen, onder het pseudoniem ‘pawa’. Het meinummer zag tenslotte nog twee bijdragen uit ons land. Het ging om natuurbeschrijvingen, het ene artikel was van Bernink, het andere van Dingeldein. In een redactionele oproep ‘Liebe Leser!’, nogal ongelukkig vertaald met ‘Lieve Lezers!’, deed de redactie een nadrukkelijk beroep op allen *NOAB* te steunen: “Deze steun moet eensdeels van materiëlen aard zijn, anderdeels moet hij den vorm aannemen van berichtgeving en literaire medewerking.”²²⁶

De teruglopende belangstelling aan Nederlandse kant om in het blad te publiceren werd gecamoufleerd. Zeer dikwijls werden grote artikelen uit Nederlandse kranten volledig of gedeeltelijk overgenomen, om toch ook maar het Nederlandse element aan bod te kunnen laten komen. Het verschijnen van dubbelnummers in de laatste jaargang (1939), 8 en 9 en 11 en 12 wijzen ook al niet op een grote weelde wat ingezonden artikelen betreft. Wie de bruine dampen nog altijd niet geroken had die uit de bladzijden van *NOAB* opwelden werd, in wat later bleek te zijn het laatste nummer, klaarheid verschaft. In een artikel ‘Berlijnsche brief’ genaamd werd de mededeling gedaan: “de Führer is in alle Duitse kringen geliefd”.²²⁷ Juist in dat laatste nummer (1939 nr 11/12) is er weer een bijdrage uit Twente. J.C. Broekhuis plaatste in *NOAB* ‘Das germanische Dorf bei Losser’. Het betrof hier een overdruk uit *Groot Twente (GT)*, een geïllustreerd familieblad dat verscheen in Hengelo en waarvan het eerste nummer het licht zag op vrijdag 21 juli 1939.²²⁸ Het ging hier om een weekblad (advertentieblad) met, zoals de kop vermeldde een oplage van 30.500 exemplaren. Het werd gratis verspreid. *GT* had blijkens het eerste nummer “een taak en een roeping te vervullen”. Die taak en roeping bestond erin mee te bouwen aan de mooie en schone toekomst die Twente, een “zeer betekenisvol gewest”, zeker wachtte, ondanks de benauwenis van de tijden: “Het is onze overtuiging, dat de wereld een evolutie doormaakt, dikwijls met gewelddadige tendensen doch in feite een uit logische oorzaken voortvloeiende hersamenstelling, waaruit straks een betere samenleving met een juister ordening zal groeien.”²²⁹ Het stelde zich voor een dienende taak te vervullen op het gebied van voorlichting over de schone kunsten en op het gebied van

²²⁵ *Münstersche Zeitung* 29-1-1939.

²²⁶ *NOAB* 1939, 8/9, 118.

²²⁷ *Ibidem* 11/12, 157.

²²⁸ *GT* 20-10-1939.

²²⁹ 1939, nr. 1, 1.

de film, de muziek en het toneel. Wat met bovenstaande tekst precies beoogd werd lichtte men niet verder toe. *GT* kende een duidelijk regionalistische inslag:

En dan wenscht ons blad voor alles te zijn van goed Twentschen inslag. Wij zullen dan ook wekelijks aan deze eigen sfeer, aan de oeroude traditioneele gebruiken en landelijk-cultureele waarden van dit deel van ons land aandacht geven en zoo mogelijk als gids en voorlichter dienen. Te belangrijk achten wij het zuivere behoud van deze eigen geaardheid, dan dat wij daarin niet een opgave van beteekenis zouden zien.²³⁰

Broekhuis schreef in het eerste nummer, ‘Over Twente en zijn oer-ouden bodem’, over het waarom van het blad. Het doel was gelegen in het bewaren van het bruikbare oude en het voorbereiden van een vernieuwde Twentse cultuur. Aandacht voor de streektaal was er in de kolommen van *GT* nauwelijks. De publicatie van Bezoen ‘Fransche woorden in de Twentsche volkstaal’ was een van de weinige uitzonderingen.²³¹ Met ingang van 1940 kreeg het blad een wat zuiniger uiterlijk. De sterke stijging van de papierprijzen en de bij voortdurende wereldchaos en belemmering van de internationale verkeerswegen dreigende papierschaarste waren er de oorzaken van. De oorzaak ook dat de redactie abonnementsgeld moest vragen. In korte tijd mocht de redactie 10.000 abonnees inboeken. Een bewijs van de populariteit. Het laatste nummer verscheen op 29 maart 1940. De nood van de tijden, “den weerslag der losbrekende wereldwaanzin”, drong de uitgave te staken.²³² We zullen Broekhuis in het volgende hoofdstuk nog tegen komen (zie p. 87).

2.2 STREEKTAAL

2.2.1 Primaire literatuur

2.2.1.1 ‘Bèrge’ - Berghege - Elderink - Vloedbeeld - Van Buren

We willen hier eerst de schrijvers voorstellen die, gezien de omvang van hun oeuvre en de kwaliteit ervan een eerste plaats verdienen. Ze zijn, om met Vloedbeeld te spreken - die in zijn overzicht *Schriewers in de Twentsche spraok* de ‘platschriewers’ indeelde in ‘beelten’ (‘belt’, heuveltje), ‘haaren’ (hoge zandvlakte op de heide) en ‘bèrge’ - de ‘bèrge’.²³³ Een ieder weet dat in Twente ‘beelten’ al snel bergen worden genoemd.²³⁴ Zeker, een subjectief element ontbreekt niet bij de indeling. We zijn er ons van bewust. Toch wagen we het erop en we beginnen in 1903. Toen verscheen de eerste Twentse dichtbundel. Deze was van de hand van de Haaksbergse dichter HERMAN BERGHEGE (1865-1937). De titel luidde *Uit het land van den Tubant* en de ondertitel *Maat en rijm in Twents dialect* (1903, z.p.). Titel en voorbericht waren in het Nederlands geschreven. Berghege schreef dat het Twents niet anders dan als spreektaal voorkwam, de schrijvers ervan zouden over een “onbepaalde vrijheid” beschikken ten opzichte van grammatica en schrijfwijze. Pessimistisch toonde hij zich over de toekomst van de streektaal. Hij had het over: “De korte spanne tijds, die het ‘plat’ nog rest, zijn armeljk bestaan voort te slepen”.²³⁵ Die korte spanne tijds maakte het waarschijnlijk, dat “nimmer een grammatica het licht zal zien”.²³⁶ Frappant is dat de dichter, zoon van dominee J. Berghege die

²³⁰ Ibidem.

²³¹ Idem 1940, nr. 33, 1-2.

²³² Ibidem, 17.

²³³ Vloedbeeld 1958, 1.

²³⁴ Men denke slechts aan de Tankenberg bij Oldenzaal, de Kuiperberg bij Ootmarsum en de Nijreestberg bij Almelo.

²³⁵ Berghege 1903, 5.

²³⁶ Ibidem.

in 1857 vanuit Gapinge op Walcheren als predikant naar Haaksbergen werd beroepen en een moeder uit Leiden, het Twents niet van huis uit mee had gekregen. Het plat was niet zijn ‘modersproake’. Berghege had een gymnasiale opleiding gevolgd, was werkzaam geweest bij de belastingen in Winschoten en Hoorn. Daarna werkte hij in Groenlo op de secretarie en in Almelo op de Landbouwersbank. Na zijn pensionering was hij nog werkzaam in Deventer. Daar is hij ook overleden. Zijn dichterlijke nalatenschap was klein. Het bestond behalve bovengenoemde bundel nog uit bijdragen aan de *DMB*. Daarin startte hij in 1907 de rubriek ‘Oet d’n ôlen tied en d’n niejen’, waarin hij schreef over volksgebruiken, kinderspelen en volksgeneesmiddelen in zijn geliefde Haaksbergen. De dichter kon zich scherp uitlaten over medetukkers die zich voor hun moedertaal schaamden. Hij noemde ze would-be aristocraten en nagemaakte Hollanders. Over dergelijke lieden die zich mooier trachten voor te doen dan ze waren schreef hij: “Een met pauweveren opgesmukte kip zal, als ze gelegd heeft, tòch kake-len!”²³⁷ Men vraagt zich bij het lezen van die zinnen af of de schrijver wel besepte dat hij hiermee het Twents, zijns ondanks, tòch op het tweede plan dirigeerde. In zijn bundel gaf Berghege beschrijvende, verhalende en puntdichten en verbreedde daarmee het aanbod van verschillende typen gedichten in het Twents. Bovendien was zijn opzet niet slechts om de mensen eens goed te laten lachen of om louter verstrooiing te bieden. Nu eens liet hij zich in zijn gedichten kennen als criticus van wantoestanden of gehuichelde vroomheid, dan weer sprak hij er zijn sociale bewogenheid in uit. Met dat alles gaf hij de Twentse literatuur in wording de zonodige verdieping. In ‘Dee huichelaars’ veroordeelde hij de schijnchristenen en riep ze op het geloof beter te beleven. Een fragment:

Toch zint ze doof, al mèent zee ook te heuren,
 Glad zint ze blind en toch mèent zee te zeen
 Wel kristen is, de mut dat loaten bliken
 Deur woord en doad, gin preutkes maakt et good.
 God gaf ons Christus dee tot God ons brachte,
 Hee gunk ons vuur en wiej, wiej mut Em noa.²³⁸

In ‘t Bleumken an de neuze’ wraakte hij de onderhorigheid aan koning alcohol die hele gezinnen in het verderf stortte en de houding van de staat, die door de accijnzen daarvan (naar zijn mening) nog profiteerde.²³⁹ In ‘Weg met de doodstraffe’ sprak deernis met wie tot de misdaad verviel.²⁴⁰ Volop romantisch was de ode aan ‘De watermölle bij Hoksebarge’, met het tintelende eerste vers:

Nog heurt mien oor dat steurig zoezen,
 Nog zut mien ooge ’t draeiend rad,
 Woar ’t wit van schoem kwam oaver broezen,
 Het röstloos water ’t frisse nat.²⁴¹

CATO ELDERINK (1871-1941) een tijdgenote van Berghege, was geboren in Enschede. Ze stamde uit de voorname geslachten der Elderinks en Blijdensteins (ze was een nazaat van B.W. Blijdenstein van het ‘Twenther Brulf’teled’) en schreef veel over het oude Twente. Van haar moeder zou ze het verstand hebben, van haar vader de lust tot vertellen. Na de dood van haar ouders bleef ze met twee zussen en een broer in haar ‘volksshoes’ wonen. Cato maakte zich als verpleegster verdienstelijk, vooral toen de cholera uitbrak. Ze observeerde de

²³⁷ Ibidem 1903, 6.

²³⁸ Ibidem, 58-59.

²³⁹ Ibidem, 17.

²⁴⁰ Ibidem, 72-75.

²⁴¹ Ibidem, 16.

Twentse bevolking vanuit Buurse, waar de familie een oud erve, het Nijenhoes, bezat. Daar deed ze inspiratie op, trok ze er op uit om oude mensen te ondervragen over volksgebruiken, sagen, liedjes, raadseltjes, enzovoort. Veel van wat ze zo hoorde verwerkte ze later in haar gedichten en vertellingen. Elderink stelde uit brieven en familiepapieren *Een Twentsch fabri-queur van de achttiende eeuw* samen. Dit belangrijke cultuurhistorische werk verscheen in 1923. Geheel in het Twents schreef ze *Oet et Laand van aleer* (1921), een bundel gedichten gebaseerd op, of geïnspireerd door de regionale geschiedenis en de sagenwereld. Een deel van de oude vertelsels waarvan ze verhaalt had ze zelf nog rond het 'lösse veur' als kind horen vertellen. Dit werk bezorgde haar de bewondering van de belangrijkste Twentse schrijvers. Het zou drie keer herdrukt worden (1925, 1955, 1983). Gedeeltelijk in het Twents geschreven was *Twènter laand en leu en lèven* uit 1937. Daarin gaf ze een beschrijving (in drie delen: 'In de veldgrond', 'Op 'n esch' en 'Et stadslèven') van het Twentse land vóór de onstuimige groei van de industrie. Van bewust bouwen aan de taal leek bij Elderink geen sprake. Zij gebruikte de 'modersproake' omdat die haar natuurlijker voorkwam: "Doo ik door 'n zet met te gang was 'ewest, doo mèrkten ik, dat ik zòlven oet dat Twènter laand op 't papier oonze veldgrond en esschen en de kleine Twènter plaetskes nig kon weerkennen". Ook bij haar vinden we de merkwaardige gewoonte zich voor haar taalgebruik te excuseren. "Mennigeen zal de kop wal schudden en zeggen: 'Nig meer van oonze tied, wel wil dee sproake nog sprèkken, dee deunkes nog heuren!'²⁴² Hoe voortreffelijk ze ook gevonden werd en hoe hoog ze ook werd geprezen, echt school heeft ze niet gemaakt. "De toon en de inhoud van wat er om Cato Elderink heen geschreven wordt, verandert door haar voortreffelijke werk niet het minst," zo concludeerde Entjes.²⁴³

Wie zich zeker niet excuseerde voor zijn Twentse taalgebruik was GERHARDUS BERNARDUS VLOEDBELD (1884-1961), die zou uitgroeien tot een van de belangrijkste en productiefste Twentse schrijvers. Geboren in wat destijds nog Ambt-Almelo heette, mocht Vloedbeld, als derde zoon van een kleine zelfstandige boer en thuiswever, op verzoek van de bovenmeester aan zijn vader, dóórleren. Zo kwam kwam de jonge Gerard in Almelo waar hij studeerde aan de Rijksnormaalschool voor onderwijzer. Toen hij die acte op zak had werkte hij enige maanden in Mander, vier jaar in Borne en in 1907 werd hij benoemd aan de St. Radboudschool te Almelo. In 1935 werd hij hoofd van die school en hij zou dat blijven tot aan zijn pensionering in 1947. 'Meister' Vloedbeld, of zoals de Krommedijkers hem bleven noemen 'Haghoes' meester' was een geziene persoon in het katholieke verenigingsleven van die dagen. Kort voor 1940 bleek hij zeventien bestuursfuncties, waaronder dertien secretariaten te bekleden.²⁴⁴ Bovendien gaf hij ontwikkelingscursussen aan leden van de Werkliedenvereniging St. Jozef, leidde hij een gymnastiekploeg van die standsorganisatie en regisseerde hij een toneelclubje. Naast dat alles bezat Vloedbeld nog een passie: schrijven.

Van 1901 tot 1906, hij was toen student aan de Normaalschool, schreef hij een dagboek, overigens in het algemene Nederlands. In 1935 zou hij beginnen met een 'Familiekroniek' waarin onder meer de wederwaardigheden van het lokale oorlogsgebeuren van 1940 tot 1945 door hem werden beschreven. Buiten dit voor privé- of familiegebruik geschrevene, trad hij ook in geschrifte naar buiten. In 1907 nam hij op verzoek van de Jonge Garde, een katholieke vereniging, de pen op als journalist. Hij moest in de *Twentsche Courant* reageren op een stuk over de Bartholomeusnacht dat in een protestants-christelijk weekblad verschenen was. Blijkbaar was J.T. Sommer, drukker van de twee maal in de week verschijnende krant, zó onder de indruk van Vloedbelds betoog dat hij hem vroeg redacteur te worden. De *TC* had lang een eigen

²⁴² Elderink 1921, 19.

²⁴³ Entjes 1964, 217.

²⁴⁴ Gerard Vloedbeld 1972, 1.

gezicht gehad door de stukken die het Reutumse schoolhoofd Heinink erin schreef. Toen deze was overleden miste het dagblad zijn inbreng zeer. Vloedbeld zou door zijn hoofdartikelen, cursiefjes, weekoverzichten en weldra ook stukjes in het plat de krant een eigen gezicht hergeven. De taal en de leefwereld van Heinink waren de zijne. Vloedbelds generatie kende nog de ‘kuieröamde’ (praatavonden) aan het ‘lösse veur’ die een grote inspiratie zouden blijken en die later in zijn verteltrant een rol zouden spelen. Vanaf 1907 begon hij de rubriek ‘Oet ’t Tukkerlaand’ waarin niet altijd even duidelijk blijkt welk werk nu oorspronkelijk van Vloedbeld is en welk deel van zijn voorganger Heinink. Ook hierin demonstreerde zich een verwantschap van leef- en denkwerelden. In deze rubriek wisselden korte verhaaltjes, anekdotes en zegswijzen elkaar af.

Van 1911 tot 1917 leverde Vloedbeld bijdragen in het plat voor de *Twentsche Almanak*. Later, in de almanakken van 1922 en 1923 en in de almanakken die verschenen van 1928 tot 1936 vinden we eveneens zijn bijdragen. Ze kenmerken zich door een weldadige fantasie en een krachtige boerenhumor.²⁴⁵ Na 1918 maakte Vloedbeld kennis met Westfaalse dialectschrijvers waaronder de door hem zeer bewonderde pastoor Augustin Wibbelt en ontwikkelde hij een meer eigen stijl.²⁴⁶ Toen de krant van Sommer verdween, in 1922, richtte Vloedbeld *De Nieuwe Twentsche en Almelosche Courant (NTAC)* op, een rooms-katholiek weekblad voor Almelo en omgeving. Dat weekblad hield het uit tot het Duitse verschijningsverbod in september 1941. “Die krant deed nog het meest aan dialect van alle Twentse kranten”, schreef Bezoen later.²⁴⁷ Het werk van Wibbelt inspireerde hem zo dat hij zeventien van diens romans in het Twents overzette. Ze verschenen als feuilleton in de *NTAC*. Vier daarvan verschenen in boekvorm.²⁴⁸ Naast vertalingen uit het ‘platduuts’ volgden oorspronkelijke verhalen van allerlei soort. Later werden enige verhalen gebundeld en uitgegeven, waaronder ‘Oale könnigheid’ (in de bundel *Oale könnigheid*, Twentse reeks deel 16, 1976) waarin veel jeugdherinneringen verwerkt waren. Het ongetwijfeld bekendste werk van Vloedbeld werd in 1923 en 1924 gepubliceerd in de *NTAC*. Het was de schelmenroman *Mans Kapbaarg*, die mateloos populair en talloze keren herdrukt werd.²⁴⁹ Vloedbeld was bouwer aan de taal en trachtte haar toe te passen ook op terreinen waar dat nog niet eerder geprobeerd was. Zo wilde hij al schrijvende en vertalende aantonen dat men zich in de Twentse taal op alle levensterreinen adequaat en op beschaafde wijze kon uitdrukken. Dat was nog lang niet eenvoudig. Het Nedersaksisch was in de loop der eeuwen gedegradeerd tot louter spreektaal. Om haar ook schriftelijk op niveau te kunnen gebruiken was studie nodig. Dus studeerde Vloedbeld op de taal, hij verzamelde duizenden woorden en uitdrukkingen en tekende ze op. Hij gaf woordverklaringen en vergelijkingen met het Nederlands, Duits en Engels en verzorgde later in het Twents ook enige secundaire literatuur zoals *Schriewers in de de Twentse Spraok* (1958), een summier overzicht van de schrijvers en hun werk tot in de jaren vijftig. Aldus werkende in en voor het Twents, verwierf Vloedbeld zich een enorme kennis die hem tot de primus inter pa-

²⁴⁵ Zie ook Van der Kooi 1985, 156-159.

²⁴⁶ Dr. Augustin Wibbelt (1862-1947) Vorhelm bij Beckum, schreef in het Zuid-Munsterlands o.a. romans en korte verhalen.

²⁴⁷ *Idiot.*, 7.

²⁴⁸ *De Naolaotenschop* (Almelo 1925), *Het veerde gebod* (Hengelo 1927), *Wildrops Hof* (Hengelo 1928) en *In oorlogstied* bestaande uit *De groote tied* en *De zwaore tied* (Hengelo 1930).

²⁴⁹ *Mans Kapbaarg* verscheen in de *NTAC* in 1923/24, de *TAK* 1928 e.v., in de *Twentsche Woninggids* van 1931, in *NOAB* 1936. Boekhandel Ten Tusscher te Borne gaf de belevenissen van de Almelose held in 1959 in boekvorm uit, nadat ze nog eens herdrukt waren in het *Borns Weekblad*. In 1968 volgde een tweede druk (eigenlijk al de zevende) bij Witkam te Enschede als deel I van de Twentse Reeks. In het najaar van 2002 werd een Nederlandse vertaling gepresenteerd in de Almelose bibliotheek. De vertaling was van de hand van H.H. Voogd, de oud-rector van het Erasmuscollege ter stede. Het werk was geïllustreerd met foto's van het mozaïekproject van Ineke Pezie (zie p. 296).

res van de Twentse schrijvers maakte. Doordat hij zijn werk gemakkelijk kon publiceren werd hij ook zeker de bekendste onder hen en kon hij na de oorlog uitgroeien tot de onbetwiste leider van de Twentse ‘platschrievers’.

De Hellendoornse dichteres JOHANNA FREDERIKA VAN BUREN (1881-1962) verwierf behalve in Salland ook in Twente een grote populariteit, doordat ze vanaf 1927 wekelijks een gedichtje, een ‘leedtie’, zoals ze deze zelf noemde, publiceerde in het *Dagblad van het Oosten-Twents Zondagsblad*. Johanna, zoals ze dikwijls gemeenzaam werd genoemd, schreef over eenvoudige zaken dicht bij huis - ook letterlijk vaak - op eenvoudige, maar zeer treffende toon. Van Buren groeide op in haar geboortedorp. Haar vader heeft ze niet gekend. Ze was als naaister haar moeder tot hulp, later werkte ze op het postkantoor en ze was de dertig al royaal gepasseerd eer haar talent zich openbaarde. Een thema dat men dikwijls bij haar aantreft is de menselijke eenzaamheid. Ze moet die dikwijls ook zelf gevoeld hebben; na een verlovingstijd die bijna zou overgaan in een huwelijk was ze er plotseling ‘of evreajn’. De gebeurtenis greep diep in haar leven in. Nadien bleef ze ongetrouwd. Door taal en sfeer sprak haar werk velen aan en ze werd door haar lezers als ‘een der onzen’ erkend. Ze werd ook wel omschreven als een Sallands-Twentse dichteres. Jan Bouwhuis, een plaatsgenoot die promoveerde op haar dichterschap, wees er op dat haar Sallands sterk Twents gekleurd was.²⁵⁰ Johan Buursink noemde haar ‘onze dichteres’. Johanna kwam ook vaak in Twente en ze schreef ook wel over de Twentse tradities en taal, soms met de uitdrukkelijke bede om ze in stand te houden.²⁵¹ De leedties werden in de loop der jaren gebundeld uitgegeven. In 1944 verscheen *Zunnebloome*, in 1948 *Krönnenzommer*. De uitgevers van de Saslandriege besloten in 1961 tot herdruk van haar beste gedichten. Ongewild inspireerde Johanna van Buren met haar aansprekende en eenvoudige stijl tot navolging. Minder getalenteerden probeerden in haar geest te dichten. Een invloed waarover geen onverdeeld enthousiasme kan bestaan. De eerste die de literaire kwaliteit van Johanna’s leedties wist te onderkennen was de later bekend geworden romancier Aar van de Werfhorst die in Gronau geboren was als Piet Jansen (1907-1994). Hij raakte met haar bevriend toen hij een tijd woonde in de Hellendoornse molen om daar inspiratie op te doen voor de roman *Jennechien*. Van de Werfhorst groeide op in Vriezenveen, had familie van moeders kant in Ommen en was daardoor met het land, de bevolking en de Sallands-Twentse taal zeer vertrouwd. De dialogen waren in dat plat gesteld evenals vele vaktechnische termen uit het boerenbedrijf. *Jennechien* verscheen in 1932. Na de oorlog verhuisde Van de Werfhorst naar Wassenaar waar hij met zijn vriend en levensgezel Ir. Hein Vos - ontwerper van het Plan van de Arbeid en na de oorlog minister van economische zaken - woonde. Als literaire persoon als geheel moet - we zeggen het Entjes na - Van de Werfhorst voorbehouden blijven aan de Nederlandse letterkunde.²⁵²

2.2.1.2 ‘Beelten’: Dollekamp - Klaassen - Jassies - Van Deinse - Van Koersveld - Koopmans - Krikhaar - Kuiper - Van der Moolen - Pot - Ros

Er waren er meer in de tijd tussen de wereldoorlogen die de pen opnamen en voor een groter of kleiner publiek in hun ‘modersproake’ schreven. Ze hadden (nog) niet de statuut van bovengenoemde schrijvers in hun Twentstalige oeuvre. De volgorde is min of meer chronologisch en binnen dat kader alfabetisch.

In Markelo schreef de bakker HENDRIK JAN DOLLEKAMP (1881-1952) onder de naam Hendrikjan, maar hij was beter bekend als Jan van Hein. Dollekamp diende de dorpsgemeenschap

²⁵⁰ Bouwhuis 1981, 103.

²⁵¹ Dat blijkt b.v. uit haar gedicht ‘Muddewinters Horen’ van november 1930. Van Buren 1981, 81.

²⁵² Entjes 1990, 91.

op vele manieren, was actief lid van de toneelvereniging waarvoor hij een Nederlandstalig stuk schreef (‘De oprichting van Bilderdijk’) en klokkenluider om maar een paar zaken te noemen. Vijftig jaar was hij correspondent voor de *Lochemse Courant* en van het *TZB/DvhO*, later *DvhO*. Naast de normale berichten schreef hij veel over het dorpsleven, vooral de stukjes in het Markeloos waren erg geliefd. De herkenningsswaarde was groot en Dollekamp kon er smakelijk over schrijven. Literair was zijn werk zeker niet: met gezellige vertellingen kan men zijn werk het beste omschrijven. In 1925 verscheen *De koperen tabaksdeuze, een verhaal van 't platteland in Geldersch-Overijsselsch dialect. Het gezin van Berend Hammink* uit 1926, werd later tot een toneelspel bewerkt en opgevoerd onder de titel ‘Tonia Hammink’. Na de oorlog zond Dollekamp wel bijdragen naar de *DMB*.²⁵³ Veel later werd nog een verhaal van zijn hand, ‘Geneugens van smos waleer’, gepubliceerd.²⁵⁴

HENDRIK KLAASSEN, met de plaatselijke bijnaam Gas-Dieks (1901-1980), werd ‘koojonge’, hoeder van koeien, en op zijn veertiende kreeg hij een betrekking bij een steenfabriek in zijn geboorteplaats Albergen. Hij woonde aan de rand van zijn dorp en dat was de omgeving waarin hij het boerenleven opzoog, dat later het fundament onder zijn verhalen zou worden. Het werd ook de plek vanwaar hij zijn tochten over het oostelijke platteland ondernam, die hem zo’n enorme kennis van taal, streekgebruiken en volksaard opleverden. Klaassen verzorgde vanaf 1926 verhalen in de *TAK*. Van 1937 tot 1942 deed hij dat onder het pseudoniem Heinrich. Dat gebeurde niet vanwege pro-Duitse sympathieën, maar omdat zijn familie in Gronau hem zo noemde.²⁵⁵ Om begrijpelijke redenen nam hij later toch maar afstand van deze naam en zijn almanakbijdragen van 1943 tot 1946 werden met zijn eigen naam getekend. Voor Klaassen betekende het publiceren in de almanak een erkenning van zijn schrijverschap, want de verhalen in de vorige jaargangen werden voornamelijk geschreven door hoofden van lagere scholen in Twente. Zo plaatste Klaassen zich in de rij van schrijvers als Heinink, Röring, Kuiper en Vloedveld (in Vloedveld zag Klaassen zijn leermeester).²⁵⁶ Hij zou de almanak van verhalen blijven voorzien tot 1980. Zijn debuut maakte hij in 1921 in de *NTAC*. Vele verhalen volgden. Enkele, als ‘Plaggen-Luuks nao Amerika’ (1939) en ‘De brulft op de strookappe’ (1940) verschenen later ook in zelfstandige vorm.²⁵⁷ Na de oorlog publiceerde Klaassen onder andere in het *Jaarboek Overijssel*, het *Jaarboek Twente* en de *Twentse Post*. Zijn verhalen zijn eigenlijk meer opgeschreven vertellingen, waarvan hij sommigen in zijn jeugd jaren op winterse ‘kuieroamde’ had horen vertellen. De schrijver scheen zich er niet van bewust te zijn dat een verhaal op schrift aan bepaalde bijkomende eisen moest voldoen. Zo wordt zo ongeveer de helft van alle zinnen in het verhaal ‘Plaggen-Luuks nao Amerika’ uit 1939 met een uitroepteken - dat werken moet als een vuistslag op de tafel - beëindigd. Het verhaal gaat als volgt uit:

“Zoo is ’t gaon, leu, en now is Luuks ter wier, met völle onnervin’ning en zulverdreu op ’n verweern kop”.
 “He!” zee de moër, i’j mögt bli’j wèèn. Luuks, da’j d’r wier zint, want daor bliewen is ok nich allens! Fo’j! Dan kö’j better hier wèèn!”

Plaggen-Luuks griemken, en stak nog ès zien dölfken an, en zea antlesten nog: “Zoo is ’t vertèlssel van miene reeze en wederwaardigheden nao, en in Amerika, en de jonge”, - hee wees nao mi’j! - “zal ’t stuk wa wier in ’n Almblak zetten. ’t Is mi’j wa good! – Mer laow opstoan, want ’t is bèrregaonstied!”

Almaol stunnen op, en ’n zètken later laggen wee almaol in Jeruzalem en trökken Betteljem aover de ooren.....²⁵⁸

²⁵³ *DMB* 1949, 23-26.

²⁵⁴ *JBT* 1964, 119-126.

²⁵⁵ *Idiot. V.*, 6.

²⁵⁶ Klaassen en Wonink 1998, 8.

²⁵⁷ ‘Plaggen-Luuks nao Amerika’ en ‘De brulft op de Strookappe’ verschenen in de *Kleine Twentse Reeks*, 1969.

²⁵⁸ Klaassen 1969, 23.

Klaassen, die overigens een schitterend Twents hanteerde, vervaardigde zijn eerste stukje (in 1921 voor de *NTAC*, zie boven), nadat hem een stukje was voorgelezen van Heinink.²⁵⁹ Het groeide uit tot een serie schetsen over volksgeloof ('witte wieve', 'heemännikes', het 'wiergoan' enzovoort en over volksgebruiken 'spinvisities', 'Poasveur', 'pinksterbroed', en andere). Buter merkte niet ten onrechte over Klaassens werk op dat er "menigmaal een mildheid en een tederheid van uitstraalt, die de oprechtheid en de ongekunsteldheid van deze volksverteller aantonen".²⁶⁰ Klaassen tekende woorden op die hij in lijsten verzamelde en noteerde talloze spreuken en gezegden die uit de volksmond en uit de literatuur tot hem kwamen. Deze 'boerenzegswiezen' vormden voor hem het materiaal bij uitstek voor een diepteboring in de volksziel. Hij werd de meest aangehaalde auteur in het latere Twentse woordenboek van Dijkhuis (zie p. 265). Bezoen, die in de naoorlogse jaren contact legde met de meeste Twentse schrijvers en ze opzocht, noemde Klaassen bijna zo bescheiden als Everink (zie p. 80), maar "veel intelligenter en zijn portret doet meer een onderwijzer dan een keuterboer in hem vermoeden."²⁶¹

KLAAS JASSIES (1908-1979) geboortig uit Almelo en opgegroeid in Oldenzaal werd journalist en werkte vanaf 1931 bij het *Volksblad voor Enschede (VvE)*, waarvan hij later redacteur werd. Hij schreef er de artikelen in die men nu eenmaal van een verslaggever mag verwachten, maar verzorgde bijna 10 jaar (tot aan de Tweede Wereldoorlog) wekelijks ook de streektaalrubriek 'n Hook van Mans', die een enorme populariteit bereikte. Jassies schreef verhalen in het Nederlands, soms met Twentse dialogen, zoals 'Het drama op de heide' van december 1936. Daarnaast schreef hij ook verhalen die helemaal in het Twents waren gesteld. Ze spelen zich dikwijls af op het platteland onder de gewone bevolking. Jassies' gedichtjes in het *VvE* kenden soms een kritische toon. In 'Als te gek' spreekt deernis met kinderen van de mindere man die leden onder de armoede die de crisis teweeggebracht had.²⁶² Ook 'Van 'n boer'nhoeslinge' sprak van armoede en crisis.²⁶³ Vanaf 1938 verschenen de gedichtjes van Mans vanuit Hellendoorn, waar hij enige tijd verbleef in het sanatorium voor herstel van gezondheid. Johanna van Buren schreef hem vanuit diezelfde plaats een gedicht voor zijn verjaardag. Een getuigenis van een goede verstandhouding tussen de twee Twentse dichters wier tóón niet zoveel verschilde. In januari 1940 werd Jassies benoemd tot directeur van de *VVV Enschede*. Hij bleef in het Twents schrijven; elke week werden in de *Nieuwe Hengelosche Courant* zijn gedichtjes afgedrukt en vaak vond men vertelsels van zijn hand in *TUB*. Enkele vervolgv verhalen werden later gebundeld, zoals 'Teun en Greete'.

VAN DEINSE was niet in de eerste plaats schrijver, maar deze duizendpoot heeft wel een aantal gedichten op zijn naam staan. 'De Twentsche boerschop', 'Oons Twenthe en 't Münsterlaand' en 'n Osseler Esch' werden onder andere gepubliceerd in *NOAB*.²⁶⁴ Als gevierd spreker bij allerhande gelegenheden liet hij ook wel gedichtjes horen in de modersproake. Ter gelegenheid van de opening van het luchtvaartgebouw Twenthe en later onder meer in de *Gronauer Volkszeitung* afgedrukt werd de Saksendroom weer eens beleden:

Woar Germanen en Saksers veur Euwen hebt woand,
Strik now de Vleegmachien daal op Lönneker Groond.
't Oale geet veurbiej, 't Niejje kömp an,
Wel met sine Tied met geet, is de klookste Man!²⁶⁵

²⁵⁹ *Idiot. V*, 6: na voorlezing dacht hij: "dat kan ik ook."

²⁶⁰ Zwaleman 1993, 9.

²⁶¹ *Idiot. V*, 6 Everink had tot zijn grote spijt alleen maar lagere onderwijs gehad.

²⁶² Dit verhaal is te vinden in een plakhschrift dat Jassies bijhield. Ongedateerd (arch. Bezoen).

²⁶³ Ibidem.

²⁶⁴ 'n Osseler esch', *NOAB* 1934, 45-46.

²⁶⁵ *Gronauer Volkszeitung* 7-5-1933.

De onderwijzer HERMANNUS PHILIPPUS VAN KOERSVELD (1879-1950) uit Albergen werd in Maastricht opgeleid. Drie jaar was Van Koersveld onderwijzer op het Sluitersveld in Almelo, daarna volgde hij zijn vader op als schoolhoofd te Albergen. Hij behaalde later de landbouw- en tuinbouwacte, waar de Alberger en Fleringer boeren enorm profijt van hebben gehad. Bovendien schreef hij 20 jaar lang de landbouwrubriek in *NTAC*, waarvan hij de redactie altijd op woensdagmiddag bezocht als de school toch gesloten was. Hij schreef er ook verhalen in, gedeeltelijk in de streektaal, onder andere ‘De gestoorde spinvisite’ en ‘De stried van de drie Dieksen’, over een legendarische klootschietwedstrijd. Van Koersveld interesseerde zich erg voor deze als typisch Twents-Achterhoeks beschouwde sport, en trad bij grote kampioenschappen wel als officiële spreker op.²⁶⁶ Van Koersveld heeft op diverse terreinen bijzonder veel betekend voor de lokale gemeenschap. “Herman was de ziel van het openbare leven en de parochie in Albergen”, schreef men later over hem.²⁶⁷

Tweetalig werk schreef eveneens de Tubbergse MARIE KOOPMANS (1888-1979). Ze was de dochter van een invloedrijke ondernemer en verknocht aan Twente en nóg meer aan de Rooms Katholieke kerk. Haar werk is van beide passies doordrenkt. In de roman *De Bôvenmeester* (1926) schetste ze het Twents volksleven tot de opkomst van de industrie, in *De Katoenkoning* (1928) de groei van de Twentse fabrieksstad en in *Mooi Mienken en 'n Smokkelkönnink* (1936) het leven van de Twentse smokkelaars tijdens de Eerste Wereldoorlog. Samen vormen ze zoiets als een folkloristische romantrilogie. De dialogen waren in de streektaal. “schrijft slecht dialect” noteerde Bezoen in zijn *Idioticon Tubantum*.²⁶⁸ Het is mij een raadsel waar Bezoen die mening op stoelde. Dijkhuis gebruikte Koopmans’ werk als een van zijn bronnen voor zijn woordenboek. Marie Koopmans vertrok in 1920 uit Twente. Ze ging naar Laren en werd directrice van een katholieke bibliotheek. Vanaf 1924 woonde ze te Den Haag en nog een flinke rij andere plaatsen volgden. Maar ze nam haar passie voor Twente, het ‘lândeken’, altijd mee en schreef in een groot aantal bladen artikelen over haar geboortestreek. Ze heeft het dan over ‘stoere Saksen’, saksenaar, en dergelijke.²⁶⁹ Vele artikelen verhalen van de merkwaardige zeden en gebruiken die in Oost-Overijssel nog leefden, gebruiken waarvan zij uitstekend op de hoogte was. Zo schreef ze bijvoorbeeld over de ‘Pinksterbroed in Twente’ in de zondagscourant *De Maasbode* van 24 mei 1931 en in *De Tijd* publiceerde ze een reeks schetsen over volksleven en gebruiken (1925). Om haar streekromans en streekartikelen meer authenticiteit te verlenen doorspekte ze die met streektaalwoorden en -termen. Vloedveld Sr. verwijt dat Koopmans na *De Bôvenmeester* was “aowerlopen nao de Nederlandse schriewers” is dan ook niet geheel terecht.²⁷⁰ In het *OD* schreef ze regelmatig ‘Breeve oet Hollaand’. Marie Koopmans stierf te Groningen. Haar geld had ze nagelaten aan ‘haar jongens’, de seminaristen van de Pauselijke Missiewerken.

BERNHARDUS KRIKHAAR (1868-1954) uit Geesteren was in zijn schooltijd leerling van meester Röring (zie blz. 77), van wie hij misschien de liefde voor de streekcultuur overnam. In het dagelijks leven was hij gemeentebode in Tubbergen. Meer dan veertig jaar schreef hij een tweewekelijkse ‘Breef’. Aanvankelijk verschenen die ‘Breeve oet Tubbege’ in de *TC*, vanaf 1913 onder het pseudoniem Renard. Krikhaar schreef ze in het gemeentehuis en paste zijn Geesterse dialect aan aan dat van de hoofdplaats. Zo schreef hij ‘waark’, ‘staark’, ‘daarp’ in plaats van ‘weark’, ‘steark’, ‘keark’. Na 1922 schreef Krikhaar vanuit zijn woning in de Geesterse dorpskom voor de *NTAC* zijn ‘Breef oet ‘t Tukkerlaand’. Voor die krant was hij tevens correspondent. Beide brievenreeksen - er werden er honderden geschreven - waren

²⁶⁶ Gerard Vloedveld 1980, 23.

²⁶⁷ Hesselink-Van der Riet 1991, 52.

²⁶⁸ *Idiot.* z. pag. (een deel van dit werk is in schrijfschriften vevat, de pagina’s zijn niet altijd genummerd).

²⁶⁹ Paus 1997, passim.

²⁷⁰ Vloedveld 1958, 10.

geschreven in een uiterst onderhoudende en dikwijls humoristische vertelstijl. Ze besloegen elk ongeveer een kolom druks en vormen tezamen zo'n beetje een kroniek van het leven in het landelijke Tubbergen - "zooas 't haeit en zwaeit" schreef hij zelf -, gedurende de eerste vier decennia van de twintigste eeuw. Krikhaars werk was uitermate populair: "Dee breeven sleug gen menske aover", schreef Vloedbeld jr. later.²⁷¹ Ze werden door Bezoen eens "een ware goudmijn" genoemd voor het wetenschappelijk dialectonderzoek.²⁷² Krikhaar zelf dichtte ze geen grote betekenis toe. Toen Bezoen hem eens opzocht, bleek dat hij niets had bewaard. Hij merkte op: "Waorveur zol ik dat bewaren – wat west is daar gef de jörre niks veur. En wel kon denken, dat miene onneuzele stukskes nog weerde zollen hebben veur de wettenschap...!"²⁷³ Een fragment uit brief nr. 43, oktober/nov.1935:

Ze leefden vroeger meer onbesoed vot en rechtervoort zit er meer beschaving en opvoeding in het volk. Ik herinner mi'j nog oet mienen jongen tied, da'w op nen Zundag es'n moal met nen troep jongens an 't balgen wasen. Op 'n moment pakken een stuk of wat jongens nen aanderen aan, bun'n hem vast aan nen boom en ze leuten um nig eerder wier los, of hee mos eerst nen levendigen kikker in hebben slökken. Rechtervoort zollen ze zoiets nig meer andurven, of ze kregen de politie op 't lief. 't Was eigenlijk ok wal 'n betken bont, mer ja in dee oole tied wus men doar niks van en wödden er umme lachen.²⁷⁴

In 1935 verscheen 'ne hele riege stukken' onder de naam 'Breef van Gait Bosman an Jens Holtkamp in 'n Haag'.²⁷⁵ Veel later - in 1996 - kwam *Skrieveriej 1914-1941 van Bernard Krikhaar oet Geester* uit.

GERHARDUS JOHANNES ALBERTUS KUIPER (1894-1961) was een ambtenarenzoon. Hij was geboren in Lonneker, maar groeide op in de schaduw van de St. Plechelmus, want direct na Gerards geboorte verhuisde het gezin naar Oldenzaal. In die stad volgde hij de opleiding tot onderwijzer aan de Rijksnormaalschool. In 1915 haalde hij zijn volledige bevoegdheid en hij werd benoemd tot onderwijzer, eveneens in Oldenzaal. In 1921 verhuisde Kuiper naar Tubbergen, omdat hij in 1920 was benoemd als hoofd van de toenmalig openbare school te Fleringen. Vanaf 1927 zou hij in Fleringen wonen. Hij functioneerde er achtendertig jaar als hoofd van de school.²⁷⁶ Vooral de eerste tien jaren in Fleringen vond Kuiper tijd om zich bezig te houden met de Twentse folklore, geschiedenis en taal. Van zijn grote liefde voor het plat getuigde onder andere het gedicht 'De Twenske Spraok'.

De Twenske spraok, mien leewe leu,
 ik wör et nich te zeggen meu –
 ik zeg et aait en aoweral
 waor k kommen zin en kommen zal:
 de Twenske spraok is zachte en good,
 ze sprek tot t herte en tut t gemood,
 ze sprek van oold, ze sprek van ny,
 ze sprek van dreufnis en van bly,
 ze dot oons good van allen kaant,
 de Twenske spraok in t Twenske laand.²⁷⁷

Naast gedichten schreef Kuiper korte verhalen in een uiterst onderhoudende stijl. Ze spelen in het milieu van de groten en kleinen in de 'oale boerschop'.²⁷⁸

²⁷¹ Gerard Vloedbeld 1980, 23.

²⁷² TC 20-5-1948.

²⁷³ Gerard Vloedbeld 1980, 24.

²⁷⁴ Ook gepubliceerd in *Skrieveriej van Bennad Krikhaar* 1996, 55.

²⁷⁵ Gerard Vloedbeld 1980, 24.

²⁷⁶ *Nen aovend by zövenhoezen Jaan*, 3.

²⁷⁷ Ibidem, 5 eerste vers.

²⁷⁸ Voor verdere publicaties van Kuiper zie men Meertens en Wander, 1958, 191.

ANTONIJ PIETER VAN DER MOOLEN (1879-1979) uit Ambt Delden was onderwijzer en later leraar aan een landbouwschool. Hij schreef gedichten waaruit zijn Godsgeloof sprak en vertaalde ook psalmen en religieuze gezangen in het Twents. Bekend werd onder andere ‘Goa, Heer, nig hen’, zijn bewerking van het bekende ‘Abide with me, fast falls the eventide’.²⁷⁹

GERRIT POT (1901-1989), uit Vriezenveen, ook al onderwijzer, schreef wel in de *DMB* in een der merkwaardigste varianten van de ‘modersproake’. Pot werkte van 1920 tot 1930 op verschillende scholen in zijn geboortedorp en hij werd als hoofd van de eerste Hervormde school aangesteld in Vroomshoop. Die functie oefende hij 37 jaar uit. Hij schreef ‘vaëssies’ (versjes) en proza. Rond 1920 schreef hij een satirisch gedicht over het vrouwenverzet tegen het vrouwenkiesrecht in ‘t Vjenne (Vriezenveen).²⁸⁰

JOHANNES ALBERTUS ROS (1884-1966), textielarbeider (touwbaas) uit Wierden, verzorgde van 1924 tot 1934 ongeveer honderd afleveringen van de ‘Breef oet Wierden’ in de *TC*. Ros was een intelligent en oprecht sociaal voelend mens en daarom voor vele functies in diverse organisaties gevraagd. Hij was jarenlang lid van het parochiebestuur, secretaris van het Wit-Gele kruis, oprichter van St. Lambertus, medeoprichter van de plaatselijke KAB, 17 jaar secretaris van de KVP in de gemeente, bovendien voorzitter van Sobrietas en agent en correspondent van de genoemde krant.²⁸¹ Hij zou ook na de oorlog nog zijn bijdragen leveren aan diverse streektaaltijdschriften.

De Twentse schrijvers kenden elkaar wel en individuele contacten bestonden er ook, maar regelmatige ontmoetingen tussen hen en doelgericht overleg om in groepsverband op te komen voor de Twentse taal en haar ‘schrievers’ ontbrak in deze jaren. Wel waren er kranten die ‘platschrievers’ van eigen politieke en/of godsdienstige signatuur de gelegenheid bood werk te publiceren. De *NTAC* bood ruimte aan katholieken als Everink, Klaassen, Van Koersveld, Krikhaar, Plegt, Ros, Schneider en Vloedveld. Het protestants-christelijke *TZB* drukte de ‘leedties’ van Johanna van Buren af. *HVV* bood de sociaal-democraat Jassies de ruimte. Net voor de oorlog voegde zich de jonge journalist Buter bij hem.

2.2.1.3 Een jonge garde: Buter - Buursink

Enige jaren voor de oorlog kwam de jonge ADRIAAN BUTER (1918-2000) ook bij het *VvE* werken. Hij was er na zijn HBS-tijd als leerling-journalist aangenomen. Jassies was zijn baas. Beide behoorden ze tot de sociaal-democratische beweging. Buter werd in 1938 bovendien hoofdbestuurslid van de Jeugdbond Voor Onthouding (de JVO) en was redacteur van het bondsblad *De Jonge Onthouder*. Later zou hij Jassies zijn journalistieke voorbeeld noemen. Men zou van hen beiden nader lezen en horen. Als VVV-man liet Jassies een kleurenfilm vervaardigen ‘Oud en Nieuw in Twenteland’ waarmee hij het hele land doortrok en lezingen hield over Twente, afgewisseld met voordrachten en eigen poëzie. Buter zou met anderen een grote rol spelen in het Twentse regionalisme van na de oorlog.

Een van die anderen was JOHAN BUURSIK (1908-1993), geboortig uit Enschede. Al vroeg kwam Buursink met nogal uiteenlopende denkwerelden in aanraking door de broers van zijn vroeg overleden vader; de ene oom was fanatiek Domela Nieuwenhuis-aanhanger en de ander lid van het Leger des Heils. Buursink droeg al vroeg zijn eigenzinnige meningen uit, werd lid van de Christelijke Jongemannen Vereniging en liep met de blauwe knoop en het gebroken geweertje door de stad om zo zijn afkeer van oorlog en geweld uit te dragen. Al vroeg wilde hij schrijver worden. Als kind sliep hij met een blocnote onder zijn kussen. Het werk van El-derink las hij en leerde hij van buiten. In 1939 publiceerde hij voor het eerst in *TUB*. Reeds

²⁷⁹ Waarschijnlijk voor het eerst gepubliceerd in *Onze Overijsselsche religieuze poëzie* 1946, 36-37.

²⁸⁰ Hosmar 2001, 92-96.

²⁸¹ Marsman 2000, 157.

het jaar daarop verbrak hij het contact daarmee, omdat de krant zich te meegaand zou opstellen ten opzichte van de bezetter.²⁸²

2.2.2 Secundaire literatuur: Ribbert - Bezoen - Jonker - Bernink - Rakers - Everink

Bij de secundaire literatuur moet Bernardus Ribbert, oftewel pater DR. PETRUS THOMAS RIBBERT, genoemd worden. Ribbert (1894-1972) werd geboren in Tilligte als telg uit een oud boerengeslacht. Hij trad in 1917 in bij de Karmelietenorde in Boxmeer en werd in 1924 tot priester gewijd. Hij bekwaamde zich na zijn theologische studies in de Duitse taal en letterkunde, werd leraar Duits te Oss en directeur van de plaatselijke Karmelschool. Van 1933 tot 1957 was hij directeur van de school van de Karmelieten te Oldenzaal. Van 1939 tot 1942 bekleedde hij tevens de functie van prior aldaar. In 1957 vertrok hij naar Keulen om er prior te worden en na nog wat kerkelijke functies hield hij zich de laatste jaren van zijn leven met de zielzorg bezig. In 1933 promoveerde Ribbert aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen op *Phonologie des Dialektes von Tilligte in Twente*. Na de oorlog bezocht hij wel ‘schrieversbijeenkomsten’, maar actief deelnemen aan het taalregionalisme deed hij toch eigenlijk niet, hoewel hij lid was van de Twentsche Schrieverskring. Een van de belangrijkste schrijvers en tevens vernieuwers (Gigengack, zie p. 186) zou door zijn voorbeeld tot het Twents komen.

Actief deelnemen aan het taalregionalisme deed wel een andere geleerde onderzoeker. In 1928, het jaar dat Jans Amsterdam verliet om weer terug te gaan naar zijn geboortestreek, kwam een andere Twentenaar er aan om zijn studie Nederlands aan de gemeentelijke universiteit in de hoofdstad aan te vangen. Het was de Enschedese hotelhouderzoon DR. HERMAN LAMBERTUS BEZOEN (1908-1953). Hij had in Enschede de HBS afgesloten en in 1928 te Utrecht zijn staatsexamen Latijn en Grieks behaald. In zijn studietijd kreeg hij het *Nieuw Groninger Woordenboek* van K. ter Laan onder ogen en was er zeer van onder de indruk. De Enschedeër wilde dialectoloog worden en ging Ter Laans woordenboek als norm hanteren voor zijn eigen onderzoek van het Twents. Daarmee begon hij al vroeg. Er zijn aantekeningen van de student Bezoen bewaard gebleven die getuigen van zijn nauwgezette werkwijze. In een schrift met de titel ‘Enkele opteekeningen uit de tongvallen van Borne, Hengelo, Hengevelde, Vriezenveen, Goor, Delden’, gemaakt in 1930, noteerde hij een groot aantal woorden en uitdrukkingen uit genoemde plaatsen, opgetekend uit de mond van door hem in dat opzicht betrouwbaar geachte zegslieden. Bij zijn zegsman uit Borne noteerde hij bijvoorbeeld: “Opgetekend uit de mond van H.J. Arendsen, wever te Borne, die evenals ouders en grootouders aldaar geboren en getogen is en zelden zijn woonplaats verlaat. 23 okt., 1930.”²⁸³

Vanaf 1932 maakte hij lexicografische aantekeningen voor een ooit door hem te vervaardigen *Idioticon Tubantum (Idiot.)*. De vier (later zes) dikke schrijfschriften samen vormen een Fundgrube voor wie in het Twents geïnteresseerd is. De delen I tot en met IV bevatten mondeling verkregen materiaal uit de jaren dertig. Toen Bezoen was afgestudeerd, in 1935, met als bijvakken geschiedenis en Oudsaksisch, werkte hij, in 1936, als waarnemend leraar van 4 juli tot 18 juli aan een middelbare school te Deventer, maar kort daarop vertrok hij, omdat er in Nederland geen vast werk voor hem was, naar Nederlands-Indië waar hij een nieuwe leaarsbetrekking accepteerde. Hij vestigde zich aanvankelijk in Batavia, later in Buitenzorg. Maar hij was Twente en zijn taal niet vergeten. Integendeel. Op 30 juni 1938 promoveerde hij in Amsterdam bij A.A. Verdenius op *Klank- en vormleer van het dialect der gemeente Enschede*. De dissertatie kwam tot stand na zeer uitgebreid bronnenonderzoek vooral op grond van persoonlijk jarenlang contact, soms schriftelijk door middel van vragenlijstjes opgestuurd

²⁸² TC 11-3-1948.

²⁸³ *Idiot. V*, 6.

naar vele streektaalsprekers/kenners.²⁸⁴ Een ongelofelijk aantal dialectverschijnselen werden niet slechts systematisch geïnventariseerd, maar ook ontleed naar hun herkomst, verwantschap en uitspraak. Hij wees de verschillen tussen het Enschedees en het meer agrarische Twents aan, waar blijkbaar zijn ervaring uit voortkomt dat juist het ouderwetse dialect zoals 't in de stedelijke kom gebruikt werd, conservatiever, oorspronkelijker en beter bewaard gebleven was en dat verder de volkstaal van de stedelingen een uitdrukking had die aanzienlijk verschilde van de spraak van het platteland. "De stad Enschede vormde slechts weinig compromissen met het boerse woordgebruik of taalvorm". De eerste twee van de achttien door Bezoen in zijn dissertatie verdedigde stellingen luiden:

1. De moderne dialectgeografie voldoet te weinig aan de door haar zelf gestelde eis van plaatselijk, persoonlijk onderzoek, neigt bij de bespreking van haar vraagstukken tot voorbarige synthese en gebruikt een te suggestieve terminologie.
2. Zij toont te weinig scepsis in de beoordeling der betekenis van de cultuurinvloed als taalveranderende factor en wordt te zeer beheerst door de reactie op de dialectologie der vorige eeuw.²⁸⁵

Wie de werkwijze van Bezoen kent, die duidelijk wordt door lezing van zijn aantekeningen, weet dat dit voor de auteur zelf zeker niet gold. Vooraanstaande Enschedese fabrikanten hadden de promotie en de reizen die ervoor nodig waren financieel mogelijk gemaakt. Van zijn dissertatie verschenen 300 exemplaren. Bezoen maakte er meteen naam mee in de kring van de Twentse regionalisten. Ter Kuile schreef aan het einde van zijn bespreking van Bezoens proefschrift in de *Provinciale en Zwolsche Courant*: "De bescheiden auteur blijkt wel in 't waardig gezelschap te mogen verkeren van onze grote taal- en dialectkundigen als Kern, Gallée, Kloeke, en zijn boek is een niet genoeg te waarden studieboek voor ieder die grondig tot ons eigen inheems dialect wenst door te dringen."²⁸⁶ In augustus 1938 stond Bezoen weer voor de klas in Batavia. Een weinig later verscheen een schets van hem in het Enschedees plat in *Onze Taaltuin*. In dat maandblad van Jac. van Ginneken en G.S. Overdiep publiceerde hij in het januarinumnummer van 1939 'Het taalkundig geslacht te Enschede', een fragment van zijn proefschrift.²⁸⁷ Bezoen bleef voorlopig werken in Indië, al had hij 'de longn hangn' (verlangde hij) naar Twente, zoals we uit een in het Twents gestelde rijmbrief aan zijn moeder, Aleida Bezoen-Arink ter ere van haar zestigste verjaardag, kunnen opmaken.

Vuur de Moor zienen verjäärdag, Buitenzorg 1939:

Den twintigsten Februaar van dit joar/ Is de Moor met de zes kruuskes klaor/ Mien leewe God en nog gen èèn!/ Wat zal 't dan prèèken vuur de vrèèn/ De wichter, de schoonzöns, 't eumken Geert/ Et koomp eer too, zee is et weerd/ Nao 't jaoren laank wèèrken as een peerd/ De boeren zèèden: geet 't good of slech/ Dåt wief dat hõlt de reepen rech/ Noew vrög 't nich meer nao Hèèrm in de möl/ Meer vroger was 't eer nooit te vól/ En nèèrgens kreej zuk lekker etten/ Daor wik oew wa ne pee vuur zetten!/ Den ries met proemen, mien leewe man/ Ik deenk der mangs op ne brulfte nog an/ Ak in 'n duusteren stao met nen zoeren/ Meer noew hoof et 't haol nich meer te schoeren/ Ze wont noew boeten, en eeren Jan/ Das nen klooken keerl, doar haol ik miej an/ En geet 't mangs van: iej zollen et laoten/ Hee weet er mooi met hen te praoten./ Nao 'k wal heurd heb, hef et kraank ewes/ Meer 't geet eer noewverdan weer bes/ In 't zommer op 't fietsken, dat kan 't wa lien/ In 't weenter et leefst bije de kokmasjen/ Lejt de 12 hoonder good, of doot ze 't slech?/ Mien God, mangs 13 eier van eenen leg!/ Zeej 't in 't weenter in de beuke lèèzen/ De zommerdag is et gengs met de bèzen./ En dan an 't weksen, kokken en mangs neulen/ Um de hoonder elken dag an 't gat te veulen/ En de eier hèèrfs en dèèrfs te zeuken/ 't Geet eer nich as Slagman met de keuken!/ Steet 't in de vische te kniepen op 't maark/ Dan klèèjt Jan in nen hof met schoefkoar en met hark/ 's Aovends geet et mangs an 't schrieven: Den jong zol dee veer jaor in Indië blieven/ Konnen wiej

²⁸⁴ Een verzoek om lijstjes in te vullen is overgebleven (arch. Bezoen).

²⁸⁵ Stellingen bij Bezoen 1938.

²⁸⁶ *PZC* 17-8-1938.

²⁸⁷ Bezoen 1937, 257.

de vrooger niks met anvangen/ Noew hef e de long nao 't hoes hen hangen/ Daor hej zienen breek: "Moor ik filseteer diej /Met diene zestig jaor, 't is leefhebberiej!/ Nog mennig jaor! En as de jong weer daor is/ Zaorg dan dat dienen pork weer klaor is. Herman."²⁸⁸

Vanuit Indië zond Bezoen wel bijdragen aan Twentse bladen. Op vrijdag 8 maart 1940 verscheen van hem in *Groot Twente* een fors artikel in een populaire toon over 'Fransche woorden in de Twentsche volkstaal'.²⁸⁹ Alles zou in Nederland zijn keer nemen vanaf die tiende mei 1940, die Bezoen vervulde met een kortstondig heimwee en hem voorlopig volledig van zijn vaderland afsneed.

In Vriezenveen werkte de arts LAMBERTUS JONKER (1866-1940) aan een uitvoerige woordenlijst van het Vriezenveens. Voor het verzamelen van zijn taal materiaal gebruikte hij oudere dorpsbewoners als zegslieden. Andere onderzoekers vulden later zijn lijst aan. Uit de verschillende versies met aanvullingen en toegevoegde aantekeningen, ontstond veel later een begin van een woordenboek (*Woordenboek van het Vriezenveens*, Groningen 1969). Jonker had grote belangstelling voor taal en historie van Vriezenveen. Hij verzamelde alle gegevens betreffende de geschiedenis van het dorp en zijn bewoners die hij in het Rijksarchief te Zwolle en in andere archieven vinden kon. Diverse artikelen o.a. in *VMORG* getuigen ervan. De schoenmakerszoon J.B. BERNINK uit Denekamp (1878-1954), onderwijzer aldaar, eerst aan de openbare, later aan de katholieke school, hield zich ook wel bezig met de streekcultuur, al ging zijn eerste belangstelling uit naar de natuur. Hij werd de stichter en directeur van het charmante natuurmuseum Natura Docet, dat in 1911 begon als een aanbouw bij zijn huis aan de Brinkstraat. Het was het eerste streekmuseum voor natuurlijke historie in Nederland. Het waren weer de fabrikantenfamilies geweest die het leeuwendeel van de kosten voor hun rekening hadden genomen. In 1922 werd een nieuw onderkomen voor zijn groeiende museale verzameling gevonden even ten zuiden van het dorp aan de weg van Oldenzaal naar Denekamp. Van Berninks volkskundige belangstelling getuigt een ongedateerd manuscript dat handelt over vrijen op het platteland van Noordoost-Twente. Het is geschreven in - niet vlekkeloos - Twents. Het stuk tekent de brede belangstelling van de ten onrechte soms als zonderling beschouwde Denekamper. Men noemde hem spottend wel 'Vöggelkloas'.²⁹⁰ Meester Bernink was steun en toeverlaat van velen in zijn geboortedorp. Hij verzamelde behalve van alles uit de natuur ook Twentse spreuken en gezegdes van diegenen die hij op zijn zwerftochten ontmoette. Ze werden gepubliceerd in het *Overijsselsch Dagblad (OD)*, een RK blad dat in Zwolle verscheen. Bernink werkte samen met zijn plaatsgenoot, oud-vakbroeder en eveneens eminent natuurkenner Dingeldein die voor hem een deel van de correspondentie verzorgde, etiketten schreef en mensen rondleidde. In 1916 verscheen van Berninks hand *Ons Dinkelland*, een natuurhistorische ontdekkingsreis door (Noord-)Oost-Twente. Het bracht ingezetene en pension gast in aanraking met bloemen, vogels en stenen van deze interessante streek.

Omstreeks 1928 leerde Dingeldein DR. ARNOLD RAKERS (1903-1965) uit Hesepe bij Nordhorn kennen. De jonge Duitser was onderwijzer, maar er was in die tijd moeilijk een baan te vinden in het onderwijs. Hij meldde zich aan bij de universiteit van Marburg. Later schreef hij daarover: "Als ich zur Universität ging, tat ich das nicht, um etwas zu werden (denn ich war schon etwas), sondern um wissenschaftlich arbeiten zu lernen und um Philosophen und Menschen zu suchen".²⁹¹ Met name Martin Heidegger en de pedagoog Georg Kerschensteiner

²⁸⁸ Brief Bezoen aan zijn moeder (arch. Bezoen).

²⁸⁹ GT 8-3-1940.

²⁹⁰ Anderson 1972, 75.

²⁹¹ Entjes 1965, 121.

hadden zijn belangstelling.²⁹² Rakers liet zich later opleiden tot dialectgeograaf. Hij betoonde zich een briljant student. Bij alle tentamens die hij aflegde verwierf hij het predikaat summa cum laude. Hij sprak perfect Nederlands en kende hier, mede door de jarenlange omgang met Dingeldein, de weg beter dan menig autochtoon en hij zou zich in Twente volstrekt thuis voelen. In 1930 publiceerde hij zijn *Grafschafter Volksreime und Sprichwörter*, waarin ook veel Twents materiaal een plaats kreeg. In 1932 had Rakers in Marburg zijn dissertatie voltooid die handelde over *Die Mundarten der alten Grafschaft Bentheim und ihrer deutschen und niederländischen Umgebung*. Hij werd aan diezelfde universiteit benoemd en werkte daar, met de beste vooruitzichten. Plotseling echter, in 1933, nam hij ontslag en keerde hij naar het Bentheimse land terug als onderwijzer. Als verklaring voor deze carrièrebreek gaf hij later aan dat het hem aan de Marburgse Alma Mater te ‘bruin’ werd.²⁹³ In 1939 zag zijn uitvoerige studie ‘Auf dem westfälischen Mundartwege nach Holland durch die Grafschaft Bentheim’ het licht als bijdrage in de *Westfälische Forschungen*. Die studie vatte de belangrijkste conclusies samen uit zijn dissertatie die pas in 1944 in Oldenburg gepubliceerd werd. De op het titelblad van dat proefschrift aangekondigde dialectatlas: “Mit einem Mundartatlas von 142 Karten (in Anhang)” verscheen pas in 1993, bewerkt door de dialectologen Hendrik Entjes en Hermann Niebaum. Het door een latere deskundige geroemde werk raakte in de vergetelheid, het kreeg ten onrechte niet de aandacht die het verdiende.²⁹⁴ Samen met Dingeldein wijdde Rakers in 1931 een studie aan de vormen van het verkleinwoord in Oost-Nederland en de Grafschaft Bentheim. Uit de studie bleek de taalverwantschap over de grenzen heen. Rakers zou na de oorlog een vooraanstaande rol spelen in de regionalistische beweging (zie p. 152).

A.H. EVERINK (1895-1961), postbode uit Tubbergen, kwam als besteller veel onder de boeren, tot in Mander toe. Hij “wilde allerlei beginnen zonder dat hij doorzette, voelt zich steeds belemmerd door zijn geringe kennis”, noteerde Bezoen die hem na de oorlog bezocht.²⁹⁵ Everink publiceerde van februari 1935 tot augustus van dat jaar zo'n 1500 spreekwoorden en zegswijzen in de *NTAC*. De meeste daarvan had hij uit de volksmond opgetekend, andere aan meester Bernink ontleend.²⁹⁶

2.3 OVERIGE STREEKCULTURELE PUBLICATIES OF ACTIES

2.3.1 Historie en volkskarakter: Röring - Benthem

Naast de boven behandelde regionalisten op dit gebied, maakte WILHELMUS GERHARDUS ALBERTUS JOHANNES RÖRING (1848-1934), in Groenlo geboren als zoon van een koperslager, zich voor de regionale geschiedschrijving verdienstelijk. Hij werkte in Geesteren als onderwijzer, vanaf 1876. Ruim veertig jaar zou hij er wonen en leven van een bescheiden traktement. Om zijn groeiend gezin te onderhouden - het echtpaar kreeg 12 kinderen - verbouwde

²⁹² Martin Heidegger 1889-1976 was een van de centrale figuren in de existentiële filosofie. Hij raakte later in opspraak door zijn collaboratie in de nazi-tijd. Georg Kerschensteiner 1854-1932 was begonnen als onderwijzer en werd uiteindelijk hoogleraar in de pedagogiek te München. Hij leerde dat de mens voor alles een wezen was dat de samenleving moest dienen door zijn arbeid. In zijn pedagogiek namen het vrije werken, het eigen initiatief en de creativiteit van de leerlingen een belangrijke plaats in.

²⁹³ Mededeling Entjes, 9-10-2001.

²⁹⁴ Entjes noemde het “zijn voor de Oostnederlandse/Nederduitse taalgeschiedenis ongemeen verhelderende studie over de dialecten van de Graafschap in betrekking tot die van haar omgeving”, *SL* 1993, nr.1, 16-19.

²⁹⁵ *Idiot*. V, 7.

²⁹⁶ Ibidem.

de hoofdmeester zelf aardappels en groente, hield hij een koe, twee varkens en een dozijn kippen. Röring was een actief en productief schrijver. Op diverse gebieden. In dit kader zijn uiteraard de historische geschriften over Twente van het meeste belang. Zijn belangrijkste en tevens omvangrijkste werk was *Kerkelijk en wereldlijk Twente*. De dikke pil verscheen in 1909 en het bevatte ruim 250 opstellen die tussen 1903 en 1908 gemaakt waren voor het *Weekblad voor Oldenzaal en Omstreken*. In het eerste deel, *Kerkelijk Twente*, behandelde de schrijver alle bestaande Twentse parochies vanaf het moment dat hij ze kon achterhalen tot aan zijn eigen tijd. Eerst beschreef hij de oude parochies, dan de ‘jongere Parochiën’, daarop volgden ‘Oud-Twentsche Kloosters’ en ‘Oud-kerkelijk Leven’. Röring miste bij het schrijven over kerkelijke zaken het professionele gevoel voor objectiviteit.²⁹⁷ Niet ongewoon in die dagen, waarin katholieken hun volwaardige plaats in de maatschappij nog moesten bevechten. In deel twee werd de algemene geschiedenis van Twente beschreven. Het handelde over Tubanten, Franken en Saksers, de Twentse marken, de kastelen en havezathen en ‘Personen, Toestanden en Gebeurtenissen’, tamelijk willekeurig gekozen capita selecta uit de regionale geschiedenis. Dankzij zijn uitstekende contacten met de geestelijken Geerdink en Hofman uit Utrecht kon Röring beschikken over alle informatie die het Aartsbisschoppelijk archief maar had. Werken als deze waren van eminent belang om de streekgenoten de ogen te openen voor de eigen historie die toentertijd (maar ook nu nog) op de scholen verwaarloosd werd. Vloedveld schreef erover: “Deze verhalen sloegen in mij de belangstelling voor Twentes historie los. Het was voor mij een openbaring, dat ons gewest een eigen historie en eigen zeden en gewoonten bezat. Wat hierover te boek of in kranten gedrukt werd, verslond ik.”²⁹⁸ Natuurlijk bleef Rörings werk niet onopgemerkt in de tamelijk kleine wereld van Twentse historieschrijvers. Men legde contacten. Zo vermeldt Rörings schoonzoon later dat Van Deirse en Dingeldein regelmatig bij Röring, die na zijn pensionering in Glanerbrug woonde, over de vloer kwamen.²⁹⁹ Röring schreef ook wel in het plat, men herkent zijn stukjes onder andere aan het Achterhoekse ‘maor’ (maar) in plaats van ‘meer’ of ‘mer’. Volgens Bezoen was het vertelsel ‘Hoo Gait an Greete kwam’ in de *Twentsche Almanak* van zijn hand.³⁰⁰ Van 1907 tot 1909 was hij tevens lid van Provinciale Staten van Overijssel.

Naast Röring moet DR. A. BENTHEM GZ., werkzaam als leraar te Enschede van 1872 tot 1911, genoemd worden. Hij kenschetste het Twentse volkskarakter als:

Wantrouwend, moeielijk te genaken, niet toeschietelijk, meestal zelfs terugstootend bij de eerste kennismaking; daarbij was hij een tukker of talmer, bedachtzaam en voorzichtig, langzaam in het overleggen en nog langzamer in het besluiten, taai in het vasthouden aan het oude met een daarmee gepaard gaande afkeer van al wat voor hem nieuw was. Had hij echter dit nieuwe als het betere erkend, dan hield hij zich er voortaan ook even taai aan vast als voorheen aan het oude. Wie dan ook eenmaal het vertrouwen van den Saks, al was het ook met moeite, had gewonnen, kon voortaan vast en zeker op zijn trouwe vriendschap rekenen. Niet licht ontsnapt den Saks eene belofte, doch elke gedane belofte was hem heilig. Daarbij had hij een hoogen dunk van zichzelf, gepaard met een sterke zucht naar vrijheid in zijn doen en laten en met eene groote gehechtheid aan het eigen thuis, aan vrouw en kinderen. Bovendien was hij uiterst gastvrij, waarheidlievend, vlijtig en spaarzaam, dit laatste bij het gierige af. Men kon van den vrijen Saks door een verzoek veel, doch door een bevel weinig verkrijgen.³⁰¹

Benthem had de kennis omtrent de oud-Saksische aard niet van zichzelf, maar hij ontleende deze beschrijving aan Kindlingers *Münsterische Beiträge zur Geschichte Westfalens*.³⁰² Ook

²⁹⁷ Zo benoemde hij in een hoofdstuk over de geschiedenis van de oude parochie van Borne het protestantisme tot twee maal toe met het woord ‘dwaling’. Röring 1909, 12

²⁹⁸ Ibidem, Inleiding.

²⁹⁹ Ibidem.

³⁰⁰ *Idiot*. V, 29; *TAK* 14 (1893) herdrukt in *TAK* 40 (1919).

³⁰¹ Benthem 1920, 24. Hij ontleende dit citaat aan zijn eigen werk, Benthem 1913, 78.

³⁰² Idem 1913, noot 14.

in zijn geschiedschrijving sluit hij aan bij overgeleverde meningen. In *Twente 1813 –1913* (1913, Enschede) rept hij over de Saksers die “in ‘t midden van de 5^e eeuw na Christus de Twentse bodem in bepaalde kringen, Marken geheeten” afbakenden. In dit werk spreekt hij vrijwel onmiddellijk over ‘Saksische gewoonten’ die de Tukkers in de voorbije negentiende eeuw voor een groot deel zouden hebben afgelegd. De ondertoon is er een van bezorgdheid. Met gemengde gevoelens bekijkt Benthem de moderne ontwikkelingen. We zullen dit vaker bij regionalisten aantreffen: het roemen op een ouderwetse degelijkheid tegenover het moderne en stadse, de spijtige ondertoon waarin wordt geconstateerd dat men met de mode mee gaat in plaats van zich degelijk en naar de streekdracht te kleden.³⁰³ Hij spreekt over de ‘flatterende knipmutsen en omslagdoeken’ waarvan hij eerder opmerkte dat ze ‘van moeder op kind op kleinkind’ overgingen. Zijn toon wordt bijna klagelijk als hij schrijft dat arbeiderswoningen in het begin van de negentiende eeuw uit een verdieping bestonden en aan het einde ervan uit twee en dat het gezellige vuurtje was vervangen door kachels en vuurhaarden.³⁰⁴

Benthem hoorde geestelijk thuis in het fabrikantenmilieu. Als hij de opkomende industrie behandelt weet hij de arbeidzaamheid te prijzen. Van sociale misstanden rept hij nauwelijks, oproeren wijt hij voor een deel aan lieden die van elders kwamen en die het werkvolk ophitsen met ideeën over “eene ongezonde weelde, die tot schulden maken moest leiden”.³⁰⁵ Naast stukken over de landbouw en over de industrie vinden we ook een hoofdstuk over oude gewoonten en gebruiken het jaar rond. Blijkbaar een aantrekkelijk thema, want het werd vaak overgenomen. Ronduit pessimistisch was zijn laatste zin. Die ging over de streektaal: “Twentes taal, een idioom van het Oud Saksisch, gaat echter langzaam maar zeker verloren.”³⁰⁶ Van regionaal belang was ook Benthems *Geschiedenis van Enschede en zijne naaste omgeving* uit 1895. In 1920 verscheen een tweede druk bij Firma M.J. van der Loeff te Enschede.

2.3.2 Volksgebruiken

Mede onder invloed van allen die zich bezorgd maakten over het voortbestaan van de oude volkscultuur en taal ontstonden acties tot behoud ervan. Het bouwen en ontsteken van de eeuwenoude paasvuren bijvoorbeeld werd door de regionalisten gepropageerd. Soms kon er zelfs een echte rivaliteit ontstaan tussen plaatsen voor wat de hoogte van de ‘boakns’ (paasvuren) betrof. Die van Almelo stak in 1927 12 meter de lucht in.³⁰⁷ In Goor leefde het plaatselijke ‘foekepotten’ weer op. Het oude, eertijds over een groot deel van Oost Nederland en het aangrenzende deel van Duitsland verspreide gebruik van het midwinterhoornblazen dreigde na 1900, maar vooral na 1918, ook in het relictgebied Twente uit te sterven. Steeds minder was dit tot de Twentse eigenaardigheden behorende instrument te horen. De exemplaren die men nog wel beluisteren kon waren meest van blik gemaakt. Dat laatste tot verdriet van folkloristen als D.J. van der Ven - wiens hoogtepunt van eer vóór de Tweede Wereldoorlog lag - de eerste Nederlandse publicist die het midwinterhoornblazen een studie waard achtte. Tussen 1920 en 1940 begon hij antipropaganda tegen dit in zijn ogen gedegenereerde instrument te maken. Hij riep de boeren in Noordoost-Twente op ze kapot te slaan. Tevergeefs werd gepoogd de traditie van het blazen te doen herleven, door middel van wedstrijden op de Kuiperberg, nabij Ootmarsum.³⁰⁸ De tijd bleek er nog niet rijp voor.

---

³⁰³ Ibidem 1913, 88.

³⁰⁴ Ibidem, 90.

³⁰⁵ Ibidem, 96.

³⁰⁶ Ibidem, 9.

³⁰⁷ Kokhuis 1982, 207.

³⁰⁸ E. Jans 1977, 52.

2.4 INTERLOOG

Ondanks de gemelde tegenstrijdige bewegingen, de ene vooral egaliserend en de andere vooral conserverend, is er veel gebeurd in de periode van 1900 tot 1940 om het besef Twente te zijn geprononceerder en vaster omljnd te doen leven in de harten van de inwoners van Oost-Overijssel. Dat was het werk van Twenteminnaars, of algemener uitgedrukt regionalisten. Hun onbetwiste leider in deze periode was Van Deinse die Twente zijn vlag en volkslied gaf, beseffende dat gemeenschapszin wordt gevoed door niet-rationele bindingen. Hij schreef over Twentes heden uit zijn verleden en door de populair gehouden toon in zijn boeken zette Van Deinse menigeen aan tot studie of tot het er-op-uit-trekken in de eigen regio of het naburige Munsterland. Maar Van Deinse werkte niet alleen. Er waren er meer die taal, cultuur, landschap, bouwwijze, volkskarakter en dergelijke ontdekten en bestudeerden en op hun beurt hun kennis weer doorgaven aan tijdgenoten en nieuwe generaties. Bij de een lag het accent anders dan bij de ander, maar wat allen bond was de liefde voor de cultuur van de eigen streek, de streekbijzonderheden en de vaste wil deze niet ten onder te laten gaan. Jan Jans ontdekte de Oost-Nederlandse boerenbouwstijl en wilde met behoud van het goede een nieuwe bouwkunst scheppen, passend bij het landschap, de mensen in het Oosten en hun behoeften. Dat dat niet altijd even gemakkelijk was ondervond hij menigmaal. Toch heeft hij ook meer dan eens kansen gekregen en benut om te bewijzen dat zijn idealen haalbaar waren. Hij schreef beschouwingen over bouwkunst en cultuur, reisde al tekenend en documenterend heel Oost-Nederland af en kreeg ook steeds meer aandacht voor andere aspecten van de Twentse cultuur, zoals de taal. Jans heeft honderden artikelen geschreven en lezingen gehouden over deze onderwerpen en werd steeds meer een coming-man, iemand die metertijd de leidende rol van Van Deinse kon overnemen. Vloedbeeld was de meest productieve schrijver en de meest invloedrijke. Door zijn positie bij de *TC* en de latere *NTAC* viel het hem niet moeilijk zijn werk gepubliceerd te krijgen. Ook anderen kregen daartoe ruimschoots de gelegenheid; de ‘krant van Vloedbeeld’ werd het belangrijkste publicatieorgaan van de Twentse schrijvers. Hoewel van echte verzuijing geen sprake was in het Twentse regionalisme kon men wel duidelijk kernen waarnemen rond verzuilde media. Opvallend daarbij is de oververtegenwoordiging van de katholieken. De thematiek, de toon en de vorm van het proza en de poëzie was zeer traditioneel. Er werd door de plaatschrijvers geen poging gedaan intellectuelen aan te spreken. Serieuze betogen werden in het Nederlands geschreven. Ongetwijfeld ook, omdat het publiek daarvoor dialectteksten nauwelijks gewend was.

Het historisch onderzoek van een Van Deinse en een Ter Kuile stelde op bronnenstudie en eigen waarneming. Het was meest anekdotisch van aard, zoals ‘Oudejaarsavond 1828’ en ‘De Nieuwjaarsnacht te Ootmarsum’, van Van Deinse.³⁰⁹ Van Ter Kuile noemen we als voorbeeld ‘Antieke Twentsche opschriften en inschriften’ en ‘Het voormalig klooster van Albergen’.³¹⁰ De schrijvers wilden de streekgenoten vooral interesseren voor hun gewest en de geschiedenis ervan. Ter Kuile schreef bovendien over het Twentse volkskarakter. Hij hing in zijn bijdrage aan Meertens’ verzamelwerk nog helemaal de traditionele visie aan dat Tukkers Saksen waren. Niet onlogisch gezien de verwantschap in taal en cultuur.

De naam Tukker voor Twentenaar werd steeds meer verbreid.³¹¹ Hij werd reeds door Schapman gebruikt, zoals we lazen. Volgens Van Deinse moest de herkomst van die naam gezocht worden in spotternijen van Duitsers die de Twentse bedevaartgangers naar Stadtlohn na riepen ‘Pik pak, jongs de Tukkers komt’. Tukker was dan scheldnaam voor de bewoners van

³⁰⁹ Van Deinse 1939, 46-52 en 108-112.

³¹⁰ Ter Kuile 1936, 210-219 en 253-266.

³¹¹ In *DMB* 1907-12 staan 5 artikelen over ‘Tukker’ (Ter Kuile, Hattink, weer Ter Kuile, Klokman en Bergsma).

Oost-Overijssel die hun broekzak ‘tuk’ of ‘boksentuk’ noemden en de ‘boksentuk’ gemaakt achten om de handen er in op te bergen.³¹² Hattink meende daarentegen in de *DMB* dat de Deventenaren de Twentse boeren die immer zo lang talmden bij de aan- en verkoop van vee hun de naam Tukkers gegeven hadden. ‘Tukken’ zou in het Deventers talmen, dralen betekenen. Koopmans verklaarde de naam uit de vogelnaam ‘tukker’. Deze vogel, die in het Nederlands kneu heet, komt voornamelijk op de heidegrond voor. Zij schreef verder: “Doch als men lachend beweert: hij is een echte Tukker - dan bedoelt men; hij houdt een slag om de elleboog. De Twentenaren heten namelijk te lijden aan dit euvel - het draaien.” Ze voegde er overigens vergoelijkend aan toe: “Tussen twee haakjes – andere mensen ook”.³¹³

Het alles overheersende ideaal van de Twenteliefhebbers in deze periode was de streekliefde bij velen te doen ontbranden en vervolgens dat vuur flink op te stoken. Als illustratie hiervan diene de opdracht die Van Deinse in *Uit het land van katoen en heide* schreef voor zijn vriend Ter Kuile: “Wy dräyt op ’n zölfden möllenkolk; oons drif ne zölfde leefde vuur ’t volk en ’t heilig laand van Twèente!”³¹⁴

---

³¹² Van Deinse 1922, 147.

³¹³ Paus 1977, 45.

³¹⁴ Zie noot 142.

Hoofdstuk 3: 1940-1945

In 'nen zwoaren stried, duur 'n bitter lot, in oorlog en ellènde zeent de stêrke bânde smeed, dee oonze preveenci-en bi'j-eene hoaldt en ook Twènte, dat bescheiden heuksken eerde, der vaste bi-jan hebt 'eknupt'³¹⁵

3.0 INLEIDING

In de vroege morgen van vrijdag 10 mei 1940 werd Nederland opgeschrikt door het krijgsgeweld van het aanstormende nabuurvolk uit het oosten. Zware Junker-transporttoestellen van de 22ste Duitse luchtlandingsdivisie ronkten over. Direct die eerste dag arriveerden er in het grensgewest Twente vijandelijke soldaten. Ze ondervonden weinig weerstand hoewel de bruggen over het Twentekanaal werden opgeblazen en door explosies gevelde bommen de wegen versperden. De grenstroepen die vertragend moesten optreden vochten niet en probeerden zich achter de IJssellinie terug te trekken. Slechts één Duitse soldaat, een onderofficier, verloor in de buurt van Almelo zijn leven.³¹⁶ Na een ongelijke strijd capituleerde Nederland. Ruim 75 Twentse soldaten waren in de strijd buiten het gewest gedood. Het eerste Drentse oorlogsgedicht werd voor één van hen, sergeant Andries Willem Swart uit Enschede, geschreven.³¹⁷

Rakers bevond zich op de negende mei - daags voor de inval - als soldaat bij de troepen in Wielen, een steenworp over de grens. Naar eigen zeggen had hij kans gezien contact te maken met Nederlandse soldaten en ze gewaarschuwd. Deze op het eerste gehoor al te mooi klinkende anekdote is na de oorlog op waarheid onderzocht door Hendrik Entjes (zie p. 169) en juist bevonden.³¹⁸ Dingeldein schreef op de laatste gevechtsdag in zijn oorlogsdagboek over een voorspelling, gedaan door een jaren voor de oorlog gestorven boertje uit Lattrop. Deze had een grote strijd aangekondigd die vijf dagen zou duren. Daarna zou er een periode van rust intreden en dan zou er weer hevig worden gevochten en daarmee was het met de 'Pruus' (Pruis, pars pro toto voor Duitser) gedaan.³¹⁹

De eerste geweldsgolf was over. De bezettingstijd begon. Welke zou de houding worden van de Twentse regionalisten ten opzichte van de bezetter? Uit correspondentie blijkt dat Van Deinse zijn pro-Duitse opstelling tijdens de Eerste Wereldoorlog niet onder stoelen of banken stak:

Ausserdem spreche ich Ihnen meine volle Anerkennung aus für Ihre warm erfundenen Sympathien, die Ihren deutschen Freunden sowie dem gesamten Deutschland zu teil werden lassen. Ich weiss, Sie befinden sich in Übereinstimmung mit vielen Ihrer Landsleute und diese Gesinnung tut einem deutschen Herzen wohl.³²⁰

Datzelfde kan gezegd worden van zijn vriend Ter Kuile:

Von Herrn Ter Kuile habe ich gestern eine 'aardige' Karte erhalten, er versichert mir die Sympathie von ihm selbst und seinen Freunden für das deutsche Land und Volk, die in bewunderndswertiger Weise allem Hass der Feinde trotzen und gibt mit Reitz England die Schuld von dem Völkerringen.³²¹

³¹⁵ Elderink 1940.

³¹⁶ Kokhuis 1985, 164.

³¹⁷ Nijkeuter 2001, 360.

³¹⁸ Mededeling Entjes, 11-9-2001.

³¹⁹ Dingeldein Dagboek, 15 mei 1940.

³²⁰ Briefkaart Dr. Regenbogen uit Uelsen aan Van Deinse, 29-11-1916 (arch. Van Deinse).

³²¹ Briefkaart Dr. Regenbogen uit Uelsen aan Van Deinse, 25-1-1917 (arch. Van Deinse).

Seyss Inquart werd Rijkscommissaris. Vanaf den beginne probeerde hij het Nederlandse volk te winnen voor opname in een Groot Germaans rijk. Om de geesten daarvoor klaar te maken werden verschillende nationaal-socialistische organisaties in het leven geroepen. Op 27 november 1940 werd door hem het nieuwe Ministerie van Volksvoorlichting en Kunsten opgericht naar analogie van het Duitse Reichs-ministerium für Volksaufklärung und Propaganda. De gehele sector van de schone kunsten zou eronder vallen.³²² Het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, omgedoopt tot Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming moest daartoe de kunstsector afstaan. De filosoof Dr. Tobias Goedewaagen (1895-1980) werd benoemd tot secretaris-generaal. Deze stelde zich in december 1940 in Berlijn op de hoogte van de werkzaamheden van de onder Goebbels ressorterende Kulturkammer. De bedoeling was dat ook in ons land zo'n lichaam zou worden ingesteld.³²³ Goedewaagen werd president van de Kulturkamer die als overkoepeling zou fungeren van zes aangesloten 'gilden'. Over doel en wezen verschaftte hij tijdens de plechtige opening duidelijkheid genoeg: "De Nederlandsche Kulturkamer, uitvloeisel van volksche cultuurpolitiek, bindt het cultuurberoep onvoorwaardelijk aan de gebondenheid aan bodem en bloed, aan historisch traditie, voorzover deze uit bloedgebondenheid volgt, aan het volkseigen karakter onzer cultuur."³²⁴

Er kwamen gilden voor bouwkunst, beeldende kunst en kunstnijverheid, voor muziek, de pers, de film, voorts waren er het Theater- en Dansgilde en het Letterengilde. Een ieder die in deze cultuurbereiken werkzaam wilde blijven diende zich aan te melden.

3.1 ALGEMEEN

3.1.1 *Saxo-Frisia*: Blad en Stichting

Al in september 1940 werd de Volkse Werkgemeenschap opgericht als een Nederlandse poot van de culturele afdeling van de SS, het Ahnenerbe. De werkzaamheden op het gebied van de archeologie en volkskunde zouden daarin worden gebundeld en doordrenkt worden met de Blut und Boden-ideologie. De Volkse Werkgemeenschap zou regionale afdelingen krijgen. In een mededeling van het ANP van 17 januari 1941 werd de oprichting van 's Lands Noordererf gemeld. In het Groningse *Nieuwsblad van het Noorden* zette J.P. Wiersma doel en werkgebied uiteen. Er volgde geen actie op. Het bleef bij de mededeling. Een dag later, op 18 januari 1941, werd te Groningen de stichting Saxo-Frisia opgericht. Het was in het Noorden een al enigszins bekende naam. Sedert 1939 verscheen daar het tweemaandelijks tijdschrift *Saxo-Frisia (SF)*, gesticht door J.M.N. Kapteyn (1870-1949) en een aantal Groningse universitaire docenten.³²⁵ De redactie was in handen van Kapteyn, hoogleraar in de Oud-Germaanse filologie, de Duitse en Oud-friese taalkunde. *SF* verscheen tot in 1944 en werd het orgaan van de gelijknamige stichting. Zoals de naam al aangaf rekende de stichting behalve Noord-en Oost-Nederland ook Friesland tot zijn werkterrein. Daar kwam van Friese kant vaak verzet tegen.³²⁶ Van Groningse kant werd geklaagd dat de samenstelling van het medeweriperskorps zo one-

³²² De Jong 1974, 249.

³²³ Ibidem, 256.

³²⁴ *SF* 1940, 39-42.

³²⁵ Kapteyn kan men, evenals Gallée, een onofficiële hoogleraar in het Nedersaksisch noemen. Hij stichtte een instituut voor dialectonderzoek aan de Groninger universiteit dat belangrijk, waardevol materiaal bijeen bracht. Na de bevrijding werd hij afgezet. Zie *Biografisch Woordenboek van Nederland V* (2001) 243 kol. 2.

³²⁶ Zondergeld 1978, 385.

venwichtig was door het grote aantal op Friesland betrokkenen.³²⁷ Het doel van de stichting was: de bevordering van de kennis van de landschappen, de geschiedenis, de taal- en letterkunde, de volkskunde en de samenleving van de Friese en Saksische gewesten in Nederland. Het blad oogde onschuldig, het had een wetenschappelijk karakter en zou dat ook blijven houden. Er werd niet vermeld waar het vanuit ging en pro-Duitse advertenties zocht men er vergeefs. Die onschuld was façade. Feldmeijer, leider van de Nederlandse SS was de eigenlijke oprichter van de stichting, Kapteyn was zijn ondergeschikte. Saxo-Frisia was niet meer dan een onderafdeling van de Volkse Werkgemeenschap. Op 24 mei 1941 vond de oprichting plaats van een onderafdeling 'De Fryske Rie' te Leeuwarden. Conform de doelstelling werd een werkweekend gehouden. De eerste zodanige bijeenkomst vond plaats op 7 en 8 juni te Beetsterzwaag in Friesland. J.J. Uilenberg sprak er over het Drentse volkskarakter en hij bracht een zelfgeschreven schets 'De ôlde Jager' ten gehore. Ger Griever sprak 's avonds over het Groningse volkskarakter. De bekende Friese volkskundige S.J. van de Molen leidde zondagmorgen een excursie door de omgeving en in de middag werd alweer over het volkskarakter gesproken. Dit keer over dat van de Friezen. Spreker was R.P. Sybesma.

Uit de bijeenkomsten die werden georganiseerd of waaraan mede werd gewerkt door Saxo-Frisia in de jaren van de bezetting blijkt dat de vereniging toch vooral haar werkzaamheden in het noorden des lands had, c.q. dat zij daar de meeste weerklank vond met haar nazi-opvattingen.³²⁸ Twentse bijdragen trof men dan ook amper aan in *SF*. In de tweede jaargang (1940) in het derde nummer kon men er één artikel van Bezoen in lezen met de titel 'De Luie Evert'.³²⁹ Daar bleef het bij.

3.1.2 *Het Noorder Land (NL)*

Kapteyn zette ook een ander blad op met de naam *Het Noorder Land (NL)*. Daarmee hoopte hij een breder publiek te bereiken. Dat lukte niet helemaal. Er was een oplage van 1700 maar het aantal abonnees bedroeg krap aan 300.³³⁰ In *NL* verschenen uitermate kwalijke artikelen, waarin duidelijk naar voren kwam dat de vereniging de Blut und Boden-theorie aanhing.³³¹ Er stonden ook opwekkingen in om dienst te nemen bij de SS of de Landwacht.³³² 'Friezen en Saksen, twee loten van den Germaansen stam' was de titel van een rede die Kapteyn hield (de rede kwam later in druk uit) bij de oprichting van de vereniging Saxo-Frisia. Op de eerste ledenvergadering zette de voorzitter doel en werkwijze nader uiteen. Het kwam er in het kort op neer dat de stichting het aankweken van onderlinge waardering op den grondslag der volkscultuur in haar eigen uitingen en deze beoefend in den vorm van een werkgemeenschap wilde bevorderen.

Er werd in het eerste jaar slechts door twee personen uit Twente in het *NL* gepubliceerd.³³³ Broekhuis, een vrijwel onbekende regionalist uit Hengelo, bleek in 1943 secretaris van de stichting te zijn (en hij zou dat blijven tot mei 1944). Als zodanig volgde hij Van der Molen op die na een conflict moest aftreden. Buter hoorde tot de kring van Broekhuis' 'könnigen' (kennissen). Hij noemde Broekhuis later "n tragisch geval, hee is um persoonlijke reednn lid

³²⁷ *SF* 1940, 39-42.

³²⁸ De bijeenkomsten van de Stichting Saxo-Frisia alsmede de bijeenkomsten waarop de stichting gevraagd is haar werk toe te lichten, staan vermeld in de nummers. Daaruit en uit de kring van sprekers die de stichting lezingen hielden kan worden opgemaakt dat de rol van de Twentse regionalisten - uitgezonderd Broekhuis - nihil is. Passim.

³²⁹ Bezoen 1940, 39-42.

³³⁰ Zondergeld 1987, 385.

³³¹ *NL* 1942, 7.

³³² Idem, 251.

³³³ 'Over den oorsprong van het Twentsche Los Hoes' *NL* 1941, 15-23.

ewöördn van de NSB, mer hef wieders gin lilke dinge edoan.”³³⁴ Broekhuis was amateur cineast en het ligt voor de hand te veronderstellen dat de Twentse films die in collaborerende kringen gedraaid werden, van zijn hand waren. Kapteyn prees hem voor zijn werk “waarmede hij eerder de titel volkskundige verdient dan menig bedrijver van een papieren volkskunde”.³³⁵ Broekhuis schreef in *NL* onder meer ‘Saksenland. Drempel tot het Germaanse Rijk’.³³⁶ Zo onschuldig als Buter vermoedde was hij echter niet: zijn rol als secretaris van de stichting Saxo-Frisia zegt eigenlijk al voldoende. Zijn denunciatie van het tijdschrift *It Fryske Folk* dat “slechts een indifferent letterkundig blaadje [zou zijn] dat op geen enkele wijze gehoor gaf aan de richtlijnen van de SS” benadrukt de foute positie die hij innam.³³⁷ De tweede scribent was Hille Kleinstra, een Groninger van geboorte. Kleinstra was cineast en publiceerde regelmatig over films in ‘foute’ bladen. We zullen hem hieronder nog tegenkomen. Een andere volkskundige die wel over Twente publiceerde in *NL* was M.W.H. Heslinga.³³⁸

Een zekere G. Hofstede (die ons verder niet bekend is) publiceerde ook wel over Twente, noemde het het ‘land mijner vaderen’. Hij bracht zijn jeugdijaren in Twente door en betitelde Van Deirse als “mijn schoolvriend” met wie hij over de uitgestrekte heidevelden tot ver over de grens dwaalde.³³⁹ Voor hem waren Nederlanders en Duitsers “Van ééne stam, van ééne bloede.” Hoewel het lot hem beschoren had zijn leven lang in andere streken door te brengen voelde hij toch “meer dan ooit de banden des bloeds trekken en zijn hart ging uit naar zijn ‘Saksisch volk’ aan deze en gene zijde der staatsgrens, die heeft gescheiden, wat één was en nog altijd is in taal en afkomst en zeden.”³⁴⁰ Voor Hofstede sprak vooral ook uit de Twentse taal het Saksische karakter.³⁴¹

Ondanks Broekhuis, Kleinstra, Hofstede en Heslinga moet de kring van medewerkers aan het *NL* toch vooral in het Noorden worden gezocht. Dat zou zo blijven.

3.1.3 *De Schouw (SCH)*

In 1942 verscheen de eerste jaargang van *De Schouw (SCH)*. De ondertitel luidde: ‘Organ van de Nederlandsche Kultuurkamer gewijd aan het kulturele leven in Nederland.’ In het eerste artikel - met de veelzeggende naam ‘Wedergeboorte’ - van het eerste nummer schreef Goedewaagen dat de cultuur voor de grote beslissing van te zijn of niet te zijn stond. Wedergeboorte hield in: “de breuk met het verleden en het opengaan van een nieuw verschiep, genezing uit een ziekte door levenskracht.”³⁴² Uiteraard was die levenskracht voor hem te vinden in het nationaal-socialisme. Een breuk met het verleden? Dat was maar betrekkelijk. Hij bedoelde het recente verleden en de cultuuropvatting van de demo-liberale staat waarin alles op geld gewaardeerd was. Aansluiting aan de oude plattelandstradities werd juist gepropageerd op alle gebieden. Als bindmiddel van de gemeenschap en als wal tegen de als verderfelijker geziene stedelijke cultuur, die ook onder de plattelanders steeds meer navolging vond. Ook

³³⁴ Mededeling Buter, 5-2-2000.

³³⁵ *NL* 1943, 191.

³³⁶ Broekhuis 1943, 288-292.

³³⁷ “Ten slotte meenen wij te moeten opmerken, dat de wijze, waarop de Fryske Rie en zijn leider hun taak meenen te moeten opvatten, tot ernstige bezwaren aanleiding geeft. Het verplichte contract wordt niet onderhouden, ‘It Fryske Folk’ wordt niet geredigeerd overeenkomstig de doelstelling der Stichting, doch wordt hoe langer hoe meer een indefferent [sic] letterkundig blaadje”. Get. G.B. Broekhuis, secretaris van de Stichting Saxo-Frisia (ongedateerd stuk), Saxo-Frisia doc.II -718, 6. (arch. Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie).

³³⁸ Heslinga 1942, 44.

³³⁹ Hofstede 1943, 286.

³⁴⁰ Ibidem, 281.

³⁴¹ Ibidem, 283.

³⁴² Goedewaagen 1942, 1-2.

Broekhuis komen we weer meer dan eens tegen. Hij hekelde de verstedelijking van het platteland. In een artikel ‘Het platteland en de film’ verwoordde hij zijn zienswijze:

De kapitalistisch-individualistische tendenzen, welke door de Fransche revolutie in Europa de heerschende waren geworden op elk gebied des levens, die zich deden gelden, op politiek, economisch, sociaal en kultureel terrein, hebben de oude saamgebundelde volksgemeenschap gebroken en een steeds diepere kloof doen ontstaan tusschen stad en platteland. Zij hebben geleid tot de ontwikkeling van een volkomen stedelijke beschaving en hebben het platteland zijn oude geestelijke en kunstzinnige waarden ontnomen. Zij hebben ook de plattelandsbevolking aangevreten, haar van den oudere kultuurschat aan volkskunst en volksgebruiken, voor een groot deel vervreemd en ze zouden langzamerhand het platteland in een kunst- en kultuurloze woestijn herschape hebben indien op het land niet de tegenkrachten waren gegroeid, die – althans in sommige streken – tot een herleving van volksgebruiken en volksfeesten hebben geleid.³⁴³

Broekhuis stond met die zienswijze niet alleen. In wezen dacht Jans er ook zo over. Ook de Almelose architect wilde de plattelandsgemeenschap herbinden en opnieuw aanknopen bij de oude ter ziele gegane plattelandscultuur. Hun visies liepen een eindweegs parallel. Het verschil met Broekhuis was dat de weg van die laatste uitmondde in collaboratie. Hij wenste de gemeenschap te binden in nationaal-socialistische geest. Dat maakte hem in de ogen van Butter een melaatse. Toen die hoorde van het NSB-lidmaatschap van Broekhuis had hij nog éénmaal een gesprek met hem waarin hij alle banden verbrak.

Ook de inleidende tekst van het eerste nummer, van Goedewaagen zelf, bevatte een tekstfragment dat Jans uit het hart gegrepen moest zijn, al zou hij een en ander wellicht iets anders verwoorden: “Achter ons liggen straks de van bodem en volk losgeslagen architectonische constructies, waarin de godheid van het Nut zijn tempel heeft gebouwd.”³⁴⁴

De bijdragen van Broekhuis handelden voornamelijk over de film(kunst) en de propaganda waarde ervan, die men niet moest onderschatten. De Nederlandse filmkunst, zo betoogde hij, was voor de tiende mei 1940 altijd als een stiefkind behandeld. De regering had nooit iets positiefs voor de film betekend, beperkte zich tot het heffen van vermakelijkheidsbelasting en filmkeuring. Die laatste instelling werd geleid door - en hier citeerde hij de leider van het filmgilde - “den soc.democ jood D. van Staaveren”³⁴⁵.

De *SCH* bood regelmatig artikelen over de betrekkelijk nieuwe filmkunst. Hille Kleinstra, de Groninger regionalist die, zoals we hiervoor al zagen, wel eens over Twente schreef, noemde in zijn artikel ‘De culturele taak van de smalfilm’ de propagandarolprent ‘De Eeuwige Jood’ een voorbeeld van een goede cultuurfilm.³⁴⁶ In datzelfde artikel prees hij o.a. Klaas Jassies die “op uitstekende wijze, tijdens een tournee, een programma van folkloristische films” inleidde. Kleinstra schreef vaker artikelen over film en filmkunst in de *SCH*.³⁴⁷ Een enkele keer recenseerde hij streektaalboeken. Hij beweerde dat de boeken uit de diverse streken van ons Nedersaksisch gebied goed te lezen waren voor een ieder die enigszins ingevoerd was in die streektaalen, maar dat vooral het Twents en Achterhoeks “moeilijk uit te spreken waren voor wie er niet geboren en getogen is”. Er waren echter geen Twentse publicaties om te bespreken.

De verschillen tussen de Oostnederlanders en hun oosterburen werden gebagatelliseerd en a fortiori die tussen de Tukkers en de Munsterlanders: “Zelfs zij, die aannemen, dat er werkelijke verschillen bestaan tussen ‘den’ Nederlander en ‘den’ Duitscher, zullen toch moeten toegeven, dat tusschen een Twentenaar en iemand uit Munsterland deze verschillen geheel zijn

³⁴³ Broekhuis 1942b, 447-450.

³⁴⁴ Goedewaagen 1942, 2.

³⁴⁵ Broekhuis 1942a, 401.

³⁴⁶ Kleinstra 1942, 371.

³⁴⁷ Bijvoorbeeld ‘Rumoer om de kleurfilm’ *SCH* 1944, 99-100, ‘Jeugd en Film’, *SCH* 1944 273, ‘Film en Draaiboek’, *SCH* 1944, 478-480.

verdwenen.³⁴⁸ Wie dacht dat deze tekst door een Twentenaar geschreven was kwam bedrogen uit. De schrijver was een Drent, Johan Teunisz. Alweer, deze tekst had afkomstig kunnen zijn van bijvoorbeeld Van Deinse, Dingeldein of Jans, maar deze namen zoeken we vergeefs in dit fraai uitgevoerde ‘deutschfreundliche’ blad.

3.2 VAN PERSOON TOT PERSOON: HOUDING (OVERIGE) TWENTSE REGIONALISTEN

De bekende Twentse regionalisten lieten zich dus niet strikken voor medewerking aan organisaties of bladen die - de een meer openlijk dan de ander - collaboreerden met de Duitse bezettende macht. Waarmee hielden ze zich in die jaren dan wel bezig? We kunnen op die vraag slechts een antwoord krijgen door de individuele personen die wij als regionalisten tegenkwamen in het voorafgaande hoofdstuk te volgen in hun bezigheden en tegelijkertijd die bezigheden te bezien op hun eventuele ‘Deutschfreundlichkeit’. We zullen de rij regionalisten aflopen. Voor de overzichtelijkheid gebeurt dat alfabetisch.

Bezoen was door de gebeurtenissen van mei 1940 volledig van Nederland afgesloten. Maar in gedachten vertoefde hij er toch steeds. In de koele avonduren in Buitenzorg werkte hij aan een manuscript waarin hij op populaire wijze de honderden Twentse woorden, uitdrukkingen en gezegden die hij had verzameld in de loop der jaren verklaarde en etymologiseerde. Dat alles werd geschreven in een eenvoudige leesboekstijl, zodat de kennis te zijner tijd onder het volk kon komen. Ondertussen mengde hij zich in een dispuut in het *Bataviaas Nieuwsblad* van 9 juli 1940 over door sommigen gewenste aanpassing van het Wilhelmus. De meeste Nederlanders waren om begrijpelijke redenen niet erg gecharmeerd meer van alles wat Duits was, of zo heette. Het verlangen om in de tweede regel van het volkslied ‘Dietsch’ te zingen in plaats van ‘Duits’ werd in genoemde krant punt van discussie. Het geval op zich is niet van grote importantie, maar het schetste wel waar Bezoen politiek stond. Een ons verder niet bekende Dr. Brugmans had in deze kwestie beweerd dat men het woord Duits gewoon kon laten staan, op grond van het feit dat ‘Duits’ in de zestiende eeuw en ook later bepaald ‘Nederlands’ betekende. Er zou dus geen enkele aanleiding zijn voor een aanpassing. Een taalhistorisch argument dus. Bezoen nu schreef:

Die (reden) is er natuurlijk wél. Het is alleen de vraag wat men het zwaarst wil laten wegen, de geschiedenis of het hedendaagse gevoel en spraakgebruik. En zelfs dat lijkt mij nauwelijks een vraag. Want in onze tijd heeft de tweede regel nu eenmaal een dubbelzinnige betekenis gekregen, die er vroeger (toen het ‘Duitse Rijk’ nauwelijks bestond en althans geen bedreiging vormde voor de lage landen) niet in school, maar die nu de Nederlander grondig hindert. Zo grondig dat het voorstel tot wijziging allerm minst hoeft te getuigen van een tekort aan historisch besef of historische kennis, zoals Dr. Brugmans onderstelt, of zelfs van de willekeur van een kortstondig ogenblik.

Verderop in het artikel:

Wanneer een plaats in het nationale lied niet meer strookt (en in de eerstkomende eeuwen niet meer zàl stroken!) met de gevoelens der natie, dan dient die plaats gewijzigd te worden juist omdat een v o l k s l i e d niet alleen een goed geconserveerd erfstuk maar ook een manifest en een strijdlid zij. En de tweede regel stròokt niet met onze gevoelens, alle historische verduidelijking ten spijt. Bij de aanhef van het Wilhelmus in de oude vorm voel ook ik mij tegen beter weten in beschaamd. En daarom zinge men: van Dietsen bloed.³⁴⁹

En als de vorm ‘Dietsch’, van huis uit Vlaams was, zoals sommigen betoogden, dan gold voor Bezoen ‘Liever Vlaams dan Duits.’ Meer op zijn vakgebied hield hij in 1941 een pleidooi

³⁴⁸ Teunisz 1942, 112.

³⁴⁹ *Bataviaas Nieuwsblad* 8-9-41.

voor het opnemen van woorden uit de streektalen in het algemeen Nederlands. Zó deden ook de grote Nederlandse dichters uit de zeventiende eeuw. De algemene taal werd er sterker, beter door. Hij wees er daarbij op dat taaleenheid geen eenvormigheid behoefde te betekenen, maar berustte op het streven naar een taalgemeenschap in wijdere zin. Hij wilde een eenheid in verscheidenheid, hij was voor een taaleenheid, dus voor een nationale eenheid. In *Het Middelbaar Onderwijsblad* herdacht Bezoen Menno ter Braak “deze erflater der beschaving, die hij een der boeiendste schrijvers uit de periode 1900-1940” noemde. “Een letterkundig en politiek essayist, die zijns gelijke in Nederland niet vond, die de meeste van zijn buitenlandse kunstbroeders niet in Europese vermaardheid, maar in kwaliteit overtrof.” De in het Meinummer van het maandblad *Groot-Nederland* opgenomen kroniek van Ter Braak, zijn allerlaatste publicatie, noemde Bezoen, “De laatste woorden van een vrij man, een der laatste stalen van onafhankelijkheid die Holland onder ogen heeft gekregen. Thans wordt men er bezocht met Blut-und-Boden-geschrijf, met Blubo-literatuur zoals Ter Braak het afkortte. Hij heeft het gevreesd. Zijn bittergestemde kroniek zullen wij publiceren, opdat men hem niet vergete.”³⁵⁰

In december 1941 werd Bezoen gemobiliseerd als hospitaalsoldaat. In maart 1942 werd hij in een kamp opgesloten, net als de andere Nederlanders. Van Bandoeng, waar hij zich tijdens de capitulatie van het Indisch leger bevond, werd hij in juni 1942 in gevangenschap naar Tjilatjap getransporteerd. Daar leden de kampbewoners onder het schrikbewind van een zekere luitenant Takita, die door hen als ‘Alva’ werd aangeduid. Stiekem meegenomen studieboeken werden afhandig gemaakt, hongerrantsoenen werden toebedeeld, ziekten braken uit. Bezoen verhuisde later naar het kamp te Tjimahi, dan naar Batavia. Daarna ging hij met enige duizenden scheep naar Priok in de steenkolenruimen van een oude vrachtvaarder en vier dagen later, het was in mei 1944, werden ze te Emmahaven aan wal gezet om meteen in snel tempo, gepakt en gezakt met hun armzalige bezittingen, door te marcheren naar Padang en dan tenslotte naar Pakan Baroe. Van daaruit wensten de Japanse bezetters een spoorlijn door de krijgsgesvangenen te laten aanleggen met een lengte van 180 kilometer. Ten koste van veel mensenlevens en veel ellende is dat plan gerealiseerd. Bezoen berichtte er vlak na de bevrijding, nog steeds van uit het kamp Pakan Baroe, over in *De Groene Amsterdammer*.³⁵¹ Hij deed dat noodgedwongen uit het hoofd, omdat het dagboek dat hij gedurende zijn gevangenschap had bijgehouden, door de bewakers was afgepakt.

Adriaan Buter sloot zich aan bij de Nederlandsche Unie en werd bureauchef van de Enschedese afdeling. Die had haar hoofdkwartier in het eerbiedwaardige Elderinkshoes uit 1783.³⁵² Buter had ontslag genomen bij het *Volksblad voor Enschede*, toen die krant door de bezetter werd gelijkgeschakeld. Hij zette zijn werkkraft een tijdje in bij meester Bernink in het museum Natura Docet. Zijn kennis en inzet werden er hogelijk gewaardeerd. Hij ging verder met zijn principiële verzet. Samen met onder andere partijgenoot Hennie te Riet uit Almelo schreef hij brieven naar talloze leden van de Nederlandse Jeugdherbergcentrale - waarin beide een rol speelden - om hen op te roepen geen gebruik meer te maken van deze jeugdherbergen, nu deze verworpen waren tot honken van de jongerenafdeling van de NSB, de Nationale Jeugdstorm. Buter kreeg een baan op het distributiekantoor te Enschede. Hij werkte er met anderen, onder meer met zijn latere vrouw, Alie Wisselo, aan de verzorging van joodse onderduikers. In hun huis bewaarden ze materialen die nodig waren om valse papieren

³⁵⁰ *Middelbaar Onderwijsblad*, 467.

³⁵¹ *De Groene Amsterdammer* 1-11-1945.

³⁵² In die hoedanigheid bezocht hij Cato Elderink en verzocht haar een historische bijdrage te leveren voor het orgaan van de Unie ter stede *Oet 't Elderinkshoes*. De schrijfster zegde toe en spoorde Buter bij deze gelegenheid aan om zich verder te verdiepen in de kennis van taal en volk van Twente en zich tot een deskundige te ontwikkelen op dat gebied. Het was de enige ontmoeting tussen hen beiden.

te vervaardigen.³⁵³ Buter ergerde zich na de oorlog wel aan het feit dat sommige apert foute folkloristen, zoals D.J. van der Ven (1891-1973) uit Arnhem, na luttele jaren weer werd toegestaan te publiceren.³⁵⁴

Johan Buursink werkte in de vooroorlogse jaren op het kantoor van een joods bedrijf. Een van zijn collega's werd weggevoerd en - naar later bleek - vergast. Mede wellicht daardoor kwam Buursink in het verzetswerk terecht. Bij de communisten. Jammer genoeg heeft hij over die periode nauwelijks iets los gelaten. Wel schijnt hij erover te hebben geschreven in zijn niet gepubliceerde memoires.³⁵⁵ Een tipje van de sluier werd later opgelicht door Buter in zijn rubriek 'Bij ons in het Oosten' waarin hij schrijft:

De oorlogservaringen van Johan Buursink zijn niet alleen boeiend, maar ook uitzonderlijk. Ze werpen vragen op van levensbeschouwelijke aard, de vragen waarmee Johan Buursink al decennia lang heeft geworsteld. Waarom heeft uitgerekend de beul van Enschede, de SD-chef E. Schöber die tal van illegale werkers vermoordde, hem met een handdruk laten gaan en 'auf Ehrenwort' beloofd hem niets meer in de weg te zullen leggen?³⁵⁶

Van Deinses werk werd geroemd in de *Schouw*. Kleinstra schreef over het goede werk van Van Deins die wel sprak voor zalen van 700 man over het streekeigene. Maar de toegomen belangstelling had volgens Kleinstra ook een keerzijde:

Hij is een der eersten geweest, die heeft geschreven en gesproken over het mooie gebruik, dat even na Pinksteren plaats vond op de Ageler esch, waar nog telken jare groote broden worden verdeeld onder de armen der gemeente. Dit jaar heeft men in de krant kunnen lezen, hoe de reportagewagen van den omroep het gebeuren wilde uitzenden, zeer tegen den zin van de boeren van den Ageler esch. Het slot was dat men tenslotte wegtrok van de oude plek, den "boeken" waar sinds menschenheugenis de brooduitdeeling plaatsvond en is gegaan wat verderop, waar de kabels van de microfoons hen niet meer konden bereiken.³⁵⁷

Van Deins zelf schreef niet in de foute bladen. Hij schreef helemaal niet meer, integendeel. De eens gevierde spreker trok zich meer en meer terug uit het openbare leven. Hij raakte in de versukkeling en beleefde een treurige oude dag. "Het waren helaas al te veel jaren", zou zijn zoon later spijtig opmerken.³⁵⁸

Dingeldein die al jaren een dagboek bijhield (in 57 schoolschriften) lééd eronder dat zijn Joodse leerlingen uit de klas waren weggevoerd.³⁵⁹ Toen hij het bericht van deportatie ontving maakte hij nog eenmaal een schoolfoto, de laatste waar ze nog allemaal opstonden. Op 18 november 1942 toen de Denekampers hoorden dat hun Joodse dorpsgenoten de avond ervoor waren weggevoerd schreef hij: "Wij zijn zeer onder de indruk van dit bericht en hebben deernis met de ongelukkigen."³⁶⁰ Geen der leerlingen overleefde de bezetting.

Uit de aantekeningen bleken duidelijk zijn anti-nazigevoelens. Reeds op 30 mei 1940 tekende hij over de krant op: "'t Is de moeite niet meer waard kranten te lezen. Velen zeggen hun blad op. 't Is alles Duitse eenheidskost". Het werken aan school werd steeds moeilijker; onder meer omdat er niet voldoende brandstof was werd de school gesloten op 22 januari 1942. Einde juni 1943 was Dingeldein door de gebeurtenissen non-actief. Op 3 april 1944 begon hij

³⁵³ Mededeling Buter, 5-2-2000 en het *Inschr.* 2000, 27.

³⁵⁴ Mededeling Buter 5-2-2000.

³⁵⁵ TC 01-01-1993.

³⁵⁶ Mededeling Buter 5-2-2000.

³⁵⁷ Kleinstra 1943, 545-555.

³⁵⁸ Hij overleefde de oorlog, en overleed totaal versomberd in 1947. Op zijn grafsteen stond kernachtig maar wel in het Nederlands: Hij had Twente lief.

³⁵⁹ In mei 1985 werden zijn dagboek aantekeningen gepubliceerd door de Stichting Heemkunde Denekamp. Er bleek zeer grote belangstelling voor. Dezelfde maand verscheen een tweede oplage, tien jaar later een derde.

³⁶⁰ Dagboek Dingeldein, 59.

nog weer even, maar de school werd gevorderd op 1 oktober datzelfde jaar. Er zouden 1000 à 1100 Duitse soldaten in worden gelegerd. De NSB-burgemeester, J.A. Eekhof, noemde hij in zijn dagboeken consequent ‘het surrogaat’. Op 13 april 1942 - de burgemeester was pas benoemd en kende Dingeldeins opvattingen nog niet - kreeg het schoolhoofd een uiterst aanlokkelijk aanbod:

’s Avonds bezoek van ‘het surrogaat’, die uiterst vriendelijk en beleefd is. Hij wil mij eershalve het ambt van gemeentelijk archivaris aanbieden, o.m. om mijn verdiensten voor de geschiedkundige wetenschap. Mijn werk zou zijn een verzameling van boeken of artikelen, die op Denekamp betrekking hebben, bijeen te brengen, en in andere archieven een onderzoek instellen naar stukken die voor de gemeente Denekamp van belang zijn. Ook zou ’t wenselijk zijn, een beknopte geschiedenis van Singraven of van Denekamp samen te stellen. Dit verzoek brengt mij in grote verlegenheid, maar ik heb besloten, voor het ambt te bedanken.³⁶¹

Dingeldein zou later een uiterst stroeve verhouding met Eekhof krijgen. Hij negeerde, hoewel geïnviteerd, zijn installatie. In plaats daarvan ging hij met Lud Stroink naar Brecklenkamp en de bergvennen “waar ’t wel zo mooi was.”³⁶² Ook later sloeg Dingeldein nationaal-socialistische uitnodigingen af. Dat kwam hem op een berisping te staan. Door een NSB-er ter plaatse werd Dingeldein, zo tekende hij op de dertiende juli 1942 aan, “een spion in dienst [...] van de Engelsen” genoemd. Naar aanleiding van de april/meistaking werd Dingeldein in de nacht van 1 op 2 mei, samen met 14 andere Denekampers opgepakt als gijzelaar. Hij moest onder, vooral lichamelijk, moeilijke omstandigheden in het strafkamp te Vught verblijven. Op 12 juni kwam hij vervroegd vrij wegens medische omstandigheden. Dingeldein probeerde zich zo goed en zo kwaad als mogelijk voor de gemeenschap in te zetten. Toen de klokken uit de torens werden gehaald door de bezetters heeft hij veel moeite gaan om die van Overijssel te behouden. Bovendien spande hij zich erg in om Natura Docet, dat ook telkens door verhuizing en inkwartiering geplaagd werd, te redden.

Cato Elderink schreef een artikel met de veelzeggende titel ‘Over één worden en één blijven’ in 1940.

In ‘nen zwoaren stried, duur ’n bitter lot, in oorlog en ellènde zeent de stérke bände ‘esmeed, dee oonze pro-veenciën biejeene hoaldt en ook Twénte, dat bescheiden heuksken eerde, der vaste bi-an hebt ‘eknupt.’ En verderop over de moeilijke tijden wat “oons tot troost kan wézen, veule wi-j deep en weete wi-j wisse, stérk is in oonze hárten de leefde vuur oons laand en vuur oons volk en oonverbrekkelik vaste is met et vaderland ook oons Twénte verboonden.”³⁶³

Een heel ander geluid dus dan wat de Drent Theunisz had laten horen! De schrijfster stierf in 1941, 70 jaar oud. Ze liet een gedicht achter op haar geliefde plekje bij de Buurserbeek. Ze nam daarin afscheid van het leven. Uit haar werk of gedrag sprak geen woord van sympathie met de bezetters en van publicatie in enig ‘fout’ blad is niets bekend.

Jans voelde zich aangetrokken tot de Nederlandsche Unie, vooral omdat die anti NSB was, zo werd later gezegd.³⁶⁴ Als architect brak, door de onzekerheden die de oorlogs- en bezettings-tijd nu eenmaal met zich mee brachten, voor hem een slappe tijd aan. Gelukkig kreeg hij een grote opdracht: het opmeten van oude boerderijen. De landbouwhogeschool te Wageningen maakte het project financieel mogelijk. Als werkterrein kreeg Jans Twente toegemeten. Samen met zijn tekenaar Wim Morsink trok hij er, veelal fietsend, op uit. Maar er werd ook nog

³⁶¹ Ibidem, 48.

³⁶² Ibidem, 57.

³⁶³ Cato Elderink schreef dit artikel enige maanden voor haar dood. Het werd voor het eerst gepubliceerd in *TL* 1948, 9-6; opnieuw afgedrukt in *JBT* 1962, 12.

³⁶⁴ Löwik 2001, 83.

wel gebouwd en gerestaureerd. Uit het oogpunt van het regionalisme zat er zelfs een zeer interessante opdracht bij. Van de gemeente Tubbergen kreeg hij de gelegenheid de charmante waterradmolen op het erve De Mast tussen Ootmarsum en Vasse grondig op te knappen. Maar de gemeente kon zelf niet alle geld bijeenbrengen. Daarom werd voor aanvullende financiële middelen een actie op touw gezet. Wie het goed voor had met het uit het oogpunt van volksbouwkunst belangrijke gebouwtje werd verzocht een bedrag te schenken. De architect zond diegenen die voor de restauratie in de beurs hadden getast een door hem vervaardigd Twents gedicht met tekening toe. Ook op de gerenoveerde ‘valmölle’ kwam een gedichtje in de ‘modersproake’. De gemeente Tubbergen, met aan het hoofd de beruchte NSB-er Von Bönninghausen, had dus een deel van de kosten voor zijn rekening genomen. “Het lidmaatschap van de Kultuurkamer is verplicht voor allen, die werkzaam zijn op het door de taak van deze organisatie bestreken gebied”, las men onder andere in de *SCH*.³⁶⁵ Dat was in januari 1943. Jans had de molen opgemeten in 1942 en gerestaureerd in 1943. Ondertussen vorderden zijn opmetingen maar traag. In de zomer van 1942 stuurde hij een verslag naar Wageningen omtrent zijn opdracht. “De opmetingen zijn tot in de finesses verzorgd. Vele mooie foto’s van exterieur en interieur werden gemaakt, zoodat ook over de kleinste onderdelen volledige gegevens zijn verzameld.” Daar bij gevoegd waren “gegevens over de meest kenmerkende gevelversieringen, vastgelegd in een 50- tal potloodtekeningen van boerderijen en schuren die naast de foto’s ontstonden.”³⁶⁶

De opdracht zou niet in de afgesproken tijd kunnen worden volbracht. Maar niet slechts de andere werkwijze verklaarde de overschrijding van de afgesproken tijd. Steeds vaker werd Twente het doelwit van bommenwerpers. Reeds op 11 juni 1940 waren er bommen op Almelo gevallen. Zeven mensen hadden daarbij het leven verloren. Sedertdien bleef het roerig in de lucht. Telkens weer vielen er door bombardementen en beschietingen en het neerstorten van vliegtuigen doden en gewonden. Steeds meer Almeloërs ontvluchtten hun stad. Ook Jans durfde niet verder aan zijn tekeningen te werken. Hij stopte ze in een kluis. De opdracht voor Wageningen bleef maanden liggen, zonder dat er nog een streep op papier werd gezet. Later nam het bouwwerk weer toe. In een brief maakte hij gewag van een “stroom van opdrachten” die hem tegemoet kwam, “omdat ik als architect ontdekt ben”.³⁶⁷ Hij was daarenboven benoemd tot supervisor over de wederopbouw van boerderijen in Drenthe “met de opdracht praktisch en esthetisch een topresultaat te halen”. Kon dat allemaal maar, zonder lidmaatschap van de Kultuurkamer?

Een merkwaardig licht op de houding van Jans tegenover collaborerende instanties wierp zijn deelname aan een prijsvraag over het Saksisch boerenhuis van einde 1943. De prijsvraag wilde de aandacht van de architecten richten op een bouwkundig probleem waarvoor te weinig aandacht was: het verdwijnen van de verscheidenheid aan traditionele boerderijtypen door het ontstaan van nieuwe bedrijfsmethoden in de landbouw aan het einde van de negentiende eeuw. De ontwikkelingen hadden geleid tot ‘verbastering der oertypen’: “Over het geheele land zag men dezelfde typen van boerderijen oprijzen, onboersche, villa-achtige bouwsels, die met het traditionele boerenhuis opzettelijk niets meer gemeen hadden, ook hierin meende men alle traditie te kunnen negeren.”³⁶⁸ In Saksenland was men nog niet zover als in Friesland waar men een modern type ontwikkeld had dat aan moderne behoeften voldeed en toch waardig aansloot bij de historische inheemse boerderij. “In Saksenland is men nog niet zoo ver, dat een nieuw modern type in overeenstemming met het oude Saksische boerenhuis, algemeen is erkend en aanvaard, al is door een enkeling ook veel gedaan om begrip hiervoor te wrek-

³⁶⁵ Spanjaard 1943, nr. 1. 16.

³⁶⁶ Löwik 2001, 89.

³⁶⁷ Ibidem, 90.

³⁶⁸ Prijsvraag Saksisch Boerenhuis (arch. NIOD).

ken”.³⁶⁹ Wie was die ‘enkeling’ kon men zich afvragen? Was het Jans? De tekst van de prijsvraag had van hem kunnen zijn en wás wellicht ook van hem. Jans was immers de leider van de jury die de ingestuurde ontwerpen moest beoordelen. Op bovenstaande prijsvraag kon niet zoveel tegen zijn. Maar waar wel grote bezwaren tegen konden bestaan was de instantie die die prijsvraag uitschreef: De Nederlandsche Landstand, een apert ‘foute’ organisatie.³⁷⁰ Hoever ging Jans om zijn ideaal van een modern boerenhuis op de traditie gestoeld uit te dragen? Was hij lid van de Kultuurkamer? Onderzoek daarnaar leverde geen bewijs zoals een aanmeldingskaart op, maar dat kan heel goed te danken cq te wijten zijn aan de uiterst lacuneuze staat waarin het archief van de Kultuurkamer zich bevindt. Jans’ lidmaatschap ligt gezien het bovenstaande voor de hand. De restauratie van De Mast in Tubbergen, uitgaande van de gemeente, versterkt dit vermoeden. Globaal oordelende kan men op zijn minst stellen dat Jans niet kieskeurig was bij het zoeken naar bondgenoten om zijn ideaal naderbij te brengen. Want aan dat ideaal, Twente Twents te laten zijn, werkte hij onvermoeid. Hij hield vele lezingen in deze oorlogsjaren. Thema’s waren regionale bouwkunst, Twentse humor en dergelijke. Jans hield deze lezingen in het Twents en dikwijls droeg hij daarbij werk voor van Cato Elderink en Johanna van Buren. Van deze laatste betreurde hij dat er nog geen dichtbundel verschenen was.

Door de toenemende bombardementen, ook op het oosten van Nederland werd het gevaarlijk zich op weg te begeven. De bouwprojecten en boerderijopmetingen kwamen zo’n beetje tot stilstand. Almelo werd enige keren getroffen. Het gezin Jans week uit naar een boerderijtje in Geesteren om daar het einde van de oorlog af te wachten.

Het Fleringse schoolhoofd Kuiper speelde een opmerkelijke rol in de periode 1940-1945. Reeds tijdens de Eerste Wereldoorlog maakte hij uitgebreid kennis met het leger. Hij moest toen in dienst, werd bevorderd tot sergeant en was werkzaam aan de mulo-afdeling van de militaire cursussen te Ede. Later gaf hij als officier-leider cursussen te Hengelo. Tijdens de Tweede Wereldoorlog ondernam hij vele waardevolle activiteiten voor het verzet. Hij werd er voor gedecoreerd met het officierskruis, het mobilisatiekruis en het oorlogsherinneringskruis. Mede als gevolg van zijn grote verdiensten werd Kuiper in 1949 bevorderd tot majoor bij de infanterie.³⁷¹

Op last van de bezetter hield de *NTAC* van Vloedbeld, in 1940 op te verschijnen. Verdere bijzonderheden in het licht van onze studie zijn over Vloedbeld in deze tijd niet te melden. Hij heeft de oorlogsjaren meebeleefd zoals de meeste andere Nederlanders. Vloebelds zoon Gerard, die in de jaren vijftig voor het regionalisme een rol op het tweede plan vervulde, hield zich wel met verzetszaken bezig.³⁷²

Zoals Vloedbeld verging het ook de andere Twentse regionalisten. Klaas Jassies verbleef in de oorlog bovendien een tijdlang in het sanatorium te Hellendoorn. Hij werd er wel bezocht door Johanna van Buren. Ze gaven elk tijdens deze jaren, buiten de Kultuurkamer om, een dichtbundel uit: Johanna van Buren *Zunnebloome* in 1941 en Jassies *Dwerrelde Blaere* in 1942. Van Meyling, Schneider en Ter Kuile is niets bijzonders te melden. Men vindt hun na-

³⁶⁹ Ibidem.

³⁷⁰ Naar analogie van de Duitse Reichsnährstand werd ook in Nederland een op de nationaal-socialistische ideologie geënte eenheidsorganisatie opgericht die allen zouden omvatten die rechtstreeks en zelfstandig bij de voedselproductie betrokken waren. Uiteindelijk - nadat een eerdere poging, fusie tussen het Boerenfront van de NSB en de andere organisaties in de zomer en herfst van 1940 was mislukt - werd op 22 oktober 1941 de Nederlandsche Landstand in het leven geroepen. Alle boeren, tuinders en vissers werden geacht automatisch lid te zijn. De grote nationale organisaties die weigerden op te gaan in de Nederlandsche Landstand, onder leiding van de NSB-er en SS-er E.J. Roskam, werden ontbonden.

³⁷¹ *Nen aovend by zövenhoezen Jaan*, 4.

³⁷² *Het Rectorshuis* 2001, 9-15.

men niet in de cartotheken van het NIOD, noch in die van de zuiveringsdossiers. De belangrijke maatschappelijke posities die enigen van hen na de oorlog bekleedden en het feit dat in een relatief kleine en overzichtelijke regio als Twente ‘fout’ gedrag in de oorlog moeilijk verborgen kon blijven, maakt het meer dan waarschijnlijk dat ze van openlijke ‘Deutschfreundlichkeit’ geen last hadden. Op zijn minst. Van Heek, regionalist op afstand, steunde het moedige verzetswerk van de Enschedese dominee Leendert Overduin financieel. Ook de weduwe van zijn halfbroer, Edwina van Heek -Burr-Ewing, maakte zich verdienstelijk: “In die jaren heeft zij goede diensten aan de geallieerde zaak en die van Nederland bewezen zonder acht te slaan op de mogelijke consequenties.”³⁷³

3.3 INTERLOOG

De Twentse regionalisten hebben zich niet schuldig gemaakt aan enigerlei vorm van collaboratie. Daarbij steekt de Twentse kring van regionalisten gunstig af bij die van Groningen, Friesland en Drenthe. Van diegenen die later een rol van enige betekenis speelden in het Twente regionalisme kan hetzelfde worden gezegd. Het blad *Saxo-Frisia* kreeg zo goed als geen medewerking van de Twentse regionalisten. Datzelfde gold voor het *Noorder Land*, de meer populaire uitvoering. Twentse regionalisten zijn ook anderszins niet opgetreden als propagandamakers voor de Blut und Bodentideologie en hebben zich op geen enkele wijze door de bezettende macht voor het (foute) karretje laten spannen. Van Buursink en Buter en Kuiper is bekend dat ze verzetswerk hebben verricht. Vloedveld, Van Buren, Meyling, Ter Kuile, Dingeldein hebben zich niet anders gedragen dan de grote meerderheid van de Nederlandse bevolking in deze tijd, dat wil zeggen, ze probeerden zo goed als dat ging deze kwade periode door te komen, zorgend voor zich en de hunnen. Jans had kieskeuriger kunnen zijn. Overdreven heroïsch kan men deze houding niet noemen, onbegrijpelijk was zij ook niet. Cato Elde-rink, een dame op leeftijd, ze was van 1870, stierf in 1941. Van Deinse takelde geheel af en bracht zijn laatste jaren in versukkeling door. Bezoen zat in een Jappenkamp.

---

³⁷³

Wynia 1997, 9

Hoofdstuk 4: 1945-1950

De nivellering der gewestelijke verschillen, de uniformering der staatsinwoners heeft uit leidende intellectuele kring waarschuwingen opgeroepen, al geloof ik dat het 'nationalisme' [...] nog zo'n sterke greep op de bevolking heeft, dat elke regionalistische stroming nog steeds op wantrouwen moet rekenen.³⁷⁴

4.0 INLEIDING

Aan het begin van ons betoog stonden we stil bij de regionalistencongressen die de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog werden gehouden. In het nationale koor van de regionalisten bliezen de Twenten een bescheiden potje mee, ze hoorden niet bij diegenen die de beginmelodie inzetten, evenmin zetten ze ideologisch de toon. De beschouwingen omtrent het regionalisme kwamen uit het Zuiden en het Noorden. Voor de duidelijkheid nog eens: de Twenten sloten zich aan bij de opvattingen van gematigde sprekers die voor het regionalisme vooral een plaats zagen op het culturele vlak. De gewesten waren voor hen deel van een geheel - Nederland - en dat moest vooral ook zo blijven. Men hoorde de opvatting doorklinken in betogen van onder andere Buter en Jans, al ligt het voor de hand dat ze dat ieder op hun eigen manier verwoordden. Jans hield in 1948 tijdens het tweede congres, dat gehouden werd van 9 tot 11 april, een lezing over 'De volkscultuur in het oosten van het land'. Twente kwam daarmee dus wel aan het woord, maar niet voor zover het de theoretische grondslagen van het begrip regionalisme betrof. Deze regio vervulde geen voortrekkersrol.

Jassies die ook het woord voerde bij dat congres, moest desgevraagd toegeven dat er in zijn gewest voor regionalisten niet veel was om op te roemen. Toen hij werd uitgenodigd te spreken over Overijssels regionalisme, verklaarde hij zich niet bevoegd. Hij legde aan de toehoorders uit dat een Overijssels gevoel niet bestond, maar een Twents gevoel des te sterker. In dat verband kon hij wijzen op het bestaan van een Twentse vereniging in Zwolle.³⁷⁵ Jassies sprak over de dreigende culturele vervlakking. De teneur van zijn betoog was defensief van aard. Hij liet het bij een opsomming van de verschillende instituten en organisaties die (weleens) wat deden voor de gewestelijke cultuur.³⁷⁶ Veel was dat niet. De vertegenwoordiger van de Achterhoek kon zelfs met dat schamele beetje niet aankomen. De *Geldersche Courant* schreef daarover: "De Oost-Nederlanders onder hen [de regionalisten op het congres] stonden met schaamrode kaken. Wel was hun bekend dat in hun gebieden steeds heftig werd afgegeven op het 'centraliserende Den Haag' en het 'vermaledijde Westen', maar van enig gewestelijk bewustzijn uit hun provincies konden zij niet getuigen."³⁷⁷

Jassies betoonde zich aan het einde van zijn rede niet erg optimistisch. Hij laakte het ieder-voor-zich-karakter van het Twentse regionalisme en haalde daarbij als voorbeeld aan dat de 'platschrievers' onderling nauwelijks contact hadden en dat er mede daardoor geen spellingsafspraken waren. "Zo kan het voorkomen, dat er op zichzelf zeer verdienstelijk dialectwerk verschijnt, dat door toepassing van een wonderlijke privé-spelling volkomen onleesbaar is."³⁷⁸ Hij achtte het voor het bereiken van het regionalistische ideaal onontkoombaar dat er een organisatie in het leven geroepen werd. Daarover was niet iedereen het eens. Van de Werfhorst, met wie hij de wenselijkheid van zo'n organisatie besprak, wees zo'n mogelijk georganiseerde Twentse beweging af.³⁷⁹ Wanneer hij, die zich toch zeer verbonden voelde met Overijssel,

³⁷⁴ Van Ulzen 1955, 38

³⁷⁵ *TL* 1948, nr. 2, 1

³⁷⁶ *TC* 11-3-1948.

³⁷⁷ *Geldersche Courant*, 1948 (niet nader gedateerd. arch. Buter).

³⁷⁸ *TL* 1948, nr. 2, 2.

³⁷⁹ *HaH* 2-4-1948.

het had over streekculturele zaken dan waardeerde hij die als “dingen die het leven konden verfraaien”, meer niet. Jassies verschilde daarin met Van de Werfhorst van mening: “Naar onze overtuiging gaat het namelijk om heel wat meer dan verfraaiing van het leven. Het gaat om de diepste levenswaarden. Dit regionalisme is een levende tegenkracht in het samenspel van machten, die onze West-Europese cultuur naar de afgrond van het nihilisme trachten te drijven.”³⁸⁰

Er was dus niet veel te noemen geweest voor de Twentse spreker. Maar er was toch enige beweging op komst inzake de waardering voor eigen culturele waarden. De stoot ging mede uit van het provinciaal bestuur dat ex nihilo een soort Overijssels gevoel wilde creëren. Er was, zo hebben we gezien, in het oosten van de provincie een saamhorigheidsgevoel dat in de eerste helft van de eeuw gestimuleerd en gecultiveerd was door een groep Twenteminaars die nu eens meer, dan eens minder met elkaar optrokken. Twente had voor de oorlog een eigen vlag, wapen en volkslied gekregen van Van Deinse. In de periode die nu volgde zou de geuzennaam ‘Tukker’ door Bezoens uitleg min of meer voor Twente worden gereserveerd. Stuk voor stuk waren het belangrijke uitingen van streekbewustzijn, van regionalisme. Streekgenoten bleken zich te herkennen in deze symbolen en gebruikten ze soms. Zo tooide het vijfde bataljon van het vijfde regiment infanterie dat voor een politionele actie was uitgestuurd naar Indonesië zich daar in de tropen met het Saksische ros. Buter maakte er nog een gedichtje op.³⁸¹

In de Twentse ‘schrieverieje’ namen na de oorlog de ‘schrievers’ de pen weer op. De stroom publicaties - al dan niet in boekvorm - nam toe, al kan niet gezegd worden dat de tekenen des tijds door de meeste schrijvers recht werden verstaan. De associatie Twents = ‘van vrogger’ werd daardoor versterkt. Van een ruptuur met de vooroorlogse jaren kan niet worden gesproken.

4.1 ORGANISATIES

4.1.1 *Overijssel, Jaarboek voor Cultuur en Historie (JBO)*

In 1947 zag *Overijssel, Jaarboek voor Cultuur en Historie* het licht. Het jaarboek stond onder redactie van G.J. Lugard, W.H. Dingeldein en H. Korteling. “Nederland zij één in verscheidenheid; elk gewest behoude zijn eigen deugden en karakteristiek. Maar tezamen vormen zij ons vaderland, dat wij, ook op cultureel gebied, willen helpen opbouwen en krachtig maken”.³⁸² Woorden uit de inleiding van het *JBO* spraken duidelijke taal omtrent het doel dat de redactie zich stelde. Buter vroeg zich af of het gevoel Overijsselaar te zijn, wel zo warm was, als de redactie zou wensen. Het was, zoals we gezien hebben, niet de eerste keer dat de bewoners van Twente, Sallanders en de bewoners van Noord-Overijssel cultureel contact zochten. In de negentiende eeuw gebeurde dat in de *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*. Maar waar de almanak voornamelijk de blik op het verleden had gericht, wilde het jaarboek vooral getuigen van wat er in de eigen tijd leefde onder de cultuurdragers van de provincie. Met voorliefde werd dan ook het woord gegeven aan de jonge talenten. De streektaal werd daarbij niet vergeten. In 1948 verscheen een verhaal van Klaassen in het jaarboek. Buter merkte erover op dat het “bepaald goed geschreven (was), maar (en die opmerking willen wij meerdere Twentse schrijvers maken) is ’t Twents alleen nog geschikt om toestanden ‘oet de olde deuze’ te beschrijven?”³⁸³ Uit die opmerking sprak een zekere strijdbaarheid.

³⁸⁰ Ibidem.

³⁸¹ *TL* 1949 nr. 29, 2. Ook A.P. v.d. Moolen uit Delden maakte hier gewag van. *SW* 1956, 140-141.

³⁸² *JBO* 1947, 2.

³⁸³ *TC* 11-3-1948.

4.1.2 Twenteland (TL)

Er trad in deze jaren ook een jongere garde - of misschien moeten we zeggen Gideonsbende? - aan om voor de strijd voor de eigen gewestelijke cultuur 'in 't spier te kommen' (zich er sterk voor maken). Het operatiegebied gold hier niet, zoals boven, geheel Overijssel, maar alleen Twente. Het waren mannen die niet de ogen op een geïdealiseerd verleden richtten, maar die als goede traditionalisten met de overgeërfde waarden en waardevolle eigenheden, ieder op zijn manier, wilden bouwen aan het Twente van morgen. Buursink was zo iemand. Tijdens de oorlog kwam hij in de illegaliteit terecht en daar raakte hij onder de indruk van het communistische verzet, zozeer zelfs dat hij na 1945 journalist werd voor *De Waarheid*. Hij reisde daarvoor naar Amsterdam. Na een paar jaar kwam hij tot bezinning en toen bleek dat de dogmatische waarheid van de communisten niet de zijne was keerde hij naar het Oosten terug. Daar begon hij een moeizaam bestaan als freelance journalist. Buursink schreef in die kwaliteit over van alles en nog wat, immer gehuld in sigarettendamp en geplaagd door geldzorgen. Na zijn werktijd in de hoofdstad was hij present bij de club van individuen die we regionalisten noemen.

Heel onverwacht was dat niet. De Enschedeër had al op zeer jeugdige leeftijd blijk gegeven van zijn grote betrokkenheid bij stad en streek. Reeds in 1922 - hij was toen veertien - publiceerde hij zijn eerste stukje in de *DMB*. Twee jaar later stond in het blad *Jong Holland* een beschrijving van de grote brand van Enschede in 1862. Vanaf zijn lagere school-leeftijd stonden hem romanschrijvers als Multatuli en Dostojevski als voorbeeld voor ogen. Maar voor romancier was hij toch niet in de wieg gelegd. Hij had er te weinig fantasie voor, bekende hij eens aan een vriend en medestrijder.³⁸⁴ Streekhistorie en streektaal hielden hem bezig naast zijn werk als journalist in de textielbranche en samen met Buter vormde hij een productief duo dat talloze initiatieven zou nemen om de Twentse zaak voor te staan en te stimuleren. Buursink was niet alleen een groot liefhebber, maar tevens een kenner van Enschede, getuige zijn latere boeken over het beruchte stadsverbranden van 1862 en zijn *Historisch Stadsalbum van Enschede*.³⁸⁵ In die laatste publicatie liet de schrijver zich van zijn romantische zijde zien. Hij noemde Oud-Enschede - de stad die nóg leeft "in en dankzij de vernieuwingen en ondanks de vernielingen" - zijn beminde.³⁸⁶ En hij maakte haar belagers, de opruimmodernisten te schande:

Voor wie de straten er alleen maar zijn, om zo snel mogelijk weg te komen of terug te keren en voor wie alleen maar verkeerspleinen en parkeerruimten functioneel zijn, voor zo één heeft het weinig zin om over 'stadskarakter' te praten. Binnenstad autovrij? Waanzinnig idee! Aan zó één is de glimlach van een zonnig pleintje, de romantiek van een verouderd achterstraatje en de heerlijkheid van oude bomen in het stadsbeeld niet besteed."³⁸⁷

De al genoemde vriend en medestrijder, Buter, was geboren in een onderwijzersgezin in Lochuizen nabij het Gelderse Neede. Hij groeide op in een vrijzinnig democratisch klimaat en was in zijn jeugd lid van de Jeugdbond Voor Onthouding en redacteur van het maandblad van deze bond. In het gezin werd uitsluitend Nederlands gesproken, omdat men dat in die tijd passend achtte voor de status van een onderwijzersgezin. Niettemin maakte hij zich de streektaal 'op de stroate' - dat kon toen nog - uitstekend eigen. Daarvan getuigde zijn latere werk. Buter was een veelzijdig man. Hij koesterde een grote liefde voor het landschap, de

³⁸⁴ *SL* 1994, 4.

³⁸⁵ *Stadsverbranden* kwam in 1962 bij Van der Loeff uit. Het ging om een boekje dat werd aangeboden aan de leerlingen van de scholen voor lager en voortgezet onderwijs. Het *Historisch stads-album van Enschede* kwam in 1975 uit.

³⁸⁶ Buursink 1975, 7.

³⁸⁷ *Ibidem*.

natuur en de geologie. Als jongen verzamelde hij al fossielen en naturalia. Dat resulteerde in een privé-museumpje: De Merel. In 1937 werd hij volontair bij het *Volksblad voor Twente* van de Arbeiderspers te Enschede. Na de oorlog werkte hij bij *Het Vrije Volk* waarin hij wel streektaalgedichtjes publiceerde, gesigeneerd B. Vervolgens werd hij chef-redacteur bij *Het Parool* te Almelo en gaf hij zijn arbeid aan vele kranten. Buursink en Buter besloten samen een periodiek uit te geven: *Twenteland, Weekblad voor gewestelijk streven (TL)*. Het blad oogde als een (dunne) krant en zag er professioneel uit. Het verscheen voor het eerst in 1948. Hoofdredacteur was Buter. Buursink was mederedacteur.

Het bescheiden blaadje werd geëxploiteerd door drukkerij Aurora te Almelo. Buter en Buursink ontvingen een beloning voor hun redactionele werkzaamheden. De meeste artikelen waren in het Nederlands geschreven, maar er was veel plaats voor het Twents. Het bood volop nieuws en wetenswaardigheden die pasten in de regionalistische belangstelling. Buter schreef erin en Buursink; de laatste een flink aantal Twentstalige verhalen. Blijkens het onderschrift zegden verder Bernink, Bezoen, J. van Hessen, Jans, Jassies, H. Odink, W. van der Sluis J.G. Varenhorst, A.J. Wevers en anderen hun medewerking toe, maar die medewerking was zeer incidenteel. *TL* was vooral een tweemanszaakje.

Bezoen was de eerste die zich als abonnee meldde.³⁸⁸ Hij leverde ook bijdragen. Hij hield onder andere in een artikel nog eens een pleidooi voor de naam ‘Tukker’ voor de bewoners van Twente. Argumenten ontleende hij aan de historie. Omstreeks 1870 zouden bedevaartgangers uit Enschede in Stadtlohn met die naam zijn aangeduid. Op de katholieke seminaria werden, rond de eeuwwisseling de jongens uit Oost-Overijssel Tukkers genoemd. Monseigneur H.J.A.M. Schaepman uit Tubbergen noemde zich graag zo. De naam die aanvankelijk niet uitsluitend voor Twenten was bedoeld en zoiets als boerenkinkel betekende, kwam met het opkomen van het gewest meer en meer samen te vallen met de inwoners van het oude drostambt.³⁸⁹ Bezoens artikel werd later nogmaals afgedrukt in een andere periodiek.³⁹⁰ Hij pleitte erin tevens voor de naam Twent, ter vervanging van het in zijn oren “hybridische, onnodig lange en traditieloze Twentenaar.” De aanbeveling is nauwelijks overgenomen; het woord Twentenaar kan men nog steeds zeer dikwijls horen. Koenens *Handwoordenboek der Nederlandse taal* (zevenentwintigste druk) en *Van Dale* (dertiende herziene uitgave) geven overigens beide benamingen. De naam ‘Twenthe’ kon in zijn ogen evenmin genade vinden. In *TUB* wijdde hij een artikel aan deze spelling en hij kwam erin gedocumenteerd tot de conclusie, dat al in zeer oude tijden de h-loze schrijfwijze de gewone was. Twenthe (met h) stond volgens hem quasi-geleerd en moest dus verdwijnen. Blijkens een berichtje in *TL* bleek hij daarmee in goed gezelschap te verkeren: Buter meldde in het bezit te zijn van een gedrukt exemplaar van het Twents volkslied, waarin Van Deirse persoonlijk alle h’s had doorgestreept, daar waar ze volgens hem niet thuis hoorden, namelijk in het woord Twenthe.³⁹¹

Zo hadden de Twentenaren, of om Bezoen postuum een plezier te doen, de Twenten, in luttele decennia naast een vlag en een volkslied een aparte (geuzen)naam gekregen. Allemaal zaken die de eigen identiteit benadrukten en konden uitdragen. En die werden gepropageerd door de groep van ijverige regionalisten die rond het midden van de vorige eeuw bezig waren met de Twentse imagebuilding. Niet bij iedereen viel overigens de naam ‘Tukker’ in goede aarde, blijkens een curieus briefje van 11 maart 1949 aan Buter, nadat hij zich had aangesloten bij de pleitbezorgers. De inhoud is te mal om niet te citeren:

---

³⁸⁸ *DvhO* 27-2-1953.

³⁸⁹ *JBT* 1962, 13-14.

³⁹⁰ *Idem*.

³⁹¹ *TL* 1949, 2.

Mijnheer,

U hebt met de propaganda voor het vieze woord ‘Tukker’ wel succes. Dezer dagen woonden wij een hooglopende burenruzie bij waarbij de eene partij de andere toevoegde: “Loop naar den duivel smerige Tukker.” Verder hebt U gelijk, dat er eenige onnoozele zakenlieden zijn die van dit scheldwoord een reclame maken, doch dit zal dat geen voordeel brengen. Wat uwe uitpluizerij over de herkomst van dit scheldwoord aangaat kunnen wij u niet uit den droom helpen. Het woord is afkomstig uit de Roomsche streken in de buurt van Oldenzaal en Dene-kamp.

Hoogachtend,

Jan Ensche
Piet Twentenaar
Klaas Tubanter”³⁹²

Bezoen was na drie en en half jaar Japanse gevangenschap naar Nederland teruggekeerd en aanvaardde een leraarsbaan in Coevorden. Met opzet had hij die rustige plaats gekozen om van alle beproevingen te bekomen. Hij ontmoette er voor het eerst de Drentse voorman Jan Naarding. Deze beschreef hem zo: “Kort na de oorlog zat hij voor het eerst aan mijn tafel: een vermoeide man, traag in het gesprek, nu en dan geheel afwezig. De Jappenhel had hem nog niet losgelaten; geestelijk en lichamelijk was hij nog niet weer helemaal bekomen.”³⁹³

Al gauw ontwikkelde hij, ondanks zijn toestand, nieuwe ideeën. Vanuit de oude grensvesting tussen Drenthe en Twente zou hij een prachtige operatiebasis hebben voor zijn dialectonderzoekingen. De neerslag daarvan vindt men nu nog in de talloze lexicografische aantekeningen in dikke, niet geheel gevulde, aantekenschriften. Met dat studie- en verzamelwerk was hij reeds sedert 1932 bezig (zie p. 77). Achter in deel IV staat de volgende opmerking te lezen: “In Dec. 1946 kreeg ik deze schrijfboeken, die tijdens de Pax Japonica ergens in Indië opgeslagen lagen, wonder boven wonder terug. In den vervolge noteer ik hier bij gelegenheid het een en ander.”³⁹⁴ Zijn aantekeningen vervolgde hij dan achter de mededeling ‘Coevorden, jan. 1947’. Eenmaal in Nederland terug intensiverde hij zijn onderzoekingen. In het zesde aantekenschrift meldde Bezoen dat hij voortaan ook de stukjes in het Twents die “sinds jaar en dag” afgedrukt stonden in de Twentse bladen, “door wilde monsteren”. Hij had dat tot die tijd niet gedaan “omdat er nogal wat kaf onder het koren zit”. Nu werd het volgens hem zaak om dat wèl te doen, “ten gunste van het Twentse woordenboek” dat hij voorbereide. “[Het] spijt mij nooit de vindplaatsen van die stukjes genoteerd te hebben.”, schreef hij er bij. Onderzoekers beseffen welke bergen werk zich er achter zo’n lapidair zinnetje verschuilen.³⁹⁵

De redactie van *TL* onderhield contacten met verenigingen van Tukkers elders in Nederland die in de naoorlogse jaren her en der in het land werden opgericht.³⁹⁶ Ze had in die kringen ook abonnees. De voorzitter van de feestcommissie van de Twentse club in ‘s-Hertogenbosch ontzag zich niet voor het feest van het tweede lustrum bij Buter per brief te vragen om papie-

³⁹² (arch. VDI).

³⁹³ *TC* 5-8-1953.

³⁹⁴ *Idiot. IV*, 125.

³⁹⁵ Vanaf dat jaar, 1947 nam hij, volgens eigen schrijven in zijn onderzoekingen op: *HaH*, *Stadscourant voor de gemeente Enschede*, *Twentsch Dagblad Tubantia*, *TUB*, *De Vrije Twentsche* (Enschede), *TC* en het *DvhO*.

³⁹⁶ En niet alleen in ons land. Mij is bekend dat er aan de andere kant van de aardbol, in Australië, een zeer bloeiende club, de Melbourn Tukkers, bestond en bestaat. Deze vereniging kende honderden leden. Het feit is verder in Twente, voor zover ik het kon nagaan, niet bekend. De voertaal onder de jongere generaties is thans het Engels. Contacten met de regionalistische beweging in Twente zijn er niet geweest.

ren vlaggetjes met het Twentse wapen erop.³⁹⁷ De redactie werd er per brief van op de hoogte gesteld dat er in Arnhem een Twentse club was opgericht.³⁹⁸ Bij de oprichtingsvergadering waren ongeveer zestig mensen aanwezig geweest, maar het bestuur verwachtte dat de club nog flink zou groeien, aangezien er vele Twentenaren in de Gelderse hoofdstad woonden. Door deze contacten kon de indruk worden gewekt dat er voor *TL* een zonnige toekomst was weggelegd. In een bewaard gebleven doorslag - zeer waarschijnlijk te dateren in de eerste helft van 1949 - verkende de redactie het potentiële abonneebestand.³⁹⁹ Maar *TL* bleef een kwakkelend bestaan leiden. In een brief aan de abonnees van mei 1949 kon men dat ook lezen: “Hoewel wij voorbereid waren op veel moeilijkheden, hadden wij niet gedacht, dat het er zovele zouden zijn.” De uitgave van een regelmatig, wekelijks verschijnend blad bleek dan ook niet mogelijk. De reden van alle vertraging was een financiële. Men moest daarom genoeg nemen met een onregelmatige verschijning. De enige remedie die de brief aan de abonnees van mei 1949 noemde was het werven van meer abonnees. “Dat betekent dat wij elke abonnee vragen, twee nieuwe abonnees op te geven!” Vanaf augustus dat jaar werd de uitgave feitelijk gestaakt. Daarover tastten de Twentse clubs blijkbaar in het duister. Spoedig werd er geklaagd. Van de Twentse kring in 's-Hertogenbosch ontving de redactie een brief waaronder als post scriptum staat “Regelmatiger toezending Twenteland gewenst!”⁴⁰⁰ De Twentse club in Den Haag die per brief d.d. 9 dec 1949, informeerde naar een collectief abonnement voor ca. 125 personen moest zo lang op antwoord wachten dat ze zelf maar een maandblad oprichten en derhalve van *TL* afzagen.⁴⁰¹

4.1.3 De Algemene Vereniging Twente (AVT)

4.1.3.1 Oprichting

Op 30 oktober 1948 werd in Zwolle (!) de oprichtingsvergadering gehouden van de AVT. Aan deze vergadering ging een initiatief vooraf van J.G. Varenhorst uit Hengelo in samenwerking met A. Brand te Zwolle, de voorzitter van de Twentse kring aldaar, om te komen tot een federatie of bond van alle Twentse verenigingen in Nederland. “Wij Twentenaren zijn als echte Saksers trots op onze onbuigzame wil en scheppend vermogen, maar in het scheppen van een Twentse eenheid zijn we deerlijk tekort geschoten. Wij zijn hopeloos bij de Groningers en Friezen ten achter en daarom moet er aangepakt worden en snel”, zo heette het via een oproep in de pers.⁴⁰² Op die oproep kwamen enige tientallen adhesiebetuigingen. Initiatiefnemers en adhesiebetuigers kwamen in september 1948 bij elkaar in de taveerne van de Hengelosche bierbrouwerij. De vergadering besloot er de naam Algemene Vereniging Twente aan te nemen. De AVT moest haar basis krijgen in Twente en daarom besloot men ook bestuurders te kiezen die zelf in Twente woonachtig waren. Dit om te voorkomen dat de AVT ging lijken op de Algemene Vereniging Groningen die weliswaar een flinke aanhang had in het land, maar in de provincie Groningen zelf nauwelijks.

De vergadering stemde in met het voorstel de burgemeester van Tubbergen, GERHARDUS BERNARDUS PETRUS KOLENBRANDER (1902-1981), te vragen het voorzitterschap op zich te nemen. Het secretariaat bleef voorlopig bij Varenhorst. Kolenbrander accepteerde de functie met graagte en hij sprak bij die oprichtingsvergadering over de jonge vereniging optimisti-

³⁹⁷ Brief Twentse vereniging 's Hertogenbosch aan Buter (arch. VDI).

³⁹⁸ Brief Twentse vereniging Arnhem aan Buter (arch. VDI).

³⁹⁹ (arch. VDI).

⁴⁰⁰ Brief Twentse vereniging 's Hertogenbosch aan Buter (arch. VDI).

⁴⁰¹ Brief Twentse club in Den Haag aan Buter (arch. VDI).

⁴⁰² *TL* 1948, nr. 9, 8 ‘Oproep aan alle Twentenaren’.

sche woorden: “Het is noe nog mer nen ekkel”, maar hij hoopte en zou er zijn medewerking aan geven dat die zou uitgroeien tot een stoere eikenboom, die hecht geworteld staat in de Twentse grond.⁴⁰³ Enige tientallen aanwezigen gaven acte de présence, onder hen vertegenwoordigers van Twentse verenigingen in Den Bosch, Rotterdam, Hilversum en Zwolle. Als punt van discussie kwam dadelijk het werkterrein van de nieuwe AVT naar voren, omdat enkele verenigingen in den lande ook Geldersen of Sallanders met Twentenaren verenigden. De nieuwe voorzitter betoogde bij die gelegenheid dat Twente een zo eigen leefgebied was, dat men zich beslist tot deze streek zou moeten bepalen. Hij noemde voorts Twent “hij die het cultuurbegrip Twente in zijn hart draagt. In de eerste plaats komen zij in aanmerking om leiding te geven, die ‘Twenten met een stamboom’ zijn, doch het geboren Twent zijn kan geen criterium wezen, het is vooral een kwestie van beleving.”⁴⁰⁴ “Het gaat er niet om”, aldus Kolenbrander op de oprichtingsvergadering, “in de grote stad, waar men zich minder thuis voelt, een vertrouwde sfeer te scheppen, die een genoegelijk amusement biedt; het gaat om het behouden van waarden, die een tegenwicht kunnen zijn voor de destructieve krachten van deze tijd”.⁴⁰⁵ Kolenbrander hield ook een krachtig pleidooi voor de Twentse taal - voor Twenten, in het algemene Nederlands - “Het mooiste wat we onze kinderen kunnen meegeven is onze eigen taal. Hun deze te leren is de persoonlijke plicht van elk onzer.”⁴⁰⁶ Deze bijeenkomst werd genoeg geacht voor het begin. In de namenlijst van het voorlopig bestuur komen we naast Varenhorst en Meuris, de namen Buter, Buursink en B.H.A.M. Plegt tegen.

In 1949, met ‘St. Joapik’ (25 juli), werd in Tubbergen, de eigenlijke oprichtingsvergadering gehouden. Het voorlopige bestuur nam plaats in de stijlvolle raadszaal en zetelde tegen de achtergrond van een fraaie Twentse vlag. De grote lijnen van de organisatie werden door Kolenbrander aldus geformuleerd: “Er is nodig een brede onderbouw van afdelingen, die in wisselwerking met de top (de leiding) het culturele peil van het gewest opstuwen.”⁴⁰⁷ Daartoe moet invloed uitgeoefend worden op de pers, film, radio, onderwijs en al die andere gebieden die werden omschreven. In de voorlopige statuten werden de doelstellingen van de vereniging vastgelegd. Er sprak een optimistische visie aangaande de toekomstige loop van zaken uit die helemaal niet was afgestemd op de apparatuur en financiële mogelijkheden van de AVT in statu nascendi. De ‘Top’ waarover Kolenbrander sprak, werd op zijn verzoek uitgebreid met de namen van enige prominenten, Frits Wils uit Enschede, Jan Jans, J. van Hessen uit Almelo en P. van der Maas uit Denekamp. Kolenbrander hield zich de maanden die daar op volgden bezig met het uitdragen van het regionalisme en het uitleggen van de voorgestelde werkwijze van de AVT. Typisch was de defensieve toon die vanaf het begin heerste en die tot een overvloed van negaties voerde. Men werd niet moe te verkondigen dat het regionalisme geen ‘traditionalisme’ was, geen folkloribeweging, geen ‘los-van-Holland’ aspiraties had en dat het niet moest worden verward met benepen provincialisme. Alles wat leek op conservatisme, dat wil zeggen alles wat de man in de straat daarvoor hield, moest worden vermeden. Uit het bovenstaande bleek dat het Twentse regionale streven een streven is dat zich vooral op de cultuur richtte. Het was een cultuurbeweging. Doelstellingen op politiek of economisch gebied ontbraken.

---

⁴⁰³ TL 1948, nr. 23, 2.

⁴⁰⁴ A.VTG z. pag.

⁴⁰⁵ Ibidem.

⁴⁰⁶ Ibidem.

⁴⁰⁷ Ibidem.

4.1.3.2 Werkgroepen

Op 28 januari 1950 werden in een soort uitbouwvergadering in Hengelo enkele commissies gevormd, ten behoeve van een orgaan, de streekomroep, voor de film, voor de amusementskleinkunst, voor het coördineren en op hoger plan brengen van de boerendansbeoefening en ten slotte een commissie voor de beoefening van de volkskunst. 1950 zou het jaar worden waarin de commissies hun taak zouden aanvatten. Met meer of minder succes. In de commissie voor een orgaan werden Buursink en Buter benoemd.⁴⁰⁸ Bij acclamatie werd tijdens de Tubberger bijeenkomst besloten *TL*, tot blad te maken van de AVT. Zou dit de redding betekenen voor de al sinds augustus 1949 niet meer verschenen periodiek? Het besluit bleek wat overhaast genomen. Er rees een verschil van inzicht tussen Kolenbrander enerzijds en Buter en Buursink anderzijds. Het kwam er in het kort op neer dat de eerste *TL* zuiver als verenigingsblad van de AVT wilde zien, terwijl Buter en Buursink geen redactie met gebonden handen wisten. In een brief aan A.J. Wevers, medelid van de commissie voor een orgaan schreef Buter: “De redactie dient onafhankelijk te zijn, zij het met uiteindelijke verantwoording tegenover het stichtingsbestuur, dat haar aanstelt.” Niet dat ze de belangen van de vereniging uit het oog verloren: “Teneinde te waarborgen, dat de gedachte van de vereniging(en) welke achter het streven van het blad staan, een juiste uitdrukking vindt in zijn kolommen, worde een raad van advies gevormd.”⁴⁰⁹ Die raad zou dan zelfs de bevoegdheid kunnen krijgen het bestuur te benoemen. Het blad zou officieel orgaan van de vereniging AVT moeten worden. Er werd ruimte beschikbaar gesteld voor verenigingsnieuws, maar “dit moet niet betekenen, dat de gehele inhoud bepaald wordt door het verenigingswerk”. Buter vervolgde: “Een onafhankelijk blad kan over veel meer onderwerpen schrijven, heeft daardoor meer gezag, dient daardoor de regionalistische zaak beter dan een zuiver verenigingsblad.”⁴¹⁰ Door deze verschillen van inzicht én omdat men niet gemakkelijk een uitgever kon vinden die het financiële risico wilde dragen, bloedde het initiatief dood. De uitgave van het zieltogende *TL*, die in afwachting van de beslissing reeds gestaakt was, werd niet voortgezet. Dat laatste betreurde Buter in de brief aan Wevers, omdat het zijn positie verzwakte. Naast bovengenoemd meningsverschil waren Buter en Buursink er blijkbaar niet helemaal gerust op dat hun plaats in het toekomstige orgaan even belangrijk zou zijn: “Je zult begrijpen, dat Buursink en ik, die de initiatiefnemers waren voor het blad en in niet onbelangrijke mate ook voor de AVT (Varenhorst heeft dat op de bestuursvergadering terecht opgemerkt) er weinig voor voelen, ons “door ons eigen kind te laten opvreten”.⁴¹¹ De brief van Buter aan Wevers was bedoeld om steun te krijgen voor de visie van de eerste. De commissie was er voorlopig nog niet over uit welk karakter het orgaan zou moeten krijgen.⁴¹²

De radiocommissie kreeg als taak een streekomroep voor te bereiden naar het voorbeeld van de ROZ, de Regionale Omroep Zuid en de RON, de Regionale Omroep Noord voor Gro-

⁴⁰⁸ Behalve A. Buter en Joh. Buursink waren lid, G.B.P. Kolenbrander, P.H. v.d. Maas, A.J. Wevers, H.A. te Riet, dr.J. Eshuis, J.G. Fortuin en Z.O. Broek Roelofs.

⁴⁰⁹ Brief Buter aan Wevers, 8-2-1950 (arch. VDI). A.J. Wevers, Groninger van geboorte, was een rijke brandstoffenhandelaar uit Enschede. Hij schonk een collectie van 4800 boeken aan de OKT.

⁴¹⁰ Ibidem.

⁴¹¹ Ibidem.

⁴¹² De meningen liepen nogal uiteen zoals bleek uit de notulen van 16 september 1950 (arch. VDI). Van Coeverden drong aan op een “voorlopige uitgave in de vorm van een gestencild blad, geschikt voor huis-aan-huiscolportage, bestemd als contactblad”, Eeftink voelde voor een “eenvoudig mededelingenblad voor de leden”. Ook Meyling wilde het bij een mededelingen blad laten, Buter wilde onderzoeken of het reeds toegezegde nummer van Twenteland onder ATV-vlag kon uitkomen.

ningen, Friesland en Drenthe.⁴¹³ Direct na de oorlog kregen het Noorden en het Zuiden al een eigen omroep die onder het Militair Gezag viel, omdat ze vanuit Hilversum niet bereikbaar waren. Einde veertiger, begin vijftiger jaren konden die zenders gebruikt worden voor regionale programma's. Voor Gelderland en Overijssel, bediend vanuit Hilversum, was er geen ruimte, omdat anders de nationale programma's weggedrukt zouden worden. Eerst met de realisatie van de zender te Markelo kon men serieus gaan denken aan eigen uitzendingen. Willem Diemer, de Groninger regionalist die in Enschede was komen wonen (we zullen nog nader over hem lezen, zie p. 108) en Jans hadden onder andere zitting in deze commissie en voor de Gelderse Achterhoek G.J.B. Stork, redacteur van *De Graafschapsbode*. Men verwachtte van een streekomroep dat door zijn uitzendingen de streekcultuur en met name dan de streektaal een krachtige stimulans zou krijgen. De 'platschrievers' zouden daarbij nadrukkelijk een rol vervullen. In samenwerking met de AVRO hield de commissie voor de omroep radiotestdagen, waar zich een groot aantal amateurs meldden om mee te doen aan een streekuitzending van die omroep.⁴¹⁴ Het niveau stelde teleur, naar algemeen gevoelen.⁴¹⁵ Wilmink vormde met zijn medewerkers een eigen cabaretgroep die zich 'Cabaretgroep Twente' noemde. Later, toen de commissies opgeheven werden, besloten de leden van de commissie kleinkunst zelfstandig door te gaan als Commissie Kleinkunst Twente. In november 1953 droeg deze AVT-werkgroep zijn werkzaamheden over aan de op bredere basis samengestelde ROO-comité. (Radio Omroep Overijssel Oost, zie p. 144).

De filmcommissie ontplooidde nauwelijks activiteiten door gebrek aan financiën.⁴¹⁶ Onderhandelingen ter verkrijging van subsidie, gevoerd door voorzitter Kolenbrander met prof. G. van der Leeuw, oud-minister van Onderwijs en curator van het Lidwina van Heekfonds liepen op niets uit, mede door het overlijden van Van der Leeuw. De commissie voor de boerendans groeide uit tot een algemenere voor folklore.⁴¹⁷ Onder leiding van Meyling werd een band gelegd tussen een groot aantal folkloregroepen in de regio. De Stichting Twents Volksleven werd opgericht waarvan het bestuur werd gekozen door de aangesloten groepen en het hoofdbestuur op voordracht van het AVT-hoofdbestuur. Meyling werd erevoorzitter. Bij het beoefenen van boerendansen en het instandhouden of weer invoeren van allerlei tradities zoals 'eiergaddern' en het houden van palmpaasoptochten ging het niet slechts, zo beweerde men, om het handhaven van streekeigen vormen, men waardeerde er ook het gemeenschapsvormende element van. Zo ging het bij volksdansen telkens weer om het samen vormen van figuren. Daar werd het paar deel van het grotere geheel. Dat werd van grote sociale betekenis geacht. Bij moderne dansvormen draaide alles om het paar, de rest van de dansers was niet belangrijk.⁴¹⁸ Met de herleving van 'boerendansgroepen' ging het voorspoedig.⁴¹⁹ Er was relatief veel belangstelling voor, al kwam die dan ook voornamelijk uit de stad. Vandaar ook dat het woord hier tussen aanhalingstekens geplaatst is. Tekenend voor die situatie was dat enige boeren uit Usselo, die er ook belangstelling voor hadden, bij een Enschedese kapper in de leer moesten.⁴²⁰ De in het dagelijks leven in onbruik rakende klederdracht, een van de aantrekke-

⁴¹³ Waarin mr. J.H.A.J. v.d. Dussen (burgemeester van Hengelo), drs. W. Diemer, A. Buter, K. Jassies Elsen, J. v.d. Bijl, G.J.A. Kuiper en drs. G. Bartelink werden benoemd.

⁴¹⁴ In de commissie voor de kleinkunst werden benoemd D. Wilmink, drs. Diemer, J.G. Varenhorst, Lex Meuris, A. van 't Reve, A. v.d. Bijl, J. Jagers, W. Bourgonje, H.A. Kienhuis en Toon Borghuis.

⁴¹⁵ *A.VTG* z. pag.

⁴¹⁶ In de filmcommissie hadden J.G. Staal, G.J. Gast, A. Meyling, J.G. Fortuin, J. v.d. Bijl, J. Huiskamp, jhr. F.W.W.H. van Coeverden, J. Nieuwenhuis en W. Dingeldein zitting.

⁴¹⁷ De commissie voor het coördineren en op hoger plan brengen van de boerendansbeoefening bestond uit A. Buter, mevr. B. Meengs-Heilersig, jhr.F.W.W.H. van Coeverden en A. Meijling.

⁴¹⁸ *TL* 1949, nr. 1,1.

⁴¹⁹ Van Ulzen 1955, 44.

⁴²⁰ Mededeling Buter, 5-2-2000.

lijkheden bij de optredens van de dansgroepen, versterkte het VVV-karakter ervan, de transformatie tot ‘kiekspul’. Andere commissies waarvan in de statuten gerept werd, streektaal en spelling, geschiedschrijving en de doelstellingen inzake musea, onderwijs en contact met Westfalen bestonden vaak alleen op papier.⁴²¹ Het was ook wel érg veel wat men in een keer trachtte aan te vatten. De initiatiefnemers lieten zich, zo leek het, meer leiden door hun enthousiasme, dan door realiteitszin. Dat bleek bijvoorbeeld uit de organisatorische problemen waarvan telkens sprake was. Tamelijk simpele, maar o zo belangrijke zaken die nu eenmaal bij het verenigingswerk horen, zoals het innen van contributiegelden, bleken steeds maar weer moeilijkheden op te leveren.⁴²² De AVT stelde sprekerslijsten op. Per circulaire konden de door de vereniging aangeschreven personen zich daar op laten plaatsen. Deze lijst werd verstrekt aan de op te richten afdelingen van de AVT in Twente en aan de “Twentse kringen in de verstrooiing”.⁴²³

Op 16 september 1950 hield de AVT een vergadering te Hengelo. Het doel was tweeledig. Men wilde de oprichting van afdelingen per gemeente stimuleren. Dit punt was al genoemd tijdens de vergadering van 20 september 1948, maar was niet uitgevoerd. Alleen in Goor was een afdeling opgericht, maar dat dan ook nog slechts door plaatselijk initiatief. Het lag in de bedoeling dat de uitgenodigde personen elk nog twee personen zouden inviteren. Uit zo’n groepje van drie zou dan mogelijk een kern voor een nieuwe plaatselijke groep groeien. Voorts wilde men op de vergadering van de zestiende het mogelijke afzetgebied van een nieuw orgaan van de AVT bespreken.

En toen was de fut er uit. De commissies werkten met meer of minder succes aan de verwezenlijking van hun doelstellingen. Van het hoofdbestuur ging niet veel organisatorische leiding uit, hoewel met name Kolenbrander voort ging met het uitdragen van het begrip regionalisme. Blijkbaar verwachtte het bestuur dat er al werkende weg geoogst zou worden door de commissies. “Zo is dan de A.V.T. een beetje voortgesukkeld”, constateerde Buter later dan ook niet onterecht.⁴²⁴

4.1.4 *Driemaandelijke Bladen*

Voordat de AVT wegdommelde in haar eerste winterslaap bloeide er nog een initiatief op ten behoeve van het (taal)regionalisme in het noordoosten van ons land. Bezoen blies, samen met zijn Drentse vriend Jan Naarding - van wie Heeroma eens zou zeggen dat “Drenthe in zijn persoon zijn meest volkomen verschijningsvorm had gevonden” - in 1949 het tijdschrift de *DMB* nieuw leven in.⁴²⁵ Dat was zo’n 16 jaar na het verschijnen van de laatste jaargang. De bevriende wetenschappers werden zelf de stuwende krachten achter het hernieuwde tijdschrift dat ze onmisbaar achtten als ontmoetingsplaats van allen, academici en niet-academici, die bij de streektaal en -cultuur betrokken waren. Door de naam *Driemaandelijke Bladen* te kiezen gaven ze aan in de sporen te willen staan van Gallée en zijn opvolger Bergsma. Professor Kloeke, die in 1917 als dialectoloog in de *DMB* debuteerde en het laatst overgebleven bestuurslid was van de vooroorlogse vereniging met dezelfde naam, trad in zijn inleidend woord als een soort erflater op. Bijdragen uit alle Oost-Nederlandse gewesten over streektaal en volksleven vulden de vele nummers die verschenen vanaf het oprichtingsjaar. Dat alles ge-

⁴²¹ Zoals de commissie voor de volkskunst, waarin zitting hadden J. Jans, G. Evers, D. de Leeuw, H. de Bruin, dr. C.C. W.J. Hijzeler en H. Blankenstijn.

⁴²² Met name de geldinning liep niet altijd even vlot, getuige een circulaire van 20-3-1950 (arch. VDI).
⁴²³ (arch.VDI).

⁴²⁴ *AVTG* z. pag.

⁴²⁵ Ter herdenking van Jan Naarding. Uitgesproken voor de R.O.N.O. 21-6-1963, *Oostnederlands*, 4.

beurde op een wetenschappelijk verantwoorde, maar niet zwaarwichtige manier, zodat het blad leesbaar was voor een wijde kring van belangstellenden die door lezing van het gebodene aangespoord werden tot observatie in eigen omgeving.

In het eerste nummer gaf de redactie aanwijzingen over het schrijven van de streektaal. De hoofdlijn daarin was, dat men zo dicht mogelijk bij de Nederlandse spellingswijze moest aansluiten. Ze stelde zich op het standpunt dat een fonetische spelling een illusie is en tot onleesbaarheid leidt, waardoor de lezers zouden worden afgeschrikt. Daarmee zou het isolement van de streektalen nodeloos worden vergroot. Deze schrijfwijze sloot aan bij die welke Bezoen voor Twente had ontworpen.

In de eerste jaargang treffen we aanstonds bijdragen van Twenten - Bezoen niet meegerekend - aan. In het eerste nummer vermeldt G. Roelofs iets over Vriezenveense bijnamen, er is een vertelling opgenomen in het dialect van Markelo, gesigneerd Hendrik Jan en een volksverhaal van B. te Lintelo. Dingeldein zou een van de ijverigste medewerkers worden; vanaf het tweede nummer werkte hij regelmatig mee. Hij publiceerde lange lijsten spreekwoorden en zegswijzen uit Denekamp en naaste omgeving die hij tijdens zijn tochten optekende. De levende taal, opgetekend uit de mond van zijn mededialectsprekers, was voor hem niet in het minst in haar spreekwoorden en zegswijzen een getrouwe weerspiegeling van de volksaard. Vele uitdrukkingen, zo meende hij, “hebben een diepte van betekenis en getuigen van zoveel gezonde wijsheid, dat zij ook iets openbaren van wat er diep in ’t gemoed der Nedersaksen leeft.”⁴²⁶ Taal dus als spiegel van de volksziel. Men merke op dat Dingeldein, ondanks de boodschap van Slicher van Bath rustig voortgaat de Oostnederlanders Nedersaksen te noemen. De voormalige schoolmeester legde zich bij het publiceren van uitdrukkingen zelf enige beperkingen op: “Er zouden meer (spreekwoorden en zegswijzen) kunnen worden medege-deeld, maar om het niet te bont te maken, zijn de onfatsoenlijkste, de grofste en platste, weg-gelaten.”⁴²⁷ De opvoedkundige en de taalliefhebber vochten daarbij in hem een strijd uit, ten gunste van de eerste. Hij leek de uitslag zelf te betreuren: “Eigenlijk wel jammer, want juist die zijn vaak de kernachtigste”.⁴²⁸ In de volgende jaargangen werd telkens een deel van zijn opgetekende spreekwoorden en gezegdes gepubliceerd, dat waren er honderden.⁴²⁹ Naast deze lijsten leverde Dingeldein menig, vaak kort, artikel, waarin hij bijvoorbeeld veldnamen verklaarde of de betekenis van ‘Helwegen’ uitlegde of de betekenis van ‘hoog’ en ‘laag’ in boerderij- en veldnamen.⁴³⁰ Uit die artikelen springt Dingeldeins grote eruditie en zijn enorme (detail)kennis van allerlei namen en plekken in Twente aanstonds in het oog. Ook andere Tukkers maakten gebruik van de geboden ruimte om hun kennis aangaande taal- en heemkunde mee te delen. Onder hen vinden we Dingeldeins vriend Meyling, Klaassen uit Albergen en Buursink, die in een artikel het gebruik van ‘Dow’ en ‘i’j’ in de gemeente Enschede en de verschuivingen daarin verklaarde (en betreurde).⁴³¹ In de tweede jaargang komen we van Duitse kant de naam Rakers onder een artikel ‘Een stukje volkskunde en dialect uit een

---

⁴²⁶ Dingeldein 1949a, 66.

⁴²⁷ Ibidem, 67.

⁴²⁸ Ibidem.

⁴²⁹ Dingeldein *DMB* 1949, 67 Spreekwoorden en zegswijzen uit Denekamp en naaste omgeving, 66-72, 96-98, 126-128, jg. 2, 8-12, 48-52, 96, 97-101, in jg. 3, 30-32 publiceerde hij het laatste deel, onder de titel staat althans ‘slot’, maar in het tweede nummer van hetzelfde jaar vinden we op p. 59 nog een soortgelijke bijdrage).

⁴³⁰ *DMB*, 1950, 16 ‘Pierik’ en idem 20 ‘Helwegen’, 1952, ‘Hoog en Laag in Boerderij- en Veldnamen’, 39-44.

⁴³¹ Buursink 1950, 89-90.

achterhoek van de Graafschap Bentheim' tegen.⁴³² Een aantal bekende Twentse regionalisten hoorde vanaf het opnieuw verschijnen van de *DMB* tot de kring van abonnees.⁴³³

Van bijzonder belang bleek de bijdrage van K.H. Heeroma, hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde te Jakarta, in de tweede jaargang. Het stuk 'De taalgeschiedenis van het oosten' was van belang voor de taalhistorie én door het feit dat de dialectoloog Heeroma zich ermee, onbewust, positioneerde als mogelijk kandidaat om de vurig gewenste en bevochten leerstoel voor de Nedersaksische taal- en letterkunde te bezetten. Hij ging uit van vijf taallagen. De eerste was die van de oudste Germaanse inwoners van ons land. De tweede was die van de eerste Ingweonisering, die volgens de schrijver samenhang met de Chaukische machtsuitbreiding aan het begin van de jaartelling en die hij dan ook de Chaukische laag wilde noemen. De derde en dominerende taallaag was de Frankische, tot stand gekomen door een expansie uit het Rijn-Maas-gebied die doorstootte tot in zuidwest Drenthe. Heeroma had voor dat verschijnsel in 1936 al aandacht gevraagd, al noemde hij die uitbreiding toen nog niet Frankisch. De vierde taallaag die hij onderscheidde was de Westfaalse uit het oosten, die hij in het *JBO* van 1947 tegenover de Frankische stelde. De tijd van de westfalisering van de taal stelde hij globaal van de twaalfde tot de zestiende eeuw. Het was in Heeroma's visie deze Westfaalse expansie die verantwoordelijk gesteld moest worden voor de zo vaak Saksische kenmerken genoemde taalelementen. De vijfde taallaag tenslotte was die van de Hollandse expansie sedert de zeventiende eeuw, waar Kloeke al de aandacht op had gevestigd. De invloed die het algemene Nederlands in de negentiende en twintigste eeuw op het taallandschap uitoefende door haar overheersende positie, lag in het verlengde van deze Hollandse expansie. Dit schema door taalhistorici gemaakt, vond welkome ondersteuning in de tweedelige studie *Mensch en Land in de Middeleeuwen* van Bernard Slicher van Bath uit 1944, een van de mannen, aldus Heeroma, waarop de dialectgeografie had zitten wachten. Op de historische achtergrond van de westfalisering had Slicher van Bath geen nieuw licht laten schijnen. Heeroma betreurde dat, maar stelde vervolgens dat men ook zonder de steun van vakhistorici kon vaststellen dat de sporen van die westfalisering onmiskenbaar waren. Hij vermeldde in dat verband het dorp Vriezenveen, dat als relictgebied oostelijke eigenaardigheden die elders in Twente weer verloren waren gegaan, bewaarde.

In de *NRC* werd het opnieuw verschijnen van de *DMB* een verheugend symptoom van de stijgende belangstelling voor de eigen streekcultuur genoemd, al constateerde dezelfde krant: "De belangstelling voor taal en volksleven in oostelijk Nederland blijkt te groeien, naarmate de praktische betekenis der Saksische dialecten afneemt en allerlei typische gewoonten langzamerhand in onbruik raken."⁴³⁴

4.1.5 Diemer

In september 1948 verhuisde een Groninger naar Enschede, die in de daaropvolgende jaren een stempel zou zetten op de gehele regionalistische beweging van Noord- en Oost-Nederland. Het was DRS. WILLEM DIEMER (1922-1994) geboren in Musselkanaal als zoon van een vooraanstaand SDAP-er. Diemers belangstelling voor zijn Groningse streektaal was reeds gewekt in de middelbare schooltijd. Hij voelde zich eveneens al vroeg aangetrokken tot de

⁴³² Rakers 1950, 33-47.

⁴³³ Naamlijst van lezers en medewerkers van de *Driemaandelijke Bladen*. 1950, nr. 4, 125-128: Joh. Buursink, W. Diemer, W.H. Dingeldein, G.J. Eshuis, J. Jans, K. Jassies, D. Jordaan, J.G.Hzn, H. Klaassen, G.B.P. Kolenbrander, G. Kuiper, B. te Lintelo, A.C. Meyling, Dr. H. Meyling, A.P. v.d. Moolen, Mr. B.H.A.M. Plegt, Mr. K.D. Schönfeld Wichers, L.A. Stroink, J. Vredenberg.

⁴³⁴ *NRC* 25-2-1949.

Nederlandse letteren en koos dan ook die studierichting aan de rijksuniversiteit te Groningen als vervolgopleiding. Door oorlog, Arbeitseinsatz, ontsnapping en verzet, liep die studie nogal vertraging op. Maar in 1948 volgde dan toch het doctoraal examen bij professor G.A. van Es. Onder zijn leiding deed men op het Nederlands Instituut onderzoek naar de syntactisch-stilistische elementen in de als Nedersaksisch aangeduide streektaalen in ons land. Diemer had niet veel met Van Es op, onder meer vanwege diens “duidelijk calvinistische stempel”. Hun literaire smaken liepen ver uiteen. De leerling schreef later over zijn hoogleraar: “(hij) ving ons niet op in onze dorst naar 20ste-eeuwse poëzie, naar een ‘bredere’, ‘humanistische’ literatuurbeschouwing”.⁴³⁵ Diemer had het plan opgevat om bij Van Es te promoveren op het dichterschap van Hendrik de Vries, maar hij liet dat varen toen het hem duidelijk was geworden dat hij zich geestelijk te zeer verwijderd voelde van zijn hoogleraar. Bovendien achtte hij de dichter te groot “voor de syntactische pluizerij die ik dan op hem zou moeten voltrekken”.⁴³⁶

Hoewel de jonge Groninger neerlandicus was, had hij toch ook belangstelling voor zijn moedertaal. De interesse was vlak voor de oorlog ontwaakt. In de bezettingstijd door ‘onderduikomstandigheden’ raakte hij tussen volwassen intellectuelen verzeild. Dezen hielden zich schuil - na al lang uitgevlogen te zijn - op het land waar hun ‘roots’ lagen en uitten zich in het Gronings. Diemer kwam toen tot de overtuiging dat de streektaal zich ertoe leende om er alles in uit te drukken. Na de bevrijding, in 1946, accepteerde hij een leraarsbaan in Sappemeer. In die tijd begon hij ook op te treden met Groninger liedjes - hij was een begaafd zangsolist - voor de RON. Vanaf 1947 werkte hij aan de HBS te Veendam. Daar kwam hij, in 1947, schriftelijk in contact met Bezoen, die hij hogelijk waardeerde (‘behalve Twent ook een vent’).⁴³⁷ De ontmoeting betekende voor Diemer een belangrijke duw in de regionalistische richting. In 1948 verwisselde hij zijn parttimebaan voor een volledige leraarsbetrekking te Enschede. Hij vestigde zich daar in de Javastraat en werd er zo’n beetje de buurman van Buursink.⁴³⁸ Ondertussen bleef hij liedjes, toneelbeschouwingen en kritieken schrijven voor de RON. In Enschede sloot Diemer zich aan bij de Groningse vereniging, hoewel hij dat vanwege het ‘koffievisite-niveau’ liever niet had gedaan. Van daaruit begon zijn bezinning op de mogelijkheden van het Gronings als cultuurtaal, die zich zou ontwikkelen tot een openlijke strijd met K. ter Laan, de grand old man van de ‘Grönneger taalstrieders’.⁴³⁹ De Enschedese leraar bleek niet eenkennig. Via straatgenoot Buursink, diens vriend Buter en Bezoen raakte hij bekend met het wereldje van de Twentse regionalisten en trad hij aan als hun medestrijder in de regionale zaak die ook in Oost-Nederland aan intensiteit won. Vooral met Buursink had Diemer vaak contact. Dat de heren het niet altijd eens waren, bleek doordat ze elkaar een aantal keren “biej n kop hebt egreppen”.⁴⁴⁰ Dit mag men letterlijk verstaan. Bij deze weinig verheffende scènes moest Buursink het afleggen tegen Diemer, die 100 kg woog.

4.1.6 Allardsoog

Die strijd voor het behoud van een eigen gezicht en geluid, voor de eigen sfeer en levensstijl en tegen de ‘gladstrierkerij’ was, we zagen het al in de inleiding, niet typisch Twents te noemen. Oost-Overijssel liep in die strijd ook bepaald niet voorop. Integendeel: in het Noorden

⁴³⁵ Diemer 1984, 32.

⁴³⁶ Ibidem 38-39.

⁴³⁷ Ibidem 31.

⁴³⁸ Buursink woonde op nummer 79, Diemer op 75.

⁴³⁹ Diemer 1984, 39.

⁴⁴⁰ Mededeling van Entjes op die gedenkwaardige dinsdagmiddag 11-9-2001 waarop de aanslagen op de TwinTowers in New York plaatsvonden.

en het Zuiden kreeg het regionalisme eerder gestalte, deed het eerder van zich spreken in deze vorm.⁴⁴¹ Maar van 18 tot 20 maart 1949 voegden ook enige Tukkers zich in de rijen van de congressangere die, zo'n zeventig man sterk, uit alle delen van het land bijeen kwamen in de volkshogeschool Allardsoog te Bakkeveen.⁴⁴² De oproep in *TL* ("Laat Twente ditmaal van de partij zijn!"), was niet tevergeefs gedaan.⁴⁴³ De studie- en overlegbijeenkomst was bedoeld als sluitstuk van de serie van drie congressen over dit vraagstuk en het had de bedoeling te komen tot meer welomlijnde conclusies ten aanzien van de discussies op de vorige conferenties. De toon was optimistisch. Linthorst Homan, die de vergaderingen leidde, in plaats van de zieke Van der Wielen, merkte op dat de regionalistische, nationalistische, federalistische beweging de wind in de zeilen had.⁴⁴⁴ De commissaris van de koningin in Overijssel, Ir. J.B.C.M. ridder de van der Schueren, sprak vooral over de politiek organisatorische noodzaak van provinciale kadervorming, opdat, als in de toekomst Den Haag bevoegdheden zou overhevelen, er voldoende bekwame krachten beschikbaar waren om de toegemeten taken naar behoren te kunnen vervullen. Later op het congres gingen de deelnemers in vier secties uiteen.

Voor de culturele sectie mocht zich daarbij in een grote belangstelling verheugen. Over de definitie van het begrip cultuur kon men geen eensluidendheid bereiken. Wel werd met vreugde geconstateerd dat verschillende delen van Nederland een eigen levensstijl bezaten die - kritisch aanvaard - ook bij de grote veranderingen in de samenleving die bezig waren zich te voltrekken en die nog te verwachten waren, als bindend element cultuurvormend zouden kunnen werken. De factoren voor culturele zelfwerkzaamheid in de verschillende landsdelen konden het best in provinciaal verband worden bevorderd: centralisme legde de verantwoordelijkheden niet juist en zou zelfs de bestaande verantwoordelijkheden verzwakken. Regionale voorzieningen moesten o.a. worden getroffen voor onderwijs, pers en publiciteit, geluids- en beeldroep, verruiming van provinciale subsidiëringmogelijkheden voor onderwijs, kunsten en wetenschappen en voor andere culturele doeleinden en het sociaal-culturele terrein. De niet verrassende conclusies van de vier secties waren dat op elk terrein de zelfvoorziening moest worden vergroot.

Dat gold voor het sociaal-economisch terrein waarvoor A. Kooiker stelde dat de zorg voor welvaart en welzijn van de bewoners primair een zaak was van het gewest. Dat hield in zijn tijd in: intensivering van de landbouw en spreiding van industrialisatie. Emigratie op grote schaal achtte hij onwenselijk en het was in zijn visie geboden om de bevolkingsaanwas zo weinig mogelijk los te maken uit de oorspronkelijke omgeving.

Pieter Wijbenga uit Leeuwarden nam in een andere sectie de staatkundige grondslagen en wensen van het regionalisme onder de loep. Hij stelde dat de afgelopen decennia de staats-overheid zich steeds meer met de cultuur bemoeide. Deze sterk toegenomen activiteiten deden de nadelen die staatsbemoeiing met zich bracht, steeds beter uitkomen. Het overbelaste centrale apparaat kon door personen of groepen nauwelijks nog benaderd worden. De vrijheid der gewesten en de daarbij behorende bevoegdheid tot regeling en uitvoering diende in overeenstemming te zijn met de verscheidenheid en bijzonderheid van het eigen historisch karakter en/of concrete belangen, voor zover die voorziening van overheidswege behoeften. De provincies moesten weer in wezen autonome lichamen worden zonder de repressieve controle van de nationale overheid. Die mocht alleen plaats vinden bij te bewijzen overschrijding van

⁴⁴¹ De eerste twee congressen werden reeds aan de orde gesteld in de 'Inleiding en verantwoording'. Dit gebeurde om compositorische redenen. Ik wilde allereerst het begrip 'regionalisme' aan de orde stellen, om vervolgens die stroming - voor wat Twente betreft - vanuit haar diepste wortels te zien groeien.

⁴⁴² Het eerste congres vond in de herfst van 1947 plaats, er waren geen Tukkers bij aanwezig, het tweede was van 9 tot 11 april 1948, het derde van 18 tot 20 maart 1949 en het vierde op 10 en 11 april 1953.

⁴⁴³ *TL* 1949 nr. 28, 4.

⁴⁴⁴ *FD* 21-3-1949.

een ruim opgevatte bevoegdheid. Wijbenga's rede lag volkomen in het verlengde van wat hij een jaar ervoor in zijn brochure had bepleit (zie p. 18). Hij noemde zich een federalist van nature en sprak zich duidelijk uit tegen welk soort afscheidingsbeweging dan ook.⁴⁴⁵ Een derde sectie besprak, onder leiding van de Groninger gedeputeerde mr.dr. N. Bolkesteyn, de financiële ruimte die de provincie geboden moest worden om de haar toegemeten taken adequaat te kunnen vervullen.

De culturele sectie, onder leiding van D. de Loor, gedeputeerde in Friesland, trok - het is al gememoreerd - de meeste belangstelling.⁴⁴⁶ Dat lag ook voor de hand, want het regionalisme was in zijn oorsprong toch vooral een streven om de culturele eigenaardigheden van de bewoners van een bepaalde streek te bewaren en te bevorderen. Aan het einde van het congres kwam men gezamenlijk naar buiten met wat Linthorst Homan noemde een eerste proeve van een gemeenschappelijk urgentieprogramma van de gezamenlijke regionalisten in Nederland. Ze probeerden met die basis begrip te vinden bij volk, instanties en overheden voor de eis dat er in Nederland iets moest veranderen. Conclusies waren:

Op staatkundig terrein [...] de erkenning van het recht der provincies om zelf in de behoefte van onderwijs te voorzien, verdeling van het toegewezen bouwvolume over de gemeenten, invloed op de benoeming van rijksambtenaren in de provincie, zo groot mogelijke toewijzing van rijks-, land- en waterwegen aan de provincie, inschakeling van de provincies bij volksgezondheid, en de regeling van het openbaar vervoerswezen. Op financieel gebied het scheppen van een eigen belastingveld voor de provincie, waarbij in de een of andere vorm de inkomsten belast kunnen worden, omdat deze conjunctuurgevoelig zijn [...]

Wensen op cultureel gebied zijn o.a. regionale voorzieningen op het gebied van onderwijs (geschiedenis, folklore, taal van het eigen gewest), natuurbescherming, verruiming van provinciale subsidiëringmogelijkheden voor onderwijs, kunsten en wetenschappen.⁴⁴⁷

De redactie van *TL* was aanwezig en haalde met instemming de conclusie van de samenkomst aan: "Dat het ter wille van het voortbestaan onzer West-Europese cultuur de hoogste tijd wordt, dat in de eeuwige wisselwerking tussen centralisatie en decentralisatie de balans naar de laatstgenoemde zijde doorslaat."⁴⁴⁸ Linthorst Homan sprak aan het einde de veronderstelling uit dat dit congres voorlopig het laatste zou zijn en dat nu de aanwezigen eerst maar eens in eigen provincie of gewest met de conclusies aan de slag moesten.

Dat regionalistisch gezinden niet slechts voor de volkscultuur, maar wel degelijk ook voor de zogenaamd 'hogere' cultuur in het krijt traden en in actie kwamen werd getoond in 1949.

Toen op 30 juni van dat jaar minister Rutten van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in de Eerste Kamer mededeelde dat het Twents Philharmonisch Orkest voor 1949 geen subsidie zou kunnen ontvangen uit 's Rijks kas uitte de verontwaardiging over deze ministeriële beslissing zich nog dezelfde avond.⁴⁴⁹ Wevers uit Hengelo belde Buter op en stelde voor om een petitionnementactie te ontketen ten bate van het orkest. Het zou een actie moeten worden vanuit de bevolking, los van het orkest en de gewestelijke overheid. De beide mannen spraken af diverse mensen hiervoor te interesseren. Uiteindelijk werd een provinciaal actiecomité in het leven te roepen. Wevers en Buter zochten er de personen voor aan. Ook een aantal Twentse regionalisten kregen er een plaats in zoals Kolenbrander en Te Riet. Door vertraging in de actie en de hoeveelheid werk die daarvoor nog te verwachten was, besloot het provinci-

⁴⁴⁵ *LC* 21-3-1949.

⁴⁴⁶ *FD* 21-3-1949.

⁴⁴⁷ Bouwma 1949, 277-278.

⁴⁴⁸ *TL* 1949, nr. 2, 2.

⁴⁴⁹ De verontwaardiging die de weigering van de subsidie opwekte werd er niet geringer op toen men vernam dat tegelijkertijd een Brabants orkest dat nog opgericht moest worden wel in aanmerking kwam voor financiële ondersteuning.

aal comité de organisatie over te dragen aan wat heette het ‘bureau Buter-Buursink’. Vele oorspronkelijk geopperde plannen, waaronder een reclameactie tijdens manifestaties als de Marathonloop en opname in het filmjournaal, gingen niet door. Het enthousiasme was weer eens groter dan de realiteitszin. Wel werd naast een campagne onder verenigingsbesturen, een openbare handtekeningenactie onder particulieren op touw gezet. Ondanks de tijdnood die door alle overleg was ontstaan kon een indrukwekkend aantal handtekeningen worden verzameld: 45.000. Daarnaast tekenden 150 verschillende verenigingen en instellingen.⁴⁵⁰ Door dit en andere protesten tegen de behandeling van het Twents Philharmonisch Orkest (onder andere van de Kamer van Koophandel te Hengelo), herzag de minister zijn weigering. In zijn memorie van antwoord zegde hij het orkest voorlopig fl 10.000,- toe en beloofde hij in het kader van een algehele herziening van de subsidiëringpolitiek ook de rijksbijdrage aan het Twents Philharmonisch, dat vanaf het jaar 1952 als Overijssels Philharmonisch Orkest door het leven zou gaan, te willen herzien. Het rijk kwam inderdaad met een grotere subsidie, ook de provincie droeg bij en van de Overijsselse gemeenten vooral die in Twente.⁴⁵¹ Overigens kende het orkest nog jaren financiële problemen.

4.2 STREEKTAAL

4.2.1 Primaire literatuur: Jassies - Legtenberg - Van Buren - Buursink en anderen

De Tweede Wereldoorlog betekende voor de Twentse ‘platschrievers’ geen ruptuur. De wereld had in brand gestaan, miljoenen waren vermoord, verminkt, getekend voor het leven, uitgemergeld en ontheemd, maar merkwaardig genoeg boden stukken over oude gebruiken, folklore, ‘den oalden tied’ en de wisselingen der seizoenen Twentstalige schrijvers méér inspiratie dan deze ‘bagatellen’ in de wereldhistorie.

Er werd zelfs meer geschreven in het Twents dan voorheen. En het stroompje blééf wassen. Sommigen meenden dat, alhoewel het mondelinge Twentse taalverkeer achteruit scheen te gaan, er op schrift voor het Twents een bloeiperiode verwacht mocht worden. In een niet ondertekend stukje in de *TC* werd die visie verwoord. Diegenen die stelden dat het er met de streektaal slecht voor stond - en natuurlijk werd in dit verband Berghege aangehaald - werden onheilsprofeten genoemd.⁴⁵² Zo vatte men de draad weer op waar die was blijven liggen in die bedrukkende meidagen van 1940. Vloedbeld zette zijn schrijfproductie na zijn pensionering in 1947 versterkt voort. Er bleef vraag naar zijn werk. Een zekere Gaalman uit Hengelo bewerkte zijn *Naolaotenschap* - een vertaling van Wibbelt - voor de toneelclub Inter nos dat met de opvoering ervan in 1948 “zeer veel succes” oogstte. “Het boek zelf wordt - te Vriezenveen - voor fl 15,- verkocht!” , meldde Bezoen. “Zo gewild is het.”⁴⁵³

Jassies gaf in 1946 zijn tweede gedichtenbundel uit: *Vennepluuze*. Net als in *Dwearrelnde Blaere* overheerst de natuurlyriek. In simpele woorden, soms trefzeker, bezingt de dichter zijn bewondering voor de natuur als plaats waar men zich kan bezinnen. Van zijn hand verscheen bovendien in 1949 een roman *De Leestink-leu*, die eerst in hetzelfde jaar in feuilletonvorm in *TUB* had gestaan. “De schrijver is helaas in zijn op zichzelf verdienstelijk streven blijven ste-

⁴⁵⁰ Rapport Handtekeningenactie Subsidiering Twents Philharmonisch Orkest. 14 jan 1950 (arch.VDI).

⁴⁵¹ De opgave voor 1953 spreekt duidelijke taal: Enschede fl 28.063,- Hengelo fl 12.996,- Almelo fl 6000,- Oldenzaal fl 3505,- Goor fl 1413,- Zwolle fl 2500,- Deventer fl 2500,- Losser fl 500,- Borne fl 500,- Haaksbergen fl 300,- Hellendoorn fl 300,- Wierden fl 25,- Kampen fl 1000,- Steenwijk fl 150,-.

⁴⁵² *TC* 26-11-1947.

⁴⁵³ *Idiot*. V, 29.

ken”, merkte een criticus veel later mild over deze eerste oorspronkelijk Twentse roman op.⁴⁵⁴ Het verhaal ontbeerde spanning, vaste stijl en een thema. Van de lezer wordt een engelengeduld gevraagd om er door te komen, het prachtige klassieke Twents van Jassies ten spijt. Desondanks verscheen in 1980 en tweede druk in de Twents-Achterhoekse reeks van Witkam. In 1953 werd Jassies benoemd tot schouwburgdirecteur in Enschede. In die kwaliteit presteerde hij het tweemaal om, bij ontstentenis van de optredende, à l’improviste de zaal de gehele avond bezig te houden met een voordracht over de Twentse literatuur. Dat hij een boeiend spreker in het Twents was, bewees hij ook voor de radio waar hij voor de RONO wel eens een nieuwsrubriek op rijm verzorgde. Dat was waardevol en nodig. Door deze manier van optreden hielp hij de gène van vele Tukkers om de eigen taal in het openbaar als communicatiemiddel te gebruiken te doorbreken.

Bloemen oet nen Dieselkaomp, een gedichtenbundel van JOHANNES MARIA LEGTENBERG (1888-1959), verschenen in 1947, hoorde ook zeker niet tot de vernieuwende literatuur, tenzij men het door zijn hoge irritatiegehalte er een plaats bij wil geven. Entjes noemde later de bij de gedichten gevoegde taalbeschouwing “gewild geleerde theorieën” in een “aanstellerig ouderwets Nederlands, [...] op een toon, alsof hij (Legtenberg) aan een geheime leer deel had.”⁴⁵⁵ Want de in Hertme geboren boerenzoon, die praktisch zijn hele leven in Hengelo doorbracht, was een eigenzinnig man, vooral op het gebied van de spelling. Over het dichtwerk zelf zijn kenners beter te spreken. Buter noemde hem “een fijnzinnig man met zin voor het poëtische en esthetische, in hoge mate oorspronkelijk”.⁴⁵⁶ Buursink was ook vol lof over hem en Gerrit Kraa (de eerste Twentse streektaalfunctionaris, zie p. 264) merkte op: “Het lezen van zijn werk is een genot, hij heeft een directe, heldere zeggingskracht en is artistiek.”⁴⁵⁷ Buursink schreef Legtenberg in 1949 een brief - in het Nederlands - waarin hij hem een vriend noemde en hij vertelde hem dat men in zijn vriendenkring eensgezind van mening is dat Jassies en Johanna van Buren niet bij hem in de schaduw konden staan. “Nu hoeft u niet zo’n, hoge borst op te zetten, maar wat waar is, is waar. Ik houd er niet van het onder stoelen of banken te steken, al laat ik de genoemde collega’s vanzelfsprekend liever buiten geding”. Jassies was lovend: “Legtenbergs gedichten brengen onze Twentse literatuur ineens een stuk omhoog”. Ook anderen lieten zich lovend over hem uit. Vloedveld Sr. noemde hem “Onder de Twentsche dichters “[...] eenen van de besten”.⁴⁵⁸ Gigengack oordeelde: “ongetwijfeld een meester op poëtisch terrein, een streektaaldichter, wiens vruchtbare talenten talrijke dichtbundels hebben voortgebracht, waarvan een enkele is uitgegeven” en noemde zijn gedichten “van een sublieme schoonheid”.⁴⁵⁹ Bezoen daarentegen noemde hem een “malloot”, “fanatiek-maniakaal en ijdel door onwetendheid”.⁴⁶⁰ Legtenberg heeft lang over de samenstelling van zijn bundel gedaan. Vele van de gedichten dateren van ver voor de Tweede Wereldoorlog. Al vroeg was hij gefascineerd door het schrijven. Reeds op 14-jarige leeftijd maakte hij gedichten zowel in het Nederlands als in het Twents. Hij had grote plannen met het Twents. In een brief aan Vloedveld Sr. schreef hij:

Miene bedooling is de oole Twentse taal in eere te herstellen en belangstelling te wekken vuur dit kunstig bouwvark der eeuwen. De Twentenaren mut eere taal nog leeren, zowal in het sprekken, as in het schrieven. Dit

⁴⁵⁴ Entjes 1990, 86.

⁴⁵⁵ Idem 82.

⁴⁵⁶ Kraa 1998, 37.

⁴⁵⁷ Ibidem.

⁴⁵⁸ Vloedveld 1958, 11.

⁴⁵⁹ *TL* 1956, nr. 1, 1.

⁴⁶⁰ *Idiot*. V, 30.

is ne zwoare oopgaaw, want er mut vöchten wödden tegen vuuroordeel, laksheid en onverschilligheid, ook tegen schoolse geleerdheid, dee meant dat wiesheid en geveul vuur logica oet 'n beuk'ken te leeren is.⁴⁶¹

Natuurlijk was zijn eigen dialect het zuiverst: “Aj nen landstrek hebt met 'n eegen dialect dan blif de spraok het zuiverst in 't harte van den strek. Naor de randen too verwatert het oorspronkelijk karakter van de spraok”.⁴⁶² Kortom, zijn Twents was hét Twents.

Johanna van Buren werd, ondanks het feit dat ze uit Hellendoorn kwam, toch ook ervaren als een Twentse dichteres. In publicaties werd ze dikwijls ook zo genoemd.⁴⁶³ Leefde men zich van Twentse zijde hierbij uit aan annexatielust? “Op de kaart he'w vrogger leerd, dat Heldern in Salland lig”, merkte ze tegen een verslaggever van *Twenteland* op. En een enquêteformulier van de AVT zond ze oningevuld terug, voorzien met de mededeling: “Hellendoorn ligt in Salland”.⁴⁶⁴ In 1948 kwam een keur uit haar gedichten uit onder de titel *Krönnenzommer*. De bundel was onder supervisie van de bevriende schrijver Van de Werfhorst tot stand gekomen. Met hem vertaalde ze ook Platduitse gedichten van Klaus Groth en samen droegen ze die ook voor.⁴⁶⁵

Buursink bracht in 1949 *'n Rozendaans. Allerhaand oet Twentelaand* bij Van Gorcum te Assen uit. De kritische Diemer recenseerde het en liet zich er waarderend over uit.⁴⁶⁶ Het boek van Buursink bewees volgens hem afdoende, niet alleen dat men in het Twents rake dialogen kon schrijven, maar dat het zich ook leende tot het schilderen van natuurimpressies, tot het vertellen van sprookjes, parabels, tot het moeilijke genre van het korte verhaal, tot romanconcepten en dat er brieven in geschreven kunnen worden, zó, alsof het nooit anders was gedaan. Hij noemde dat een belangrijke ontdekking voor zichzelf en naar hij vermoedde, was het dat ook voor vele Twentenaren. In *TL* schreef Buursink vele korte verhalen waaronder *Jungske*, een autobiografisch getint verhaal over een kind dat opgroeide in een eveneens in de kinderjaren verkerende fabrieksstad (Enschede). Het was, als alles van deze schrijver, vlot geschreven en voor het Twents weer iets nieuws.⁴⁶⁷

Diemer pleitte in zijn bespreking voor het schrijven van een Twentse roman over de regionale textielindustrie. Dat zou een boek moeten zijn “van energie, vooruitzien, doorzetten, initiatief, huwelijks- en andere politiek (van vroeger en van nu), tragedies en triomfen, individuen en massa's”. Is die, zo vroeg hij zich af niet waard om geschreven te worden? En moest er geen boek komen over de Twentse textielarbeider? Hij refereerde aan het westen van het land, waar de ene roman na de andere verscheen: over zeeslepers (De Hartog), over baggeraars (De Man, Norel), over polderwerkers (Last) enzovoort. Hij hield een pleidooi bij Twentse uitgeverij om Twents werk te publiceren, riep Twentse boekhandelaren op om in reclame en bestelling iets méér risico te nemen, vroeg de dagbladen om modepagina's over Parijs eens af te wisselen met korte verhalen in dialect, en dat tegen een behoorlijke betaling en adviseerde de radio-omroepen ook eens ruimte te geven aan een zuiver stukje literair Twents werk. Tenslotte vroeg hij de overheid om, naar het voorbeeld van de provincie Groningen, te overwegen dialectschrijvers opdrachten te verlenen.⁴⁶⁸ Hij verlangde kortom dat de inertie ten aanzien van de streektaal zou plaats maken voor een houding die het regionaal literair leven zou be-

⁴⁶¹ Vloedbeeld 1960, 126-127.

⁴⁶² Ibidem, 128.

⁴⁶³ *TL* 1948, nr. 24, 3.

⁴⁶⁴ Ibidem.

⁴⁶⁵ Johanna van Buren begon in 1947 met voordrachten uit eigen werk.

⁴⁶⁶ Diemer 1958, 233-236.

⁴⁶⁷ Vanaf *TL* 1948, nr. 7.

⁴⁶⁸ Diemers verwijzing naar Groningen was niet helemaal terecht: GS van Groningen had alleen nog maar een plan in studie dienaangaande. Mededeling Reker 21-2-2003.

vorderen en méédragen. Met deze opvattingen was de Enschedese leraar zijn tijd jaren vooruit.

Er waren ook anderen die, meer of minder geregeld stukjes in het plat schreven, Bezoen noemde nog een zekere Braam, Achterhoeker, jong in Twente gekomen. Hij was accountant in Almelo. In de oorlog werd hij in 1942 gearresteerd en hij kwam pas na de bevrijding uit Duitsland terug. Hij was een bekende figuur in middenstandskringen en maakte wel eens een revuetje in Almelo voor zijn standgenoten. Die verrieden dan zijn Gelderse afkomst door zijn taalgebruik. In de *TAK* schreef hij wél goed Twents. Mogelijk bewerkte een redacteur zijn bijdragen.

Meer geregeld werk leverde Kuiper, schoolhoofd te Fleringen en oud-verzetsman. Hij schreef voor en na de oorlog Flerings plat, onder andere in *Naoberschop* en het *JBO*. Ter Kuile nam in 1946 wat van hem op in een door hem samengestelde bundel *Onze Overijsselsche Religieuze poëzie*.⁴⁶⁹ Naast zijn reguliere onderwijstaak doceerde Kuiper enige jaren aardrijkskunde en kosmografie aan de Rijksnormaalschool te Oldenzaal en korte tijd was hij verbonden als leraar aardrijkskunde aan een middelbare school te Groenlo. In het dorp zelf maakte hij zich, net als vele van zijn beroepsbroeders, verdienstelijk voor de gemeenschap: hij gaf er cursussen, stimuleerde het verenigingswezen, en was onder andere medeoprichter van de JBTB, de ABTB en de RK-Kiesvereniging.⁴⁷⁰

Buiten het licht der schijnwerpers werkte Bernardus te Lintelo. Hij bracht in 1948 *Um d'n heerd* uit. De schrijver, op dat moment 81 jaar oud had een zeventigtal verhalen die hij vroeger aan het open haardvuur had horen vertellen, gebundeld. Aardig om te lezen voor wie van het genre spook- en Heemännekesverhalen hield, maar hopeloos uit de pas met de nieuwe tijd. Te Lintelo's werk hoorde, ook als men kijkt naar de tijd waarin de verhalen geschreven zijn, bij de vooroorlogse lectuur.

Van der Moolen uit Delden (zie p. 76) vertaalde wel kerkgezangen in het Twents, waaronder het bekende 'Abide with me: fast falls the eventide' (Gezang 282) dat later dikwijls werd gezongen bij kerkdiensten in het plat. Het gedicht kreeg in de hertaling een geheel eigen Twentse sfeer. De eerste strofe luidde:

Goa. Heer. Nig hen waant d'oavend is noabi-j
Het duuster slöt um mij zien doonker sluu-j,
Mien röst en dörf, mien oavermood, woar zu-j?
Helper v an hulpeloozen, help' ook mi-j.

Hij leverde ook oorspronkelijk werk in het Twents en boorde daarmee in diepere gronden dan de meeste 'platschrievers'. Dat bleek bijvoorbeeld uit zijn 'De rogge stoof':

't Was op nen Junimorgen
Dat hóóg op 'n Esch ik stun
Ik was doar alléén met de rogge,
De westewind en de zunn.

De hálme bogen eerdoanig
Was dat vuur de weend of vuur mi-j?
Of gunk in dee wolke van stoefmel
Onzichtboor nen dárden vuurbi-j?

⁴⁶⁹ Ter Kuile 1946, 38-39.

⁴⁷⁰ *Nen aovend by zövenhoezen Jaan*, 4.

Ik veulde mi-j midden in 't woonder
 Wee was toch vuurbi-j doar egoan?
 Ik vreug 't an de rogge, de zweeg of
 De vroage zee nig har verstoan.

Ik vreug 't an de weend en de zunne
 De gaffen mi-j ook gin bescheed,
 't Was mi'j net, as of ik ezeen har
 Nen tip van de Godheid zien kleeed!

Ook dit gedicht werd opgenomen in de bundel van Ter Kuile.⁴⁷¹

G.J. ten Voorde (1907) uit Borne, boekhouder van de Boerenbond in die plaats, schreef wel eens stukjes in *De Bornsche Postduif*, een blaadje voor de soldaten in Indië in 1948 en 1949, en hij vervaardigde de dialectstukken voor revues en toneelstukjes. Veel later verschenen bijdragen van zijn hand, proza en poëzie in het *JBT*.⁴⁷²

In Geesteren verscheen, net als in Borne, een thuisfrontkrantje, Het tweewekelijks periodiekje *Bie'j oons in Geesteren*, dat verscheen van 1948 tot april 1950, was bedoeld voor militairen uit de dorpsparochie. Het werd samengesteld door het Plaatselijk Katholiek Thuisfront. Naast de meest uiteenlopende wetenswaardigheden uit het dorp, bevatte haast elk nummer een *Breef oet Geesteren* van Krikhaar, onder pseudoniem Toon Tukker. Af en toe schreven ook de schoolmeester B. Droste en de pastoor A.J. Mulder er een stuk in de streektaal in. Onderwijzer Weustink te Ootmarsum was correspondent van verschillende bladen, hij schreef soms in het plat.

4.2.2 Secundaire literatuur: Bezoen - Wanink

Belangwekkend was het nieuwe boek van Bezoen: *Taal en volk van Twente* (Assen 1948). Een veelzeggende titel. Een pleonasme eigenlijk, althans voor Bezoen zelf die al in 1941 schreef:

[Want] in de wijze, waarop een volk zijn taal opbouwt, woorden en namen uitkiest, de vormen afslijpt, naar het handigst gebruik, kortom alle taalmiddelen met zijn geest doordringt: mōet het noodzakelijk zijn karakter, zijn denkwijze, zijn geestesrichting tonen, zeker niet minder dan in de manier waarop het de bodem bebouwt of de ambachten beoefent. En in deze zin is letterlijk waar het dichtwoord: “De Taal is de ziel der natie, zij is de natie zelf”.⁴⁷³

Habent sua fata libelli! Bezoen schreef het in de koele Buitenzorgse avonduren onder andere “in het kortstondige maar hevige heimwee dat ons in en na de Meimaand 1940 beheerste.”⁴⁷⁴ Zijn echtgenote had het van interneringskamp tot interneringskamp meegenomen. Met gevaar voor eigen leven. Alles wat in een Europese taal aan papier was toevertrouwd gold, in die dagen als gevaarlijk. Ze begroef het telkens en haalde het weer naar boven als de Japanners de verhuizing naar een ander kamp bevalen. Zo trof Bezoen het vlak na de bevrijding aan “onder de schamele restanten onzer eigendommen.”⁴⁷⁵ In 1946 repatrieerde hij. “Moe en afgemat”, volgens zijn vriend Naarding.⁴⁷⁶ Hij keerde naar Enschede terug om er een betrekking als leraar te aanvaarden. Toen dat uiteindelijk niet doorging werd hij leraar in Coevorden. Twee jaar later werd het manuscript - waaruit in 1946 al delen waren gepubliceerd in het Drentse

⁴⁷¹ Ter Kuile 1946, 36-38.

⁴⁷² Proza: *JBT* 1964, 1970 en 1977, poëzie: 1971.

⁴⁷³ *Bataviaas Nieuwsblad* 8-9-1941.

⁴⁷⁴ Bezoen 1948, voorbericht.

⁴⁷⁵ Ibidem.

⁴⁷⁶ *DenS* 1956, nr. 9, 194.

maandblad *Erica* - uitgegeven.⁴⁷⁷ In een zeer onderhoudende stijl liet Bezoen zijn lezers kennis maken met vele merkwaardige, soms archaische woorden en uitdrukkingen. Naarding schreef Bezoen uit Assen een ongedateerde brief waarmee hij hem complimenteerde: “’t Boek is uitmuntend; een grote aanwinst voor onze dialectografie; een rijke mijn van materiaal.”⁴⁷⁸ Door dit boek werden de Tukkers zich beter bewust van de waarde van hun taal, maar anderzijds, is eens opgemerkt, wekte de schrijver het misverstand in de hand, dat die taal een op zichzelf staande eenheid is, terwijl ze een deel was van het bredere verband van de Nedersaksische streektaalen.⁴⁷⁹ Ook door het geven van lezingen voor diverse gezelschappen, zo bijvoorbeeld op de ledenvergadering van de St. Lebuïnusvereniging afdeling Oldenzaal op 11 december 1947, trachtte hij de kennis en de waardering voor de streektaal te vergroten. Dat deed hij ook in zijn streektaalrubriek in *TUB*. Bezoen was niet direct een voorbeeld van het burgerlijke type. Volgens zijn zoon Arend moet hij op sommigen zijn overgekomen als “een rare gozer”.⁴⁸⁰ In de toekomst van het Twents had hij een rotsvast vertrouwen:

En een dialect als dat van Twente is toch in geen eeuw uit te roeien of alle Twentenaren zouden met stomheid geslagen moeten worden. Zo lang dat niet geschiedt, kuieren zij verder op hun eigen trant, omdat het hun gewoonte is, de buurman het niet anders verwacht en omdat het hun gemak dient. Zou het hun belet worden, zij zouden het onder elkaar toch blijven doen, omdat het ook een behoefte des harten, van deemoed en vertrouwelijkheid zou blijken te zijn.⁴⁸¹

Een ander belangrijk initiatief van Bezoen ten dienste van de Twentse ‘schrieverij’ was het ontwerpen van een eenheidsspelling voor het Twents. Dialectschrijvers hadden meermalen het verlangen geuit naar een regeling dienaangaande. Bezoens spellingsregels sloten zo veel mogelijk aan bij het Nederlandse schriftbeeld om het de schrijvers en de lezers zo makkelijk mogelijk te maken. Zijn regels werden in oktober 1948 gestuurd naar een aantal Twentse ‘schrievers’, voorzien van een ‘woord ter inleiding’ van Jassies. De informatie is niet gepubliceerd.⁴⁸²

Van belang was ook het *Twents-Achterhoeks woordenboek* met grammatica van G.H. WANINK dat in 1948 uitkwam. Wanink was geboren in Markelo. Hij werd onderwijzer en woonde later in Den Haag. Hij vergat er zijn streektaal niet en toen hij in de Tweede Wereldoorlog weer in Markelo verbleef, verzamelde hij het idioom voor zijn uitgave. Die was bedoeld als aanvulling op Gallées *Woordenboek van het Gelders - Overijssels*, dat, zo vond Wanink, te beknopt was én vooral wat Twente betrof, zeer onvolledig. De samensteller bedoelde niet, blijkens het ‘voorbericht’, een compleet woordenboek (uit te brengen) in de zin, waarin een Nederlands of Engels woordenboek een woordenboek is.⁴⁸³ Vele gelijkkluidende of volgens vaste regels van het Nederlands afwijkende woorden (huis-hoes, stóol-stoel, wief-wijf, poal-paal, enz) had hij gemeend weg te kunnen laten. De kern van de dialecten die beschreven zijn, vormde de taal van Kerspel-Goor, dicht bij zijn geboorteplaats en Gelselaar in de Achterhoek. Twee boerendorpen, “waar het dialect nog zo zuiver wordt gesproken als dat heden ten dage in onze door school, krant en radio beïnvloede samenleving nog mogelijk is”, aldus P.J. Meertens.⁴⁸⁴ De titel had dan ook feitelijk moeten luiden ‘Woordenboek van het dialect

⁴⁷⁷ *Erica. Maandblad voor de ontwikkeling van het culturele leven onder de jongeren in Noord- en Oostelijk-Nederland (Groningen, Drente, Overijssel en Gelderland)*. ‘Het Saksisch tussen twee stoelen in de as’, juni 1946, nr. 9 en ‘Het jaar rond met de Twentse boer’ gepubliceerd in juli 1946, nr.10.

⁴⁷⁸ Brief Naarding aan Bezoen, ongedateerd (arch. Bezoen).

⁴⁷⁹ Werkman 1955, 239.

⁴⁸⁰ Mededeling Buter 5-2-2000.

⁴⁸¹ Bezoen 1948, 21.

⁴⁸² Woord ter inleiding plus regels (arch. Bezoen).

⁴⁸³ Wanink 1948, voorbericht.

⁴⁸⁴ P.J. Meertens in zijn ‘Inleiding’ op het woordenboek van G.H. Wanink, z. pag.

van Zuid-Oost Twente en Noord-Oost-Achterhoek'. Die titel was, omwille van de brevitatis, niet gekozen. Het boek werd slecht ontvangen. Het gaf weliswaar veel woorden, aldus Bezoen, die het afbrandde, maar hij oordeelde dat het door zijn onwetenschappelijke ballast - Wanink was nu eenmaal geen academisch gevormd filoloog - uitsluitend bruikbaar was bij gebrek aan beter. Hij noemde het een betweterig woordenboek.⁴⁸⁵ Een hard judicium. Was het jaloesie de métier waardoor het ingegeven werd? Bezoen wilde immers zelf het grote woordenboek van het Twents schrijven. Of moet het geheel worden toegeschreven aan Bezoens hang naar perfectie en zijn eigen kennis van zaken?

4.3 OVERIGE STREEKCULTURELE PUBLICATIES OF ACTIES

4.3.1 Geen Saksen!

Ontnuchterend was voor sommigen de boodschap die Slicher van Bath had gebracht en die nu doorsijpelde. De conclusie van zijn grote studie naar de oorsprong van de Oost-Nederlandse bevolking luidde: we zijn geen Saksen!! De regionale identiteit die werd ontleend aan de Nedersaksische spraak, de ouderwetse plattelandsarchitectuur, bepaalde vormen van recht, aan zeden, gewoonten en folklore, aan volkskunst, aan verwantschap met de Duitsers over de grens en wat al niet meer, berustte toch - zo meende men vast en zo werden ook al die verschijnselen verklaard - op een Saksische afkomst. De industrieel Van Heek kon deze these dan ook niet verkroppen. Na een lezing van Slicher van Bath over het gevoelige thema, merkte hij op dat hij zich desondanks Saks voelde. De hoogleraar reageerde ad rem, maar ook enigszins flauw: "Wát voelt u dan, meneer Van Heek?" Uiteraard was op zo'n tegenwerping niet zo snel een antwoord te formuleren - zo moeilijk als men mutatis mutandis het woord Saks door Nederlander zou vervangen - de interruptant kon er dan ook slechts het zwijgen toe doen.⁴⁸⁶

4.3.2 Saksisch volkskarakter

Er waren er ook die Slichers boodschap eenvoudig negeerden. Dat was ook het gemakkelijkst. Een fraai voorbeeld leverde het werk van Drijfhout en Jassies op. Het ging hier om hun boek *Het Overijssels volkskarakter* dat in 1948 uitkwam in de serie *Eigen land en volk*. Drijfhout nam Salland en de Kop van de provincie voor zijn rekening, Jassies Twente. Aanstonds begon Drijfhout zijn betoog met de vraag of Overijssel wel een eigen volkskarakter had. Hij ontken- de dat. Het eigenlijke volk van deze provincie maakte deel uit van de groep Saksische bewo- ners van de het Oosten. Hij stelde dat de mensen van de Drentse zandgronden, die van Sal- land, Twente en de Gelderse Achterhoek bij elkaar hoorden.⁴⁸⁷ Instemmend haalde de schrij- ver K. van der Kley aan die in 1943 in zijn *Het Drentse Volkskarakter* had geschreven dat men in Overijssel zich bij tijd en wijle in het hartje van Drenthe kon wanen. "Drenthe ver- toont tegenover Groningen en Friesland een geheel eigen karakter, maar van Overijssel ver- schilt het slechts een nuance".⁴⁸⁸ In het zesde hoofdstuk schetste Jassies een Twents platte- landstafereel dat ronduit archaisch genoemd moet worden en bovendien eenzijdig. Het

⁴⁸⁵ Bezoen 1949a, 68. Wanink had bij de vervaardiging van zijn woordenboek hulp gehad van Jo Daan, de dialectologe van het Meertens Instituut (mededeling S. Reker). Jo Daan was dan ook positiever over Waninks werk. Men zie verder Daan 1950, 60-61.

⁴⁸⁶ Mededeling Buter 5-2-2000.

⁴⁸⁷ Drijfhout en Jassies 1948, 13.

⁴⁸⁸ Van der Kley 1943, 7.

Twents/ Saksische volkskarakter kwam zo'n beetje neer op gereserveerdheid jegens 'vrömden', secundair reageren, weinig zeggen, maar het wel goed menen, degelijkheid en arbeidzaamheid, gastvrijheid, spaarzaamheid die kon uitlopen op gierigheid, gevoel voor saamhorigheid en familiezin. Veel van deze karakteriseringenvonden we ook al in het werk van Benthem (zie p. 81), dat dan ook door Jassies met instemming werd aangehaald. Jassies verklaarde het volkskarakter op niet onlogische wijze uit de schraalheid van de bodem die gedurige werkzaamheid vroeg en zuinigheid met de aardse goederen meebracht. De gereserveerdheid jegens vreemden alsmede de saamhorigheid in eigen kring schreef hij toe aan ongelukkige rencontres met allerlei bezettingsmachten en doortrekkende en plunderende benden in dit grensgewest. De vreedzame, zachtmoedige inborst zou de Sakser, door de confrontatie met de macht van de groten der aarde licht fatalistisch en meegaand hebben gemaakt, "omdat hij veelal aan den lijve (en aan zijn bezittingen) ervoer, waar het tegendeel op uitliep."⁴⁸⁹

Of de eigenschappen aan de Twentse bevolking en met name dan de plattelandsbevolking toegeschreven exclusief Twents zijn te noemen, zal nu wel geen zinnig mens meer onderschrijven. Een groot aantal eigenschappen aan Twentenaren toegeschreven zijn toch in de allereerste plaats karaktertrekken van plattelanders in het algemeen.

4.3.3 Stichting Edwina van Heek

Niet alle zorg om het culturele erfgoed van Twente te conserveren en voor de toekomst te bewaren ging uit van een aan de weg timmerende regionalistische beweging of van hen die zich expressis verbis in hun gelederen schaarden. Er was ook nog steeds de meer aristocratische vorm van regionalisme die zich uitte in mecenenaten voor het redden van bedreigde specimen van landelijke bouwkunst. Ook werd geld gegeven voor het beheren en beschermen van bezittingen aan natuurgebieden en cultuurgronden, al of niet bebouwd met boerderijen en landhuizen, of anderszins. Deze meer paternalistische zorg voor het eigen erfgoed trof men, we zagen het al eerder, aan bij het patriciaat en in fabrikantenkringen waar men een dikwijls diepgeankerde en veelvuldig beleden Twenteliefde koesterde.

De Stichting Edwina van Heek, in het leven geroepen op 15 november 1946, biedt ons een schitterend voorbeeld van deze patricische zorg voor het Twentse patrimonium. De stichting was het geesteskind van het kinderloze echtpaar J.B. van Heek en zijn vrouw EDWINA VAN HEEK-BURR EWING (1872-1945). In de akte van oprichting werd het doel van de stichting als volgt omschreven:

- "het geven van bijdragen voor maatregelen tot behoud van natuurmonumenten in ons land, dat door zijn steeds aangroeiende bevolking gevaar loopt veel van zijn natuurschoon en biologische waardevolle terreinen te verliezen;
- het geven van bijdragen tot instandhouding, herstel of aankoop van historisch waardevolle gebouwen, kerken of kastelen, wanneer daardoor het verder bestaan verzekerd blijft;
- het geven van a) bijdragen voor aankoop van voorwerpen van kunstwaarde, historische waarde of natuurhistorische waarde ten behoeven van publieke verzamelingen; b) bijdragen voor de instandhouding van deze verzamelingen;
- het toekennen van op zichzelf staande blijken van waardering aan zeer verdienstelijke landgenoten, waartoe de Regering niet de mogelijkheid bezit. Dit mogen nimmer periodieke uitkeringen zijn."⁴⁹⁰

J.H. van Heek, halfbroer van de erflater, was de stichter en eerste voorzitter. Hij zou dat blijven tot 1957. Hij typeerde de stichting als "een instelling, die liefst in stilte werkt en niet van reclame houdt." Slechts één maal in het jaar treedt de voorzitter in de openbaarheid als hij in

⁴⁸⁹ Drijfhout en Jassies 1948, 152.

⁴⁹⁰ Wynia 1997, 7.

de persoon van de heer van Singraven de paasstaak aanbiedt. Verder, zo leest men in het notulenboek, was de stichting “een vijandin van de ruchtbaarheid”.⁴⁹¹ De conservering van Huis Zonnebeek, het royale woonhuis van J.B. van Heek, en Huize Singraven zijn zichtbare voorbeelden van het conserverende werk van de stichting.

Hoewel de stichting het geven van financiële bijdragen niet tot Twente beperkte heeft ze toch door haar praktische werking een belangwekkende en onmisbare bijdrage geleverd aan het in stand houden van Twentes culturele erfschatten. J.H. van Heek was er trots op Twentenaar te zijn. Hij was, volgens eigen zeggen “als echte Sakser [Slicher van Bath!] met alle vezels van zijn hart aan de Twentse bodem gebonden”.⁴⁹² Voor zijn inzet voor de gemeenschap werd Van Heek ter gelegenheid van zijn vijfenzeventigste verjaardag groots gehuldigd.

4.3.4 Saksisch bouwen

Een nadrukkelijk weer wel de grote trom roerende regionalist was Jan Jans. Ook buiten de AVT om stond zijn leven in dienst van de Twentse cultuur. In bouwkundige kringen was hij nationaal gezien geen onbekende meer. Dat illustreerde zijn benoeming in 1946 tot docent aan de school voor voortgezet Bouwkundeonderwijs, de VBO te Amsterdam. Dat instituut verzorgde toen nog de enige architectenopleiding in Nederland, afgezien van Delft waar men de ingenieurstitel kon behalen. Des zaterdags doceerde Jans in Almelo bouwkunde. Door deze werkzaamheden kreeg die stad enige jaren later ook een school voor VBO (de lessen kunstgeschiedenis werden verzorgd door Hendrik Entjes). Twente had op dit gebied een grote achterstand in te halen. Weliswaar kende Enschede een MTS, maar daar werd enkel nog maar werktuigbouwkunde onderwezen. De VBO-opleiding te Amsterdam die was uitgegaan van de Bond van Nederlandse Architecten, was voor jongeren met een smalle beurs die niet in het Westen woonden, moeilijk bereikbaar gebleken. En zo kwamen er dochtervestigingen te Groningen, Arnhem, Maastricht, Bergen op Zoom en Almelo. Jans werd voorzitter van de stichtingsraad voor Almelo. De oostelijke vestiging was bedoeld voor leerlingen uit Overijssel, Zuid-Drenthe en een deel van de Gelderse Achterhoek, die het MTS-diploma reeds op zak hadden. In Twente was men verguld met de opleiding. De gemeente Almelo zegde van harte haar medewerking toe. Jans zag in het tot stand komen van de vestiging een stap naar meer geestelijke zelfstandigheid van zijn gewest. Hij had er zelf de voorlopige leiding van in handen en zag er een mogelijkheid in om zijn ideeën aangaande streekeigen bouwen te propageren. Dat bleek een flinke misrekening. Behalve Jans doceerde er later ook onder meer Ir. J. Rentjes die de door Jans zo verfoeide Nieuwe Zakelijkheidstijl aanhing. Reden genoeg voor een stroeve verstandhouding. Het gemeentebestuur van Almelo ging met de waan van de dag mee en ontwikkelde grote plannen om de stad te moderniseren. Ze prefereerde daarbij de modieuze schoenendoosstijl.

Op het landgoed van Huize Almelo, dat toen de hele stad nog bijna omringde, hoefde Jans deze concurrentie niet te duchten. Na de Weiteman en de boerderij in de Gravenallee en het erve Canada in het zogeheten Bruinehaarse blok van het landgoed van de graven van Rechten Limpurg bouwde Jans hier in de jaren vijftig een flink aantal nieuwe boerderijen, streekeigen en in de kleurzede van het landgoed.⁴⁹³ De bouwschool was niet de enige bijdrage die de Almelse bouwmeester leverde om de Twentse jeugd opleidingskansen te bieden. Alles wat

⁴⁹¹ Ibidem, 11.

⁴⁹² *TL* nr. 22, 3 Aanhaling uit een speech van Van Heek.

⁴⁹³ De Weiteman is een in de jaren dertig ontgonnen en bebouwd gebied tussen Almelo en Vriezenveen. De Gravenallee is een drie kilometer lange lommerrijke laan (in de volksmond ‘den diek’ genoemd) die begint bij kasteel Huize Almelo. Het Bruinehaarse blok is een deel van het Almelse landgoed bij de gelijknamige buurtschap.

er toe bij kon dragen Twente cultureel onafhankelijker te maken van het Westen kon op zijn medewerking rekenen. Het op poten zetten van een kunstnijverheidsopleiding te Enschede lag in het verlengde van dat streven. Samen met Jan Stam, directeur van de MTS te Enschede, nam Jans het voortouw. Hun aanpak paarde eenvoud aan doortastendheid. Ze richtten een commissie op. Stam werd voorzitter, Jans secretaris. Ze zochten commissieleden en togen een week later naar Den Haag, waar de dringende wens om een kunstnijverheidsschool te stichten aan een hoofdambtenaar werd voorgelegd. Op diens vraag “Zou zo’n academie het wel doen in Twente?”, antwoordde Jans zelfbewust: “Waarom zou er op 100.000 Twenten minder talent gevonden worden dan op 100.000 Hagenaars?”⁴⁹⁴ Na allerlei oprichtingsperikelen werd het werk van de commissie bekroond met een volledige zege. De Akademie voor Kunst en Industrie opende haar deuren in 1949. De opleiding werd een vitale en inspirerende factor voor de kunsten in het oosten van het land. Dat betekende niet dat Jans er tevreden over kon zijn. Immers: “Uitgangspunt voor het werk in alle afdelingen was-en-is de internationale ontwikkeling op het gebied van de beeldende kunst, de architectuur en mode”, aldus Abraham (Bram) Middelhoek, de directeur van de AKI, in een artikel.⁴⁹⁵ Provinciale kunstprominenten zouden er gaan onderwijzen, zoals Johan Haanstra, Jan Bolink, Henk Schurink en Jan Gierveld. Zij waren vernieuwers in Overijssel. Haanstra zou de winnaar van de door de provincie in 1953 ingestelde Gerard ter Borchprijs voor beeldende kunsten worden. Jans had niet veel op met hun schilderstijl. Dat bleek wel uit een ironische, denigrerende zinsnede uit een recensie van hun werk waarin hij stelde “vroeger kwamen de wijzen uit het oosten, maar het schijnt dat ze nu uit het westen komen.”⁴⁹⁶

Dat Jans als bouwmeester bekendheid genoot vertaalde zich ook in een stroom van opdrachten. Hij kon hierbij (meestal) zijn opvattingen in de daad omzetten. Als supervisor hielp hij in Ootmarsum mee, direct na de oorlog een bouwverordening op te stellen. In de gemeenteraad verdedigde hij de tekst ervan. Vloedbeld jr. die erbij was, getuigde later van de soms gemengde reacties van de toehoorders:

“Dat kan ’n architect noe wa zegn, dat der in de vuurgewwels van de woningn bie restaurant of bie niejbouw zovöl siermesselwaark möt komn en zovöl hoalt möt wödn verwaarkt en dat der nich heuger mag ebouwd wödn as de götheugte, dat der aait ’n spits dak op möt komn en gin plat dak, mer .....wat scheidt wiej doar veilk met op?” Waarop Jans weergaf: “wiejleu scheidt doar misschien nich zovöl met op, mer komt oawer 25 of 40 joar es weer, dan zö’j es zeen wat der van Oatmöske ewördn is”. Bij het horen van het antwoord verzuchtte iemand: “Joa, a’w dat mer es konn!”⁴⁹⁷

De historie stelde de architect in het gelijk. Wie Ootmarsum bezoekt ziet een Twentse plaats zoals Jans bedoelde: karakteristiek, schilderachtig en leefbaar. Het oude siepelstadje groeide uit tot een belangrijke toeristentrekker die in geen binnenlandse reisgids ontbreekt, zodat gesteld kan worden dat deze bouwverordening per slot ook van groot economisch belang is geworden. Zelf bouwde Jans nauwelijks in Ootmarsum. Zoveel te meer zijn tekenaar Jan Morsink. De aanleg van het bekende ‘lös hoës’ was een van zijn vele projecten. Zijn stijl is zo aan die van Jans verwant dat zijn kapel bij de ‘1000-jarige’ Kroezenboom te Fleringen meer dan eens aan zijn vroegere werkgever wordt toegeschreven.⁴⁹⁸ Morsink tekende - letterlijk - voor meer wegkruisen en Mariakapelletjes vanaf deze jaren. Ze worden gekenmerkt door een na-

⁴⁹⁴ Löwik 2001, 97.

⁴⁹⁵ Middelhoek 1959, nr. 6, 132.

⁴⁹⁶ Holtrop 1968, 21.

⁴⁹⁷ Löwik 2001, 101.

⁴⁹⁸ Goinga 1999, 119, ‘Alle zegen komt van boven’ in *TC/TUB* 13-1-1998, ‘Kiek antiek’ in *TC-TUB* 30-5-2001 en ‘Kiek antiek’ in *TC-TUB* 29-8-2001, Kolkman e.a. 1997, 146. De kapel werd gebouwd in 1944 ter vervanging van een ouder, neo-gotisch exemplaar. Ze is, tesamen met de ernaast staande kroezenboom, een der beeldmerken van Twente.

drukkelijk Twentse stijl onder meer door de houten topgevels met geveltekens en, waar het kon, vakwerkopbouw. De streekeigen vormen waren de kruisen en kapelletjes van voor de oorlog vreemd.⁴⁹⁹ Bekende projecten van de Almeloze regionale voorvechter waren in die jaren de restauratie van de Oostendorper watermolen te Haaksbergen en van de Mallumse watermolen in de Gelderse Achterhoek. Over de bouwkundige koers die zijn geboortestad Almelo voer, brak hij menigmaal de staf. Ook zijn PvdA partijgenoten hield hij in hoge mate verantwoordelijk voor het slopen van talloze beeldbepalende panden en monumenten. Een schrijnend voorbeeld gaf de sloop van het historische erve Vrieling te zien. De fraaie hofstede was in gebruik als een soort molenmuseum en zelfs een tijdlang als oudheidkamer. Toen het dak schade opliep weigerde de gemeente, die eigenaar was, op te draaien voor de renovatiekosten. Daarop zamelden de buurtbewoners een fors bedrag in. Almelo hoefde slechts fl 6000 bij te passen, maar weigerde dat. Het besluit tot sloop werd op een avond-zitting gehouden. De volgende morgen reeds om halfacht haalden gemeentearbeiders de pannen van het dak. Bij navraag bleek dat ze daartoe al de vorige middag opdracht hadden gekregen. De gang van zaken rond dit door de stedelijke overheid gesanctioneerde vandalisme stond niet op zich. Ook de Almeloze PvdA tekende er voor. Jans zegde uit protest zijn partijlidmaatschap op.

Opmerkelijk voor de socialist Jans, die zich in zijn jonge jaren bepaald ongenueanceerd en grof had uitgelaten over kerken en hun gelovigen en die in zijn persoonlijke leven verre van tolerant was in deze, was zijn wens om kerken te mogen bouwen. In deze jaren kreeg hij de kans. In 1948 verrijkte hij het niet al te fraai ogende veendorp Kloosterhaar met een stoer Nederlands Hervormd bedehuis. Het gebouw was zwaar, “op het plumpe af, [het] heeft een logge toren, verheft zich moeizaam boven de aarde en haar noden en schijnt conservatief”, schreef de architect.⁵⁰⁰ Doordat het zo gebouwd was, weerspiegelde het iets van de volksaard van de streekbewoners. Door het schijnbaar conservatieve karakter werd Jans, zo schreef hij zelf “op het matje geroepen”. Men vroeg hem: “Weet u wel wat er in het Westen gebeurt?” Geïrriteerd verklaarde hij dat op zichzelf een domme vraag te vinden. En hij pareerde de aanval met: “Weet u wel wat er in het Oosten gebeurt?” Een tekenend antwoord voor de strijdbare regionalist die hij was.⁵⁰¹

4.3.5 Streekboeken en TH-commotie

Er bleef in deze jaren vraag naar het werk van Van Deinse die zelf niet meer bij machte was enig werk te verrichten. In 1953, na het verscheiden van hun beider vriend, bezorgden Dingeldein en Meyling een heruitgave van *Uit het land van katoen en heide*. Het sprak voor zich dat Dingeldein de tekst verzorgde (ook een ‘Ter gedachtenis aan J.J. van Deinse’ was erin opgenomen) en Meyling het werk verluchtte met een serie foto’s. Dingeldein zelf leverde in de jaren na zijn afscheid uit het onderwijs een stroom van artikelen in allerlei bladen en blaadjes. In 1948 kwam van zijn hand een boekpublicatie uit *Het land van de Dinkel. De schoonheid van Noordoost-Twente*, in zekere zin te beschouwen als een vervolg op *Ons Dinkelland* van Bernink, maar het gaf, anders dan dat, niet alleen een natuurhistorische beschrijving.⁵⁰² Het was een volledige heemkundige beschrijving van Noordoost-Twente. Er werd van allerlei geopenbaard over de geschiedenis van de aardkorst, waarover de Dinkel en zijn zijriviertjes stromen, over de planten en dierenwereld, over de namen van oude boerderijen in het gebied, de tradities, geschiedenissen van havezathes en watermolens. Een echt boek om de

⁴⁹⁹ Scholte 1982, 119-136.

⁵⁰⁰ Jans 1953, 34.

⁵⁰¹ Ibidem.

⁵⁰² Derde druk 1926. In 1978 verscheen een facsimile, uitgegeven door de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland te ‘s-Graveland.

liefde voor de streek te vergroten. Het werd in 1949 bekroond als een van de vijftig best verzorgde boeken die in dat jaar in Nederland waren uitgekomen.⁵⁰³ Dingeldein toonde zich in dit boek minder gerust dan Bezoen wat de toekomst van de streektaal aanging:

Zal ook de taal, die hier wordt gesproken, vervlakken en door de opheffing der afgeslotenheid dezer streek meer en meer op een soort ‘Hollands’ beginnen te lijken? Wel moet dit gevreesd worden, maar nog is Noordoost-Twente een kerngebied van de oude volkstaal, die hier zuiverder bewaard wordt dan in midden-Twente en West-Twente en een schat van verrassende vormen, woorden en uitdrukkingen kent, die elders reeds zijn uitgestorven. Toch worden er aanvallen op de oude volkstaal gericht, niet alleen van buitenaf, maar ook van binnen uit, en de kwaadste vijanden zijn wel *die* Twentenaren, die zich beginnen te schamen voor hun ‘plat’, hun moedertaal, en met hun kinderen een ‘Hollands’ praten, dat er dan ook naar is!⁵⁰⁴

Bij de keuze voor een tweede vestigingsplaats voor een Technische Hogeschool, aan het einde van de jaren veertig, trokken de noordoostelijke provincies gezamenlijk een lijn tegenover de zuidelijke. De strijd werd gevoerd met perspublicaties, redevoeringen, werkcommissies en het tegen elkaar opbieden in het fourneren van faciliteiten. Regionalisten speelden hun partijtje propaganda mee, met name Buter liet zich in de pers nadrukkelijk horen over deze kwestie. Dit paste in zijn opvatting van regionalisme als zelfvoorziening. Het Oosten had in zijn ogen veel te winnen bij een vestiging van hoger onderwijs. Of de stemmen van de regionalisten enig gewicht in de schaal legden bij het afwegen van zulke grote belangen mag worden betwijfeld, ook al omdat een deel van de artikelen stond in een periodiek als *TL* dat nauwelijks levensvatbaar was. De hogeschool kwam uiteindelijk in Eindhoven te staan. Over de merites van de afweging door minister Rutten en de motieven die de kamers ertoe brachten uiteindelijk voor het Zuiden te kiezen hoeven we ons hier niet uit te laten.

4.4 INTERLOOG

In de tijd na de Tweede Wereldoorlog kwam in Nederland het geïnstitutionaliseerde regionalisme op. Vooral in Brabant en in Friesland was het krachtig. De rol van de Twenten was meer volgend en toepassend. Ze waren bovendien defensief ingesteld. Buter en Buursink gaven het Twentse regionalisme stem door hun blad *TL* uit te geven, een blad dat een zieltoegend bestaan leidde en kennelijk dus niet genoeg streekgenoten aansprak. Toen het zo’n beetje kopje onder ging in de strijd om het bestaan deed de AVT haar intrede. Na een wervende start onder leiding van Kolenbrander kwam de beweging in een crisis terecht. Twente was al met al niet vroeg van de partij wat het georganiseerde regionalisme betrof. Men kan daarvoor verschillende oorzaken aanwijzen. Op de eerste plaats het ontbreken van voldoende kader van enig niveau. Er waren maar weinig actieve regionalisten die, en dan zijn we tevens bij de tweede oorzaak, niet in de eerste plaats geïnteresseerd bleken in het formuleren van de filosofische grondslagen van het regionalisme. Buter schreef er wel over, maar origineel mogen zijn gedachten dienaangaande niet heten. Hij was meer popularisator van de opvattingen van bijvoorbeeld Linthorst Homan. De neiging om meer direct met de zaken van het streekeigene bezig te zijn kwam onder meer naar voren op het regionalistencongres van 1948. Tukkers leverden er geen bijdrage aan de theorievorming. Wel hield Jans een lezing over streekbouwkunst. Misschien kunnen ook trekken uit het volkskarakter als oorzaak geduid worden – hoewel dat ipso facto het gevaar van stereotypering inhoudt. Ik denk dan met name aan de kat-uit-de-boom-kijk-mentaliteit die de Tukkers vaak toegeschreven wordt en een zeker individualisme. Enkele leidende regionalisten, Jans, Vloedveld, Buursink, Buter, Bezoen, en anderen

⁵⁰³ *TL* 1949, nr. 29, 2 *Het land van de Dinkel* werd in 1950 herdrukt, in 1959 en in 1964 nog eens.

⁵⁰⁴ Dingeldein 1948, 19.

voelden zich toch echte koninkjes in hun eigen rijk, of meer streekeigen uitgedrukt: ‘t wadn echte delhaann’.

Dat de AVT warm ontvangen is door de Twentse bevolking kan men niet beweren. “De A.V.T. is in het geheel niet ontvangen”, merkte een contemporaine onderzoeker op. “Het bestaan ervan is vrijwel onbekend. Nooit vond ik een grotere bekendheid, dan een vage herinnering aan de naam”.⁵⁰⁵ Met deze algemene indruk alléén, die men bovendien gemakkelijk van kritische kanttekeningen kan voorzien, hoeven we het echter niet te doen. Andere indicatoren wijzen in diezelfde richting: het aantal leden van de AVT kwam nooit boven enige honderdtallen uit en de periodiek *TL*, door dezelfde idealen bezielde, leidde een zorgelijk leven dat niet langer gerekt kon worden dan tot medio 1949. Het teleurgesteld aftreden van Kolenbrander spreekt in dit verband voor zich. De oorzaken lagen in de hooggrijpende, te vage abstracties in de doelstellingen die op het gewone publiek nauwelijks aantrekkingskracht uitoefenden en in de organisatie die maar moeizaam van de grond kwam. Ook financieel zat de vereniging niet solide in elkaar. Tot 1953 werd er slechts twee maal contributie geïnd. De gevolgen waren dat de AVT maar een betrekkelijk kleine club bleef van gedrevenen die de kern uitmaakten en meteen ook de activiteiten verzorgden. Het bestuur wás zo’n beetje de AVT.

Toch bleek het Twentse publiek wel degelijk geïnteresseerd in streekeigen zaken. Men wilde er bijvoorbeeld wel over lezen. Werk van Van Deirse werd herdrukt. Zijn Twentse symbolen werden geaccepteerd, zo toiden ‘onze jongens in Indië’ uit de regio zich wel met het Twentse ros. Dingeldein kwam met zijn *Land van de Dinkel* dat gretig aftrek vond en er werd geschreven over het Twentse volkskarakter. Een vernieuwende visie op dat gebied werd van de regionalisten niet gehoord. Men ging voort de Saksische afstamming van de inwoners van het oosten van het land te benadrukken, terwijl juist Slicher van Bath in een indrukwekkende studie die afstamming loochende. Hetzelfde conservatisme kon men aantreffen bij de meeste ‘platschrievers’, hoewel zich een - nog dunne - lijn van een voorzichtige vernieuwing begon af te tekenen door het werk van Buursink en Bezoen. Men moet zich die vernieuwing vooral bescheiden voorstellen; ze zit eerder in de toon, in de prozabehandeling dan in de thematiek, want het ‘nieuwe’ dat ze brachten bestond in de Nederlandse literatuur allang en ook begaven zij zich met hun verhalen, anekdotes, ‘wijsheden’ en wat dies meer zij opvallend vaak op antieke erven waar de vrouwen gekleed waren naar de laatste mode van zestig jaar terug.

Grosso modo was er niet véél veranderd. De Twentsche Almanak verscheen nog steeds en mocht zich verheugen in een grote populariteit. De kloof tussen de grote meerderheid van de Twentse bevolking die meeinging met de tijd en de streeктаalschrijvers die qua thematiek en inspiratie niet verder wilden zien dan de plattelandscultuur uit het midden van de eeuw ervoor moest wel een bedenkelijke associatie oproepen: Twents is ouderwets, uit de tijd. Het was een taal die schijnbaar hoorde bij de boerenkar, een vehikel dat je weliswaar met droge voeten over rurale drekweggetjes kon helpen, maar dat detoneerde en je (ook sociaal) niet veel verder bracht op de snelwegen die meer en meer werden aangelegd. Belangstelling voor het Twents was er wel, de *NRC* constateerde dat in een artikel, maar vermeldde er meteen bij:

De betekenis van dit Saksische dialect neemt echter af. [...] De nivellerende werking van de moderne techniek, de veel sterkere uitwisseling van mensen en de door boek, krant en radio steeds stijgende betekenis van het algemeen beschaafd Nederlands hebben de laatste tientallen jaren de gaafheid van het Twentse dialect ondermijnd. Vele Twentenaren spreken thans een merkwaardig taaltje, waarin zij allerlei elementen van Nederlands en Saksisch op de meest willekeurige wijze door elkaar haspelen.” Profetisch voegde de krant er aan toe: “Het echte Twentse plat, onverstaaenbaar voor de buitenstaander, is als communicatiemiddel in de moderne maatschappij nog slechts nuttig in zeer enge kring. Daardoor is dit dialect practisch tot verdwijnen gedoemd, al zullen elementen van het Saksisch ongetwijfeld nog heel lang hun invloed doen gelden. Men kan dit verdwijnen zakelijk

⁵⁰⁵ Van Ulzen 1955, 20.

constateren en het toch betreuren. Want uit dit onvervalste Twents spreekt dikwijls een ontwikkeld taalgevoel. Evenzeer als vrijwel iedere Nederlander de juiste toepassing kent van ‘de’ – en ‘het’ – geslachten, zo weet de Twentenaar bij intuïtie het verschil tussen mannelijke en vrouwelijke woorden; hij brengt dit verschil ook duidelijk in zijn spraak tot uiting. Het grote aantal klinkers maakt het Twents welluidend en rijk.

Dit alles zal niet ineens verdwijnen. Het proces kan nog vele jaren duren, maar de afbrokkeling is begonnen. Vele zinrijke woorden raken in onbruik en komen nooit weer. Het is echter een verlies, dat hier met blijmoedigheid wordt gedragen, omdat de moderne tijd aan Twente in het bijzonder op economisch gebied veel vergoedt.⁵⁰⁶

De woorden van De Clercq komen bij het lezen spontaan in de gedachten, waar hij reeds in de vroege negentiende eeuw stelde: “Het is hier een materieel land” (zie p. 24).

Ook Wanink vermeldde in zijn woordenboek dat de taal van de steden en stadjes beduidend anders was, veel Nederlandser getint dan de taal van de plattelandsbewoners: “Dit betreft de woordenschat, de uitspraak en vooral ook de grammatica”.⁵⁰⁷ Het gebruik van de streektaal kwam meer en meer onder druk te staan. Stellig hebben de scholen eraan meegewerkt een onnodig schaamtegevoel te ontwikkelen bij de opgroeiende jonge generaties. Van een positieve, appreciërende attitude ten opzichte van de streektaal was geen sprake, integendeel: “In de klas was het Twents taboe!”, stelde de onderwijzer (en latere taalonderzoeker, Hennie Beerlage zie p. 300) over deze jaren. Buiten het klaslokaal blijkbaar eveneens. Onderwijzers die de streektaal beheersten en onderling gebruikten, hielden dat voor hun leerlingen verborgen.⁵⁰⁸ Het merkwaardige gedrag dat zelfs de Twentse ‘schriever’ en onderwijzer Vloedveld ten toon spreidde is reeds gememoreerd. Ook explicieter werd duidelijk gemaakt dat streektaal niet deugde, ja zeer minderwaardig was. Uitermate grievend komt de lezer van nu het stuk tekst van Van Nispen in zijn boekje *Verkenningen op het gebied van taal en taalonderwijs* voor uit 1946.

Iemand die ‘Heer’ is, zal zijn beschaving manifesteren door ‘beheersing’. ‘Beheersing’ is de factor die aanwezig is in alle cultuur. Het is het tegenovergestelde van het zich-laten-gaan, het onbeheerst laten voortwoekeren van minderwaardige neigingen. Een beschaafd mens zal zijn luiheid bedwingen in zijn houding, zijn zitten en zijn gaan; hij zal zijn eventuele aanleg tot zorgeloosheid beheersen in zijn kleding en in zijn toilet. Hij zal zijn afkeer, zijn drift, zijn spotlust, zijn humeurigheid beheersen in de omgang met andere mensen. Anderen kennen dit zelfbedwang niet; het zijn de onbeschaafden. Hun levensmilieu, hun verschijning, hun optreden tegenover hun medemensen getuigt van gebrek aan controle en tucht. Gemakzucht, onverschilligheid, zelfzucht missen bij hen de rem van de zelfbeheersing. Dat openbaart zich in hun levensuitingen. Ook in hun taal, in hun dialect. Er is ook een luiheid van tong en lippen. Klanken worden niet afgewerkt of totaal verwaarloosd. De nivelleerende tendenties, die het gevolg zijn van de inertie van de spraakorganen, en die overigens in elke taal werkzaam zijn, hebben bij hen de vrije teugel. Zulke mensen hoort men spreken van: moek dè doen?(moet ik dat doen?); zak (zal ik); asie (als ie); ak (als ik); zumme (zullen we); wimme (willen we); dekkum (dat ik hem); daknie (dat ik niet); vulles (vuilnis); waffer (wat voor); vurft (voorhoofd); gritschap (gereedschap).⁵⁰⁹

Voorlopig stond de auteur met zijn negatieve uitlatingen niet alleen. Ook veel later kon men dergelijke opvattingen nog tegen komen.⁵¹⁰

⁵⁰⁶ NRC 23-12-1948.

⁵⁰⁷ Wanink 1948, VI.

⁵⁰⁸ Beerlage 1991, 11.

⁵⁰⁹ Van Nispen 1946, 31.

⁵¹⁰ Paardekooper 1969, 44.

Hoofdstuk 5: 1950-1963 deel 1

En ûnderwiel nog bore wie
nå nijje wellen, nijje brûnnen
in diene depe grûnden
dee so stil sint en behods.⁵¹¹

5.0 INLEIDING

Aan het begin van de jaren vijftig verkeerde de AVT in een wat stuurloze periode na de aanvankelijk vliegende start. Na een reorganisatie in 1952 namen Jans en Buter het stuur krachtig in handen en deed de AVT weer van zich spreken door middel van haar Twentedagen. Qua organisatie bleef het rommelig. Ook kan men zich niet aan de indruk van een zekere impulsiviteit onttrekken: nauwelijks waren ideeën gelanceerd - dat betekende vaak het begin van alweer een commissie - of ze werden alweer op gegeven. Een zekere rivaliteit tussen de regionalisten persoonlijk speelde hierbij mede een rol. Bovendien wilde men teveel tegelijk. Van een rustige, gestadige opbouw was geen sprake. Toch zaten de regionalistische idealen en verlangens diep. De ene organisatie loste de ander af, maar de hoofdidee bleef toch in al die verenigingen en clubs dezelfde. Men kan ook duidelijk een continuïteit waarnemen waar het gaat om het bezetten van de leidende posten. Telkens trad een zelfde club activisten naar buiten. Daarbij werden soms (te) grote woorden gebruikt. De AVT doofde uit als een nachtkaaars, maar juist toen kwam de interregionale samenwerking van de grond. De belangrijkste activiteiten golden nu de taal. Het in aanvang zuiver Groningse *'t Swieniegeltje* transformeerde zich tot een interregionaal literair blad. De Noordoostnederlandse regionalisten streden gezamenlijk voor een Nedersaksische leerstoel. De verwachting daarbij was dat een Twent, Bezoen, die leerstoel zou gaan bezetten. Een Nedersaksisch symposium werd gehouden waar men de Vosbergenspelling aan overhield. Overal kwamen 'schrieverskringen' van de grond en er kwam een overkoepelende, interregionale 'schrieversbond'. Optimisme heerste. Rakkers wist velen te begeistere. Overmoedig droomden sommigen in de beweging de twintig miljoenen droom. Heeroma was nuchterder en waarschuwde tegen ongefundeerde verwachtingen.

5.1 ORGANISATIES

5.1.1 AVT

5.1.1.1 Twentedag 1952

In 1951 vroegen de boekverkopers van Hengelo en Enschede voor het eerst tijdens de nationale Boekenweek aandacht voor het streekboek. De openbare bibliotheken ondersteunden die gebeurtenis. Toen de actie van start ging werd de voorzitter van de AVT uitgenodigd om te spreken. Hij besloot zijn toespraak met een citaat van de ook in Twente gelezen Augustin Wibbelt: “‘n Stuksken laand, nen kleinen goarn, nen boom, nen bloompot. Dat is, ok as e 't zolms nich weet, wat jeder hebb'n mot”. Voor “dat stukske laand wat ieder hebb'n mut um gelukkig te weazen, in oons geval dus Twente” moest iedereen wel wat doen, volgens Kolenbrander. Hij richtte zich tot de gewestelijke schrijvers en tot de rest van zijn publiek: “Loat de Twenten dee neet schrieven kunt met doon deur oonze platschrievers te leazen.”⁵¹²

Maar de AVT was over haar top. *TUB* noteerde later:

⁵¹¹ Lamm 1974, 9.

⁵¹² Woorden van Kolenbrander aangehaald in Buter 1991b.

De pogingen om het regionalisme in Twente te stimuleren en vorm te geven hebben tot dusver weinig resultaat gehad. Zelfs de oprichting van de thans enkele jaren bestaande A.V.T., die beoogt een stuwende kracht te zijn van het gewestelijk streven, was een kindje, door de zorg van slechts weinigen in stand gehouden, welks levensvatbaarheid niet overal even hoog werd aangeslagen en van welks bestaan de meerderheid der bewoners van dit gewest niets wist.⁵¹³

Het sukkelend bestaan na de hoge verwachtingen deprimeerde Kolenbrander. Toen hij op doktersadvies in juni 1952 een groot aantal functies moest neerleggen was daaronder ook het voorzitterschap van de regionalistenvereniging. Hij maakte het besluit bekend op een vergadering van het hoofdbestuur. Tijdens dezelfde bijeenkomst trad ook Varenhorst, de secretaris, af evenals de bestuursleden Van Hessen, Van der Maas en Plegt. Wie zou denken dat het gedaan was met de AVT na deze aderlating kwam bedrogen uit. In de persoon van Buter als secretaris en Jans als fungerend voorzitter kwamen mannen terug die zich niet zo gauw gewonnen gaven. Het belangrijkste besluit na de wisselingen in het bestuur was het opheffen van commissies. De radio- en de folklorecommissie hadden succesvol gewerkt. De rest minder. In plaats van de commissies kwamen lokale afdelingen, zoals er al een bestond in Goor. Dezelfde maand nog werden er afdelingen in Enschede en Hengelo opgericht en werd geïnteressanteerd dat de vereniging Stad en Ambt Almelo zich als een afdeling van de AVT beschouwde. Met deze aanpak zou men ook de arbeidersbevolking en de middengroepen meer bereiken. Tegelijkertijd wilde het bestuur contacten leggen met de Twentse kringen buiten de regio. De Kring Arnhem besloot tot aansluiting. Onder Jans en Buter wilde de club naar buiten treden.

Op zaterdag 18 oktober 1952 pakte de AVT groot uit met een Twentedag. Buter had al in 1949 voor zo'n evenement gepleit in *TL*.⁵¹⁴ De organisatie had haar kracht niet in het isolement gezocht. Een aantal belangrijke instanties werd bereid gevonden medewerking te verlenen, waaronder de Gemeente Enschede, die onder meer de raadszaal in haar stadhuis beschikbaar stelde en de TET (Twentsche Electriche Tramwegmaatschappij, de regionale busmaatschappij toentertijd) die voor gratis vervoer zorg droeg. De NV van Heek en Co., de Lonneker Landbouwbank en de VVV maakten het mogelijk dat deze dag goed georganiseerd kon worden. De Openbare Leeszaal verzorgde bij deze gelegenheid een tentoonstelling over het Twentse Boek. De doelstelling van de dag stond op het programmaboekje als volgt geformuleerd:

Deze Twentedag 1952 wil een eerste poging zijn om in groter verband dan tot dusver geschied is, Twente en z'n problemen, zijn leven en streven, een ogenblik in het middelpunt der belangstelling te plaatsen. De aandacht van allen, wie het wel en wee van deze streek ter harte gaat, wordt gevraagd. Niet om te luisteren naar wat een betrekkelijk kleine groep streekgenoten, die zich sedert lange tijd intensief met de streekcultuur, de Twentse economische en sociale problemen bezig hielden, te zeggen hebben, maar om zelf actief mee te werken aan de meningsvorming, zonder welke het werken voor Twente geen zin heeft.⁵¹⁵

De ochtenduren werden besteed aan discussies over drie facetten van de Twentse cultuur: Twente en zijn textiel, Twente en zijn taal en Twente en zijn boeren. De deelnemers splitsten zich in groepen.

Bij de praatgroep Twente en zijn textiel was Buter rapporteur. Hij tekende uit de mond van de inleider, dr. A.L. van Schelven, directeur van de Stichting Textielvak, op dat Twente 'alles' aan de textiel te danken had. Toch waren er, zo merkte deze verder op, slechts enkele boeken aan te wijzen, die over de historie van de textielindustrie handelen. "Er is een witte plek op de Twentse historische kaart, namelijk wat betreft de geschiedenis der textielhistorie,

⁵¹³ TUB 20-2-1952.

⁵¹⁴ TL nr. 1, 1.

⁵¹⁵ Programmaboekje (arch. VDI).

vooral na 1875, toen deze een wijde vlucht begon te nemen en vooral wat de niet economische aspecten betreft, zoals de sociale, technische en taalkundige”.⁵¹⁶ De achterstand op het terrein van de geschiedbeoefening verklaarde de spreker uit de pioniersmentaliteit van de grondleggers van de textielindustrie. Zij dachten aan de toekomst en hadden verder voor culturele zaken geen tijd en aandacht. Van arbeiderszijde werd de eerste textieltijd ervaren als een zware tijd waaraan men liever niet herinnerd wenste te worden. Voorts had de tand des tijds geknaagd en branden en bombardementen hadden veel schade aangericht. Het werd de hoogste tijd om de textielhistorie de plaats te geven die haar toe kwam. De oprichting van een textielmuseum in verbinding met de nieuwe textielvakschool was door de weigering van de minister geblokkeerd. Maar zo’n museum zou toch op den duur het middelpunt moeten vormen van alle verzamelde kennis omtrent deze voor Twente zo belangrijke tak van industrie. Later op die dag werd door J. Fahner, tweede voorzitter van de Stichting Textielvak en door Jan Jans namens de AVT betoogd dat het streven van beide organisaties ten dele samenviel. Men was het erover eens dat een gezamenlijk initiatief genomen zou moeten worden om te komen tot een werkgroep, die de geschiedbeoefening van de textielindustrie als taak had. Diemer wees bij die gelegenheid op het gevaar dat men te laat kwam. Hij herinnerde er aan dat dat in de Veenkoloniën het geval geweest was. Toen men daar wilde beginnen met het vastleggen van alles wat met de kolonisatie in verband had gestaan, bleek dat de meeste gegevens en voorwerpen al niet meer te achterhalen waren.⁵¹⁷

Diemer leidde de gespreksgroep over Twente en zijn Taal. Er werden bij die gelegenheid door de Groninger dingen gezegd die uiterst belangrijk waren voor de ontwikkeling van de streektaalliteratuur in Twente. Zaken die in zijn tijd actueel waren en dat nu, zo’n vijftig jaar later, ten dele nóg steeds zijn. Hij waarschuwde er voor dat het bezig zijn met deze tak van literatuur niet moest uitlopen op een nostalgische vlucht uit het heden. “Het is zeker niet verantwoord met kipsen op te willen lopen en krentenweggen te eten op een ogenblik, dat er weer honderdduizenden met helmen op het hoofd rondstappen en andere honderdduizenden van honger omkomen.”⁵¹⁸ Tevens maakte hij duidelijk dat bij het regionalisme de taal voorop stond.

De taal moet het fundament zijn, waarin alle andere culturele aspecten wortelen. Het zou met de Twentse cultuur en de Twentse beweging gedaan zijn, wanneer de Twentse taal verloren gaat. Al het andere bestaat bij de gratie van de taal. Dat is de top van de piramide der menselijke geest, waarbij op het grondvlak van erotiek en religie de zijvlakken van geweten, verstand en smaak omhoogrijzen om uit te lopen in dat ene punt: de taal.⁵¹⁹

Het ontbrak nogal aan zorg voor die taal. Diemer laakte onder meer het ontbreken van alle belangstelling voor het onderwijs. Juist omdat er in de naoorlogse tijd zo’n sterk streven naar grotere federatieve verbanden was en omdat er een grote culturele zuiging van Duitsland uitging, moest de streek zelf een ruggengraat krijgen, een eigen gezicht, men moest zich bewust worden van eigen geest. Twente had veel tegen om de taak te volbrengen. Diemer: “De Twent immers mist de belangrijke motor van het élan, de drang tot activiteit, de lichte levenskunst, die de bewoners van andere gewesten eigen zijn.” Bovendien was er veel importbevolking en had de verstedelijking toegeslagen als gevolg van de industrialisatie. Aan de andere kant had de traagheid van geest er ook voor gezorgd dat er nog zoveel bewaard gebleven was: “Het honkvast en taai zijn, dat de Twent kenmerkt, is oorzaak, dat er zoveel leeft aan cultuur in het gewest zelf, waaraan wordt vastgehouden met een taaiheid, zó groot, dat er in dit opzicht nog

---

⁵¹⁶ AVTG z. pag.

⁵¹⁷ Ibidem.

⁵¹⁸ Ibidem.

⁵¹⁹ Ibidem.

veel perspectief ligt ook voor een georganiseerde cultuur-beweging”.⁵²⁰ Hij pleitte voor een modernisering in het omgaan met de taal. De behandeling van de taal moest op wetenschappelijk vlak plaats vinden, de thematiek moest worden gemoderniseerd en geharrewar over een ‘bijkomstigheid als de spelling’ noemde hij overbodig. Wat dat laatste betrof beval hij de spellingsvoorschriften van Bezoen en Jassies aan. De belangrijkste stelling daarvan was: schrijf zo veel mogelijk gelijk aan het Nederlands, laat dus alle accenterij en tierlantijnen weg. En hij wees erop dat Geert Teis, de voorman van de Groninger beweging, al in 1918 tot dezelfde conclusie gekomen was.

De begrippen taal en dialect roerde hij aan. Dialect of streektaal noemde hij de taal, die voornamelijk in gesproken vorm wordt gehanteerd in een aardrijkskundig begrensd onderdeel van een natie en die zekere, maar niet al te grote verschillen vertoont met het gemiddelde beschaafd taalgebruik en met de cultuurtaal. Uit zijn redeneerwijze volgde dat het Twents, Drents en ook zijn eigen Gronings, dialecten waren. Een dialect zou tot taal kunnen worden wanneer het door zeer velen ook in geschifte gebruikt wordt en voor alle literaire genres die er zijn. Zover was het met het Twents nog lang niet. Tenslotte noemde hij enige middelen waardoor het Twents ‘opgevoerd’ zou kunnen worden. Het waren bescheiden middelen. Ze toonden de gematigdheid aan en de redelijkheid waarmee de Twentse en andere Oost-Nederlandse regionalisten hun doel trachtten te verwezenlijken.

1. Met kracht wijzen op de verarming die ontstaat wanneer ouders uit ongegrond schaamtegevoel en uit ondeskundigheid t.o.v. de positie van het dialect tegenover het Hollands, hun kinderen geen Twents meer leren.
2. Contact opnemen met onderwijsinstanties in het Oosten om bij het vak Nederlands méér aandacht te schenken aan een beetje Twents er tussendoor.
3. Het schrijven van Twentse brieven activeren in die gevallen, dat schrijver en afzender in het mondeling verkeer ook Twents gebruiken.
4. De leerstoel in het Nedersaksisch moet de steun van de Twentse beweging hebben.
5. Indien de omroep er komt, moeten de Twentse talenten aangemoedigd worden d.m.v. hoorspelopdrachten enz.
6. De overheid moet (provinciaal of gemeentelijk) een klein te verwaarlozen bedrag (voor de schrijvers echter zeer belangrijk) over hebben voor de deze kern van cultuur.⁵²¹

Verschillende van deze speerpunten komen we nog tegen in de strijd voor de ‘modersproake’.

Bij het thema Twente en zijn boeren werd ingegaan op de gevolgen van de grote en snelle ontwikkelingen op het platteland na de grote landbouwcrisis van 1880. Er werd door Ir. E. Elderink uit Rossum, leraar aan de RK landbouwwinterschool te Oldenzaal, gewezen op de economische factoren en de invloed ervan op de innerlijke gesteldheid van de plattelandsbevolking, die steeds meer haar eigen manier van leven verloor en de stadse cultuur probeerde na te volgen. Het onderwijs zou daar een dam tegen moeten opwerpen. Omdat het hier een algemeen Nederlands, West-Europees vraagstuk betreft over de modernisering van het platteland, dat slechts zijdelings raakvlakken vertoont met de Twentse streekcultuur, gaan we verder op dit thema niet in.

De middag werd er in ’n Breuierd, de door Jans gerestaureerde boerenherberg tussen Hengelo en Enschede, een algemene vergadering gehouden. Jans schetste nog eens het belang van de Twentedag en wees erop dat de ontvangst door het gemeentebestuur van Enschede duidelijk maakte dat het regionalistisch streven nu echt iets begon voor te stellen. Hij betoogde:

Wij zijn als regionalisten bezig een culturele bijdrage te leveren in het landelijk geheel. Wij bungelen er niet bij aan in een streek, die met krantenpapier dichtgeplakt is. De cultuur van een land is die van de som der gewesten.

---

⁵²⁰ Ibidem.
⁵²¹ Ibidem.

Het is niet toevallig, dat het regionalisme in Twente opbloeit. Twente heeft een sterke binding aan het verleden, toen er hier een eigen cultuur heerste. Door de snelle industrialisatie is veel in gevaar en is veel beschadigd. Wij willen de Twenten bewust maken van hun wezen en kunnen in het verleden, maar ook in het heden. De nieuwe cultuur van Twente zal even boeiend zijn als die van het verleden is geweest, want cultuur is het vermogen, alle levensdaden te adelen vanuit een geestelijk bezit.⁵²²

Jans gaf als voorzitter hier als het ware nog eens antwoord op de opmerking eerder die dag door burgemeester Van Veen gemaakt, dat het regionalisme steeds meer sympathie verworven had, al had het ook wel sympathie verspeeld. De burgervader doelde op een “hier en daar opduikend apartheidsstreven [...] dat ertoe zou leiden, dat de bewoners van een Nederlands gewest zich niet langer in de eerste plaats Nederlander zouden voelen.” Toen aanstonds al had Jans allerlei karikaturen die er van het regionalisme bestonden verworpen. Hij zette meteen de doelstelling van het AVT nog eens uiteen: “Wij willen Twente geen cultureel voogdijkind van Holland doen zijn, maar het in cultureel opzicht een eigen gezicht hergeven, omdat wij van mening zijn, dat de Nederlandse cultuur niet kan bloeien, wanneer niet elk gewest een eigen bijdrage levert”.⁵²³ Daarmee was onmiskenbaar duidelijk gemaakt dat apartheidsstreven niet thuishoorde in de denktrant van de AVT.

Buter gaf, als secretaris, een verslag over de afgelopen drie jaren. De bestuursreorganisatie was, zo meldde de uitnodigingsbrief, nog in volle gang.⁵²⁴ Het hoofdbestuur achtte het daarom in dit stadium verstandig dat de vijf zittende bestuursleden aanbleven, om de continuïteit te handhaven. De voorzittersfunctie werd vacant verklaard, Jans werd vice-voorzitter, en drie nieuwe bestuursleden werden toegevoegd.⁵²⁵ Verder werd besloten voortaan drie huishoudelijke vergaderingen in het jaar te plannen, de eerste in september - tevens Twentedag -, een wintervergadering met een algemeen cultureel karakter en een voorjaarsvergadering ter gelegenheid van de jaarlijkse folkloredag van de stichting Twents Volksleven (zie p. 105). Na de algemene vergadering reisde men per TET-bus naar de leeszaal waar de Enschedese wethouder van onderwijs en cultuur de tentoonstelling ‘Twente zwart op wit’ opende. De feestavond die erop volgde werd afgesloten met een in het Twents gehouden pleidooi door Jan Willem Samberg uit Delden om de waarden van het regionale leven, zoals die lagen besloten in de ‘noaberschap’, te handhaven en hoog te houden. De leiding van de vereniging prees zich gelukkig met deze zo geslaagde dag, die ook in de regionale pers in welwillende woorden verslagen werd. *TUB* prees vooral ook de realistische toon van de sprekers:

Er zijn vele plannen en uitingen van het regionalisme besproken. Daarbij heeft men zich onthouden van hoogdravende idealen. In alle bescheidenheid, doch ook in alle beslistheid wil men er naar streven om de culturele zelfstandigheid van Twente te bevorderen en in alle nuchterheid aan te knopen bij de algemeen aanvaarde, niet van boven opgelegde, levensstijl, die in het gedrang is geraakt doch niet verloren is gegaan. Dat betekent niet, dat men wil blijven staan bij het verleden. Het werkerterrein ligt ook in het heden. Het is een gelukkig verschijnsel, dat de Twentse regionalisten de gedachte aan iedere kwalijke soort van apartheid van meet af hebben verbannen. Het gevoel, waar men dient te staan, dat soms wel eens leidt tot te grote bescheidenheid of teruggetrokkenheid, doet prettig aan. Het geeft de waarborg, dat het Twentse regionalisme niet een karikatuur wordt. De eerste werkelijke stap tot vormgeving aan het gewestelijk streven is thans gezet. We zijn benieuwd waarheen zij leidt.⁵²⁶

In 1952 ging van Buursink een actie uit om streekgenoten die hun Twent-zijn nog te veel voor zich zelf hielden bijeen te brengen om samen te komen tot een, wat hij noemde ‘Twents Gesprek’. Buursink was er door een initiatief van particulieren van overtuigd geraakt dat er vele

⁵²² Ibidem.

⁵²³ Ibidem.

⁵²⁴ Brief, 6-10-1952 (arch. VDI).

⁵²⁵ Dr. G. Bartelink, Z.O. Broek Roelofs die tot dan toe administrateur van de vereniging was en G.H. Hesselink.

⁵²⁶ *TUB* 20-10-1952.

Tukkers waren, buiten het verband van de zich reorganiserende AVT, die liefde hadden voor hun geboortestreek en de cultuur ervan ook wilden uitdragen.⁵²⁷ Ook buiten de AVT om kon men goed over streekeigen zaken praten: “Vooronderstelt een georganiseerd optreden in de A.V.T. de aanwezigheid van een Twentse geest, en Twentse levensstijl, in een Twents gesprek, buiten organisatorisch verband kan men onpartijdiger de mensen bij elkaar brengen.” De samenkomst zou worden gehouden 27 en 28 september 1952 op Kampeercentrum ‘Twente’ in de Rutbeek. Indien in een onpartijdig gesprek bovenstaande veronderstellingen ook bleken te leven dan kon men spreken van een Twents streven. En als dat steven uitgroeide tot een beweging, hoe zou men dan vorm moeten geven aan zo’n beweging? Dan kwam de AVT weer in beeld. Uiteindelijk kwam dit Twents gesprek - men leest het tussen de regels door - neer op een poging de AVT aan een flink aantal nieuwe leden te helpen. Dat de vereniging er niet helemaal buiten stond bleek wel uit de lijst van sprekers die medewerking zouden verlenen tijdens die dag. G.H. Hoolt zou een voordracht houden in het Twents, Jassies zou spreken over Twentse literatuur, Jans over landelijke bouwkunst en Gast zou een van zijn Twentefilms vertonen. Over ‘vormgeven ener Twentse beweging’ zouden onder andere Buter en Diemer spreken. Allen waren ze AVT-leden. De belangstelling bleek groot te zijn, de data niet passend, de vorm van een weekend evenmin. Buursink besloot het gesprek later te laten plaatsvinden. Van het initiatief is niets meer vernomen. Weer een geval van te veel hooi op de vork.

5.1.1.2 ‘Grappen’ en commotie

Het opkomende regionalisme was ook niet iedereen uit het hart gegrepen. Anonieme briefschrijvers spuiden soms in humoristisch bedoelde, maar flauw uitgevallen brieven hun gramscap. Als voorbeeld volgen hier twee van dergelijke blijken van misprijzen:

De Wacht aan de Dinkel.

Waarom, zo heeft Kantlijnman zich al vaak afgevraagd, waarom heeft Twente geen nationale beweging? Friesland heeft er wél een. In Friesland zijn demonstraties. Daar eten de jongeren in het openbaar demonstratief soep’nbrei, omdat het een n a t i o n a a l gerecht is. Daar denken ze er hard over om nu maar eens de Negara Friesland uit te roepen en de hele zaak verder aan de Veiligheidsraad over te laten. Waarom hier niet? Slaapt dan het volk van Twente? Zijn er dan geen midwinterhoorns meer in dit land, om het volk mee wakker te roepen? Het is nog maar een begin, maar eindelijk schijnt het er dan toch van te komen. Eindelijk zal Twente ook pal gaan staan. Wij zullen elkaar nu treffen op een landdag, om daar een Twents gesprek te voeren. Daar zullen we elkaar de Twentse groet brengen. Ge kent hem nog niet, onze Twentse groet? Breng dan de rechterwijsvinger omhoog en beweeg deze van rechts naar links. Dat betekent: tussen Regge en Dinkel. Wij zullen over ons volkskarakter praten, en de zeldzame Twentegenoot begroeten, die niet alleen zelf, maar wiens Vader en Moeder eveneens in Twente zijn geboren. En de Twentse beeldende kunst zal ons worden getoond. Onze Twentse Rodin en Rembrandt, en niet te vergeten de primitieven, waarmee de schuttingen zo heerlijk zijn verlucht. Zo worden wij dan rijp voor een Twentse beweging. De Leiders van de Beweging staan al klaar, en zij zullen ons toeroepen: Stoot Twente omhoog in de vaart van het regionalisme, zo hoog als de kloot van de klootschieter vliegt! Twente moet weer een vrij land zijn, waar het volk in vrede zijn krentenwegge kan eten. Als ze er in Den Haag niets van horen willen, dan trekken we er naar toe met z’n allen. De stormkips op, de rijen gesloten. Aan alle deuren zullen wij onze roep laten weerklinken: “Allo Janno!” Wis en waarachtig, en fier zullen wij de Driekusman dansen op

⁵²⁷ *HVV* 20-9-1952: Particulier initiatief, door twee ‘rasechte Enschedeërs’, had in de nabijheid van de buurtschap Rutbeek in de onmiddellijke nabijheid van het prachtige natuurreservaat het Buurser Zand, een kampeercentrum ingericht. Het streven van de initiatiefnemers was niet alleen hun gasten comfort en gezelligheid te bezorgen, maar ook hen kennis te laten maken met het Twentse landschap, hen inzicht te doen krijgen van de streekhistorie, de Twentse verhoudingen en ‘hen bovenal de Twentse geest te doen ervaren.’

het Binnenhof. We willen ons door een Twentse gedachte laten bezielen. Het volk zal weten welk een machtig brein er onder de knipmuts schuilt. De jeugd zal de midwinterhoorn weer blazen, en het hoogzomerjoelen in ere herstellen, en het boeskoolbeuken, en het najaarsdrentelen, en al die andere mooie gebruiken. Want Twente gaat ons boven alles. Ontwaak, Twentegenoten, houdt het Paasvuur brandende. Met de Hoksebarge voorwaarts, de rijen dicht gesloten.

J.K.Buisman.

Men merke de twee verborgen verwijzingen naar het Horst Wessellied op. Een ander voorbeeld, in neptwents:

De weledelgestrenghe heer J.B.Vlam boergemeister van de goegemeente Goor,
Weledelgestrenghe Edelagebare,

Leiden, de 3de van de zomermaand adresse noe:
Dorpsstraat 71 Vaassen

Zoas ie dat in oew eigen vrieje tied mit oew kameroadjes elken Zoaterdag ok doet, zo, Edelagebare, speelt wie mit ons gezelschap van Overiesselse Studenten sinds joar en dag (en nacht) het alolde Overiesselse spul: “klootschieten”. Mar noe, weledel estrenghe, bint dr muulikheedn op-reezn, deur dat er op onze loatste vergoadering ruzie ekomm is. Nee, nee, nog gien oproer en ok gien zit-duin staoking, nee, mar onenigheid, boergemeister, over de regels van t spul en de soamenstelling van de balle. Zo bint wie goan twiefeln of wie’t wel goed doet en doarum stelt wie ons in verbinding mit de provinsie en natuurlik mit diegeen’ die , deurdat hee dr de hele tied in zit, ons ’t best kan veurlichtn, dus mit wie anders dan mit oe Heer boergemeister?”

Ie zolt ons zeer verplichten as ie ons effn nauwkeurig de moatn van de balle ’t gewicht en de ploats van ’t lood erin en wat over de rèègls van ’t spul wol opgeevm. Dat zol meroakels mooi van oe wèèzn en dan blief ik intussn mit evuulens van de meeste heugachting oew dienstvoardige

G.G. Schermers Schriever heden ten doage.⁵²⁸

En ondanks het oprichten van commissies, waardoor onder andere ook de meer gewone man en vrouw bereikt zou moeten worden, kunnen we stellen dat de AVT steeds een elitebeweging bleef. Ledenlijsten zijn niet bewaard gebleven, maar een eerdere onderzoeker constateerde:

De leden der AVT behoren [...] praktisch zonder uitzondering tot de ‘hogere’ standen. De ‘hoogste’ stand, de grote fabrikanten, hebben tot nu toe geen acte de présence gegeven, wat door de AVT hogelijks betreurd wordt [...] Misschien niet geheel terecht, want zeker zou dit de arbeiders, die nu al geheel of praktisch niet in de AVT vertegenwoordigd zijn, nog meer kopschuw maken [...] Enkele der meest vertegenwoordigde beroepen: onderwijzers, leraren, juristen, enkele dominees, ambtenaren (burgemeesters), (kleine) fabrikanten, bedrijfsdirecteuren etc. Een zeer klein aantal boeren ook al van de ‘betere’ soort, zijn aangesloten.⁵²⁹

Het aantal leden moet men zich ook bescheiden voorstellen. Het lag tussen de 125 en 200. Het liep bovendien sinds de oprichting terug en de jongere leeftijdscategorieën miste men. Ook in Twente had de jeugd eerder oog heeft voor het nieuwe en vreemde dan voor het eigene en vertrouwde. De aanhang kwam bovendien voornamelijk uit de steden.

Eind 1952 kwam Diemer nogal opzienbarend en negatief in het nieuws. Op 23 december had hij een artikel geschreven in het maandblad *Het Enschedees Lyceum* dat hij had helpen oprichten en waarin hij nu Enschede een beklagenswaardige stad noemde, waar men eenvoudig geen antenne had voor cultuur. Men miste het juiste begrip ervoor, het niveau en de instelling. Cultuurdragers, cultuurbewusten en erudieten beschouwde men er als buitenmodel. En lieden die ooit van elders kwamen en eens bruikbare mensen met een breed zielsregister waren, werden op den duur door deze droogstoppelgeest vergiftigd. Enschede was in Diemers woorden

⁵²⁸ (arch.VDI).

⁵²⁹ Van Ulzen, 29. Daarbij zei aangetekend dat in het voorjaar van 1954 J.H. van Heek, die veel invloed had in fabrikantenkringen, toetrad.

“cultureel gesproken [...] nog steeds niet veel meer dan een gemeente van 20.000 inwoners.” Hij vergeleek de stad met “een eigenlijk nog heel jonge knaap, met sterke handen, veel spieren, een groot hoofd [...] maar een matig brein.”⁵³⁰ Deze opmerkingen werden hem bepaald niet in dank afgenomen. De *TC* publiceerde een groot uittreksel en *TUB* en *DvhO* volgden met fikse kritiek. Diemers stuk had blijkbaar een tedere snaar geraakt, want er volgden nog meer krantenartikelen, stellingnames van professoren en fabrikanten, en de middenstand reageerde met advertenties.⁵³¹ Het werd kortom een hele “kermis”, om in de woorden van de gewraakte te blijven, die niet voldoende besepte dat men in het gemeen méér vliegen vangt met stroop dan met azijn.⁵³²

Op zijn best gezegd was al de negatieve publiciteit nogal ongunstig getimed. Het viel namelijk samen met Diemers besluit zich te profileren als regionalist in hart en nieren. Daarom had hij het afscheidartikel geschreven. Hij wilde zich geheel wijden aan een paar grote doelen waarop het regionalisme zich direct richtte: het begeleiden van de komst van de ROO en het formuleren van wat de wetenschappelijke invulling zou moeten zijn van het werkgebied van de vooral door de Groningse regionalisten zo fel begeerde leerstoel in de Nedersaksische taal- en letterkunde. De uitlatingen, die in scherpte herinnerden aan die van Jans, kenmerkten Diemer wel. Hij formuleerde vaak onnodig scherp, zijn visies op anderen waren - getuige zijn veel later verschenen boek *Eendracht & Twist (E&T)* over alle gebeurtenissen in die jaren - scherp, zuur zelfs, soms ronduit denigrerend. Ze pasten slecht bij de mentaliteit in het Oosten waar men kritiek ánders, minder direct uit. Rakers, die later een goede vriend van Diemer werd, noemde hem om zijn onstuimigheid goedwillend ‘Wilde Willem’. Anderen, door Diemer tegen de schenen geschopt, vatten zijn ontactische uitlatingen minder goedmoedig op. Hij bleek dat later toch ook wel te beseffen.⁵³³

De AVT besloot een werkgroep in te stellen voor de publiciteit betreffende de Twentse Beweging, wellicht als reactie op Diemers uitlatingen. Voorzitter van deze groep, waarvan het bestuur voorts zou bestaan uit enkele publicisten en journalisten, werd H.A. te Riet, burgemeester van Diepenheim. De eerste taak van deze werkgroep zou zijn het uitgeven van het boekje *Bij ons in Twenteland*, dat bij de pers gereed zou liggen.⁵³⁴ Het boekje heeft nimmer het licht gezien. Wat voort soort boekje men voor de geest had is uit de nagelaten gegevens niet meer te ontdekken. Het hoofdbestuur hield zich vervolgens bezig met de zaak van het regionale toneel, waarvoor Buursink als contactpersoon werd aangewezen. Resultaten van Buursinks bemoeienis met het regionale toneel zijn schrijver dezes onbekend.

5.1.1.3 Twentedag: 1953

De eerste Twentedag - succes smaakt naar méér - leidde naar een tweede. Het AVT bestuur begon het houden van Twentedagen te zien als het begin van een nieuwe traditie. Dit keer werd als locatie Almelo gekozen, ter gelegenheid van het totstandkomen van Almelo's verbinding met het Twentekanaal. De datum was aanvankelijk gesteld op 26 september, maar werd verplaatst naar 17 oktober in verband met het in Nordhorn plaatsvindende Vriend-schaftstreffen, waarvoor zeker ook belangrijke Twentse regionalisten werden uitgenodigd. De

⁵³⁰ Diemer 1952, 23-12 Uittreksel daarvan stonden o.a. in *TC* 27-12-1952, *DvhO* en *TUB* 29-12-1952 De tekst van het artikel is ook te vinden in Diemer 1958, 484-489.

⁵³¹ Diemer gaf in *Dagwerk* een lange en toch nog onvolledige lijst van allen die reageerden op zijn kritiek 530 noot 317.

⁵³² Diemer, 1984, 78.

⁵³³ Ibidem, 128.

⁵³⁴ *GOC* 10-4-1953.

gebeurtenis kreeg als toepasselijke titel mee: ‘Twente tussen gisteren en morgen’. Het programma verschilde qua opzet niet veel van dat van het jaar tevoren. ’s Morgens de opening en discussieronde, ’s middags een jaarvergadering en de officiële opening van een tentoonstelling die het motto van de dag als titel droeg. De tentoonstelling was later nog te zien in Goor en Enschede. In Almelo bleek er maar weinig belangstelling voor te bestaan.⁵³⁵ ‘s Avonds was er een filmprogramma met hetzelfde onderwerp.

Als bijzonder punt zou de Tweede Twentedag de huldiging kennen van Jans in verband met zijn 25-jarig jubileum als architect en cultureel pionier in Twente. De *TC* noemde deze tweede Twentedag: “Een uitstekende gelegenheid om deze grote Twentse regionalist eens in de bloemetjes te zetten, hem te huldigen en openlijk de erkenning te betuigen, die hem vanwege zijn onvermoeid streven om Twente zijn eigen cultureel gezicht terug te geven, toekomt”.⁵³⁶ De erkenning in ruime kring bleek door onder andere de aanwezigheid van de Commissaris der Koningin en een keur van prominente sprekers.⁵³⁷ De huldiging vond plaats in de kantine van de N.V. Katoenmij. Waarnemend voorzitter Buursink hield onder de titel ‘Perspectieven van een Twents streven’ een opvallende toespraak. Van de gelegenheid gebruik makend nu eens veel niet-Tukkers te kunnen toespreken, die waren afgekomen op de huldiging van Jans, zette hij de achtergronden van het Twentse streven uiteen. Merkwaardig genoeg distantieerde hij zich - als tweede voorzitter van de AVT nota bene - van het begrip-paar ‘regionalisme’ en ‘cultuur’, bevreesd zijnde voor grote woorden, “die maar al te lichtvaardig gemeenplaatsen worden en dan wanbegrip op wanbegrip stapelen.”⁵³⁸ Zijn rede was wel heel gematigd van toon: “Geluiden als ‘Twente los van Overijssel’ of ‘Twente los van Nederland’ zult ge hier niet te horen krijgen. Vanmiddag niet en nooit!”⁵³⁹

De eerste uitroep, over de tweede willen we niet eens spreken, zal de redactie van *De Mars* (zie p. 146) als muziek in de oren hebben geklonken. Het maandblad schreef dan ook:

Als verdere punten die blijk geven van de realiteitszin mogen genoemd worden de uitdrukkelijke verklaring dat een gezond Twents streven niet gekoppeld zal worden aan programmapunten die daarvan een caricatuur zouden maken. Zo leven er geen verlangens naar een eigen officiële taal, alhoewel we hartstochtelijke voorstanders zijn van het in leven houden van onze eigen streektaal.⁵⁴⁰

Men wilde van Twente geen staat in de staat maken en men wilde in zijn regionale streven ook niet zover gaan als andere regionalisten. Gebeurtenissen zoals ze zich kort daarvoor in Friesland hadden voorgedaan, zouden hier nimmer moeten voorkomen. Voor een volledig overzicht van de gebeurtenissen te Leeuwarden op ‘Kneppelfreed’ (knuppelvrijdag), want daar gaat het om, vrijdag 16 november 1951 verwijs ik naar de brochure *De Friese Kwestie* (Laverman 1951).⁵⁴¹ Buursink deed hier wel heel erg zijn best om met zijn toespraak voor het front van de Overijsselse bestuurders in de smaak te vallen. Hij week met die visie, die hij

⁵³⁵ Mededelingen AVT, jan 1954, 7.

⁵³⁶ *TC* 19-10-1953.

⁵³⁷ *DM* 1955, 216.

⁵³⁸ *Ibidem*, 248.

⁵³⁹ *Ibidem*.

⁵⁴⁰ *Ibidem*.

⁵⁴¹ De ontwikkeling naar het meer gebruiken van het Fries - al ingezet voor de Tweede Wereldoorlog - ging na 1945 versneld door. Zoals vele emancipatiebewegingen riep ook de strijd voor het Fries zijn tegenkrachten op. Bij een aantal leden van de rechtelijke macht in Friesland leefden grote bezwaren tegen het Fries. Dat was vooral bij kantonrechter Wolthers uit Heerenveen het geval. In 1951 weigerde hij een Lemster dierenarts, die Fries sprak, te verstaan. Urenlang werd er vergeefs op een tolk gewacht. De schrijver Fedde Schurer bliksemde daartegen in een hoofdredactioneel artikel in de *Heerenveense Koe-rier*. Hij moest zich dientengevolge verantwoorden voor belediging van de Kantonrechter. Dat proces, op 16 november 1951 leidde tot een opstootje op het Leeuwarder Zaailand (het plein voor het Gerechthof) dat onder de naam ‘Kneppelfreed’ bekend zou worden.

uitdrukkelijk een persoonlijke noemde, duidelijk af van de door Kolenbrander en Jans geprojecteerde lijn. Al leek ook Jans er in zijn antwoord geheel op aan te sluiten: “Wij zijn gematigd, ook in ons regionale streven”.⁵⁴²

Het heeft er alle schijn van dat Buursink, door Jans overschaduwde en - zoals we nog zullen zien - door Buter initiatieven afgesnoept, zich bij de autoriteiten als redelijk alternatief een stem wilde verschaffen. Uit de ‘formidabele lijst’ van personen die namens instanties en verenigingen zitting namen in het huldigingcomité werd duidelijk dat Jans’ werk door zeer velen werd gewaardeerd in ruime kring. Dat bleek bijvoorbeeld ook uit het feit dat zelfs de *Leeuwarder Courant (LC)* het jubileum een flink artikel met foto waard achtte.⁵⁴³ Tegenover de pers verklaarde Jans nog eens: “Wij zien de Nederlandse cultuur als de som van de culturele bemoeiingen der gewesten. Het ligt aan de leidende figuren de ontplooiing van de gewestelijke cultuur mogelijk te maken. Wij groeien dan naar een rijke Nederlandse cultuur, rijker dan hetgeen ‘Holland’ ons thans kan bieden.”⁵⁴⁴ Om zijn verhouding tegenover het zich als modern aandoende nieuwe te schetsen, parafraseerde hij de woorden van de pastoor van Lattrop die eens tegen hem gezegd zou hebben: “A’j de veuroetgaank zo lange meugelik teagn hoald, dan geet t nog harre genog.”⁵⁴⁵ Het jubileumgeschenk bestond uit een fonds waarin gelden bijeen werden gebracht om de architect te zijner tijd in de gelegenheid te stellen om de resultaten van zijn jarenlange onderzoek en documentatie op het gebied van de landelijke bouwkunst in Oost-Nederland te kunnen publiceren. Binnen enkele dagen was er 5500 gulden in het fonds gestort.⁵⁴⁶ Het fonds ging op 16 augustus over in de ‘Jan Jans Stichting Documentatiecentrum van Oost-Nederlandse bouwkunst’. Het lag in de bedoeling om, zo mogelijk al in 1956, te komen tot een eerste deel van wat een standaarduitgave moest worden. Het zou handelen over geveltekens. De financiële hulp die Jans als cadeau ontving keerde zo in de vorm van een standaardwerk over de landelijke bouwkunst, “waarom vele andere streken van ons land ons zullen benijden”, als een geschenk aan Twente terug, aldus Buter in de AVT-geschriften.⁵⁴⁷ De dichter Legtenberg vereerde de jubilaris met een Twents gedicht, evenals Johanna van Buren. De Twentedag werd in de pers gunstig beschreven. Ook *HVV* berichtte positief, al sloot het aan de Twentedag gewijde artikel merkwaardig af: “Als de Twentse Beweging er ook op den duur in slaagt de extremisten buiten de deur te houden, dan zal de Algemene Vereniging Twente stellig een progressieve kracht kunnen worden”.⁵⁴⁸ Ondertussen maakte men op geen enkele manier duidelijk wie dan toch die extremisten waren of waar die zich ophielden. De eerste voorzitter van de Jansstichting werd mr. J.M. Ravesloot, burgemeester van Almelo. Buursink werd secretaris. Door het houden van lezingen en het vertonen van films wilde de stichting zoveel mogelijk mensen de ogen openen voor het schone en eigene van de streek en daardoor de culturele vervlakking stoppen. Daarmee lagen haar doelstellingen in het verlengde van de bezigheden van de AVT.

5.1.1.4 Conflict Buter - Buursink

Achter de schermen van diezelfde AVT liep blijkbaar niet alles op rolletjes. Uit een brief van Buter ‘Aan de afdelingen, Twentse kringen en verenigingen en individuele leden’ van 6 oktober 1953 blijkt dat de organisatorische problemen het bestuur lelijk boven het hoofd begonnen

⁵⁴² TC 19-10-1953.

⁵⁴³ LC 10-9-1953.

⁵⁴⁴ Ibidem.

⁵⁴⁵ Ibidem.

⁵⁴⁶ Ibidem.

⁵⁴⁷ AVTG 1953, nr. 4/5, 13 Dat standaardwerk verscheen in 1967: *Landelijke bouwkunst in Oost-Nederland*.

⁵⁴⁸ HVV 19-10-1953.

te groeien. Het verenigingswerk verkeerde nog in *statu nascendi*, liet Buter de aangeschrevenen weten. En: “nog te weinig kon in het afgelopen jaar orde op organisatorische zaken gesteld worden.” Mede debet aan die situatie was het vertrek van de organisatiesecretaris Broek Roelofs, in verband met huiselijke omstandigheden en drukke werkzaamheden. De secretaris, Buter dus, had bovendien de handen vol gehad aan de voorbereiding van de Twentedag. De inning van de contributiegelden bleek ook nog steeds moeizaam te gaan.⁵⁴⁹ Desalniettemin lanceerde Buter een nieuw initiatief. In een brief aan Jans en Buursink van 30 augustus 1953 stelde hij voor te komen tot wat hij noemde een ‘Twenteland-archief’. Dat zou een archief moeten worden dat zich bezighield met het heden en jongste verleden om op één centraal punt een overzicht te verkrijgen van hetgeen aan Twentse en Oost-Gelderse archivalia bij diverse instellingen aanwezig was. Hij wilde naast zijn eigen privé-archief gebruiken a. verenigings-archief AVT, b. de archieven van andere organisaties (textielgeschiedenis), c. losse acties (TPO), d. andere verwervingen (schenkingen van particulieren, “ik denk aan de mogelijkheid een archief als van Van Coeverden op deze wijze veilig te stellen voor de toekomst”).⁵⁵⁰ Waarom, want daar zou het toch praktisch op neer komen, Buter op deze wijze zijn archief tot een openbaar archief wilde maken, gaf hij aan met een drietal redenen: 1. de verwerving van stukken zou zo gemakkelijker zijn, 2. de exploitatie evenzo en 3. zou het weer een nieuw punt van activiteit zijn van de AVT. “Ik hoef niet te zeggen,” zo besloot hij zijn brief, dat dit past in het streven naar een oostelijk cultuurcentrum (Twentse Akademie) zonder daarop teveel vooruit te lopen.”⁵⁵¹

Buursinks reactie was ronduit teleurstellend voor Buter. Buursink wees in een brief, waarvan hij een kopie zond aan Jans, de archiefplannen af. Hij noemde weliswaar het initiatief prijzenswaardig genoeg, maar de AVT functioneerde niet goed. Hij paste ervoor nog meer werk op zich te nemen. In zijn brief gebruikte Buursink scherpe bewoordingen. Hij noemde de AVT ‘een opgewarmd lijk’, het werk voor de vereniging nog te zeer ‘een onderonsje’. Hij vreesde dat Buters idee dat karakter nog eens zou versterken. Buursink vond dat het archiefidee van een te verstrekkende betekenis was om over te laten aan dilettanten:

Hier moeten ingeschakeld worden instellingen en evtl. ondernemingen, die tot een gezamenlijk initiatief komen. Er moeten personen voor geïnteresseerd worden, die meer betekenis en invloed hebben dan wij. Het werk ligt op het terrein van oudheidkamers, leeszalen, historische genootschappen, eventueel officiële instanties. Dan kan er ook geld voor komen, maar niet als Jan, Piet of Klaas er zo maar mee beginnen.⁵⁵²

Buter, zo was eigenlijk zijn verwijt, stapelde het ene initiatief op het andere, zonder zich veel te bekommeren om de organisatie of wat er verder mee gebeurde. “Op die manier”, zo stelde Buursink, “krijgen we alleen maar ontevreden mensen”.⁵⁵³ Al op 4 september schreef Buter terug. De toon werd onvriendelijker. Buter schreef dat hij zich steeds meer over Buursink begon te verbazen en te ergeren. Hij nam hem bovendien de scherpe toon in zijn brief van 3 september kwalijk. In het bijzonder trof hem de benaming ‘opgewarmd lijk’ pijnlijk. Voor zover er wat aan de organisatie haperde, probeerde hij de bal terug te kaatsen door Buursink er op te wijzen dat die, in zijn kwaliteit als penningmeester, een jaar na de reorganisatie nog geen contributie geïnd had. Buursink vergat dat bepaalde zaken wel goed liepen zoals bijvoorbeeld de werkgroep textielgeschiedenis. Hij verweet Buursink gemakzucht: “Je voelt je blijkbaar slechts geroepen om een rol te spelen, waar succes bij voorbaat verzekerd is en moeilijkheden niet verwacht hoeven te worden. Het veroveren van kastanjes laat je op die

⁵⁴⁹ Brief, 6-10-1953 (arch. Buter).

⁵⁵⁰ Brief Buter, 30-8-1953 (arch. Buter). T.P.O. staat voor Twents Philharmonisch Orkest.

⁵⁵¹ Ibidem.

⁵⁵² Brief Buursink aan Buter, 3-9-1953 (arch. Buter).

⁵⁵³ Ibidem.

manier toch wel erg aan anderen over!”⁵⁵⁴ Buter bleek bovendien nogal in zijn wiek geschoten door de benaming Jan, Piet of Klaas, waar hij (Buter) blijkbaar ook onder viel. Hij schreef Buursink dat hij moeilijk te bereiken was, traag reageerde en “achteraf spaken tussen de wieren steekt van de door mij bestuurde machine”. In een andere brief van dezelfde datum aan Buursink en Jans, schreef Buter dat het juist zijn idee was om zich te beperken in zijn werkzaamheden door dat te doen waarin hij het beste was, “wil me tenslotte de hele zaak niet boven het hoofd groeien”.⁵⁵⁵ Buter beklagde zich erover dat hij van vele organisaties telkens het tijdrovende secretariaatswerk toegeschoven kreeg. Hij wilde graag van de documentatie van alle werk van de AVT de centrale man zijn. Op die manier hield de AVT de vinger in de pap. Principieel vond hij dat bovendien het regionalisme en de activiteiten daaromtrent van anderen moesten groeien. Een knipselarchief bijhouden hoefde niet veel geld te kosten. Antwoordend op de, bijna als beledigend ervaren termen van Buursink merkte hij in dat verband op: “Elk goed cultureel initiatief is door ‘Jan, Piet of Klaas’ in het klein begonnen en is later uitgroeid en dan vaak officieel gesteund”.⁵⁵⁶ Buter zag de AVT-groep als een Gideonsbende, die door van zich te doen spreken, belangrijker voor de Twentse cultuur was dan de ‘Oudheidkamer-goliathen’.

De controverse was nog niet voorbij. Buursink zond op 8 september 1953 een brief aan Buter terug waarin hij in 27 punten diens mening bestreed en hem bovendien allerlei zaken verweet. Als Buter het werk niet aankon had hij datzelfde werk niet moeten ambiëren (punt 2), Buter zou teveel de AVT-zienswijze met de Buter-denkwijze verwarren (punt 3), Buursink had geen contributie geïnd, omdat Buter hem geen ledenlijst had toegezonden, zoals beloofd (punt 13), de werkgroep textiel zou nauwelijks vallen onder de AVT, stond er los van (punt 15), Buter had dat Bijbelgedeelte over Gideon niet goed begrepen, hij verweet hem en passant dat hij een heiden was (punt 17). Bij punt 18 verweet hij Buter afgodendienst aan het regionalisme: “Mijn regionalisme is me geen godsdienst bij gebrek aan een betere! Mijn regionalisme is een hulpstuk om de weg van Gideon te kunnen volgen, als ik daartoe nog eens ooit geroepen zou worden. [...] Mijn regionalisme is niet de ladder waaraan ik me optrek”. Tenslotte punt 27. In dit laatste punt schemert iets door van een competentiestrijd: “Twente is de A.V.T., de machinist ben jij. Daaraan gaat net precies het levende regionalisme kapot als je en zodra je de organisatie geperfectioneerd hebt. En of jij nu die machinist bent of ik of wij samen met Jans, daar gaat het niet om. Ik heb geen organisatie nodig om me te laten gelden.” De brief werd ondertekend met “Sans rancune de tout! De koompelmeanten!”⁵⁵⁷ Eindelijk een woord in het Twents van deze regionalisten.

Buursink was nog niet uitgeschreven. Op 9 september volgde weer een brief. Dit keer was de aanhef “Beste Adri” en niet meer, zoals in de brief van de dag ervoor “De Heer A. Buter”. Toch toonde schrijver zich ook in deze brief niet zeer toeschietelijk. Wederom noemde hij de AVT een ‘opgewarmd lijk’. “Na de vorige goed geslaagde Twentedag is er niets gebeurd waarvoor de leden een rijksdaalder over moeten hebben.”⁵⁵⁸ Ook nu weer klonk iets door van rivaliteit. Buursink zou wel iets voelen voor een organisatie van streektaalauteurs, “maar wat zal ik als jij me ook dat initiatief afpikt?” De geadresseerde begreep deze opmerking niet en schreef een groot vraagteken in de kantlijn.⁵⁵⁹ Buters fout zou zijn grenzeloze eerzucht zijn: “je hebt je eigen gefokte vereniginkjes nodig om die eerzucht te bevredigen. Dat is wat er veel

⁵⁵⁴ Brief Buter aan Buursink, 4-9-1953 (arch. Buter).

⁵⁵⁵ Brief Buter aan Buursink en Jans, 3-9-1953 (arch. Buter).

⁵⁵⁶ Ibidem.

⁵⁵⁷ Brief Buter aan Buursink, 8-9-1953 (arch. Buter).

⁵⁵⁸ Brief Buursink aan Buter, 9-9-1953 (arch. Buter).

⁵⁵⁹ Ibidem.

van de AVT afzijdig doet blijven.”⁵⁶⁰ De redacteur van *HVV* die de Tweede Twentedag versloeg meende dat de AVT op een tweesprong stond tussen de keus voor of het verwerpen van een duidelijke doelomschrijving. Buter sloeg die zienswijze af, maar hij haalde met kennelijke graagte een stuk uit het artikel aan in de AVT-verslagen dat zijn visie als de juiste voorstelde en dat tegelijkertijd Buursink in de hoek zette als een onpraktische dromer. De journalist beluisterde in de woorden van Buursink de wens om te komen tot een kleine, selecte groep van Twentse intellectuelen en semi-intellectuelen die in onderonsjes op hoog en nogal wazig niveau problemen bespraken. Hij schreef verder: “De probleemstelling van de secretaris van de A.V.T., is aanzienlijk reëler. Hij wenst, dat van de A.V.T. een vruchtbare werking uitgaat”. Buter zou een pleidooi hebben gehouden in zijn inleiding voor een planmatige, regionale cultuurpolitiek en een centrum dat in dat opzicht moest coördineren. Buters pleidooi zou niet alleen sympathie, maar ook actieve steun moeten verwerven. “Alleen langs die weg kan de historisch gegroeide achterstand van Twente worden ingehaald.”⁵⁶¹

5.1.1.5 Bakkeveen

Na drie regionalistencongressen bleek dat het regionalistische gedachtegoed zich in steeds bredere belangstelling mocht verheugen. Er werd nagedacht over de grondslagen van deze culturele stroming en men wilde erover leren en erover van gedachten wisselen met gelijkgezinden uit andere gewesten. Was er bij de eerste congressen maar een enkeling uit Twente te bespeuren, bij het vierde, op 10 en 11 april 1953, was het hele dagelijks bestuur van de AVT present bij het congres in de volkshogeschool te Bakkeveen. “Het is al weer een jaar of vier geleden dat de regionalisten uit diverse delen van ons land samen kwamen op Allardsoog ter bespreking van hun gemeenschappelijk streven. Sedert is het in verschillende gewesten - hier meer, daar minder - gekomen tot een regionale cultuurpolitiek.” Zo stond het te lezen in de *LC*.⁵⁶² De conferentie wilde een voorbereiding zijn op een landelijk congres over regionale culturele activiteit dat in september van dat jaar zou worden gehouden in Arnhem en door Cultureel Contact werd georganiseerd. Er werden onder andere referaten gehouden door Naarding, die opkwam voor verscheidenheid en tegen het verschijnsel eenheidsmens was, en door Jan Jans. De laatste maakte een aantal opmerkingen over regionalisme in het algemeen en het Twentse streven in het bijzonder. Hij noemde, in een toespraak die humoristisch, maar ook vrij scherp genoemd is, kort de industrialisatie van zijn streek die de streekcultuur ondermijnd had. Fabrieken noemde hij bij die gelegenheid de slechtst mogelijke opvoedingsinstituten.⁵⁶³ De moeilijke taak voor de regionalisten was, om de mens tot een eigen stijl te brengen op elk levensgebied. Jans maakte gewag van een gebrek aan zelfvertrouwen in de randgebieden, ook in Twente, een soort minderwaardigheidscomplex dat bij velen leefde. Hij betoogde dat de cultuur van Nederland niet bij het Stedelijk Museum te Amsterdam werd gemaakt, “al probeert men ons dat wijs te maken”.⁵⁶⁴ Hij wees op het grote belang van een cultureel kader en hij noemde in dit verband de AVT, die een soort culturele Gideonsbende moest zijn. Dat er bij goed beleid en eendrachtige samenwerking wat bereikt kon worden bewees, volgens hem, de actie voor de radio-omroep Oost die in korte tijd 30.000 handtekeningen bij elkaar wist te krijgen.

Na de referaten gingen de congressisten uiteen in groepjes om over radio, pers, beeldende kunst, lectuur en toneel te praten met betrekking tot de regionale culturen. De tweede con-

---

⁵⁶⁰ Ibidem.

⁵⁶¹ *HVV* 19-11-1953.

⁵⁶² *LC* 10-4-1953.

⁵⁶³ *FD* 10-4-1953.

⁵⁶⁴ *LC* 10-4-1953.

gresdag spraken ze over de rol van de gemeenten in een regionale cultuurpolitiek. Van der Wielen opende die dag. Hij constateerde dat men in een tijd leefde van grote veranderingen en dat de oudere vormen van samenlevingen hun tijd hadden gehad. Kleurige culturen als die van Staphorst stonden op het punt van verdwijnen, technische vooruitgang en de vestiging van grootindustrie brachten schokken teweeg. Hij wees de lokale overheid op haar taak voor de gemeenschap. Voor een goede karakter- en stijlvorming was op de eerste plaats een zekere stabiliteit van de bevolking nodig. In bepaalde gevallen zou de overheid de migratie dan ook moeten afremmen, bijvoorbeeld door afschaffing van de classificatie die het wonen in de stad en uiteindelijk in de randstad Holland begeerlijk maakte en door belemmering van emigratie in die gevallen waar het initiatief van bepaalde emigranten in de streek nuttig emplot kon vinden. Voor een goede culturele zorg was ook een vernieuwing van het onderwijs noodzakelijk. Dat zou zich moeten instellen op het karakter van een streek, waarbij heemkundige beschrijvingen onmisbaar waren. Onder andere op die manier zou de binding en de structuur van de streken en gemeenschappen, die door de moderne ontwikkeling teloor gingen, hersteld kunnen worden.

“Hier meer, daar minder”, zo schreef een regionale courant “was men tot een regionale cultuurpolitiek gekomen”.⁵⁶⁵ Het “daar minder” was op de Twentse situatie van toepassing, ondanks de ad hoc medewerking van sommige gemeentes bij verschillende manifestaties. In Groningen had de zorg voor het cultureel eigene al meer tastbare resultaten opgeleverd. De Groninger Staten, die in 1918 nog een subsidieaanvraag van fl 1500,- voor de productiekosten van Ter Laans *Nieuw Groninger Woordenboek* afwezen, kwamen in 1953 zelf met een voorstel de herdruk van dit boek met fl 15.000,- te subsidiëren. Dat getuigde van een verandering in de geestesgesteldheid van de provinciale overheid in het Noorden.⁵⁶⁶ En toch, ook daar ging het langzaam en moeizaam, ondanks de 13.000 leden die de Algemene Vereniging Groningen telde.⁵⁶⁷ Ter Laan voorzitter - voor de vijftiende keer - van de Groninger Dagen hield zijn gehoor voor: “Freizen binnen ons wied veur”.⁵⁶⁸

5.1.1.6 AVT vijf jaar. Grote woorden

In 1954 bestond de AVT vijf jaar. In de convocatie voor de voorjaarsvergadering te Delden, die in de plaats kwam van de wintervergadering, werd wat bereikt was in de afgelopen tijd “niet gering” genoemd.⁵⁶⁹ Het belangrijkste was dat de regionalistische gedachte breed was uitgedragen en voor velen in Twente een levende werkelijkheid was geworden. Concrete winstpunten heetten de gehouden Twentedagen van 1952 en 1953 en voorts het feit dat de regionale omroep klaar leek te staan de uitzendingen te beginnen. De werkzaamheden van de werkgroep textielgeschiedenis werden in de rondzendbrief evenzeer als prestaties van de vereniging voorgesteld. Aan de debetzijde stonden nog steeds de problemen rond de organisatorische uitbouw. Dezelfde brief meldde het aftreden van Buter als secretaris, wegens andere werkzaamheden (archivaris op Twents regionaal gebied), een wat royale omschrijving. Buter hield voor zichzelf een knipselarchief bij. G. Vloedveld jr. zou zijn plaats innemen. De veranderingen hingen samen met de invoering van nieuwe statuten in het jaar 1954. De goede op-

⁵⁶⁵ Ibidem.

⁵⁶⁶ LC 16-9-1953.

⁵⁶⁷ De Algemene Vereniging Groningen telde duizenden leden, verdeeld over 65 afdelingen waarvan - en dat baarde zorg - maar één in de provincie zelf.

⁵⁶⁸ LC 16-9-1953.

⁵⁶⁹ Voorlopige mededeling, 24-4-1954. Die vergadering kon door ‘allerlei omstandigheden’ geen doorgang vinden (arch. Buter).

merker bespeurt daarin dat het aspiratieniveau door de weerbarstige omstandigheden bescheidener geformuleerd was. De uitvoerige omschrijvingen ontbraken. Men beperkte zich tot de volgende abstractie “De A.V.T. heeft ten doel: het Twentse streekeigene waar mogelijk bewaren en te bevorderen en werkzaam te zijn voor de Twentse culturele belangen. In het algemeen zal gestreefd worden naar een levensstijl, welke in overeenstemming wordt geacht met de eigen aard van het Twentse land en volk”.⁵⁷⁰ Dit doel was te bereiken door: “bestudering van alle aspecten van de Twentse volksaard; het geven van voorlichting en het stimuleren van een goed begrip en de kennis van het Twentse streekeigene”. Daarbij was onder andere nodig “het in stand houden van een orgaan, waarin de vorderingen der studiën periodiek worden vastgelegd en het stichten van een ‘Regionaal Archief Oost’”. Waar de ontwerpstatuten van 1949 nog uitgingen van het zelf als AVT ter hand nemen van de ‘cultuurvorming’, spraken die van 1954 over een stimulerende en coördinerende functie op cultureel gebied; een veel minder arbeidsintensieve insteek.

Tijdens de Deldense vergadering hield Jans in zijn kwaliteit als voorzitter een rede die nogal opzien baarde. Het regionalisme moest, volgens hem, niet alleen behoudend maar ook revolutionair zijn. Het gaat om het leveren van een bijdrage aan de toekomstige cultuur, die geen eenheidscultuur mag zijn. Het landseigene moest behouden blijven. Het gaat niet om het behoud van een molentje en een huisje hier en daar, maar om het behoud van de persoonlijkheid der mensen, die zich het beste zou kunnen ontwikkelen in hun vertrouwde omgeving. Jans sprak in algemene zin over de achterstelling van Twentenaren ten opzichte van de westerlingen, of ‘Hollanders’ in Twente. Teveel lijkt Twente op ‘cultureel bezet gebied’ doordat een kleine groep van elders gekomen leiders vele sleutelposities bezet en cultuuridealen nastreeft, die hij typeerde als ‘grote stad spelen’. Helaas waren er, volgens hem, vele Twentenaren, die bang waren niet voor vol aangezien te worden als ze hieraan niet meededen. Hij betitelde dezulken als streekverraders. ‘Cultureel bezet gebied’ en ‘streekverraders’.⁵⁷¹ De woorden hadden zorgvuldiger gekozen kunnen worden, amper tien jaar na de Tweede Wereldoorlog. Ze moesten bij velen wel in het verkeerde keelgat schieten. Dat gebeurde dan ook. In het julinumnummer van *De Mars* werd Jans op zijn toespraak aangevallen.⁵⁷² De gewraakte uitspraken waren danig uit hun verband gerukt en men stelde dat Jans tegen elke invloed van niet-Tukkers in Twente was. In een nogal kinderachtig betoog somde men enige zaken op die niet in Twente waren uitgevonden en waarvan toch iedereen in Twente maar mooi profijt had, zoals bijvoorbeeld groene zeep. En het maandblad stelde dat het Twentse volk zonder mensen van buiten “een slag mensen gebleven (was) dat verkommerd en verpauperd en versmeerd was.” Ook in de dagbladders kwam het tot onvriendelijkheden.⁵⁷³

Op de diezelfde voorjaarsvergadering in de Twentse herberg In den Weijenborg te Delden trad Hendrik Entjes voor het eerst prominent naar voren. Hij sprak over de verhouding Twents en Nederlands. Entjes deed uit de doeken waarom hij, kort daarvoor, op een door de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam gehouden symposium principieel een plaats voor het dialect opeiste, naast het Nederlands.⁵⁷⁴ Hij had het op dat symposium, dat door vele taalgeleerden en leraren uit Nederland en België bijgewoond werd, opgenomen tegen zijn leermeester, professor dr. C.B. van Haeringen die stelde dat de nivellering onverbiddelijk voortschreed en dat iedereen die van oorsprong dialectspreker was tot taak had zichzelf ‘op te voeden’ in het gebruik van de cultuurtaal. Van Haeringen aanvaardde gewestelijke accenten tot op zekere hoogte, maar zijn ideaal was toch: het beste Nederlands spreekt

⁵⁷⁰ Ontwerpstatuten AVT 1954 art.nr. 2 (arch. VDI).

⁵⁷¹ *DM* 1954, 131.

⁵⁷² *Ibidem*.

⁵⁷³ *TUB* 13-9-1954 en *DvhO* 14-9-1954.

⁵⁷⁴ ‘De school tussen dialect en cultuurtaal’, *BMDC* 13, 1-12.

hij, aan wiens uitspraak men niet hoort waar hij vandaan komt. Entjes eiste daarentegen principieel een plaats voor het dialect op.⁵⁷⁵ Elke taalvorm, zo betoogde hij, is Nederlands en men doet het Nederlands tekort door een gewestelijke taal het zwijgen op te leggen. Eenheidstaal was volgens hem een uiting van de moderne drang naar nivellering. De school moest meewerken aan de instandhouding van het dialect en de jeugd trachten te bevrijden van het wanbegrip, dat het dialect minderwaardig, ruw of onvolkomen zou zijn.⁵⁷⁶ De lage dunk die velen hadden van hun (streek)taal was als het ware meegegeven vanaf de eerste schooldag. Het onderwijzend personeel was er over het algemeen op gebrand het dialect zo snel mogelijk de nek om te draaien. In wetenschappelijke kringen heersten eveneens sterke anti-streektaal opvattingen. Entjes gaf er in zijn in 1974 verschenen publicatie *Dialecten in Nederland* onder het kopje ‘Bezonden meningen’ voorbeelden van.⁵⁷⁷ Hij gaf in dat zelfde stuk overigens ook voorbeelden van uitzonderingen: prof. J. Elema hoogleraar in de Duitse letterkunde te Groningen en Huisman, hoogleraar in de Oud-germanistiek te Utrecht.⁵⁷⁸ De laatstgenoemde was weliswaar van mening dat de streektalen hun functie als communicatiemiddel ten gunste van de algemene cultuurtaal begonnen te verliezen, maar hij was tevens van mening dat, zolang kinderen nog als dialectsprekers op school kwamen men gedurende de eerste schooljaren deze taalwerkelijkheid recht moest doen. Men moest zich van dat feit dus rekenschap geven en daarnaar handelen. Entjes noemde zijn inzicht zeer verhelderend, want afgeleid van niet te weerleggen feiten, waarvan de gevolgen in volle omvang aanvaard worden.⁵⁷⁹ Welke die gevolgen waren legde hij in zijn studie niet uit.

5.1.1.7 Twentedag 1954

In het werkprogram 1954/55 van de AVT werd een derde Twentedag aangekondigd.⁵⁸⁰ In die uitnodiging stond dat de AVT “organisatorisch naar een definitiever vorm groeide”, waardoor het mogelijk werd met méér kracht te ijveren voor de eigen culturele waarden van Twente. Aansluitend daarop moest in december een bijeenkomst worden gehouden welke een propagandistisch doel had. Er werd aangekondigd dat wegens ‘technische moeilijkheden’ binnen korte tijd de *A.V.T.-mededelingen* niet meer zouden verschijnen (men bedoelde eigenlijk wegens financiële moeilijkheden). De brief zinspeelde op het uitgeven van een tijdschrift of een jaarboek.

Een Derde Twentedag werd gehouden in Hengelo, 11 september 1954. Het zou de laatste zijn. De dag was voor een belangrijk deel gewijd aan organisatorische zaken. Jans merkte op dat de vereniging het afgelopen jaar de nodige activiteit had betracht, ofschoon de uitbouw van de vereniging sneller zou kunnen geschieden. Hij wees hiermee op de vereniging-technisch ernstige lacunes die de AVT vertoonde. Zo was de contributie-inning nooit serieus aangepakt en de doelstellingen waren nimmer nauwkeurig omschreven. Om in het eerste probleem te voor-

⁵⁷⁵ Van Haeringen was niet perse tegen de streektaal, maar hij was de mening toegedaan dat als men Nederlands sprak dan moest dat zonder accent gebeuren. Van Haeringen, geboortig uit Dedemsvaart, was Entjes’ docent geweest tijdens zijn MO-B studie. Hij stimuleerde Entjes de weg van de dialectologie op te gaan.

⁵⁷⁶ De meningen op de studiebijeenkomst bleken nogal verdeeld. Een spreker uit Hengelo deelde bijvoorbeeld mee dat men in zijn woonplaats moeiteloos naar het algemeen Nederlands overging zonder er een probleem van te maken. Entjes verklaarde dat uit de tegenstelling Hengelo- metaalarbeider versus overig Twente- textielarbeider. De eersten meenden door hun zogenaamde hogere status Nederlands te moeten spreken. Een geval van Hengeler weend dus!

⁵⁷⁷ Entjes 1974, 8-10.

⁵⁷⁸ Ibidem, 9.

⁵⁷⁹ Ibidem, 10.

⁵⁸⁰ Zonder datum ondertekend door Gerard Vloedveld, de secretaris van de vereniging. De uitnodiging voor die derde Twentedag ging op 4 september de deur uit.

zien werd F.A. Dekkers uit Hengelo als penningmeester aangesteld, hij verving Buursink. Bovendien werden de statuten herzien. Jans reageerde voorts op aantijgingen van het juni nummer van *De Mars*, waar men het Twentse regionalisme min of meer belachelijk maakte. Hierin werd onder andere opgemerkt:

Wanneer [...] Willem de Clercq en Thomas Ainsworth zo'n honderdtwintig jaar geleden niet de belangen van de Nederlandse handel - die in het Westen van ons land resideerde - hadden gezocht te dienen door de Twenten uit hun armoedje van losse huuze en armenbedeling te halen, dan hadden wij nu nog met spinnewiel en handgetouw in onze ellendige weefkelders gehuisd misschien. Wij geloven dat er velen zijn die dan toch maar de fabriekspaleizen en de huurkazernes prefereren. Het is tenminste wel veelbetekenend, dat een delegatie van de Algemene Vereniging Twente vorig jaar nog een Thomas Ainsworthherdenking heeft gehouden bij diens monument op de oude begraafplaats van Goor.⁵⁸¹

Jans vond het zeer opmerkelijk wat *DM* meldde. "Dat wij ons zouden willen opsluiten binnen de Twentse grenzen en dat van buiten ons gewest niets zou deugen, is de meest voze voorstelling van zaken". Hij nam in *TUB* stelling tegen de "rechtstreekse dwaasheden" uit de "redactionele vuilnisbak" van *DM*.⁵⁸² En in het *DvhO* merkte hij op dat het maandblad "het regionalistische streven van de A.V.T. min of meer belachelijk was gemaakt".⁵⁸³ Jans: "Zelfgenoegzaamheid binnen de eigen streek is de Twentse regionalisten vreemd. Zij willen ook 't Overijssels belang dienen. Te weinig echter komen de eigen krachten van het gewest aan bod".⁵⁸⁴ Het was niet bepaald de eerste keer dat hij dit thema aanroerde, het was, integendeel zou men haast zeggen, een soort stokpaardje.⁵⁸⁵

Als A.V.T. staan wij open voor heel de wereld. Wij zijn van oordeel dat we ons part moeten bijdragen tot het geheel van het Nederlandse culturele leven. Twintig miljoen mensen kunnen onze streektaal verstaan. We vormen een onderdeel van een groot cultuurgebied. We willen niet terug naar het boerenpetje, evenmin naar het losse hoes en we willen ook geen 'kiekspul' van onze cultuur maken. Wanneer wij ons regionalisten noemen dan vinden wij dat een eretitel, Dat betekent dat wij willen vooruitzien en ons deel willen leveren aan het geheel der Nederlandse en Europese cultuur. Juist omdat wij grensbewoners zijn, kunnen wij ons inzicht vernieuwen. Het is onze taak nuance te geven aan het geheel.⁵⁸⁶

Hij oefende ernstige kritiek uit op de slechte representatie van Oost-Nederlandse kunstenaars tijdens de cultuurweek te Bentheim. "Onze kunstenaars", zo zei hij, "moeten opdrachten hebben. Het zijn geen mispels, die op stro gedijen. Werken van leden van de Twentse Kunstkring worden nooit verkocht; men zegt: "dat is van hier en dat kan nooit wat wezen". Vervolgens hekelde hij het feit dat er bij de bouw van belangrijke gebouwen in de provincie nooit een lokale architect aan te pas kwam. Jans doelde hierbij op de voorbereidingen voor de bouw van een nieuw stadhuis te Hengelo. Hij wees er met nadruk op dat dit geen oratio pro domo was. Buter constateerde dat de belangstelling voor de gewestelijke cultuur opleefde en zei dat de

⁵⁸¹ *DM* 1954, 131.

⁵⁸² *TUB* 13-9-1954.

⁵⁸³ *DvhO* 13-9-1954.

⁵⁸⁴ Ibidem.

⁵⁸⁵ Löwik 2001, 129: De regionalisten waren volgens Jans bezig het gewest cultureel kader te verschaffen. In zo'n kader zaten net als bij het leger "soldaoten, korporaols, sergeants, generaols, ieder op ziene plaasse", maar in Twente is ter veur de Twenten jammer genog heel weinig kaans um cultureel wieder te kommen as "sergeant". In de streek gold blijkbaar: "Oet 't Westen komt de besten". Om zijn mening te ondersteunen haalde hij er andere voorbeeld bij aan: 'as ter in Hengel 'n niej stadhoes kommen mut, is ter in heel Aoveriessel loat staon in Twente ginnen architect knap genog, um dat stadhoes te bouwen. As ter in Zwoll' 'n Provinciehoes mut kommen, dan zeg oons provinciaal bestuur": in Aoveriessel he'w daor gin geschikte architecten veur, en haalt zik der dree oet Amsterdam en Rotterdam. Onwies knap netuurlik - waar de Aoveriesselse architecten mar krullenjongs bieje zint."

⁵⁸⁶ *TUB* 13-9-1954.

AVT deze belangstelling in positieve zin wilde richten. Hij was blij ook met de aandacht die er voor het regionalisme in de wetenschappelijke wereld was en meldde dat door een van de leden werd gewerkt aan een proefschrift over het regionalisme. Hij doelde hierbij op Diemer.

De directeur van het TIVO-instituut (Twents Instituut voor Onderwijs), Fr. E. Wils, sprak over intellectuele en culturele kadervorming in Twente. Hij bepleitte een concentratie van opleidingsinstituten die wel elk hun zelfstandigheid moest behouden. Hij wees op het bestaan, in Amerika, van zgn. colleges, colleges die toegankelijk waren voor studenten van verschillende opleidingsinstituten. De leerlingen van de Akademie voor Kunst en Industrie zouden technische kennis kunnen opdoen aan de HTS en die van de HTS zouden hun esthetische vorming aan de AKI kunnen verrijken. Er was in Twente in de naoorlogse jaren veel gedaan om de opleidingsmogelijkheden te vergroten. Het TIVO had daarin een werkzaam aandeel gehad. Wils sprak over het grote belang van goede opleidingsmogelijkheden, omdat anders de beste krachten uit de streek wegtrokken. Hij pleitte voor regeringssteun in dezen.

Het toetreden van Van Heek (J.H.), enigszins hyperbolisch ‘de nestor van de Oost-Nederlandse culturele beweging’ genoemd, tot de AVT werd door Jans toegejuicht. Hij prees dit toetreden als een voorbeeld voor het inzicht dat verschillende groepen die zich inzetten voor de Twentse cultuur, zich niet door verkeerd begrepen standsgoed moesten laten weerhouden de handen ineen te slaan.⁵⁸⁷

5.1.1.8 AVT-werkgroep Textielgeschiedenis

Op de eerste Twentedag was, zoals we al lazen (zie p. 127), afgesproken door de AVT-top en de stichting Textielvak activiteiten te ontplooiën ten behoeve van de beoefening van de textielgeschiedenis. Op 28 februari 1953 kon Jans de Werkgroep Beoefening Textielhistorie installeren. Hij deed dat in de Twentse koffiekamer van de firma Koning te Goor, de plaats die zo’n belangrijke plaats inneemt in die historie. Buter hield er het welkomstwoord. Er werd een lezing gehouden over Thomas Ainsworth, de grondlegger van de moderne textielindustrie in Twente door ing. L.A. Driessen en daarna zou men onder leiding van Van Coeverden, de voorzitter van de afdeling Goor van de AVT, een wandeling maken naar het graf van deze grote pionier. In verband met de watersnoodramp in Zeeland gebruikte men een eenvoudige koffiemaaltijd in plaats van een warme lunch.⁵⁸⁸

De textielabrikant DICK JORDAAN JHGZN (1913-1989) uit Haaksbergen werd de eerste voorzitter. In een korte toespraak wees hij op de zorgeloosheid, het tekort aan belangstelling, maar dikwijls ook het gewone gebrek aan bergruimte dat er de oorzaak van was dat veel historisch documentatiemateriaal en interessante en belangrijke voorwerpen uit het verleden van de Twentse textiel verloren waren gegaan. Er zou dus met spoed gewerkt moeten worden om te redden wat er nog te redden viel. De werkgroep splitste zich in drie secties: de economische, de sociale en de technische. Behalve uit Jordaan bestond het bestuur uit Van Schelven als tweede voorzitter, Buter als secretaris, en H. Willink als penningmeester. De werkgroep werd in 1956 in een zelfstandige stichting (Stichting Textielgeschiedenis) omgezet en richtte zich ambitieus op het stichten van een textielmuseum. “Als wij nog ooit een textielmuseum bijeen zullen kunnen brengen, dan is het nu toch wel het moment om er hard aan te werken”,

⁵⁸⁷ AVTG 1954, nr. 7, 13.

⁵⁸⁸ Brief van het hoofdbestuur van de A.V.T. ongedateerd, zitting in de werkgroep hadden D. Baart, J. Blijdenstein, J.L. Blijdenstein, dr. J.A.P.G. Boot, drs. H. de Bruyn, A. Buter, Joh. Buursink Essen, M. Elsen, mr. Th. Enklaar, J. Fahner, H. Geerts, prof. Dr. F. van Heek, G.F. Hintzbergen, dr. C.C.W.J. Hijzeler, K. Jassies, D. Jordaan JGHzn., mr. G.J. ter Kuile sr., H. Marsman, K.H. Molkenboer, H.A. te Riet, dr. A.L. van Schelven, B.C. Sluyk, B. Smink, H.M. Stegeman, L.A. Stroink en prof. Dr. J. Wisselink.

merkte Jordaan op tijdens de jaarvergadering.⁵⁸⁹ Nu moest zo'n museum wel wat kunnen laten zien. Om aan voldoende voorwerpen te komen werden de Twents-Gelderse bedrijven benaderd. Vanuit Almelo werd depotruimte aangeboden. Maar het stichtingsbestuur was van mening dat een textielmuseum in Enschede thuishoorde, omdat daar immers ook het textielonderwijs gevestigd was. Daar, bij de textielvakschool, leefde ook al de wens om te komen tot een textielmuseum. De stichting en de textielvakschool te Enschede vonden elkaar in hun streven. De door de stichting verworven voorwerpen vonden in de school een voorlopig onderdak. En de directeur, Hintzbergen, ook AVT-lid, werd benoemd tot conservator. Het einddoel van de stichting bleef echter een museum.

Door een schenking in 1959 (mevrouw Beltman-Blijdenstein schonk een riante villa), het aanloopkrediet dat de gemeente Enschede verschaftte én de oprichting van de Stichting Twents Gelders Textielmuseum kwam de verwezenlijking van het ideaal naderbij. In 1962, honderd jaar na het 'stadsverbranden', werd het textielmuseum geopend. Het zou er tot 1983 gehuisvest zijn. Vanaf dat jaar verhuisde de omvangrijke collectie naar het voormalige fabrieksgebouw van de firma Jannink. Het initiatief om een museum te stichten kwam dus uit kringen van regionalisten. Na de opening ging het zijn eigen zelfstandige weg en raakte zo minder verweven met de regionalistische idealen in den brede. We rekenen het dan ook niet tot onze taak de geschiedenis en wederwaardigheden ervan verder te vermelden.

5.1.1.9 Regionale Omroep Oost (ROO)

De radiocommissie van de AVT had sedert haar oprichting niet veel kunnen doen. In november 1951 droeg deze zijn werkzaamheden over aan een op bredere basis samengesteld comité-ROO, de Regionale Omroep Oost. Ter versterking van zijn ruggengraat werd een groot aantal prominenten gevraagd zitting te willen nemen in de Adviesraad. Ruim 200 personen gaven door invulling van de uitnodiging aan hiertoe bereid te zijn. De leden van de adviesraad vormden daarmee een waardige achtergrond van het uitvoerend comité. In hetzelfde jaar waren er complicaties in het streven naar een eigen omroep. Wegens de slechte ontvangst van de Regionale Omroep Noord (RON) in Friesland, stelden de Friezen voor om de Twentse steunzender, die enkel maar gebruikt werd voor landelijke programma's, naar Friesland over te plaatsen. Prof. Gerbrandy, voorzitter van de radioraad, wilde daar niet over beslissen eer de Twentenaren in dezen waren gehoord. De burgemeester van Hengelo, mr. Van der Dussen, zou er met de minister over spreken in Hilversum. Toen hij verhinderd bleek, kreeg Diemer, via zijn buurman Buursink het verzoek het woord te voeren. Gevormd bij de RON door de befaamde Gijs Stappershoef zou hij de aangewezen man zijn om de propaganda voor een eigen oostelijke omroep te realiseren. Maar Diemer zat er wat verlegen mee, want: "Zo vertrouwd als ik me, na zovele jaren, voelde met de programmakanten van een omroep, zozeer was ik leek op technisch gebied".⁵⁹⁰ Door een ingeving kwam hij op het idee de zenders Hengelo en Hoogezand te koppelen waardoor de zenders op hun plaats bleven en toch afwisselend Friesland en Twente zouden kunnen bedienen. Met deze doorbraak rees Diemers ster in het ROO-comité en dat zou hem al gauw het secretariaats- en penningmeesterwerk opleveren. Hij werd er, naar eigen zeggen, een "regionalistische autoriteit" door.⁵⁹¹ Op 2 mei 1952 bezocht het bestuur van de ROO staatssecretaris mr. J.M.L.Th. Cals, die de minister in dit soort zaken adviseerde. Cals stond welwillend tegenover het streven naar een regionale omroep. In de wet

⁵⁸⁹ *Mededelingen AVT* 1955, nr. 9, z. pag. (arch. Buter).

⁵⁹⁰ Diemer 1984, 46.

⁵⁹¹ *Ibidem*, 49.

stond echter dat een regionale omroep alleen gegeven kon worden als er in het betrokken gewest een sterk eigen cultureel leven was. De minister moest daarvan overtuigd worden.

Op 26 juni 1952 werd de Stichting ROO opgericht. Een keur van bestuurlijke en economische prominenten was lid van het dagelijks bestuur van het comité dat besloot einde 1952 een grote actie te houden om stem te geven aan het verlangen naar een regionale omroep. Er volgde een spectaculair petitionnement, waarbij men binnen een maand 30.000 handtekeningen wist op te halen.⁵⁹² Daarop volgde een periode van organisatorische opbouw en intern overleg. In het grote bestuur bleek een controverse te bestaan tussen de gedreven vechters van het eerste uur, de regionalisten, en de door de wol geverfde bestuurders zonder uitgesproken regionalistische opvattingen. De regionalisten beseften heel goed wat ze aan een eigen omroep konden hebben. Naast de pers was de radio een machtig propagandistisch wapen, dat zolang in dienst geweest zijnde van de nivellerende krachten ook de daardoor opgewekte tegenstroom van regionalisten van groot nut kon zijn.

Het leek erop dat de anderen met het initiatief aan de haal gingen. In een brief aan Jans klaagde Diemer zich over de “sluyke buyvoeten”, “die zich erin hebben gedraaid toen het eigenlijke werk achter de rug was”.⁵⁹³ Op een grote vergadering van 12 januari 1954 wisten de provincialisten een koerswijziging aan te brengen in de regionalistische lijn die steeds was aangehouden. Diemer beschrijft in zijn boek *Eendracht & Twist* hoe juist toen het menens ging worden met het intergewestelijk en zelfs internationale regionalisme, de tegenstanders van dat streven een spaak in het wiel kwamen steken. De commissaris van de koningin in Overijssel, Ir. J.B.G.M. ridder de Van der Schueren, die de zaak van de omroep provinciaal wilde houden, verleende twee niet-regionalistische leden van de ROO audiëntie, zoals dat toen nog byzantinistisch heette. Het waren burgemeester Lambooy van Hengelo en Sluyk. Het ging om een rekwesst aan de minister waarin de wens om te komen tot een eigen oostelijke omroep nog eens werd uitgesproken. De tekst zou worden toegezonden aan landelijke en regionale kranten. Afgesproken was dat Diemer het conceptrekwesst zou vervaardigen. Sluyk had een ontwerp geschreven waarin hij sterk leunde op de nieuwjaarsrede van burgemeester Van Veen van Enschede. De gedachten die hij ontvouwde omtrent de omroep weken af van de regionalistische lijn, waren anti-regionalistisch. De ROO-voorzitter en de secretaris-penningmeester, Jans en Diemer, waren niet geïnviteerd.

Diemer probeerde de schade te beperken door voor te stellen de ROO-voorzitter alsnog te laten deelnemen aan het gesprek, óf het gesprek als informatief te beschouwen en als voorbespreking voor een nieuw af te spreken vergadering tussen het bestuur van de ROO en de Commissaris der Koningin.⁵⁹⁴ Er volgden ingezonden stukken in onder meer het *DvhO*. Jans' artikel werd er in afgedrukt. Daar toonde hij in een brief aan Diemer tevredenheid over.⁵⁹⁵ Minder tevreden was hij met het commentaar van de krant die hem ervan beschuldigde uit ‘wrokgevoelens’ te handelen. Pezie uit Almelo en Buursink verdedigden Jans tegen die aanval. Hijzelf reageerde ook nog op de aantijging. De antiregionalisten in de ROO lieten volgens de secretaris-penningmeester geen middel ongemoeid om Jans en Diemer eruit te rangen. Hij beschuldigde de tegenstanders ervan dat ze zijn telefoongesprekken afluisterden (Sluyk was directeur van de Hengelose telefooncentrale).⁵⁹⁶ Het gesprek van Lambooy en

⁵⁹² Volgens opgave uit de *AVTG*. Diemer schreef over 21.000 adhesiebetuigingen in *Eendracht & Twist*, 47.

⁵⁹³ Hij duidde hier op B.C. Sluyk, directeur van het telefoondistrict Hengelo en J.G. Buyvoet, directeur van het rk vormingscentrum te Borne. Diemer 1984, 137.

⁵⁹⁴ Ibidem, 155.

⁵⁹⁵ Ibidem, 156.

⁵⁹⁶ Ibidem, 157.

Sluyk met de commissaris bracht niet veel nieuws, volgens een brief van de kabinetschef dr. Diesch aan Diemer. Men moest afwachten.

In oktober 1954 had de stichting ROO de zekerheid gekregen dat de zendvergunning verleend zou worden, mits de Radio-Raad, onder leiding van professor Gerbrandy, na persoonlijk uitgebreid op excursie geweest te zijn, aan (nu) minister Cals zou kunnen rapporteren, dat Twente over voldoende eigen cultureel leven beschikte. Het ROO-comité betrok in de strijd voor een eigen omroep voor het Oosten ook de ‘platschrievers’, die zich sedert kort georganiseerd hadden. Zij zouden een belangrijke rol moeten spelen bij het vullen van de zendtijd. In een schrijven van 14 juni 1955 aan de ‘platschrievers’ in Twente, Salland en de Gelderse graafschap stelde het comité: “Met het oog op de programmavoorbereiding, kan thans nauwer contact met de Oost-Nederlandse schrijvers in ’t plat niet langer achterwege blijven. Immers: de omroep Oost zal veel gesproken woord nodig hebben in onze eigen dialecten, en dat woord moet eerst geschreven worden.”⁵⁹⁷ Door de contacten met de ‘schrievers’ werd de oostelijke omroep ook dichterbij het volk gebracht: “Daarnaast mogen de dialectschrijvers zich beschouwen als de spreekbuis van tienduizenden die het dialect gelukkig nog als voertaal bezigen, zodat wij door contact met U (de platschrievers) tevens de ROO nader brengen tot de brede lagen der bevolking”.⁵⁹⁸ Er bleek een draagvlak voor een regionale omroep. In 1955 ontving, volgens een overzicht in *Huis aan Huis*, einde mei van dat jaar, het comité in totaal voor fl 5.593,22 subsidie. Bijna zonder uitzondering gaven de (37) daartoe aangezochte gemeenten in Gelderland en Overijssel het door de ROO gevraagde bedrag. Ook allerlei organisaties zegden steun toe, zoals de Kamer van Koophandel voor Twente en Salland, de Gelderse Maatschappij voor Landbouw, de RK Boeren- en Tuindersbond Gelderland, enz. Het leek de goede kant op te gaan.

5.1.2 *De Mars en Jaarboek Overijssel*

Niet slechts in Twente, maar ook van algemeen Overijsselse zijde werden in dit tijdsgewricht initiatieven ontplooid om de inwoners van de provincie te berichten over facetten van de eigen Oost-Nederlandse cultuur. Naast het *JBO* zou een nieuw maandblad verschijnen. Op 25 oktober 1950 werden de bestuursleden van de AVT en de leden van de commissie voor een orgaan uitgenodigd op het stadhuis te Tubbergen om er besprekingen te voeren met de directeur van de Provinciale VVV, J. Veldman, en de directeur van het Provinciaal Opbouworgaan, K.A.P. Schaepman. Het doel van de bespreking was een informele gedachtewisseling over de vraag of het mogelijk en gewenst was dat het door de AVT uit te geven orgaan in algemene opzet gecombineerd kon worden met een uitgave waartoe de provinciale VVV en het Provinciale Opbouworgaan het voornemen hadden en waarin dan elke deelnemende corporatie een eigen verenigingshoek zou krijgen voor interne aangelegenheden.

De vergadering werd gehouden op 9 november. Vastgesteld werd dat Overijssel geen levende eenheid was. Buter sloot daarop aan en vroeg zich dan ook af of het wel de taak van de AVT was, als er andere mogelijkheden waren - en die waren er nog niet -, om mee te doen aan een Overijssels orgaan. Er waren er meer die twijfel hadden aan samenwerking in één Overijssels blad. Jans sprak reserve uit evenals Fortuin. Buursink daarentegen zou het liefst samenwerken met cultuurverwante groepen in Gelderland, Drenthe en Groningen: “Niet ruim genoeg kan worden gezien een regionalistisch streven dat aller-wegen belangstelling wekt en vraagt.”⁵⁹⁹ Kolenbrander stelde dat men eerst binnen de provinciale grenzen moesten blijven. Als men tot een principiële oplossing tot samenwerking kon komen, beschouwde hij dat als

⁵⁹⁷ Brief, 14-6-1955 (arch. VDI).

⁵⁹⁸ Ibidem.

⁵⁹⁹ Samenvatting van de notulen van de vergadering van woensdag 9-11-1950, 3 (arch. VDI).

stap één, later kon men altijd nog verder zien. Tenslotte stemden toch alle aanwezigen in met het voorstel tot samenwerking. In een brief aan Buter, Buursink, Jans en Fortuin deed Kolenbrander kond van een vergadering van de commissie van voorbereiding te Zwolle, waarvoor ook de daarvoor in aanmerking gekomen bestuursleden van de AVT waren uitgenodigd. Hij vroeg zich af of het wel zin had om te gaan, omdat “het in de nota vermelde wel ver afwijkt van wat wij, als vereniging, ons voor ogen stelden in de bespreking met de heren Schaepman en Veldman van 9 november.”⁶⁰⁰ Hij wilde de mening van aangeschrevenen weten. Van Buursink is het antwoord bewaard gebleven. Die meldde op 29 maart dat hij het volkomen met Kolenbrander eens was en hij deelde ook de mening, die hij tussen de regels door las, dat men er geen speciale bestuursvergadering aan hoefde te wijden. “Kan het nut van medewerking A.V.T. niet inzien.”⁶⁰¹ Overigens liet hij ook weten dat hij niet tegen een aankweken van een provinciaal besef was, “Maar dat hoeft ons Twentse streven nog niet uit te sluiten. Mag dat zelfs niet doen.” In een latere vergadering bracht Broek Roelofs de twijfels van de AVT tot uiting.⁶⁰²

Voor de vereniging was het de vraag wat ze kon verwachten van dit op te richten blad voor haar regionalistisch streven. Dit gold temeer waar de firma Blankenstijn en Rootveld, de uitgevers, een sterke binding met de medewerkende organisatie niet toestond en een overwegende invloed wilde houden, vooral op redactioneel gebied. Op de aanvullende kopij zou de redactiecommissie geen invloed hebben. De AVT had bovendien vragen over de financiële paragraaf. In de nota, getekend door Veldman (niet gedateerd) aan de organisaties, die mogelijk belang hebben bij de oprichting van een ‘Overijssels Tijdschrift’, werd de financiële kant van de zaak uit de doeken gedaan. In die brief stelde de commissie tevens voor de redactie zo klein mogelijk te houden; de organisaties zouden daarbij een keuze moeten maken uit de heren Buursink, Diemer, Veldman, W.P.C. Knuttel, Schaepman, Lugard en Jassies. Kolenbrander schreef aan de leden van de commissie voor een orgaan dat het de AVT niet mogelijk was, gezien haar financiële positie de in het voorstel gevraagde abonnementen-garantie, tot welk getal ook, te garanderen. Hoewel het geen zin had voor de vereniging over deze voorstellen te vergaderen bleef de goede wil tot samenwerking. “Onverkort blijve m.i. daarnaast echter onze goede wil tot samenwerking indien, ondanks ons niet kunnen meedoen aan de garantievraag, het tijdschrift toch tot stand mocht komen, door abonnementenwerving tot versteviging van de financiële basis.”⁶⁰³

Op 11 juni 1952 werd een vergadering belegd in Almelo tussen de commissie ter voorbereiding en de bestuursleden van de AVT en de leden van de orgaancommissie van de AVT voor zover geen bestuurslid. Doel van gesprek was redactionele en morele samenwerking aan het tijdschrift te verlenen.⁶⁰⁴ Kolenbrander en Varenhorst hadden zich intussen uit het georganiseerde regionalisme teruggetrokken. In de vergadering kwamen de standpunten duidelijk te liggen. Voorzitter Tulp vatte aan het begin de standpunten, voor zover bekend, samen. Hij herinnerde aan het feit dat het de AVT tot dusverre niet gelukt was een eigen orgaan uit te geven, terwijl aan de andere zijde de Provinciale VVV en de Provinciale Opbouwvereniging naar andere publiciteitsmogelijkheden uitzagen dan waar ze over beschikten. Samenwerking van de beide laatstgenoemden met de AVT bood voor de eerste alleen maar voordelen; voor de laatste alleen maar nadeel, in zoverre het geen eigen tijdschrift kon worden, maar de ruimte met anderen moest worden gedeeld. De beide provinciale verenigingen konden geld beschikbaar stellen, de AVT niet. Jans bracht de organisatorische moeilijkheden bij de AVT ter sprake

⁶⁰⁰ Brief Kolenbrander, 27-3-1951 (arch. VDI).

⁶⁰¹ Brief Buursink, 29-3-1951 (arch. VDI).

⁶⁰² Notulen, 13-1-1952, (arch. VDI).

⁶⁰³ Brief Kolenbrander, 7-2-1952 (arch. VDI).

⁶⁰⁴ Samenvatting notulen vergadering 11-6-1952 (arch. VDI).

ke en meldde dat het ideaal van de AVT toch was een eigen tijdschrift waarover de vereniging het volledige zelfbeschikkingsrecht had. Buter vreesde bovendien dat het nieuw op te richten blad er te elitair zou uitzien. Hij prefereerde een populairder blad. Toch wilde hij zijn medewerking wel toezeggen onder het voorbehoud in de toekomst naast het ‘Overijsselse Tijdschrift’ een meer populair en goedkoper blad door en voor de AVT te mogen uitgeven. Buursink ‘onderstreepte’ de woorden van Buter. Op Buters vraag naar de namen van de redactie, antwoordde de voorzitter dat de heren Schaepman, Jassies, Veldman, Diesch en Viehoff, zouden worden aangezocht, “aan te vullen met een Twents element.” Een vreemde formulering: viel Jassies daar niet tevens onder?

Bij de algemene vergadering werd Buursink aangewezen als vertegenwoordiger van de AVT in de redactie van *DM*.⁶⁰⁵ Het eerste nummer van het nieuwe maandblad verscheen in december 1952. Onder grote belangstelling werd dit maandblad van en voor Overijssel op 23 december in de Statenzaal geïntroduceerd. De titel *De Mars* was ontleend aan de marskramers die in vroeger tijden langs de land- en hessenwegen trokken met hun houten ladekastje op de rug waarin allerlei begeerlijke zaken zaten. Zo wilde het nieuwe maandblad ook zijn. Het wilde tonen wat de provincie op economisch, cultureel en toeristisch gebied in huis had.

Het maandblad *DM* en het *JBO* waren geen concurrenten van elkaar, zo schreef mr. J.C. de Witt (hoofdredacteur *Zwolsche Courant*). Ze zouden elkaar juist aanvullen. “Immers, het is de taak van *De Mars* maandelijks (ook) actuele propaganda te voeren, het jaarboek inventariseert meer, houdt een jaarlijkse wapenschouw.”⁶⁰⁶ Het maandblad was door zijn aard meer dynamisch, het Jaarboek meer beschouwend. De Wit constateerde met instemming dat het Jaarboek strijdbaarder geworden was, het wilde meer op de bres staan voor de oostelijke cultuur. En meer stimuleren. Dat laatste kreeg gestalte in het open stellen van zijn bladzijden voor jong talent. De Wit stelde dat Overijssel met een dergelijk jaarboek zichzelf op de borst mocht slaan.⁶⁰⁷ Het eerste nummer van het *JBO* bevatte, naast bijdragen van anderen ook artikelen van echte Twentse regionalisten als Vloedveld, Meyling en Jassies.

Niet alle Twentse regionalisten bleken over de inhoud van het jaarboek zo goed te spreken. Buter liet zich er meermaals kritisch over uit. Over de derde jaargang: “Wat de kunst betreft zij hier opgemerkt, dat al te veel juist het typische element van gewestelijke cultuur, de volkskunst, ontbreekt.”⁶⁰⁸ In *HaH* schreef hij boven de bespreking van het jaarboek: “Te zwakke afspiegeling van gewestelijke cultuur”.⁶⁰⁹ Dat bleef het punt van kritiek dat hem - de ene jaargang meer de andere minder - het meest ergerde. Bij het verschijnen van jaargang 1953 was hij positiever gestemd. Hij prees de redactie die zich “allengs een wat strijdbaarder toon aanmeet en behalve spiegel van cultuur te zijn ook voor het gewestelijke culturele leven op de bres schijnt te willen staan”, al zag hij graag wat meer aandacht aan de cultuur met een kleine c besteed.⁶¹⁰ Merkwaardig genoeg kwam Buter in het blad *HaH* over datzelfde jaarboek tot een zeer negatief oordeel. In een overzicht van de gewestelijke poëzie kwamen wel veel namen voor, maar de namen van wie hier daadwerkelijk geworteld waren ontbraken nagenoeg. Waarom namen genoemd van schrijvers die toevallig en vaak tijdelijk wel hun woonplaats, maar niet hun inspiratie in deze provincie vonden?

De fout, die de redactie van 't *Jaarboek Overijssel* voor cultuur en historie, na thans zeven jaargangen nog niet afgeleerd blijkt te hebben, is, dat zij tot Overijsselse cultuur ook – en dikwijls vooral – rekent hetgeen aan cultuuruitingen toevallig binnen de grenzen van Overijssel ontstaat. Zij tekent daardoor van de Overijsselse

⁶⁰⁵ *AVTG* 1952-1956, z. pag.

⁶⁰⁶ *DM* 1953, 14.

⁶⁰⁷ Ibidem.

⁶⁰⁸ *TC* maart 1949 (ongedateerd krantenbericht, arch. Buter).

⁶⁰⁹ *HaH* 22-3-1952.

⁶¹⁰ *GOC* 8-4-1953.

cultuur een verwrongen beeld, onbetrouwbaarder, naarmate aan de meest waardevolle, immers uit gemeenschapszin voortspuitende culturele scheppingen en belevingen minder aandacht wordt besteed.⁶¹¹

Buter verzuchtte bij gelegenheid van het verschijnen van de tweede jaargang van het *Jahrbuch des Heimatvereins der Grafschaft Bentheim* dat dát het soort boek was zoals men ze ook voor Twente en de Achterhoek wenste.⁶¹² Niet voor Drenthe, want daar had men al de *Nieuwe Drentse Almanak*, waarin van jaar tot jaar de wetenschappelijk verantwoorde bijdragen verschijnen, die een afspiegeling zijn van de stand van het heemkundig onderzoek. In het *JBB* schreef onder andere Rakers over ‘De Graofschup Bênthem en Twênte’. Hij zette in het stuk principieel uiteen wat de betekenis is van een ‘regio’, die hij niet beperkt zag, maar integendeel naar alle kanten open. Pleitend voor goede betrekkingen in het grensland, waarschuwt hij de Duitsers niet te menen, dat alles tussen beide volken zo weer in orde kon zijn – “wi mött [...] weer good maken sao vul as kan”. En hij schreef dat “son’n unwiesen Keerl as H[itler]” nooit een kans zou hebben gekregen, indien het besef van regio en regionale verwantschap eerder en dieper was doorgedrongen.⁶¹³

Over het *JBO* 1954 betoonde Buter zich zeer positief, ook al omdat men er dit keer wel in slaagde Overijsselse schrijvers die hun wortels hadden in de provincie te behandelen. Hij noemde de dialectdichter Legtenberg “een der beste, zo niet de beste Twentse dichter”.⁶¹⁴

Met de jaren groeide de waardering. Buter oordeelde bij de uitgave van het tiende jaarboek dan ook: “Er zit een gestage groei in de kwaliteit en verzorging van dit boek dat bezig is zich een vaste plaats te verwerven.”⁶¹⁵ De verhouding van de Twentse regionalisten tot *DM* zou nog een dramatische wending ondergaan.

5.1.2.1 Relatie AVT-De Mars

De verhouding tussen de Twentse redactieleden van *DM* en de ‘Zwollenaren’ werd stroever. Een van de redenen daarvoor lag in de weigering van de redactie om een stuk van Diemer over Oost-Nederlandse cultuurbewegingen onverkort op te nemen. De redactie liet weten het stuk eerst door een ‘deskundige’ te willen laten beoordelen. Dat was tegen het zere been van iemand die zich deskundige bij uitstek voelde op dat terrein. Na aanpassing werd het geplaatst. Intussen was het gewraakte stuk in onverkorte vorm zonder meer geplaatst in het zich op hoger niveau begevende maandblad *Gemeenebest*. Diemer zond een exemplaar van dat tijdschrift naar de redactiesecretaris, die in plaats van het te laten circuleren in de redactie, het als een stuk privépost afdeed. Diemer beklagde zich over deze gang van zaken. Hij betreurde de weigering van een ander artikel van zijn hand over de arbeidsvreugde in de textielindustrie van Twente, omdat het te politiek - lees te socialistisch - zou zijn. Hij kreeg van de voorzitter de mededeling terug: “passages contra fabrikanten eruitgooien, dan naar mijn mening plaatsbaar, echter voor alle zekerheid even aan de T w e n t s e redacteuren laten lezen”.⁶¹⁶ In een brief liet de redactie hem weten dat de andere Twentse redacteuren zijn artikel niet unaniem hadden goedgekeurd.⁶¹⁷ Diemer betwijfelde dat. “Is dit wel aan de andere Twenten gevraagd? En zo ja, wat zeiden die?” Hij deed bij die gelegenheid de redactie een viertal voorstellen toekomen betreffende een verbeterde organisatorische opzet van *DM*, omdat die, zowel wat de verhouding met de uitgever als de onderlinge afbakening van de functies van het

⁶¹¹ *HaH* 13-12-1954.

⁶¹² Ibidem.

⁶¹³ Rakers 1954, 193.

⁶¹⁴ Buter 1954, 105.

⁶¹⁵ *TC* 4-1-1956.

⁶¹⁶ Diemer 1984, 124.

⁶¹⁷ Ibidem.

dagelijks bestuur en de grote redactie, hem onvolkomen voorkwamen. Een van die voorstellen werpt een helder zijlicht op het toneel van het regionalisme en de rollenverdeling daarbinnen, zoals die door Diemer aan eenieder was toebedacht: “Recenseerwerk moet niet dan in overleg met de grote redactie worden rondgestuurd. Als litt. neerl. docts., U dwingt mij dat op te merken, kan ik niet steeds met mijn naam de litt. amateurismen van Vloedbeeld of mogelijk nog anderen dekken.”⁶¹⁸

In Diemers brief van 21 juli 1953 aan de redactie bleek dat hij en Buursink als een soort opposerend tegenwicht werden beschouwd tegen de andere, Zwolse, redactiehelft. De kroniek die Diemer in *DM* bijhield zou te Twents georiënteerd zijn. Uit die brief bleek verder dat de verhoudingen getroebleerd waren geraakt. (Diemer vermeldde onder andere dat men hem zag als de man “die altijd te scherpe briefjes schrijft, en altijd moeilijkheden veroorzaakt”).⁶¹⁹ Er volgden méér irritaties, zoals het veel te laat afdoen van een verzoek aan Diemer om over de inaugurele rede van Heeroma een stuk te schrijven.⁶²⁰ Een dieper liggende reden voor de stroever wordende relatie waren de verschillende visies die de Twentenaren en de Zwollenaren hadden op de streekcultuur en hoe men die moest stimuleren. De Twentenaren waren regionalisten die de traditionele eigen vormen wilden ontwikkelen, de Zwollenaren wilden het blad meer een podium doen zijn waarop ieder die in de provincie woonde en iets te melden had ruimte kon krijgen.

De woorden van Jans als voorzitter op de voorjaarsvergadering van de AVT te Delden hadden aan de onderlinge harmonie ook geen goed gedaan. De Zwolse redactie nam er in scherpe bewoordingen afstand van. *DM* stond sowieso kritisch tegenover het regionalisme: “De streekgebondenheid, die het regionalisme kenmerkt - en die op de buitenwereld vaak de indruk van streekverheerlijking, streekchauvinisme en zelfs streeknationalisme maakt - is nimmer het criterium voor het vullen onzer kolommen geweest.”⁶²¹ Bij de ‘buitenwereld’ behoorde ook de redactie, of misschien een deel ervan. Men deed het voorkomen of de voorzitter van de AVT tegen elke inbreng van buiten af zou zijn. *DM* vroeg zich af: “Deelde de AVT de opvattingen van haar voorzitter en zo ja, was de AVT dan niet inconsequent door een aan een herdenkingbijeenkomst van Thomas Ainsworth, een van de grondleggers voor de Twentse textielindustrie en Engelsman - dus een van de bezetters - mee te doen?” De sfeer tussen *DM* en de AVT was verknoeid, regelmatig kon men in het maandblad zure opmerkingen lezen.⁶²²

Diemer had in de *NRC* van 29 oktober 1954 een artikel geschreven waarboven stond ‘Vorming van een zelfstandige culturele sector.’ Hij uitte er zware kritiek op de provinciale overheid van Overijssel die zich niet genoeg gelegen liet liggen aan de eigen streekcultuur. De redactie van *DM* was er woedend over en goot er “fiolen van toorn” over uit.⁶²³ Er werd heftige taal gebruikt, omdat de medewerker die het artikel geschreven had “zodra hij over Overijsselse toestanden komt te spreken, kant noch wal weet te raken, doch kwistig ongemotiveerde onaardigheden rondstrooit, waardoor menigeen in deze provincie zich gelaedeerd kan voelen.”⁶²⁴ Diemer toonde zich, aldus *DM*, in het artikel aanhanger van de nota Van der Wielen, waarmee het Nationaal Overleg voor Gewestelijke Cultuur, het Nederlands Cultureel Contact en het Prins Bernhardfonds zich hadden gewend tot de landelijke en provinciale overheden en waarmee werd beoogd de zelfstandigheid van het culturele leven naast het soci-

---

⁶¹⁸ Ibidem, 125.

⁶¹⁹ Ibidem, 128.

⁶²⁰ Ibidem, 132.

⁶²¹ *DM* 1954, 130.

⁶²² Ibidem, 230.

⁶²³ Ibidem, 260.

⁶²⁴ Ibidem.

ale werk binnen de Opbouworganen te verdedigen. Dat was de richting waar het naar toe moest. In Gelderland had men dat goed begrepen, aldus Diemer in het artikel. Daar werd het cultuurleven georganiseerd in een zelfstandige cultuursector binnen een maatschappelijk orgaan, dat de achtergrond vormde voor een aan te stellen cultuurdeskundige die de taak zou krijgen de overheid documenterend, vertegenwoordigend en coördinerend bij te staan. Hoe anders was dat allemaal in Overijssel, dat volgens Diemer gebukt ging onder een Opbouworgaan dat behept was met “uitbouwaspiraties, vreemdelingschap ten opzichte van de regionale cultuur en simpele ‘Gültigkeitsbedürfnis’”. In deze provincie werd door de overheden slechts “struif geklutst”.⁶²⁵ Belangrijke regionale cultuurbewegingen als streekliefde en streektaal dreigden te worden doodgedrukt “onder het poids van de sociale werkers” en te worden prijsgegeven aan “ondeskundig improviseren van ambtenaren”, te worden vastgeklemd “binnen het juridische kader van de provinciewet”, op dwaalwegen gebracht “door een verlokkelijke subsidie”, te worden geleid door anti-regionalistische vreemdelingen. *DM* reageerde op Diemers bewering dat de aloude scheiding tussen Twente en de rest van de provincie, kortweg ‘Zwolle’ genoemd, zoveel spanningen opriep. “Welke spanningen?” vroeg *DM* zich af.⁶²⁶ En verder stelde de redactie dat de Overijsselse Opbouwstichting precies dezelfde zelfstandige organisatievorm voor de culturele sector nastreefde als die in Gelderland. Tenslotte hoopte de redactie dat de *NRC* zijn lezerskring in het vervolg wilde sparen voor “Overijsselse voorlichting door amateurs.”⁶²⁷ Op 21 december 1954 trad Diemer met een gemotiveerd schrijven uit de redactie.⁶²⁸ Ondanks de zeer onaardige woorden door beide kanten uitgesproken, kon men in het volgende nummer van *DM*, het januarinumnummer van 1955 een artikel van Diemer over regionalisme lezen. Ook in latere nummers treft men nog wel artikelen van hem aan.

5.1.3 Nedersaksische samenwerking

Diemer, die zich naar eigen zeggen vrij gemaakt had om een belangrijke bijdrage aan het op gang komen van het regionalisme te leveren, ontplooidde een initiatief tot samenwerking in de Nedersaksische gewesten. Voor 3 januari 1953 riep hij, te Zwolle, een eerste bijeenkomst van genodigden bijeen om te spreken over de culturele coördinatie in bedoeld gebied. Naarding, aangezocht als voorzitter, vatte in het kort de doelstelling van de bijeenkomst samen: bundeling van krachten en naar buiten tonen, dat de Nedersaksische cultuur in Nederland een realiteit is, hetgeen, aldus de spreker, vaak werd ontkend. De belangrijkste vraag was hoe men kon komen tot een culturele samenwerking tussen de gewesten van Groningen tot en met de Gelderse Achterhoek. Als uitgangspunten daartoe zag Naarding de volgende vijf feiten:

- het sedert jaren bestaande gezamenlijke orgaan, de *DMB*
- de twee steunzenders Hoogezand en Hengelo (O)
- de gezamenlijke actie voor een professoraat Nedersaksisch
- de groeiende economische samenwerking
- alle vier gewesten grenzen aan het Duitse cultuurgebied, waarvan een sterke zuigkracht uitgaat. Wij hebben dus (in tegenstelling tot de Friese beweging) een groot achterland.

Ook Diemer had over dat laatst punt geschreven. Men zou hier snel zicht moeten krijgen op een eigen Oost-Nederlandse cultuurpolitiek, om “onze culturele dingen op de been te krijgen, opgewassen te raken tegen de Duitse culturele zuiging.” Als voorbeeld haalde hij het Duitse

---

⁶²⁵ Ibidem.

⁶²⁶ Ibidem, 261.

⁶²⁷ Ibidem.

⁶²⁸ Diemer 1984, 362.

FM-net aan dat met zijn 75 stations overal in Overijssel te ontvangen was, terwijl zo goed als niemand wist wat de Regionale Omroep Noord betekende.⁶²⁹

Was de dreiging uit het oosten serieus te nemen? Rakers schreef Diemer wat dat aanging: “(övvver de ‘kültürele zuginge’ lach ik met di met!) – Wat jammer da’w met de woorheid (zao gaod a’w dee ként) nog nich dör de weerld kumpt.”⁶³⁰ Diemer gaf zelf later ook toe: “Intern wisten we wel, dat het erg meeviel.” Een gelegenheidsargument dus.

Urgente zaken die het nodig maakten de handen ineen te slaan waren volgens Naarding het streven naar een regionale omroep en het streven te komen tot een professoraat voor het Nedersaksisch. Buter was aangesteld als notulist. Hij stelde dat Twente graag wilde meewerken aan een Nedersaksische samenwerking. Na lang heen en weer gepraat besloot men een organisatiecommissie - alweer een commissie - in te stellen om te komen tot een coördinatie van belangen. Men bleek het echter nog lang niet eens te zijn. Dat was de reden waarom dit lichaam voorlopig niet naar buiten zou treden.⁶³¹ Kort daarop schreef Buter, als secretaris van het voorlopige comité dat uit bovenvermelde bijeenkomst voortkwam, een brief waarin adhesie werd gevraagd aan diverse instellingen en verenigingen in het oosten van het land, met het streven naar Nedersaksische samenwerking.⁶³² Buter wees in die brief op de gezamenlijke acties die reeds gevoerd waren en nog steeds gevoerd zouden moeten worden ten behoeve van een Nedersaksische leerstoel, de regionale omroepen en het stichten van een Technische Hogeschool.⁶³³

5.1.3.1 Rakers en Diemer

Behalve Diemer zou ook Rakers - de twee raakten goed bevriend - een prominente rol spelen in de zich breed makende interregionale gedachte. Op de AVT-vergadering te Goor op 28 februari 1953 zou Rakers spreken. Sedert de oorlog had hij zich met taalkundig onderzoek niet meer beziggehouden. Het interesseerde hem niet zoveel meer. Al schreef hij vlak na de oorlog nog dat hij dolgraag eens naar ‘Holland’ komen zou om er dialectgeografische onderzoekingen te doen.⁶³⁴ Zelfs de dialectatlas die hij in het vooruitzicht stelde kwam er (bij zijn leven) niet. Nu had hij wat dat aanging een teleurstelling te verwerken gehad: de drukproeven en de platen van de atlas waren op de drukkerij verloren gegaan.⁶³⁵ Op de convocatie werd hij door Buter voorgesteld als: “dr. Rakers te Nordhorn, lector in het Nederlands aan de universiteit te Munster en een bekend dialectoloog, tevens man van de Heimatbeweging aan de overzijde van de grens. De heer Rakers is een groot vriend van de Nederlandse en regionale zaak”⁶³⁶.

Rakers hield er zijn ‘proettien’. Hij had veel te zeggen tot de verzamelden. Hij was overtuigd van het kunstmatige van de nationale grenzen en onder zijn invloed groeide de regionalistische beweging van de jaren vijftig uit tot een interregionalistische taalbeweging. Vooral

⁶²⁹ Diemer 1953, 48- 98 Brief Rakers aan Diemer, 29-11-1953 aangehaald in Diemer 1984, 139.

⁶³⁰ Ibidem.

⁶³¹ Verslag van de eerste bespreking van de commissie culturele oriëntatie Nedersaksische gewesten i.o., 3-1-1953 (arch. VDI).

⁶³² Brief Buter, 14-2-1953 In het comité hadden zitting: dr. J. Naarding, Assen, dr. J.A. Buurma, Groningen, H. van der Veen, Apeldoorn, J. Bosvelt, ’t Joppe, mr. H. Dijkers, Zwolle en A. Buter, Goor, secretaris (arch.VDI).

⁶³³ Ibidem.

⁶³⁴ Brief Kloeke aan Bezoen, 23-3-1947 (arch. VDI).

⁶³⁵ Rakers stond de drukproeven later af aan Entjes, die weer veel later met prof. Niebaum, zijn opvolger als Nedersaksische ‘prefesser’, toch de uitgave van Rakers’ werk zou verzorgen. Het werk kwam uit onder de titel *Mundartatlas der alten Grafschaft Bentheim*.

⁶³⁶ Diemer 1984, 93.

Diemer zou door de uiteenzetting van Rakers diep geraakt worden en geïnspireerd. Zijn regionalistisch ‘geloof’ zou er door groeien, maar er ook definitief door van richting veranderen. Zijn regionalisme had zich, als dat van zovelen, in de oorlogsjaren ontwikkeld.⁶³⁷ De oorlogsomstandigheden bonden ieder aan eigen erf en brachten, door pogingen van de bezettende macht andere waarden op te dringen, bezinning op de aanwezige eigen waarden die bedreigd werden. De toestand tussen 1940 en 1945 bracht voor vele jongeren ook lediggang en studieafleiding. De studie richtte zich dikwijls op de cultuur van de geboortestreek waarop men was teruggeworpen. Zo ging het met Diemer persoonlijk en zo ging het volgens hem met velen.⁶³⁸ De streekcultuur bleek velen rijker te zijn dan vermoed werd en bleek geschikt om het minderwaardigheidscomplex, opgelopen door de nationale nederlaag, te compenseren in de vorm van trots op het eigene. Dat regionalisme met zijn geëxalteerde gevoelens over de eigen streek, had volgens Diemer bij duizenden ook verkeerde opvattingen doen post vatten, waarvan het zich verongelijkt afzetten tegen het Westen er één was.

Toen de kruitdampen van de oorlog waren opgetrokken en de wereld weer voor iedereen open lag, schreef hij in een bespreking van de in druk uitgekomen inaugurele rede van Dr. H.J. Keuning - die een diepe indruk op hem maakte - op zijn blijkbaar favoriete badinerende toon, dat regionalisme meer was dan “een eigen taaltje, een volkslied, een zijden pet of uileborden, maar van economie en politiek in de eerste plaats”.⁶³⁹ Deze mening deed vreemd aan uit de mond van iemand die toch juist door de streektaal en in de streektaal een bijdrage leverde aan het regionalisme en in genoemde velden, waarom alles zou scharnieren, geen gezaghebbende stem had. Het kan natuurlijk zijn dat zijn regionalistisch denken zich nog niet voldoende uitgekristalliseerd had en dat Diemer, geconfronteerd met het werk van Keuning, zich tot vertolker maakte van de mening van de Groningse geograaf. Onaangenaam bleven ondertussen zijn belerende toon en zijn pogingen andersdenkenden te debiliseren. (Hij bleek er niet mee te kunnen stoppen). Diemer noemde het werk van Keuning het belangrijkste werk over het regionalisme.⁶⁴⁰

In december 1952 schreef hij zijn artikel ‘De Oost-Nederlandse cultuurbewegingen’. Hij zette daarin het Friese en het Oost-Nederlandse regionalisme tegenover elkaar. De eerste variant was gestoeld op een historisch gegroeid cultureel zelfstandigheidbesef dat idealistisch zou streven naar afsluiting. Het Oost-Nederlandse was in zijn ogen sterk realistisch, economisch gericht. Het wilde geen afsplitsing of afsluiting maar nationaal en internationaal juist aansluiting. Daardoor deed dit regionalisme positief en modern aan. Indirect beschuldigde hij het Friese regionalisme:

Men weet te goed wat economie zeggen wil om warm te lopen voor een beweging die, in deze tijd van verarming en behoefte aan grote lijn, dingen uit het niets zou willen scheppen, die het begrip ‘cultuur’ te bekrompen opvat door beperking tot een onvoldoende niveau van mensen, of van schakeringen, en die door zelfoverschatting of rancuneus minderwaardigheidsgevoel wordt beïnvloed.⁶⁴¹

Het Oost-Nederlandse regionalisme was ook als het streefde tégen culturele uitholling deels economisch gericht, want dan ving men drie vliegen in één klap: “men steunt zijn cultuur, [...], men doet deviezen toestromen van Scandinavische en andere toeristen en, men laat de eigen mensen hun geld niet over de grens besteden, wat immers met culturele ‘uitholling’ gepaard gaat.”⁶⁴² Waar Diemer de Scandinavische toeristen vandaan toverde blijft voor ons

---

⁶³⁷ Ibidem, 24.

⁶³⁸ Diemer 1958, 56.

⁶³⁹ Ibidem, 58.

⁶⁴⁰ Ibidem, 60.

⁶⁴¹ Diemer 1953, 173.

⁶⁴² Ibidem.

een raadsel. Voor het overige was het duidelijk genoeg: hier was de Keuning-adept aan het woord.

De rede van Rakers deed Diemers inzicht radicaal veranderen. Hij schreef in een brief aan 'Vrond Rakers': "der kon wel ais 'n ommekeer in mien levent aan loop wezen".⁶⁴³ Diemer besloot het oude idee een dissertatie te schrijven over Hendrik de Vries te laten varen. Hij kon er "mit gain meugelkhaid tou komen om dei diss. weer op te vatten". En hij besloot een proefschrift over het regionalisme "specioal Twente - Munsterland, mit roemer uutzicht op hail Nedersaksen" te schrijven.⁶⁴⁴ Daartoe had hij reeds contact opgenomen met de universiteit en nu vroeg hij zijn vrund uit Hesepe om hem wegwijs te maken in de Duitstalige literatuur over dat onderwerp. Tevoren had Diemer Rakers de rede van Keuning opgestuurd. Rakers antwoordde Diemer in een brief:

Door staot ja heel goede dingen in, men woor 't óp ankómp, jammer genòg, dat hef dee baas nig begreppen. Woe zõi dat van zuvere keerls van de wettenschóp òk verwóchten, as ze nig nòg luk mee bint as dat. Men zòl dat keerltien ziene rede um de ooren slaon en um zeggen, hee zòl zien schoolgäild weergevven laoten!⁶⁴⁵

Vervolgens pleitte hij voor een gevoelsregionalisme dat dicht bij de mensen stond. Rakers laakte een zuiver wetenschappelijke benadering van het begrip regionalisme en pleitte ervoor hoofd en hart weer bijeen te brengen. 'De keerls van de wettenschop' wisten niet wat 'haimaot' was. Ook zelf had Rakers lang het regionalisme vanuit een wetenschappelijk isolement bekeken, als studieobject. Langzamerhand was hij tot een zuiverder inzicht gekomen: "Et hef mie lange genòg doert, eer ik mie oet zonne "wettenschóp" lòswòsselt heb: men ik bin d'r oet, goddânk!"⁶⁴⁶

Hij liet er vervolgens een huisfilosofie op los die, nauwelijks te bevatten noch te beamen valt.⁶⁴⁷ Rakers beval de literatuur van Sprangers Reclamheft over Heimatkunde aan en het boek van Kurt Stavenhagen: *Heimat als Lebenssinn* (Göttingen 1948) en merkte erover op: "Dat is net de aandre kaante as Keuning". Gevoelsregionalisme dus. Enige dagen eerder had Diemer op de volkshogeschool te Markelo een lezing gehouden over het regionalisme. Uit het verslag dat Buter daarvan maakte, bleek dat Diemers denken over het onderwerp in de richting van dat van Rakers ging. Hij deelde volgens het verslag de regionalisten in drie categorieën in. De eerste noemde hij het politieke soort; regionaalvoelenden die, gebruikmakend van de regionale wind, er op korte termijn bepaalde voorzieningen willen doordrijven: (streekorkest, -orkest, -theater). En dat alles niet steeds uit echt regionalistische motieven. Hij distantiëerde zich van die groep. Hij voelde het meest voor de tweede, regionalisme dat berustte op streekliefde, de weemoed over de nivellering en het streven naar het behoud van het eigene. Hij noemde dit: het regionalisme van de gewone mensen. Het derde soort waren zij die het regionalisme beschouwden als een bestuursaangelegenheid, als een zaak van industriële economie. Met bovenstaande ontboezeming bekende Diemer zich dus tot diegenen die uit gevoelsoverwegingen de eigen cultuur wilden bewaren en versterken. Tot de groep dus die hij eerder nog verketterd had. Feit was dat voor wie zich aandiende in de Twentse Beweging deze gevoelsoverwegingen toch vooral - maar niet uitsluitend - drijfveer waren. Dat was toch het kerngegeven en de grote stippellijn waarvan de afzonderlijke punten worden gemarkeerd door namen en begrippen als: Blijdenstein, De Thouars, Halbertsma, Heinink, de *Twentsche Almanak*, Röring, Berghege, Van Deinse, Ter Kuile, *Noaberschap*, Vloedbeeld, Jans, Dingeldein, Van Buren, Buursink, Buter, Diemer, Gigengack, Plegt, Van der Meiden, Schönfeld

⁶⁴³ Brief 13-3-1953, in Diemer 1984, 101.

⁶⁴⁴ Ibidem, 102.

⁶⁴⁵ Brief Rakers aan Diemer, 31-3-1953, in Diemer 1984, 104.

⁶⁴⁶ Ibidem.

⁶⁴⁷ Ibidem, 127.

Wichers, om slechts de bekendste te noemen tot de jaren zestig. De lijn zet zich nog immer voort.

Wat betreft de naamgeving Oost-Nederlands bleek Diemer een early adapter. Hij verwierp de term ‘Nedersaksisch’. Deze naam had wel even dienst kunnen doen, maar was niet langer bruikbaar, want hij werkte allerlei misverstanden in de hand: hij appelleerde aan een stamverwantschap die als zodanig niet werd gevoeld en riep onaangename herinneringen op aan de bloed- en bodemtheorie en dergelijk Germaans gerief. Met deze term zette men ook de tijd terug - het volk moest niet in stammen verdeeld worden - de eenheid van het Nederlandse volk was juist iets om te roemen en bovendien was de term onwetenschappelijk. Men ‘wist’ sedert Slicher van Bath dat “in deze contreien nooit een Saks een voet heeft gezet”.⁶⁴⁸

5.1.3.2 Interregionale samenwerking

Geïnspireerd door de overal in het noordoosten van Nederland ontketende regionalistische activiteiten vatte Diemer een plan op om tot bundeling van krachten te komen. Per brief polste hij Ter Laan, die het belang van samenwerking ook inzag, blijkens zijn schrijven van 4 december.⁶⁴⁹ Op 20 december nodigde Diemer per circulaire uit voor een vergadering te Zwolle op 3 januari 1953. Uit een brief van Diemer aan Jans bleek hoezeer de eerste zich door zijn artikel over Enschede als beklagenswaardige stad daar onmogelijk had gemaakt. Hij vermoedde tijdens de aangekondigde bijeenkomst een scherpe persoonlijke aanval op zijn persoon van C.C.W.J. Hijszeler. Deze, conservator van het Rijksmuseum en oudheidkamer, zou “allerlei mensen in het geweer” willen brengen tegen hem. Hij vroeg Jans tijdens de vergadering op zijn *qui-vive* te zijn en hem, Diemer, op een komende ROO vergadering ruggesteun te verschaffen door een motie van vertrouwen, of door een motie van wantrouwen duidelijkheid te brengen omtrent zijn positie.⁶⁵⁰

Het doel van de vergadering van 3 januari werd bereikt. Dat doel was samenwerking. Er werd een werkcomité uit de vertegenwoordigers van 18 culturele groeperingen gevormd om coördinatie op verschillende culturele gebieden te bevorderen. Dat diende weer om naar het Westen toe te demonstreren dat het Oosten culturele spankracht had - een vereiste van de minister voor een eigen omroep - en om wanneer de gelegenheid zich voordeed, gezamenlijk actie te voeren voor bijvoorbeeld een omroep, leerstoel, Technische Hogeschool, enzovoort.⁶⁵¹ Het had voor de hand gelegen dat Diemer zich voor Overijssel in het werkcomité had laten kiezen. Dat had hij zich ook voorgenomen. Maar in een onderonsje besloten Buursink en Diemer, wegens drukke werkzaamheden van hen beiden en door het in opspraak komen van de laatste, dat Buter naar voren moest worden geschoven. In een brief van 29 januari legde Diemer Buter de hele toedracht uit en bond hij hem op het hart in contact te blijven met de auctor intellectualis, dat wil zeggen met hemzelf. Dezelfde brief legde ook iets van wantrouwen jegens de geadresseerde aan de dag. Was hij wel voldoende loyaal?

Diemer beklagde zich over een stuk in *Huis aan Huis* van 9 januari 1953 dat tegen hem gericht was. Buter herhaalde er Diemers gewraakte uitspraken in, zodat het conflict van einde 1952 vers bleef. Gebeurde dat in eigen belang? Diemer waarschuwde Buter aan het einde van zijn schrijven: “Hier zit een verdacht geritsel onder het gras. Laat het geen addertje mogen worden.”⁶⁵² De stoot tot samenwerking was gegeven. Buursinks plan om tot een soort Twents-Gelderse ‘schrieversbond’ te komen werkte in diezelfde richting.

⁶⁴⁸ Diemer 1984, 172.

⁶⁴⁹ Ibidem, 73.

⁶⁵⁰ Ibidem, 81.

⁶⁵¹ Ibidem, 84.

⁶⁵² Brief Diemer aan Buter, 9-1-1953 (arch. Buter).

5.1.3.3 Nedersaksische leerstoel⁶⁵³

In het noorden van ons land deden zich in deze jaren ontwikkelingen voor die later ook van belang bleken voor het Twentse taalregionalisme. Al in 1917 bepleitte de groot-industrieel Jan Evert Scholten daar het instellen van een leerstoel voor het Gronings.⁶⁵⁴ Daarvan, zo was de verwachting, zou een flinke stimulans uitgaan naar de Groninger beweging. Aan dit ideaal kon niet verder gewerkt worden door het overlijden van Scholten, maar vergeten werd het niet. Integendeel. De grootste voorvechter ervan werd KORNELIS TER LAAN (1871-1963), oud onderwijzer, oud-burgemeester van Zaandam en oud Tweede-Kamerlid voor de SDAP. Hij had in 1930 de voorzittershamer van de zieltogende Algemene Vereniging Groningen (AVG) overgenomen en wist de dreigende ondergang niet alleen te voorkomen, maar de vereniging zelfs tot nieuwe, grote bloei te brengen. Zijn niet aflatende strijd voor de culturele eigenheid van zijn gewest leverde hem de ere naam ‘vader van de Groninger Beweging’ op.⁶⁵⁵ Ter Laan publiceerde onder zéér veel meer zijn *Nieuw Groninger Woordenboek*, begonnen in 1902, voltooid in 1929, dat Bezoen zo had geïnspireerd. In regeringskringen reageerde men op dat ijveren voor een leerstoel met de aanstelling van een lector in het Fries.⁶⁵⁶

Een deceptie voor menigeen, maar niet voor Ter Laan, die de mening was toegedaan dat de beweging eerst maar eens ‘levenskracht en werk’ moest tonen.⁶⁵⁷ In de bezettingstijd leek er een kans te komen. De Duitsers boden aan de vurig gewenste leerstoel op te richten. Ter Laan weigerde beslist. Na de bevrijding, op 19 september 1946, richtte de AVG zich tot de minister om alsnog tot de instelling van een leerstoel in het Nedersaksisch in Groningen te komen. Van de hand van Ter Laan was de ‘Memorie van Toelichting bij het verzoek om een professoraat in de Neder-Saksische dialecten aan te stellen’. Het antwoord van de minister, op 25 maart 1947, was echter teleurstellend:

Naar aanleiding van nevensvermeld schrijven deel ik U mede, dat, hoewel ik ten volle overtuigd ben van het belang van de studie der Nedersaksische dialecten, ik de aanstelling van een afzonderlijke hoogleraar in de Nedersaksische dialecten aan de Rijksuniversiteit te Groningen, met het oog op de stand van het wetenschappelijk onderzoek in dit vak hier te lande vooralsnog niet mogelijk acht. Ik ben echter bereid een assistentschap in te stellen teneinde dit onderzoek te bevorderen.⁶⁵⁸

De voorvechters gaven niet op. Het mededelingenblad van de AVG *Dörp en Stad (DeS)* - spreekbuis van Ter Laan genoemd en door hem autoritair geleid - schreef er met enige regelmaat over.⁶⁵⁹ Op 10 april 1948 richtte de AVG, in overleg met Het Drentse Genootschap, de Vereniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, de Vereniging Oudheidkamer Twente en de Vereniging De Graafschap, zich wederom tot de minister met het verzoek. Men wees erop dat de minister terecht stelde dat de stand van wetenschap in dit vak ‘hier te lande’ nog niet zover is als men wel zou wensen, maar dat er in buurland Duitsland al voor de oorlog hoogleraren werkzaam waren op het grote gebied der dialecten en van de gehele Nedersaksische cultuur. De bekendste daarvan was Prof. Borchling te Hamburg. Die

⁶⁵³ Voor het ontstaan van de Nedersaksische leerstoel verwijs ik naar het uiterst lezenswaardige en informatieve artikel van Siemon Reker ‘Heeroma als deus ex machina’ *DMB* 1999, 113-136.

⁶⁵⁴ Ibidem, 114.

⁶⁵⁵ Deelman 1951, 73.

⁶⁵⁶ Bezoen 1951, 71.

⁶⁵⁷ Ibidem.

⁶⁵⁸ Antwoord minister van O.K. en W. op request van 19-9-1946 (arch. Buter).

⁶⁵⁹ Entjes 1990, 3-4.

plaats was “in velerlei opzicht het middelpunt van de Nederduitse beschaving”. Zulk een middelpunt voor onze vier Nedersaksische gewesten zou Groningen moeten worden.

Het rekwest stelde: “Een land, dat zijn dialecten niet bestudeert, is thans wetenschappelijk ten achter en wie wetenschappelijk ten achter is, wordt op den duur verdrongen”.⁶⁶⁰ Men kon het werk van studie en onderzoek “voor de taal die alle dagen gesproken wordt door anderhalf miljoen Nederlanders” niet overlaten aan een assistent hoe groot en bekwaam die ook zou mogen zijn. Voor de beoogde studie was volwaardige wetenschappelijke leiding onontbeerlijk. Nu het Fries “ons zo gelukkig is voorgegaan”, meenden ook de Nedersaksen aanspraak te mogen maken op een eigen leerstoel.⁶⁶¹ Het herhaalde verzoek sloot af met een voordracht. Dat had men bij het eerste verzoek nog niet aangedurfd “in de mening dat wij dan zouden treden in Uw gebied”. Maar na de verklaring van de minister dat het wetenschappelijk onderzoek nog niet genoeg gevorderd was, had men de vrijheid wel moeten nemen. Boven aan de lijst prijkte de naam van Bezoen, de tweede was die van zijn vriend Naarding en de derde op de lijst was G.H. Streurman, leraar in Veendam. De volgorde op de lijst was alfabetisch, zo liet het verzoek weten, maar op de wijze waarop de ‘kandidaten’ werden voorgesteld - alleen al de ruimte in druk die men daarvoor nam - werd aanstonds duidelijk dat de primus alfabeticus de voorkeur had. De Twentse participatie in het bovenstaande kan men marginaal noemen. Maar door het ijveren van de Groninger Diemer werd ook de Twentse beweging nauwer bij de strijd voor een Nedersaksische leerstoel betrokken. Van Enschede uit liet Diemer zijn stem krachtig horen. Hij kwam in die strijd zijn oude leermeester G.A. van Es weer tegen.

Van Es (1904-1981) was de opvolger van prof. G.S. Overdiep (1885-1944) die als hoogleraar in de Nederlandse taal en letterkunde de grondslag had gelegd voor de Groninger school van de neerlandistiek. Die school ontkende het bestaan van een algemeen beschaafd Nederlands. Men sprak van een persoonlijke schakering van de Nederlandse volkstaal. De natuurlijke gesproken taal of volkstaal bleef de verhouding tot een genormeerd Nederlands, door onderwijs en scholing bijgebracht, bepalen. Een grammatica van het Nederlands kon daarom, volgens Overdiep, voortdurende vergelijking met vorm en inhoud van de volkstaal niet ontberen. Volkstaal en dialect waren daarom geïntegreerde onderdelen van de studie van het Nederlands. Overdiep richtte in 1933 voor het op de plaat vastleggen van het gesproken dialect in Oost-Nederland een eenvoudig laboratorium in, samen met zijn assistent Van Es. Die volgde zijn leermeester op in 1946 en werkte in zijn geest verder, samen met zijn assistent, de latere hoogleraar Nederlands aan de Rijksuniversiteit Groningen - toen nog doctorandus - Albert Sassen (1921-1999). Van Es begon met het aanleggen van een omvangrijke, uit geheel Oost-Nederland samengebrachte materiaalverzameling, want alleen Groningen en het Gronings achtte hij te beperkt. Doel van het onderzoek was te komen tot de samenstelling van een Saksisch woordenboek. Om dat doel te bereiken werden behalve de opnames van dialectsprekers ook vragenlijsten toegestuurd aan een groot aantal informanten. Met de groeiende belangstelling voor de bestudering van de Oost-Nederlandse dialecten zal Van Es zeker zeer ingenomen zijn geweest. Maar hoe zou die belangstelling een uitdrukking vinden? En wat zou de toekomstige rol zijn van zijn afdeling dialectologie in dat alles? Van Es maakte haast met het aanstellen van een vaste assistent voor die afdeling, omdat hij vreesde dat ze door een aparte leerstoel zou worden bedreigd.

Diemer kende Sassen goed. Ze waren aanvankelijk, ondanks hun totaal verschillende karakters - of misschien wel juist daardoor - boezemvrienden en hadden samen een interregio-

⁶⁶⁰ Request aan de minister van O., K. en W. van 10-4-1948 (overdruk in arch. Buter).

⁶⁶¹ Ibidem.

nale coproductie voor de RON gemaakt: het Drentse feuilleton ‘Als het leven roept’, met dialogen - van Sassen - in het Drents van Ruinen.⁶⁶²

Later was de vriendschap wat bekoeld. Sassen en Van Es timmerden aan de weg om hun bezigheid en deskundigheid omtrent het Gronings wijd en zijd bekend te maken. Daardoor moest de mening post vatten dat Sassen de geknipte persoon was voor de toekomstige leerstoel, als die er kwam. Het duo ontwikkelde plannen die hun tijd ver vooruit waren en brachten anderen daarvan op de hoogte. Sassen schreef Diemer over zijn werk aan een internationale spelling voor het Gronings, hij meldde de vorming van een commissie voor een ‘Saksisch Woordenboek’ en schreef bovendien over zijn plannen voor een Gronings maandblad.⁶⁶³ Voor het vervaardigen van zo’n woordenboek werden personen aangezocht die als informanten wilden dienen. Ze werden uitgenodigd op een serie avonden. Men had ook vragenlijsten ontvangen waarop de streektaalnamen van gedeelten van het huis moesten worden weergegeven. Ambitieuze, veelomvattende plannen waren het, veel te veel voor het tweetal. “Mogelijk waren het alleen maar strategische zetten tegen Ter Laan cum suis”, schreef Diemer, “tot mislukken gedoemd”.⁶⁶⁴

Diemer en Sassen hielden schriftelijk contact nadat de eerste naar het Oosten verhuisd was. Sassen werd redacteur voor het Groninger programma van de RON, waarvoor Diemer liedjes, toneelbeschouwingen en literaire kritieken leverde. Op 17 september 1950 schreef Sassen dat over het Instituut - dus de afdeling dialectologie - een artikel verschenen was in de *NRC*. Over dat artikel was Ter Laan “erg kwaad”.⁶⁶⁵ Dezelfde krant meldde in een verslag van de grootse huldiging van Ter Laan ter ere van zijn tachtigste verjaardag Bezoen als enige “wiens naam de laatste tijd nogal eens genoemd wordt in verband met een eventuele benoeming van een hoogleraar in de Nedersaksische dialecten aan de Rijksuniversiteit te Groningen.”⁶⁶⁶ Op 16 augustus 1951 schreef Sassen een brief aan Diemer over de leerstoel: “Je weet het laatste over de leerstoelkwestie? De zaak schijnt (voorlopig) voorgoed van de baan te zijn.”⁶⁶⁷ Tot het ogenblik dat een advies aan de minister was uitgebracht zweeg Van Es nu. Toen op de voordracht de naam van Sassen niet prijkte, in oktober 1952, zette hij de aanval in. Naarding, een der genomineerden, had Ter Laan daar al voor gewaarschuwd. Hij schreef aan Diemer: “Het is ook zuur zo je best te hebben gedaan om een deskundig hoogleraar ‘op te leiden’..... en dan je stuk zelfpoffering zo te zien miskend”.⁶⁶⁸

Naarding kon als genomineerde zelf niet naar buiten treden. Dat gold ook voor Bezoen. Er verscheen een zeer tendentius artikel in het *Algemeen Handelsblad* (*AH*) over deze problematiek met de titel ‘Litteraire faculteit te Groningen contra zienswijze van de Minister’. Het was, zo meende Diemer, kennelijk op instigatie van Van Es geschreven.⁶⁶⁹ Diemer meende zich toen te moeten mengen in de strijd der meningen. Hij schreef een brief naar onder andere de AVG, Bezoen en Naarding en J.H. Brouwer, hoogleraar Fries. Daarin schreef hij dat de mening verwoord in dat artikel “de spuigaten uitloopt”.⁶⁷⁰ Hij kondigde aan een artikel voor het *AH* te schrijven om het eerder genoemde artikel te ontzenuwen. Diemer vroeg de Twentse beweging, die de week daarop een persconferentie zou beleggen, ook de trom te roeren, bijvoorbeeld door reacties te geven op dat artikel. Door omstandigheden werd het stuk van Die-

⁶⁶² Diemer 1984, 24.

⁶⁶³ Brief Sassen aan Diemer, 24-2-1950 in Diemer 1984, 42.

⁶⁶⁴ Ibidem.

⁶⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶⁶ *NRC* 16-7-1951.

⁶⁶⁷ Brief Sassen aan Diemer, 16-8-1951, in Diemer 1984, 46.

⁶⁶⁸ Brief Naarding aan Diemer, in Diemer 1984, 56.

⁶⁶⁹ *HaH* 14-11-1952.

⁶⁷⁰ Diemer 1984, 55.

mer niet in het *AH* geplaatst. Het kreeg, in licht gewijzigde vorm, een plaats in *HVV*. Diemer stelde erin dat vele ter zake kundigen niet in de gelegenheid waren om te reageren, omdat hun namen voorkwamen op de voorlopige voordracht die de minister werd aangeboden. Hij had kritiek op de tendentieuze zin dat “in universitaire wetenschappelijke kringen ’s ministers verklaring opzien heeft gebaard”.⁶⁷¹ Hij stelde daarin dat de curatoren van meet af aan het nut van de leerstoel ingezien hadden. Dat vermeldde het gewraakte artikel in het *AH* ook wel, maar dan toch terloops, op het einde, als het ware weggemoffeld. En binnen de faculteit was voornamelijk Van Es gekant tegen de nieuwe leerstoel. Naar buiten toe maakt de faculteit één front, maar er waren er “genoeg die de gehele kwestie veel minder kan schelen, zowel omdat zij de handen vol hebben aan eigen vak als omdat de leerstoel niet op hun terrein komt”.⁶⁷² De opmerking als zouden er voor deze functie geen professorabele figuren zijn noemde Diemer “bepaald onkies”.⁶⁷³

Hoogleraar zou alleen hij kunnen zijn die “syntactisch-stilistisch” geschoold was, volgens Van Es. Het was overduidelijk dat hij daarmee Sassen naar voren duwde die bij hem zou promoveren op de “syntactisch-stilistische kwaliteiten van de cultuur van het dialect van Ruinen”. Hij zou dus de enige kunnen zijn die hoogleraar zou kunnen worden. Maar dan moest het tempo gematigd worden want Sassen was nog niet klaar. Toen zette Van Es het tegenoffensief in om druk op de minister uit te oefenen.

Volgens Diemer speelde, als addertje onder het gras mee dat Ter Laan en Naarding politiek links georiënteerd waren en de oppositie rechts. Dat er ten aanzien van een zo vaag begrip als regionale cultuur op grond van de Hogeronderwijswet geen leeropdracht te omschrijven zou zijn, wierp Diemer in zijn verweer ver van zich af. Hij nam de handschoen op en bood de redactie aan, zo deze de ruimte beschikbaar wilde stellen, “een precieze omschrijving van de leeropdracht (te) geven”.⁶⁷⁴ Na nog wat te hebben opgemerkt over de ondergeschoven positie van de regionale geschiedenis, de aandacht voor het Nedersaksisch en dergelijke merkte Diemer op dat er in de strijd voor de leerstoel zoveel spanningen waren opgeroepen door de afdeling Nederlands dat er onmogelijk uit die hoek nog geschikte personen de nieuw op te richten leerstoel zouden kunnen bezetten.⁶⁷⁵ Bezoen stond achter Diemer, Naarding en ook Ter Laan, met wie Diemer in 1950 al de degens had gekruist over de mogelijkheden van het Gronings als cultuurtaal. (‘De Groninger beweging in een crisis’ in *Vrij Nederland*). Ter Laan was er ‘woedend’ om geweest. Nu bleek hij zeer ingenomen met Diemers reactie. Hij opende een brief aan hem met: “Bliede vanzelf. Zo is ’t weer in order. Bliede, omdat ’t nou weer goud is”.⁶⁷⁶

Om meer inlichtingen voor het artikel dat nu volgen moest, wendde Diemer zich tot Rakers: “wie mouten in dat stôk zo goud meugelk veur ’n dag kommen, ook wat ’t contact mit over grup aangaait, en doarom zol ik geren wat meer waiten over de dingen uut joen contraaien.”⁶⁷⁷ Hij had hem kort daarvoor voor het eerst ontmoet op de bijeenkomst die eerder werd aangemerkt als persconferentie (20 nov.). Nu was de gelegenheid omgedoopt tot een AVT-bestuursvergadering. De pers had er grote belangstelling voor. Hij stipte er tevens bij aan dat de komst van een Groningse leerstoel ook een Duits belang diende: “As wie ’t kloar hebben, den zai in Hannover ook”.⁶⁷⁸ Ter Laan werd eveneens aangeschreven om “wat papierderij ter

---

⁶⁷¹ Ibidem, 58.

⁶⁷² Ibidem.

⁶⁷³ Ibidem, 59.

⁶⁷⁴ Ibidem, 62.

⁶⁷⁵ Ibidem, 63.

⁶⁷⁶ Ibidem, 65.

⁶⁷⁷ Ibidem, 68.

⁶⁷⁸ Ibidem.

inzoage”.⁶⁷⁹ Hij kondigde in die brief aan een zestal artikelen over de leerstoel te schrijven in verschillende bladen (*DeS, Haim en Heerd, DMB, HG, DM, De Nieuwe Rotterdammer*). Op de AVT-vergadering was besloten om het rekwist van Ter Laan aan de minister te steunen met een eigen rekwist.

J.H. Brouwer, de Groninger hoogleraar Fries, schreef Diemer een brief. Hij waarschuwde hem tegen het noemen van mogelijke kandidaten voor het professoraat: “Is U zich wel bewust, dat de beste manier, om iemand als zodanig onmogelijk te maken bestaat in het voorbarig publiceren van zijn naam?” Verder stelde hij: “De beste oplossing zou zijn, als er een persoon kon worden gevonden, die als volkomen professorabel moet worden beschouwd en die nog niet in discussie is geweest.”⁶⁸⁰

5.1.3.4 K.H. Heeroma

Zo dacht ook Meertens van het gelijknamige instituut te Amsterdam. Hij schreef Ter Laan een brief waarin hij Heeroma voorstelde als toekomstige hoogleraar in Groningen. Ter Laan voelde voor die suggestie en regelde naar alle waarschijnlijkheid met de Curatoren van de RUG de benoeming.⁶⁸¹ Die benoeming van KLAAS HANZEN HEEROMA (1909-1972) als hoogleraar in de Nedersaksische Taal- en Letterkunde in april 1953 kwam natuurlijk niet zomaar uit de lucht vallen. Heeroma was geboren in 1909 in Hoorn op het eiland Terschelling. Zijn jeugd had hij doorgebracht te Zwolle. Hij studeerde aan de Rijksuniversiteit te Leiden, waar hij in 1935 promoveerde tot doctor in de Letteren op het proefschrift *Hollandse dialectstudies. Bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis van het algemeen beschaafd Nederlands*, en waar hij werkzaam was als redacteur van het *Woordenboek der Nederlandse Taal*. Van 1949 tot 1952 was hij hoogleraar in de Nederlandse Taal en Letterkunde aan de universiteit te Jakarta. Op het moment van benoeming tot Nedersaksische ‘professor’ woonde hij in Oegstgeest.

Heeroma had zich zoals we al lezen (zie p. 108) onder andere bezig gehouden met de studie van de taal van Oost-Nederland. Hij was principieel tegenstander van dialectstudies die bij de nationale grenzen ophielden. In *Taal en Tongval*, een blad dat onder Belgisch-Nederlandse redactie de studie van de Nederlandse dialecten wilde bevorderen en dat sinds 1949 verscheen, schreef hij uitgebreid over ‘De Westfaalse expansie’. Hij was dus wél vertrouwd met de Nedersaksische streektaalen en hun geschiedenis, al beheerste hij zelf geen van de Nedersaksische streektaalvarianten. Dat laatste werd hem later wel eens kwalijk genomen, onder andere door Diemer en Rakers.⁶⁸²

Heeroma paste slecht bij de denkrichting van de Groninger neerlandistiek van Overdiep en Van Es met zijn nadruk op de stilistiek en zijn geringe belangstelling voor taalgeschiedenis. Maar dat was nu juist waar Heeroma zich wel mee bezig hield. Heeroma werkte meer in de lijn van Kloeke die in ons land de in Marburg ontwikkelde methode van de dialectgeografie had geïntroduceerd. Door middel van het maken van taalkaarten kon men de ontwikkelingen van de dialecten in de tijd vastleggen en allerlei taalbewegingen achterhalen. Kloeke was zo op het spoor van de Hollandse taalexpanisie gekomen. Niet voor niets sprak Heeroma in zijn inaugurele rede van de taalAtlas die eens de bijdrage zou mogen worden van de Groninger universiteit aan de dialectgeografie. Naast zijn wetenschappelijke werk was Heeroma poëet, hij was als literator een kernfiguur bij *Opwaartsche wegen* en als een van de leidende protestants-christelijke dichters stond hij bekend onder de naam Muus Jacobse. Zijn dichterschap

---

⁶⁷⁹ Ibidem, 69.

⁶⁸⁰ Ibidem, 76.

⁶⁸¹ Reker 1998, 129-130.

⁶⁸² Diemer 1984, 132.

stond in het teken van het verzet en de kerk.⁶⁸³ De AVT zond een felicitatie aan Heeroma met zijn benoeming.

De *LC* vroeg de nieuwbenoemde hoogleraar of hij bij het werk dat hem wachtte niet het gemis zou voelen van een Nedersaksische Akademie en of hij niet voornemens was de oprichting van zulk een akademie te bevorderen. Er bestond immers ook een Fryske Akademy die een grote steun betekende voor het werk van de hoogleraar Fries te Groningen. Heeroma stelde zich op het standpunt dat de behoefte aan een Akademie uit het volk moest ontstaan, dat deze van onderen af moest worden opgebouwd en niet van boven af moest worden opgelegd. Wel zou de wetenschap, als het ooit tot de oprichting van zulk een instituut zou komen, het initiatief daartoe van harte begroeten en de initiatiefnemers desgewenst met raad en daad ter zijde staan. Hoe dan ook, de wetenschap had in dezen het volk te volgen, niet te leiden. Het woord was dus aan de ‘Nedersaksers’ zelf.⁶⁸⁴ Hij was in dat verband ook benieuwd naar de belangstelling voor het vak dat hij zou gaan doceren, wetende dat het vooralsnog geen examenvak zou worden. Hij merkte voor de lezers van de *LC* op, die vertrouwd waren met strijd voor hun memmetaal, dat het Nedersaksisch een verzameling verwante dialecten was. Het Fries was een taal en het Afrikaans ook, omdat de sprekers dat wilden. Daarmee was natuurlijk niet alles gezegd over de vraag wat nu een taal was of niet, maar het was duidelijk wat Heeroma bedoelde: een taal als een gemeenschappelijk uitdrukkingmiddel van een volk of volksgroep heeft geen voedingsbodem, kan niet bestaan of voortbestaan, als dat volk of die volksgroep daaraan geen behoefte gevoelde. Nu was het met de ca. anderhalf miljoen zielen tellende bevolking van het Nedersaksische deel van ons land zo, dat er sprake was van een herlevende belangstelling voor de eigen streektaal en van (nog prille) neigingen ze te doen uitgroeien tot een taal, waarin men alles kan uitdrukken van platte revues tot ingewikkelde, abstracte betogen. Die hoogte was nog niet bereikt en zou alleen bereikt worden als de behoefte daaraan bij honderdduizenden bestond. Pas dan kon men het Nedersaksisch een taal noemen; nu was het nog een groep onderling samenhangende dialecten. Het woord was, wederom, aan de inwoners van de Nedersaksische streken van ons land.

Bij de aanvaarding van zijn ambt als hoogleraar met als leeropdracht de Nedersaksische taal en letterkunde sprak Heeroma in zijn inaugurele rede onder meer over de hem toegewezen taak en de afbakening daarvan. Het heeft zin in deze context wat langer bij zijn visie stil te staan. Heeroma begon met de omschrijving van het begrip Nedersaksische letterkunde. Hij deed dat via een omweg, door eerst het begrip Nederlandse letterkunde uit te leggen. Hij verstond daaronder alles wat in de Nederlandse taal door de eeuwen is geschreven. Het Nederlands kende daarbij, met alle taalontwikkelingen en nuances, een ononderbroken schrijftraditie van zeven of acht eeuwen.

Er vigeerden blijkbaar, Heeroma legde het uit, twee principes op grond waarvan men letterkundige teksten kon toewijzen als behorende tot een bepaalde literatuur: een taalkundig en een ruimtelijk principe. Het taalkundige principe was het eenvoudigst te hanteren: alles wat in enige tijd in een bepaalde taal aan literaire teksten geschreven was behoorde tot een naar die taal te noemen literatuur. Zo gezien behoorden Kaapse literaire teksten uit de achttiende eeuw tot de Nederlandse literatuur. Het ruimtelijke beginsel hield in “dat een literatuur het complex is van alle literaire documenten die in een bepaalde ruimte ontstaan zijn in de taalvorm die voor de schrijvers het meest voor de hand lag.”⁶⁸⁵ Om het begrip Nedersaksische letterkunde

⁶⁸³ Voor bibliografische gegevens verwijs ik naar ‘Balans in duplo. Persoon en werk van K.H. Heeroma-Muus Jacobse, *DMB* 50 (1998).

⁶⁸⁴ *LC* 9-4-1953.

⁶⁸⁵ Heeroma 1953, 6.

te kunnen bepalen moest men dus gebruik maken van deze principes. Voor de vraag gesteld wat Nedersaksische letterkunde inhield testte hij ze op hun toepasbaarheid. Bij de tussenliggende kwestie ‘Wat is de Nedersaksische taal?’ kwam hij tot een omschrijving en een conclusie. Het Nedersaksisch was een schrijftaal van de dertiende tot de zeventiende eeuw in Oost-Nederland en Noordwest-Duitsland. Die taal, die in onbruik was geraakt, was bepaald geen eenheid geweest. De letterkundige traditie ervan werd in laatstgenoemde eeuw afgebroken. In de Romantiek ontstonden evenveel literaturen als er dialectische schrijftalen ontstonden, een Groningse, een Drentse, een Twentse, enz. Deze hadden niet veel met de oudere Nedersaksische schrijftraditie van doen, aldus Heeroma, die volgens het taalkundige principe redenen zag om de hele Oost-Nederlandse literatuur bij de algemeen Nederlandse te rekenen, ook al omdat de schrijvers in die nieuw gegenereerde schrijftalen in de Nederlandse vormtraditie stonden.

Volgens het ruimtelijke principe moest men alle literaire teksten die in de Nedersaksische ruimte waren ontstaan in de taalvorm die voor de schrijver in zijn tijd voor de hand lag, bij de Nedersaksische literatuur rekenen. Vraag was: wat is de Nedersaksische ruimte? Hij wilde Nedersaksisch beperkt zien tot Oost-Nederland. Daarbij baseerde hij zich louter op het gangbare spraakgebruik. Niet op een Saksische afstamming, die wees Heeroma - onder aanhaling van Slicher van Bath's studie - van de hand. In Heeroma's visie hoorde ons land in het begin van de jaartelling tot één groot Ingweoons taalgebied. In de vroege Middeleeuwen, vanaf de achtste eeuw kwam een stevige Frankiseringsgolf op, richting zuid-noord, vanaf ongeveer 1200 werd die gevolgd door een Westfaliseringsgolf richting oost-west. Zo was het te verklaren dat Westfaalse kenmerken afnamen naarmate men verder westwaarts ging (Twente was Westfaalser in zijn taal dan bijvoorbeeld Salland). Vanaf de zeventiende eeuw tenslotte werd een krachtige invloed vanuit Holland merkbaar, het economisch en cultureel zwaartepunt van de in die eeuw onafhankelijk verklaarde Republiek der Nederlanden die ook, uiteraard binnen haar grenzen, linguïstisch zijn invloed deed gelden. Op grond van bovenstaande overwegingen kwam Heeroma tot een geografische omschrijving van wat in de volksmond het Nedersaksische deel van ons land werd genoemd: Groningen, Drenthe, de Stellingwerven in Friesland, Overijssel en een deel van de provincie Gelderland. Bij de letterkunde van zo-even omgrensd gebied hoorden, volgens het ruimtelijke principe, Latijnse teksten uit bijvoorbeeld Groningen of de IJsselstreek, mits ze een zekere regionale kleur vertonen, een zekere gebondenheid aan de eigen gemeenschap verraden. Alle schrifturen in de Nedersaksische schrijftaal hoorden er zonder meer toe. Na het in onbruik raken van die taal werd het weer problematischer. Hier moest men, net als bij de Latijnse teksten, de gevoelsverbondenheid van de schrijver met de gemeenschap weer onderzoeken. Een lastig karwei. Bij de in de negentiende en twintigste eeuw gevormde streektaalliteraturen lag het uiteraard eenvoudiger. Zij vormden juist in de eerste plaats de jongere Nedersaksische letterkunde. Daarnaast bestond er een Nedersaksische letterkunde in het Nederlands waarbij de lastige gevoelsverbondenheidskwestie weer meespeelde. Kortom: het Nedersaksisch kon niet anders zijn dan een tak van de Nederlandse stam. Het was voor Heeroma gewoon een ander woord voor Oost-Nederlands. Alle geschriften die onder invloed van het Oost-Nederlandse milieu waren geschreven, behoorden tot de Nedersaksische letterkunde.

Die Nedersaksische letterkunde mocht zich geen complete letterkunde noemen. Ze miste om maar eens iets te noemen een eigen Renaissance, een eigen Romantiek, enzovoort. Het ging hier om een partiële letterkunde met enerzijds meer, anderzijds minder mogelijkheden dan de Nederlandse. Méér mogelijkheden door een grotere verbondenheid tussen schrijver en zijn publiek door het gebruik van de eigen, vertrouwde streektaal en minder door de beperking die de streektaal ruimtelijk nu eenmaal kende.

Om de innerlijke gebondenheid en de uiterlijke begrenzing van de wel Nedersaksisch geheten Oost-Nederlandse ruimte te kunnen aangeven en aldus zijn studiegebied af te bakenen stelde Heeroma voor om taalkundige sporen van een samen doorleefde cultuur- geschiedenis in kaart te brengen. Hier was hij bij de hem vertrouwde dialectgeografie. Deze idee zou richting geven aan het onderzoek aan het nieuwe Nedersaksische instituut. Doel van die studie zou een taalatlas zijn: “Een Oost-Nederlandse taalatlas die speciaal gericht is op de problemen van deze gewesten, ontbreekt nog en moge eenmaal de bijdrage worden van de Groninger Universiteit tot de dialectgeografie.”⁶⁸⁶

Aan het slot van de rede sprak hij er zijn vreugde over uit dat de vertegenwoordigers van de Oost-Nederlandse culturele organisaties de Groningse universiteit als hun universiteit zagen en in het bijzonder zijn leerstoel, waarom ze uitdrukkelijk gevraagd hadden, als hun leerstoel. Het verheugde hem dat Universiteit en Maatschappij elkaar hier op deze wijze mochten ontmoeten en hij verwachtte er voor de wetenschap veel vrucht van dat zij werd gedragen door de liefde van zovelen. In het bijzonder richtte hij zich tot Ter Laan de grote promotor van de leerstoel. “Meer dan wie ook”, sprak hij, “hebt Gij geijverd voor de totstandkoming van deze leerstoel”.⁶⁸⁷ Met deze rede trad Heeroma officieel in Oost-Nederlandse dienst.

De benoeming van Heeroma was intussen pijnlijk voor sommigen die op zijn plaats liever een ander hadden gezien. Heeroma had dit professoraat uitgevonden noch voorbereid, noch ook zijn leeropdracht geformuleerd. Het had voor de hand gelegen Bezoen te kiezen, wiens naam bovenaan prijkte op de voordrachtlijst. Heeroma en Bezoen kenden elkaar en Heeroma besefte het pijnlijke van zijn benoeming.⁶⁸⁸ In een excuserende brief - van 31 maart als reactie op zijn felicitatie - aan Bezoen legde de kersverse professor uit dat het universiteitsbestuur juist hem had gekozen omdat men een figuur prefereerde die buiten het strijdgewoel had gestaan. Hij was zelf ook verrast geweest toen men hem had gevraagd: “Het was een volstrekte verrassing toen Van Es mij in December kwam vragen. Ik heb jouw naam toen nog naar voren gebracht, maar hij bleek jou niet te lusten.” Dat mocht geen wonder heten na het voorafgaande. Heeroma accepteerde, al hinderde het hem wel dat hij Bezoen in zijn “vaarwater was komen te zitten”.⁶⁸⁹ Bij het 15-jarig bestaan van het instituut, in 1968, zou Heeroma in een herdenking opmerken: “Bezoen was in 1953 stellig veel meer gequalificeerd voor een professoraat in de Nedersaksische taal- en letterkunde dan ik. Hij had ervoor gewerkt!”⁶⁹⁰

Het oprichten van een Nedersaksische Leerstoel was niet in de eerste plaats vanuit Twente door Twenten bevochten, om het maar eens voorzichtig uit te drukken. Het hoofdbestuur van de AVT stelde zich weliswaar achter het streven, evenals de ROO, OKT en ORG en stuurde wel een felicitatiebericht naar de pasbenoemde hoogleraar, maar de leerstoel was toch vooral bevochten door de Groninger Beweging. “De Overijsselse houding kenmerkte zich meer door verbale steun dan door dadendrang”, merkte Diemer op.⁶⁹¹ Ook latere Twentse regionalisten zagen dat wel.⁶⁹² Een uitzondering moet daarbij nadrukkelijk gemaakt worden voor Bezoen, die door de *DMB*, door zijn opzienbarende voordracht tijdens de Akademiedagen in 1950 en door zijn publicatie van het *Dumbarhandschrift* in 1952, de leerstoel mee heeft helpen voorbereiden.

---

⁶⁸⁶ Heeroma 1953, 9.

⁶⁸⁷ Ibidem, 21.

⁶⁸⁸ Brief Heeroma aan Bezoen, 31-3-1953 (arch. VDI).

⁶⁸⁹ Heeroma 1968, 121, zie Bijlage 4.

⁶⁹⁰ Ibidem.

⁶⁹¹ Diemer 1953c, 48.

⁶⁹² Gigengack 1959, 63.

De aanwezigheid en werkzaamheid van Heeroma werkten wel stimulerend op de Twentse regionalisten. Volgens de Twentse schrijver en regionalist Gigengack was er vóór Heeroma's tijd geen sprake van een Twentse taalbeweging; door zijn toedoen en omdat hij de richting wees, wél.⁶⁹³ Die bewering komt enigszins overdreven over. Bovendien werd de hoogleraar, door Ter Laan wel wat al te eenzijdig soms de 'prefester (sic) in het Grunnens' genoemd, wederrechtelijk ingelijfd bij de Oost-Nederlandse taalbeweging.⁶⁹⁴ Ook Diemer maakte zich schuldig aan annexatie, getuige zijn welkomsartikel in *De Mars*. Hij noemde de dag van de officiële ambtsaanvaarding van Heeroma voor Overijssel een zeer belangrijke dag, "omdat Overijssel van nu af "ex cathedra" wordt aangespoord eens wat meer belangstelling aan de dag te leggen voor de dingen des geestes die met taal- en letterkunde samenhangen, met de cultuur van eigen erf, met regionalisme in de zuivere zin van dat woord".⁶⁹⁵

5.1.3.5 Het Nedersaksisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen

Het Nedersaksisch Instituut van de Rijksuniversiteit van Groningen werd in november 1953 opgericht. Ook vroeger waren er wel hoogleraren geweest met belangstelling voor de studie van taal en volksleven in Oost-Nederland. Gallée kon met recht de eerste hoogleraar in het Nedersaksisch heten. Hij had in de tijd dat hij hoogleraar was in Utrecht, van 1882 tot 1908, aan die universiteit de wetenschappelijke studie van de Oost-Nederlandse dialecten geïntroduceerd en daar ook de grondslag gelegd voor de wetenschappelijke bestudering van het Nederlandse boerenhuis. De Groningse germanist J.M.N. Kapteyn had eveneens verdienstelijk werk gedaan op dit gebied. We vermeldden reeds het werk van Overdiep en Van Es.

Wie op een vruchtbare samenwerking tussen Van Es en Heeroma had gehoopt kwam bedrogen uit. De *incompatibilité d'humeur* was te groot, volgens Jo Daan (1910), dialectologe van het Meertens Instituut te Amsterdam. "En dat is dan neutraal uitgedrukt", voegde ze er veelzeggend aan toe.⁶⁹⁶ Met de benoeming van een aparte hoogleraar voor het Nedersaksisch verviel de taak van het dialectenbureau van het Nederlands Instituut. Het schriftelijke gedeelte van de verzameling, de vragenlijsten en het archief verhuisden naar het nieuwe Nedersaksische Instituut. De plaatopnamen, waarvan het vooroorlogse materiaal de tand des tijds niet had doorstaan, volgden eerst veel later, in 1978.

De taak van het nieuwe Nedersaksisch Instituut was een wetenschappelijke. Het moest het onderzoek naar de Oost-Nederlandse dialecten leiden. Ook de Noordwest-Duitse dialecten hoorden tot het studiegebied, omdat staatsgrenzen niet altijd ook taalgrenzen bleken. Voor het vaststellen van de uiterlijke begrenzing en de innerlijke gebondenheid van de wel Nedersaksisch geheten Oost-Nederlandse ruimte waarin de Nedersaksische dialecten functioneren, bood volgens Heeroma de dialectgeografie voorlopig nog de meest bruikbare mogelijkheden.

In 1957 verscheen de eerste aflevering van de beloofde *Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden*. Deze aflevering bevatte een tiental kaarten met een commentaardeel. Maar niet alleen op het dialectgeografisch vlak - waartoe het onder andere samenwerkte met het Dialectenbureau van de Koninklijke Nederlandse Akademie voor Wetenschappen te Amsterdam - lag zijn taak, het instituut wilde eveneens functioneren als ontmoetingscentrum van de regionale beweging in het gehele Nedersaksische gebied. Het doel was niet alleen wetenschappelijk bezig zijn maar ook van nut zijn voor en goede diensten bewijzen aan de streekcultuur, zoals Heeroma dat noemde. Het zou de aangewezen plaats zijn om als documentatiecentrum te dienen voor Oost-Nederlandse en Noordwest-Duitse streektaalliteratuur. Bij studie

⁶⁹³ Ibidem.

⁶⁹⁴ Daan 2000, 117.

⁶⁹⁵ Diemer 1953, 270.

⁶⁹⁶ Daan 2000, 116.

van taal en volksleven moesten universitaire en regionale activiteit elkaar ontmoeten, vond Heeroma.⁶⁹⁷

Er konden, afgezien daarvan, initiatieven van het nieuwe instituut uitgaan die zeer de moeite waard konden zijn voor het ontwikkelen van voorwaarden die een nieuwe bloei van de oude gewestelijke talen mogelijk maakten. Het Nedersaksisch Instituut aan de Poststraat 6 te Groningen moest men zich ondertussen niet al te indrukwekkend voorstellen. Heeroma schreef in antwoord op een brief van Diemer dat hij personeel had en meubels en verder niets. Hij verzocht de regionalisten om bijdragen in natura, in de vorm van boeken, tijdschriften, kranten, overdrukken, kortom van documentatie in de uitgebreidste zin van het woord. De nieuwe hoogleraar besteedde zowat al zijn beschikbare tijd aan het voorbereiden van de colleges die hij zou moeten geven. Verder werkten er zijn assistent Teake Hoekema en een tekenaar en een schrijfster voor de taalAtlas.⁶⁹⁸ Heeroma werd na zijn benoeming meteen door Naarding en Bezoen hartelijk welkom geheten in de *DMB* en de redactie wenste hem veel geluk. Ze noemde de benoeming van Heeroma ‘begrijpelijk’ gezien zijn staat van dienst. Toch werd ook uit dit stuk duidelijk dat er iets moest worden weggeslikt: “Misschien zal het sommige ‘Nedersaksen’ even teleurgesteld hebben, dat een ‘vrömde’ de schone taak is opgedragen de studie van hun dialecten te leiden.”⁶⁹⁹ Maar de lezers kenden Heeroma reeds door zijn ‘De taalgeschiedenis van het Oosten’ uit de tweede jaargang en velen waren bekend met zijn ‘Overijsselsche Taallandschappen’ in het *Jaarboek Overijssel* 1947. De nieuwe hoogleraar werd uitgenodigd zitting te nemen in de redactie; in 1955 maakte hij de *DMB* tot het orgaan van zijn Instituut.⁷⁰⁰ De redactie bestond in 1953 uit Bezoen, Naarding en Heeroma. Lang heeft die toestand niet mogen duren: Bezoen - nog maar 45 jaar oud - verongelukte in hetzelfde jaar op een levensgevaarlijke spoorwegovergang te Soest. Hij woonde toen nog maar amper een jaar in Amersfoort waar hij als leraar werkzaam was aan de Rijks-HBS.

Met het woord Nedersaksisch dat bij regionalisten gevoelig lag en raakte aan een eigen identiteit, had Heeroma niet veel op. “Hij had er een in zekere mate speels plezier in vaktermen en vaknamen op vorm en inhoud te toetsen en zo nodig door andere, naar zijn mening betere, te vervangen”, liet zijn opvolger later weten.⁷⁰¹ Heeroma’s bezwaar gold de vorm - ‘Saksisch’ moest naar zijn oordeel ‘Sassisch’ zijn - maar ook de inhoud die valse mystieke gedachten en gevoelens op zou roepen.

De verwachtingen omtrent de vurig begeerde leerstoel waren hooggespannen geweest. Te hoog wellicht bij sommigen. Alhoewel Heeroma had gezegd dat hij naar Groningen was gekomen om de meest Groningse aller wetenschappen te bestuderen, namelijk de wetenschap van het Gronings en dat hij zich erover verheugde dat universiteit en maatschappij elkaar bij de totstandkoming van de nieuwe leerstoel op gelukkige wijze hadden ontmoet, diende men ervan overtuigd te zijn dat de taak van de nieuwe hoogleraar een wetenschappelijke was. Hij was, kort samengevat, niet de eerste taalstrijder voor de Nedersaksische streektaalen. Heeroma’s opvolger zou het later zo uitdrukken: “Wat het Nedersaksisch Instituut, [...], al of niet met of aan het Gronings doet mag geen buitenstaander het opdringen, maar moet zinnig voortvloeien uit het programma van onderzoek en onderwijs als geheel, volgens hetwelk het

⁶⁹⁷ Heeroma 1955, 213.

⁶⁹⁸ Diemer 1984, 167.

⁶⁹⁹ ‘De Nedersaksische leerstoel’, *DMB* 1953, nr. 2, 33.

⁷⁰⁰ Bezoen betoonde zich daarmee een goed verliezer. Hoe moeilijk hij het had met de benoeming blijkt uit de herinnering van Heeroma. Die vertelde in een herdenking van Bezoen in 1968 dat hij, Heeroma, vlak voor zijn benoeming Bezoen toevallig ontmoette op het Dialectenbureau te Amsterdam. Ze gingen samen eten. Bij het afscheid zei Bezoen: “Je zult me wel niet kwalijk nemen dat ik niet bij je oratie kom”. *DMB*, 122.

⁷⁰¹ Entjes 1975b, 12.

werkt.”⁷⁰² Uiteraard kon men het woord Gronings vervangen door Stellingwerfs, Drents, Twents, Sallands, enzovoort. Niet iedereen bleek een jaar later onverdeeld enthousiast over houding en werkwijze van het instituut. Enigszins teleurgesteld meenden sommigen al in 1954 dat de leerstoel weinig rendement opleverde voor het regionalisme. Diemer was zo iemand. Hij hoopte door een brief Heeroma productiever te maken voor de Nedersaksische beweging “dan (met) dat Atlasgedoe, waarmee hij in de pers naar voren trad”.⁷⁰³ Hij was mét Rakers van mening dat al die uitpluizerijen de streektaalen en hun sprekers “geen ene moer geholpen” hadden. Heeroma zette in zijn antwoord nog eens uiteen hoe hij zijn taak en die van het instituut zag. Enerzijds was het instituut geheel onafhankelijk van de regionalistische beweging:

Ik moet dat regionalisme volkomen onafhankelijk kunnen bestuderen en er eventueel, uit hoofde van mijn wetenschappelijke roeping, ook tegen kunnen getuigen. Anderzijds moet ik dienen waar ik kan. Ik heb bewezen daartoe bereid te zijn, toen ik in Everloo beloofd heb de leiding van de (uiterst moeilijke) spellingsbesprekingen op mij te nemen.⁷⁰⁴

Hij bewees het ook door een documentatiecentrum te willen stichten en, in het algemeen, de wetenschap van het Oost-Nederlands op internationaal peil te brengen. “De Oost-Nederlandse regionalisten moeten”, aldus Heeroma in een poging Diemer de waarde van zijn werk te doen inzien, “mijn Nedersaksisch Instituut als hún documentatiecentrum gaan beschouwen”. Het bijeengebrachte materiaal zou voor alle serieuze belangstellenden te raadplegen zijn. In de brief merkte hij verder op voorlopig geen prijs te stellen op publiciteit: “Er is veel te veel over mijn leerstoel gepraat en geschreven. Men moet mij nu eerst de tijd laten om iets op te bouwen.”⁷⁰⁵ Heeroma besepte intussen dat hij de voorvechters van de leerstoel die hij bezette teleurstelde. In een laudatio op Ter Laan ter gelegenheid van diens negentigste verjaardag schreef hij voorzichtig “dat hij niet de ‘Grunneger perfester’ geworden (is) zoals de jubilaris zich die wellicht had voorgesteld.”⁷⁰⁶

Heeroma’s opvolger, Entjes, schreef later over de verwachtingen van de regionalisten aan de ene kant en Heeroma’s positie, die wetenschappelijke objectiviteit vereiste aan de andere kant: “Zijn wetenschappelijke opdracht weerhield hem er terecht van zichzelf, zijn medewerkers en zijn instituut een taak te laten opdringen in regionalistische cultuurpolitieke bewegingen”.⁷⁰⁷ De teleurstelling leefde niet alleen bij de regionalisten. Ook binnen de universitaire wereld waren er die de rol van een Grunneger perfester anders, meer direct emancipatorisch voor het Gronings zagen.⁷⁰⁸

Het Nedersaksisch Instituut verhuisde in april 1962 van de Grote Markt naar het Gedepte Zuiderdiep. Naarding werkte er toen al enige jaren. De ‘Drentoloog’ had per september 1959 zijn leraarsbaan aan de Rijks-HBS te Assen beëindigd om hoofdamtenaar te worden aan het Instituut. Zijn speciale taak zou er zijn een Oostmiddelnederlands woordenboek voor te bereiden, dat naast de taal atlas het tweede grote project was dat het Instituut hoopte te verwezenlijken.

5.1.3.6 Het Everlo

⁷⁰² Ibidem, 8.

⁷⁰³ Diemer, 1984, 166.

⁷⁰⁴ Brief Heeroma aan Diemer, 14-3-1954 in Diemer 1984, 167.

⁷⁰⁵ Ibidem.

⁷⁰⁶ Heeroma 1961, 35.

⁷⁰⁷ Entjes 1975b.

⁷⁰⁸ Idem 1977, passim.

Er was blijkbaar iets in beweging gezet. Streektaalschrijvers en onderzoekers kwamen op 28 december 1953, na luttele voorbereiding, samen in het door Jans verbouwde bouwhuis van de verdwenen havezathe het Everlo, gelegen in de vroegere marke Volthe. Het initiatief tot een samenkomst was afkomstig van Naarding en Rakers. Diemer vroegen ze als ‘verbindingsofficier’ met Twente-Achterhoek.⁷⁰⁹ De laatste droeg “de volle last van de organisatie”.⁷¹⁰ De kleine dertig aanwezigen van deze en gene zijde van de landsgrens bezonnen zich op wat hen bezighield: de tegenwoordige stand en de toekomst van de streektaal. De centrale leiding was in handen van Rakers. Hij sprak gloedvol over ‘Het wezen van de moderspraake en spraokenunderzöök’. Het werd een even geruchtmakende als aanstekelijke redevoering. Kern van zijn betoog was dat men in en vanuit de streektaal en de streektaalgemeenschap moest leven om de taal werkelijk te begrijpen. Hij kritiseerde dialectologen die de taal louter en alleen als object van hun studie zagen. Het ging hem er om het geheel, hoofd én hart weer samen te brengen. Hij schoof oude, vertrouwde tegenstellingen als ‘wezenloos’ terzijde. De tegenstelling ‘taal’ en ‘dialect’ was n i e t houdbaar. Dialecten waren evenzogoed taal, of ‘spraoke’.

Mi dücht, daw us door geröst weer aan wennen könt, övveral woort men effen geet, plat te praoten, en de moderspraoke doormet weer de ere te gevven, dee ze verdeent. För mi bint alle tungensläge in t lând van de moderspraoke nich alleen tungensläge of dialecte -, see bint zöls spraoke, en döörüm möw ze ok as spraoke bruken, övveral woor dat men effen geet; dan möw zöls nog weer léren, alle dinge in de moderspraoke te zeggen!⁷¹¹

Dat vereiste een grote inzet en die was ook nodig, want alle geleerdheid, aldus Rakers, “kon dr niks an doen datt mis geet met usse spraoke, as als zoa wieder löp as nun”. Maar gelukkig waren er nog velen die het plat nog wel in stand hielden, “dee eer noch as ere daagliksche en ok as ere beste, häögste, eigelike en ook zöndaagsche spraoke praott”. Voor diegenen was de streektaal “heel wat aandere as n dialect” waarvan Rakers heel goed begreep dat die betiteling diskwalificatie en minachting inhield. Rakers keerde zich in het bovenstaande tegen quasi-intellectuelen en onderwijzers die de mensen aangepraat hadden dat hun taal een soort verbastering was van het echte Nederlands, aan deze zijde van de grens, of het echte Duits aan gene zijde, omdat hen dat ook weer geleerd was. Ze zagen de dingen niet in hun wezen. “Et wezen van de dinge is misschien doch heel aandere, as de löre dat zao alledage dênt en as in de schole verteld wodt.” Ook de tegenstelling geleerd-ongeleerd bij de moedertalen werd door hem ongeldig verklaard. Dialectonderzoekers, die het hersenwerk voor hun rekening namen bij het onderzoeken van de streektalen en dichters die vooral hun hart lieten spreken, hij riep ze beide op ánders om te gaan met hun ‘moderspraoke’:

Aw begriepen leert dat de spraoke usse moder is, zölt zik usse methoden wal lük wandeln! Met ne moder zöw doch wa lük gekker wezen, as daw dr niks aandere van zeggen könt as “rechte utspraoken. Aw dr nich better met ümgaot, kan ze usse moder nich blieden, dan mot up n duur als mislaopen. Wi praot wa mangs van de “moderspraoke” en meent, dat de spraoke vån usse moder is (wat ók wa recht is), men wieder verdrest niks! En dat mot aandere wodden, bi geleerden en ungeleerden. Want ok bi de ungeleerden gao wi net zao verkeerd met usse spraoke üm. Ik wol hebben, daw us alle as kinder van eene moder, van usse moderspraoke, weerfünnen, en dat de tegenstelling: geleerd-ungeleerd, ut de weerd kummen kon!⁷¹²

Rakers verwachtte van deze ‘zuvere keerls van de wettenschap’ die de taal louter beschouwden als object van hun studie niets, zo schreef hij in een brief aan Diemer, ‘as ze nig nog luk meer bint as dat’. Hij gaf in datzelfde schrijven toe dat hij ook zelf heel lang op die manier

⁷⁰⁹ Diemer 1984, 139.

⁷¹⁰ Ibidem, 142.

⁷¹¹ Diemer 1953, 4. In dit verslag van het ‘Nedersaksisch symposion’ is de toespraak van Rakers over ‘Het wezen van de moderspraoke en spraokenunderzöök’ bewaard gebleven.

⁷¹² Ibidem.

naar de streektaal gekeken had: “Et hef mie lange genòg doert, eer ik mie oet zonne “wettenschóp” lòswòsselt heb; men ik bin d’r oet, goddânk!”⁷¹³ Er is terecht opgemerkt dat Rakers door dit betoog de theoreticus en ideoloog van de Nedersaksische Beweging werd.⁷¹⁴ Rakers verwachtte veel van de ‘modersproake’ voor het verkeer en begrip voor de bewoners aan beide zijden van de grens: “Wel plat praoten kan, kómp nooit óp de gekke idee, dat door óp de aandere kaante van de grenze zó’n gewoon ‘boetenland’ lig, woor ie meer verdreet as plezeer van hebt! [...] Zól wie nich probereren, um al den haat oet de weerld te warken, dee slechte leure d’r in bracht hebt?”⁷¹⁵

Diemer begroette de stellingen van Rakers met grote instemming. Hij besteedde aan de bijeenkomst veel aandacht in drie opeenvolgende nummers van *DM*. Daaraan hebben we te danken dat Rakers’ gedachtegoed is overgeleverd, want deze toespraak is niet bewaard gebleven. In een vurig betoog noemde hij het spreken van de streektaal een ‘rijkdom, een kunst’. Niemand zou zich daarvoor moeten schamen, zoals velen in zijn tijd dat toch nog wel deden, geïmponeerd als tallozen waren door de stedeling met zijn nette pak en schone handen, de Hollander met zijn woordenvloed en vlot beweeg, - ze lijken zoveel méér dan wij, “slichte löre ut n achtrutweerld” um er aan toe te voegen, enigszins voorbarig: “Ja, maar de kentering is gaande, de voorsprong van die anderen is verspeeld, hun beschaving verbrokken!” Het oosten van ons land zou bereid zijn tot gebed worden in een oeroude cultuuronderstroom, “neen, niét de stroom van het Duitse” (tenzij onze regering nog tien jaar dóór blijft gaan met nietsdoen), maar het “oude gebied van het Nedersaksische”, een vanzélfgroeiend “klein Europa”, maar zonder economische hinderpalen en zonder geweren.⁷¹⁶

Voor Rakers hielden taalgeleerden zich slechts met de buitenkant van hun studieobject bezig maar niet met hun wézen, dat een geheim was, maar dat zich toch voor een deel openbaren zou aan wie er zintuigen voor had. “Zoals ‘n guud huus, ne gude karke löt met aogen zeen, wat op zik zòls n geheim is”, ‘t geheim van de ‘regio’.⁷¹⁷ Het ging hem dus om het onstoffelijke, de sfeer die ten dele uitdrukking krijgt, een stem krijgt in de taal. Het ging Rakers kortom om een soort mystieke band tussen volk en taal. Deze band moest worden herontdekt aan beide zijden van de landsgrenzen en zó zou opnieuw aan beide zijden van de landsgrenzen het volk van de ‘modersproake’ zich bewust worden van haar eigen wortels en groeien in eenheid. Rakers sprak over het wezen van de ‘Sproake’ en hij onderscheidde daarbij taal met een kleine letter, de woorden en uitdrukkingen, het uitwendige taalsysteem die de gebruiker een ‘huskommen’ (thuiskomen) konden leveren en Taal met een hoofdletter, de ‘wortel, oorsprong’ van het taalsysteem, dus van de taal. De ‘wellen’ waaruit de woorden geschept konden worden. Taal nam hier bijna een mystieke gestalte - een geheim - aan, die woorden maakte; het was dus niet andersom, dat de woorden de Taal maakten. Deze gestalte van Taal kon zich aan de taalscheppende wezens openbaren als men er voor open stond. En die Taal vormde haar eigen wereld en had haar eigen ontwikkeling. De uitwendige taal daarentegen was telkens onderhevig aan veranderingen, en dat was altijd zo geweest: “Dee leure, dee dênkt dat ze altied ‘mooi afslóttten’ west bint, vergist zik lelik!”, schreef hij Diemer.⁷¹⁸ Maar nu werd de Taal in haar bestaan bedreigd: “‘t plat wòt an de kaante drukt van ‘t Hollânsge of Duitsge.”⁷¹⁹

⁷¹³ Brief Rakers aan Diemer, 31-3-1953 in Diemer 1984, 104.

⁷¹⁴ Heising 1984, 84.

⁷¹⁵ Rakers 1950, 33.

⁷¹⁶ Diemer 1954, 22.

⁷¹⁷ Ibidem.

⁷¹⁸ Brief Rakers aan Diemer, 31-3-1953, in Diemer 1984, 105.

⁷¹⁹ Ibidem.

Als het volk van de ‘modersproake’ die Taal als hun moeder dienden te beschouwen implieerde dat een kindschap in de taal voor alle ‘modersproakers’. Men kon dit zien als basis voor de interregionale samenwerking, want de ‘modersproake’ bestond uit ‘doezend tungensläge’ (duizend tongvallen), Gronings en Oost-Fries, Drents, Twents, Bentheims, Achterhoeks, enzomeer en daarbinnen dan nog weer met grotere en kleinere verschillen, maar toch allemaal onmiskenbaar varianten van de ‘modersproake’. Met dit alles, het terzijde schuiven van het verschil tussen taal en dialect, het in een bepaalde zin loochenen van het verschil ‘geleerd’ en ‘ongeleerd’ wat betreft de moedertaal en de leer van het kindschap in de Taal die de verklanking was van de levenssfeer van de regio van de ‘modersproaker’, gaf Rakers de zorg voor de taal en het taalonderzoek aan de ‘modersproakers’ terug. Dit inzicht noemde Diemer Rakers geniale visie.⁷²⁰

Na deze inleiding, wisselden de verzamelde aanwezigen van gedachten over de dialectstudie, het vraagstuk van de streeктаalliteratuur en over de spelling aan beide zijden van de nationale grenzen. “Zeer tegen mijn zin werd toen aan mij, als kersvers directeur van het Nedersaksisch Instituut, min of meer opgedragen daar [de spelling] nu maar eens een oplossing voor te vinden”, zo vertelde Heeroma later voor de RONO.⁷²¹ Hij probeerde zich de opdracht van het lijf te houden. Hij legde bij die gelegenheid de aanwezigen de moeilijkheden uit van een spelling die aan beide zijden van de grens bruikbaar zou zijn. De lezers aan de Duitse kant, zo betoogde hij, hadden lezen geleerd op een Duitse school aan de hand van teksten in de Hoogduitse cultuurtaal. De lezers aan de Nederlandse kant hadden lezen geleerd op een Nederlandse school aan de hand van teksten in de Nederlandse cultuurtaal. Wij gebruikten aan beide zijden van de staatsgrens wel dezelfde latijnse lettertekens, maar verschillende van die lettertekens vertegenwoordigden hier en ginds een verschillende klankwaarde.

Wilde men nu komen tot een eenheidsspelling voor het plat aan beide zijden van de grens, een schrijfwijze die recht zou doen aan de afwijkende fonemen van de streektal, dan zou men nieuwe tekencombinaties moeten verzinnen. Die afwijkende spelling zou het dan volkomen op eigen kracht moeten redden, niet gesteund door scholen die haar onderwezen of wat dan ook maar. Heeroma had er geen vertrouwen in. “Ik zat vol reserve, ik zag er geen gat in en ik had er geen zin in.”⁷²² Maar Rakers liet zich niet overtuigen, integendeel hij wist anderen te doen geloven dat zo’n schriefwijze maakbaar was. Heeroma: “Anderen geloofden met hem en ik ging dus naar huis met een soort opdracht.”⁷²³ Men zou er nog nader over horen.

Zoals opgemerkt maakten de beschouwingen van Rakers zo’n indruk op Diemer dat deze besloot zijn altijd voorgenomen dissertatie over de dichter Hendrik de Vries te laten varen en het regionalisme als nieuw promotieonderwerp te kiezen. Hij wendde zich tot de socioloog P.J. Bouwman om af te tasten of die aan zijn studie van het regionalisme leiding kon geven. Tevens lichtte hij Rakers erover in en vroeg of hij met hem wilde samenwerken: “En [...] as ie mie veur Duutse kaande helpen willen, zoas ik joe helpen zel zoveul as Ie mor willen.”⁷²⁴

Niet iedereen was aanvankelijk vol bewondering voor Rakers rede. Bij enkelen overheerste de verwondering. Onder Rakers’ gehoor zat HENDRIK (HEINRICH) ENTJES (1919) geboren in Rheine in Westfalen en opgegroeid in Vroomshoop. Hij was toen nog onderwijzer. Entjes verklaarde jaren later dat die verwondering niet slechts hem gold. “Verwondering, en niet veur mi-j as ienige wel door zat umme Rakers an te heuren. Wi-j waren, de meesten van toen, helemoale niet vertrouwd met ziene regionalistische gedachten, die barre wied gungen en

⁷²⁰ Idem 1954, 22.

⁷²¹ Heeroma 1968, 66 (de RONO-uitzending was op 28-1-1968).

⁷²² Ibidem, 68.

⁷²³ Ibidem, 69.

⁷²⁴ Brief Diemer aan Rakers, 12-3-1953 in Diemer 1984, 103.

oons, de iene minder de aander meer, verbiesterd zitten leuten, in 't eerste". Het spreken over dezelfde 'Heimat' voor Noordwestduitsers en Noordoostnederlanders en een groot volk van 20 miljoen zielen, een volk van de 'modersproake' uit de mond van een Duitser zo weinig jaren na de oorlog, viel niet bij eenieder in even goede aarde. Sommigen vermoedden er netjes verpakte verkeerde politieke bedoelingen in.⁷²⁵ Rakers scheen niet volledig doordrongen van de gevoelens van de meeste Nederlanders jegens hun oosterburen. In een postscriptum van een brief aan Bezoen, schreef ook Kloeke hierover: "Hij (Rakers) schreef mij dat hij dolgraag eens naar Holland zou komen om er dialectgeografische onderzoeken te doen! Sancta simplicitas! Maar hij is altijd idealist geweest, begreep de oorlog evenmin als hij nu de daaruit ontstane haat begrijpt." Overigens noemde Kloeke hem: "Een solide werker met een helder hoofd" en vermeldde tevens dat Rakers in de oorlog nooit met de nazi's had gesympathiseerd.⁷²⁶ Al in een brief aan Bezoen uit 1934 waarin Kloeke zinspeelde op een mogelijk door Bezoen te vervaardigen dissertatie, noemde hij Rakers al iemand "die goed bekend is met Twente en er veel connecties heeft" en beval hem bij hem aan als zegsman.⁷²⁷

5.1.3.7 Nedersaksisch symposion

In 1954 kondigde Heeroma aan dat er een Nedersaksisch symposion zou worden gehouden op het buiten van de Rijksuniversiteit Groningen bij Eelde, genaamd Vosbergen. Het idee was opgekomen bij een aantal Groninger studenten dadelijk na het einde van een studieconferentie die gewijd was aan de Nederduitse taal- en letterkunde in het Duitse Wingst op de Lüneburger Heide.⁷²⁸ De bijeenkomst zou plaats vinden van 12 tot 19 april 1954. Dit zou het eerste symposion worden van het nog kersverse instituut. Hoogleraren in het Nederduits van de universiteiten van Kiel, Göttingen, Hamburg en Munster werden er met hun studenten uitgenodigd. Heeroma en zijn studenten waren er en ook andere belangstellende taalkundigen tezamen met Oost-Nederlandse en Nederduitse streektaalschrijvers.

Het was voor het eerst dat een zo groot aantal belangstellenden bijeen kwam om zich te verdiepen in de problemen van de Oost-Nederlands-Nederduitse grensdialecten. Het hoofddoel was de wetenschappelijke contacten te verstevigen en belangstelling te wekken voor de gemeenschappelijke vraagstukken. De ochtenden van de vijf werkdagen werden gewijd aan de problemen van fonologie en schrijfwijze. De kenmerken van de onderscheiden Nedersaksische dialecten werden telkens door een deskundig spreker aangeduid. Voor het Twents was dat Entjes. Hij behandelde de vokaalfonemen van Twente en omgeving. Rakers sprak over het fonologische systeem van het Bentheims. Op twee achtereenvolgende avonden kregen onder meer de Twentse en de Bentheimse dialectliteraturen de aandacht. Jans hield een voordracht over de Twentse literatuur. Het doel van dit alles was om de verwantschap tussen de streek-talen aan te tonen en een balans op te maken.

Er werd nadrukkelijk ook gekeken naar de toekomst. Heeroma had een 'opdracht' meegekregen van de bijeenkomst op het Everlo. Voor Vosbergen had hij de streektaalspelling op het programma gezet. De congressisten probeerden te komen tot een eenheidsspelling. Naarding en Rakers gelóófdin erin. Ze wisten anderen te overtuigen van de noodzaak van een eenheidsspelling. De Nedersaksische dialecten zijn sterk aan elkaar verwant, maar door de verschillende manieren van schriftelijke weergave lijken het soms volkomen verschillende talen. Zo moeten bijvoorbeeld Twentse lezers zich veel moeite getroosten om een Bentheimse tekst te lezen, hoewel de dialecten elkaar niet veel ontlopen. Het opkomen, opbloeien en de ver-

⁷²⁵ Entjes 1997, 4.

⁷²⁶ Brief Kloeke aan Bezoen (arch. Bezoen).

⁷²⁷ *Idiot. II*, 216 (arch. Bezoen).

⁷²⁸ Heeroma 1954, 8.

ruiming van een nieuwe Nedersaksische literatuur wordt door al die verschillende spellingsystemen bemoeilijkt. En zelfs gefrustreerd, want de kleine afzonderlijke gebieden zullen noch de talenten noch een voldoende ruime lezerskring bieden voor een gezonde, complete literatuur. De op dit symposium door enige deelnemers - vooral Naarding en Rakers - ontworpen en aanvaarde spelling werd de ‘Vosbergenschriefwiese’ genoemd. Ze was het resultaat van compromissen, waardoor ze uiteindelijk aanvaardbaar werd voor zowel de Duitse als de Nederlandse deelnemers. Naarding lichtte haar vol overtuiging op de laatste congresdag toe en wist haar aanvaard te krijgen. De ‘Vosbergenschriefwiese’ “wol geerne de - gesochte, vermiste en verwochde - interregionale, ‘europeesche’ schriefwiese van de Moderspråke wessen”, aldus Rakers later.⁷²⁹

See denkt - såas de schriefwiese van alle kultuurspråken - nich fonetisch, men fonologisch. See is up wetenschappelijke wiese untståån en wieder ontwikkeld en gelukkigerwiese doch in övvereenstemminge met et språåkdenken van’nieder dee siene språke good kent en versteet. See kan nich allene ‘van boven af’ gevven wodden, see wocht up de sölfstandige hólpe van ‘t hele land.⁷³⁰

Uitdrukkelijk op voorwaarde dat die spelling werd geaccepteerd en gebruikt door de taalgemeenschap kon Heeroma erin geloven en zette hij zijn instituut erachter.⁷³¹ Naarding en Rakers waren, uiteraard, enthousiast en toonden zich optimistisch; ze pasten de nieuwe schriefwiese onmiddellijk toe in hun eigen werk en propageerden haar. Nog een tweede initiatief werd op Vosbergen genomen. Men zou een bloemlezing samenstellen uit alle Nedersaksische streektaalen van proza en poëzie, een soortement opvolger van *Van de Schelde tot de Weichsel*. Het idee werd met enthousiasme begroet. Daar bleef het bij.

5.1.3.8 Nedersaksische Schrieversbond

Temidden van alle gebeurtenissen, non-gebeurtenissen en onderling gekrakeel verdween de AVT onopgemerkt in de mist van de historie. De organisatie werd niet opgeheven, er werden geen afscheidswaarden gesproken. Doofde het vuur van het Twentse regionalisme? Het had er de schijn van. Het was afgelopen met de Twentedagen en de grote bijeenkomsten in AVT-naam. De vereniging had niet genoeg weerklank gevonden in de Twentse bevolking. Bij de redenen die al genoemd zijn, noemen we als extra handicap voor het Twentse regionalisme het feit dat Twente geen bestuurlijke eenheid was, zoals bijvoorbeeld Friesland, Groningen of Drenthe. Daardoor kon men niet als het ware aanschurken tegen een provinciale overheid en met haar pleiten voor meer beslissingsbevoegdheid op verschillende terreinen en zo de achting en de steun van die provinciale overheid verwerven. Integendeel, de Twentse Beweging kwam soms tegenover een soort Overijssels regionalisme te staan, zoals we reeds zagen in de stroeve verhouding en het later openlijk onderling afstand nemen van de AVT en het provinciaal opererende tijdschrift *De Mars*.

Maar de idealen van de regionalisten waren niet vergeten. Het vuur bleef, als bij een veenbrand, smeulen. Uit die hitte konden nieuwe vlammen ontbranden. Tegelijk met het vervagen van het AVT-beeld kwamen de ‘schrieverskringen’ op om de Nedersaksische streektaalen, misschien wel de belangrijkste elementen van de streekcultuur, te promoten. De regionalistische activiteiten werden dus voortgezet, maar het accent kwam nu op de zorg voor de streektaal te liggen. Op 25 juni 1955 werd onder auspiciën en op initiatief van de ROO, dat als enige lichaam over het nodige adressenmateriaal beschikte, in de volkshogeschool te Markelo een bijeenkomst gehouden, waarbij alle ‘schrievers’ uit het hele Nedersaksische gebied wer-

⁷²⁹ Rakers 1956, 69.

⁷³⁰ Ibidem.

⁷³¹ Heeroma 1968, 96.

den uitgenodigd. De bedoeling was een Nedersaksische Schrieversbond (ook wel genoemd Bünd van Schrieverskringen) op te richten. Die wilde men blijkens een memorandum van de stichting ROO niet zien als een ‘organisatorische dwangbuis’, maar meer als een gesprekscentrum van ‘vrienden’ of zelfs ‘verwanten’: liefhebbers immers en geestelijke afstammelingen van dezelfde ‘Moderspråken’.⁷³² Het document gaf als houvast een aantal doelen en punten waaraan de beoogde organisatie aandacht zou moeten schenken. Er werd verder dringend geadviseerd om de bond een federatief karakter te laten dragen waarvan - voor sommige regio’s nog op te richten - ‘schrieverskringen’ lid zouden worden. Het lidmaatschap was niet alleen weggelegd voor letterkundigen: “ook zij die teksten vervaardigden voor revues, “[...] zij die eenvoudige liedjes-zonder-pretenties maken, zij die eigen werk plegen voor te dragen zonder het te publiceren, zij die schetsen-in-dialect voor dag- en nieuwsbladen verzorgen worden in de kring betrokken”, schreef Gerard Werkman in het *Deventer Dagblad*.⁷³³

Jans sprak erover dat de ‘modersproake’ van twintig miljoen Nedersaksers van de Veluwe tot Sleeswijk-Holstein werd bedreigd door wat hij cultuurbrahmanen noemde, die alles van boven af wilden gladstrijken en de schouders ophaalden over wat er van onderaf groeide.

De verhouding van de Schrieversbund tot de ROO moest worden gezien als een los verband. De ROO zou (verwachtte men) binnenkort aan de ‘platschrievers’ nieuwe publicatiemogelijkheden bieden en het eerste jaar de aanloopmiddelen verschaffen en organisatorische diensten aanbieden. Het secretariaatswerk van de bond zou voorlopig door de secretaris van de ROO worden waargenomen. Verder zou het comité geen enkele invloed hebben of houden op de ‘schrieverskringen’. ROO-voorzitter Jans riep op de bijeenkomst te Markelo alle aanwezigen - zo’n vijftig man - op om ‘klassiek plat’ te spreken. Niet ter vervanging van het Nederlands, maar als tweede taal ernaast. Hij haalde het voorbeeld aan van een predikant uit Osnabrück, die zich de week ervoor in Den Ham van de kansel verstaanbaar had gemaakt door geen Duits, maar Platduits te spreken.

Rakers, de Bentheimer-Twent, sprak over de ‘Stried föör de Modersproake’. Hij noemde die ‘stried’, ondanks de krijgshaftige titel: “’n pleserig wark en wi könt dat nig anders doon as met ’n pleserig hatte.” Hij werd gestreden “met de waopens van leefde en geduld”. “En wi mött den stried ok up usse eigene wiese fören, sao as dat bi ussen Sassischen karakter past: Wi holt van langzaam-an, bedaard-an, kalm-an.” Er was een lange, lange weg af te leggen, dat besefte Rakers: “Wi staot nog nig es in ’t begin van wat d’r kummen mot: de “Sassen-Renaissance”, de “Weddergeboorte” van “usse Modersproake”.⁷³⁴ Maar over het uiteindelijke doel was hij duidelijk: men moest strijden tot “dat se (de sproake) up ’n duur weer de echte suster wodt van Hollands, Frees en Düüts met alle eren en alle rüümte, dee daartoo höört”. Rakers noemde het gebied van de ‘modersproake’ - ‘de häögste gaove Gods’ - ‘n heel mooi Klein-Europa’ waar door dezelfde taal de nationale grenzen geen hinderpalen meer hoefden te zijn, kunstmatige scheidingen konden wegvallen. Zo zou de eenheid van Europa gestalte moeten krijgen in “ne hele riego van dee kleinere, natüürlike landschuppen, dee ’n ould historische recht hebt [...] Want et natüürlike levvend nemp aaltied formen an, dee sik in kleinere kringe afspölt en van kleinere kringe uitgaot”.⁷³⁵ En hij nodigde zijn toehoorders uit: “Laow weer meer an ’t swarven gaon in ’t hele Land-van-de-Modersproake. Usse oren en hatten en us verstand wodt d’r riek van, riever aw oojt west hebt”.

Men moet er zich bij die oproep rekenschap van geven dat het voor vele Nederlanders niet zo gemakkelijk was om, tien jaar na de oorlog, het Duitse grondgebied weer te betreden. Rakers hield in zijn beschouwing drie mogelijkheden voor waarmee het met de ‘modersproake’ naar

⁷³² Memorandum ROO, ongedateerd (arch. VDI).

⁷³³ DD 27-6-1955.

⁷³⁴ Rakers 1955, 7.

⁷³⁵ Ibidem, 11.

toe kon gaan. De Drentse hoogleraar Prakke meende dat de Sassische wedergeboorte de kant zou opgaan van de Vlaamse wedergeboorte en zou uitlopen op de aanvaarding van het Nederlands.⁷³⁶ Rakers bestreed dat, omdat het Vlaams Neder-Frankisch was. Het Nederlands evenzeer. Het algemene Nederlands was dus al eeuwen de Neder-Frankische eenheidstaal. De Groningse hoogleraar J. (Hans) Elema meende dat het Nedersaksisch de weg zou gaan van het Zwitserduits en dat het ook niet gewenst was er een cultuurtaal van te maken. Heeroma meende daarentegen dat door een samenspel tussen wetenschap en regionalisme een opleving van de ‘modersproake’ zou ontstaan. Rakers: “Hij die alleen Nederlands of Duits spreekt is onbeschaafd. De hoofdtalen kunnen niet bestaan als de volkstalen er niet zijn.”⁷³⁷

Rakers eindigde met een ‘handleiding’ bestaande uit dertien punten, die het gebruik van de ‘modersproake’ in het dagelijks leven moesten stimuleren. Naarding sprak over de waarde van een schrijverskring en tenslotte sprak Diemer over de Nedersaksische Schrieversbond en de ROO. De Drentse streektaaldichter, en baas van het Drents programma en later van de RON, A.M. (Tonny) van der Veen beweerde dat de regionalistische beweging veel plezier had aan de eigen omroep. Hij vertelde het een en ander uit zijn tienjarige ervaring en de wederzijdse winst die hij constateerde voor de omroep en voor de Drentstalige literatuur door de samenwerking. Geregeld werd er streektaalwerk besproken en werden talenten aangemoedigd. Daardoor was de provincie verrijkt met nieuwe streektaaldichters. Er waren in die voorbije tien jaren zeker 450 à 500 nieuwe Drentstalige liedjes ontstaan. Sommige daarvan groeiden uit tot echte tophits, die op bruiloften, bij feesten en tijdens uitstapjes werden meegezongen. De Drentse schrijver Hans Heyting vertelde hoe door geregelde samenkomsten van letterkundige critici en hun ‘slachtoffers’ de Drentse Schrieverskring was ontstaan. Zo’n actieve rol in het regionalistisch streven van Twente werd ook verwacht van de ROO. De oprichting van de Nedersaksische Schrieversbond werd met welwillendheid ontvangen door de *DM*-redactie en door de kranten die, tekenend voor de situatie waarin de streektaal zich bevond, in het Nederlands citeerden wat Rakers in zeer begrijpelijk ‘platudüts’ had gezegd.⁷³⁸

Een flink aantal schrijvers uit de beoogde gebieden liet zich inschrijven. Op 30 juni 1955 werd een nogal ingewikkelde namenlijst uitgegeven. Onder punt I werden genoemd de ‘gewone leden’ en de ‘mogelijke gewone’ leden (allen die in of over een Nedersaksische taal schreven; 51 waren reeds lid van de Nedersaksische Schrieversbond Oost-Nederlandse afdelingen, 18 waren lid, hoewel afwezig bij de oprichting, omdat zij instemming met de plannen betuigden). Buitengewone leden (punt II) waren leden die, in het Nederlands, over Nedersaksische of Oost-Nederlandse (regionalistische) onderwerpen schreven, en niet tevens tot de eerste rubriek hoorden. Reeds toegetreden waren drie leden. Tenslotte was er nog een categorie mogelijke buitengewone leden. Opgemerkt werd dat met name de tweede categorie zéér onvolledig was. De lijst bevatte alleen informatie die de weken ervoor in het kader van de

⁷³⁶ Hendericus Johannes Prakke (1900-1992) nam in 1925 de directie over van de uitgeverij Van Gorcum te Assen en was daarnaast actief in jeugdwerk, schrijven en dichten. Hij verzamelde een groep van schrijvende en beeldende kunstenaars om zich heen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog studeerde Prakke rechten en rondde dat in 1945 af. Hij promoveerde op: *Deining in Drenthe, historisch-sociografische speurtocht door de ‘olde landschap (de achtste der zeven provinciën)*. Prakke nam allerlei initiatieven op streekcultureel gebied. Hij werd uiteindelijk hoogleraar aan de universiteit van Munster.

⁷³⁷ J. Elema was hoogleraar in de Duitse Letterkunde van de Middeleeuwen en de Nieuwere Tijd. Hij had een bijzondere belangstelling voor en een moeizame verhouding met het Nedersaksisch Instituut. Hij verweet het NS-Instituut onder andere het Gronings schromelijk te verwaarlozen. Elema schreef gedichten in het Gronings en hij was de belangrijkste woordvoerder en de literair-historische theoreticus van het *Maandblad Groningen* in de eerste naoorlogse jaren. Van 1958 tot 1968 was hij voorzitter van de redactie van het culturele *Maandblad Groningen*. Men zie verder: ‘Prof. Dr. J. Elema en het Groninger regionalisme’, *DMB* 1977, 81-89.

⁷³⁸ *DM* 1955, nr. 8, 186 en *TUB* 26-6-1955.

ROO-inventarisatie was binnengekomen. Deze leden, er werden vele verwacht in kringen van journalisten, predikanten, medewerkers aan de *Driemaandelijke Bladen*, *De Mars*, het *Graafschapper Archief*, het *Jaarboek Overijssel* en andere periodieken, waren niet uitgenodigd bij de oprichting van de Nedersaksische Schrieversbond, omdat die toch primair Nedersaksisch van beginsel was en moest blijven. Het bestuur sprak de hoop uit dat velen zich toch zouden aanmelden, want: “De R.O.O. zal hen echter volstrekt niet kunnen missen, als zij goede regionale uitzendingen wil(de) samenstellen”.⁷³⁹

Als de aanmelding van deze doelgroep niet zou vlotten dan zou de ROO op een andere manier met hen in contact proberen te komen. Maar dat zou worden betreurd: “Dit zou echter jammer zijn, omdat uit deze afzijdigheid van de Nederlands schrijvende zou blijken, dat zij het wezen van een regionale omroep als integratiemiddel nog misverstaan.”⁷⁴⁰ Erevoorzitter werd Kloeke. Deze hoogleraar in de Nederlandse taalkunde in Leiden was meer dan wie ook een pionier op het terrein der Oost-Nederlandse dialectologie. Heeroma noemde hem de “geestelijke voorbereider van de Groningse dialectologische leerstoel”.⁷⁴¹ Voor Twente zaten Vloedveld en Diemer in het bestuur. De Drentse Schrieverskring trad tot de bond toe. Het memorandum van de ROO had al geadviseerd om ook contact te zoeken met dialectschrijvers verderop, bijvoorbeeld de Drentse Schrieverskring en na hun oprichting ook met alle andere schrijverskringen. De reacties op de gebeurtenissen waren talrijk en enthousiast. Het leek erop of het Nedersaksische Doornroosje was wakker gekust.

Twee dagen na de oprichting, 27 juni 1955, deed Diemer alle schrijvers een brief toekomen met wat aanvullende informatie. Hij schreef over de taal van het rondschrijven. Dat was het algemeen Nederlands. Omdat zoiets bevreemdend kon werken verdedigde Diemer, de drijvende kracht achter de bond, dit punt. Het was handiger naar de buitengewone leden toe (die in het Nederlands schreven) en naar de pers. De talen weken nogal van elkaar af - een merkwaardig argument, omdat men naar buiten toe niet moe werd uit te dragen dat er slechts één ‘modersproake’ was met vele, onderling niet veel afwijkende ‘tungenläge’. Bovendien zou het niet juist zijn om de berichten van de hele bond al vast in een van die talen te schrijven. Binnen de aangesloten afdelingen zou er geen enkel bezwaar zijn de stukken om te zetten in bijvoorbeeld het Twents of het Sallands. Het voorlopige bestuur, zo berichtte Diemer, moest worden beschouwd als een voorbereidend bestuur, dus een bestuur dat verdere organisatie voorbereidt en zich herkiesbaar stelt - vermoedelijk in iets uitgebreidere vorm - zodra het met zijn organisatie gereed is en een eerste Bondsvergadering kan uitschrijven. Het bestuur was zo samengesteld dat de kerngebieden waren vertegenwoordigd (tot dan toe de Graafschap, Salland en Twente, resp. Van der Lugt, Korteling en Vloedveld). Het kon later met de groei van het aantal kerngebieden zich verder uitbreiden. Er moest ook een vertegenwoordiger in zitten van de in het Nederlands schrijvende regionale auteurs (Werkman), evenals een schrijver uit het lichtere genre vertegenwoordigd (Lex Meuris), en J. Vredenberg diende als trait d’union tussen de schrijverskringen en de *DMB*. Van der Lugt was voorlopig voorzitter. Het vrouwe-

⁷³⁹ DD 27-6-1955.

⁷⁴⁰ Ibidem, Het voorlopige bestuur werd aldus samengesteld: Herman Korteling (Deventer), G.A. v.d. Lugt (Borculo) voorzitter, Lex Meuris (Hengelo), G.B. Vloedveld (Almelo), J. Vredenberg (Haaksbergen), Gerard Werkman (Deventer), drs. W. Diemer (Enschede) als secretaris penningmeester. Johanna van Buren had om leeftijdsredenen afgezien van een bestuursfunctie. Het latere, niet-voorlopige bestuur was als volgt samengesteld: vice-voorzitter dr. Naarding uit Assen, secretaris-penningmeester Drs. W. Diemer uit Groningen, G.J.H. Vloedveld uit Almelo werd tweede penningmeester, H.J. Tjenk uit Exel bij Lochem archivaris en G. Werkman uit Deventer persdeskundige. Onder de verdere bestuursleden komen we nog Dr. Rakers uit Nordhorn tegen. Zo waren alle regio’s in het bestuur vertegenwoordigd. Het bestuur werd later gereorganiseerd, zodat uit elke regio twee man voor het bestuur werden aangewezen. *SW* 1956, nr. 4, 28. Namenlijst van de nedersaksische schrijvers, 30-9-1956 (arch. VDI).

⁷⁴¹ Heeroma 1964, 88. Prof. Dr. G.G. Kloeke (1887-1963) was hoogleraar in Leiden van 1934 tot 1957.

lijke element ontbrak nog, evenals vertegenwoordigers van de officiële wetenschap. Om in de laatste lacune te voorzien werd Kloeke verzocht het erevoorzitterschap te aanvaarden.

5.1.3.9 't Swieniegeltje (*SW*)

In december 1954 werd het *SW* opgericht, een literair tijdschrift “vàn Grunnegers, veúr Grunnegers, dwaars-deur-ales-hen Grunnegers!”⁷⁴² Het initiatief daartoe werd genomen door een groep medewerkers rondom Gijs Stappershoef, de oprichter, artistiek inspirator en programmaleider van de RON.⁷⁴³ Als geestelijk vader geldt Simon van Wattum.⁷⁴⁴ Het blad werd onder meer geboren uit onvrede met het matige niveau van de AVG en haar orgaan, het blaadje *Dörp en Stad*, waarin “sündagsdichters overhaand harren en 't betere verstikten”.⁷⁴⁵ Beide onder de leiding van de bejaarde Ter Laan. Het *SW* wilde nieuwe wegen inslaan. Het moest uit wezen met nostalgie en achterom kijken: “In 't Swieniegeltje is aal wat joonk is in Grunnen aan 't woord”. Het wilde plaats geven aan “goud waark om in 't zuiklicht van struunders, de goie leesders, te komen”. De naam was niet toevallig gekozen. Een Swieniegeltje is een stekelig diertje en er was het gevaar “dat e zien stiekels ais opzet tegen lu, dij 't verdainen.”⁷⁴⁶ Hiermee bedoelde het de “lu [...] dij de jonge Grunneger letterkunde de nek omdraaien willen mit aalbumverskes, veurlopen en bakken vertellen, [...] Maar al het werk [...] dat oetstekt boven 't paail doar wie al zo laank mit negerd binnen, ken n stee vinnen in dit tiedschrift”.⁷⁴⁷

Het blad stond onder redactie van Willem Diemer, Jan Niehoff en Simon van Wattum, die de naam had bedacht en ook de eindredactie had. De veeleisende Diemer was niet helemaal tevreden met het eerste nummer, blijkens een lange brief met punten van kritiek en voorstellen voor verbeteringen voor het tweede nummer.⁷⁴⁸ Maar er werd gestadig verbeterd en vertimmerd. Dat hing ook samen met de visie van de mannen van het eerste uur. Van Wattum zag het *SW* als een Gronings blad, terwijl Diemer, beïnvloed door de lezing van Rakers op het Everlo steeds meer het belang ging inzien van interregionale samenwerking. Hij wilde de basis verbreden door het *SW* open te stellen voor schrijvers uit het gehele Nedersaksisch geteten gebied.

Naar de buitenwereld toe bleef het blad bepaald niet onopgemerkt en van meet af aan kende het tegenwerking. In het novemhernummer van *DeS*, eerder al de spreekbuis van Ter Laan genoemd, volgde een heftige aanval. Onder de veelzeggende titel ‘n Verkeerd begun’ betreunde het hoofdbestuur dat er een nieuw Groninger blad kwam: “want alle krachten mouten mit nkander waarken”.⁷⁴⁹ Men was vooral fel gebeten op het perscommuniqué dat het *SW* vooraf ging. Het stelde: “Sedert de verdwijning van het maandblad Groningen, onder redactie van Jan Boer en Sien Jensema, stond het er slecht voor met de goede publicatiemogelijkheden der Groningse litteratoren”.⁷⁵⁰ Ter Laan - want van hem was het aanvallende stuk - stelde dat de mogelijkheid tot publiceren er altijd was geweest, namelijk in zijn blad en dat Diemer en Van Wattum dat ook wel wisten want ze hadden er zelf in gepubliceerd. Het stukje van het communiqué dat volgde had Ter Laan blijkbaar erg kwaad gemaakt. “Hiermee verdween het laatste cultureel blad, behalve *Dörp en Stad*, het orgaan van de Algemene Vereniging ‘Grunnen’,

⁷⁴² *SW* 1954, 4.

⁷⁴³ Diemer 1984, 131.

⁷⁴⁴ Idem, 193.

⁷⁴⁵ Idem 1956, 122.

⁷⁴⁶ Ibidem, 1954, 5.

⁷⁴⁷ Ibidem.

⁷⁴⁸ Diemer 1984, 374-389.

⁷⁴⁹ *DeS*, in Diemer 1984, 340-341.

⁷⁵⁰ Perscommuniqué van 't Swieniegeltje (arch. VDI).

dat echter niet cultureel of litterair genoemd kan worden”.⁷⁵¹ Hij kwalificeerde dit stuk als “kwoajongesachteg”: “Ain ding is dudelk: as dij woorden nait rondoet en volledig terognomen worden, din is veur ons gain gemainschop meugelk mit ’t nije blad”.⁷⁵² Stappershoef nam het onmiddellijk voor het nieuwe blad op door middel van een brief aan Ter Laan. Zo deed ook Heeroma. Beide waren medewerkers aan het eerste nummer en lid van de Raad van Bijstand. Ter Laan was daar kwaad over geweest.⁷⁵³ De verdere plannen van het *SW*, de ontwikkelingen rond de fusie met het Groninger tijdschrift *De Warf (DW)* en het mislukken daarvan, alsmede een nare persoonlijke ruzie tussen Diemer en Van Wattum - waarbij de eerste zich wel erg van zijn kleine kant liet zien - behoeven op deze plaats niet te worden uitgewerkt. Zij behoren tot de bestudering en beschrijving van de Groninger bladen. We kunnen in de oploaiende richtingenstrijd tussen de regionalisten van het *SW* en provincialisten van *DW* een pendant zien van de strijd tussen regionalistische richting en de provincialistische richting in *De Mars*.

Wél uitermate van belang voor het Twentse regionalisme waren de interregionale aspiraties van het *SW*. Reeds vanaf nummer drie ruimde men in de redactie plaats in voor de Drentse dichter-schrijver en regionalist Tonny van der Veen. Jan Klompsma, redacteur van het Groninger programma van de RON trad eveneens toe. Jan Niehoff zette in het derde nummer uiteen, wat de Swieniegels nou “ainlieks willen”. Het tegendeel van wat men provincialisme pleegt te noemen:

Wie willen wereld overzetten ien ’t grunnens, nait bloots woorden dei in wereld schreven worden, moar krekt zo goud Grunnen oetzaaien over wereld. Haildaal neie roemten open steuten; Oost-Fraisland, Butjadingen, Ditmarschen, doar ’t levend op en deel gait mit tij van aigenste zee ashier, moar ook naarms oafzvetten. Om ons generoatsie en dommee ons kiender vaaste grond onder vouten te geven en ’n roeme oetkiek, doar wie as kustvolk zo bot aan verslinderd bennen.⁷⁵⁴

Jan Wieringa pleitte in hetzelfde nummer voor Nedersaksische contacten die hij van het allergrootste belang achtte.⁷⁵⁵ De doorbraak van Gronings naar interregionaal werd duidelijk zichtbaar in de ondertitel van nummer vier van de eerste jaargang. Die luidde: *Tijdschrift voor Groningen en andere Nedersaksische gewesten*. Het op elkaar betrokken zijn van de Nedersaksische gewesten werd ermee tot uiting gebracht.

Uit onvrede met wat er de voorafgaande jaren in de regionale literatuur op het terrein van het korte verhaal tot stand was gebracht, schreef de redactie in het vierde nummer een prijsvraag uit voor dat genre. De opgave was een verhaal te schrijven van ten hoogste 2500 woorden. De keuze van het onderwerp werd volkomen vrij gelaten en de deelneming stond open voor een ieder die niet in boekvorm gepubliceerd had.⁷⁵⁶ De inzendingen moesten binnen zijn voor 31 december 1955. Het beste verhaal zou worden gehonoreerd met fl100, voor de op één na beste inzending werd een prijs van fl 50,- in het vooruitzicht gesteld. De bekroonde verhalen zouden worden gepubliceerd in het *SW*, alsmede de andere inzendingen die daar kwalitatief voor in aanmerking kwamen. Op die oproep werden 62 verhalen ingezonden, 27 in het Gronings, 12 in de taal van de Gelderse Achterhoek, 8 in het Drents, 5 in het Oostfries, 4 in het Twents, 4 in het Nederlands en 2 in het Sallands. De jury bestond uit Heeroma, Naarding, en G. Peerbolte, journalist te Groningen. In het *SW* van februari 1956 zouden de prijs-winnaars bekend gemaakt worden. In dat tweede nummer van 1956 vermeldde deze jury

⁷⁵¹ Ibidem.

⁷⁵² *DeS*, in Diemer 1984, 340-341.

⁷⁵³ Brief Heeroma aan Diemer, 10-2-1955 in Diemer 1984, 477/8.

⁷⁵⁴ Niehoff 1955, 76-78.

⁷⁵⁵ Wieringa 1955, 86-89.

⁷⁵⁶ *SW* 1955, 109.

weliswaar verheugd te zijn over het aantal inzendingen uit vele regio's, eveneens was zij verheugd over deelname van de jongste generatie aan deze 'vertelwedstrijd', maar tekenend was haar kritiek: "Opvallend is [...] dat het moderne leven in de meeste verhalen maar een zeer geringe plaats inneemt".⁷⁵⁷ Het heeft zin de verwoorde kritiek hier aan te halen. Want ze zou kunnen gelden ook naar de toekomst toe. Voor een deel van de 'platschrievers' geldt zij nog immer, tot op de dag van vandaag: "De kwaliteit der inzendingen is helaas niet evenredig gebleken met de kwantiteit", heette het.

Vele inzenders bleken zich niet bewust te zijn, dat de geschreven streektaal andere eisen stelt aan de vormgeving, dan het gesproken dialect. De verteltrant was dikwijls al te wijldlopig, de opbouw van het verhaal liet bij velen alles te wensen over. De optredende figuren hadden vaak weinig psychologische diepgang, zodat de inhoud der vertellingen niet boven het peil van de anekdote uitkwam.⁷⁵⁸

Consequent besloot de jury de prijzen niet uit te reiken. Inzendingen waarin volgens haar een belofte school werden met fl 25,- gehonoreerd. Uit elke streektaalregio ontving een deelnemer deze aanmoedigingsprijs. Voor Twente was dat Anne van der Meiden voor zijn vertelling 'Et leste bescheed'.⁷⁵⁹

Aan de gewone nummers van het *SW* werd inmiddels, vanaf nummer 5, ook door Twentse schrijvers gewerkt. De eerste in de rij die bijdragen leverde was Gerrit Kamp uit Almelo met het gedicht 'Oons spoor.....'.⁷⁶⁰ De ondertitel van het blad was intussen weer gewijzigd, in: *Tiedschrift veur de Nedersaksische Landschoppen*. Naast het reguliere werk voor het *SW* besloten redactie en de uitgever in 1955 een begin te maken met een afzonderlijke schriftenreeks 'n Swieniegel-schriftenriege', met de naam 'Sassische Wedder-geboorte', Nedersaksische Renaissance. Daarin zouden langere artikelen een plaats kunnen vinden en essays. In het *SW* was daarvoor letterlijk geen plaats. De reeks had ook een andere opzet: "'t Blad mout meer de bodem omplougen en 't gesprek aan loop brengen; in de Schriftenriege goan wie den de kulturele oogst inhoalen, zovoak dr weer wat is, dat doar riep tour blikt!" Het ging om "'n oafsunderlike rieg lutje boukjes, doar ieder bod ain onnerdail van 't grode waarkprogramma, dat ons bewegen zok steld het, op gemak en rondomrond in besproken wordt".⁷⁶¹ Er zouden in gemelde reeks drie deeltjes verschijnen: I *Echo's van Markelo*, van de hand van Diemer, II *Stried föör de Moderspraoke*, van Rakers en III *Werkberichten van de "Bünd van Schrieverskringen in N.O. Nederland en aangrensend Nederdüütsland"*. In het eerste deeltje waren persberichten bijeengebracht die gingen over het oprichten van de schrieversbond en het nieuwe elan van de 'platschrievers'. "Verbazingwekkend en buitengewoon bemoedigend" noemde Diemer de weerklank die 'Markelo' had gekregen in het woord vooraf.⁷⁶² In kranten en andere bladen waren veel artikelen - deels in de streektaal - opgenomen die gewijd waren aan deze bijeenkomst. En de reacties beperkten zich niet tot het Nedersaksisch gebied.

In de zomer van 1955 vertrok Diemer - door Buter genoemd "een man van wetenschappelijk nauwkeurigheid enerzijds [...] maar ook een kunstenaar, wars van collectivisme" naar Groningen waar hij benoemd werd tot leraar aan de Rijks-HBS.⁷⁶³ Hij verlangde er al enige tijd naar Enschede te verlaten door de 'Geniepige tegenwerkingen' die hij telkens moest pare-

⁷⁵⁷ *SW* 1956, 33.

⁷⁵⁸ Ibidem.

⁷⁵⁹ Ibidem.

⁷⁶⁰ *SW* 1955, 149.

⁷⁶¹ Ibidem, 135.

⁷⁶² Diemer 1955, 1.

⁷⁶³ Mededeling Buter, 5-2-2000.

ren.⁷⁶⁴ Voor zijn werkzaamheden, waarvan ook het Twentse regionalisme profiteerde, maakte dat voorlopig niet veel uit. Rakers stond in datzelfde jaar enige tijd op non-actief. Hij zat diep in de put, omdat hij ontslag had gekregen als lector Nederlands in Munster. Hij was in ongenade gevallen bij het universiteitsbestuur omdat hij - opgezaald met allerlei organisatorisch werk waartoe hij niet geschikt was - speelbal werd in allerlei intriges.⁷⁶⁵ Zijn slechte verstandhouding met prof. Foerste, die vond dat hij als onderwijzman “de boel niet op orde had” zal hem zeker ook geen goed hebben gedaan in deze. Aan het einde van de eerste jaargang is het *SW* een *Nedersaksisch Tiedschrift*. Ze kreeg een redactie uit vertegenwoordigers van alle gewesten. Een van de oprichters, Simon van Wattum, verliet de redactie en maakte plaats voor Gustav Mertens, Rakers, Herman van Velzen, Gerard Vloedveld en Gerard Werkman.

De redactie maakte aan het einde van de eerste jaargang de balans op. Ze wilde met blijdschap de tweede jaargang in, ondanks de problemen waar het tijdschrift en de regionale beweging tegenaan gelopen waren. En ondanks de moeilijkheden die zich onmiskenbaar voordeden bij een subsidieeloos tijdschrift (zo kon de schrijvers geen honorarium geboden worden en beschikte het *SW* niet over een eigen redactieruimte).⁷⁶⁶ De redactie van het blad - met een oplage van 1200 exemplaren - was nog niet definitief samengesteld. Men hoopte op meer Duitse participatie in haar rijen. Een redactieraad waarin leden uit alle regio's zitting zouden krijgen werd in het vooruitzicht gesteld. De initiatieven door de redactie ontplooid, onder meer de prijsvraag en het houden van een ‘Nedersaksische nummedag’ in Stadskanaal en het steunen van de oprichting van schrijverskringen in de regio's, stemden optimistisch.

Met ingang van 1956 werd het *SW Tiedschrift föör vaderland en moderspraoke*. De oude ondertitel had het slechts één aflevering vol gehouden. “Al weer wat nijs?” vroeg Rakers in een explicerende tekst.⁷⁶⁷ Hij legde uit dat al die naamsveranderingen niet uit wispelturigheid voortkwamen, maar uit het zoeken naar het eigen wezen. “Nedersaksisch” was “n lastig woord”, het was een uitvinding en vertaling van het Duits van de negentiende eeuw, het paste niet bij de klankvormen van het Nederlands en “usse eigne moderspraoke, en gef sakelik be-keken et wesen van usse moderspraoke in al ere kontreinen nig süver of misschien heelmaols nig weer.” Zelf had Rakers de vorm ‘Sassisch’ voorgesteld, maar ook dat voldeed niet.⁷⁶⁸ Het zou eigenlijk ‘sas’ moeten wezen, maar Rakers twijfelde aan de natuurlijkheid van dat woord. Hij stelde nu ‘moderspraoke’ voor: “Wi gaot met de naam moderspraoke vöörlopig aal stried üm et woord ‘saksisch’ en alle teggenstellingen nao de hollandsche, freese en düütsche kaante heelmaols uut de weg”.⁷⁶⁹ Het woord ‘moderspraoke’ stond voor Rakers symbool voor de gehele regionale cultuur. De vragen en problemen van de ‘moderspraoke’ zaten vast of werden opgelost in samenwerking met het vaderland en de bijzondere regio's. Iedere regionalist moest alle dingen “gesund in passen en inbouen in de realiteit, dat wil seggen: in de teggenwöördige realiteit van et Vaderland”. Zo werd de nieuwe ondertitel gelegitimeerd. Tegelijk met de ondertitel vernieuwde, moderniseerde het *SW* zich uiterlijk. Wederom was de samenstelling van de redactie veranderd.⁷⁷⁰ Lang niet iedereen in de redactie bleek dezelfde opvattingen te hebben. In een redactioneel stuk voor in het tweede nummer van die jaargang heette dat geen bezwaar: “So mout dat eerste jären ook wesen: elk nå sien aigen wesen, blikpünt en older mout onder sien aigen volledige verantwoordelkhaid, in aigen tåål seggen kennen, wat

⁷⁶⁴ Diemer 1984, 175.

⁷⁶⁵ Mededeling Entjes, 11-9-2001.

⁷⁶⁶ *SW* 1955, 197.

⁷⁶⁷ Rakers 1956, 1.

⁷⁶⁸ Ibidem.

⁷⁶⁹ Ibidem, 2.

⁷⁷⁰ Christina Brinkers, Willem Diemer, Jan Klompsma, Jan Niehoff, Arnold Rakers, Tonny van der Veen, Herman van Velzen, Gerard Vloedveld, Gerard Werkman en Harm Werners.

hai op 't haart het. Elk, dei dr aans over dinkt, mout aan 't schrieven!"⁷⁷¹ Het stukje eindigde met "Geef ons wat begrip en vertraauw, en: 'alles sal reg kom'."

In het derde nummer van jaargang 2 werd bekend gemaakt dat Van Wattum opnieuw toe was getreden tot de redactie. Als 'dågelkse' redacteuren zouden voortaan optreden: Diemer en Van Wattum voor Groningen, Harm Werners voor Drenthe, (Gerard) Vloedbeld voor Oost-Nederland en Rakers voor de Duitse 'grenskontraainen'. Naarding kondigde een 'nåber-pråten' (burenontmoeting) in Ter Apel aan op 8 en 9 september. In het beoogde gebied waren inmiddels schrijverskringen opgericht, er was een algemeen bestuur aangewezen. "t Vüür is böt en paartie steden slååt de vlammen der al döör."⁷⁷² Men zou nu de tijd moeten nemen om zich te bezinnen en met elkaar te overleggen.

Rakers introduceerde in het derde nummer van 1956 de 'Vosbergenschriefwiese' in het *SW*, legde ze uit en verdedigde haar.⁷⁷³ Opmerkelijk in dat verband was dat Vloedbeld Sr. in datzelfde nummer, in verband met het verschijnen van de novelle *Graedske* van Gigengack, juist een pleidooi hield voor een spelling die zo dicht mogelijk tegen de Nederlandse aankroop.⁷⁷⁴ De 'Vosbergenschriefwiese' zag er ook nogal uitheems uit, vooral door de weergave van de oa-klank door de Skandinavisch ogende å en week daarmee radicaal af van de hoofdrichtlijn die Bezoen en Jassies de Twentse schrijvers hadden meegegeven.

Ondertussen was er een subsidieaanvraag de deur uit gegaan naar onder ander de Provinciale Staten van Groningen, Drenthe en Overijssel. In het perscommuniqué liet de redactie weten dat het jonge tweemaandelijks tijdschrift zich in de eerste jaargang zonder subsidie had willen redden om te tonen dat het levensvatbaar was. In het rekest aan de mogelijke subsidiënten werd hoog opgegeven van de activiteiten die er in het jaar 1955 van het *SW* waren uitgegaan. Men kon de indruk krijgen dat de oprichting, in dat jaar, van de Nedersaksische Schrijversbond en het oprichten van een Twentse en een Sallandse schrijverskring haar werk geweest was en dat het blad ook nog zorg zou dragen voor het oprichten van een Bentheimse en Groningse schrijverskring. De subsidie was nodig omdat het "onbevredigend is geen honoraria aan de vele medewerkers te kunnen betalen, terwijl de aanzienlijke redactie-, bureau- en reiskosten niet bij voortdoring door de uitgever en de redacteuren zelf gedragen zouden moeten worden". Bovendien wilde men ofwel het aantal bladzijden per nummer vermeerderen, of van het *SW* een maandblad maken.

Af en toe kreeg het *SW* te maken met onbekookte aanvallen, bijvoorbeeld van het Groningse *De Warf* dat repte van een Duits plan, in de Tweede Wereldoorlog, om Nederland op te delen. Het Noorden zou bij Oost-Friesland moeten komen, het Zuiden bij Vlaanderen en het Oosten zou met het stamverwante Duitse gebied moeten worden samengevoegd tot een Saksisch land. Door het interregionaal streven zou de schrijversbond in die richting werken. *DW* beschuldigde de redactie van het *SW* ervan de Blut-und-Bodenideologie zó langs een achterdeurtje weer te willen binnenhalen en vroeg de redactie klaarheid inzake het Nederlandse staatsverband.⁷⁷⁵ Een andere keer werd het symbool van het blad uitgemaakt voor "een akelig beestje", louter omdat het goede raad had gegeven.⁷⁷⁶ Het vierde nummer van de tweede jaargang stond geheel in het teken van de bijeenkomst in Ter Apel. Met dat nummer, merkte een onderzoeker later terecht op, "zijn we m.i. op een hoogtepunt gekomen van ideeënrijkdom,

---

⁷⁷¹ *SW* 1956, 33.

⁷⁷² Naarding 1956, 65.

⁷⁷³ Rakers 1956, 69-70.

⁷⁷⁴ *SW* 1956, 88.

⁷⁷⁵ *DW* 1956, 12.

⁷⁷⁶ *Ibidem*, 8.

inspiratie en organisatorische kracht.⁷⁷⁷ Er was een oproep bijgevoegd van de redactie van het *SW*. De schrijvers werden erin opgewekt mee te werken aan het blad. De circulaire meldde dat het blad openstond voor schrijvers uit het hele Nedersaksische gebied. Men wachtte graag werk van de aangeschrevenen in. De redactie stelde: “Aan een onafhankelijk uitingsmiddel bij onze strijd voor de Nedersaksische cultuur hebben wij in N.O.-Nederland allemaal dezelfde, dringende behoefte.”⁷⁷⁸

5.1.3.10 Optimisme

Aangestoken door de ontwikkelingen sedert de vroege jaren vijftig op regionalistisch gebied en wellicht ook bemoedigd door de zich ontwikkelde samenwerking tussen de Nedersaksische gewesten, werden de voormannen van het regionalisme meegezogen in een aanstekelijk optimisme, dat bij een aantal hunner, door de invloed van Rakers, tot stoutmoedige dromen leidde. Rakers had in zijn rede *Stried föör de Moderspraoke* bij de oprichting van de ‘Nedersaksische Schrieversbond’ op 25 juni 1955 gesproken over:

Ene graote moje Moderspraoke [...], as wi ok met dusend tungensläge praott [...] Wi könt allemaole bliede wesen, dat wi sao verbasend völ moje , klörige, rieke tungensläge hebt in us graote Land van de Moderspraoke van de grensen van Freesland, de oule Südersee en ’n Rhien tot an de Noordsee, wied weg övver de grensen nog van ’t Ieseren Gerdien, en tot an de grensen van Denemarken. Us spraokvolk telt nog 20 millionen löö, en met ’ne geringe möite en gode wille kön wi us nog aaltied allemaole verstaon.⁷⁷⁹

Deze zienswijze werd overgenomen in vele Nedersaksische gewesten. De Drentse schrijver Heyting schreef bijvoorbeeld in het *SW* over de schrieversbond: “Een bond [...] die het letterkundig leven in de hielen Nedersaksische roemte wil stimeleren en töt grui en blui brengen. Doar möt men niet te min over deanken. Want het is toch moar evens zo, dat de Nedersaksische streektoalen deur zun 20 miljoen maeschen spreuken wordt”.⁷⁸⁰ De Sallandse schrijver Werkman schreef: “De taal van Twente is die van een veel grotere ruimte, waarin twintig miljoen mensen leven. Het is dezelfde taal als die waarin de Mecklenburger Fritz Reuter zijn *Ut mine Stromtid* schreef”.⁷⁸¹ Jans schreef in het juninummer van *De Mars* in 1956 dat de regionalisten wisten dat zij: “deel zijn van een veel groter gebied, dat twintig miljoen mensen omvat, met in veel opzichten verwante cultuur en levenshouding.”⁷⁸²

In datzelfde nummer schreef Vloedveld Sr. over: “de gouwen van de mooderspraoke ‘achter ’n paol’. Die gouwen vormen ’n uitgestrekt gebied, waar circa 20 miljoen mensen wonen.”⁷⁸³ Ook Buter en Buursink waren belijders van de 20 miljoen droom. Had Buursink daarbij de stille hoop grondlegger te worden van een Algemeen Beschaafd Twents? Er is door Buter gezinspeeld over deze Gysbert Japicx-rol die Buursink gaarne had gespeeld.⁷⁸⁴ De rol van de 17e eeuwse vernieuwer van het Fries dook meer dan eens als lichtend voorbeeld op in de beweging van de jaren vijftig. Ook *De Mars* droomde aanvankelijk de twintigmiljoendroom mee.⁷⁸⁵ Het waren regionalisten die, alweer naar Rakers, het regionalisme eerder als een zaak van het hart dan van het hoofd zagen. Afstandelijker geesten zoals Heeroma waar- schuwden tegen ongefundeerde verwachtingen:

⁷⁷⁷ Heising 1984, 59.

⁷⁷⁸ Circulaire ‘*t Swieniegeltje*, 27-6-1955 (arch. VDI).

⁷⁷⁹ Rakers 1955, 8.

⁷⁸⁰ Heyting 1955, 145.

⁷⁸¹ Werkman 1955, 239.

⁷⁸² Jans 1956, 159.

⁷⁸³ Vloedveld 1956, 156.

⁷⁸⁴ *TC* 8-12-1993.

⁷⁸⁵ *DM* 1955, 186.

Laat men zich geen roes drinken aan de droom van een machtig Nederduits volk, waarvan de miljoenen geteld moeten worden op de vingers van tweemaal twee handen! De droom van twintig miljoen is inderdaad een dronkemansdroom, een soort taalgeografische mythe. De werkelijkheid ligt dichtbij, in onszelf.⁷⁸⁶

Wat was de twintigmiljoendroom? Optimisme? Wishfull thinking? Beide waarschijnlijk.

Rakers, de brenger bij uitstek van dit droombeeld beseftte zelf drommels goed dat de Nedersaksische taal onder druk stond van de nationale talen. Toen hij zichzelf en zijn toehoorders afvroeg “Wat is ‘klassiek Plat’?”, toonde hij zich realist: “Kiekt es ieder Huus in en lustert, wu se door praott: Mi dücht, door is nig een huus meer in ’t Land van de moderspraoke, woor se nog heemaols good, schier, süver, ‘klassiek’ plat praott.” Niet dat hij meende dat een taal niet mocht veranderen: “Ik meen heemaols nig, dat de Moderspraoke sik nig verandern dörf - wat sik nig verandert, is daod. Ok usse Moderspraoke hef sik aaltied veranderd en mot sik wieder verandern, metgaon met de tied, ‘modern’ wodden. Men see mus dat dog doon up eere eigene wiese.⁷⁸⁷ En dat gebeurde niet, integendeel: “De Moderspraoke verlös en verspölt eren eigenen karakter, see d’r harre bi, kepot te gaon.” Talloze instanties zorgden voor het Duits en het Nederlands, terwijl het plat zich zelf maar moest zien te redden. De ouders leerden het hun kinderen niet meer. Die moesten het maar op straat oppikken: “dat leert se up de stroate wal”. Rakers sluit de waarschuwing af met de opmerking: “As dat ’n paar generaosies verdan geet, steet de Moderspraoke alleen nog in de böke.” Strijdbaar betoogde hij dat Taal niet kapot gaat door een natuurlijke ontwikkeling, want “Spraoke is Geest en gen stuk natuur”. Het ligt aan de gebruikers zelf of de taal ten onder gaat of leeft. “De Moderspraoke past nog wal in de weerld en niks en gen-ene sal se us länger kepotmaken.”⁷⁸⁸ Met instemming haalde hij de inaugurele rede aan van Heeroma toen deze het ambt van hoogleraar in de Nederlandse taal aanvaarde in Djakarta in 1949. Hij sprak daarin over de verdrukking van de Germaanse talen door het Latijn van de vijfde tot de elfde eeuw. Heeroma merkte daarover op: “Als het natuurlijke verval al te ver dreigt te gaan, treedt er een culturele tegenbeweging in. Het is of de slinger van de taal weer de andere kant op slaat om het verstoorde evenwicht te herstellen”.⁷⁸⁹

Die culturele tegenbeweging was zich aan het organiseren in de jaren vijftig. Rakers was er de ideoloog van. In zijn rede te Markelo bij de oprichting van de Schrieversbond vroeg hij de verzamelden hun gedachten te bepalen bij de gebeurtenissen rond de volkstaal in Vlaanderen en Friesland. In beide gebieden werden die verdrongen door respectievelijk het Frans en het Nederlands, maar door verzet uit de bevolking tegen de achteruitstelling kwam het daar tot een renaissance. In kerken, kranten, scholen en bestuur, overal had de volkstaal zijn rechtmatige plaats ingenomen. Rakers noemde voorts het IJslands en de taal van de Faeröer Eilanden en Noorwegen, waar de negentiende eeuw het Deens de rol van verdrukker speelde. In al die gebieden was een wedergeboorte mogelijk, omdat de bevolking dat wilde. Inspirerende voorbeelden voor Rakers. Wat ginds kon, moest in principe ook hier kunnen, maar dan: “Mi dücht döörum, dat wi Sassen endelik ok upstaan mött föör usse Moderspraoke, üm föör eer recht en ere frijheid te fechten”.⁷⁹⁰

5.2 INTERLOOG

⁷⁸⁶ *DW* 1956, 144.

⁷⁸⁷ Rakers 1955, 12.

⁷⁸⁸ Ibidem, 13.

⁷⁸⁹ Ibidem, verwijzing naar: Heeroma 1949 ‘Taalnatuur en taalcultuur’. Inaugurele rede.

⁷⁹⁰ Rakers 1955, 15.

Nadat de AVT in een impasse was geraakt volgde een reorganisatie. Een van de doelen was om ook een breder publiek te bereiken. Achteraf kan worden geconstateerd dat dat in onvoldoende mate gelukt is; de AVT bleef een elitebeweging. Wel trad de vereniging onder het voorzitterschap van Jans nadrukkelijker naar buiten. Zijn geprononceerde uitspraken deden nogal stof opwaaien, maar vergrootten toch niet het juiste begrip voor het regionalisme dat te abstract geformuleerd was en niet goed begrepen werd door het gewone publiek. Het was zelfs grotendeels onbekend en werd, indien herkend, geassocieerd met allerlei niet gewenste ontwikkelingen. De AVT, door Buursink onsmakelijk maar wel veelzeggend betiteld als ‘opgewarmd lijk’, ging tenslotte als een nachtkaars uit. Min of meer tegelijkertijd werd het licht van het regionalisme elders weer ontstoken. Meer en meer concentreerde het regionalisme zich rondom de belangrijkste uiting van de regionale cultuur: de taal. Het aantrekkelijke van deze versmalling van het aandachtsveld was dat het regionalisme er aan helderheid door won. Zoals het Friese nationalisme zich concentreerde rondom de strijd voor de eigen als gelijkwaardig aan het Nederlands geziene taal, zo kwam in de komende jaren - blijvend - de aandacht van de Twentse regionalisme meer en meer op taal en taalcultureel gebied te liggen.

Deze verlegging van het aandachtsveld treffen we ook aan in andere Nedersaksisch geheten gebieden van ons land. Eerder zelfs en krachtiger. Reeds voor de oorlog pleitten Groningse regionalisten voor een hoogleraar voor het Gronings. Toen deze basis vooralsnog te smal bleek, werd er in breder, Nedersaksisch verband gepleit voor een leerstoel voor de Nedersaksische taal- en letterkunde. De Twentse bijdrage in deze strijd kan men zeer bescheiden noemen, al prijkte wel de naam van een Tukker, Bezoen, boven aan het lijstje van beoogde hoogleraren. Tenslotte werd Heeroma benoemd. Hij was niet gelieerd aan de elkaar bekampende partijen. Een mooi specimen van als twee honden vechten om een been ... Het professoraat in het Nedersaksisch betekende door de - terechte - wetenschappelijke taakopvatting, niet wat streektaalbevorderaars ervan verwachtten. Een onderzoeker stelde: “De benoeming van een hoogleraar in de Saksische letteren heeft geen aandacht getrokken van de gewone man”.⁷⁹¹ Dat lijkt me, ondanks het ontbreken van een cijfermatige onderbouwing, geen onjuiste conclusie.

Aan de basis van de opleving van het taalregionalisme stond Rakers die in gloedvolle betogen ‘platschrievers’ en anderen die de ‘modersproake’ wilden opstuwen wist te enthousiasmeren. Diemer werd door Rakers ‘bekeerd’ en maakte tijd vrij om zich voluit voor het taalregionalisme in te zetten. Deze Groninger Tukker zette al zijn woeste werkkraft en zijn niet geringe talenten op velerlei gebied in, maar hij trad op met een hoekigheid die velen van hem afstootte. Aanvankelijk leek de streektaalbeweging een zonnige toekomst tegemoet te gaan. Het nieuwe Nedersaksische Instituut bleek nuttig werk te kunnen verrichten op het gebied van het totstandkomen van een eenheidsspelling. In 1954 leidde dat tot de later zo berucht geworden - of gemaakte - ‘Vosbergenschriefwiese’, een interregionale ‘schriefwiese’ niet alleen voor de Nedersaksisch geheten gewesten in ons land maar ook voor het aangrenzende deel van Noordwest-Duitsland. Met deze spelling werd de lezerskring van de platschrijvers en dus de levensvatbaarheid van een Nedersaksische literatuur in opbouw vergroot. Ongeveer tezelfder tijd transformeerde het Groninger streektaalblad het *SW* zich van een uitsluitend Gronings tot een interregionaal blad. Ook weer voor de beoogde Nedersaksische ruimte. Het werd een blad met een zekere standing. Het wilde vernieuwend en kwaliteitsverhogend werk leveren, het geweten zijn van de bovengenoemde Nedersaksische literatuur in opbouw.

---

⁷⁹¹

Van Ulzen 1955, 32 e.v.

Hoofdstuk 6: 1950-1963 deel 2

Loat de kring klein ween, de krachten swak, sij bint der.⁷⁹²

6.0 INLEIDING

In de eerste helft van de jaren vijftig was een, zo leek het, krachtig Noordoost-Nederlands regionalisme ontstaan. Activisten in het gehele zogeheten Nedersaksische gebied in ons land hadden contacten gelegd en uit de contacten waren veelbelovende initiatieven voortgekomen. Nu ging het erom om ook in de eigen regio initiatieven te nemen die de door traditie gegroeide eigen gewestelijke cultuur konden versterken. De nadruk was daarbij komen te liggen op de zorg voor de streektaalen. Nadat een Nedersaksische Schrieversbond en een interregionaal literair blad in het leven waren geroepen, was het zaak om in elke regio een ‘schrieverskring’ op te richten. Deze kringen moesten de gewestelijke literatuurbeoefening op een hoger peil brengen en de belangen van de schrijvers behartigen.

6.1 ORGANISATIES

6.1.1 Uitbouw

6.1.1.1 ‘Schrieverskringen’

Sinds ‘Markelo’ bezat het Nedersaksische deel van Nederland en het aangrenzende deel van Duitsland dus een Schrieversbond. Van die bond waren ‘schrieverskringen’ lid, als eerste die van Drenthe, die was opgericht op 4 februari 1955. Zijn voorzitter was Naarding. Publicatiemogelijkheden waren: het orgaan van de vereniging *Oeze volk*, het maandblad *Drenthe*, rubrieken in enkele kranten, enzovoort. In het Drentse programma van de RONO waren regelmatig Drentse schrijvers te horen. In volgorde van oprichting laten we de ‘schrieverskringen’, hun voorzitters en publicatiemogelijkheden de revue passeren.

- De Twentsche Schrieverskreenk. Opgericht op 25 september 1955 te Hengelo. Voorzitter: Vloedveld Sr.

- De Ems un Vechtestreek. Was wat later: “Wi (bin) met dee dinge noch wied terügge” stond er in een brief aan alle “schrievers van de Moderspraoke in ’t Emsland un de Graofschup Benthem un in de Noaberschap”. Zij werden uitgenodigd in Nordhorn op “Saoterdag, den 25, Feberwaar 1956.”⁷⁹³ Voorzitter: Rakers. Publicatiemogelijkheden: jaarboeken van de Emsländische Heimatverein en de Heimatverein der Grafschaft Bentheim, rubrieken in het *Osnabrücker Tageblatt* en in de *Grafschafter Nachrichten*, *Niederdeutsche Chronik* en in de ‘Morgenandachten’ van de NDR en verder nog enige krantenrubrieken.

- De Groninger Schrieverskring, opgericht 25 mei 1956. Voorzitter: Jan Boer. Publicatiemogelijkheden: het Groninger kringjaarboek *Wenackers*, het *Groninger Programma* van de RONO, *Dörp en Stad*, het orgaan van de Groningers buiten de provincie *Grunnegers en Drenten under nander*, de maandelijks bijdrage in de *Winschoter Courant* en enige andere nieuwsbladrubrieken.

⁷⁹² SW 1958, 1.

⁷⁹³ Brief aan de ‘schrievers van de Moderspraoke in ‘t Emsland un de Graofschup Benthem’, niet gedateerd (arch.VDI).

- De Graafschupper Schrieverskring. Oppericht op 6 juni 1956 te Ruurlo. Voorzitter: Henk Krosenbrink. Publicatiemogelijkheden: *'t Archief, jaarboek van de oudheidkundige vereniging 'De Graafschap'* en de *Gelders-Overijsselse Courant*.
- De Sallandse Schrieverskring. Oppericht op 5 oktober 1956 te Deventer. Voorzitter: H.D. Korteling. Publicatiemogelijkheden: *De dadde klokke*, het *Jaarboek Overijssel*, *De Mars*, het *Sallands programma* van de RONO en zijn eigen orgaan: *Moospot*, later *Moespot* geheten.⁷⁹⁴ De organen van de regionale 'schrieverskringen', kregen als taak "de dusenden vöör 't eerst (te) mobiliseren". Het niveau van het gepubliceerde proza en de poëzie hoefde niet zo hoog te liggen. Dat gold nadrukkelijk niet voor het 't *Swieniegeltje* dat het beste werk uit de regionale organen zou opnemen. Toegezonden werk dat het interregionale blad niet gebruiken kon, zou wel nuttig kunnen zijn in de regionale.⁷⁹⁵

6.1.1.2 Schrievers

Van al deze 'schrieverskringen' waren 'schrievers' lid. Mensen die schreven in hun Nedersaksische streektaal. Niet louter toptalenten, om het maar voorzichtig uit te drukken. Diemer nam de indeling van schrijvers van A.P. Kreggemeyer over, die ze in drie categorieën indeelde: 1) echte grote dichters; 2) 'süvere volksdichters'; 3) 'sündagsdichters (riemschrievers)'. Hij lichtte toe: "Van de eerste soort (lâten wie uns dââr nait up verkieken) binnen dr in de haile sassische ruimte meschains tien, meschains nog minder, wel wait up 't heden gain aaine". Met dichters bedoelde Diemer scheppende schrijvers prozaschrijvers inbegrepen. "Süvere volksdichters [...] binnen dr hail wat meer, in elke laandschup ducht us gemiddeld wel 'n stuk of vief-söven [...] Disse dichters meten nââr de mâtstâven van de grote, echte dichters boven regionâlen, - sul verkeerd wesen". Hij zei dat laatste niet om ze te kleineren, ook deze categorie dichters was waardevol. Diemer noemde ze zelfs: "van butengewone weerde" onder andere "um hoor süver en deskündig gebrüük van de modersprâke". Ook de zondagsdichters schreef hij niet af, "saai [...] helpen sassisch mit in stand holden."⁷⁹⁶ Werkman van de Sallandse Schrieverskring, die zelf af en toe vernieuwend werk leverde - vooral in zijn gedichten - schreef in die jaren over het niveau: "Het aantal schrijvers is groot, maar het aantal diergenen wier werk elke toets van kritiek kan doorstaan is gering. Wij weten dat de ogst uit de tuin der Sassische letteren schamel is".⁷⁹⁷

Tijdens een bijeenkomst van de Twentse 'schrievers' in Hengelo in 1956 sprak Entjes over de beslotenheid waarin de streektaalschrijverij steeds plaats vond. "De eigen omgeving kan slechts uitgangspunt zijn, maar mag geen eindpunt worden". Hij zag voor de streektaalliteratuur een groot gevaar in de huiselijkheid van de onderwerpen, waarin veel dichters en schrijvers bleven steken. Hoewel het moeilijk was in deze naoorlogse tijd, waarin een gemeenschappelijke waardemeter om een oordeel over de literatuur uit te spreken, zo die al ooit bestaan heeft, zeker niet aanwezig was, moest volgens hem voor het Twents in elk geval geen andere maatstaf worden aangelegd dan voor het Nederlands. Naar aanleiding van voordrachten uit eigen werk door een aantal der aanwezige schrijvers en op grond van wat hij reeds eerder gelezen had, merkte de inleider op, dat er ondanks de geringe waardering, die men in eigen omgeving ondervond - behalve op bruiloften en partijen - een sterke voorkeur voor het dichterswerk blijkt te bestaan. Er werd met overtuiging gewerkt. Het tweede dat hem opviel was dat de 'schrievers' zich vooral lieten leiden door de dingen van de directe omgeving. Als bron van inspiratie achtte Entjes die zeker belangrijk, maar een gedicht was pas een kunst-

⁷⁹⁴ De naam 'Moospot' klonk te Twents en werd later daarom veranderd in 'Moespot'.

⁷⁹⁵ Diemer 1956, 123.

⁷⁹⁶ Ibidem, 122.

⁷⁹⁷ Werkman 1956, 242.

werk, wanneer het uit het allernaaste gegroeid is tot het allerruimste. Hoe goed het ook in een bepaald milieu past, het is niet voldoende de eigen geboorteplaats mooi te vinden. Men moet verder reiken dan het punt van uitgang. Entjes miste de jongeren, hij miste het experiment.⁷⁹⁸

6.1.1.3 Twentsche Schrieverskring

Het enige juiste uitgangspunt voor regionale cultuur, noemde Werkman de taal: “Niet alleen omdat de taal gans het volk is, zoals Guido Gezelle zeide, maar omdat het zijn enige ware cultuurbezit is dat hem van anderen onderscheidt; het enige wapen waarmee hij de vervlaking te lijf kan.”⁷⁹⁹ Op 24 september 1955 werd in Hengelo in het ‘Draankhoes van de Brouweri’j’ de oprichtingsvergadering gehouden van de Tweansche Schrieverskring.⁸⁰⁰ Dit gebeurde in tegenwoordigheid van leden van het hoofdbestuur van de Nedersaksische Schrieversbond, prominente leden van de Drentse Schrieverskring, Naarding en Heyting, de Groninger dichter Jan Niehoff en Rakers uit Nordhorn. De voorzitter, Vloedveld, verwachtte nogal wat van de ‘Bond van Platschrievers’. Toen iemand opmerkte dat de bond nog maar zo’n ‘vuske’ (een klein hoopje) was reageerde hij: “Nen vóssen, meen i’j! En ’t wórdt nen richtigen kapbaarg, waor de radio voort de kulturele streuk’kes oet trekken kan, ieder bod as dat neudig is!”⁸⁰¹

Lid worden was niet voorbehouden aan grote dichters en schrijvers, blijkbaar kon een ieder die wel eens wat in het Twents schreef zijn of haar naam opgeven. De toeloop was groot. In 1956 waren er 73 leden en korte tijd later al 82. Meister Vloedveld werd de eerste voorzitter, zijn zoon, Gerard, van beroep journalist, werd secretaris.⁸⁰² Er werd nog een plaats opgehouden voor iemand uit de uitgeverwereld. In de uitnodigingsbrief herinnerde Vloedveld aan het pessimisme van Berghege en Elderink aangaande het voortbestaan van het Twents. Hij geloofde daar niet in. Wel was het zijns inziens van belang de taal zuiver te houden. Blijkbaar kostte hemzelf dat ook moeite. In zijn in het Twents gestelde brief stonden de Twentse plaatsnamen in het Nederlands: Enschede, Markelo.

Op 28 januari 1957 kopte de *TC*: ‘Schrieverskring heeft grootse plannen’. Het optimisme straalde van het artikel af:

In de Saksische ruimte mag Groningen kunnen bogen op een wetenschappelijke - en Deventer op een historische basis van zijn cultuur, het is in de bijeenkomst, welke de Twentse Schrijverskring zaterdag in Hengelo weer heeft gehouden, klaar en duidelijk geworden, dat de Twentse cultuur gedragen wordt door een grote geestdrift, die het mogelijk maakt met plannen voor de dag te komen, waarover geen der schrievers een jaar geleden durfde dromen.⁸⁰³

De Twentse kring kreeg als eerste in de Nedersaksische gewesten een eigen orgaan, *Twènterlaand, en -leu en -spraoke (TLLS)*. Er werd aangekondigd dat nog in hetzelfde jaar een fonds zou worden gesticht, dat de uitgaven van verschillende gereedliggende manuscripten mogelijk moest maken. Ook in 1957 zou een Twents Jaarboek moeten verschijnen in de geest van de benijdenswaardige jaarboeken van Bentheim, Munsterland, Oldenburg en andere Duitse gewesten. Voor de redactie van dat boek werden alvast Toon Borghuis, Adriaan Buter en

⁷⁹⁸ Berichten over de toespraak van Entjes vindt men in *DM* 1956, 85 en *TLLS* 1956, 87.

⁷⁹⁹ Werkman 1955, 239.

⁸⁰⁰ Bedoeld is hier het café-gedeelte van de brouwerij van Hengelosch Bier tegenover het station te Hengelo. Albert Meyling, fervent regionalist, zat in de directie van dit familiebedrijf.

⁸⁰¹ *SW* 1955, 185.

⁸⁰² Voorts werden in het bestuur opgenomen: mr. B.H.A.M. Plegt, Lex Meuris, J.M. Legtenberg en mevr. Hagreis-Post.

⁸⁰³ *TC* 28-1-1957.

Jan Jans benoemd, de kringsecretaris werd als secretaris toegevoegd. Over de ‘Vosbergenschriefwiese’ kwamen bij de kring vele vragen binnen. Ze konden nog niet beantwoord worden. Arend Lamm daarover: “de geleerde leu hebt ’t in ’n trummelke stopt en wi’j magt daor alleen mer naor kiekn”.⁸⁰⁴ De ‘Schrieverskring’ had plannen voor een huisdrukkerij die ten behoeve van het organisatorische werk van veel belang kon zijn en vele andere mogelijkheden bood. Als zevende lid werd Johan Gigengack aan het bestuur toegevoegd.

Op zaterdag 31 mei kwamen ‘schrievers’ uit Twente, Salland de Gelderse Achterhoek en ‘oet de naoberschap Vecht en Emse’ samen in Ommen, in uitspanning de Vechtstroom van de oud-Almeloër Kamp. Ze kwamen samen om te luisteren naar elkaars werk en te overleggen over zaken betreffende het plat. Entjes had de organisatie op zich genomen.⁸⁰⁵ Gematigd optimistisch betoonde Vloedbeld zich op de vergadering van 28-12-1957 in een geestige speech over de resultaten tot-dan-toe van de Twentsche Schrieverskring: “Den Kring hef zich häölen as ne zi’j spek in ’n rook. Wi’j hadden meuglik meer können doon aw daon hebt, mer alns mut ziene tied hebben, behalve vleu vangen en daorbi’j: kroemen zint ook brood!” Bij het bereikte hoorde een groter aantal Twentstalige publicaties in dag- en tijdschriften. Met de uitgave van boekwerken liep het niet hard, maar in *TLLS* konden de leden nu regelmatig ‘eer lech an de waand hangen’ (met hun boodschap voor het voetlicht komen). De Kring was begonnen een serie boekjes uit de brengen onder de titel ‘Ne gapse geschriften’ (een handvol geschriften).

Jans droeg tijdens die bijeenkomst een kist boeken binnen die door het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen aan de Twentsche Schrieverskring was toegedacht. De boekencollectie die werd overgedragen was indertijd door het ROO-comité bijeengebracht en aan de Nederlandse Radio aangeboden, toen deze Twente bezocht om het bewijs te vinden dat hier voldoende cultuur aanwezig was om een eigen regionale omroep te rechtvaardigen. Sindsdien stond de boekenverzameling in Den Haag, zonder dat iemand er profijt van had. Vloedbeld accepteerde de collectie met graagte. Daarna werd uitvoerig gesproken over een plaats waar de vrij kostbare verzameling kon worden ondergebracht, zodat zij makkelijk toegankelijk bleef voor de leden. De volkshogeschool Het Witte Huis te Borne en het TIVO te Enschede bleken er wel belangstelling voor te hebben. Er werd in de vergadering besloten de collectie voorlopig onder te brengen bij Gigengack te Hengelo die bereid was als bibliothecaris op te treden. De verschijning van een Twents Jaarboek, waarvan eerder sprake was, had, zo deelde men op de bijeenkomst mee, vertraging opgelopen. Er werd opgemerkt dat in andere streken de uitgave van dergelijke jaarboeken werd verzorgd door een complex van regionale verenigingen. Het zou zeer goed mogelijk zijn ook in Twente een samenwerking tussen verschillende instellingen op het gebied van het regionalisme te bereiken.

6.1.1.4 *Twènterlaand en -leu en -spraoke*

Als zevende bestuurslid was de jonge Hengeloër Gigengack opgenomen, zoals we hiervoor konden lezen. JOHANNES WILHELMUS MARIA GIGENGACK (1933-1976) stamde uit een oud geslacht van speellieden en kermisexploitanten dat van Denemarken via Duitsland naar Nederland is getrokken. Zijn ouders waren beide doof (ze hadden elkaar leren kennen op het het doveninstituut te Sint-Michiëlsgestel). Vader had vanwege zijn handicap een baan moeten zoeken buiten het kermiscircuit; hij vestigde zich als schoenmaker. Johan liep op zijn veertiende stage bij een drukker in de stad. Daar leerde hij het drukkersvak kennen: zetten, de gezette tekst in spiegelschrift lezen en corrigeren, de drukpers bedienen. Een jaar later meldde hij zich aan de poorten van het klein seminarie van de Karmelieten te Megen. Deze eerste fase

⁸⁰⁴ Ibidem.

⁸⁰⁵ Brief Twentse Schrieverskring, 24-5-1958 (arch. VDI).

van de priesterstudie werd beëindigd in Zenderen. Daar raakte Gigengack - Nederlandstalig opgevoed, zijn moeder kwam uit Rotterdam - geïnteresseerd in het Twents door zijn leraar Duits, pater Ribbert, die in 1933 gepromoveerd was op *Phonologie des Dialektes von Tilligte in Twente*. Ribbert was het die hem meenam naar de vergaderingen van Twentse taalregionalisten. Gigengack voelde zich onweerstaanbaar tot dat wereldje aangetrokken en hij zou al snel deel uitmaken van hun geledingen en er - ondanks zijn jeugdige leeftijd - een opmerkelijke rol in spelen. Hij publiceerde al - in het Nederlands - voor *De Koerier*, een blad van de Katholieke Arbeiders Jeugd, en hij schreef ook voor het blad van de Roomse kermisbond. In 1955 verscheen zijn eerste Twentse verhaal 'n Duuvel oet Gelre'. Het kwam als vervolgv verhaal uit in de *TC*. Ondertussen had Gigengack zijn voornemen om priester te worden vaarwel gezegd, hoewel hij zijn gehele verdere leven een zeer vroom en overtuigd katholiek bleef. Zo bezocht hij in de adventstijd scholen om in gesprekken leerlingen voor te bereiden op de Kersttijd.

In hetzelfde jaar 1955 schreef hij - in zijn militaire diensttijd - een novelle met sterk autobiografische trekken: *Graedske*. Het was het verhaal van een boerenzoon, de jongste van boer Oostendorp, - die ondanks veel moeilijkheden en schending zijn ideaal, het priesterschap, trouw bleef. De dialogen waren in het Twents gesteld. De jonge schrijver trok er de aandacht mee. Het schrijven van de novelle, samen met 'aanpassingsmoeilijkheden' leverde hem ontslag uit militaire dienst op, wegens 'S-5'.⁸⁰⁶ Gigengack kon zich niet schikken naar de militaire discipline in de Elias Beeckman-kazerne te Ede (bij Wageningen). Door dit alles had hij de handen vrij en vond hij de tijd om bij voorbeeld de oprichtingsvergadering van de Nedersaksische Schrieversbond te bezoeken. *Graedske. Een Twentse familiegeschiedenis* (Uitgeverij 'Twente' Hengelo) werd goed ontvangen door het lezende publiek en kende enige herdrukken.⁸⁰⁷ Vloedbeld schreef over *Graedske* in het *SW*. Hij betreurde het dat niet het hele verhaal in het Twents geschreven was en was het oneens met Gigengacks stelling dat het lezen van een heel boek in het Twents voor veel mensen te vermoeiend was. Vloedbeld stelde dat er de laatste jaren zoveel in de streektaal gepubliceerd was, dat een schrijver om die reden niet behoefde af te zien van een geheel Twentstalig boek: "aj de Nederlandse spelling zoo vól meuglik anhoolt". En hij benadrukte: "dee spelling zint de lèzers jao wend!"⁸⁰⁸ Vernieuwend kan dit werk niet genoemd worden, wel was het met vaart geschreven en de spanning in het verhaal ontbrak niet. De jeugdige schrijver liet zich er bovendien als een kenner van de streektaal in zien.

In 1956 publiceerde hij een kort, nogal traditioneel verhaal in de *DMB*: 'Den wiezen holtrichter'. Zijn liefde voor de Saksische letteren was ontbrand, in hetzelfde jaar startte hij zijn eigen Nedersaksische Uitgeverij. Hoewel men zich deze bedoening eenvoudig moet voorstellen - Gigengack had de drukkerij en uitgeverij bij zich aan huis en leefde er bescheiden van - had deze zijn grote betekenis voor de Twentse schrijverij in het algemeen. Want schrijvers willen gelezen worden. Niet elkeen had de middelen (ervoor over) om meteen hele boeken of bundels op de markt te brengen. Het uitbrengen van werk in de streektaal was financieel riskant genoeg. Nu kon men zijn pennenvruchten wel kwijt in kranten, maar krantenpapier is vluchtig. Bovendien had ook weer niet iedereen de kans zijn werk daarin te publiceren. Gi-

⁸⁰⁶ In zijn ouderlijk huis heerste, om begrijpelijke redenen, nogal vaak stilte. Alles werd er met de zachte hand geregeld. Het geschreeuw en gecommandeer in het leger was aan Gigengack niet besteed. Mededeling van mevr. Gigengack-Kronenberg, 26-1-2002. S-5 staat voor stabiliteitsfactor 5. Personen die onder deze aanduiding vielen beschouwde men als psychisch ongeschikt voor de (verdere) vervulling van militaire dienst.

⁸⁰⁷ De tweede druk was in 1961 en de laatste en derde druk was in 1979 in de Twents-Achterhoekse Reeks.

⁸⁰⁸ *SW* 1956, 88.

gengack was gegrepen door het werk dat ten behoeve van het Twents werd verzet. Hij riep - geïnspireerd door zijn naamgenoot Johan Legtenberg, heette het - een tijdschrift in het leven: *Twènterlaand en -leu en -spraoke*.⁸⁰⁹ De naam was een knipoog naar het werk van Elderink.⁸¹⁰ Het eerste nummer verscheen in 1956. Met het tijdschrift nam Gigengack als het ware de fakkel over van *Twenteland* van Buter en Buursink. Het werd het onderkomen voor zo'n beetje elke Twentse 'schriever'. Vloedbeld uitte zijn sympathie over de verschijning ervan in een brief die hij aan de jonge 'schriever'/uitgever stuurde. "Ik verheug mij ten zeerste over de verschijning van 'Twènterlaand'. Fijn, dat nu eens een prachtig initiatief is uitgegaan van Kath. Twentenaren! Daarom verheugde mij ook uw 'Graedsken'. Ik wens U veel succes met het frisse tijdschrift 'Twènterlaand'."⁸¹¹ Nader contact met Vloedbeld, die kort daarvoor gekozen was tot voorzitter van de Twentsche Schrieverskring, leidde tot oprichting van een redactie-adviesraad die vanaf augustus 1956 maandelijks de kopij besprak en selecteerde. In die raad hadden behalve uitgever/eigenaar Gigengack zitting Vloedbeld en Jans uit Almelo, Borghuis uit Oldenzaal, Lamm, Gerrit Wilmink en Maup Staudt uit Hengelo. In oktober werd de raad uitgebreid met Buter. In januari 1957 werd *TLLS* uitgeroepen tot officieel orgaan van de Twentsche Schrieverskring.

Gigengacks *Maondblad veur 't Twèntse gezin*, zoals de ondertitel luidde, was buitengewoon traditioneel, reactionair zelfs in die zin dat het de lezer geestelijk terug bracht naar het midden van de negentiende eeuw. De voorkaft van het eerste nummer vatte als het ware de inhoud van alle jaargangen samen. Een prachtig sneeuwlandschap met daarop een eenzame, kromlopende boerin in klederdracht. Men kan zich afvragen wat voor gezin Gigengack op het oog moet hebben gehad. Het heeft zin om even langer bij het eerste nummer stil te staan. Het bevatte zestien pagina's, voor- en achterkaft niet meegerekend. Negen foto's stonden in dat eerste nummer. Op vijf ervan droegen de personen antieke kleding. Op pagina twee was een oproep te lezen om knipmutsen te dragen op moderne mantelpakjes! Bladzijde zestien was gewijd aan de verdwijnende kunst van het knipmutsen maken en er was weer een verkapte oproep om toch vooral die dracht trouw te blijven: "En wie vindt niet dat een knipmuts op een jong snoetje ook vandaag aan de dag nog uitdagend en hartveroverend is....?"⁸¹² Na het 'Veurwoord' van Gigengack zelf volgt een kort artikeltje over Legtenberg en een gedichtje van hem. Op bladzijde 2, onder een foto van een vrouw met een knipmuts, naast de gememooreerde oproep stonden een vraag over folklore, reclame en een beschouwend stuk over de toekomst van het blad door Lamm, "Ho zal et goan?" vroeg de Hengelose dichter zich af (p. 3). Hij stelde zich de toekomstige lezers voor: "'n oald möderken" en haar man, "de oalde baas". De volgende bladzijde bezweert Lamm zijn liefde voor de taal (p. 4), daarna volgt een foto met 'typen' in antieke kleding, daaronder Twentse spreuken (p. 5) en op de volgende bladzijde 'Twentes rijke tradities' (p. 6) waarin de paasvuren, de paasstaak en het 'vlöggeln' nog eens worden behandeld. Na enkele gedichten volgt 'Twente in de grijze oudheid' (p. 8-9), waarin, of Slicher van Bath nooit had bestaan, wordt beweerd: "De Saksen bewoonden nu behalve het Westelijke deel van het tegenwoordige Duitsland [...] ook Drenthe, Twente en Oost-Gelderland." Op pagina 10 mocht de 'weledele heer' Th.C. Budde rijmen over 'politiek', uiteraard 'van vrogger', nog meer vroeger volgde op bladzijde 12, een stukje over de Twentse streektaal. Daarna volgde een Twentse woordenlijst (p. 13) en dan een lijst met Twentse 'schriewers', maar liefst 73, p. 15). Er kwamen tien nummers uit in 1956. Van de tien foto's die de voorkaften sierden, waren er op vier mensen afgebeeld in antieke kleder-

⁸⁰⁹ Sieverink 2001, nr. 41, 12 oktober.

⁸¹⁰ *Twènter Laand en Leu en Lèven*, 1937.

⁸¹¹ Brief G.B. Vloedbeld aan Gigengack 8-5-1956, aangehaald in *TP* 1974, 126.

⁸¹² *TLLS* 1956, 16.

dracht (nr. 1, 4, 5 en 6), waren er op drie met antieke boerengebouwen te zien (nr. 7, 8 en 10) en bood een fraai natuurschoon (nr. 9) (nr. 2 werd niet uitgebracht).

TLLS ademde de geest van gisteren en eergisteren. Dat viel ook Buter op, die kritiek leverde in het julinumnummer van *DM* (1956) en daarvoor al in het *Hengelo's Weekblad*.⁸¹³ Gigengack beantwoordde die kritiek en vergeleek Buter met de Kretenzer kunstenaar Daedalus die voor zich en zijn zoon Icarus vleugels maakte. Buter zou meteen te hoog willen vliegen. Daardoor hield hij, volgens Gigengack te weinig rekening met het “weenug stimulerende ve’leden, waarin nen Twentsen dichter of schriever of althans ’n persoon met literaire ambities nog ’n ampatten wör ’eneumd.” Twentsschrijvende auteurs stonden nog pas aan het begin van een ontwikkeling en een Twentslezend publiek moest nog gevormd worden. Buter had zelfs Lamm een ‘riemelaar’ genoemd. Gigengack stelde er tegenover dat aanmoediging meer op zijn plaats was dan het door ontboezemingen beginnende schrijvers een minderwaardigheidscomplex opdringen. Buter zou er ook rekening mee moeten houden dat *TLLS* een blad was ‘veur ’t Twentse gezin’, voor gewone mensen dus en daarom een andere lezerskring had dan bijvoorbeeld het *SW*.⁸¹⁴ Buter reageerde erop in *TLLS*. Hij vond dat de kwaliteit al verbeterd was sedert het eerste nummer. Zijn kritiek was ook opbouwend bedoeld:

At de leu meent, dat ik wat op ’t blad zölm integen had, dan bunt ze toch wal op ’n biestern. Ik wol ’t allene meer zo good meugelik hebben en doarum vun ik’t jammer, dat d’r zo weinig aover ’t nije Twënte in stun, alhoowal ik ok van ’t aole Twënte haol.” Hij wilde slechts waarschuwen tegen de associatie Twentse taal = klokterugzetten: “Da’w almaol weer op de kloomp wilt lopen met kipse of knipmusse op ’t heufd, de maanleu ne zwokpiep tusken de taan”.⁸¹⁵

Ondertussen was het conflictje al gesust Gigengack en Buter woonden beiden op 8 en 9 september de studieconferentie van Saksische ‘schrijvers’ in Ter Apel bij en bleken dezelfde kamer te moeten delen: “En daor he’w oons oet epraot en mekare vunnen. En now he’w ’t um zo te zeggen dik an.”⁸¹⁶ Dat ‘dik an’ vertaalde zich in Buters participatie. Vanaf nummer 8 - oktober 1956 - leverde hij zijn bijdragen aan *TLLS* onder het pseudoniem ‘Tukker’. Bovendien trad hij als redacteur toe tot de redactie-adviesraad.

De verdienste van Gigengack met zijn blad was dat hij gewetensvol met het Twents om wilde gaan. Nieuw talent kreeg de kans het blad als podium te gebruiken. Dat gebeurde ook. Onder de 73 schrijvers - het aantal zou nog groeien - waren er die voor het eerst in hun ‘modersproake’ schreven. Het spreekt voor zich dat er rijp en groen onder zat. Bekende Twentse schrijvers werkten aan het blad mee, maar ook debutanten die niet verder kwamen dan enkele pogingen. Onder de debutanten, waarvan men later nog zou horen, figureerden onder andere Anne van der Meiden en Everard Jans (zoon van). Een nieuw fenomeen was de Twentstalige advertentie die in het blad, naast de Nederlandstalige, voorkwam. De Twentse woordenlijst achter in elke uitgave was samengesteld uit “de spaarzame literarische bronnen” en uit talloze gesprekken met bejaarde streekgenoten.⁸¹⁷ Gigengack stimuleerde lezers om aanvullingen op te sturen, die vervolgens werden gepubliceerd.⁸¹⁸

In een - strikt vertrouwelijke - brief schreef Gigengack aan de leden van zijn redactie-adviesraad dat er “aan het einde van dit jaar (1956) met een (zowel economisch als idealistisch) reële mogelijkheid in het vooruitzicht een tweede jaargang aan te vangen en af te slui-

⁸¹³ Buter 1956, 160.

⁸¹⁴ *TLLS* 1956, 94-95.

⁸¹⁵ Ibidem, 112.

⁸¹⁶ Ibidem.

⁸¹⁷ Ibidem, 12.

⁸¹⁸ Onder andere die van Dr. G.J.M. Bartelink uit Enschede en G. Klaas uit Ootmarsum.

ten enige wijzigingen moesten plaatsvinden”.⁸¹⁹ Het blad telde na een jaar een stabiel aantal van duizend betalende abonnees. Het had zich daarmee een ‘onaanvechtbaar bestaansrecht’ verworven. Gigengack toonde zich optimistisch aangaande de toekomst van de streektaal. Hij memoreerde het ontstaan van het Nedersaksisch Instituut en wees erop dat een niet onbelangrijke groep van Twenten wezenlijke belangstelling voor de streektaal opracht. Hij noemde het feit dat door de regionale middenstand en de fabrikantenkring voor fl 5000,- was besteed aan adverteren en overwoog daarbij dat dit wees op goodwill voor de streekcultuur. Dit omdat uit adverteerdersoogpunt *TLLS* natuurlijk niet het meest ideale medium genoemd kon worden.

Gigengack wilde voortaan het blad twee maal per maand laten verschijnen. Elk nummer zou er omvangrijker en meer gevarieerd qua inhoud van worden. De letterkunde, folklore, historie en journalistieke bijdragen - hij noemde als voorbeeld de rubriek van Buter ‘Biej oons in ’t Tukkerlaand’ - moesten een vaste plaats kunnen innemen. *TLLS* zou tot officieel maandblad van de Twentse Schrieverskring worden. Het blad zou er mede contactblad van de kring door zijn. Het contact tussen de ‘platschrievers’ werd daardoor verbeterd. Dat laatste heette zeer wenselijk, door het geringe aantal schrijverssamenkomsten. Bovendien werd door de koppeling *Twënterlaand*-Schrieverskring aan de wens van het overkoepelend bestuur van de gezamenlijke Nedersaksisch schrijverskringen voldaan, namelijk dat elke kring over een eigen orgaan diende te beschikken. De redactie-adviesraad zou worden gewijzigd in redactieraad. Vloedveld Sr. werd verzocht het voorzitterschap te aanvaarden. Dit laatste omdat *TLLS* nu officieel het blad werd van de kring en de redactionele leiding daar ook behoorde te berusten.

Gigengack keek, ondanks het ouderwetse en oubollige uiterlijk van zijn blad, wel degelijk vooruit. In *TLLS* merkte hij op dat de Twentse ‘schrieverij’ gezag miste.⁸²⁰ Hij weet dat onder meer aan het ontbreken van eigen schrijfregels, een vaste spelling voor Twents gebruik die van de Vosbergenspelling afweek. Daarnaast zou er een gezaghebbend woordenboek moeten komen “van gelieke weerde as ’n Hollaands.” De grammatica diende onderzocht en opgeschreven te worden. Schönfeld Wichers zette in hetzelfde nummer zijn originele opvattingen betreffende de schrijfwijze van het Riessens uiteen.⁸²¹ In een niet gedateerde notitie stelde Gigengack zijn redactie-adviesraad per brief een aantal regels voor, om althans enige eenheid te verkrijgen in de spelling en grammatica van de bijdragen voor *TLLS*.⁸²² De voorstellen werden in grote trekken aangenomen. Buter noemde in de kantlijn van zijn exemplaar van die brief de voorstellen dan ook ‘een goed stuk werk!’ en hij verwees naar de overeenkomsten tussen de spellingsregels van Jassies en Bezoen en die van Buursink in zijn *Rozendaans*. Buter bracht ook zijn bezwaren tegen de ‘Vosbergenschriefwiese’ op papier: “Vosbergen-spelling heeft het grote bezwaar van (Scandinavische) lettertekens, die typografisch (en door de lezer) moeilijk te verwerken zijn.”⁸²³ De nieuwe spellingsvoorschriften werden in *TLLS* gepubliceerd en conform de eis van Heeroma werd er bij verklaard dat men zich bij die schrijfregels op het Nederlands had georiënteerd: “Waar onze streektaalauteurs schrijven leerden in het Nederlands en kennelijk in de Nederlandse vormtraditie staan is het vanzelfsprekend, dat voor de opbouw en completisering van onze streektaal aansluiting bij het Nederlands noodzakelijk is.”⁸²⁴ De schrijfwijze bleef een bron van zorg. Gigengack zond aan zijn mederedactieleden van *TLLS* een artikel - speciaal door hem overgetypt - van Naarding. Het

⁸¹⁹ Brief van Gigengack aan de leden van zijn adviesraad, 12-11-1956 (arch. VDI). Leden van die adviesraad waren: Vloedveld sr., Borghuis, Wilmink, Lamm en Buter.

⁸²⁰ *TLLS* 1957, 4.

⁸²¹ Ibidem, 8 en 9.

⁸²² De brief moet in ieder geval worden gedateerd voor 10-10-1956 (arch. Buter).

⁸²³ Ibidem.

⁸²⁴ Heeroma 1956, 4.

was verschenen in *Oeze Volk* en getiteld: ‘Hoe moet wij ’t Drents schrieven?’ Gigengack stelde vast dat die spelling van Naarding nauwelijks afweek van die van zijn eigen tijdschrift. Op een aantal punten betreffende de tweeklanken na. Hij stelde zijn mederedactieleden voor Naarding uit te nodigen om tot overeenkomst te komen. Zodoende kon er meer eenheid in de hele Nedersaksische ‘schriefwiese’ komen: “As wiej aover dizze twee klaanken aovereenstemming könt vinnen, binne wiej a wier nen trad wieder oop den pad naor eenheid.”⁸²⁵

Een pleidooi van Plegt om ook in *TLLS* de ‘Vosbergenschriefwiese’ te gebruiken, mocht niet baten.⁸²⁶ Volgens de laatste zou het gebruik van deze spelling, door hem Everlo-spelling genoemd, niet alleen het aantal lezers en schrijvers kunnen vermeerderen, maar vormde deze spelling ook het zichtbare symbool van de (betrekkelijke) eenheid van alle Saksische dialecten. Gigengack wees erop dat Naarding, “den de Vosbergenspellinge hef oetdach” als raadgever van *Oeze Volk* de Drentse Schrieversbond adviseerde om toch maar de “vuur de haand liggende schriefwiese” te gebruiken.⁸²⁷

6.1.2 Stagnatie

6.1.2.1 Ter Apel

Ook in 1956 werd er geconfereerd. Het vierde nummer van het *SW* stond vrijwel geheel in het teken van een grote studieconferentie die was georganiseerd door de Nedersaksische Schrieversbond. Alle Nedersaksische ‘schrieversleden’ werden uitgenodigd in het voormalige kloostercomplex in het Groningse Ter Apel op 8 en 9 september 1956. En niet alleen zij, ook geleerden, autoriteiten en andere behartigers van het culturele leven in de randgewesten. Pers en radio schonken uitgebreid aandacht aan deze gebeurtenis.⁸²⁸ Ca. 100 personen bezochten deze studiebijeenkomst die een gevarieerd programma bood. Buter zou zich, jaren later, nog de bezieling van dit ‘Noaberproatn’ zoals het werd genoemd, herinneren.⁸²⁹ Naarding sprak als voorzitter van de Bûnd van Schrieverskringen, zoals de Nedersaksische Schrieversbond ook wel genoemd werd. Hij zette bij die gelegenheid nog eens uiteen dat regionalisten geen voorvechters waren van openluchtmusea, maar dat ze een levend, gezond en krachtig land wilden. Daarom verzetten zij zich tegen de confectiecultuur. Als de taak van de schrijvers zag hij vooral het plat te onttrekken aan de sfeer van minderwaardigheid waarin het was gebracht. In het laatmiddeleeuwse gebouw was een expositie georganiseerd over ‘Saksische geschriften’, die na de bijeenkomst ook voor een breed publiek toegankelijk was. De burgemeester van Vlagtwedde verrichtte de officiële opening. Heeroma hield in de avonduren een rede over ‘Streektaalcultuur in de Saksische gewesten’. Hij gaf de romantici van anderhalve eeuw terug de eer de waarde van de streektalen ontdekt te hebben. Zij benaderden de dialecten met hun specifiek romantische eerbied voor het natuurlijke. Hun verdienste was dat zij de basis hebben gelegd voor de emancipatie van de dialecten. Latere objectieve onderzoekingen wezen uit dat geen enkel dialect buiten de cultuurstromingen stond, al nam de streektaal uiteraard een veel geïsoleerder positie in dan de algemene en complete cultuurtaal met haar lange traditie van spreken, schrijven, vergaderen, rechtspraak, enzovoort.

Hij zag de toekomst van het Nedersaksisch met vertrouwen tegemoet, hoewel hij de problemen die nog op de weg lagen om het grote doel te bereiken terdege onderkende. Hij betoogde dat het Nederlands zich tot de Nedersaksische dialecten verhiel als een complete tot een incomplete cultuurtaal. Het ene dialect was cultureel meer compleet dan het andere: in Gro-

⁸²⁵ Memorandum, ongedateerd (arch. Buter).

⁸²⁶ *TC* 17-11-1958.

⁸²⁷ *TLLS* 1958, 117.

⁸²⁸ *SW* 1956, 154.

⁸²⁹ *TC* 8-3-1991.

ningen en Oost-Friesland was reeds literair leven, in Drenthe veel minder. De Nederduitse schrijftraditie was verloren gegaan sedert de 17e eeuw. Het Nedersaksisch was tot een echte spreektaal ge- of verworden, beïnvloed door het Nederlands in het westen en het Duits in het oosten. Een ononderbroken schrijftraditie ontbrak. Maar er was een weg voor de incomplete cultuurtalen om weer tot de complete gerekend te kunnen worden. De spreker haalde het Fries en het Zuid-Afrikaans als voorbeelden aan. Nu waren de Nedersaksische streektalen in het nadeel. De Friezen kenden wel een ononderbroken schrijftraditie. En het Zuid-Afrikaans kende het voordeel van een eigen staatsverband, waardoor de invloed van het Nederlands gemakkelijker kon worden verminderd of buiten de deur gehouden. Per se nodig waren een ononderbroken schrijftraditie en een eigen staatsverband echter niet. Waar alles op aan kwam was de wil, de taalwil. Waar een wil tot taal is, is ook een weg! Of het resultaat de moeite en de offers die het vraagt loont, wilde of kon Heeroma niet uitmaken. Hij stelde de verzamelde schrijvers de vraag:

Loont het voor u in het bijzonder de moeite om uw moedertaal te redden? [...] Zegt gij [...] ja, het loont de moeite, want ik ben in mijn existentie door de taal van juist déze moeder bepaald en alleen in déze moedertaal kan ik schrijven wat ik schrijven móét? Als gij dit antwoord durft te geven, zeg ik ook: ja, dan is de taalwil aanwezig, die u in staat zal stellen een afbrokkelende, steeds incompleter wordende taal op te stuwen tot een nieuwe, levenskrachtige, complete cultuurtaal.⁸³⁰

Of die wil er was dat moest worden overgelaten aan haar gebruikers en aan haar schrijvers. Als die wil aanwezig was, dan was de vraag vervolgens; aldus Heeroma: “hoe bevorderen wij de ontwikkeling van [...] onze streektalen, van incomplete cultuurtalen tot min of meer complete?”⁸³¹

Hij noemde twee voorwaarden om de groei tot complete cultuurtalen op gang te brengen: eenheidsspelling en een normatieve grammatica. Het probleem van de spelling noemde Heeroma het eenvoudigste “omdat zij alleen maar een uiterlijke kwestie, nl. het schriftbeeld, betreft.” Nu, aan een eenheidsspelling was gewerkt. Hij bepleitte het gebruik van de Vosbergenspelling nog eens, zich impliciet afzettend tegen de vele regionale ‘schriefwiezen’: “Wanneer men zich strikt tot de weergave der fonemen beperkt en de fonetische bijzonderheden onuitgedrukt laat, gaat een dialecttekst er niet alleen veel eenvoudiger en ordelijker, men kan ook zeggen beschaafder, uitzien, maar wordt ook veel gemakkelijker leesbaar voor buitenstaanders en voor de eigen streekgenoten”.⁸³² Over de in 1954 geconcipeerde spelling merkte hij op: “Als de Vosbergenspelling niet zou slagen, behoeft men aan de andere middelen niet eens te beginnen”. De voordelen van die ‘schriefwiese’ waren duidelijk. Ze toonde aan dat de Nedersaksische dialecten veel verwantschap met elkaar hebben en daardoor kon het eenheidsgevoel worden versterkt. Boeken en geschriften in die spelling werden toegankelijker in heel de Nedersaksische ruimte. Dat was voor het lezerspotentieel aantrekkelijker - meer keuze en lagere prijzen - en voor de schrijvers minder riskant door de hogere verkoopcijfers.

Met de opbouw van een normatieve grammatica kon men leiding geven bij de vorming van een schrijftaal, die - net als in het Nederlands - behoorlijk afstand durfde te nemen van de dagelijkse omgangstaal. Een normatieve grammatica moest vastheid schenken aan de te herscheppen schrijftaal. Heeroma betoogde dat men daarbij steun moest zoeken bij het West-Nederlands. Dat gold ook voor het Duitse deel van het taalgebied, omdat ook het Platduits dichter bij het Nederlands dan bij het Duits stond. Een dichter, de poeta grammaticus zal een brug moeten slaan tussen spreek- en schrijftaal. Bij de klankleer zal men de meeste concessies moeten doen. “Cultivering van een beschaafde uitspraak in de streektaal komt in feite neer op

⁸³⁰ Heeroma 1956, 15.

⁸³¹ Ibidem, 4.

⁸³² Ibidem, 8.

een min of meer vergaande assimilatie aan de beschaafde uitspraaktraditie van de dichtstbijzijnde grotere cultuurtaal, de schooltaal.”⁸³³

Rakers onderschreef de opvattingen van Heeroma dat de taalopbouw met steun van het Nederlands moest geschieden en raadde zelfs alle Platduitse dichters aan, Nederlands te leren. *TLLS* sprak over de ‘nieuwe gezichtspunten’ die de talrijke deelnemers stof in overvloed gaven om de juiste houding te bepalen bij hun, zoals volgens dit orgaan uit de individuele discussies bleek, “onverzettelijke wil, de modersproake als levende nalatenschap van onze ouders (tot offeren toe bereid) te behouden”⁸³⁴.

Tijdens de conferentie werd nog gesproken over het lied in de Nedersaksische gewesten en er werd gezongen uit de congresbundel. Zondagsochtend stond een kerkdienst op het programma met een preek in het Oost-Fries, een Nedersaksische streektaal die sterk op het Gronings lijkt. Bij die gelegenheid zong het Nederlands Hervormd kerkkoor uit Delden onder andere liederen van Van der Moolen. De katholieken moesten het met Latijn en Nederlands doen omdat de bisschop van Groningen streektaalpreken verbood. Het argument was dat er geen traditie in bestond.⁸³⁵ Na de ochtend confereerden de Ter Apelgangers over streektaaltoeneel en later op de dag sprak Rakers over het thema ‘up ’n pad föör de Modersproake!’ De studieconferentie bleef niet onopgemerkt in de landelijke en regionale media in Nederland en het aangrenzende West-Duitsland. Er zou, volgens de reacties, een stimulerende werking uitgaan van het congres. Aan Friese zijde vond men zelfs redenen om de doorgaans veel lauwere taalbeweging van het Nedersaksische gebied aan die van hun eigen taalbevorderaars te spiegelen. De Saksers waren een voorbeeld, zo heette het: “Foar gâns fan ús, dy’t it âlde stridersfjûr hwat kwyt binne, soe it goed west hawwe om dat noch ris op ’e nij to hearren en om dêrre yn Ter Apel it foarbyld to sjen fan in lytse ploech - lytser as wy -, dy’t mei biheinde middels - biheinder as uzes - hwat weagje doar!”⁸³⁶ Het grote doel van de hele Sassische taalbeweging was om uiteindelijk te komen tot een grote eenheidstaal voor alle Nedersaksische gewesten.

Het was op dit congres dat Rakers Heeroma het verwijt deed dat hij als professor in het Nedersaksisch, nog altijd geen Nedersaksisch geleerd had. Heeroma antwoordde daarop met een citaat uit Gezelle: “hetgeen ik niet uitgeef, en hebbe ik niet in: wie zal mij dat duiden te schanden?”⁸³⁷ Een flauw argument. Alsof bijvoorbeeld het Gronings geen taal was die men gewoon zou kunnen leren.

Via Diemer probeerde de ‘Bûnd van Schrieverskringen’ een subsidie van fl 400,- op jaarbasis los te krijgen van de provincie Overijssel. Diemer zond het provinciaal bestuur een brochure toe waarop de werkzaamheden van de bond werden uiteen gezet. Het mocht niet baten. Het bestuur beschikte afwijzend: “omdat de werkzaamheden en doelstellingen van genoemde Bond voor de provincie Overijssel niet van zodanige betekenis zijn dat een subsidie daarvoor dient te worden verleend”⁸³⁸.

⁸³³ Ibidem, 13.

⁸³⁴ *TLLS* 1956, 115.

⁸³⁵ *SW* 1956, 155-156.

⁸³⁶ *Frysk en Frij* 13-9-1956.

⁸³⁷ *SW* 1956, 151.

⁸³⁸ Brief van de gedeputeerde staten aan de Bond van Nedersaksische schrievers, 5-11-1957 (arch. VDI).

6.1.2.2 Windstilte

Nieuwe verenigingen, congressen, grote woorden in optimistische krantenartikelen, wie niet beter wist zou de indruk kunnen krijgen van een machtig, ontketend Nedersaksisch volksdeel dat met een soort deltaplan zijn onderdrukte en verwaarloosde taal en cultuur te hulp snelde. Wie onbevooroordeeld rondkeek en luisterde kon zien dat juist in die tijd de grote confessionalisering in bijvoorbeeld de architectuur toesloeg en hoe al weer juist in die tijd ouders er massaal toe over gingen, het eerst in de steden, hun kinderen een soort steenkool-Nederlands bij te brengen, ondanks schrijverskringen en soms zeer populaire ‘platschrievers’ en ‘platschriefsters’. Diegenen die zich wél iets aan hun streektaal en cultuur gelegen lieten liggen, ontbrak het zeer dikwijls aan middelen om de organisaties en periodieken financieel overeind te houden en soms ook aan vasthoudendheid, inspiratie, tijd en energie om het moeizame roeien tegen de stroom in vol te houden. Het congres in Ter Apel was zeker een van de hoogtepunten van het zich na de oorlog ontplooiend regionalisme in Noordoost-Nederland.

Na het congres nam, zo leek het wel, het enthousiasme wat af. Na het hollen van de afgelopen jaren volgde nu een adempauze, een pauze voor bezinning over het bereikte. Zo ongeveer moet de redactie van het *SW* het gezien hebben. Voor de naaste toekomst de taak voor het regionalisme definiërend, schreef het *SW* in 1956: “Wie willen uitbauwen, wat wie veur vast veroverd hebben, konsolideren wat wankel staait, dichter bie trekken aal, wat dr in verten schemert, rust geven aan wat te vroug west het, en bie hail wezenlieje zoaken - volksakademie bie. - in ’n termien van 15 joar denken in stee van 15 doagen”.⁸³⁹

De contacten met de naburige regio's dienden versterkt en ook die met de wetenschap en het economisch regionalisme evenzeer. Het *SW* moest daarbij een nog sterkere positie innemen.⁸⁴⁰ Het blad zelf ging zijn derde jaargang in met alweer vernieuwingen. De ondertitel was weer eens veranderd; van ‘Tiedschrift föör Vaderland en Moderspraoke’ naar het wat bloedeloze ‘2 måândeliks tiedschrift’. De redactie was verkleind en bestond voortaan uit Diemer, Heeroma, Hovinga, Naarding en Van Wattum, “n paar gûje vrünnen van ’t Stiekeltûr”. De veranderingen worden uitgelegd in het stuk “Bij ’t nij begün”. Het doel van de redactie was: “as ûnpartiedige hüderts ’t Swieniegeltje wat rüstig te lätten snaaren en strunen, dat ’t weer kracht wint en wosdüm krig tot heil van ûuns Nedersaksische modersprååk, tot groter blöi van ûuns kultuur”.⁸⁴¹

De Vosbergenspelling, een experimentele spelling waaraan onvolmaaktheden kleefden, werd nauwelijks het experiment gegund door de streektaalschrijvers. In Heeroma's woorden: de ‘taalwil’, die natuurlijk niet van het Nedersaksisch Instituut moest komen maar van ‘platschrievers’ en -lezers bleek zelf in onvoldoende mate aanwezig. De ‘platschrievers’ richtten zich liever tot de lezers in eigen (regionale) kring, de Nedersaksische ruimte was hen kennelijk te groot gedacht.

6.1.2.3 Een eigen omroep

De strijd voor een eigen omroep nam voor de initiators een onvermoede, ongunstige wending. Zeker, een eigen omroep voor het Oosten zou er komen. Dat stond vast. Maar, welke ruimte zou worden geboden aan de streekcultuur? De regionalisten, de werkers van het eerste uur voor eigen radio-omroep werden naar de marge gedrukt. Opnieuw een controverse tussen regionalisten en provincialisten. Het ROO-comité werd eruit gewerkt. Toen in september 1955 vast stond dat er Oost-Nederlandse radioprogramma's zouden komen, werd de ROO

⁸³⁹ *SW* 1956, 130.

⁸⁴⁰ Ibidem .

⁸⁴¹ Ibidem 1957, 1.

daar verder niet in gekend. Het bestuur werd meegedeeld dat de omroep er spoedig zou komen, dat er een studio in Hengelo zou worden ingericht en dat er slechts één orgaan kwam voor het Noorden en het Oosten samen, de RONO die gemiddeld een kwartier per dag aan Oost-Nederlandse uitzendingen zou kunnen besteden. De minister was voornemens een adviesraad te benoemen waarin vier leden uit Overijssel zitting zouden krijgen en één uit de Achterhoek. Wie dat zouden zijn werd aan de commissie niet bekend gemaakt. Het was wel duidelijk: de ROO was op een zijspoor gemanoeuvreerd. Het Oosten zou moeten samenwerken met de niet meer weg te vagen RON, die net als de Regionale Omroep Zuid uit de dagen van de bevrijding stamde.

Tweede Kamerlid en ROO-bestuurslid B.A.A. Engelbertink formuleerde het buitenspel zetten van het ROO-comité als volgt: “We kunnen wel aan de bel trekken en een briefje in de bus gooien. Misschien worden we ook wel binnen gelaten en mogen we de zaak in ogen-schouw nemen, maar men kan ons ook op de stoep laten staan.”⁸⁴² De Nederlandse Radio Unie, waarin de omroepen samenwerkten, zou die RONO, de Regionale Omroep Noord en Oost, beheren en de technische staf benoemen, alsmede de omroepleiding. Door de adviesraad probeerde men vanuit het ministerie de gewestelijke invloed te waarborgen. Maar waarom dan toch, zo vroegen Jans en zijn medebestuurleden zich bezorgd af, de ROO gepasseerd? Op deze manier ontglipte de ijveraars voor een eigen geluid op de eigen omroep alle invloed op de samenstelling van de programmaleiding en daardoor indirect op de inhoud van de uit te zenden programma's. De nieuw te vormen RONO zou heel wat adviezen nodig hebben, zo verwachtte het bestuur van de ROO, dat besloot te blijven voortbestaan onder de naam Vrienden van de regionale omroep. Of de vrienden binnen zouden worden gelaten of op de stoep moesten blijven staan, naar Engelbertinks woorden, moest dan maar worden afge-wacht. ROO-voorzitter Jans meldde: “Ik voel me als iemand, die op het punt staat vader te worden, maar die onmiddellijk na de geboorte uit de ouderlijke macht zal worden ontzet”.⁸⁴³

In een beknopt witboek dat over de organisatorische ontwikkelingen en leemten van de regionale omroep handelde werd een overzicht gegeven van wat er zich de voorgaande jaren met betrekking tot de omroep had afgespeeld. Het bestuur verkeerde na een aantal controver-ses in een impasse. Zo las men over de wens van Diemer - hij zou in maart 1956 verhuizen naar Groningen - om in naam nog enige maanden te mogen aanblijven als secretaris-penningmeester. Door zijn aanblijven zou de de ROO zich gemakkelijker uit een bestuurscri-sis herstellen. De wens werd niet gehonoreerd; integendeel, er werd sterk op zijn vertrek aan-gedrongen. Men beroofde zich daarmee van iemand die goede persoonlijke contacten had bij de noordelijke omroep en tijdig nieuwe ontwikkelingen kon melden. Voorzitter en secretaris hadden de keuze om hun zetels onmiddellijk beschikbaar te stellen of de komende vergade-ring van 4 februari af te wachten, waarbij het risico bestond dat ze alsnog moesten aftreden, nu voor het front van de stichting en de pers.

Ter vergadering traden de voorzitter, de secretaris-penningmeester en de documentalist zonder bestuursfunctie af. Er werden een nieuw algemeen en een dagelijks bestuur gevormd. Diemer stelde zich niet herkiesbaar (in verband met de verhuizing) en Jans was niet herkiesbaar omdat hij niet de behoefte voelde voorzitter te zijn van een ROO die een karikatuur dreigde te worden van wat zij zou moeten zijn. In dat verband deelde hij mee dat hij ook geen plaats in de ministeriële adviesraad zou aanvaarden, wanneer de ROO een zodanige averecht-se vorm zou krijgen. De teleurstelling was groot. Jans luchtte zijn hart in het *DvhO*. De Zwollenaren maakten fouten ten opzichte van de ROO:

⁸⁴² Mededelingen AVT 1955, nr. 9 (z. pag.).

⁸⁴³ Ongedocumenteerd krantenartikel (arch. Buter).

Niet in staat te begrijpen wat ze wilde, maar wel beseffend dat de opvattingen in de kringen van de R.O.O. lijnrecht tegenover de hunne stonden, werd een College van Advies geadviseerd, waarvan het overgrote deel der leden zich nooit met zoiets als een regionale omroep had bezig gehouden.⁸⁴⁴

Maar op het departement had men ook rekening te houden met de mening van de vier grote omroepverenigingen die minder enthousiast waren over regionale omroepen.

6.1.2.4 Einde 't Swieniegeltje

“Bij 't nij begün” van de derde jaargang (1957) kreeg het *SW* een verkleinde redactie.⁸⁴⁵ Haar enige doel was: “as ûnpartiedige hüderts” 't Swieniegeltje' wat rüstig te låten snaaren en strünnen, dat 't weer kracht wint en wosdüm krig tot heil van ús Nedersaksische müderspråak, tot groter blöi van ús kultuur.”⁸⁴⁶ De redactie was te groot geworden, vooral toen er overal wat storm opstak over “al te venienig en ûnverdacht gestiekel.” Het *SW* werd wat minder prikkelbaar. De vaste rubriek ‘Stiekeltjes’ verdween vrijwel volledig. De komende jaargangen werd de nadruk meer gelegd op literaire bijdragen in de streektalen.⁸⁴⁷ Het *SW* leek in een wat rustiger vaarwater terechtgekomen. Lang duurde die toestand niet. Op 13 oktober 1957 zond Diemer een vertrouwelijke brief aan een aantal Swieniegelvrienden. Hij berichtte dat diezelfde maand nog een Stichting 't Swieniegeltje het licht zou zien. Dat was nodig gezien de nog steeds wankelende financiële basis van het blad. Bovendien wilde men, ook ten aanzien van de firma Eerelman NV, de drukker, tot een zakelijker verhouding komen, in het belang van de firma en in het belang van het tijdschrift. De provincie Groningen had laten weten

dat men in overheidskringen alhier het Swieniegeltje nu niet meer wil zien verdwijnen nu het 't zo lang heeft volgehouden en nu het zich tegen alle verdrukking in toch zo heeft ontwikkeld. Men heeft ons meegedeeld, in te zien dat er nog in geen 15 jaar weer iets dergelijks zal zijn opgebouwd, indien het zo moest worden dat het Swieniegeltje thans nog weer ter ziele ging.⁸⁴⁸

De provincie verbond er wel de eis aan dat er een stichting achter het blad zou komen. De stichting zou zich uitsluitend met de zakelijke basis bezighouden, niet met de inhoudelijke. Buter en Buursink werd gevraagd zitting te nemen in het stichtingsbestuur. Buter antwoordde in een brief: “Iej könt op mij rekkn'n wat 't Swieniegeltje anbetreft”.⁸⁴⁹ Ook Buursink ging akkoord.⁸⁵⁰ Het toetreden van Buter en Buursink, zo bleek uit de bijlage, zag men graag in nauw overleg met de Twentsche Schrieverskring. “Natuurlijk hebben we eerst gedacht aan een centrale figuur uit de Twentsche Schrieverskring, bijv. G. Vloedveld jr., maar we geloven te handelen in zijn geest en in overeenstemming met het specifieke stichtingsbeleid der naaste toekomst (later kan het altijd nog anders), door hem hierin niet op te stellen”.⁸⁵¹ Vloedveld bleek geen bezwaar te hebben tegen het lidmaatschap van bovengenoemden in het stichtingsbestuur. “Ik hebbe Vloedveld an 'n kuierdraod ehad en den kon dr bes met akkedeern.”⁸⁵² Het leek zich allemaal aardig te ontwikkelen.

In december 1957 kwam een stuk uit, getekend door Diemer als eindredacteur van het *SW* en H.K. Hangelbroek de reactiesecretaris.

⁸⁴⁴ *DvhO* 3-4-1959.

⁸⁴⁵ Diemer, Heeroma, Hovinga, Naarding, Van Wattum, “'n paar gûje vrünnen van 't Stiekelstür.”

⁸⁴⁶ *SW* 1957, 1.

⁸⁴⁷ Heising 1984, 72.

⁸⁴⁸ Brief Diemer aan Buter, 13-10-1957 (arch. Buter).

⁸⁴⁹ Brief Buter aan Diemer, 30-10-1957 (arch. Buter).

⁸⁵⁰ Brief Diemer aan Buter, 13-10-1957 (arch. Buter).

⁸⁵¹ Bijlage brief Buter aan Diemer, 30-10-1957 (ach. VDI).

⁸⁵² Brief Buter aan Diemer, 30-10-1957 (arch. VDI).

De geschiedenis der letteren geeft veel voorbeelden van het over de kop gaan van literaire tijdschriften door het langzamerhand aan de dag treden van onoverkomelijke tegenstellingen inzake het te voeren beleid tussen de drukker-‘uitgever’ en de redactie. [...] Slaan deze tegenstellingen dan ook nog bressen in de redactie zelf, dan wordt het voortbestaan hachelijk, zo niet onmogelijk.⁸⁵³

Het was duidelijk genoeg: onenigheid. Het conflict smeulde al langer. In de zomer van 1957 traden twee redacteuren, Van Wattum en Hovinga, af. Diemer had ze, tijdens een gesprek weten te bewegen tot 1 januari 1958 aan te blijven, om de uiterlijke rust te handhaven. Dat lukte. Het *SW* was in een impasse geraakt bij zijn poging een vrije stichting te worden. Zij die zich volgens Diemer “tot dusverre nooit noemenswaardig aan de eigenlijke redactiewerkzaamheden hebben deelgenomen” lieten zich ineens als kernredacteuren gelden en maakten gemene zaak met de drukkeruitgever.⁸⁵⁴ Het gevolg zou zijn, gezien hun beleidsplan, dat het blad in de loop van 1958 weer terug zou gaan naar af. Het zou opnieuw een Gronings blad worden, in de visie van Diemer. De kloof was diep. Op 9 november bedankten de redacteuren Heeroma en Naarding voor hun functies.

Diemer en Hangelbroek bleef nu, volgens eigen zeggen, weinig keuze dan zich tot de lezers te richten. Men legde hun de vraag voor: “of U (de lezer) in 1958 op ‘t Swieniegeltje’ verder prijs stelt, indien het een drukkersaangelegenheid zou blijven, en/of een Gronings tijdschrift zou worden, en/of de ondergetekenden niet meer als redactiekern achter zich zou hebben.” Dat laatste zou namelijk de consequentie zijn als men voor het eerste zou kiezen. Diemer deed zijn toekomstige lezerskring een handreiking. Men zou een naam kunnen bedenken die niet tot Groningen beperkt was. De naam ‘Swieniegeltje’ stuitte namelijk buiten Groningen wel op taalkundige bezwaren. Men zou ook een blad kunnen brengen in een vertrouwde spelling. Daarmee werd dan afgestapt van de Vosbergenspelting, waartegen veel bezwaar was. Het nieuwe blad zou populairder van toon zijn, een niet te hoog gegrepen wetenschappelijke inslag hebben en breder van opzet zijn. Dus met aandacht ook voor andere, niet literaire zaken. Indien de aangeschrevenen in voldoende mate adhesie betuigden zouden Diemer en Hangelbroek een Stichting ‘Viertalenland’ oprichten die dan het nieuwe blad zou gaan uitgeven. De Stichting zou zich ten doel stellen, in die gewesten en landschappen, waar de bevolking voor het behoud van haar bestaande en voor het vormen van nieuwe gemeenschappen is aangewezen op het - in verschillende vormen van meertaligheid - gebruiken van de Nedersaksische (Nederduitse), Nederlandse, Friese of Duitse taal, de geest van samenwerking te bevorderen en aldus bij te dragen tot de bloei der beschaving in bedoelde streken, als een onderdeel van Europese éénwording.

De Stichting ‘Viertalenland’ behoefde zich in de toekomst niet te beperken tot het uitgeven van het nog te benoemen blad. Ze zou als rechtspersoon ook eventuele andere periodieken kunnen uitgeven.

Even later, op 24 december, liet Van Wattum als secretaris van het *SW* de abonnees en belangstellenden weten dat: “zulks in tegenstelling met een circulaire, welke zonder medeweten van de redactie door de heer Diemer is verzonden, [...] ’t Swieniegeltje ook in 1958 zal blijven verschijnen.”⁸⁵⁵ Diemer verliet de redactie. Van Wattum was reactiesecretaris. Besloten was ook, volgens deze brief, een Stichting ‘t Swieniegeltje in het leven te roepen. Het dagelijks bestuur ervan zou bestaan uit dezelfde personen die ook de redactie bemanden. Entjes werd redacteur voor Overijssel. Tevens werd hij contactman voor de Twentse en Sallandse Schrieverskring. Hij begon de rubriek ‘Um bij stille te staan’ waarin nieuwe tijdschriften en boeken uit het beoogde abonneegebied besproken werden. De rubriek groeide in de vijfde

⁸⁵³ Brief Diemer en Hangelbroek, dec. 1957 (ongedateerd arch. VDI).

⁸⁵⁴ Ibidem.

⁸⁵⁵ Brief Van Wattum, 24-12-1957 (arch. Buter).

jaargang uit van een literaire tot een ook meer algemeen culturele informatie gevende rubriek. Bij het laatste nummer van jaargang vier plaatste de redactie een ‘Verklaring’, waarin zij zich excuseerde voor het late verschijnen van deze aflevering. De reden daarvan lag in het financiële. Men had graag subsidie, “een even onmisbaar als een akelig ding”, willen ontvangen van de overheid. Die bleef uit. Daardoor werd het voortbestaan uiterst onzeker. Bovendien bleek de interregionale gedachte een steeds smaller wordende basis te zijn voor het blad. De redactie besloot ondanks alle moeilijkheden door te gaan en wilde daarbij ruimte maken voor een wat bredere opzet dan alleen maar de literaire. Bij het ingaan van de vijfde jaargang werd weer een balans opgemaakt. In het *Deventer Dagblad* had gestaan dat er werd gesproken over ophouden met het *SW*. In het artikel in die krant werden Oost-Nederlandse taaltoestanden naast de Friese gezet. Oost-Nederland was er daar nogal slecht afgekomen. De *SW*-redactie erkende: “t Is geest, wâaran wij blikbaar tekort hebt”. Maar men ging door “Lâat de kring klein ween, de krachten swak, sij bint der”.⁸⁵⁶ Men was in de beginperiode van het blad blijkbaar te optimistisch geweest. De redactie besepte dat met het ingaan van de nieuwe jaargang.

Van t begün af, van tuun woorden gebrüükt wörden as Nedersaksische Beweging en Nedersaksische Weddergeboorte had der beter elüüsterd können wörden nâar sükke stemmen. ’t Had oons vööl narigheid späard. Want de windstilte, wâar wij now in verseild bint, is voor een deel te wieden an de storm, den der an vooraan gang. En storm wil zeggen: vööl wind.⁸⁵⁷

Van de landsgrensoverschrijdende opzet was niet veel terecht gekomen. “De kring van lesers en schrievers lig in Nederland. ’t Swieniegeltje is een tedschrift wörden vöör Oost-Nederland en dat alleen hef ’t niet willen ween.” De acceptatie van de ‘Vosbergenschriefwiese’ viel flink tegen. De redactie zag het; in ’t Swieniegeltje stonden “so langzaam an alle schriefwiesen, die der eschreven wördt.”⁸⁵⁸ Met het laatste nummer maakte het *SW* de vijfde jaargang vol. Door “het interregionale doel mist het [...] de gewenste aansluiting met de regionale instanties die het met subsidies hadden kunnen helpen”.⁸⁵⁹ Het zorgelijk bestaan was gerekt tot aan het einde van de vijfde jaargang. Toen was het gedaan. Behalve een financiële oorzaak en het feit dat de lezerskring toch vooral in Nederland lag, werd als oorzaak van de tanende belangstelling ook genoemd het uiteenvallen van de grote redactie aan het einde van de tweede jaargang waardoor een aantal redactieleden zich langzamerhand terugtrok in de eigen regio om zich daar met hun regionale tijdschriften bezig te houden.⁸⁶⁰

Echt ‘groot werk’ hebben de Twentenaren niet gemaakt van het *SW*, uitgezonderd Arend Lamm (zie p. 212) die vanaf de tweede jaargang regelmatig werk instuurde. In totaal publiceerde hij 19 gedichten, 6 limericks, 3 kinderliedjes en een kort prozastuk in het blad. Schrijvers als Buursink (1 gedicht en 1 beschouwend stuk, half in het Nederlands en eindigend met een gedicht) en Vloedbeeld sr. (een stukje uit zijn schelmenroman *Mans Kapbaarg*) leverden slechts een bescheiden bijdrage.

De redactie zette haar werkzaamheden in afgeslankte vorm voort met de uitgave van de ‘Sasland-Riege’. Toen Diemer zich wegens geschillen en tegenstellingen van persoonlijke aard terugtrok uit het bestuur van de Schrieversbond, bleek dat niemand in staat of bereid was zijn organisatorische werk over te nemen. De overkoepelende schrieversbond viel uiteen. Door het verdwijnen van het *SW* en de bond trokken de streektaalschrijvers zich vrijwel geheel in hun eigen regio terug. Het leek gedaan met de samenwerking.

⁸⁵⁶ *SW* 1958, 1.

⁸⁵⁷ Ibidem.

⁸⁵⁸ *SW* 1959, 33.

⁸⁵⁹ Ibidem, 129.

⁸⁶⁰ Heising 1984, 68.

6.1.2.5 Nieuwe plannen en misverstanden

Een poging om nog iets te redden van de interregionale gedachte, maar dan nu voor een beperktere ruimte werd gedaan door GERHARDUS JOHANNES ALBERTUS TEN HOLT (1912) uit Hengelo. Gerd ten Holt bezat een bescheiden fabriekje, maar stond nogal royaal als ‘fabrikant’ in het adresboek van de gemeente vermeld.⁸⁶¹ Hij kende een rommelig privé-leven, woonde na zijn scheiding bij zijn oude moeder en ze dronken samen méér dan goed voor ze was. In 1959 stichtte hij *Moderspråke en Nåberschup* en hij had er grote plannen mee: “Et mütt ’n tidschrift wödden föör et Volk van Münsterland-Grååfschup Benthem- Emsland-Gelderschen Achterhook-Twente en Salland.”⁸⁶² De redactie bestond onder andere uit Rakers, Gerard Vloedveld en H. van Velzen. Ten Holt zocht ook per brief contact met Buter: “Gaarne zou ik t.z.t. ook een beroep doen op u, speciaal voor de betere stukken. Het is mij bekend dat u een onderwerp grondig bestudeert alvorens u dit plaatst.”⁸⁶³ De redactie was - in de geest van Rakers - van mening dat het volk tussen Ems en IJssel een brugfunctie kon vervullen tussen Hollanders in het Westen en ‘Hoogdüütschen’ in het oosten. Door de grensoverschrijdende opdracht die de redactie het blad toedacht lag het voor de hand de ‘Vosbergenschriefwiese’ te hanteren, hoewel men er niet al te strikt mee wenste om te gaan. Dat laatste kwam misschien ook door de deelname van Vloedveld, over wie Ten Holt schreef dat “die toch geen voorstander is van Vosbergenspelling.”⁸⁶⁴

Misschien om misverstanden vóór te zijn werd duidelijk gesteld dat politieke consequenties van de internationale samenwerking niet werden getrokken. “Dit volk (van de Modersproake) an beide sieden van den paaal wil gude Nederlanders en gude Düütschers blieden, jüüst daarom hebt se de opgave bij te drågen dat et ook tot gude en bettere verholdingen kümp tüsschen Hollanders en Hoogdüütschen”.⁸⁶⁵ Ook moest het nieuwe tijdschrift niet worden gezien als tegenhanger van *TLLS*. Om dit nog eens duidelijk te laten overkomen schreef hij in de vermelde brief: “Ik van mijn kant zal alles doen, om deze indruk te voorkomen, en mocht blijken dat op een of andere manier Twenteland hier schade van zou ondervinden, dan wil ik altijd gaarne overleggen.”⁸⁶⁶

Het nieuwe tijdschrift werd buitengewoon onvriendelijk ontvangen door Buursink. Op verzoek van de redactie van *TLLS* leverde hij een bespreking. In deze voor Ten Holt vernietigende tekst liet hij en passant ook even weten dat *TLLS* niet veel voorstelde, maar dat “kon nog wa ’n maol wat wodden”, *MeN* niet. De voornaamste kritiek was dat Ten Holt niet schrijven kon: “schriewen is Ten Holt zienen stiel nich en zal ’t ok wa nooit wodden!”⁸⁶⁷ Buursink stoorde zich aan de overschatting van de betekenis van *MeN* en Ten Holt waar hij stelde, in een in memoriam voor Legtenberg dat Hengelo “nen borg e wödden (is), van waarut de moderspråke up ’n pad is, ‘regionaal’ en ‘interregionaal’. Met dat laatste bedoelde en overschatte hij de invloed van zijn geesteskind.⁸⁶⁸

De redactie van *TLLS* zat wat verlegen met deze ongezouten kritiek en verklaarde onder dit bijtende artikel dat het geheel voor rekening van de Enschedese schrijver kwam. Arend Lamm, de dichter uit Hengelo, bezwoer dat taalbescherming nodig was om de culturele identiteit te bewaren: “de Modersproake is ne moje noalaotenschup uut vrogger joaren dee et uns mögelik maakt dat wiej nog ’n lük anders kont wåån as de Düütschers wiederup in et oosten

⁸⁶¹ Adresboek Gemeente Hengelo 1959, 72.

⁸⁶² *MeN* 1959, 1.

⁸⁶³ Brief Ten Holt aan Buter, 16-10-1958 (arch. Buter).

⁸⁶⁴ Ibidem.

⁸⁶⁵ *MeN* 1959, 1.

⁸⁶⁶ Zie noot 853.

⁸⁶⁷ *TLLS* 1959, 10.

⁸⁶⁸ Ibidem, 17.

en de Hollanders in et westen”. Een eindje verderop waarschuwde hij tegen de voortschrijdende vervlakking: “Wiej sind jao de leste jaoren al genog liek e strekken van hogherhaand”.⁸⁶⁹ *MeN* kende, net als *TLLS* advertenties in de streektaal, nu conform de opzet, ook uit het buurland. Schrijvers wier werk men kende uit *TLLS*, publiceerden ook wel in *MeN*. Vloedbeld Sr. schreef bijvoorbeeld in beide bladen causerieën waarin hij Twentse spreekwoorden behandelde en ze tevens uitlegde. Lamm komen we in de nummers van *MeN* tegen evenals Toon Borghuis en Mien Hagreis-Post. Van Duitse zijde werd medewerking verleend door onder andere Karl Sauvagerd, Gudrun Münster en Lucie Rakers - echtgenote van Arnold Rakers.

Vershil in opvatting over wat er met het Twents moet gebeuren bestond tussen de bladen niet. Beide waren voor taalbehoud en het compleet maken van de taal zoals Heeroma dat had voorgespiegeld.⁸⁷⁰ In beide werd ook de twintigmiljoendroom gedroomd.⁸⁷¹ De gematigde vorm kwam boven al ter sprake. Die sprak ook uit de opvatting omtrent de lessen die zouden moeten worden gegeven aan de kweekschool: “Daarbiej is et ja nich de beduling tweespråkigheid in te vuren soas in Freesland, enkelt dat de onderwiesers ok sassisch verståt en begriipt.”⁸⁷² Verder méer folklore, nóg eens ‘poaskeerls’, ‘vlöggeln’, ‘eieretn’, ‘poasvuurn’, enzovoort, enzovoort. Inderdaad publiceerden in het nieuwe streektaalblad schrijvers uit heel het beoogde gebied. In zoverre beantwoorde het aan zijn doel. Toch werd de uitgave al na zes nummers gestaakt doordat Ten Holt, de initiator en stuwende kracht, aan een ernstige ziekte leed. Over het niveau van artikelen in dit tijdschriftje kon men niet alleen maar juichen. Die kritiek gold niet alleen *MeN*. Gigengack constateerde in 1959 in zijn eigen medium dat veel ‘schriewers’ de omgangstaal en schrijftaal nog niet goed uit elkaar wisten te houden.⁸⁷³ Daardoor was volgens hem de Twentse taal nog niet “schriefveerig”. Het zou de laatste keer niet zijn dat dit verwijt aan de ‘schriewers’ - want dat was het toch eigenlijk - zou klinken. De contacten met ‘platschriewers’ aan gene zijde van grens werden nog eens aangehaald. Door de Plattdüütsken Binnenkrink werden leden van de Twentsche Schriewerskring op 17 december 1958 geïnviteerd ‘in t graute Saal von de Baanhowwsgastrüüme’ in Munster. Jans, ‘sooteseggen de Üpperst von t Haimatwiäks in de Twente’ sprak over een mogelijke en gewenste samenwerking tussen Twente en het Munsterland. Borghuis sprak over zeden en gebruiken in Twente en hield ‘Pröökkes’ en ‘Prooben’ van Twentse dichtkunst. De gehele bijeenkomst werd in de beide streektalen gehouden:

De Unnerschaide túsken Platt giënsiit un düssiit de Päöl sint so klain, dat wii uë se Naoberlandslüü un see us aone Anstraängen buts vöstaot. Daihn see haughöllänsk un wii haugdüütsk küüren, dann göng t nich; up platt gait t. Gait sogaar best güed.” De Münstersche Zeitung noemde deze bijeenkomst “een Pingstwinner zur Weihnachtszeit.”⁸⁷⁴

Een aardig moment in het aflopende verhaal van de ‘Schriewerskring’.

Belangrijker was een van de laatste initiatieven die van de kring uitging. In de zomer van 1958 legde het bestuur contact met J.G. Buyvoets, directeur van de katholieke volkshogeschool het Witte Huis in Borne. Die had te kennen gegeven samenwerking te zoeken. Vooral de waardevolle boekenverzameling van de schrijverskring bleek zijn belangstelling te hebben. Op de vergadering van 20-9-1958 van de kring besloot men die verzameling van Twentse

⁸⁶⁹ Lamm 1959, 3.

⁸⁷⁰ *MeN* 1959, 52.

⁸⁷¹ Ibidem.

⁸⁷² Ibidem.

⁸⁷³ *TLLS* 1957, 43.

⁸⁷⁴ *Münstersche Zeitung* 19-12-1958

boeken, welke destijds door het comité ROO aan de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen was aangeboden en door deze op zijn beurt aan de Twentsche Schrieverskring werd geschonken, een definitief onderdak te bieden in het Witte Huis te Borne. Het lag in de bedoeling dat die instelling de collectie zelfstandig zou aanvullen en uitbreiden. Men verwachtte, in aanmerking genomen de stijgende vraag naar streekboeken en streektaalboeken, dat centralisatie in de toekomst veel nut zou afwerpen. Kwekelingen bijvoorbeeld, maar ook andere geïnteresseerden in streekgeschiedenis, geologie, bouwkunst, literatuur, enzovoorts behoeften dan geen grote afstanden meer af te leggen om de nodige bronnen te kunnen raadplegen. Hier werd de kern gelegd van een openbaar en voor iedereen toegankelijk informatiecentrum voor de streekcultuur. De kern dus voor, wat Buter al in de vroege jaren vijftig noemde, een 'Twente Akademie'. In 1957 had hij daar weer voor gepleit. De zaak leek even actueel te worden toen er vanuit Deventer door Sallandse regionalisten gesproken werd over het stichten van een Oost-Nederlandse akademie, een ONA. Buter zag dit als concurrentie voor de Twentse Beweging en riep zijn streekgenoten op zelf een akademie "umtrent zoiets as de Fryske Akademy te stichten".⁸⁷⁵ Nu was er dus een zogeheten 'Nedersaksische bibliotheek'. Het boekenbezit was in 1958 sinds haar oprichting met vele waardevolle boeken verrijkt, zo merkte het bestuur van de 'Schrieverskring' tijdens een vergadering op.⁸⁷⁶ De bibliotheek wilde zich specialiseren in literaire werken uit het gehele RONOGebied. Er werd een bibliotheekcommissie in het leven geroepen waarin zitting hadden Buyvoets, Vloedveld jr. en Ten Voorde. De Nedersaksische bibliotheek zou uitgroeien tot de eerbiedwaardige Overijsselcollectie die men thans aantreft in het Van Deinse Instituut (zie p. 281).

Van Twentse zijde zijn mij geen pogingen bekend om het interregionale samenwerkingsverband nieuw leven in te blazen, niet wat betreft het *SW* en niet wat betreft de 'Schrieversbond'. Uit het vooraf geschrevene ontstaat de indruk dat de Twentse schrijvers als geheel veel meer wortelden, of vast bleven zitten, in een vettige, negentiende eeuwse plattelandsromantiek. Bij de besten onder hen leverde dat, ondanks dat gegeven, nog leesbaar proza op. Bij een flink aantal leek het beschrijven van boerentafereltjes en toestanden de enige drijfveer te zijn voor hun schriftelijke streektaalgebruik. Het ambitieniveau van het *SW* lag veel hoger dan dat van de Twentse bladen.

De Twentsche Schrieverskring richtte zich meer naar binnen, al hield men nog wel oog voor wat er onmiddellijk over de oostgrens gebeurde. Zo kondigde de 'Schrieverskring' voor oktober-november 1957 een jaarboek aan. Prematuur, naar later bleek. De inspiratie daartoe kwam uit het oosten. Onder andere Buter keek afgunstig naar Bentheim waar men al sinds 1953 een *Jahrbuch* had.⁸⁷⁷ "t Zal 'n book wödden," zo maakte de 'Schrieverskring' bekend, "dat in 't Twents schrèven is en aover Twènte haandelt, oawer 't laand, de leu, de dörpe en steden, de essen en de maoten."⁸⁷⁸ De realisatie van een jaarboek zou nog enige jaren op zich laten wachten. Het initiatief zou bovendien niet komen van de 'Schrieverskring'. Vloedveld liet tijdens de vergadering van 4 april 1959 weten zijn voorzittersplaats wel aan een ander te willen afstaan. Toen op zijn grote verdiensten werd gewezen, liet hij weten: "D'r is ook nog gin haost bi'j". Jan Vredenberg, reeds vice-voorzitter van de 'Bünd van Schrieverskringen', werd bij die gelegenheid benoemd als opvolger van de overleden voorzitter van die bond, Legtenberg.

⁸⁷⁵ TLLS 1957, 43.

⁸⁷⁶ Notitie van de Twentsche Schrieverskring, 9-10-1959 (arch. Buter).

⁸⁷⁷ Het ging hier om het *Jahrbuch des Heimatvereins der Grafschaft Bentheim*.

⁸⁷⁸ TLLS 1957, 57.

Men stelde tijdens die vergadering de RONO onder kritiek. Er werd betreurd dat Twente, Salland en de Achterhoek samen slechts 40 minuten zendtijd per week hadden, terwijl Drenthe en Groningen elk over 50 minuten konden beschikken. De RONO zou zich verder teveel op het folkloristische aspect van het Oosten richten, de ‘schrieverskringleden’ misten hoorspelen en korte verhalen. Jans die zich ondanks alles nog betrokken voelde bij de omroep, riposteerde dat er dan wel bijdragen gestuurd moesten worden.⁸⁷⁹ Uit het bovenstaande krijgt men de indruk, dat, zoals ook al het geval was bij de AVT, de betrokkenen sneller waren met het leveren van kritiek dan met het aandragen van mogelijke oplossingen.

Een initiatief dat wel vruchten droeg kwam van Gigengack. Met de stichting van de katholieke kweekschool te Hengelo in 1955 was de onderwijsopleiding voor de Twentenaren letterlijk dichterbij gekomen. Om de kennis van de geschiedenis, de cultuur en de ‘sproake’ ook in bredere kring te propageren en de kennis ervan te vermeerderen nam Gigengack - met in het achterhoofd de opmerkelijke rol die een hele reeks onderwijzers had gespeeld in het doorgeven van de kennis omtrent het Twents - in het voorjaar van 1959 contact op met de directeur van deze kweekschool, Frater Simplicius, omtrent de mogelijkheid het Oost-Nederlands als facultatief vak op te nemen in de dagopleiding van de derde en vierde jaars studenten.⁸⁸⁰ Het voorstel viel in goede aarde. Gigengack zette samen met Vloedveld een lessencyclus op. Er bleek een werkelijke behoefte aan. Rakers en Entjes bleken bereid de wekelijkse lessen te geven. Rakers zag ze als een grondslag voor het verkrijgen van een goed begrip van de ‘modersproake’ bij de toekomstige onderwijzers en onderwijzeressen. De lessen zouden zo levendig mogelijk moeten zijn. Mensen van de wetenschap met hun taalkaarten zouden een bijdrage kunnen leveren. Ook zouden schrijvers uitgenodigd kunnen worden om voor te dragen uit hun werk. De lessen namen in september 1960 een aanvang en er bleek een grote belangstelling voor te bestaan. Ze werden gecontinueerd tot 1962.⁸⁸¹ Waarom men toen ophield is niet meer te achterhalen.

Het werken ten behoeve van het onderwijs werd in een vergadering van de ‘Schrieverskring’ door Vloedveld verdedigd. Hij las tijdens de vergadering van 8 september 1959 voor over het Fries op de lagere school. Uit de gegevens bleek dat in Friesland in die tijd 45 tweetalige scholen waren. Vloedveld vertelde over het belang van het feit dat men kinderen in hun eigen taal toesprak op school, omdat ze anders in hun ontwikkeling geremd werden en zich, uit angst zich te vergissen, stil hielden waar ze anders, naar de aard van schoolkinderen, spontane verhaaltjes en anekdotes en dergelijke vertelden. Een volkomen logisch en begrijpelijk verhaal. Maar het blééf gek klinken uit de mond van een onderwijzer die zijn eigen leerlingen straf gaf als ze onderling Twents op het schoolplein spraken.

Rakers pleitte, in het verlengde van Vloedvelds betoog, voor het belang van facultatief onderwijs in de Neder-saksische taal en letterkunde ten behoeve van leerlingen van de kweekschool. Gigengack sprak over verschillende oriënterende gesprekken die hij mocht hebben met hoofdonderwijzers aan Twentse plattelandsscholen. Daar kwamen interessante gegevens uit naar voren. Een hoofd van een school verklaarde hem: “We kunnen de kinderen net zo goed Duits als Nederlands leren, zo vreemd staan deze kinderen tegenover de Nederlandse cultuurtaal”.⁸⁸² Gigengack pleitte voor opvang van deze leerlingen in hun eigen taal tijdens het eerste leerjaar.

---

⁸⁷⁹ TC 9-11-1959.

⁸⁸⁰ TP 1974, 127.

⁸⁸¹ TP 1974, 127.

⁸⁸² DvhO 3-4-1959 ook aangehaald in MeN 1959, 78. Wie het schoolhoofd was en uit welke plaats hij kwam stond er niet bij.

In het *DvhO* werden twee ingezonden brieven gewijd aan een bijdrage van Jans in het tijdschrift *TLLS*.⁸⁸³ De auteur van de tweede brief probeerde Jans regionalisme terug te brengen tot ressentiment jegens het Westen en wraakgevoelens.⁸⁸⁴ De architect uit Almelo was er dan de man niet naar om te zwijgen. In een artikel in hetzelfde dagblad dat hem van dit minder fraais beschuldigde legde hij, onder de kop ‘Vergeten gebied’ nog eens uit waarom het in het regionalisme eigenlijk ging. Jans vond het “een treurig feit, dat na jaren strijd voor het regionalisme zelfs ontwikkelde lieden een onjuist oordeel over dit cultuurverschijnsel blijven behouden en verdedigen.”⁸⁸⁵ In een kort daarvoor gehouden lezing voor de volkshogeschool te Bergen (NH) had hij de volgende stellingen gedebiteerd die in het artikel werden aangehaald. 1. Een kosmopoliet is iemand, die de weg weet in de hele wereld, behalve in zijn eigen streek; 2. Een provinciaal is iemand, die alleen thuis is in zijn provincie; 3. De regionalist is geen vreemdeling in de wereld, maar weet, dat hij door het lot verbonden is met zijn streek. De kosmopoliet waande zich wereldwijd maar was het niet. De regionalist waant zich niet wereldwijd, maar de voorwaarden het te zijn, zijn bij hem aanwezig. Jans noemde het een populaire fout het regionalisme te verwarren met provincialisme en al de bekrompenheden van de provinciaal in de schoenen te schuiven van de regionalist. Hij noemde als ideaal van de laatste dat zijn streek een eervolle plaats inneemt, een passende bijdrage levert in ’t geheel der bijdragen, dat tezamen de Vaderlandse cultuur vormt. Ook bleek hij kritiek te hebben op de uitslagen van de jaarlijkse Gerard ter Borghprijs voor Overijsselse beeldende kunstenaars. Die leverde elk jaar weer een ‘pijnlijke verrassing’ op. Ze ging bijna uitsluitend naar de aanhang van de moderne richting in de schilderkunst. Jans hoorde tot de traditionele kunstenaars. Bij de bouw van het Overijsselse provinciehuis waren alle Overijsselse architecten gepasseerd. Jans gaf het de kwalificatie ‘duidelijke blunder’ mee. De Zwolse houding ten opzichte van de ROO werd onder kritiek gesteld. Jans sloot zijn artikel met een meewarige zin af: “Tracht men deze weerstand te verklaren uit wrokgevoelens, dan glimlachen wij daarom en zeggen: Heere, geef wijsheid, het is ter (sic) nodig.”⁸⁸⁶ Dezelfde beschuldigingen, dezelfde weerleggingen.

In 1956 werd de adviesraad RONO geïnstalleerd. Technische moeilijkheden moesten worden overwonnen en personeel diende aangezocht. De start van de speciaal voor het Oosten gerichte programma’s van de nieuwe omroep verliep uitermate ongelukkig. De eerste redacteur van de regionale uitzendingen voor Overijssel en de Achterhoek, Postma uit Enschede, werd in juni 1957 aangesteld. Hij kreeg als taak voor de vrijdagavond een uitzending van één uur te maken. Nog voordat de eerste uitzending de lucht in ging, verongelukte hij in Drenthe. De tweede man op de voordrachtlijst trok zich vlak na zijn benoeming terug. Jan Bresser uit Gendringen was de derde. Hij kreeg de moeilijke taak in weinig tijd een representatief programma te maken voor zo’n heterogeen gebied. Een eigen ruimte in de eigen regio had de redacteur niet; hij kreeg inwoning bij de Groninger studio op het Prinsenhof, onder de Martinoren. Geen ideale situatie. Het eerste regionale radioprogramma voor Overijssel en de Achterhoek werd uitgezonden op vrijdag 13 februari 1959. De commissie die lang had geijverd voor een eigen omroep voor het Oosten hief zich op. De omroep was er en ze zond uit. Of het de uitzendingen waren die de initiatiefnemers voor ogen hadden gestaan was een heel andere vraag. Buter maakte in 1961, na twee jaar uitzendingen, in *TLLS* kort de balans op. Telkens zou er in de regio worden gesproken over het Drentse programma dat zoveel beter

⁸⁸³ Jans 1959, 3-4, *DvhO* 26-3-1959 en 28-3-1959. Beide ingezonden brieven verschenen onder de kop ‘Vergeten gebied?’

⁸⁸⁴ *DvhO* 28-3-1959.

⁸⁸⁵ *DvhO* 31-3-1959.

⁸⁸⁶ Ibidem.

was dat het Twentse. Dat weet Buter aan het feit dat de studio helemaal in Groningen was gesitueerd. Door deze afstand en alle gedoe dat daardoor ontstond, bijvoorbeeld het voortdurend heen en weer reizen, zou men er ook nooit komen. Hoorspelen waren voor Twente nog nooit uitgezonden en sprekers kon men er soms moeilijk, soms helemaal niet toe bewegen om de hele afstand af te leggen. Hij pleitte dan ook voor een aparte steunzender. Hij wenste het Oosten ‘ampat’ van het Noorden. Einde 1961 kreeg de RONO een hulpstudio in de Twentse schouwburg, waar Klaas Jassies de scepter zwaaide.

6.1.2.6 Rumor in casa

Voor de Twentse ‘schrievers’ begon de overgang naar een nieuw decennium met onderlinge stekeligheden. ANNE VAN DER MEIDEN (1929) uit Enschede, trad op 1 januari 1960 als predikant op in het oude stiftskerkje van Weerselo. Hij leidde daarbij een Twentstalige dienst en had speciaal daarvoor twee passages uit de Bijbel, schriftgedeelten uit Prediker en Mattheüs uit de grondtaal vertaald. Dat bleek onverwacht moeilijk te zijn, omdat in het Twents een sacrale taal eenvoudigweg niet bestond. Op zichzelf was dat niet erg, aldus Van der Meiden, want het Hebreeuws van Prediker 3 en het Grieks van Mattheüs 6 zijn ook niet zo geweldig “hoogdravend”.⁸⁸⁷

Het bezwaar was dat de vertaling er voor sommigen wel wat ‘plat’ uitzag. En dat was precies de reden waarom Buursink - die de dienst bijwoonde - Van der Meiden er scherp op aanviel in een artikel in het *DvhO*. Hij was van mening dat de religie te allerdaags benaderd werd - hij noemde dat het ‘banaliseren van het evangelie’ - en dat Van der Meiden uitdrukkingen bezigde die je normaal alleen op straat gebruikte. Buursink wees daarbij op een extra handicap die het Twents met zijn merkwaardige traditie van ‘laag-bij-de-grondse conférences, revues en voordrachten’ te overwinnen had. “Deze uitbuiting van de Twentse taal als ontspanningsobject heeft sterk bijgedragen tot de devaluatie van de hoorwaarden onzer taal. Eerst wanneer we deze barrière doorbroken hebben, kan het waarden van ernstiger taal een begin nemen.”⁸⁸⁸ Toch loonde het moeilijke werk voor Van der Meiden de moeite: “De Twentenaren hoorden op 1 januari voor het eerst het Evangelie in hun moedertaal. Een van hen zei na afloop van de dienst: “‘t Was alsof ik nog nooit uit de bijbel had horen voorlezen’.”⁸⁸⁹

In zijn kandidaatsscriptie van 1960 legde Van der Meiden rekenschap af van het doel, het resultaat en de perspectieven van de bijzondere kerkdiensten in de streektaal waarin hij was voorgegaan. Dat waren er een tiental, waarvan er drie door de RONO waren uitgezonden. Het betrof hier alle bijzondere diensten, twee ‘wijdingdiensten’ - (Oud- en Nieuwjaar) - de overige waren jeugddiensten. Hij noemde dat voorgaan terecht “een experimenteel stuk werk, helaas gedwongen solistisch, zonder een zweem van wat voorvaderen nalieten, opgebouwd naar eigen beste weten en inzichten.”⁸⁹⁰ Het werkstuk was voorzien van vertalingen uit het Oude en het Nieuwe Testament. Hij verdedigde zich tegen criticasters voor zijn niet-sacrale taalgebruik en wees erop dat ook de apostel Paulus destijds om ‘over te komen’ het Koiné-Grieks gebruikte, de gewone omgangstaal van zijn tijd, die ook niet altijd even geschikt was voor schrijftaal. Voor het waarom van streektaalkerkdiensten wees hij op het feit dat voor veel Tukkers in zijn tijd het Twents omgangstaal, volledige taal was. En niet een dialect. En hij vroeg zich dan ook af of de communicatie van het evangelie niet ook via deze omgangstaal diende te geschieden. Het Nederlands noemde hij weliswaar een voortreffelijk communica-

⁸⁸⁷ Van der Meiden 1960a, 87.

⁸⁸⁸ Buursink 1957, 117 Het artikel van Buursink is gememoreerd in Van der Meiden 1960, 87.

⁸⁸⁹ Van der Meiden 1960a, 87.

⁸⁹⁰ Van der Meiden 1960b, 1.

tiemiddel dat tot in alle uithoeken van Twente uitstekend onderwezen was en door een ieder verstaan werd, maar hij stelde met nadruk dat het voor velen geen volledig communicatiemiddel was. Nederlands en het ervaren ‘van buiten af’ waren hier synoniem. Ze lagen voor de Twent psychologisch in hetzelfde ervaringsvlak. Voor vele streekgenoten, vooral voor de oudere generaties, vielen Nederlands, deftigheid en plechtigheid samen. Er waren zeer belangrijke aspecten van de communicatie waaraan het Nederlands niet te pas kwam. Wanneer de Twentenaar met zichzelf en met de mede Twentenaar sprak, gebeurde dat in het Twents. “In het ‘innermenschliche’ en intermenselijke verkeer speelt het Nederlands geen of een secundaire rol. Daarom blijft er in het hart van de Tukker altijd een ‘opstandige provincie’ over, die weigert zich uit te leveren.”⁸⁹¹

Heeroma schreef na lezing Van der Meiden een brief met de kritische vraag of kerkdiensten in het Twents nodig waren en of ze mogelijk waren. Hij merkte op: “Bij het kerktwents gaat het er om het in de Bijbel gesprokene door te laten spreken tot hoorders van wie men kan vooronderstellen dat zij in de eerste plaats in het Twents bestaan”.⁸⁹² De tweetalige mens zou het volgens Heeroma waar moeten maken dat het Kerk-Nederlands hem in de weg stond. Van der Meiden bestreed vele jaren later de visie van Heeroma dat streektaalgebruikers het kerknederlands in de weg zat en de onderliggende suggestie dat het om een of-of situatie zou gaan: ofwel Nederlands, ofwel Twents. Het ging hem om de additionele functie van het Twents in de verkondiging.⁸⁹³ Van der Meiden had overigens in zijn werkstuk al aangegeven dat het wat hem betrof met de streektaalkerkdiensten kon blijven bij één of twee maal per jaar.⁸⁹⁴ Een - zoals men dat van Twentenaren gewoon was - voorzichtig begin.

Van der Meiden was, door de grenzen van het schriftelijk en mondeling streektaalverkeer te verleggen, uitdrukkelijk vernieuwend bezig voor het Twents. Buursink was dat op zijn manier ook. Maar juist hij kwam met felle kritiek. Uiteraard was dat zijn goed recht. Maar de toon daarvan leek onnodig scherp. Werd hier het terrein van pure literaire kritiek niet verlaten? Diende Buursinks kritiek een ander, nog niet goed zichtbaar doel? Het incidentje bleek een voorbode te zijn van méér.

In 1960 nam Gigengack het initiatief schrijvers te belonen voor hun inzet voor de ‘modersproake’ in het lustrumjaar van *TLLS*. Hij kocht een achttal medailles met aan de voorzijde de inscriptie: ‘Um verdeensten vuur de Twentse sproake’ en aan de achterzijde jaartal, ‘Tiedschrift Twënteland’ en vermelding van de persoon aan wie het kleinoord zou worden toegekend. De eerste zou worden gegeven aan Vloedveld Sr. Een medaille in zilver was voor Legtenberg (postuum toegekend). Brons was er voor Lamm, Buursink, Borghuis, Jassies, Jans en Kolenbrander. Gigengack schreef Buter d.d. 19 januari dat hij voornemens was het aantal medailles uit te breiden tot twintig. Er kwamen twaalf koperen bij. Jaarlijks wilde hij een medaille in zilver, een in brons en een in koper laten uitreiken. De bezitters van zilver zouden elk jaar uit brons een kandidaat voor een zilveren moeten aanwijzen, vervolgens brons onder koper een bronzen en tenslotte koper onder de niet-medaillebezitters een koperen. Op die manier zou talent mede gestimuleerd worden. Buursink zond zijn medaille terug, wegens formele bezwaren. “Dit was”, schreef Gigengack later, “het tweede contact met hem in vijf jaar taalbeweging.”⁸⁹⁵ Het beeld van de Einzelgänger is door meerdere personen op Buursink van toepassing verklaard.⁸⁹⁶

⁸⁹¹ Ibidem, 14.

⁸⁹² Brief Heeroma aan Van der Meiden, 17-9-1963 (arch. Van der Meiden).

⁸⁹³ Van der Meiden 1990, 15.

⁸⁹⁴ Van der Meiden 1960b, 16.

⁸⁹⁵ Brief Gigengack aan Entjes, 29-1-1975 gepubliceerd in Entjes 1975a, 168.

⁸⁹⁶ Paul Abels noemde hem ‘een individualist’, een ‘eagenwies prewwel’ 1995, 21.

Het mag tragisch genoemd worden voor de vernieuwingsbeweging in het streektaalregionalisme dat juist binnen het kleine groepje dat serieus bezig was het Twents op te stoten in de vaart der volkeren er een soort literaire rel uitbrak waardoor de sfeer grondig werd bedorven. Gigengack was een van degenen die erop uit waren het streektaalgebruik nu echt te vernieuwen. Die vaste wil had te maken met een voor hem pijnlijk incident. Het was hem ter ore gekomen dat Heeroma, na lezing van zijn gedicht ‘Wat dös?’ in *TLLS* in een onbedaarlijke lachbui was uitgebarsten.⁸⁹⁷ Het gedicht ging over een boerenzoon die het door een verleidster zeer moeilijk kreeg met zijn diep gevoelde priesterroeping. Een gedicht waarin autobiografische elementen niet ontbraken. De jonge schrijver voelde zich op zijn ziel getrapt.⁸⁹⁸ Of dit incident werkelijk heeft plaatsgevonden werd later ernstig door Entjes betwijfeld, maar in de voorstelling van Gigengack was het een feit en hij voelde zich er door gegriefd én uitgedaagd om in zijn werk nu écht vernieuwend bezig te zijn.⁸⁹⁹ Het resultaat was een korte roman, *De boetenste duusternis*, geheel in het Twents geschreven. Hij wilde hiermee een poging wagen de streektaalliteratuur bij de tijd te brengen. Stedelijk denken kon volgens hem de Twentse ‘schrieveriej’ verlossen uit het isolement waar ze in zat. “Nen schriever van een boek in ’t Twents, den ’t boerendeanken as maotstaf hef enömmen, veendt bie de jonge generaosie in de steden gin klankbröd” schreef hij in *TLLS*. En: “Kuieraovende en spinvisieten zint oet de tied”.⁹⁰⁰ Hij had daarmee ongetwijfeld het gelijk aan zijn zijde, maar waarom, zo kon men zich afvragen, plaatste hij dan zelf telkens afbeeldingen uit ‘annekebesmoorstied’ (de tijd van onze voorouders) op de voorkaft van zijn maandblad? Dat was immers de blikvanger. De Twentse literatuur kwam volgens Gigengack wel tegemoet aan het heimwee van de ouderen, maar niet aan het ‘Fernweh’ van de jongere, gestudeerde generatie. Die vroeg om ruimte en uitzicht. Stedelijk denken noemde Gigengack voorwaarde voor de verlossing uit het isolement en het doorbreken van het kleine kringetje. Het verschijnen van *De boetenste duusternis* zorgde voor grote deining!

Was het tien jaar later tot voltooiing gekomen dan had waarschijnlijk, na de boeken van Gerard van het Reve, Jan Wolkers en streekgenoot Jan Cremer niemand er aanstoot aan genomen. Maar het was 1961. En er werd - in het toen overpreutse Nederland - geschreven over een jongen die twee vrouwen zwanger had gemaakt, er werd in een taal die nu werkelijk niemand meer aanstootgevend zou kunnen noemen, gewag gemaakt van een homofiele ober. Maar, zoals geschreven, het was 1961. De golven gingen hoog.

In *TLLS* was de toon overwegend positief. Dat was te verwachten in Gigengacks eigen blad. De recensent, die zich verschool achter de initialen R.v.L., noemde het boek: “een merkwaardig frisse poging om onze streektaal te gebruiken op een manier die nieuw mag worden genoemd.”⁹⁰¹ Goedgezind was ook de opvolger van *TLLS*, de *Twentse Post* (*TP*). Herman Meyling schreef: “Wat mij , toen ik dit beukske (Boetenste Duusternis) las: Ik dach an ’n paar groten oet de Nederlandse literatuur.” Maar in Meylings recensie klonk toch kritiek door op de voor sommigen te openhartige wijze waarop Gigengack omging met min of meer seksueel geladen thema’s. “Jongeren hebt oaver ’t algemeen de gewoonte gin blad veur d’n moend te nemmen en ook ’n blad vot te loaten woa better ’n viegenblad past har.”⁹⁰²

Gigengack had een recensie-exemplaar doen toekomen aan de hoofdredacteur van de *TC*, Bernard Plegt, die uitstekend op de hoogte was met de Twentse streektaalbeweging, want hij was ook lid van de Twentsche Schrieverskring. Plegt liet de bespreking echter over aan Jan

⁸⁹⁷ ‘Wat dös?’ in *TLLS* 1956, 74.

⁸⁹⁸ Gigengack 1974, 217.

⁸⁹⁹ Entjes 1974, 164.

⁹⁰⁰ *TLLS* 1961, 9.

⁹⁰¹ Ibidem, 88. Welke persoon zich achter die initialen verschool is mij niet bekend.

⁹⁰² *TP* 1962, 22.

Oude Bruning die *De boetenste duusternis* de grond in boorde. “Als de vernieuwing van de Twentse ‘schrieveriej’ moet bestaan in dit soort ‘litteratuur’, in dit quasi flink en openhartig willen zijn in zaken, waarover het vroeger niet oorbaar werd geacht te schrijven, dan kan die vernieuwing beter achterwege blijven.”⁹⁰³ Oude Bruning bleek niet op de hoogte van de Twentse literatuur en wist niet wat de literaire regionalisten in die tijd bewoog. Hij had met zijn opdracht in de maag gezeten en was blind gevaren op het kompas van Buursink die aanvankelijk ontkende met Oude Bruning een soort voorbespreking te hebben gehad. Later moest hij toegeven dat dat wel degelijk het geval was geweest.⁹⁰⁴ Buursink zelf stampte voor de RONO met weinig verfijnde taal Gigengacks werk de grond in. Hij schuwde woorden als ‘pornograaf’ en ‘zedenvervuiler’ niet. Er ontspon zich een felle woordenstrijd waarbij Gerard Vloedveld in heftige aanvaring kwam met Buursink. Waar het in wezen in deze hele rel om ging was of de streektaalliteratuur individualiserend kunstenaarschap aankon en -durfde. Of het geoorloofd werd geacht een zekere groepsideologie te doorbreken, Gigengack verwoordde dat, veel later in een brief, aldus: “ik vraag bescherming voor de opvatting, dat distantie van de groepsideologie - ten gunste van wat ik vroeger noemde stedelijk denken, dat is een bedekte term voor pluriform denken - de allerlaatste kans is voor de streektaal om werkelijk taalinstrument te zijn en drager van de menselijke gedachte”.⁹⁰⁵

De ‘rel’ was ook een botsing van tegenovergestelde karakters. Gigengack noemde Buursink een ‘formalist’, iemand die angstvallig hechtte aan vormen en voorbij ging aan betekenissen. Van spontaniteit of ongedwongen meedoen, had hij bij Buursink nooit iets kunnen merken. Toen Gigengack de Enschedese schrijver bezocht, in 1958 ter gelegenheid van diens vijftigste verjaardag, “wist (hij) hem te bewegen een levensteken te geven aan de lezers van Twenteland”.⁹⁰⁶ Buursink stond toen twee gedichtjes af en een levensbeschrijving. Enthousiast klonk dat allemaal niet. Gigengack voelde zich door de aard en de heftigheid van de kritiek in zijn (financieel-maatschappelijk) bestaan bedreigd. Hij trok zijn conclusie en nam afscheid van het Twents in tijdschrift en boek. Blijkbaar had hij de kritiek voorvoeld, want samen met Vloedveld Sr. had hij zijn voorzorgsmaatregelen getroffen. Die bestonden in een overgaan van het blad *TLLS* in een nieuw blad *Twentse Post, maandblad voor cultuur en geschiedenis, beeldende kunst, streektaal, naam- en volkskunde* nog steeds onder Gigengacks leiding, maar geheel anders van opzet en met beduidend minder aandacht voor de streektaal. Gigengack noemde de gemaakte afspraken later, in een brief aan Entjes, een ‘brandverzekering’.⁹⁰⁷ Bij Buursink zat de kritiek diep, want vijftien jaar na dato en na alles wat in de Nederlandse literatuur verschenen was, blééf hij bij zijn standpunt, dat bepaald niet welwillend werd verwoord: “Hij moet niet voor een Twentse Van het Reve of hoe die zedenvervuilers verder mogen heten, willen spelen.” Verder merkte hij, vernietigend voor Gigengack op: “Onder literatuurvernieuwing van het dialect is toch, dunkt me, heel wat anders te verstaan dan het brengen van would-be modern rioolproza in het Twents”.⁹⁰⁸ Ook Oude Bruning bleek, jaren later, nog achter zijn scherpe oordeel te staan.⁹⁰⁹

Na de rel om Gigengacks novelle en zijn afscheid van het Twents in boek en geschrift en het overgaan van *TLLS*, viel niet alleen een der talentvolste Twentse schrijvers weg, maar tevens de belangrijkste periodiek waarin andere schrijvers hun werk konden publiceren. De

⁹⁰³ TC 27-10-1961.

⁹⁰⁴ Brief Gigengack aan Entjes, in Entjes 1975a, 172.

⁹⁰⁵ Brief Gigengack aan Entjes van het ‘begin van 1976’, niet nader gedateerd, Entjes 1976, 148.

⁹⁰⁶ Brief Gigengack aan Entjes, 29-1-1976, in Entjes 1975a, 168.

⁹⁰⁷ Ibidem, 164.

⁹⁰⁸ TC 4-11-1975 Aanhaling van wat in een RONO-programma is gezegd.

⁹⁰⁹ Peterink 1981a 10.

sfeer onder de meest belovende auteurs - denk ook aan Van der Meiden - was grondig verpest en aan de oprechtheid van Buursinks kritiek kon bij dat alles ook nog eens getwijfeld worden. Hij had enkelen in vage bewoordingen laten weten dat er zoiets als een Twentse Muiderkring werd voorbereid en dat er bovendien een ‘blad op niveau’ zou komen. Ook liet hij weten dat de Duitse consul in Enschede zinspeelde op de oprichting van een tijdschrift voor Twente en het aangrenzende Duitsland. Hij vroeg Gigengack toen een proefnummer van *TLLS* aan de Duitse consul te sturen waarin een kritische beschouwing van Buursink was opgenomen. Gigengacks vermoeden dat Buursink in het leveren van kritische beschouwingen op het werk van anderen een middel zag de aandacht op zijn eigen capaciteiten te vestigen, heeft meer dan de schijn van waarheid. Deze indruk wordt nog eens extra bevestigd door de overbodige en niet ter zake doende opmerkingen, indiscreties, toespelingen en vernederingen betreffende andere auteurs die in die recensies vervat waren. De onnodig scherpe bewoordingen, bijvoorbeeld ten aanzien van Toon Borghuis (zie p. 234), bevestigen dit.

6.1.2.7 Aflopend tij

Gigengack was, als schrijver, voor de Twentse literatuur definitief verloren, zo leek het. Niet lang na de rel kreeg het Twentse streektaalregionalisme een nieuwe klap. ‘Haghoes meester’ Vloedbeld overleed in 1961. Met hem verliet het heilig vuur de Twentsche Schrieverskring. Het was, zo schetste Vloedbeld jr. later, alsof de eik was geveld waaronder de andere schrijvers samenkwamen om te schuilen. Nu de eik verdwenen was, was er geen reden meer om samen te komen. En sommigen “zint de heele schrieveri’j in de mooderspraoke vergetten”.⁹¹⁰

Toch was er meer aan de hand. Vredenberg, vice-voorzitter, beklagde zich erover dat na vijf jaar ‘Schrieverskring’ - in 1960 - het enthousiasme en het aanvankelijke optimisme was verdwenen: “t is rechtervoort stille in de schrieveriej, naa stille, benöwd stille”.⁹¹¹ Hij riep de Kring op om meer samen te werken met andere streektaalkringen. Op zijn oproep liet de Twentsche Schrieverskring weten een bijeenkomst te organiseren in september van datzelfde jaar. Maar ondanks dat, de zaak liep af. Een jongere ‘platschriever’ noemde de werkzaamheid “gezapig-sassisch”.⁹¹²

De voorbereiding van een Twents woordenboek, waarvoor Vloedbeld en Gigengack woorden en gezegdes verzameld hadden, kwam stil te liggen. Vloedbeld had daarvoor, toen hij er nog toe in staat was, korte schetsen gemaakt om het verschillend gebruik van een aantal Twentse werkwoorden toe te lichten. Telkens zouden stukken van het werk worden gepubliceerd in de *TP*. Het kwam niet verder dan drie afleveringen. Op 27 januari 1962 kwamen de schrijvers na lange tijd weer bijeen. Er werd een nieuwe voorzitter gekozen. Dat werd Jan Vredenberg, onderwijzer in Haaksbergen. De keuze voor hem was nog in overleg met de oude voorzitter gemaakt. Gerard Vloedbeld pleitte voor meer bijeenkomsten, activiteiten omtrent “oonze bookeri’j in ’t Witte Hoes, waor nog neet völschot in zit” en een cursus Twents, zoals Rakers die gaf. Hij vroeg zich af of zoiets niet wat voor de leden van zijn kring was die vermoeidheidsverschijnselen begon te vertonen. Het werk van de ‘kmissie veur de schriefwieze’ stagneerde. Deze commissie was in 1960 tot stand gekomen, maar nog niet één maal bij elkaar geweest. Ook financieel liep het allemaal niet vlekkeloos. Het innen van de contributie ging, als vanouds, zeer moeizaam. In een niet gedateerde uitnodiging voor een serie lezingen door Rakers te houden in het Bussemakershoes te Borne, werden de leden uitgenodigd hun contributie over 1962 te betalen. De uitnodiging sloot af met: “De meeste schrievers hebt ook

⁹¹⁰ Brief G. Vloedbeld aan Gigengack, niet gedateerd in Entjes 1975a, 176.

⁹¹¹ *TLLS* 1960, 51.

⁹¹² Van der Meiden 1960b, 2.

aower 1960 en '61 niks betaald.”⁹¹³ De secretaris, Gerard Vloedveld, bepleitte verder een actievere rol in het oostelijk programma van de RONO en meer samenwerking met schrijvers van andere kringen. Hij beval Rakers idee voor een ‘Dag van de Moderspraake’ aan. Tenslotte vroeg hij zich af of een samenwerking met het *Jaarboek Twente* (zie p. 228) niet een begin kon zijn voor een nieuwe Algemene Vereniging Twente. Maar het haalde allemaal niet veel uit. Het tij was duidelijk aan het verlopen. In een brief van 13 oktober 1963 schreef de secretaris aan de leden van de kring:

’t Is neudig dat wi’j nog ees ’n moal praot aower ’t heele bestaon van oonzen Schrieverskring. Zoo as ’t de leste tied geet, leu, geet ’t neet goed. Der wodt niks daon. A’j ’t mie’j vraogt wil ik ow wal zeggen, dat de aardigheid der heelemaol bi’j mi’j of gaon is [...] Er werd volgens de briefschrijver te veel afgesproken waarover men later niets meer vernam.: “wi’j gaot oet mekaa en loat ’t bi’j ’t besloet, dat dan oop pampier wal heel greuts lik, mer in feite niks um de hakken hef.” “Nao miene mening mut ’t non zoo gebeuren, dat oonze kring in de eerste plaats wat dut (onderlienen). Leewst wat, dat in de pers komp en de leu in Twente ansprek, zaken waor tenminste ’n paa honderd leu van opkiekt. Dan kriege wi’j ’n veurken dat wieder um zik hen griepen kan.”⁹¹⁴

Vloedveld kwam vervolgens met een heel stel aanbevelingen. Hij wilde jaarlijks een ‘Dag van de Moderspraake’ houden, met Drenten, Sallanders, Achterhoekers en zo mogelijk ook schrijvers van over de grens. Er moest meer werk worden gemaakt van de ‘Beukeri’j’. Duzenden mensen moesten lijsten toegestuurd krijgen met daarop Twentepublicaties, al dan niet in de streektaal. Zo zou men de vraag naar dat soort boeken en dus ook de productie ervan kunnen stimuleren. Vloedveld stelde voor een woordenboek te maken aan de hand van de woordenlijsten die zijn overleden vader en Gigengack hadden vervaardigd. Ze zouden gecombineerd moeten worden met de woordenlijsten van Schönfeld Wichers en de Vriezenveense woordenlijsten waarmee Entjes en Herman Jansen bezig waren. De *Twentse Post*, of het *Jaarboek Twente*, dat Vloedveld voorlopig als een overkoepeling van de voornaamste Twente verenigingen zag, zou dan voor de uitgave van dit woordenboek zorg moeten dragen. Het haalde allemaal niet veel uit. Wat Entjes in het algemeen opmerkte: “regionalistische bewegingen zijn weggeëbd met veel onderling gekrakeel zonder er in te slagen constructieve bijdragen te leveren tot het regionale culturele leven” behoeft voor het einde van de ‘Twentse Schrieverskring’ de aanvulling dat een flinke dosis lamtheid eveneens een voornaam rol speelde.⁹¹⁵

De Twentse beweging kreeg meer persoonlijke verliezen te verwerken in deze jaren. Na een lang en zwaar ziekbed overleed ‘Zövenhoezen Jaan’, de Fleringse ‘platschriever’ Kuiper. In 1962 volgde de populaire Johanna van Buren, die tot in de jaren vijftig regelmatig optrad en was uitgegroeid tot een soort ‘grand-old-lady’ van de Sallands-Twentse literatuur. In het jaar voor haar verscheiden was nog besloten tot herdruk van haar beste gedichten. In de decennia die volgden werd duidelijk hoe geliefd zij en haar ‘leedties’ waren. Er volgden nieuwe uitgaven uit haar gedichten en herdrukken, ze kreeg een standbeeld in Hellendoorn en op de dag waarop ze honderd zou zijn geworden zag een dikke verzamelband met meer dan duizend ‘leedties’ het licht.⁹¹⁶ Nóg een sterfgeval verbijsterde de Twentse beweging. In februari, tijdens de strenge winter van 1963, overleed de felste Twentse regionalist, Jans, achter zijn tekenafel. Hij had juist een bespreking achter de rug betreffende de restauratie van de watermolen te Borculo. Ondanks zijn - bijna - zeventig jaren was hij nog volop actief. De avond

⁹¹³ Brief Vloedveld jr. aan de leden van de Twentse Schrieverskring, 14-1-1962 (arch. VDI).

⁹¹⁴ Brief Vloedveld jr. aan de leden van de Twentse Schrieverskring, 13-10-1963 (arch. Buter).

⁹¹⁵ Entjes 1975b, 8.

⁹¹⁶ *Verzamelde Gedichten. Johanna F. van Buren. Verzorgd en van een verklarende woordenlijst voorzien door Prof. Dr. H. Entjes.* Enschede 1981: Van der Loeff i.s.m. de Stichting Johanna van Buren te Hellendoorn.

voor zijn plotselinge overlijden had hij nog met een groep jongeren in Haaksbergen gesproken over zijn regionalistische idealen. De gelederen van de strijders voor het regionaal-eigene werden uitgedund. De ‘Schrieverskring’ kwakkelde naar zijn roemloze einde. Het was gedaan met het heilig vuur. In hetzelfde jaar verliet Klaas Jassies Enschede als schouwburgdirecteur om dezelfde functie te aanvaarden in Deventer. Voorlopig ging zijn aandacht uit naar andere zaken. Twee jaar later, op 21 september 1965, op overleed Arnold Rakers, de grote aanjager van het streektaalreveil van de jaren vijftig, kort na zijn 62^e verjaardag. Vrienden en collega’s hadden reeds onopvallend gesprekken met hem gevoerd, om voor zijn 65^e verjaardag, die immers niet zó ver meer verwijderd was, werk van zijn hand uit te geven.⁹¹⁷ Allereerst werd gedacht aan zijn dialectatlas van de Grafschaft Bentheim en de aansluitende Nederlandse en Duitse gebieden. Het kwam er niet meer van (zie echter p. 80).

6.2 STREEKTAAL

6.2.1 Primaire literatuur: Bezoen - Vloedbeeld - Buursink

De AVT had in 1948 in haar statuten onder artikel 3 gesteld: “de bevordering van de kennis van het Twentse dialect” en als middel genoemd het installeren van een commissie om de spelling van het Twents te regelen. Er is wel eens gepropageerd het Twents in de lagere klassen van de lagere scholen in te voeren waar dat nodig was, om kinderen in hun thuistaal op te vangen, maar de AVT heeft dit nooit tot beleid verheven.⁹¹⁸ Dat alles geheel passend in de gematigde lijn van het Twentse regionalisme. De zeer in het oog lopende Friese taalstrijd, vaak als *pars pro toto* gezien van het gehele Friese regionalisme of nationalisme, vond in het Twentse ijveren voor de ‘modersproake’ - door weinigen - wel een heel zwakke afspiegeling. Men zou de bevolking ook absoluut niet meegekregen hebben, diep doordrongen als die was (gemaakt) van de minderwaardigheid van de eigen omgangstaal. “Zo a’w hier sprekt, dat is ’n verbastert Duuts”, had eens een timmerman Bezoen in zijn jongensjaren voorgehouden.⁹¹⁹ Bezoen legde in *Taal en volk van Twente* uit dat het Twents een van de Saksische dialecten was die uit een algemeen-Saksische taal was ontstaan, die ouder dan het algemeen Nederlands of Duits aan de vorming van beiden heeft bijgedragen. Bezoen noemde het Saksisch dan ook gelijkwaardig aan het Nederlands en Duits. In de twintigste eeuw nu vertoonden de dialecten steeds meer de neiging zich tot een klankvariant van het Nederlands te ontwikkelen. De sociaal hogere groepen zouden zich van de volkstaal afkeren. In Twente was dat zo. Bezoen stelde het zo: er was zich “een superklasse van Saksische Nederlanders aan het vormen [...] die vreemdelingen zijn in hun eigen streek.”⁹²⁰ Een van de doelen van het taalregionalisme was om het dialect te cultiveren tot cultuurdialect. Het schriftelijk gebruik ervan was er een middel toe.

Vloedbeeld was welbewust bezig het Twents tot de randen van zijn mogelijkheden te verkennen. Naast heel veel oorspronkelijk werk vertaalde hij fragmenten uit de wereldliteratuur, om zo al vertalende en hertalende te bouwen aan een beschaafde Twentse schrijftaal. Om die reden heb ik hem eerder ‘de eerste bewuste bouwer aan de taal’ genoemd.⁹²¹ Maar inderdaad, de zinsnede de ‘randen van zijn mogelijkheden’ is hier ook op Vloedbeeld zélf van toepassing. Hij, geboren in een buurtschap bij Almelo in 1884, stond - en we zeggen dat met alle respect

⁹¹⁷ Entjes 1965, 121

⁹¹⁸ Lezing ‘Twents en Nederlands’ op de algemene vergadering van de AVT van mei 1954.

⁹¹⁹ Bezoen 1948, 9.

⁹²⁰ Ibidem, 15.

⁹²¹ Löwik 1989, 35.

voor zijn enorme werkkraft en eruditie - met één been in de negentiende eeuw. Zelf de middelbare leeftijd gepasseerd kon hij voor de aankomende generaties geen identificatiemodel meer vervullen. Hij hoorde nog volop tot de romantische school met zijn spinvisites, 'klootscheetwedstriedn', 'gesjichtn oet annekebesmoorstied' (verhalen uit de tijd van onze voorouders). De thematiek was uitermate rückwärtsgewandt. Dat gold ook voor de geroemde, eigenwijze, Legtenberg die in 1958 stierf. In zijn nalatenschap - nu bij familie - bevinden zich nog stapels manuscripten van zijn taalstudies en zoals Vloedveld Sr. schreef: "völle gedichten, dee vuur 'n groot deel hoog oet gaot baowen de riemsels van Twentse "verzenlijmers". Ze wachtten, zo schreef hij "oop nen Twentsen maecenas den het risico van de oetgave oop zik nemp."⁹²² Die mecenas heeft zich tot op heden, 2002, niet gemeld.

Vloedveld vervaardigde tevens een streektaalversie van het Twentse volkslied van Van Deinese. In die jaren schreef hij ook een verhaal speciaal voor kinderen, want voor hen was er niet veel in het Twents. Het werd gepubliceerd in *TLLS*.⁹²³ Ook Borghuis schreef in dat nummer een verhaal voor de jeugd.⁹²⁴

Een in zijn uiterlijke vorm zeer opvallend werk kwam in 1956 van de hand van Buursink. Het was *Het Boek van de Lonneker Landbouw*, een boek dat ter gelegenheid van het 60-jarig jubileum van de Coöperatieve Landbouwersbank en Melkinrichting aldaar had moeten verschijnen. Door telkens nieuwe vondsten kwam het vijf jaar later uit dan gepland was.

Het was geen doodgewoon jubileumboek, geen gewone roman, geen dichtbundel en geen historische studie, maar van al die facetten wát. Het was een historisch-volkskundig volkomen verantwoorde, maar heel persoonlijke en dichterlijke ode aan het pionierswerk van boeren en fabrikanten die de Lonneker Landbouwcoöperaties toonaangevend in den lande hebben gemaakt,

aldus Buter.⁹²⁵ Het werk bevatte een roman waarvan de dialogen in het Twents gesteld waren. Vloedveld oordeelde over Buursink in zijn *Schriewers in de Twentsche spraak* (zie p. 215): "van alle Twentse auteurs is Buursink wa 't meest 'literair'; hee is oonzen besten prozaschriewer."⁹²⁶ In 1957 publiceerde hij zijn befaamde 'Experimenteren met de Mooderspraak' in het *JBO*. Hiervoor gold hetzelfde: voor het Twents waren deze vertalingen een noviteit. Hij wilde er mee aantonen dat het Twents verheven kon worden uit de sfeer van moppentrommel en derderangs conferences. Het was een uiterst belangwekkende poging om het Twents voort te stuwten op weg naar volwassenheid. "Wanneer een taal bij machte is uit te drukken wat in een andere taal gezegd is, dan eerst heeft zij bewezen niet alleen maar een volkstaal te zijn, maar de potentie van een cultuurtaal in zich te dragen."⁹²⁷

De experimenten boden vertaalde fragmenten uit de Bijbel, Nietzsche en Shakespeare. Heeroma was er enthousiast over. Het inspireerde hem het 'experiment van de streektaalschrijverij' in het algemeen aan de orde te stellen.⁹²⁸ De incomplete cultuurtalen die de streektaalen van Oost-Nederland en Noordwest-Duitsland waren, konden niet langer steunen op de gesloten kring van stad of dorp of gehucht. Ze moesten nu hun basis vinden in een welbewuste streektaalcultuur als tegenkracht tegen het oprukken van de algemene cultuurtalen aan beide zijden van de grens, in "een geschoold en genuanceerd taalgevoel, in een naar compleetheid strevende streekcultuurtaal." Heeroma had het over een "dubbelzijdig experiment".

⁹²² Vloedveld 1960, 129.

⁹²³ Ibidem, 105.

⁹²⁴ Ibidem, 109.

⁹²⁵ *TUB* 11-12-1993.

⁹²⁶ Vloedveld 1958, 15.

⁹²⁷ Buursink 1957, 119.

⁹²⁸ *SW* 1957, 1-5.

Aan de ene zijde noemde hij het een “scheppend imiteren”, een proberen of men alle stilistische nuances van een Nederlandse of Duitse literaire taal in de streektaal kan opvangen. Als dat zou lukken, aldus Heeroma, “dan mag men zeggen, dat de streektaal tot een complete literaire taal is geworden.” En de andere zijde was de creatie, het zuiver scheppende experiment, waartoe alleen de oorspronkelijke dichter in staat was, die gedreven wordt door de innerlijke noodzaak van zijn scheppende persoonlijkheid. Heeroma kenschetste dit als een experiment met de taal en met de ziel. De oorspronkelijke dichter is enerzijds geestelijk gebonden aan de traditie van zijn gewest, maar anderzijds ook een artiest die leeft in zijn eigen tijd.⁹²⁹ Wat de nieuw te scheppen poëzie aanging waren de Twentse schrijvers veel voorzichtiger in het volgen van nieuwe denkbeelden en opvattingen.

6.2.1.2 Overige schrijvers: Borghuis - Budde - Klaassen - Lamm - Van der Meiden - Meuris - Schönfeld Wichers (Belcampo)

Ondanks alles groeide het aantal ‘platschrievers’. Diegenen onder hen die tot een zelfstandige uitgave kwamen, bijvoorbeeld een boek of bundel en zij die zeer dikwijls in ’t plat schreven, bijvoorbeeld degenen die een eigen rubriek in een krant of tijdschrift hadden, staan hieronder in alfabetische volgorde.

GERHARDUS ANTONIUS (TOON) BORGHUIS (1890-1971) geboortig uit Oldenzaal was een veelzijdig man. Hij was twee jaar onderwijzer in Denekamp en daarna, van 1911 tot 1953 in zijn geboortestad. Van 1914 tot 1955 was hij koördirigent van de St. Plechelmusbasiliek. Onder zijn leiding werd het Plechelmus jongenskoor famous. Aan het tot stand komen van de zogenaamde ‘boeskoolrevues’ had hij een groot aandeel.⁹³⁰ Hij stond aan de wieg van de wederopbloei van het midwinterhoornblazen, was redacteur van *TLLS* en hij dichtte, al was het dan, zoals een kenner later opmerkte “heel weinig waar hij zich als dichter mee presenteerde”.⁹³¹

De horlogemakerszoon, juwelier en antiquair THEODORUS CORNELIS BUDDE (1889-1959) uit Ootmarsum leverde vooral folklorebeschrijvingen. In 1959 kwam een bundel *Ne gapse vol* van hem uit.

Hendrik Klaassen die we voor de oorlog al tegen kwamen was een schrijver die gewoon op de oude paden doorging en zich van enige verandering in de tijd niets aantrok. Hij bleef gewoon steeds meer uit de tijd rakende boerentaferelen schetsen. In 1956 publiceerde de *TC* zijn feuilleton ‘Hutten-toone zoch zich ne broed’, dat later (1964) door Gigengack werd uitgegeven in diens Twenteland-serie. Hij bleef verder schrijven in de *Twentsche Almanak* en ook in vele andere periodieken verschenen zijn schetsen en verhalen.

AREND JOHANNES UBALDUS LAMM (1908-1965) uit Hengelo was een gewetensvol dichter. Zijn gedichten, gepubliceerd in media als *’t Swieniegeltje*, *Moderspråke en Nåberschup*, de *Twentsche Courant* en in later jaren in het *Jaarboek Twente* waren veelal in de Vosbergenspelling geschreven. In 1959 publiceerde hij in *De Mars* een humoristisch/ kritisch artikel, ‘Schoefkoarbraandn’ waarin hij de redactie ervan langs gaf omdat er maar zo mondjesmaat ruimte aan de streektaal geboden werd. Zijn roman *Geiken* kwam uit als vervolgverhaal in 1955 in de *TC*. In *Algerak* dat in 1959 in samenwerking met Rakers het licht zag werden een aantal tot dan toe gepubliceerde gedichten gebundeld. Lamm hoorde zeker tot de talentvolste Twentse dichters. Hij bezong oude en nieuwe thema’s met een herkenbaar, eigen geluid. Soms waarschuwde hij in zijn werk tegen gevaarlijke politieke ontwikkelingen en leverde hij

⁹²⁹ Heeroma 1957, 4.

⁹³⁰ Revues genoemd naar de boeskoolstad: Oldenzaal.

⁹³¹ Entjes 1990, 83.

maatschappijkritiek, bijvoorbeeld op de geldverslindende wapenwedloop.⁹³² Ook in de vorm schuwde hij vernieuwingen niet. Met Lamm leek het stadium van oubollig gerijmel definitief voorbij. Helaas maakte hij weinig school. Veel later, in 1974, kwam er nog een prachtig verzorgde, maar slecht ingebonden postume bundel van hem uit. Dat werk, *Tweansche bleuisels*, was een soort co-presentatie met dichtwerk van Arend Lamm - in het Twents én in het Nederlands - en schilderijen en tekeningen van zijn neef Henk Lamm (1908-1957). Lamm maakte zich zorgen over de toestand waarin het Twents verkeerde in het gedicht:

MODER

En hes dû dan gen öllie meer,
moder språke, in de peer
van diene lampe?

Et wordt so düüster üm dien woord
wie seet et já so rech nich meer.

Een vlämken wakkelt in de wind,
wie holtde hand an 't glas
dat et nich ûût mag gâân.

Dien lech – lankwielig hef et brand –
dûsend jáâr is nich so min
Mer hier is ûnse hand

En ûnderwiel nog bore wie
nâ nijje wellen, nijje brúnnen
in diene depe grûnden
dee so stil sint en behods⁹³³

Streektaalschrijvers, dat was al vaak genoeg gezegd en geschreven, ook in de jaren vijftig, zouden de ramen moeten open zetten om de wind van vernieuwing binnen te laten, omdat nu eenmaal elke tijd van zijn eigen adem moet leven. Maar hoe vaak ook gezegd en geschreven, slechts zeer weinigen verstonden het signaal en verbonden er serieus consequenties aan voor hun werk.

Misschien zou de vernieuwing zich eerst aandienen bij getalenteerde vertegenwoordigers van de nieuwe generatie. Als zodanig mocht men Anne van der Meiden uit Enschede beschouwen. Van der Meiden had theologie gestudeerd en vond later op verschillende terreinen een werkkring. Voor zijn verhaal 't Leste Bescheed' ontving hij, zoals we lazen (zie p. 176) een aanmoedigingsprijs. Het was geschreven onder het pseudoniem Willem Deernink. Volgens Heeroma betoonde de jonge schrijver zich een begenadigd verteller, iemand die prachtig een sfeer kan oproepen, maar dan blijkbaar niet meer goed wist waar het door hem begonnen verhaal naar toe moest. De vaste lijn ontbrak. 't Leste Bescheed' miste bovendien spanning. In 1957 kwam van Van der Meiden *De oale Boerschop* uit; het was in *Tubantia*, (ook wel 'n *Baans* genoemd) en in het *Hengelosch Dagblad* in feuilletonvorm verschenen. In die vorm trok het velen aan: bij de voorintekening werden reeds 2000 exemplaren verkocht. Veel nieuws bracht het niet. Toon, setting en verteltrant waren uitgesproken traditioneel te noemen. Het was een gezellig voortkabbelende vertelling. Vloedveld Sr. was er in een recensie goed

⁹³² Lamm 1974, 35, het 'A-bom-sonnet'.

⁹³³ Ibidem, 9.

over te spreken, al stelde hij een hele rij idiomatische en taalkundige verbeteringen voor.⁹³⁴ In 1960 kwam de historische roman *Spoel en spade* uit. In het Nederlands. Het ontlokte Buter de uitspraak dat Van der Meiden “nich den Ibsen is, waorop de Twentse literatuur wocht”.⁹³⁵ De jonge schrijver liet zich in zijn enthousiasme voor het Twents door zulke commentaren niet ontmoedigen.

JAN ALEXANDER (LEX) MEURIS (1904-1992) was ook geboren in Enschede. Hij was de zoon van een koperslager. Toen hij drie jaar was verhuisde het gezin naar Zutphen. Daar bracht Lex zijn jeugd door. Hij meldde zich aan bij de Handelsavondschool, waar een gedegen administratieve opleiding wachtte. In 1925 verhuisde Meuris naar Hengelo waar hij in dienst trad bij de appendagefabriek Dikkers en Co. (hij zou er vijfenveertig jaar blijven). Naast diverse andere bezigheden werd hij vlak na de oorlog leider van de folkloristische dansgroep de ‘Hengeler Spöllers en Daansers’ waarmee hij diverse keren naar folkloristische festivals ging. In het begin van de jaren vijftig maakte Meuris deel uit van de toentertijd welbekende cabaretgroep BUBO. Avond na avond werd opgetreden. Toen de optredens om tijdsredenen te bezwaarlijk werden voor de overige groepsleden ging Lex als humorist en conferencier onder de naam Graads verder. Vanaf 1945 schreef hij in de streektaal.⁹³⁶ Hij publiceerde lichte verzen in een Borns blad *De wegwijzer*, “woe de lèèzers oop of gaot as wepsen oop zeuten ranja”, aldus Vloedbeld die hem “nen Twentschen Clinge Doorenbos” noemde.⁹³⁷ Bovendien publiceerde hij in de bedrijfskrant van Dikkers, *Dikkers-nieuws* genaamd. In 1953 kwam een bundel van hem uit onder de titel *Pottuffeln van Graads*. De daarin vervatte gedichten waren vooral onderhoudend. Literaire pretentie hadden ze niet. De bundel werd later - vanwege de aanhoudende vraag - herdrukt (1956 en 1993).

Van HERMAN PIETER SCHÖNFELD WICHERS (1902-1990), beter bekend onder de schrijversnaam Belcampo, is één (kolder)verhaal bekend dat geheel in het Twents (Riessens) geschreven is. Het werd gepubliceerd onder de Nederlandse titel ‘Gemengd bericht’ in het maandblad *De Mars*.⁹³⁸ De gehanteerde spelling maakt het waarschijnlijk dat de in de provincie Groningen woonachtige schrijver voor dit artikel samenwerkte met zijn broer Karel Diederik. In een ander verhaal ‘Zwerftocht’ beschrijft hij een ontmoeting met een Bornse wereldreiziger bij de vulkaan Vesuvius. Die dialoog die daarop volgde is in het Twents gesteld.⁹³⁹

6.2.2 Secundaire literatuur

Tijdens de Akademiedagen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, in 1950 te Arnhem, had Bezoen een lezing gehouden over ‘Stand en toekomst van de dialectstudie van Overijssel en Achterhoek’.⁹⁴⁰ Hij eiste een plaats op voor de streektalen. Deze rede is later “een programma voor een professoraat” genoemd.⁹⁴¹ Hij hield zijn gehoor voor dat de belangstelling voor de Overijsselse dialecten in de patriottentijd gewekt was. Hij rekende hiermee, volgens de NRC, af met de “zeer verbreide opvatting, dat deze dialectstudie pas in de jongste

⁹³⁴ TLLS 1957, 59-61.

⁹³⁵ Ibidem 1960, 47.

⁹³⁶ Romanyk-Meuris, 5.

⁹³⁷ Vloedbeld 1958, 32 Clinge Doorenbos, (J.P.J.H.1884 -1978) Nederlands schrijver van levensliedjes en voordrachtskunstenaar van eigen werk. Meer dan vijftig jaar publiceerde hij dagelijks in *De Telegraaf* een gedichtje over een actuele gebeurtenis.

⁹³⁸ Schönfeld Wichers 1956.

⁹³⁹ Een bijzonder lezenswaardig artikel over de verhouding van H.P. Schönfeld Wichers tot Rijssen is ‘De schrijver Belcampo en ’t oale Riesn’ van Gerrit Kraa 1991.

⁹⁴⁰ Bezoen 1950.

⁹⁴¹ Heeroma 1968, 126.

tijd zou zijn ontstaan.”⁹⁴² Bezoen noemde de inspirerende activiteiten van Halbertsma omstreeks 1835 en merkte voor de tijd erna op dat het innige contact dat er ten tijde van Halbertsma met delen van de bevolking was verschaalde en dat de activiteiten betreffende de dialectstudie zich op universitair terrein hadden teruggetrokken. De resultaten van de gewestelijke lexicografie noemde hij onvoldoende. En nu het aantal werkers op dat terrein steeds minder werd en het onbaatzuchtige onderzoek een zekere welstand vereiste, zag het beeld voor de toekomst er weinig rooskleurig uit. Bezoen hield zijn gehoor voor dat er maar één weg open stond: de provinciale besturen van Gelderland en Overijssel wekte hij op de schepende arbeid niet alleen te begunstigen, maar zelfs te stimuleren in samenwerking met de Koninklijke Akademie. Hij stelde West-Duitsland, dat in provinciaal verband verschillende, soms vijf of meer omvangrijke delen tellende dialectwoordenboeken voortbracht, ten voorbeeld. Daartegenover moesten Gelderland en Overijssel het stellen met een werkje van Gallée en de niet onverdienstelijke, maar al te onkritisch en willekeurig aangelegde verzameling van Wanink. In ons eigen land kon Groningen met voldoening op Ter Laans lexicon wijzen. Slechts wanneer de provinciale besturen ingrepen door aan bijvoorbeeld twee jonge en geschoolde dialectologen de samenstelling van een zo volledig mogelijk gewestelijk lexicon op te dragen en zelf de uitgave ervan op zich te nemen, was het mogelijk dat de beschamende achterstand van Gelderland en Overijssel werd ingehaald. Voor de algemene Nederlandse lexicografie leverde Bezoen intussen ook een belangrijk werk af. Hij bewerkte voor 1952 de 23ste druk van het Nederlands woordenboek van Koenen. Hij moderniseerde het woordenboek, gooide er verouderde termen uit, liet nieuwe toe en oogstte er lof mee. “Hij is er in geslaagd méér inhoud te persen in 27 bladzijden minder” en: “Koenen blijft Koenen, ook in dit opzicht, dat hij steeds beter wordt.”⁹⁴³ Bezoen bezorgde eveneens de uitgave van het zogenaamde *Dumbar Handschrift: Idioticon van het Overijssels in het einde der achttiende eeuw*.⁹⁴⁴ Het werk ten behoeve van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde (zie p. 26) had niet geleid tot het beoogde resultaat, maar de waarde van de lexicografische aantekeningen van Dumbar en de aanvullingen daarop van Scholten en De Vos van Steenwijk waren daarom nog niet verminderd. In 1952 werden ze een aparte uitgave waardig geacht.

Van de hand van ‘meister’ Vloedveld verscheen in hetzelfde jaar *Schriewers in de Twentsche Spraok*. Het werkje, uiterst eenvoudig uitgebracht, bevatte een eerste overzicht van de schrijvers in het Twents vanaf Blijdensteins ‘Twenther Brulf’teled’ tot aan het werk van de kringleden. In de streektaal stelde hij de schrijvers en hun werk losjes voor, in de toon van een causerie. Stukjes tekst van gedichtjes, verhalen en anekdotes wisselden elkaar in een prettig leesbaar verhaal af. Het werk moest beschouwd worden als het eerste deel van een reeks met de titel ‘Ne gapse geschriften van den Twentschen Schriewerskrink’. Via de secretaris van die kring werd het aan de redacties van de regionale kranten ter bespreking toegestuurd. Vloedveld jr. kondigde in die mailing van 25 oktober 1957 meteen ook de volgende delen aan; een ‘schriefwieze’ van het Twents’, een bloemlezing (vooral ten gerieve van het (M)ulo en Middelbaar onderwijs) en een ‘Eenvoudige Twentse woordenlijst’. De aangekondigde uitgaven zijn nooit verschenen.

Onder de leden van de Twentsche Schriewerskring waren, zoals we al lazen, debutanten zowel als (regionaal) bekende schrijvers. De meest prominente onder hen waren Buursink, Legtenberg, Lamm, Plegt en Vloedveld, de voorzitter. In *Schriewers in de Twentsche Spraok*,

⁹⁴² NRC 4-11-1950.

⁹⁴³ VN 23-8-1952. Over Bezoens werk als Koenen-redacteur laat de onderzoeker A. de Ru zich lovend uit. Over Heeroma’s lexicografisch werk is hij daarentegen nogal kritisch. Posthumus 1997,19-31.

⁹⁴⁴ *Het Dumbar Handschrift. Idioticon van het Overijssels in het einde der achttiende eeuw samengesteld door Gerhard Dumbar – Deventer, Herman Scholten – Haaksbergen en Jan Arend de Vos van Steenwijk - Vollenhove*. Uitgegeven door Dr. H.L. Bezoen. Deventer 1952: Kluwer.

vergeleek hij de ‘schrievers’ met ‘bèrge en bèlten’. Vloedbeld zag ook zelf wel in dat niet elk lid, naar de woorden van Sauvagerd, een ‘grote dichter’ of een ‘süvere volksdichter’ was. Maar men stond pas aan het begin van wat een ‘Sassische weddergeboorte’ heette en men verheugde zich over wat er in korte tijd blijkbaar allemaal tot stand kon komen. Het boekje was een soort kennismaking. Bartelink vond dat een van de verdiensten ervan: “Now köj is zeen, hoo völ d’r deur dezölfde gedachte bezeeld bint.”⁹⁴⁵

Een ander overzicht (nogal lacuneus) leverde Adriaan Buter in het *Jaarboek Overijssel* van 1961.⁹⁴⁶ Hij hanteerde hierbij het zogenaamde ruimtelijke principe bij de vaststelling van Twentse literatuur. Dus: alles wat onder invloed van het Twentse milieu geschreven is. We komen in zijn overzicht dan ook bijvoorbeeld de in het Nederlands dichtende Entenaar Gerrit Waanders (1884-1936) tegen. Met regionalisme had dat allemaal niet veel meer van doen.

In het *SW* stonden interessante beschouwingen over het thema vernieuwing. Diemer brak in het blad een lans voor wat hij noemde ‘nijmoodse gedichten’ en aan de hand van een gedicht van Guillaume van der Graft poogde hij de zeggingskracht ervan uit te leggen. In een daaropvolgend nummer reageerde GERARDUS HENRICUS JOHANNES (GERARD) VLOEDBELD (1919) uit Almelo daarop onder de alleszeggende titel ‘Lao’w neet al te ni’jmoods worden!’⁹⁴⁷ Mij dunkt dat Vloedbeld jr., journalist van beroep, met dit stuk de mening van de meeste Twentse ‘schrievers’ vertolkte: bij geen van hen immers merken we iets van overnemen en experimenteren met nieuwe vormen. De enige uitzondering hierop was wellicht Arend Lamm. Vloedbeld leidde zijn artikel wel érg traditioneel in, waar hij de sfeer op bijeenkomsten van de Twentsche Schrieverskring in het bierhuis van de Hengelosche brouwerij vergelijkt met die van de ‘noabers’ die ‘in besvaar’s jaoren’ (in grootvaders tijd) samen kropen rond het open vuur en elkaar verhalen vertelden. Instemmend haalde hij de woorden van Entjes aan, die daar gesproken had en die beweerde dat het goed was soms te kijken naar de grote literatuur van de Nederlandse taal, waar ook sommige schrijvers zich door nieuwe modes lieten inspireren, maar “neet te völle, want leu dee aait oop disse ni’jmoodse wieze schriewt slaot makkelijk op hol [...] Zukke experimentelen zölt nooit in ’t Twents gaon schrieven en Twenten zölt dee ultra-moderne gedachen-kroonkels neet begriepen”, zo vatte Vloedbeld Entjes’ woorden samen.⁹⁴⁸ Het begrip was er niet: [...] “nem ik ’t gedich van Van der Graft [...] dan veend ik daorin niks dat mi’j raakt. Dan zit ik met nen vrömden man te praoten, in ’n vrömd hoes en in ’ne vrömd spraoke”.⁹⁴⁹

Even voordat hij dit beweerde gaf Vloedbeld aan dat hij bij het werk van de Westfaalse ‘pastoor/platschriever’ Wibbelt zijn eigen Twentse aard en zijn “hele wèzen” weervond. Op 27 januari tijdens een bijeenkomst van de Twentsche Schrieverskring betoogde hij dat ‘schrievers’ zich in hun taal moesten bekwamen in zuiver taalgebruik.

Even afkeurenswaardig als het is om slecht Nederlands te schrijven - omdat men de mogelijkheden van deze taal te weinig bestudeerde - is het ook afkeurenswaardig slecht Twents te schrijven. Voor iedereen is het van grote waarde te experimenteren met fragmenten uit de wereldliteratuur en te proberen onder het motto: ‘kan dit ook in ’t Twents gezegd worden?’ en ‘kan ik dat ook zo zeggen?’⁹⁵⁰

Er waren buiten de kring van hen die meer of minder samenkwamen ook eenlingen die zich van organisaties en verenigingen weinig aantrokken en stil hun eigen weg volgden. Zo iemand was MR. KAREL DIEDERIK SCHÖNFELD WICHERS (1901-1993) geboren in Naarden en

⁹⁴⁵ TLLS 1957, 111.

⁹⁴⁶ Buter 1961, 45-60.

⁹⁴⁷ G. Vloedbeld 1956, 34.

⁹⁴⁸ Ibidem, 35.

⁹⁴⁹ Ibidem, 36.

⁹⁵⁰ TC 31-1-1956.

opgegroeid als notariszoon in Rijssen. Daar leerde hij de streektaal “oet ’t leawn, neet op de skoole van pepier”.⁹⁵¹ Schönfeld Wichers leidde een non-conformistisch leven, dicht bij de natuur. Hij reisde veel. Spanje, Frankrijk en Italië doorkruiste hij in de jaren vijftig in zijn ‘Kueklkoare’, een zelfgebouwde houten camper met gotische ramen. Een landelijk blad, meer bedacht op sensatie dan op degelijk journalistiek werk, portretteerde hem eens als ‘de boomslaper van Rijssen’. Schönfeld bestudeerde de oude volkstaal en noteerde vele woorden en uitdrukkingen. Dat leidde in 1959 tot de uitgave van het *Woordenboek van het Rijssens dialect*. Het bevatte naast woorden ook schetsen en verhalen van de samensteller. Hij omgaf zijn taal, die zo formuleerde hij het later, ne “Sproake van Skeppengsweage” was met merkwaardige theorieën en noemde ze de oudste van Twente.⁹⁵² Even eigenzinnig spelde hij. In het voorwoord van zijn woordenboekje merkte hij op: “ik (heb) mij gericht naar de klank die de spreker wil zeggen, zonder mij te bekommeren om de kleine variaties, die klinkers en medeklinkers ondergaan door de letters er voor of er achter of naargelang de nadruk die er op valt”.⁹⁵³ Het ging hier om een fonologische, niet een fonetische spelling. Daardoor kon de lezer precies zien hoe de uitspraak was. Schönfeld Wichers had een romantische kijk op het oude Rijssen waar men, volgens hem als één familie leefde, en waar men s’avonds “met n man of wat oet de buurte (kwam) te kùjrn bije ’ n heard of ’s zomrs in de plagnheupe”.⁹⁵⁴

6.3 OVERIGE STREEKCULTURELE PUBLICATIES OF ACTIES

“Mi dücht, dat der twee Dinge bint, dee t A en O van al ’t Haimaotwark bint. Dat sind: Guud bauen en plat praoten. A’w dee twee Dinge redtt, kö’w als noch winnen!”, schreef Rakers in het *Jahrbuch Bentheim* voor 1954.⁹⁵⁵ Zijn woorden waren tevens representatief voor de opvatting van Twentse regionalisten die ook veel aandacht besteedden aan met name de landelijke bouwkunst. De liefde daarvoor aanwakkeren was zelfs het levenswerk geworden van Jans, de leidende regionalist. De AVT bood hem een bredere achtergrond waardoor zijn propaganda voor het ‘goed’ bouwen binnen ruimer verband een plaats kreeg. Voor de stedelijke bebouwing hadden de regionalisten veel minder aandacht. Misschien ook wel omdat hier een echte Twentse traditie ontbrak. De steden waren maar klein gebleven tot de industriële revolutie. De bebouwing was vaak uitgesproken plattelands. Zo zag men bijvoorbeeld in Almelo, tot 1850 aan de belangrijkste straat, de Grotestraat, vele huizen - een aantal ervan in vakwerk uitgevoerd - met houten topgevels, als van boerderijen. Met de nieuwe ontwikkelingen en de onstuimige groei van de industrie en de urbanisatie die daarvan het gevolg waren, begon er een wildgroei van wijken en wijkjes die streekeigen kenmerken ontbeerden. De Twentse textielsteden kregen door deze snelle en eenzijdige groei een rommelig karakter.

“Almelo heeft één voordeel”, merkte Jans in een krantenartikel op, “je bent er zo weer uit.”⁹⁵⁶ Deze harteloos lijkende uitspraak vertekende de verhouding die Jans met zijn geboortestad had. Men zou die verhouding kunnen schetsen als een van haat en liefde. Hij toch was een van de oprichters van het Genootschap Stad en Land dat juist beoogde Almelo’s oudheden zo goed mogelijk te bewaren. Hij leidde geïnteresseerden rond en liet de, soms verborgen schoonheden van de stad, die echt nog wel bestonden, met graagte zien. Toen de stad na de oorlog wilde moderniseren werd een architect aangetrokken. Uit Amsterdam. Vele en felle

⁹⁵¹ DMB 1996, 8.

⁹⁵² Schönfeld Wichers 1985, 67.

⁹⁵³ Ibidem 1959, voorwoord.

⁹⁵⁴ Idem 1956, 114.

⁹⁵⁵ Rakers 1954, 197.

⁹⁵⁶ ZC 16-2-1957.

artikelen vloeiden uit de pen van de Almelose architect. Ten eerste omdat hij de gemaakte plannen rampzalig vond en niet passend voor het Oosten, maar ook omdat de ontwerper ervan uit het Westen kwam. Regionalistische sentimenten over achterstelling en dergelijke werden in de krantenstukken nadrukkelijk bespeeld. Allemaal vergeefs overigens. Jans werd door het gemeentebestuur gevoelig op de vingers getikt. Excuses werden hem, onder meer ook door druk van de Bond van Nederlandse Architecten, afgedwongen. In *Jan Jans Leven en werk* beschreef ik hoe het gemeentebestuur en met name zijn eigen partij, de PvdA, hem op een achterbakse manier behandelde.⁹⁵⁷ Uit protest zegde hij zijn lidmaatschap op. De uitbreiding van de steden en meestal ook van de dorpen vond plaats in een stijl, die geen of nauwelijks gewestelijke trekken vertoonde. Een schrale troost voor Jans was misschien het succes dat hij mocht oogsten met de tentoonstelling van zijn tekeningen over plattelandsbouwkunst. Ze waren onder meer te zien in de Munttoren in Deventer.⁹⁵⁸ Buursink wees erop in een artikel en roemde de Almelose tekenaar-architect die door zijn tekeningen de mooie Saksische boerenbouwstijl liet zien, daarmee zag men ook het “slichte Saxische volkskarakter töt uutinge kommen”.⁹⁵⁹

Het oude gebruik van de midwinterhoorn werd in deze jaren letterlijk nieuw leven in geblazen. Hoezeer het in onbruik geraakt was bleek uit een krantenartikel kort voor wat als een reveil kan worden aangemerkt. Het was getiteld ‘Aan het ziekbed van de midwinterhoorn’.⁹⁶⁰ Everhard Jans haalt het artikel aan in zijn monografie over dit regionale symbool bij uitstek. Men kon lezen: “maar hoe we ook zochten om te kunnen zeggen: ‘er wordt weer volop geblazen of daar en daar worden de vlierhouten hoorns gemaakt. Niets! De mensen schijnen dit erfstuk, dat de typische midwintersfeer van het robuuste, nu wat in de mist dromende landschap van Twente versterkt, vergeten te zijn.”⁹⁶¹ Daar zou wat aan gebeuren. In 1953 kwamen liefhebbers van het oude gebruik bijeen op het Everlo. Het waren de Oldenzalers Borghuis, dokter B.P. Bernink, de conservator van het Palthehuis H.J. Boers, de Almeloërs Jan Jans en Gerrit Gast, fabrikant en cineast, de bierbrouwer en volkskundige Meijling die het gebruik voor de oorlog al op film had gezet en Racer Palthe van het Everlo. Ze besloten tot een blaaswedstrijd. De meeste deelnemers bliezen op blikken hoorns. Een gruwel voor de ware liefhebber. Borghuis, de grote inspirator en voorzitter van de jury riep: “Jong’s, wi’j mött terugge noar ’t holt”.⁹⁶² De gebeurtenis in Volthe bleek een wending te betekenen. Er bleek grote belangstelling voor. Onder leiding van Borghuis die van buurtschap naar buurtschap reisde om de vorderingen van nieuwe blazers te begeleiden en die voor hen een standaardmelodie ontwierp, leefde het aloude gebruik weer op. Overal propageerde hij de houten hoorn. Met succes. In 1956 kon hij schrijven:

’t oalderwetse eigen gemaakte hoorn zag ie hoast níens meer en ’n blikken toetert was d’r veur in de plaase kommen. Mer een paar leefhebbers van dat zeldzame folkloristische gebeuren, hebt de zaak an pakt en in ’n paar joar völle verbeterert. Het minderwaardige blik is vervangen deur ’n hólten hoorn met zienen prachtigen geveuligen toon.⁹⁶³

De traditie leefde niet alleen weer op, ze werd zelfs uitgebreid. Want het was nu niet meer alleen boven de putrand, de gebruikelijke plaats, waar men de hoorn bespeelde. In Oldenzaal riep men er, tussen het geweld van kerkklokken door, de gelovigen mee naar de nachtmis. Dat

⁹⁵⁷ Löwik 2001, 140-141.

⁹⁵⁸ *TLLS* 1959, 16.

⁹⁵⁹ *Ibidem*, 36.

⁹⁶⁰ Everhard Jans 1977, 52.

⁹⁶¹ *Ibidem*.

⁹⁶² *Ibidem*, 55.

⁹⁶³ *Ibidem*, 55.

kreeg navolging in andere Twentse steden en dorpen. In de niet-katholieke streken van Twente verliep het herstel minder vlot. De oorzaak kan wellicht gezocht worden in het daar minder vertrouwd zijn met symbolen en het mystieke. Toch werd ook daar het gebruik wel gepropageerd, onder andere in 1953 bij de volkshogeschool Diependaal te Markelo. De initiatiefnemers van het Everlo begrepen heel goed dat het wedstrijdement als katalysator kon dienen. Er werd vanaf 1953 jaarlijks onder leiding van ‘priesrichters’ (scheidsrechters) geblazen. De winnaar van zo’n concours ging met ‘n zulvern hoorn’ als wisselprijs - beschikbaar gesteld door wegebouwer Reef te Oldenzaal - naar huis.

Elders, in de omgeving van Saasveld, ‘groeide’ uit een klootschietersvereniging een Folklore-groep, genaamd Saterslo, die zich ten doel stelde de “mooie oude folkloristische gebruiken” in ere te houden of te herstellen.⁹⁶⁴ Dit alles alweer als bestrijding van de nivellering op cultureel gebied. Deze folklore-groep onder de bezielende leiding van G.H. Hesselink jr. (in de oorlog een zeer moedig verzetsman die voor zijn verzetswerk een hoge Europese onderscheiding kreeg) kleepte zich als eerste groep in een door de streekledingcommissie van de AVT op oude historische motieven ontworpen nieuw Twents streekeigen kostuum. Saterslo hield zich behalve met klootschieten ook bezig met het organiseren van het jaarlijkse Paasvuur, met de instandhouding en propaganda van het midwinterhoornblazen en het beoefenen van de oude schutterijsport in de daarvoor geëigende schuttersgilden. De oude gebruiken rond het jaar stonden in de belangstelling. Ze werden opnieuw bestudeerd, onder andere door schrijver en publicist Buter, die na ruim tien jaar studie, in 1951, *Volk en land van Twente – feesten, gebruiken en volksgeloof van de jaarronde* uitbracht. Vloedbeeld en Dingeldein dienden bij de eerste uitgave als informanten. De publicatie had, zoals hij zelf schreef, “een sterk beperkte oplage, omdat ik in de veronderstelling leefde dat er later een ‘normale’ uitgave - wellicht over heel Overijssel - zou komen”.⁹⁶⁵ Die lijvige en prachtig geïllustreerde uitgave zou nog zevenendertig jaar op zich laten wachten.⁹⁶⁶ Vele anderen schreven in die jaren over folkloristische gebruiken die typisch Twents werden geacht, of waarmee men in ieder geval zijn Twentzijn wilde uitdrukken. Onder de gebruiken die telkens werden beschreven hoorden naast het midwinterhoornblazen, het vervaardigen en rondgaan met palmpaasstukken, paasvuren, dauwtrappen, de ‘pinksterbroed’ of de meer lokale gebruiken zoals het ‘foekepotten’, ‘poasstaaken sleppen’, ‘vlöggelen’, ‘eiertikken’, schuttersfeesten, de Sint Maartensrondgang en het vervaardigen van ‘goastökke’ in Markelo. In dat kader verschenen er ook telkens publicaties over het klootschieten.

Maar of al het bovenstaande vorm en inhoud kon geven aan een nieuwe regionale volks-cultuur geënt op de oude? Een onderzoeker schreef in 1953: “Hij (de Twentenaar) maakt zich niet zo druk voor het herstel van palmpasentochten, midwinterhoornblazen en klootschieterssport; hij laat deze dingen, voorzover ze geen levende werkelijkheden zijn gebleven van bepaalde afgesloten gemeenschappen, rustig over aan de minnaars van de folklore.”⁹⁶⁷

Buter die menigmaal opmerkte dat Twente zich aan zijn textielhistorie weinig gelegen liet liggen, publiceerde zelf op dat gebied. *Een ‘nuttig’ man: Thomas Ainsworth te Goor (1833-1837)* handelde over de grote pionier was van de stoommachine in dit gewest.⁹⁶⁸ Een tweede uitgave van zijn hand vertelde van *’n Stoom van Goor*.⁹⁶⁹ Het waren beide kostelijke bijdragen voor wie van de lokale textielhistorie wat wilde afweten.

⁹⁶⁴ Hesselink 1955, 219.

⁹⁶⁵ Buter 1988, 7.

⁹⁶⁶ *Over-IJsselse Volksgebruiken. Een feestelijke ommegang door het jaar*. Zwolle 1988: Waanders.

⁹⁶⁷ Smit 1953, 219.

⁹⁶⁸ z. pag., 1957. Dit boekje als eersteling in de reeks ‘Uit het land van de Regge’ en het werd uitgegeven door het Archief van de Algemene Vereniging Twente.

⁹⁶⁹ z.p., 1957. Deel twee uit de reeks ‘Uit het land van de Regge’.

Buiten het verband van de Twentsche Schrieverskring om, hoewel hij wel lid was, trad MAUPI STAUDT (1891-1965) uit Hengelo op. Hij was een veelzijdig artiest, die ook uit een artiestenfamilie stamde. Hij was de jongste van 12 kinderen. Staudt schilderde en boetseerde, componeerde, dichtte en musicceerde. Er kwamen tientallen revues van hem uit. In 1956 werd een getal van 37 genoemd. Reeds voor de oorlog begon hij met zijn optredens. In 1933 bracht hij de revue *Uit het land van katoen en heide*. Als cabaretier verzorgde hij honderden avonden met zijn eigen repertoire. Vooral zijn creatie *Het kösterke* was erg geliefd; hij bracht het 400 keer op de planken. Staudt vervaardigde ongeveer 1000 liedjes in het Nederlands en het Twents.

Boeken over historie en volksleven verschenen door de vele studies en publicaties in alle voorafgaande jaren nu in steeds grotere getale. Er was vraag naar. Die vraag leverde aanbod op. Het is niet doenlijk en ook niet nodig alle schrijverspublicisten en hun pennenvruchten, variërend van degelijke studie tot gemakzuchtig overschrijfwerk, te behandelen of zelfs maar te noemen. Het veelvuldig verschijnen van dit soort werk tekent op zich de groeiende behoefte bij een breed publiek. Af en toe werd zo'n schrijverpublicist wegens bijzondere verdiensten gelauwerd. Dat was het in 1953 geval met Van Coeverden.⁹⁷⁰ Dat het regionalistisch gedachtegoed in bredere kring ging leven bleek bij zijn door de AVT op touw gezette huldiging, omdat hij gedurende 25 jaar had bijgedragen om van het begrip Twente een "levend begrip en een bron van vreugde" te maken.⁹⁷¹ De laureaat had in 1953 een kwart eeuw 'stukjes' over de regionale historie geschreven, niet als man van de wetenschap, maar met een historische fijngevoeligheid die velen de ogen opende voor de waarde van het streekelijke. Uit de grote belangstelling tijdens zijn huldiging ("Ik hebbe neet ewetten da'k zovölle vrenden had!") bleek dat zijn publicaties door velen gelezen en gewaardeerd werden.⁹⁷² Door zijn afkomst had hij toegang tot alle riddermatige huizen in Twente en kon hij vaak over meer bronnenmateriaal beschikken dan anderen. Van Coeverden was onder andere voorzitter van de afdeling Goor van de AVT. Van zijn *Huttenkloas*, een wat romantisch opgesierd stuk streekhistorie, verschenen in de loop der tijd zes drukken.⁹⁷³

Lud Arnold Stroink gaf in 1962 *Stad en land van Twente* het licht. Een dikke pil, een kleine 800 bladzijden, Twentse geschiedenis. Het werk dat door de financiële steun van onder andere de Edwina van Heek Stichting ver onder de kostprijs kon worden aangeboden kende een merkwaardige en wat onduidelijke indeling. Ondanks al de verdiensten van deze publicatie kan men toch bezwaarlijk spreken van een algemeen Twentse geschiedenis. Het gaat, zo kan zelfs de oppervlakkige beschouwer alras zien, voornamelijk om Enschedese geschiedenis, althans wanneer het handelt over de modernere tijd. Bovendien is het voornamelijk vanuit het perspectief van de liberale fabrikantenklasse geschreven. Men merkt het aan de grote aandacht voor het wel en wee van de Enschedese fabriqueurs en fabrikantengeslachten en het veronachtzamen van de enorme conflicten die zich voordeden in de textielindustrie in de regio. Ging het om een blinde vlek van de schrijver die zelf aan de fabrikantengeslachten gearrenteerd was? Het lijkt erop dat de visie op de historie bij meer schrijvers door de afkomst was bepaald. In dit verband wordt nog terloops herinnerd aan het voorwoord dat Jan Herman van Heek indertijd schreef bij Elderinks *Oet et Laand van Aleer* (zie p. 69).

---

⁹⁷⁰ Hulshoff 1967, 139.

⁹⁷¹ Ibidem.

⁹⁷² Ibidem.

⁹⁷³ Ibidem.

Andere regionalistische acties.

De Nederlandse bevolking groeide, de Nederlandse industrie idem en de behoefte aan goed opgeleide krachten evenzeer. Naast ‘Delft’ en ‘Eindhoven’ werd er behoefte gevoeld aan een derde Technische Hogeschool. Oost-Nederland, dat zich voor in de jaren vijftig gekandideerd had voor de tweede vestiging en toen de strijd door de Philipsstad gewonnen zag, was nu weer nadrukkelijk in de strijd. In het kader van spreiding van het hoger onderwijs en de behoefte aan een derde TH in ons land, installeerde de regering een ambtelijke commissie die tot taak kreeg een onderzoek in te stellen naar de wenselijke vestigingsplaats. Het zou bij het stichten van deze derde technische universiteit niet gaan om een duplicaat van de TH Delft, maar om een inrichting van hoger onderwijs waarbij aandacht werd besteed aan technische wetenschap en aan facetten van sociale en economische wetenschappen. In 1959 kwam de commissie tot de conclusie dat Zwolle het meest geschikt was. Twente zou voor een instituut van meer dan regionale betekenis een ongunstige ligging hebben, zo ver van de randstad. Zwolle had vanwege de toekomst - men dacht daarbij aan de IJsselmeerpolders - bovendien een streepje voor op Deventer. In juni 1959 staken een aantal inwoners van Twente en de Gelderse Achterhoek de hoofden bij elkaar. Dat leidde tot de oprichting van een Actiecomité TH-Twente. Men voelde dat het tijd werd de belangen van Twente stem te geven, vooral ook omdat de plannen van de Stichting tot bevordering van het technisch onderwijs in Oost-Nederland in Zwolle nauwelijks gehoor vonden. Naar de mening van het actiecomité was daarmee de rugdekking van de Stichting, waarop men zondermeer had gerekend, weggeval- len. Het werd tijd voor de bevolking om zich te laten horen. Op woensdag 8 juli kwam een groot aantal genodigden bij elkaar in het Concertgebouw te Hengelo. Men wilde komen tot een strijdprogramma. Voorzitter van het comité was B.A.A. Engelbertink uit Oldenzaal, lid van de Tweede Kamer voor de Katholieke Volkspartij. Blijkbaar had men geleerd van het verleden. In 1948 al had men een degelijk rapport geproduceerd, maar de bevolking hoorde men toen nauwelijks. Buter schreef in zijn rubriek ‘Bij ons in Twenteland’ onder de kop ‘Meer lawaai gevraagd’ of men de belangen van een vestiging van hoger onderwijs wel goed besepte.

Voor ons, die als de hogeschool er zou komen, profiteren kunnen van het intellect, dat zij meebrengt en dat ons culturele leven nieuwe sappen kan toevoeren. Voor onze kinderen die tenminste een kans meer krijgen om als ze hersenen hebben, deze productief te maken. Weet u het allemaal nog precies? Van elke honderdduizend inwoners van Zuid-Holland gaan er 101 naar Delft. Een zelfde bevolkingsgroep in Overijssel levert slechts 33 Delftse studenten!⁹⁷⁴

Dezelfde argumenten had hij al in 1948 gebruikt in *TL* toen het erom ging een tweede TH te stichten.⁹⁷⁵ Hij vroeg niet te veel op officiële rapporten te vertrouwen, “maar van wat trammelant zouden ze wakker kunnen worden” en hij refereerde aan de trammelant die gemaakt werd ten faveure van het Overijssels Philharmonisch orkest. Buters oproep was in 1948 tevergeefs. Nu, aan het einde van de jaren vijftig voelde men blijkbaar wel voor actie. De bevolking kwam in beweging. Spandoeken kon men in de straten zien hangen met de tekst: ‘Twente stelt de eis, hoger onderwijs’. Uiteindelijk ging de strijd tussen Twente en de oude IJsselstad Deventer. De bevolking liet zich niet ongemoeid. Dit was ongetwijfeld een actie van regionalisme - in bredere zin. Zoals Buter het in 1950 al verwoord had. Regionalisme vatte hij in een artikel toen samen in één woord: zelfvoorziening.⁹⁷⁶ Als journalist en regionalist bepleitte hij consequent de komst van een TH in Twente.

⁹⁷⁴ *TLLS* 1956, 24.

⁹⁷⁵ *TL* 17-4-1948.

⁹⁷⁶ Buter 1950, 12.

Veel ambivalenter stond Jans er tegenover. Hoewel hij er meerdere keren over klaagde dat Twente een ontoereikend onderwijsaanbod had, had hij nu toch ook bedenkingen tegen een TH. Zo'n vestiging zou mensen van buiten aantrekken. "Om voor vol te worden aangezien moeten we vol zijn. We moeten in snel tempo de achterstand op onderwijsgebied inhalen, die een zo groot struikelblok vormt voor onze ontplooiing" schreef hij nog in 1948.⁹⁷⁷ Hoe merkwaardig moet zijn veranderde standpunt zijn overgekomen dat hij in 1961 in het *DvhO* uitdroeg. Hij beweerde daar: "Wie kunt hier in Twente wa wat op touw zetten, zo aw met de akademie ok daon heb, meer wiej kunt 't kader neet levern. Dus kump d'r temet weer ne grote invasie van leu oet 't Westen en dee brengt eer eigen leavensgewoonten en mangs ok eer hoo-veerdigheid met." Verderop schreef hij: "Zonne hogeschole mut deel wodden van oonze cultuur, dee neet bie de greanze an de Glanerbrug ophöldt."⁹⁷⁸ Er ontspon zich een polemiek in het genoemde dagblad. Een zekere V.d.W., reageerde en noemde Jans: "een van de voorvechters van 'n groepje mensen, dat denkt, dat het de zaak van de Twentse cultuur het beste dient door mensen, die van elders komen, te weren." Hij stelde Jans aan de kaak waar deze enerzijds beweerde dat Twente geen voorzieningen had en geen kader om die te bemannen en anderzijds de 'bemanning' die van elders kwam verweet dat ze van elders kwam. Jans werd een Boertjes-van-buiten politiek verweten.⁹⁷⁹ De regionalisten lieten zich door deze stelling, als ze waarheid zou bevatten, als benepen provinciaaltjes kennen. Jans liet zich daarop verleiden lelijke termen te gebruiken. Hij vergeleek de mensen die uit het Westen naar het Oosten kwamen met een 'Herrenvolk', dat oostwaarts kwam om het de Twentse naturellen wel eens even bij te brengen: "Wij zijn te blij, dat we van het ene Herrenvolk verlost zijn, om naar een tweede te verlangen". Hij had enig talent om de verkeerde woorden te kiezen. In een radio-uitzending kwam Jans met enige algemeenheden. Hij merkte op dat de voldoening over de komst van 'n TH verplichtingen meebracht, zoals een karaktervolle huisvesting. Met betrekking tot de Twentse cultuur zei hij dat docenten en studenten "onder de indruk dienen te komen van Twente, dat met name meer zijn stempel op de TH moet drukken dan omgekeerd. De staf van de TH moet het gevoel krijgen dat het waard is om in Twente te leven." Dat waren opmerkingen die zo algemeen geformuleerd waren dat niemand er iets mee kon. In de krantenpolemieken kwamen de misverstanden omtrent het wezen van het regionalisme weer naar voren.⁹⁸⁰

In en buiten de kring van de bekende regionalisten werd er door velen vanuit een Twents bewustzijn actie ondernomen. Lang niet alles is traceerbaar. Dat is ook niet noodzakelijk om een goed beeld te schetsen van de toenemende belangstelling voor de regio die mede gevoed wordt door een soort streektrots. Het hier beschrevene heeft dan ook niet de pretentie uitputtend te zijn. De actie voor de komst van het hoger technisch onderwijs naar Enschede toont een breed gedragen actiebereidheid waarbij zeker ook streektrots, of ouderwets geformuleerd Twenteliefde een rol speelde. Wie stelt dat diegenen die zich lieten horen dat louter deden uit Twents patriotisme, spreekt onzin. Wie daarentegen stelt dat regionale gevoelens erbij ontbraken eveneens. De laatsten kunnen gewezen worden op spreuken die overal, zo scheen het, werden aangebracht, op het in dit verband pronken met de Twentse vlag, vaak ook

⁹⁷⁷ Zie noot 963.

⁹⁷⁸ *DvhO* 30-1-1961.

⁹⁷⁹ *DvhO* 25-1-1961.

⁹⁸⁰ *DvhO* 30-1-1961 "hoeveelheid benauid provincialisme", "minderwaardigheidsgevoelens" P. Hummelen *DvhO* 2-2-61, het "negatieve gemodder", L. Hemmink-Bolk, idem, "TC" 14-5-1948 minderwaardigheidscomplex", Th.V.'t H.-B. idem, "telkens weer op andere landgenoten af (te) geven, v.d.W. 4-2-61.

in de vorm van een fietsvaantje en op de talloze ingezonden brieven in de couranten ten fa-veure van zo'n instelling van hoger onderwijs.

6.4 INTERLOOG

Medio jaren vijftig vormden zich aan Nederlandse en Duitse zijde 'schrieverskringen', elk met een eigen orgaan die - tekenend - een eigen spelling aanhielden. Voor Twente was het verschijnen van Gigengacks *TLLS* een 'algerak' (verrassende meevaller): enthousiast werd het blad tot orgaan van de 'Schrieverskring' gemaakt. Het leek alles de goede kant op te gaan. Stoutmoedig - of liever overmoedig - droomden sommigen hardop de 'twintigmiljoendroom'. De Nedersaksische taal leek uit een doornroosjesslaap te ontwaken. Maar de wittebroodsmaanden duurden niet eeuwig. De prozaïsche werkelijkheid, waarmee men het tenslotte toch moest doen, werkte ontzuiverend. De weg van het streektaalregionalisme bleek een zeer lange en moeizame via dolorosa door de dorre velden van de Nedersaksische gewesten waar de oogsten schraal waren en de tegenwind ontmoedigend. Zij die de reis aandurfd hadden veel werk te verzetten en misverstanden op te ruimen. Het Hollandse cultuurimperialisme had, al eeuwen her, de Oost-Nederlandse schrijftaal verdrongen en onder andere door het onderwijs was de inwoners van het oosten en noorden van het land, maar dezen niet alleen, aangepreft dat hun taal absoluut minderwaardig was. Ook taalonderzoekers lieten zich negatief uit over de waarde van dialecten.⁹⁸¹ Dat zaad was zo dikwijls uitgestrooid dat het begon op te schieten tot in de kleinste uithoeken. Wat Twente aangaat, in deze tijd begonnen ouders hun kinderen massaal, het eerst in de steden, op te voeden in een Hollands dat ze zelf maar gebrekkig beheersten. Het werd het vehikel voor een ieder die vooruit wilde in de wereld. 'Netjes praatn, hoea!' werd in vele gezinnen de kinderen voorgehouden. Ik spreek uit ervaring. Een praktisch vergeten onderzoek uit 1955 wees erop hoe het Twents bezig was van een dialect tot een soort sociolect te verworden.⁹⁸² Diemer stelde in een artikel in 1952 al nuchter vast dat het aantal dialectsprekers onder de cultuurbewusten gering geworden was.⁹⁸³

Nu schenen de 'platschrievers' ook wel hun best te doen om de vooroordelen en misverstanden rondom de taal in leven te houden. Eén blik op Gigengacks *TLLS* leek ook waarlijk wel voldoende om jonge mensen met enige pit voorgoed van het streektaalregionalisme te vervreemden. Toch werden er pogingen in het werk gesteld om het Twents te verheffen uit de sfeer van de moppentrommel en de negentiende-eeuwse boerenromantiek. Buursink verrichtte belangrijk werk met zijn 'Experimenteren met de modersproake'. Maar zette hij de toon voor een breder publiek? Dat is zeer te betwijfelen. De 'stukskes in 't plat' waarop de diverse Twentse kranten hun lezers vergastten bijvoorbeeld, werden weliswaar graag en met smaak gelezen, maar ze werden toch in het algemeen als aardigheid beschouwd, als bladvulling. De thematiek, het milieu en de achtergrond, het was al 'oet de oale deuze'. Dergelijke, soms best aardige bijdragen konden bezwaarlijk de pretenties voor het Twents als cultuurdialect waarmaken. De aarzelende vernieuwingspogingen die zich tenslotte tóch voordeden op het streektaalerf, toen de interregionale beweging al om financiële en andere redenen gestopt was, werd niet bepaald bevorderd door nare persoonlijke conflicten en kleinzielige streberei. Met de

⁹⁸¹ A.A. Weijnen in *Wezen en waarde van het dialect*, 41: "het promoveren van elke heemtaal tot geschreven taal, een van de bekendste vormen van taalparticularisme, het in de omgang der ontwikkelden negeren van de algemene cultuurtaal en het spreken van een voor velen onverstaanbare en ondoelmatige heemtaal moet ten sterkste ontraden worden."

⁹⁸² Van Ulzen 1955, 40.

⁹⁸³ Diemer 1952, 173.

dood van Vloedbeld loste de Twentsche Schrieverskring zich op. Gigengacks blad bleef verschijnen maar werd breder van opzet. De droom was voorlopig uit.

In het algemeen, ook buiten de eigen streektaal om verhollandste de bevolking, of moeten we misschien zeggen, verburgerlijkte ze. Ook die op het platteland. Men nam een meer modern geachte, meer stedelijke levenswijze aan die zich bijvoorbeeld uitte in de bouw van woningen en flats die men van Groningen tot Maastricht en van Oldenzaal tot Scheveningen net zo kan aantreffen. Ontwikkelingen uit het Westen werden vaak zonder veel bezwaren overgenomen, overigens ook door westerlingen geïntroduceerd. Twente kampte nog steeds met een tekort aan eigen inheems kader. Maar zelfs als dat kader aanwezig geweest zou zijn was het nog de vraag of dat had kunnen en willen zorgen voor een levensstijl die geënt was op de traditionele, overleefde plattelandsstijl. De conferentie in Ter Apel sloot deze periode van optimisme af en was er misschien een domper op.

Het zo veelbelovende tijdschrift *'t Swieniegeltje* dat van een Gronings blad transformeerde tot een orgaan van de Nedersaksische beweging in opkomst leed aan gebrek aan middelen en misschien ook een tekort aan geest. De vijfde jaargang werd met moeite afgesloten, de doelstelling van het blad werd niet gehaald. In Twente werd door Gigengack vernieuwing van het streektaalgebruik nagestreefd, hoewel men dat aanvankelijk van zijn oubollige tijdschrift niet afzag. Toen hij werkelijk nieuwe wegen ging weg hij teruggefloten en uitgefloten door onder andere Buursink. De Twentsche Schrieverskring verloor zijn élan. Propter hoc? In ieder geval post hoc. Gigengack zag zijn bestaan in de streektaal bedreigd en keerde haar, in boek en geschrifte de rug toe. Een gevoelig verlies. De 'Schrieverskring' verloor er zijn orgaan door. Vloedbeld en Johanna van Buren overleden. Jassies verdween. Het overlijden van Jans in 1963 was voor de regionalistische zaak opnieuw een gevoelige klap. Aanvang jaren zestig was het aflopend tij voor de Twentse beweging, hoewel er hier en daar, op deelgebieden, wat winst kon worden geboekt.

Hoofdstuk 7: 1963-1975

Wie het ‘plat’ niet spreekt, is vreemdeling, hoelang ook in Twente woonachtig.⁹⁸⁴

7.0 INLEIDING

In het begin van de jaren zestig sprak de Groninger hoogleraar H.J. Keuning over regionalisme in de zin van bewustwording en handhaving van het streekeigene. Dat was op het elfde congres van het Nationaal Overleg voor gewestelijke cultuur. Het werd gehouden op 20 en 21 september 1963 te Groningen.⁹⁸⁵ Het thema van het congres was: ‘Het regionalisme en de groeiende Europese gedachte’. Keuning noemde regio allereerst een streek, met andere woorden een ruimtelijke eenheid van beperkte omvang, welke men een microregio zou kunnen noemen. De nationale eenheid beschouwde hij als mesoregio, de Europese, waarvan hij de begrenzing niet kende, noemde hij de macroregio. Zo beschouwd was er sprake van een hiërarchie van regionalismen. Hij stelde zichzelf en zijn gehoor de vraag of het streven naar microregionalisme nog zin had nu het algemene verlangen in de richting van een grotere ruimtelijke eenheid, mogelijkwerwijs een verenigd Europa, ging.

Toch achtte hij het regionalisme in zijn meest beperkte vorm niet in strijd met de zgn. Europese gedachte. Mits, zo stelde hij, het levend is.⁹⁸⁶ Aan de mogelijkheid van levend regionalisme kon, volgens Keuning worden getwijfeld door de ontwikkelingen in de economische sfeer; de vertechniseerde wereld maakte specialisering nodig, die regionale arbeidsverdeling met zich bracht. Microregio met zijn streekgebonden leefgemeenschap stond hier tegenover de macroregio. Hij concludeerde dat het streekeigene verzwakte in zijn tijd. De oorzaak zocht hij in de moderne techniek die een maatschappij opleverde die enerzijds meer uniform, anderzijds meer individualistisch zou zijn. De volksaard zou daar hooguit een ondergeschikte rol in spelen. Hij zag weinig heil in het opnieuw invoeren van oude gebruiken, tenzij daar een gezonde voedingsbodem voor was.⁹⁸⁷ De streekgebonden leefgemeenschappen hadden voornamelijk betrekking op een boerensamenleving die meer en meer aan het verdwijnen was. Hij noemde het voorbeeld van de Groninger Veenkoloniën, die al vroeg waren geïndustrialiseerd. Ze leverden zo goed als geen bijdrage aan de Groninger streektaliteratuur waarin nog steeds die oude boerencultuur in de thema’s centraal stond: de tegenstelling boer-niet-boer, boer-arbeider. Hij constateerde daarmee impliciet dat de streektal zich blijkbaar in thematiek niet vernieuwde, maar bij het vertrouwde en onherroepelijk verdwijnende bleef.⁹⁸⁸ Als derde belangrijke component van de microregionale leefgemeenschap noemde Keuning de streektal: “een uiterst belangrijke binding” tussen de bewoners van een bepaalde regio. Hij betitelde de streektal als “het plechtanker van de regionale gemeenschap”. “Zolang een streektal daadwerkelijk een functie vervult in het dagelijks verkeer van de regio verdient zij in stand gehou-

⁹⁸⁴ Van Ulzen 1955, 38.

⁹⁸⁵ Het Nationaal Overleg voor Gewestelijke Cultuur was een samenwerking van alle provinciale culturele raden in Nederland. Dat overleg was in 1950 begonnen, onder de naam ‘Cultuurecyclus’, daarna werd het ‘Initiatief comité’ en zo langzamerhand begon de lijn zich te ontwikkelen naar de Stichting NOGC, waarin de gewestelijke vertegenwoordigers samenwerken ten behoeve van gemeenschappelijke culturele belangen.” Woord vooraf bij verslag van het elfde congres gehouden op 20 en 21 september 1963 te Groningen. Oorspronkelijk, toen er nog slechts twee officiële gewestelijke culturele raden waren - Limburg en Friesland - werd door dit comité alleen de volkscultuur behandeld, maar vanaf 1953 werd een en ander in breder verband gezien. In 1963 hadden alle elf provinciën een eigen Culturele Raad.

⁹⁸⁶ Keuning 1963, 14.

⁹⁸⁷ Ibidem, 18.

⁹⁸⁸ Ibidem, 19.

den en zonodig aangeleerd te worden. Maar dan ook als afzonderlijke taal, naast de landstaal en daarvan strikt gescheiden.⁹⁸⁹ Maar toch: met de streektaal zou men met het voortschrijden van de techniek en wetenschap steeds meer met de mond vol tanden staan omdat, Keuning zei het Heeroma na, dat de streektaal een incomplete cultuurtaal was en de dialecten steeds moeilijker als vehikel konden dienen bij het moderne mondelinge en schriftelijke verkeer, omdat ze allerlei termen, bijvoorbeeld technische termen passend bij zo'n geavanceerde maatschappij miste.⁹⁹⁰ Een merkwaardige stelling: het Nederlands verkeerde immers in dezelfde situatie. De landstaal ontleende honderden technische termen vooral aan de Angelsaksische wereld en zou dat blijven doen. De levensvatbaarheid van het Nederlands stond daarom nog niet serieus ter discussie.

Een mogelijke toekomst voor het regionalisme zag Keuning tenslotte in een versterking en zelfpropagering van het regionale zelfbewustzijn. Al was het alleen maar omdat men in het toekomstige verenigde Europa in functionele eenheden kon denken waarbij de ene functionele entiteit - hij dacht aan het Westen - de andere functionele entiteit - hier dacht hij kennelijk aan Noord- en Oost-Nederland - wel eens totaal kon gaan overheersen. Dat bewustzijn kon voor Noord-Nederland worden gevonden in de lange tijd stiefmoederlijk bedeelde eigen gewestelijke historie. Hij maakte de regionale beweging het verwijt dat men te achteloos aan het cultuurbezit van de betrokken regio was voorbijgegaan en dat men dat niet gebruikte om het streekbewustzijn te verlevendigen. Friesland hield Keuning daarbij ten voorbeeld. Door de coördinatie van de bestudering van de gewestelijke cultuur in de Fryske Akademy en door de publicatiemogelijkheden welke door die instelling werd geboden. Hij vroeg zich af waarom dat voor andere gewesten niet mogelijk zou zijn.⁹⁹¹ Maar zou het intellectuele kader dat willen dragen? En hoe kon de massa kennis nemen van de vruchten van studie door diezelfde intellectuele elite voortgebracht? Keuning propageerde regelmatige en systematische publicatie bijvoorbeeld in rubriekvorm in couranten. Daar leek het ondertussen nog niet op. Keuning brak de staf over de aandacht die kranten gaven aan streektaal en historie: "de pers, die helaas in vele gevallen - en in het bijzonder in Groningen - op een ontstellende wijze te kort schiet." Keuning verwachtte nogal wat van de voorlichting via de dagbladpers volgens het principe van het 'frappez toujours', ook voor de vele nieuwkomers in de oude regio's. Zij zouden door de publicaties oog en oor krijgen voor de cultuur van de streek (de streek die men soms wel als een ballingsoord beschouwde) waar zij zich vestigden.

Na de inleidingen gingen de congressisten uiteen om een aantal thema's te behandelen. Onder leiding van de Groninger hoogleraar J. Elema kwam de vraag 'Kan het gewestelijk leven wel een eigen plaats krijgen in de Europese verbanden die bezig zijn te ontstaan?' aan de orde. De vraag werd toegespitst op de deelvraag: 'willen wij een eigenheid in de regionale cultuur of niet?'⁹⁹² Bijna unaniem werd als antwoord uitgesproken dat men het behoud en de folklorisering alleen niet essentieel achtte voor de regionale cultuur. De vraag naar de gemeenschap werd gesteld. Wat was deze precies? De regionale culturen waren in het verleden ontstaan in een zekere afgeslotenheid, die nu onder de druk van nieuwe ontwikkelingen geestelijk en ruimtelijk verdween. Dit zo zijnde kon men zich afvragen of er dan nog een mogelijkheid en wenselijkheid bestond een regionale cultuur überhaupt in leven te houden. Het voortbestaan van een regionale cultuur werd, hoewel het niet met zoveel woorden werd uitgedrukt, steeds minder resultante van verschillende sociale, economische en geografische factoren en steeds meer afhankelijk van de wil om deze te handhaven. Keuning sloot hiermee aan

⁹⁸⁹ Ibidem 20.

⁹⁹⁰ Ibidem.

⁹⁹¹ Ibidem, 22.

⁹⁹² *Verlag van het elfde congres gehouden op 20 en 21 september 1963 te Groningen. Het Regionalisme en de groeiende Europese Gedachte*, 60.

bij de rede die Heeroma in Ter Apel had gehouden.⁹⁹³ En wat diende men dan onder streekcultuur te verstaan? De gespreksdeelnemers waren het erover eens dat niet koste wat kost het oude bewaard moest blijven, maar alleen datgene wat werkelijk lééfde. Bleef niet naast het ideaal van het algemeen menselijke de noodzaak van het eigen karakteristieke? Elema stelde de uitdrukkelijke vraag of het nodig was zich in te zetten voor de regionale cultuur. Zo niet, dan was het consequent zich ook niet in te zetten voor de nationale of Europese cultuur. Het ging hier immers niet om een principieel, maar om een gradueel verschil. Nadat bovenstaande vraag bevestigend werd beantwoord door de discussianten kwam de deelvraag aan de orde wélke facetten van de streekcultuur belangrijk werden gevonden. Al gauw kwam het gesprek op de streektaal die men blijkbaar als het ankerpunt beschouwde. De wenselijkheid grote denkbeelden te uiten in de taal van het volk werd uitgesproken. Zo werd een pleidooi gehouden voor preken in het Gronings. Over het naar voren brengen, en dus doen kennen, van de eigen geschiedenis bestond minder overeenstemming.⁹⁹⁴

De congresgangers gingen later in discussiegroepen uiteen, waar vooral, zo bleek, verwar- ring heerste omtrent het begrip regio. Er werden pleidooien gehouden om bij alle integratie de affectieve binding met de eigen regio niet onmogelijk te maken. De mens zou een geboortestreek en een thuis nodig hebben om de integratie naar waarde te kunnen schatten. In een andere groep werd de grensoverschrijdende eigenschap van het regionalisme genoemd. Er werd gesproken over spreiding van culturele activiteiten met een werkingssfeer over de staatsgrenzen. Daarop werd opgemerkt dat er dan allereerst een zekere belangstelling in die grensgebieden zou moeten komen voor wat men er aan eigen cultuur bezat. Nieuwe gezichtspunten bracht de conferentie niet. Haar waarde lag in een gezamenlijk zich nog eens bezinnen op de regionale culturen en in het beantwoorden van de vraag of men het de moeite waard vond om zich ervoor in te zetten nu zij zo sterk werden bedreigd. Het antwoord was nogal halfslachtig: men wilde zich inzetten maar wat die inzet was zou men per regio moeten beantwoorden.

Grote debatten of gespreksrondes over regionalisme zijn er nadien eigenlijk niet meer geweest.⁹⁹⁵ Wel verscheen in 1964 van de hand van Diemer nog een kleine uitgave *Studeren in regionalisme* over dit onderwerp, maar het meeste was er nu toch wel over gezegd. De regionalisten bleven - we beperken ons nu tot Twente, maar het gold tevens voor andere streken - doorgaan met het aandacht vragen voor de regionale cultuur, ze probeerden met meer of minder succes de Twentse bevolking de waarde van hun eigen taal en cultuur bij te brengen en dat alles met zeer bescheiden middelen. Want de overheden bleven ‘an de kookaante’ (terzijde) staan. Resultaten bleken alleen geboekt te kunnen worden door middel van particuliere initiatieven.

7.1 ORGANISATIES

7.1.1 Stille jaren

De gelederen van de strijders voor het regionaal eigene waren in het begin van de jaren zestig uitgedund. De oorzaken waren sterfte en ruzie. De Twentsche Schrieverskring was de AVT,

⁹⁸¹ Heeroma 1956, 15.

⁹⁹⁴ Ibidem.

⁹⁹⁵ Hoewel in de jongste tijd de publieke belangstelling toeneemt. Te denken is aan de rede die de Com- misaris van de Koningin in Friesland, E.H.T.M. Nijpels hield ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van het Fries Genootschap. *Fryslân* 2002, nr.4, 4-6.

zaliger nagedachtenis, in de mist der historie gevolgd. Niet zonder reden zijn deze jaren wat de streektaal aangaat wel de stille jaren genoemd.⁹⁹⁶ Plegt klaagde in een radiovoordracht voor de RONO in maart 1963 over het gebrek aan leven in de brouwerij.⁹⁹⁷ Toch ging de strijd door, zij het op een andere, misschien minder in het oog lopende wijze. *De Twentse Post* verscheen in deze jaren, als opvolger van *TLLS*.

7.1.2 *Heemland (HL)*

In 1964 werd opnieuw een apart blaadje voor de streektaal in het leven geroepen. Het verscheen en de titel luidde *Heemland (HL)* en heette een uitgave van de ‘Oost-Nederlandse heembond’. Het blaadje wilde ‘jongerentiedschrift in de modersproake’ zijn. Men kon het aanvragen bij de Vereniging Modersproake en Noaberschopp. Het blaadje ging uit van Jan W. ten Holt, student te Haarlem en zoon van G.J.A. ten Holt die *MeN* uitgaf. De lezer merkt op dat de spelling weer eens veranderd was. Het was een aangepaste, mildere vorm van de roemruchte ‘Vosbergenschriefwiese’. De nieuwe vorm werd ‘grensgängige schriefwiese’ gedoopt. Veel uit de inhoud van *HL* had men in andere uitgaven ook al kunnen lezen. Na het vierde nummer ging het blad ter ziele. Van veel meer belang bleek een eerder genomen initiatief dat de duurzaamheid door de tijd zou bewijzen.

7.1.3 *Jaarboek Twente (JBT)*

7.1.3.1 Oprichting

Door de ‘Schrieverskring’ was al enige keren de komst van een jaarboek bepleit en zelfs aangekondigd, zoals we zagen. De realisatie zou later door enige initiatiefrijke personen plaatsvinden. Zij gaven de stoot tot oprichting van de Stichting Jaarboek voor Twente. En daarmee bundelden ze de verlangens van verenigingen en onderzoekers op het gebied van heemkunde en lokale en regionale historie naar een medium waarin de vruchten van alle studie en onderzoek gepubliceerd kon worden. De krachten van negentien stichtingen en verenigingen werden erin verenigd. Afgevaardigden daarvan vormden het algemeen bestuur, dat op zijn beurt het dagelijks bestuur koos. De eerste voorzitter werd DICK JORDAAN (1913-1989) telg uit het Haaksbergse fabrikantenmilieu, die de liefde voor de streek met de paplepel was ingegeven. In zijn ouderlijk huis vertoefden bekende regionalisten als Van Deirse, Snuif, Elderink, Dingeldein, Jan Herman van Heek, Stroink en Ter Kuile.⁹⁹⁸ Met het verschijnen van het nieuwe jaarboek hadden de Twentse regionalisten een grote wens in vervulling zien gaan. Zij die in de redactie van *DM* zitting hadden - hun medewerking had altijd iets dubbelhartigs gehouden - stapten eruit om hun medewerking te verlenen aan het *JBT*. Dat er belangstelling voor een dergelijk jaarboek was, bleek al bij de grote voorintekening die werd gehouden via de aangesloten verenigingen en instanties. Door zoveel adhesie aangemoedigd kon de eerste uitgave zonder groot financieel risico van start. Wat ook hielp - en dat vermeldde het stuk ‘Ter Inleiding bij de verschijning van het eerste Jaarboek voor Twente 1962’ niet - was dat initiatiefnemer Jordaan zelf duizend stuks afnam voor zijn personeel.⁹⁹⁹ Het doel van het Jaarboek werd in de tweede jaargang royaal omschreven: “om alles wat tezamen het specifieke begrip

⁹⁹⁶ Lōwik 1979, 100.

⁹⁹⁷ Plegt verzuchtte bij zijn bespreking van een Friese dichtbundel van Tiny Mulder: “Wat is ’t in hoes mangs ’n behelpen!” [...] “De Sallaandse dichters Johanna van Buren is der nich meer. In Twente he’w Legtenberg verleuren, en Lamm let niks meer van zich heuren.” *JBT* 1964, 103.

⁹⁹⁸ *SL* 1989, 100.

⁹⁹⁹ Vaanholt 1986, 8.

Twente maakt, te cultiveren, te belichten, te versterken, tot bekendheid te brengen.”¹⁰⁰⁰ In de redactie hadden Plegt, Bartelink, Buter, Buursink (eindredacteur) en de Oldenzaalse ondernemer H.M. Corwin zitting, maar Buursink zette er zijn stempel op. “In de eerste jaren heeft vooral Johan Buursink vrijwel in zijn eentje het jaarboek gemaakt”, verklaarde mederedactie-lid Buter later.¹⁰⁰¹ Daarna, tot 1977, heeft Plegt alles alleen gedaan. Geen gezonde ontwikkeling, zoals later zou blijken. Kritiek op het jaarboek kwam er ook wat de inhoud betreft. Johan Gigengack:

We beginnen in het Jaarboek Twente iets te missen. [...] Het richt zich naar onze smaak te zeer tot een generatie streekgenoten, die de leeftijd bereikt hebben waarop de mens voorzichtig gaat worden. Er loopt door het hele boek een zakelijke draad van: ‘dit hebben we (nog)’. En omdat het op geen enkele pagina in het tegendeel verkeert: nergens een bijdrage ‘op glad ijs’, nergens gedurfd, nergens spits, nergens heet van de naald, shockerend desnoods, heeft het iets onwezenlijks. Iets van een museum. Niets van het leven. Niets van wat er in Twente gebeurt.”¹⁰⁰²

Wie zich het oubollige *TLLS* voor de geest haalt - slechts luttele jaren voor het *JBT* uitgegeven - kan oprecht verbaasd staan.

7.1.3.2 B.H.A.M. Plegt

MR. BERNARDUS HENRICUS ANTONIUS MARIA (BERNARD) PLEGT (1904-1977) werd een van de dragende personen van het jaarboek. Hij kwam uit een onderwijzersgezin in Losser en bezocht het klein seminarie te Culemborg, maar de weg naar het priesterschap was niet de zijne. Na verdere studies werd hij meester in de rechten en later onder meer bedrijfsleider in het Oldenzaalse ziekenhuis. Na de Tweede Wereldoorlog was Plegt hoofdredacteur van de *TC*. Hij had “een bijna chronische afkeer van gezagsmaniakken, praalhanzen, bot materialisme en gesjacher met menselijke waarden”, zo kon men in een portret van hem lezen. Hoewel verdraagzaam moet hij zeker geen kritiekloze meeloper zijn geweest in het toen nog gesloten katholieke front.¹⁰⁰³ Al werd die laatste mening niet door een ieder gedeeld. In een speciale aflevering ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de *TC* kon men lezen: “Onder Plegts leiding ontwikkelde de Twentsche Courant zich tot een volgzame krant. Vrijwel zonder een woord van kritiek conformeerde de krant zich aan de opvattingen van de katholieke autoriteiten.”¹⁰⁰⁴ Plegt was zeer betrokken bij zijn regio. Hij was lid van de ‘Schrieverskring’ en het Twentsch dispuut, een groep katholieke Twentse academici die regelmatig bijeen kwam om de stand van zaken betreffende de streek te bespreken. Plegt had de leiding van het jaarboek zozeer aan zich getrokken dat de overige redactieleden na het horen van zijn plotselinge dood - een auto-ongeluk - met de handen in het haar zaten.

Buter werd Plegts opvolger.¹⁰⁰⁵ Hij gaf de wens te kennen dat het maken van het *JBT* meer teamwork moest worden. Het werd een co-product van hoofd- en eindredacteur. Er werd bovendien frequenter vergaderd. Men ziet het: de kern van de redactie werd gevormd door diegenen die al langere tijd nauw bij het Twentse regionalisme betrokken waren geweest. Zij drukten hun stempel op de inhoud van het nieuwe jaarboek. Het aanbod was gevarieerd, maar tijdloos. Er werd geschreven over (of in) de streektaal, over historie, regionalisme, onderwijs,

¹⁰⁰⁰ Plegt 1963, 6.

¹⁰⁰¹ *Het Twentse Leven* 1983, nr. 1, 21.

¹⁰⁰² Gigengack 1964, 13.

¹⁰⁰³ Haverkate 1979, 25.

¹⁰⁰⁴ Spec. Nr.

¹⁰⁰⁵ Plegt was hoofdredacteur tot 1977. Buter nam het hoofdredacteurschap van hem over. Bartelink was toentertijd leraar klassieke talen, later hoogleraar, Buursink vanaf begin tot 1977 eindredacteur en daarna gewoon redactielid tot 1982.

geologie, natuur en milieu, kunst, enz. Het mag dan ook niet verwonderen dat de regionalisten zeer ingenomen waren met het verschijnen van deze periodiek (vooral omdat de voornaamste regionalisten zelf lid waren van de redactie). Buter noemde het: “dé bindende factor binnen Twente” en Buursink: “het geweten van Twente”. Met het jaarboek ontplooidde het Twentse regionalisme een duurzaam initiatief. Dat de wortels van het jaarboek inderdaad lagen in het regionalisme werd veel later uitdrukkelijk erkend. De doelstelling bleef al die jaren dezelfde: het bieden van de ruimte aan auteurs, die hun wijsheid aangaande Twentse zaken aan anderen wilden doorgeven.¹⁰⁰⁶

Over de geringe aandacht voor de streektaal was niet ieder tevreden. Entjes klaagde, na een overigens lovende bespreking van het jaarboek voor 1974: “Tenslotte moet het mij van het hart, dat ik graag wat meer en meer opzettelijke aandacht aan het dialect besteed had willen zien.”¹⁰⁰⁷ Men moet ook, die jaargangen doorbladerend, wel tot de conclusie komen dat stukken in de streektaal meer als versiering, als toegift werden opgenomen. De streektaalbijdragen werden qua thematiek en stoffering veelal gehaald ‘oet de oale deuze’, zodat ook het jaarboek de voor de streektaal dodelijke omklemming van een agrarisch verleden dat de verbinding Twents = uit de tijd uitdroeg en bevestigde. Als er iets van waarde moest worden beschreven gebeurde dat in het Nederlands. Ook later bleef dat zo.¹⁰⁰⁸

7.1.4 Twente-Dinkelland-Naoberschap

De Twente-Dinkelland-Naoberschap werd opgericht op initiatief van de Heimatverein Gronau-Epe. Deze nodigde bekende ‘Heimatfreunde’ uit Twente en de Duitse ‘Kreisen’ Ahaus, Grafschaft Bentheim en Steinfurt uit voor een eerste bespreking in Glanerbrug op 3 mei 1963. De oprichters wilden komen tot een geregelde ‘Gedankenaustausch’ voor heimatliefhebbers aan weerszijden van de grens. In het begin van 1963 werd door middel van een circulaire gepolst wie geïnteresseerd zou zijn en waarvoor men belangstelling had. Men kon daarbij kiezen uit zestien belangstellingsvelden. Toen bleek dat er voldoende animo was om het initiatief verder uit te bouwen werden besprekingen gehouden die tot doel hadden een vereniging op te richten.¹⁰⁰⁹ De vereniging wilde de toevallige Duits-Nederlandse ontmoetingen een vaste basis geven om zo te komen tot ‘fruchtbringende Kontakte’. Middel daartoe waren gemeenschappelijke evenementen door de vereniging te organiseren. Het deed allemaal een beetje denken aan de vooroorlogse Duits-Nederlandse Vereniging.¹⁰¹⁰ De vereniging in oprichting droeg de voorlopige naam: ‘Deventer Helle - Gemeinschaft’. Reeds in een vroeg stadium werd die naam, na ampel beraad veranderd in Twente-Dinkelland-Naoberschap. Door het woord ‘Naoberschap’ werd de aard van de samenwerking aangegeven, terwijl Twente-Dinkelland de geografische ligging van het werkgebied bepaalde. Deze nu definitieve naam kon bovendien aan beide zijden van de grens worden gebruikt.

Op 3 mei 1963 werd de Twente-Dinkelland-Naoberschap officieel opgericht. De zestien belangstellingsvelden waren ondergebracht in vier werkgroepen. Er was een werkgroep Geschiedenis met: prehistorie, geschiedenis van de streek, textielgeschiedenis, genealogie, kunstgeschiedenis, monumentenzorg en bouwkunst van de streek, een werkgroep Natuurlijke Historie en Geologie, omvattende de belangstellingsgebieden botanie, zoölogie, natuurbescherming, natuurmonumenten, landschapszorg, geologie, speciale gebieden der geologie, een

¹⁰⁰⁶ Vaanholt 1986, 5-12.

¹⁰⁰⁷ *DMB* 1974, 48.

¹⁰⁰⁸ Passim.

¹⁰⁰⁹ *Grafschafter Nachrichten* 26-3-1968.

¹⁰¹⁰ Daaraan werd dan ook gerefereerd in het eerste nummer van het mededelingenblad dat in maart 1968 verscheen.

werkgroep Volkskunde omvatte folklore, volkskunst, streekdialect en naamkunde en ten slotte was er de werkgroep Onderwijs en Opvoeding die ging over onderwijs en voorlichting over alle facetten van de eigen streek, film en fotografie en geluidsopnamen. De leiding van elk van de vier groepen bestond uit twee personen. Deze vormden samen met de algemene voorzitter Jordaan uit Haaksbergen en Kip uit Bentheim, Naber uit Kreis Steinfurt en Clostermann uit Rheine het bestuur van de organisatie. De administratie was in handen van Podlonski uit Gronau en H.P.O.C. Koning uit Enschede. Onder de leden vond men een bekende regionalist als Vloed-beld als Nederlandse voorzitter van de werkgroep Volkskunde. Hij werd als zodanig in 1966 opgevolgd door Adriaan Buter. In die functie nodigde Buter zijn medewerkgroepsleden en anderen “van wier belangstelling voor de volkskunde ik mij overtuigd houd” uit voor een bijeenkomst in het Rijksmuseum Twenthe te Enschede op 12 maart. Buter en Everhard Jans vertelden er over volkskunst (en volkskunde in het algemeen), daarna zou men de tentoonstelling ‘Het hart in de hand’ gaan bekijken. Verder lag het in de bedoeling te bespreken wat er in of buiten werkgroepsverband gedaan kon worden ter bevordering van de volkskundestudie in Oost-Nederland. Buter memoreerde aan een initiatief van het Nederlands Volkskundig Genootschap uit 1962 dat nog steeds op voortzetting wachtte.¹⁰¹¹ Er kwam een tiental mensen op de uitnodiging af.

Nu de eerste contacten waren gelegd tussen de belangstellenden in de Oost-Nederlandse volkskunde werd er met medewerking van de OKT, Twente-Dinkelland Naoberschap en het Nederlands Volkskundig Genootschap gestreefd naar een concentratie van activiteiten op dat gebied. Buter meldde in een brief dat men zich ook met de ‘modersproake’ bezig diende te houden. Hij nodigde per 25 mei 1967 de leden van zijn werkgroep en het algemeen bestuur bij zich thuis. Hij was verhuisd en had zijn intrek genomen in de historische boerderij Zwaleman te Noorddijk, gemeente Neede. Hij zou, wederom met Everhard Jans, vertellen over de Achterhoekse boerderij. Tekeningen van Jan Jans waren tentoongesteld. De gehele bijeenkomst stond tevens in het teken van de verschijning van het boek *Landelijke bouwkunst in Oost Nederland* van Jans. Buter en Wilhelm Elling uit Vreden zouden de redactie vormen van een mededelingenblad dat in samenwerking met de stad Gronau zou worden uitgegeven.¹⁰¹² Het eerste nummer van de *Twente-Dinkelland-Naoberschap-Mitteilungen* kwam in 1968 uit. Er werden twee talen gebezigd, het Nederlands en het Duits. Er verschenen een aantal afleveringen van bovengenoemd blad en er werden nog wat bijeenkomsten belegd. Zo ging het een aantal jaren door.

7.1.5 't *Inschrien* (*Isch*)

Een ander, opmerkelijk initiatief kwam van de kant van de OKT. Tot in het begin van de jaren zestig was het voornaamste doel van deze vereniging een museale presentatie van de collectie. De uitvoering daarvan was in handen van de directie en de staf van het Rijksmuseum Twenthe, “met enige invloed daarop van het bestuur.”¹⁰¹³ Naast die presentatie werden er cursussen en excursies en ‘praatavonden’ met sprekers georganiseerd. Geleidelijk aan begon de wens te leven de achterban actiever bij het doel van de vereniging te betrekken. Bestudering van de historie en de cultuur van Twente werden krachtiger gestimuleerd, het aantal cursussen ten behoeve van de leden werd uitgebreid. Voorzitter van de oudheidkamer was Jordaan, we kwamen hem zojuist tegen bij het *JBT*. Hij uitte de wens een verenigingsblad voor zijn club uit te geven dat ook een soort van contactfunctie zou moeten vervullen voor de Twentse oudheidkundige verenigingen. De realisatie van dat idee delegerde hij aan J.J.H. Meijer, mede-

¹⁰¹¹ Ibidem.

¹⁰¹² Brief Buter aan werkgroepsleden, 26-2-1966 (arch. VDI).

¹⁰¹³ Mededeling op memorandum (arch. VDI).

bestuurslid, die weer contact opnam met de genealoog en Haaksbergenkenner Jan Overbeeke, Herman Hagens uit Almelo en Buter. De laatste - overal inzetbaar - was ook bestuurslid van de Oudheidkamer. Hij bedacht een naam voor het nieuwe orgaan. Dat zou 't *Inschrien* worden. Het was de term voor het opbergvakje voor kleinoden in een tuugkist. Eindredacteur werd Meijer. Het eerste nummer van dit huisorgaan van de vereniging kwam uit in juli 1968. De nadruk lag de eerste tijd op de coördinerende taak van het blad. Vertegenwoordigers van alle verwante organisaties werden uitgenodigd in *Insch* te publiceren, nieuws mee te delen en activiteiten aan te kondigen. Daaraan bleek minder behoefte dan aanvankelijk wel gedacht werd. Elke zichzelf respecterende heemkundige vereniging bleek namelijk een eigen orgaan te begeren. In de vorm van een maand-, kwartaal- dan wel jaarblad. Het *Insch* bleef toch vooral het contactblad van de leden van de Vereniging Oudheidkamer Twente en voor de circa honderd abonnees van buiten die vereniging.¹⁰¹⁴ Toch bleken de contacten over de hele regio uiterst waardevol, omdat daarmee een brede kring van lezers werd aangeboord en publicisten uit het hele gebied een kans werd geboden hun werk voor een groter publiek openbaar te maken.

Dat steeds meer mensen zich bezighielden met de actieve beoefening van historisch onderzoek, bleek uit het cursusaanbod van de OKT. Zij begon in de jaren zestig met het organiseren van cursussen voor onder andere oud schrift. Ze waren toegankelijk voor leden van de Oudheidkamer én de aangesloten heemverenigingen. Niettegenstaande deze activiteiten bleef de museale functie van de vereniging duidelijk de eerste plaats innemen. Het bestuur beschouwde zich toch vooral als museale instelling en zelfs als dé overkoepelende Twentse museumorganisatie.

7.1.6 De RONO

Van 1963 tot 1966 was Jan Peters RONO's programmaredacteur voor het Oosten. Onder zijn leiding vonden regelmatig uitzendingen plaats met aandacht voor streekeigen zaken. Na zijn vertrek in 1966 werd dat aanbod minder en incidenteler. Ook wat de radio betrof zette dus de verschraling in voor wat betreft de streekcultuur. Royaal was de situatie voor de oostelijke omroep wat betreft de materiële voorzieningen al nooit geweest. Men had zich jarenlang moeten behelpen met een kamertje achter de coulissen in de Twentse schouwburg. In mei 1967 stopte de RONO met programma's voor Overijssel en Gelderland. In juni 1968 werden ze hervat. De RONO kreeg studio's in het oude gemeentehuis van Lonneker. Alex Jan van der Worp, oud-schoolhoofd, werd de nieuwe redacteur voor Overijssel en Henk Krosenbrink voor Gelderland. Buursink begon in oktober van dat jaar 'Van proat komp proat', een programma met streektaalonderwerpen. Van der Worp stond niet onverdeeld positief tegenover het gebruik van de streektaal voor de omroep. Hij beweerde dat de provincie gekenmerkt werd door een te grote dialectverscheidenheid. Gebruik van de streektaal zou daardoor afbreuk doen aan de verstaanbaarheid. Streekeigen zaken konden ook al niet op zijn grote sympathie rekenen. Regionalisten maakten zich ongerust over de koers van de omroep. Dat bleek uit de polemiek over de toekomst en de ambities van de RONO die in de *TC* gevoerd werd. De *TC*-journalist Jan van den Dungen ging zelfs verder. Hij beweerde in een artikel genaamd 'De faam van de biefstuk' dat een instelling als de RONO overbodig was. Hij noemde de omroep "een slecht functionerend en duur apparaat met bijzonder ambitieuze plannen die op geen enkele behoefteplanning gebaseerd zijn."¹⁰¹⁵ De Tilligter onderwijzer Engelbertink - we zullen hem nog tegenkomen (zie p. 240) - nam het in een ingezonden brief op voor de omroep - en gispte het aanvallende stuk in de *TC*: "De R.O.N.O. besteedt naast het dagelijkse nieuws

¹⁰¹⁴ Meijer 2000, 73.

¹⁰¹⁵ *TC* 27-1-1973.

veel tijd aan andere facetten uit de streek, waaronder de streekcultuur en dialect. In plaats van dat u van regionale kant de regionale omroep aanprijst, hetgeen te verwachten zou zijn, gaat u de R.O.N.O. juist aanvallen.”¹⁰¹⁶ Het stuk bevatte overigens een merkwaardige tegenspraak waar hij een stukje verderop beweerde: “Niet dat ik het met de programmaopzet van de R.O.N.O. eens zou zijn; ik zou b.v. meer tijd willen uittrekken voor streektaaluitzendingen waarin vooral m.i. het Overijssels programma te kort schiet”. Met cijfers over het luistergedrag probeerde Engelbertink de belangrijke plaats van de regionale omroep aan te tonen.¹⁰¹⁷

De discussie over de omroep en de plaats van het streekeigene daarin werd eind december 1974, begin januari 1975 door Everhard Jans en Engelbertink voortgezet met ingezonden brieven in de *TC*. Vooral programmamedewerker Gerrit van der Kooy - die pleitte voor “het afzweren van het folkloristisch karakter” van de regionale omroep en het maken van acceptabele programma’s - moest het daarbij ontgelden.¹⁰¹⁸ Jans stelde in een ingezonden stuk in dezelfde krant de bloedeloosheid van de RONO aan de kaak. Hij doelde in zijn reactie op het algemene, niet Oost-Nederlandse karakter dat dat nieuwe “acceptabele programma” zou krijgen: “De vervlakking gaat voort en de Rono werkt er aan mee als ze zo verder sukkelt. Verandering van beleid is dringend nodig wil er sprake zijn van een goede weerspiegeling van de gewestelijke cultuur.”¹⁰¹⁹ Hij haalde in het stuk het Almelose raadslid J. Hendriks aan die ook al verzuchtte dat men Twente alsjeblieft Twente moest laten blijven. Engelbertink reageerde eveneens op het gewraakte artikel d.d. 16-12-1974:

Ik dacht dat we over een kwalitatief acceptabel programma wel eens van mening zouden kunnen verschillen. In het licht van de regionale omroep zou ik bij kwalitatief zeer zeker willen denken aan onderwerpen, die met de streek te maken hebben en niet zoals de medewerkers aan het Overijssels gedeelte het bewerkstelligen. Vele programma’s die heten voor Overijssel bestemd te zijn, kan men bestempelen als algemeen voor heel Nederland. Waarom heeft men dan een Overijssels programma?¹⁰²⁰

Men leest in het bovenstaande een herhaling - mutatis mutandis - van de discussie die al speelde in de jaren vijftig, o.m. bij Jan Jans en zijn bouwschool. Nieuwe argumenten werden daarbij niet gewisseld. Het draaide nog steeds om de vraag of regionale en regionalistische instellingen dezelfde doelen nastreefden. Dat was niet het geval. De streekeigen cultuur had bij regionale instellingen zonder regionalistische doelen niets te winnen.

---

¹⁰¹⁶ *TC* 5-2-1973.

¹⁰¹⁷ Die cijfers ontleende hij aan zijn enquête *De Rossumers en hun taal* en hij zette ze af tegen het luistergedrag van de Friezen naar de RONO. In Friesland luistert 57 pct. wel eens naar de R.O.N.O. in Rossum 73 pct. “Hebt u de laatste twee weken naar de R.O.N.O. geluisterd?” a) Geen: Friesland 54 pct. Rossum 12,3 pct b) 1.tot 2 avonden: Friesland 30 pct, Rossum 50,7 pct c) 3 à 5 avonden: Friesland 8 pct. Rossum 30,1 pct. d) en meer: Friesland 8 pct. Rossum 6,9 pct. In Friesland luistert 54 pct niet en 30 pct 1 tot 2 avonden naar de R.O.N.O. In Rossum 12,3 pct niet en 50,7 pct 1 tot 2 avonden.

¹⁰¹⁸ *TC* 16-12-1974.

¹⁰¹⁹ *TC* 10-8-1974.

¹⁰²⁰ *TC* 16-12-1974.

7.2 STREEKTAAL

7.2.1 Primaire literatuur: Borghuis - Klaassen - Buursink - Plegt - Hagreis-Post - Heerink - Rozendom - Schriewied

Afgezien van de rel om Gigengacks novelle, waardoor de jeugdige schrijver definitief voor het geschreven Twents verloren leek, kabbelde het stroompje van de Twentse literatuur rustig voort. Buursink schreef in 1962 in het *Jaarboek Overijssel* ‘Opnieuw experimenteren met de moderspraak’, het vervolg op zijn befaamde eerste artikel in datzelfde jaarboek van 1957. De schrijver wilde er voorgoed mee aantonen dat het Twentse plat in bekwame handen de zwaarste proef kon doorstaan. Er verschenen nieuwe Twentstalige boeken, hoewel de Twentsche Schrieverskring futloos voortkwakkelde en tenslotte roemloos ten onder ging. Toon Borghuis bracht in 1961 *'n Busken late bleujers* uit. Het ging om een bundeltje gedichten met een (meestal) religieuze inslag.¹⁰²¹ Het bundeltje was in twee weken uitverkocht.¹⁰²² De meningen erover liepen nogal uiteen. Vloedbeld was vol lof. Wellicht hing dat laatste samen met het typisch katholieke karakter ervan. Als Ter Kuile ze had gekend waren ze zeker opgenomen in zijn *Overijsselsche religieuze poëzie*, zo stelde Vloedbeld het in een bespreking in de *TC*, want “deze ‘late bleujers’ zijn veruit de beste religieuze gedichten die in onze moderspraakliteratuur bestaan.” Iets verderop schreef hij: “ze moesten in duizenden exemplaren verspreid worden, omdat ze op literair verantwoorde wijze het religieuze gevoel van ons Twentse volk zo zuiver vertolken en verdiepen.”¹⁰²³ Buursink recenseerde de bundel in *TLLS*. Hij leverde geen laudatio. Integendeel. Hij noemde de inhoud nogal gevarieerd naar kwaliteit: “En wat za’k dan zeggen: oelengekras of nachtegalenzaank, dizze late bleujers ...? Van beide, duch mi’j.”¹⁰²⁴ De moderne lezer is geneigd Buursink zakelijk gezien bij te vallen, alhoewel de manier waarop de kritiek werd verwoord geen sympathie oproept. Zijn optreden herinnert soms aan dat van Diemer.

Klaassen, die verder schreef in onder andere de *TAK* zag zijn verhaal ‘Hutten-Toone zoch ne broed’ in 1964 in de ‘Twenteland-serie’ bij Gigengack verschijnen. In 1969 kwam zijn *Plaggen-Luuks nao Amerika* uit, met als tweede verhaal ‘De Brulfte op de Strookappe’ in de Kleine Twentse Reeks van Witkam.

Uit de talloze reacties die ontstonden op stukken die Buursink in de krant schreef, ontstond in de *TC* de rubriek Regiobrievenbus, van 1970 tot 1980. Alles met elkaar zo’n 1500 artikelen waarin Buursink fungeerde als een soort ‘Twente-exegeet’. De term is van de Hengelose journalist Herman Haverkate.¹⁰²⁵

Als ‘platschriever’ liet Plegt in 1972 twee vaardig geschreven prozabundels het licht zien. Onder de titels *Oet et oale doarp I* en *Oet et oale doarp II* schetste hij allerlei, soms grappige, gebeurtenissen uit de woonplaats van zijn jeugd, Losser, in prachtig en soepel Twents. Hij schreef bovendien veel in het *JBT*. Curieus was zijn vertaling van een aantal Friese gedichten van Tiny Mulder in het Twents.¹⁰²⁶ Plegt maakte er een gewoonte van onder het reizen Twentse spreuken op te schrijven. Soms ontleende hij ze aan andere talen. Vanaf de jaren zeventig zou elke dag zo’n spreuk het voorblad van ‘zijn’ krant sieren.¹⁰²⁷ Ook daarna bleef de *TC* dit

¹⁰²¹ *'n Busken late bleujers* verscheen in de Twenteland serie van Gigengack en werd in 1965 herdrukt.

¹⁰²² De oplage bedroeg 500 exemplaren.

¹⁰²³ Vloedbeld 1961.

¹⁰²⁴ Buursink 1961, 35-37.

¹⁰²⁵ Haverkate 1991, 149.

¹⁰²⁶ Frou mei Paraplu, Joungebetsje, Snein, Wachtsjend, *JBT* 1964, 103-105.

¹⁰²⁷ Om precies te zijn begon de *TC* met het gebruik van een Twentse spreuk (op de voorpagina) op zaterdag 15 mei 1975. In 1983 was er een onderbreking van ruim tien maanden waarin geen spreuk op de

kleine taalmonument op haar voorpagina handhaven. De spreuken werden zeer gewaardeerd door de lezers, die ze ging missen toen de minirubriek werd gestopt.

WILHELMEN HAGREIS-POST uit Hengelo (1907) bracht een bundel traditioneel werk *Biej 't lósse veur* uit in 1968. Traditioneel werk.

REINIER JOHANNES MARIA HEERINK (Oldenzaal 1915-2000) studeerde in Brabant filosofie. Hij keerde naar Twente terug waar hij directeur werd van de Provinciale Bibliotheekcentrale Overijssel-Oost. Zijn publicaties vindt men onder meer in het *JBT*. In 1969 kwam de zijn dichtbundel *Wa'k zeggen wol en leegen nich* uit. Bij hem vinden we af en toe een weerklank van de grote, desastreuze gebeurtenissen van zijn eeuw. Zijn piëteitsvolle gedicht 'Hattog' herinnerde bijvoorbeeld aan een Joodse stadgenoot en de ervaringen in de holocaust. De streektaal werd hier voertuig van ontroering over groot onrecht:

HATTOG

(andenken an dat jörreke, dat 't met zien kaörke zo zoer môs verdeenen)

Plodden	Hattog
in 'n kaörke	Van Jaweh
ôp twee raa'r	En van Plechelmus
Daorachter:	zo'k zeggen.
Hattog.	Waor is de ploddenkoar?
Hattog.	Eli, Jacob, Abraham?
Wel kôn zien	Nög kraakt de raa'r.
Lachen verstaon?	Van de òòle ploddenkaor
Hef een van ôns	In miene oren
Zienen dood	en kraakt dat schor geluk
Können verstaon?	van Hattog
In 'n kaörke.	in miene oren.
Schor geluk ter achter deur ne stad	't Kaörke kraakt:
Dee gelukkig was	Jaweh.
met dèn van achter 't kaörke	Plechelmus.
	Hattog. ¹⁰²⁸

De later bekend geworden platschrijver Aloys Terbille (1936) uit Vreden (in West-Duitsland over de grens bij Haaksbergen) raakte door dit gedicht geïnspireerd. Ook Terbille had 'zijn' Hattog gekend, al heette hij in Vreden ook 'Eliazar' of 'Blinde Meta' of 'Netken Cohen'. Terbilles gedichten zijn gepubliceerd in *Spoor van Liederen allevedan* (1983).

JAN ROZENDOM (1921) uit Rijssen gaf de dichtbundel *Roozeknûpkes* uit in 1971. De in het 'Riesns' gestelde bundel volgde de fonetische spelling van Schönfeld Wichers. In de gedichten toonde Rozendom zich een pleitbezorger van de deugdzaamheid. In het gedicht 'Aj hooge staot, kiej leege valn', verdedigt hij de eenvoud. In 'Wiej weet het zoo good' hekelt hij de eigenzinnigheid en in 'Staank vuur dank' de ondankbaarheid, enzovoort. De dichter is in zijn woonplaats een bekende persoonlijkheid die zich op meerdere gebieden voor de gemeenschap inzet. Zo was hij onder andere voorzitter van het Rijssens Mannenkoor en van de Oudstrijders 1940-'45 en was hij in verschillende functies actief in het hervormde kerkenwerk in Rijssen en de buurtschap Elzen.

In 1969 verzorgde het Verbond van Neersasse Schrieverskringen de uitgave van de gedichten- en verhalenbundel *Schriewied*. De bundel was vooraf gegaan door twee anderen: de *Oelenwanne: ne korf vol riemen en vertelsels uut Achterhook en Liemers* (1965) en *Den*

---

voorkant stond. Vanaf begin oktober 1996 - toen de *TC* opging in de *TCTUB* - verschoof de spreuk na één jaar naar pagina 2, om per 7 november 1998 helemaal te verdwijnen.

¹⁰²⁸ Heerink 1969, 27-28 In *Het Twentse Leven* 1982, nr. 1,25 gaf Heerink opheldering over de ontstaansgeschiedenis van zijn gedicht.

Zaodborg: un spintvat vol riemen en vertelsels uut Achterhoek en Liemers (1967). *Schriewied* was ruimer opgezet. Het bevatte bijdragen uit Salland, Oost-Veluwe, de Achterhoek, Liemers en Twente. In het ‘Waord veuraf’ werd het zo gezegd: “Maor wille wi’j as streektaalschrievers, streektaalspraekers of -laezers onze opgave good verstaon, dan mow ovver de grenzen van de eigen plaatselijke spraoke henkieken. Mow taalgrenzen, of wat wi’j vake ment te zene as grenzen, deurbraeken en onze streektalen in groter verband zeen, in Neersassische verband.”¹⁰²⁹ Een duidelijke doorwerking van de lessen van de jaren vijftig. De samenstellers hadden bovendien gekozen - men ziet het - voor een schrijfwijze die zo dicht mogelijk bij de Nederlandse aansloot. De Twentse bijdragen kwamen van Heerink, Ten Holt, Klaassen, Plegt en Schönfeld Wichers (die zijn eigen spelling aanhield). In de bijdragen van de student Jan ten Holt, die in Haarlem woonde en overigens niet in onberispelijk Twents schreef, zien we iets van de protestpoëzie van de jaren zestig terug. In ‘Make love, not war’, is zowaar een provochtig element te onderkennen (het gezag tartten in de vorm van politie pesten). Het taalgebruik is er ook naar, waar hij over ‘ome polisie’ spreekt. In ‘Waerldangst’ fulmineert hij tegen auto’s en hun ‘gas’. In het gedicht ‘Je ne sais’ protesteert hij tegen het ‘in hokkies’ zetten van mensen: “ze neumden mie ’n rooms-katholiek feurdat ik pappa en mamma kon zeggen”. Ten Holt trachtte te shockeren: “Ik zag ze nig gin god (let op de kleine letter, FL), gin klaasvaak /wil nich geloven”. Hoe kinderachtig en gratuit het ons nu ook in de oren klinkt: het was wél de (slechte) adem van de jaren zestig. Hoe anders klonk de bijdrage van Plegt. Bijzonder lezenswaardig ‘Et Jufferken’, dat wel, maar deze bijdrage had evengoed veertig jaar eerder geschreven kunnen worden.

7.2.2 Secundaire literatuur

7.2.2.1 Incidentele publicaties

Af en toe gebeurde er ook in deze stille tijd wel eens iets aardigs op streek(taal)gebied, zoals bij boekhandel Broekhuis te Hengelo die in 1968 ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de zaak *Eigenaardigheden van het Twentsche dialect* uitgaf. Het ging om een oud, in handschrift bewaard gebleven woordenboekje van Anthonie Ballot (zie p. 40).

A.J.M. Agterbos, kweekschooleraar in dezelfde plaats, maakte zijn studenten bekend met de Twentse literatuur en de problematiek er omheen in zijn alleszins lezenswaardige artikel ‘Rendez-vous met de streektaalliteratuur van Twente’.¹⁰³⁰ Hij rekende erin af met Buters wel heel ruime opvatting dat “alles op het gebied van de schone letteren, wat onder invloed van het Twentse milieu ontstaan is, de gangbare definitie van streekliteratuur dus”, tot de Twentse literatuur hoorde. Agterbos vond hierbij Schönfeld Wichers en Entjes aan zijn zijde. De Rijssenenaar deelde Buters mening niet dat het Twents en het algemene Nederlands in de regio moeiteloos naast elkaar gingen, maar zag in het Nederlands de aanvaller, in het Twents de aangevallene.¹⁰³¹ Entjes wees erop dat er een essentieel verschil bestond tussen streekliteratuur en streektaalliteratuur. Bovendien verbond hij aan de term literatuur bepaalde esthetische of literair-kritische normen. Dat betekende dus dat werken op grond van die normen moesten worden gewaardeerd. Agterbos deelde die mening met Entjes, al was hij niet van mening dat voor de Twentse literatuur (nu al) dezelfde hoge normen als voor de standaardtaal konden worden aangelegd. Eenvoudigweg omdat de streektaalschrijver zich op een ander niveau bevond dan de schrijvers in een cultuurtaal en dat was weer zo, omdat de streektaal een essentieel andere functie had dan het algemene Nederlands. Overigens zag Agterbos geen principiële onmogelijkheid om tot een volwaardige literatuur te komen, maar, zo schreef hij “dan zullen

¹⁰²⁹ *Schriewied*, waord veuraf, 5.

¹⁰³⁰ *Twente, enkele facetten*, 47-84.

¹⁰³¹ Schönfeld Wichers 1967, 8.

zij, (de streektaalschrijvers) nog bergen werk moeten verzetten.” Het korte overzicht dat hij na zijn beschouwingen over streektaal, criteria om van literatuur te kunnen spreken en een weerwoord op Nuytens’ sombere toekomstverwachting voor het Twents (zie p. 240) laat volgen is niet onberispelijk.¹⁰³²

Schönfeld Wichers publiceerde in de *DMB* een uitvoerige studie ‘Het naamwoord-geslacht in het Riesns’, waar Heeroma met een geleerde, maar elegant geformuleerde omhaal van woorden afstand van nam.¹⁰³³ Volgens Schönfeld was in het oude Twents de onderscheiding van de naamwoorden in mannelijke, vrouwelijke en onzijdige, nauwkeurig gehandhaafd, met de daarbij behorende uitgangen van lid- en voornaamwoorden en bijvoeglijke naamwoorden. In het algemene Nederlands en andere moderne heersende talen was dat niet meer het geval door een geforceerde taalgroei. Het Twents kende nog de, wat hij noemde gevoelige taalgroei, gebonden door het verleden en had daardoor zoiets ‘oertijdigs’ als de onderscheiding in drie geslachten van woorden behouden. Heeroma’s kritiek stelde dat Schönfeld met zijn studie een synchronische aanpak had gekozen - hij beschreef elementen van het Riessens zoals die ten tijde van de beschrijving aan de lokale taalgemeenschap in Rijssen ter beschikking stonden - maar dat zijn betoog niettemin uitnodigde tot diachronische beschouwing. Heel wat anders dus dan een wetenschappelijk verslag van een taalhistorisch onderzoek. Het had heel wat onaangenaamer geformuleerd kunnen worden.

7.2.2.2 Entjes

De aandacht voor de streektalen en andere facetten van de streekeigen cultuur zou zo tegen de zeventiger jaren weer opbloeien. Nieuwe initiatieven werden ontplooid. De eerste voorboden dienden zich reeds aan het einde van de jaren zestig aan. In 1968 promoveerde Entjes summa cum laude aan de universiteit van Munster op *Die Mundart des Dorfes Vriezenveen in der niederländischen Provinz Overijssel*, waarmee hij volgens Heeroma voor de Vriezenveense taalgemeenschap een monument had opgericht.¹⁰³⁴ Het Vriezenveens is een relict-dialect dat, in hoofdzaak, de klankstand bewaard had die het hele Twents in de late middeleeuwen moet hebben gehad.¹⁰³⁵ Het is een der sleuteldialecten voor de Oost-Nederlandse taalgeschiedenis.

In 1970 zag van Entjes de publicatie *Omme sonderlinge lieve toe den Vene* het licht, over geschiedenis en volksleven van Vriezenveen. Het verscheen een jaar na het 600-jarig bestaan van het in de twintigste eeuw zo vernieuwde (‘vernield’) dorp. Allerlei aspecten van de geschiedenis en het volksleven kwamen er aan de orde. Onder het hoofdstuk ‘’t Water kwakt in n kjättel’ gaf hij zijn visie op de taal van Vriezenveen.

Eveneens in dat jaar kwam deel I (niet verder verschenen) van het *Woordenboek van het Vriezenveens* uit. Entjes had al veel eerder plannen opgevat om, na bewerking, tot uitgave van het verzamelwerk van de Vriezenveense huisarts Lambert Jonker te komen.¹⁰³⁶ Er was destijds nog overleg geweest met Bezoen over de manier waarop een en ander verwezenlijkt kon worden. Daarna werd het contact verbroken. Na een verzoek van mevrouw Jo Daan van het Dia-

¹⁰³² Zo schrijft hij het ‘Twenther Brulf’teleed’ toe aan B.J. Blijdenstein, i.p.v. aan zijn zoon, B.W. Blijdenstein, al vermeldt hij dan weer wel het geboorte en sterftejaar van de zoon. W.J.C. van Wijngaarden zou tijdens zijn leven alleen in het Nederlands over het Twentse volksleven hebben gepubliceerd, p. 52 en op p. 54 haalt hij Dr. Schönfeld Wichers (Belcampo) en zijn broer, Mr. K.D. Schönfeld Wichers hopenloos door elkaar.

¹⁰³³ Schönfeld Wichers 1967, 7-28 en Heeroma 1967, 1-6.

¹⁰³⁴ *DMB* 1968, 135.

¹⁰³⁵ Heeroma 1968, 99.

¹⁰³⁶ Dat was in de jaren veertig geweest. Hij zou die uitgave voorbereiden samen met Herman Jansen (1899-1965), die Entjes in zeker opzicht een leerling van de amateur-volkskundige en -lexicograaf Lambert Jonker noemde.

lectenbureau in Amsterdam werd het contact opnieuw gezocht. Met een groepje medewerkers, vrienden van de ‘vjennesprååke’ bereidde Entjes de uitgave van het woordenboek voor. Entjes zat al in de redactie van de *DMB*. Hij werkte regelmatig mee aan Duitse en Nederlandse tijdschriften voor taalkunde. En hij redigeerde ‘Vonken onder de as’, een radioprogramma van de NOS over Nederlandse volksverhalen en volksgebruiken. Hij was ook lid van de Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen in Amsterdam. In 1974 schreef hij voor de Triangelreeks *Dialecten in Nederland*, een handzaam boekje voor iedereen die wel eens méér wilde weten over streektaalen en de opvattingen die daaromtrent leefden. Hij noemde hierin dialecten tekenen van tegenspraak en opspraak:

Over hun bestaansrecht wordt getwist op allerlei niveau. Maar dat bewijst voorlopig alleen nog maar, dat zij bestaan en functie hebben.” Voorzichtig optimistisch liet hij zich uit: “De dialecten hebben de druk van het Nederlands met goed gevolg doorstaan, druk van een Nederlands dan ook nog wel, dat door school, kerk, krant, radio en televisie aan een ongekend voordelige positie geholpen wordt.” Hij sloot de ogen niet voor de gevolgen van die ongelijke positie. “Maar zij leiden toch een zorgwekkend, om niet te zeggen kwijnend leven. Zij worden voortdurend belaagd, niet alleen door het Nederlands, evenzeer door hardnekkige misverstanden, die bij voorstanders en bij tegenstanders heersen.¹⁰³⁷

Entjes wilde met dit boek proberen de misverstanden en allerlei vormen van onbegrip over betekenis, achtergrond en herkomst van de dialecten op te helderen. Hij ging onder meer in op het ontstaan van dialecten, hun plaats in kranten, school en kerk, de vraag naar het wezen en de waarde ervan en de geschiedenis van het wetenschappelijk onderzoek.

Als wetenschappelijk hoofdmedewerker was hij verbonden aan het Nedersaksisch Instituut en als zodanig was hij de naaste medewerker van Heeroma. Toen die in 1972 stierf werd Entjes zijn opvolger (in 1975). Daarmee kreeg de leerstoel een hoogleraar die als het ware uit de regionalistische taalbeweging mee was voortgekomen. Natuurlijk was ook Entjes’ taak op de eerste plaats een wetenschappelijke, maar zijn instelling ten opzichte van zijn studiegebied was, het zij nogmaals geschreven - met inachtneming van zijn wetenschappelijke objectiviteit - er een van warme betrokkenheid. Uit zijn inaugurele rede bleek zulks reeds. Behalve de gebruikelijke lof voor zijn voorganger in het ambt, oefende hij ook kritiek. Heeroma had het fout gezien toen hij het inhoudsloze, onbelaste woord Oost-Nederlands prefereerde boven Nedersaksisch. “Het zou beter geweest zijn zich, wat titel en verdere terminologie betreft, te houden aan de uitkomsten van de Taalatlas, die tenslotte van kaart tot kaart het begrip Nedersaksisch ruimtelijk en taalkundig gezien een meer aanvaardbare inhoud geeft dan door het woord Oost-Nederlands gedekt wordt.”¹⁰³⁸ Even verderop zei hij: “Nedersaksisch is eenvoudig een ander woord voor Oost-Nederlands en West-Nederduits tezamen en in die betekenis is het voor ons heel goed bruikbaar, om niet te zeggen onmisbaar.” Hij wees bovendien op de historische wortels van het begrip. Entjes nam zich voor de door Heeroma door zijn ziekte en tenslotte door zijn sterven onvoltooid achtergelaten Taalatlas af te maken (hier is niets van gekomen). Hij wilde verder werken aan wat zijn voorganger op het gebied van de naamkunde in beweging had gebracht. Maar herbezinning op de taak van het instituut, die zijn rede óók was, betekende volgens Entjes meer dan een gedeeltelijke herziening van de aard van de onderzoeksactiviteiten. Hij en zijn medewerkers wilden - waar studenten aan het instituut zich slechts konden bekwalen in een bijvak, met alle verenging die dat voor het vak meebracht - de studie van de Nedersaksische taal- en letterkunde tot een eigen doctoraalstudie uitbouwen. Aan het slot van zijn rede ging Entjes in op de bindingen van het instituut met het regionale leven. Na eerder in zijn toespraak het verwijt uit de regionalistische beweging (dat Heeroma en zijn instituut zich in hun ivoren toren hadden opgesloten) te hebben ontzenuwd, verklaarde

¹⁰³⁷ Entjes 1974, 14.

¹⁰³⁸ Idem 1975, 12.

hij dat zulke bindingen graag worden aangegaan - hij noemde de bereidheid tot samenwerking zelfs ‘een kenmerk van ons werk’. Maar het was aan de regio’s het instituut als medespeler te vragen.

Vanaf 1965 trad de stichting Sasland, een mantelorganisatie van het Nedersaksisch Instituut, op als uitgever van de *DMB*. Tussen het voorzitterschap van de nieuwe stichting en het directoraat van het instituut bestond een personele unie, zodat de banden tussen beide instellingen zeer nauw waren. Naast het uitgeven van het orgaan van het instituut zou Sasland, dat zich geestelijk erfgenaam wist van de stichting het *SW*, ook andere Oost-Nederlandse streektaalluitgaven gaan exploiteren, al of niet in samenwerking met andere uitgevers.¹⁰³⁹

7.2.3 Om de taal

7.2.3.1 Uitgeverij Witkam

Boekhandelaar en uitgever WIM G. WITKAM (1911), Zeeuw van geboorte, kwam in 1936 naar Enschede. In zijn studententijd had Witkam zich wel met poëzie bezig gehouden, maar eenmaal in Enschede vroeg de opbouw van zijn katholieke boekhandel (waaraan hij al gauw een uitgeverij verbond) zoveel aandacht en werkkraft dat er voor het dichten geen tijd overbleef. In de jaren zestig nam de poëzie opnieuw bezit van hem en kwam onder het pseudoniem Willem van der Goes zijn - Nederlandstalige - dichtbundel *Twentse vingeroefeningen* uit.

Witkam begon in 1968 met de ‘Twentse Reeks’, later de ‘Twents-Achterhoekse Reeks’ genoemd. Tientallen verhalen en bundels met verhalen en gedichten, overwegend in de ‘modersproake’, zouden volgen. De eersteling in de reeks werd een heruitgave van Vloedbelds onsterfelijke *Mans Kapbaarg*. Witkam heeft met de uitgave ervan én met de uitgave van de ‘Kleine Twentse Reeks’ veel streektaalijveraars aan zich verplicht en er voor gezorgd dat er een reële publicatiemogelijkheid voor ‘schrievers’ in de ‘modersproake’ bleef bestaan. En dat was nodig om het geschreven Twents onder de bevolking te brengen. De taal miste status. “Schoolmeesters van mijn vaders generatie zijn gevormd”, aldus Buter, “door de boeken van ene meneer Terwey die luidkeels verkondigde dat streektalen niet ‘netjes’ waren.”¹⁰⁴⁰ In 1969 schreef P.C. Paardekooper nog in *ABN en Dialect*: “Voor het ABN is in taalpolitiek opzicht vooral van belang dat de dialectismen in woordgebruik, syntaxis, morfologie en klankleer opgespoord en met zeer grote kracht bestreden worden. Maar al te vaak heerst hier een niet goed te praten toegeeflijkheid die vrij spel laat aan de sleur.”¹⁰⁴¹ Des te moediger was het dus van de Enschedese uitgever om met zijn reeks(en) te bewerkstelligen dat het stroompje Twentse publicaties niet geheel opdroogde. Dat het Twentstalige boek niet salonfähig was, werd nog eens duidelijk tijdens het Twents Boekenbal van 1968. Er werd geen beroep gedaan op de streektaalschrijvers en de streekcultuur. “De officiële boekenwereld heeft zeker niet voorop gelopen bij het populariseren van het streekboek”, zo constateerde Buter later dan ook terecht.¹⁰⁴²

¹⁰³⁹ Heeroma 1965, 3.

¹⁰⁴⁰ Zwaleman 1991, 40.

¹⁰⁴¹ Paardekooper 1969, 44 P.C. Paardekooper (1920) werd later hoogleraar in de Nederlandse Taal- en Letterkunde te Leuven-Kortrijk.

¹⁰⁴² *TC* 8-3-1991.

7.2.3.2 Onderzoek en ervaring

7.2.3.2.1 Nuytens

Emile Theophile Gerhardus Nuytens verdedigde in 1962 in Nijmegen een dissertatie over *De tweetalige mens. Een taalsociologisch onderzoek naar het gebruik van dialect en cultuurtaal in Borne*. Het ging hier om een ongewoon breed opgezette studie waarvan de kern weliswaar gevormd werd door bijzonderheden van het dialect van Borne, maar daaromheen stonden uitvoerige beschouwingen over filosofie, psychologie, sociologie en linguïstiek. In kringen van regionalisten is deze studie niet als een aanwinst beschouwd. Entjes ging erop in in *De Nieuwe Taalgids*. Naast lof voor het vele werk had hij ook kritiek en stelde hij de vraag of de onderzoeker niet vooringenomen was. Een van de hoofdpunten van de kritiek die hij op het werk had was het feit dat Nuytens tien jaar nodig had om vrij te komen van een sociaal waardeoordeel aangaande het gebruik van de streektaal.¹⁰⁴³ Entjes noemde die vrijmaking terecht ‘een methodische eis’, maar hij merkte op dat telkens als er iets van een waardering uitgesproken werd, Nuytens die tien jaren bleven dwarszitten.¹⁰⁴⁴ Daardoor beoordeelde hij een aantal feiten onjuist. Het was duidelijk dat Nuytens geen pleitbezorger was van de Twentse streektaal. Hij had zich, volgens mevrouw Jo Daan, “minderwaardig gevoeld om zijn dialectgebruik en het afgeleerd.” Maar jaren later, “toen dialecten wat meer opgewaardeerd werden, heeft hij zich weer minderwaardig gevoeld omdat hij zijn dialect niet goed meer kon spreken.”¹⁰⁴⁵

7.2.3.2.2 Engelbertink en Wolbert

In de jaren zeventig beleefde de belangstelling voor de eigen regio en haar taal een nieuwe opbloei. Buter merkte op in zijn *Portret van Enschede*:

Nu de emancipatie van de gewone man zo ver is voortgeschreden dat hij veel van zijn minderwaardigheidsgevoel heeft afgeschud, schaamt hij zich ook steeds minder voor het gebruiken van zijn eigen taal. Ik meen zelfs te kunnen vaststellen dat het gevoel van trots over dit streekbezit hier en daar naar snobisme begint te neigen.¹⁰⁴⁶

De nieuwe waardering leidde hij af uit: “de stroom van literatuur in de volkstaal, die de laatste jaren van de persen rolt. Ook de grote vraag naar ‘stukjes in het plat’, die de redactie van het bloeiende Jaarboek Twente (oplage 8000) telkens weer bereikt, is daar een aanwijzing voor.”¹⁰⁴⁷ Er werden nieuwe initiatieven ontwikkeld, er kwamen nieuwe krachten die zich schaarden in de wat uitgedunde rijen van de regionalisten. Zo’n nieuwe kracht was de Rossumer boerenzoon HENRICUS JOHANNES ALBERTUS (HENNIE) ENGELBERTINK (1942). Engelbertink was al vroeg bezeten van de streektaal. Hij was er, zo schreef hij in zijn onuitgegeven autobiografie “duur grepn”.¹⁰⁴⁸ En hij wilde er iets mee doen. Aanvankelijk dacht hij bibliothecaris te worden, maar hij kwam na de kweekschool voor de klas. In 1966 werd hij lid van de Dialektring Achterhoek en Liemers, waarschijnlijk doordat hij via Krosenbrink contact kreeg met het experiment van dialect op school in een paar scholen bij Winterswijk. In zijn kweekschooltijd volgde hij de facultatieve lessen Nedersaksisch van Diemer. In het kweekschoolblad *Kiekn wat t wördt* deed hij een oproep aan zijn medestudenten die lessen

¹⁰⁴³ Entjes 1964, 9.

¹⁰⁴⁴ Idem, 11.

¹⁰⁴⁵ Daan 2000, 112.

¹⁰⁴⁶ Buter 1996, 158.

¹⁰⁴⁷ Ibidem.

¹⁰⁴⁸ Kroniek Engelbertink, 9.1292.

óók te volgen.¹⁰⁴⁹ Na lezing van *De Friezen en hun taal*, van L. Pietersen, dat de resultaten van een grote enquête bevatte over de houding van de Friezen ten opzichte van hun taal, voelde hij zich, zoals hijzelf schreef, geroepen om ongeveer een zelfde enquête te houden onder de bevolking van zijn dorp.¹⁰⁵⁰ In 1974 sprak Entjes al zijn “verbazing en teleurstelling” uit over het ontbreken van cijfermateriaal aan de hand waarvan men de houding van streektaalsprekers ten aanzien van hun dialect nader zou kunnen bepalen.¹⁰⁵¹ Uit het representatieve onderzoek van Engelbertink kwam een soort brochure voort, waarop de antwoorden op de 118 vragen stonden, soms van een commentaar voorzien. Het geschrift met een inleiding en verantwoording van de werkwijze is onder enkele belangstellenden uitgedeeld.

Een achttal jaren later kwam Engelbertinks’ neef, de oud-Rossummer ALBERTUS GERHARDUS MARIA (BERT) WOLBERT (1948) met een soortgelijk onderzoek in Borne. De uitgebreide plannen die hij had met het onderzoek zijn nooit uitgevoerd. In *Om de taal van Twente*, van F.G.H. Löwik, werd de enquête van Wolbert het eerst genoemd en werden de uitkomsten van beide onderzoeken globaal geëvalueerd. De conclusies luiden:

1. de streektaal werd positief gewaardeerd;
2. het gebruik ervan werd minder;
3. het Twents miste status in de opvatting van veel ondervraagden,
4. men wilde wel iets doen om de streektaal te behouden.¹⁰⁵²

Bovenstaande gegevens zeggen iets over hoe de bewoners van de twee plaatsen stonden tegenover het plat. Ze zeggen niets over de vernederlandsing, verhollandsing ervan, in woordgebruik en zinsbouw. Die nam door allerlei invloeden, als bijvoorbeeld de school en de massamedia, geweldig toe. Natuurlijk was dat geen typisch Twents verschijnsel. Evenmin bleef het beperkt tot ons land. Ludger Kremer concludeerde in zijn proefschrift over *Grenzmundarten und Mundartgrenzen* al dat de streektalen langs beide zijden van de grens bezig waren uit elkaar te groeien. Het was hem duidelijk geworden “daß man im Wortschatz heute bereits weitgehend von einem Bruch im Dialektkontinuum sprechen kann. Dieser Bruch wird in naher Zukunft noch ausgeprägter werden als heute.”¹⁰⁵³

Een oplevende belangstelling dus. Niet alleen in Twente was die te merken. In de Stellingwerven, twee ‘Nedersaksische’ gemeenten in Zuidoost-Friesland, werd in 1972 de Stellingwarver Schrieversronte opgericht. Daarmee ontstond een krachtige Stellingwerper streektaalbeweging. De Schrieversronte werd “Het eerste op moderne leest geschoeide Oost-Nederlandse regionale instituut voor (streek)taalzorg” genoemd.¹⁰⁵⁴ Vanaf dat jaar werd er volop in en over het Stellingwerfs gepubliceerd.

7.3 OVERIGE STREEKCULTURELE PUBLICATIES OF ACTIES

7.3.1 Publicaties

7.3.1.1 Jans’ nalatenschap

Meer direct op het gebied van het streekeigene speelde de nalatenschap van de diepbetreurde Jans een rol. In het besef dat er iets gedaan moest worden met alle verzamelde en her en der

¹⁰⁴⁹ Ibidem, 9.1300.

¹⁰⁵⁰ Lieuwe Pietersen. *De Friezen en hun taal; een onderzoek naar de lees- en spreekgewoonten in Friesland en naar de houding ten aanzien van het Fries*. Fryske Akademy reeks nr. 350. Drachten 1969: Laverman.

¹⁰⁵¹ Entjes 1974, 26.

¹⁰⁵² Löwik 1989, 155-157.

¹⁰⁵³ Kremer 1979, 217.

¹⁰⁵⁴ Bloemhoff 1990, 41.

opgeschreven kennis en de talloze tekeningen, kreeg Buter de opdracht om het boek dat Jans had willen laten verschijnen te voltooien. Buter vatte het op als een eretaak tegenover zijn oudere vriend. Uit de vele teksten die Jans had nagelaten kon hij een globaal overzicht samenstellen in Jans' eigen woorden. *Landelijke bouwkunst in Oost-Nederland* kwam, onder auspiciën van de Jan Jansstichting, uit in 1967. Er bleek een grote vraag naar, zodat het enige keren werd herdrukt. De getoonde interesse voor het werk van de Almelose architect - die ook al bleek bij de diverse tentoonstellingen van zijn vele potloodtekeningen - inspireerde tot verdere uitgaven. *Gevel- en stiepeltekens in Oost-Nederland* kwam in 1973 uit en beleefde eveneens herdrukken. *Dorpen in Oost-Nederland* verscheen in 1991. Kleinere publicaties uit Jans' werk verschenen onder andere in 1970 en 1980.¹⁰⁵⁵ In 2000 kwam een boekwerkje met foto's en tekeningen over door hem gebouwde of gerestaureerde kerken uit. Door de tentoonstellingen en publicaties van zijn werk, zijn talloze tekeningen en teksten lijkt het welhaast onvermijdelijk dat Jans' ideeën omtrent regionale bouwkunst resoneren in Oost-Nederland. In hoeverre mensen zich zijn ideeën eigen maken is moeilijk meetbaar. Opvallend is wel dat er in de laatste dertig jaar speciaal in Twente zeer veel streekeigen geachte huizen - meestal vrijstaande - gebouwd zijn. Deze woningen in een soort neosaksische stijl, vaak overvloedig voorzien van verschillende geveltekens, treft men tegenwoordig overal in de Twentse steden, dorpen en gehuchten aan. Over de kwaliteit ervan behoeven we ons hier niet uit te laten. Hoe groot Jans' gezag was op het terrein van de landelijke bouwkunst bleek uit de navolging van wat we een te romantische restauratieopvatting aan een watermolen zullen noemen.¹⁰⁵⁶ *Gevel- en stiepeltekens* werd samengesteld en van teksten voorzien door de oudste zoon van Jan Jans, Everhard, die een opleiding had gevolgd als beeldend kunstenaar en onder andere studeerde aan de Minerva Akademie te Groningen. Vanaf 1970 studeerde hij kunstgeschiedenis, volkskunde en geografie in Munster. Daar promoveerde hij in 1984 op *Bürgerhausformen zwischen IJssel und Ems 1400-1850*.

7.3.1.2 Anderen: E. Jans - Eshuis - Hagens - Bartelink

EVERHARD JANS (1941) kreeg als het ware het Twentse regionalisme thuis met de paplepel ingegoten. Hij legde, evenals zijn vader, een grote belangstelling aan de dag voor de regionale cultuur. Die regionale cultuur werd sterk bedreigd. Dat was al zo in de dagen van Jan Jans - die enkele dagen voor zijn overlijden verklaard had dat het met Twente zoals hém dat voor ogen stond, de verkeerde kant opging.¹⁰⁵⁷ De brede belangstelling van de zoon uitte zich in een stroom van publicaties in kranten, periodieken en boekuitgaven die allemaal op de een of andere wijze verband houden met die eigenaardige regionale cultuur. De Twentse Reeks van Witkam voorzag hij van illustraties.

Bijzonder verdienstelijk voor de plaatselijke, vooral Almelose geschiedschrijving maakte zich amateurhistoricus en -archeoloog GERHARDUS JOHANNES (GERRIT) ESHUIS (Ambt Almelo 1895-1980).¹⁰⁵⁸ Eshuis was een laatbloeiër op oudheidkundig terrein. Eerst omstreeks

¹⁰⁵⁵ *Boer'nviesheid en boer'nsprekwiezen* in 1970 (J. Jans en H. Klaassen) en *Langs oude Twentse boerderijen* (samengesteld en bewerkt door Everhard Jans) in 1980.

¹⁰⁵⁶ Hagens 1971, 140 Jans paste bij de restauratie van de watermolen bij het erve 'De Mast' bij Vasse in 1942 een verkeerde windveerbeeindiging toe. De windveren werden geschoven op de uiteinden van de panlatten en vastgezet met een wigje. Aldus kreeg het gerestaureerde object als schilderachtige details kruisjes op de windveren. Onderzoek leerde dat deze toepassing a-historisch was. Door de invloed van Jans vond dit voorbeeld dikwijls navolging, bijvoorbeeld bij de watermolen van Frans bij Vasse.

¹⁰⁵⁷ Löwik 2001, 150.

¹⁰⁵⁸ H. Hagens en A.D. Verlinde roemden Eshuis in een door hen beiden geschreven in memoriam als behorende tot de belangrijkste Twentse amateuroudheidkundigen van deze eeuw. Die lovende kwalifikatie gold met betrekking tot de streekgeschiedenis, de volkskunde en de archeologie.

1947, op ruim vijftigjarige leeftijd, begon zijn nieuwe interesse vorm te krijgen. Hij was betrokken bij de historische vereniging Stad en Ambt Almelo en toog onvermoeibaar aan het speuren. Aldus studerende en onderzoekende ontdekte hij onder andere de sporen van de Schulenborch, een 11e/12e eeuwse verdedigbare schuilplaats voor de lokale bevolking en op het Hoge Hexel, nabij Wierden, vond hij sporen van een oude cultusplaats. Eshuis wilde anderen laten delen in zijn kennis op oudheidkundig gebied. Daartoe schreef hij stukken in het *DvhO*. In het *JBT* voor 1963 publiceerde hij een enkele bijdrage in de streektaal: 'Ne bi'jdrage tot de vrogste geschiedenis van Almelo'. Zijn magnum opus werd *Van boerenland tot stadsrand* (1976) over het plattelandsgebied van de gemeente Almelo en zijn agrarische bebouwing. Hij verzette er veel 'veldwerk' voor, sprak met de bewoners van de erven en de keuterboeren en was altijd op zoek naar 'zegslieden'. In 1974 werd hem de Mans Kapbaargprijs uitgereikt voor zijn grote verdiensten. Eshuis schonk zijn uitgebreide verzameling bodemvondsten, die hij zelf had voorzien van een degelijke documentatie, in 1978 aan de Oudheidkamer Twente. Hij bewees er de archeologiebeoefening van de regio een grote dienst mee.

HERMAN HAGENS (1935) uit Almelo ontpopte zich als een echte Jans-adept. Reeds vroeg legde hij een grote belangstelling aan de dag voor de volkscultuur. Tijdens zijn diensttijd in de jaren vijftig begon hij met het fotograferen van karakteristieke boerderijen waarvan hij vermoedde dat ze in hun bestaan werden bedreigd. Een artikel over historisch boerderijonderzoek van zijn bekende stadgenoot stimuleerden hem zeer op die weg.¹⁰⁵⁹ Uit het gezochte en gevonden contact kreeg Hagens, via een aanbeveling van Jans, werk als documentalist bij het Openluchtmuseum te Arnhem en hij raakte betrokken bij de Stichting Historisch Boerderijonderzoek. Na vier jaar in de Gelderse hoofdstad te hebben gewerkt vond hij een werkkring bij het Rijksmuseum Twente waar hij het beheer kreeg over de oudheidkundige afdeling, de collectie van de OKT. Hagens publiceerde veelvuldig in het *Jaarboek Twente* over historische boerenbouwkunst en ook wel over waterradmolens, zijn tweede grote liefde. In zijn stadgenoot Eshuis vond hij een betrouwbare gids en leidsman die hem onder meer leerde naast de geschreven bronnen ook contacten te zoeken met zegslieden en het landschap te 'lezen'. Vruchten van al die studie en navorsing zouden een paar kloeke handboeken worden (zie p. 273 en 298).

GERHARDUS JOHANNES MARINUS BARTELINK (Rijssen 1924) speurde in die jaren naar regionale liederen en dansen. Het resultaat van zijn zoektocht kon men lezen in *Twents Volksleven. Lieder en dansen*.¹⁰⁶⁰ Hij verruilde zijn woonplaats Oldenzaal, waar hij leraar was aan het Carmellyceum, voor Nijmegen om er hoogleraar te worden aan de Katholieke Universiteit aldaar.¹⁰⁶¹

7.3.2 Midwinterrevival

Het midwinterhoornblazen, dat steeds meer tot een van de beeldmerken van Twente zou uitgroeien - in de jaren vijftig aan een revival begonnen - werd nu ook in competitieverband beoefend. In Volthe, op 8 januari 1961, was er voor het eerst een blaaswedstrijd. Jan Jans trad erbij op als 'priesrichter' (scheidsrechter). Hij had een zilveren speld ontworpen voor de win-

¹⁰⁵⁹ *TC/TUB* 28-7-2001. In dit krantenartikel, 'De verzieking van oude erven', werd het artikel van Jans niet nader aangeduid.

¹⁰⁶⁰ *Neerlands Volksleven* 17 (1967), nr. 3.

¹⁰⁶¹ Bartelink was hoogleraar in het oudchristelijke Grieks en Latijn en het Middeleeuws Latijn. Van Bartelinks hand verdienen in het kader van dit werk nog genoemd te worden *Duizend jaar plaatselijk en driehonderd jaar parochieleven van Saasveld* (1964), *Geschiedenis van de parochie en marke Reutum en Haarle* (z.j.) en *Uit Twente's verleden* (1973).

naar. Twente manifesteerde zich nadrukkelijk in zijn Twents-zijn. Een bewijs dat ook anderen dit opmerkten kwam van onder meer een Sallandse historicus, Hammink. Deze secretaris van het Cultuur Historisch Genootschap Raalte klaagde tegenover een journalist van de *ZC* over de ‘Tubantomanie’. Twentenaren waren volgens hem lieden die “een cent oppoetsten om hem bij schemerdonker voor een kwartje uit te geven”. “Waar haalden zulke lui de moed vandaan om zich op de borst te kloppen, alsof er nergens ter wereld een beter ‘land’ zou bestaan dan Twente?”¹⁰⁶² Hij merkte, ten onrechte, op dat de namen van de regionalisten vreemd genoeg allemaal met een B begonnen, maar liet helaas na te vermelden wat daar zo vreemd aan was. In de rest van zijn betoog lichtte hij toch een tip van de sluier op over het waarom van zijn gramschap: Twente was met een eigen jaarboek gekomen, terwijl er al een *JBO* bestond, het Overijssels Philharmonisch Orkest zetelde in die regio, evenals het operagezelschap. De T.H. kwam in Enschede en de Twentse folklore werd, naar zijn smaak, te pas en te onpas en op verkeerde momenten gepromoot. En dat alles gebeurde met een poeha die in zijn ogen misplaatst was. De criticaster kreeg de indruk, dat aan het Twentse regionalisme niet de cultuur zelf ten grondslag ligt, doch alleen de “lust om het regionalisme aan te wakkeren”.¹⁰⁶³

7.3.3 ‘Twente’

In 1963 startte voor het eerst een grote voettocht, Algemene Wandeltocht Albergen genoemd. Nog tijdens de organisatie veranderden de initiatiefnemers onder leiding van H. Rikhof de naam in Tukkerstocht. De deelnemers konden afstanden lopen van twaalf, achttien of vijftiengint kilometer (later werd voor de kleintjes een afstand van zes kilometer toegevoegd). De Tukkerstocht werd steeds meer opgewaardeerd tot een evenement, er deden muziekcorpsen mee uit binnen- en buitenland en er hoorden een officiële opening bij en medailles. Toch bleef het doel hetzelfde: een groot wandelevenement organiseren om mensen aan te zetten tot meer bewegen. De Tukkerstocht groeide uit tot één van de nieuwe regionale tradities, waarbij recreatiesport en gezelligheid door elkaar lopen. Uit de naam van dit evenement sprak - ook buiten het verband van de regionalisten - de verbondenheid van de inwoners van de regio.

Hoezeer het begrip ‘Twente’ leefde onder de streekgenoten kon onder meer worden afgelezen uit de het gebruik van de namen Twente, Twentse, Tukker, Tubantia, of afleidingen daarvan. Eén blik in een telefoongids (van KPN Telecom deel 35, te weten de regio Enschede-Almelo-Hengelo) levert daarvan al een overtuigend bewijs. L.M. Grobben uit Wierden liet het daar niet bij. Sedert het begin van de jaren zeventig legde hij een verzameling aan van namen van stichtingen, verenigingen, particuliere ondernemingen, enzovoort waarin bovengenoemde woorden en hun afgeleiden voorkomen. Hij raadpleegde bij het aanleggen van zijn verzamellijsten telefoongidsen, maar ook krantenadvertenties, reclamefolders, beschilderingen van vrachtwagens, beschrijvingen in boeken, tijdschriften en dergelijke. Zodoende kwam Grobben tot een indrukwekkend, maar toch nog niet volledig aantal namen, blijkens een brief aan de toenmalige hoofdredacteur van het *JBT*.¹⁰⁶⁴ Ook plaatste hij oproepen in kranten en periodieken om zijn verzameling completer te krijgen.¹⁰⁶⁵ Hij kreeg daar veel reacties op, blijkens zijn brief aan *TUB* d.d. 25-10-1986. Kort na 1980 kwam hij tot een aantal van 665 namen. Aldus uitgesplitst naar gemeente:

Almelo	79	Haaksbergen	11	Rijssen	13
--------	----	-------------	----	---------	----

¹⁰⁶² *ZC* 3-11-1962.

¹⁰⁶³ Ibidem.

¹⁰⁶⁴ Brief aan Plegt, 16-4-1975 (arch. VDI).

¹⁰⁶⁵ *TC* 15-10-1977.

Borne	15	Hellendoorn	13	Tubbergen	7
Delden Stad en ambt	13	Hengelo	109	Vriezenveen	4
Denekamp	22	Losser	13	Vroomshoop	2
Diepenheim	1	Markelo	4	Weerselo	2
Enschede	186	Oldenzaal	29	Wierden	17
Goor	13	Ootmarsum	9	Algemeen (zon- der plaats) ¹⁰⁶⁶	95

7.4 INTERLOOG

Na alle aanvankelijke optimisme van de jaren vijftig op het gebied van het regionalisme en de daaropvolgende deceptie en het uiteenslaan van krachten begon een stille tijd voor de strijders van het cultureel eigene, met name op linguïstisch gebied. Tóch bleef de Twentse bevolking wel degelijk aandacht houden voor de eigen cultuur en historie.

“Tóch?” Wanneer dit woord wordt gebruikt kennen we impliciet wellicht teveel belang toe aan georganiseerde aandacht voor het streekelijke, zoals we dat vorm gegeven zagen in de AVT, en later, meer beperkt, in de ‘platschrieversbeweging’. Maar het is heel wel mogelijk, en dat bleek ook wel met het uitgeven én de ontvangst van het *JBT*, dat men aandacht kan schenken aan het regionaal eigene, er over geïnformeerd en eventueel door geïnspireerd kan raken zonder dat men zich noodzakelijkerwijze hoeft te verenigen in een bepaald verband. Een enkele handeling in de vorm van het kopen van een boek over bijvoorbeeld streekhistorie of het aanschaffen en lezen van een streektaalboek geven reeds betrokkenheid bij de eigen streek (cultuur) aan. Daarvoor hoeft men niet onmiddellijk op de leden- of abonneelijst van een bepaalde club of uitgave te staan. Maar anderzijds is het onmiskenbaar zo dat organisaties stuwingskracht kunnen genereren uit grote ledenaantallen. Daaraan ontbrak het voorlopig. Reeds genoemd jaarboek speelde een rol in het levend houden van ideeën omtrent de streek en haar cultuur zoals die werden verwoord vanaf de oorlog. Niet verwonderlijk als men ziet wie er leiding en inspiratie aan gaven. We hoeven in dit verband slechts de namen van Plegt, Buter en Buursink te noemen.

Dat er, naast het jaarboek, in de jaren zeventig vele mogelijkheden bij zijn gekomen om te publiceren over zaken op cultureel en heemkundig gebied - elke zichzelf respecterende vereniging op dat gebied heeft inmiddels een eigen blad - sterkt diegenen in hun opvatting die menen dat er voor genoemde zaken een grote waardering en een markt is. Naast niet levensvatbare initiatieven waren er die het leven wél konden houden: *'t Inschrien* kwam uit als orgaan van de Oudheidkamer, uitgever Witkam startte de uitgave van een hele reeks Twentse en Achterhoekse streek(taal)uitgaven. Entjes studeerde en hij publiceerde over Oost-Nederlandse taalverschijnselen.

In het begin van de jaren zeventig kwam er informatie beschikbaar aangaande het gebruik van het Twents en de appreciatie van de streektaal. De ‘Schrieverskring’ was uiteengevallen, maar nieuwe namen voegden zich in de rij van hen die het Twents als expressiemiddel kozen. Van vernieuwing in de ‘schrieverieje’ was nauwelijks sprake: wel werden er weer theorieën aangaande de taal en haar historie gedebiteerd. Ze werden meer ingegeven door een romantisch gemoed dan door wetenschappelijk inzicht. Het regionaal bewustzijn groeide. Het midwinterhoornblazen - bijna icoon voor de Twentse eigenheid - beleefde een ware renaissance en de naam Twente en al zijn equivalenten en afleidingen verscheen honderden keren als deel van een firma-, verenigings-, stichtings- of- wat-dies-meer-zij-aanduiding.

¹⁰⁶⁶

Brief aan streekredactie radio Oost, 24-6-1980 (arch.VDI).

Hoofdstuk 8: 1975-1990

Wel Twente kan waardeern wil de sproake doarvan leern.¹⁰⁶⁷

8.0 INLEIDING

Na een periode van windstilte kreeg de zaak van de streekcultuur weer wat wind in de zeilen medio de jaren zeventig. Dat manifesteerde zich in het (her)oprichten van streektaal-organisaties in de Nedersaksische gewesten en het aangaan van onderlinge banden tussen die organisaties, eerst in het Verbond van Neersasse Dialectkringen en daarna in de overkoepelende, de Federatie van streektaalorganisaties in Oost Nederland. Deze laatste probeerde op energieke en innovatieve manier gelijkberechtiging van de Nedersaksische streektalen aan het Nederlands en Fries te bewerkstelligen. Er werden nieuwe namen gehoord in de Twentse ‘plat-schrieveriej’. Op bescheiden schaal, maar toch. En de al te lang platgetreden paden werden - soms demonstratief - door hen gemeden. Geforceerdheid ontbrak aan de vernieuwingspogingen niet helemaal, met name niet aan de interregionale streektaaluitgave *De Pennevogel*, die werd geïnitieerd door enkele studenten aan het Nedersaksisch Instituut. Kwantitatief hebben deze uitgaven nauwelijks wat voorgesteld, want ze waren niet erg reçu bij de kleine nog immer door de neoromantici bepaalde streektaalboekenmarkt. Wie fris eigentijds werk leverde én die publicaties gelezen wilde hebben, moest zich eerst een nieuw publiek veroveren. Deze tour de force volbrengen vergde een buitengewoon schrijverstalent. Het wachten was op een soort Gysbert Japicx voor het Nedersaksisch. Zo’n talent was in Twente niet voorhanden. Ook niet bij de vernieuwers. Twente kreeg woordenboeken. Ze werden gretig en op grote schaal afgenomen. Streek(taal)publicaties verschenen in steeds grotere aantallen. Vanaf 1981 vermeldde het *JBT*, dat zich inmiddels een vaste plaats had verworven in de regio, een lijst met vele tientallen nieuwe titels. In de grote regionale kranten werd het geïnteresseerde lezerspubliek overvloedig geïnformeerd aangaande streekeigen zaken. Dat het aldus uitgestrooide zaad niet op de rotsbodem belandde, maar opschoot, werd door de lezersreacties ruimschoots aangetoond. De zaak van de regionalisten was, zonder veel getheoretiseer, weer in beweging.

8.1 ORGANISATIES

8.1.1 Kreenk vuur de Twentse Sproak

8.1.1.1 Oprichting

In 1975 werd er een poging ondernomen om opnieuw de krachten van de taalregionalisten te bundelen. Op 21 november werd op het Everlo - ook wat de taalbeweging betrof historische grond - de Kreenk vuur de Twentse Sproak, KTS, opgericht. Het initiatief ging uit van Everhard Jans, Hennie Engelbertink (die zich geroepen had gevoeld om een enquête naar het streektaalgebruik te houden) en TON KOLKMAN (Holten 1950), student Nederlands, die al in de Drentse taalbeweging actief geweest was. Deze jonge voormannen van de Twentse taal kenden elkaar van de jaarlijkse vergaderingen van de Bond van Nedersaksische Dialectkringen. Het idee om voor Twente een nieuwe vereniging te stichten kwam van Herman Korteling, de voorzitter van de bond. Ook Gigengack was weer van de partij, al kostte hem dat in

¹⁰⁶⁷ Tekst op zwerfkei bij het Everlo. Aangebracht ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van de Kreenk vuur de Twentse sproak.

het begin duidelijk moeite. Hij sprak tijdens de oprichtingsfase in de eerste bestuursvergaderingen Nederlands en kon er geleidelijk pas toe worden bewogen Twents te spreken: hij moest in zijn gedachten weer leren omschakelen. “Mer zo steurig an gung ‘t al better”.¹⁰⁶⁸

‘De Kreenk’, of KTS, zoals de Kreenk voor de Twentse Sproak in de wandeling vaak genoemd werd, was breder opgezet dan de oude ‘Schrieverskring’. De voornaamste doelstelling was “‘t Propageern van ‘t Tweans in alle sectoorn van t levn”. Zo stond het te lezen in een royale omschrijving op wervingsfolders.¹⁰⁶⁹ De taal die als ideaal gesteld werd noemde men het klassieke plat zonder Nederlandse insluipsels. De ‘Kreenk’ was er niet uitsluitend voor schrijvers, een ieder die zich betrokken voelde bij de streektaal, of hij die nu beheerste of niet, was welkom als lid. Voorzitter Jans vertelde dat folklore, boerendansen, kunst, enzovoort ook behoorden tot de belangstellingssfeer van de ‘Kreenk’. De link met een boerenleven uit het verleden werd dus bewust gelegd en vastgehouden. Dat mag op zijn minst opmerkelijk heten, daar men niet ophield te propageren dat de Twentse taal iets van de éigen tijd was. Van meet af aan werd duidelijk dat de kring contact wilde houden met de andere streektaalverenigingen in het Nedersaksisch gebied. Krosenbrink, bestuurslid van de streektaalvereniging Achterhoek en Liemers vertelde over de werkzaamheden van zijn vereniging en Karl Sauvagerd uit de Grafschaft Bentheim droeg gedichten voor uit eigen werk. Er waren zo’n veertig aanwezigen.

De definitieve oprichting vond plaats tijdens de vergadering van 21 februari 1976. Er heerste tijdens de eerste bijeenkomsten van de KTS, een sfeer die het midden hield tussen idealisering van de tijd van de ter ziele gegane ‘Schrieverskring’ en geheimzinnigdoenerij over zaken uit het verleden die niet moesten worden opgerakeld.¹⁰⁷⁰ Dat was niet zo verwonderlijk als men zag wie er tijdens de eerste bijeenkomst - schijnbaar broederlijk - om de tafel geschaard waren.¹⁰⁷¹ Maar hoewel op de vergadering aanwezig, zouden regionalisten als Plegt, Buursink, Buter en Vloedveld jr. zich amper met de KTS bemoeien. Die was vooral een zaak van een nieuwe generatie regionalisten. ‘Schrieverskringen’ werden omgezet tot dialectkringen. Niet-schrijvende leden werden toegelaten, omdat ook zij een belangrijke bijdrage konden leveren aan de verheffing van de streektaal. De ‘Kreenk’ vergaderde vier maal per jaar.

8.1.1.2 Werkgroepen

Om de werkzaamheden goed te kunnen uitvoeren werden naast de ledenvergaderingen werkgroepen ingesteld. In de loop van de volgende jaren kwamen er groepen bij. In chronologische volgorde:

1. een spellingswerkgroep
2. een kerkdienstenwerkgroep
3. een ‘Lesriegekloch’ of lessenwerkgroep
4. een werkgroep Twentstalg Toneel
5. een Heemkundegroep,
6. een werkgroep Volkslied
7. een werkgroep voor de Twente Akademie.

¹⁰⁶⁸ Engelbertink Kroniek 9.1361.

¹⁰⁶⁹ (arch. VDI).

¹⁰⁵⁸ Op de niets vermoedende belangstellende die ik toen was maakte dit een vreemde indruk. Het intrigeerde mij en maakte me nieuwsgierig. Die sfeer en de wens uit te zoeken hoe het nu eigenlijk zat vormden de aanleiding tot het schrijven van *Om de taal van Twente*. (Löwik 1989).

¹⁰⁷¹ Men zie daarvoor de foto bij het artikel van drs. J.B. Schildkamp ‘Stried voor de Twentse Sproak’ in: *JBT* 1986, 71 ook afgedrukt in *TC* 22-11-1975.

1. Nadat de ‘Vosbergenschriefwiese’ was opgegeven ging eenieder die in de streektaal schreef maar zo’n beetje zijn eigen weg. Dat kwam de duidelijkheid niet ten goede, zodat er een noodzaak gevoeld werd om tot meer eenheid in de weergave te komen. Op 22 mei 1976 werd een spellingwerkgroep opgericht. Vaste schrijfregels bleken nog steeds nodig omdat ten eerste het lezen van het Twents er gemakkelijker door werd en onnodige verwarring achterwege kon blijven, ten tweede de gepubliceerde richtlijnen als hulpmiddelen konden dienen voor het schriftelijk leren beheersen van de streektaal en ten derde vaste regels een rustiger en beschaafder schriftbeeld opleverden dan wanneer er een wildgroei heerste en een-ieder zijn eigen weergave gebruikte. Na vijf jaar met vele en moeizame vergadersessies, waarbij de deskundige hulp van Entjes kon worden ingeroepen en later die van Jo Daan van het latere Meertens Instituut, bereikte men een compromisresultaat. In het boekje *Twents. Hoo schrief wie dat?* (1981), doorgaans ‘t Greune beukske’ genoemd, naar de kleur van de omslag, werden de spellingsregels uitgelegd. De nieuwe eenheidsspelling zou de lokale varianten van het Twents onverlet laten, alleen de code van weergeven werd uniform. Men was er verder vanuit gegaan, met de ervaringen van het verleden nog voor ogen, dat de schrijfwijze zo dicht mogelijk tegen de Nederlandse spellingsregels aan zou moeten liggen. Daardoor werd lezen in de streektaal aangemoedigd en tevens sloot men zo aan bij de schrijfregels van de zusterverenigingen. In het voorwoord van ‘t Greune beukske’ schreef Jo Daan: “Een spelling vaststellen is niet meer dan het maken van een afspraak en dan maar hopen, dat de betrokkenen zich aan de afspraak zullen houden”.¹⁰⁷² Dat bleek nogal problemen te geven. Het boekje werd zeer goedkoop op de markt gebracht (à fl 1,-). Behalve voorwoord en uitleg van klankwerking bevatte het ook enkele bekende gedichten en verhaalfragmenten in oude en nieuwe eenheidsspelling. Het doel van de ‘schriefwiezekloch’ of de spellingswerkgroep was bereikt. Daarop werd ze ontbonden.

2. Op 28 november 1976 werden voor het eerst sedert lange tijd weer met enige regelmaat kerkdiensten in de streektaal gehouden. Het ging hierbij om oecumenische woord- en gebedsdiensten, afwisselend in een rooms-katholieke of reformatorische kerk gehouden. De eerste was in de Nederlands Hervormde kerk te Delden. Met 500 kerkgangers was het bedehuis stampvol. De voorgangers die in de loop van de tijd hun medewerking gaven kwamen van diverse kerkelijke richtingen. Het houden van kerkdiensten in de ‘modersproake’ ontlokte heel verschillende reacties. De negatieve handelden over de waardigheid van de taal, de status. Bij de enquête van Engelbertink werd al duidelijk dat het Twents status miste in de ogen van de Rossummers. Radio Oost constateerde enige jaren later hetzelfde verschijnsel. Velen bleken voor de microfoon moeilijk te bewegen om hun streektaal te gebruiken.¹⁰⁷³ De leden van de KTS-werkgroep organiseerden juist kerkdiensten - waar het verzorgde gesproken woord er nu eenmaal zéér toe doet - om bij te dragen aan die statusverhoging. Per jaar werden aanvankelijk vier kerkdiensten gehouden. De commissieleden bereiden die voor en vertaalden teksten en gezangen. Vanaf 1980 kon men bij Twentstalige vieringen gebruik maken van het *Oecumenisch Leedbook*, dat verscheen in een oplage van 1000 stuks. Tijdens de lustrumviering van de KTS in de parochiekerk van Rossum werd aan het jongste en het oudste kreenklid een exemplaar aangeboden.¹⁰⁷⁴ Het *Leedbook* bevatte 44 liederen en een vertaling van het Onze Vader. Om zoveel mogelijk Tukkers te bereiken hield men de vieringen telkens in een andere plaats. Af en toe overschreed men daarbij de landsgrenzen en kerkte men in bijvoorbeeld Lage of Wilsum. De vieringen werden opgeluisterd door muzikale bijdragen in de streektaal, ten gehore gebracht door reguliere kerkkoren. Zo raakten vele koorleden met het

¹⁰⁷² *Twents hoo schrief wie dat?*, 2 Inleiding dr. J. Daan.

¹⁰⁷³ Nijkamp-Hermelink 1987, 14.

¹⁰⁷⁴ Op 30-11-1980 aan F.G.H. Löwik als jongste en aan G.J.H. Dijkhuis als oudste lid.

fenomeen kerklied in de streektaal vertrouwd. Men vond tot medio tachtiger jaren circa dertig dominees en pastoors in staat en bereid om voor te gaan. De bekendste preker in het Twents was Van der Meiden, inmiddels professor doctor en “bekende Nederlander”. Die had wat betreft het voorgaan in de streektaal een lange staat van dienst (zie p. 204). Van zijn vele preken werd een aantal gebundeld uitgegeven onder de titel *Oons hert temeute. Preakn in de Twentse moodersproake*. De bundel verscheen in 1990. Velen waardeerden de bijeenkomsten. De opkomst lag tussen de 250 en 300 kerkgangers. (En dat voor een dienst op de zondagmiddag). De stemming was waardig en welgemeend. Van zeer bijzondere aard was de dienst op 11 maart 1984 in Mariaparochie, bij Almelo, waarbij ter gelegenheid van het honderdste geboortejaar van ‘Haghoesmeister’ Vloedbeld het eerste exemplaar van zijn mooi ingebonden *Veer Eawengellies* werd overhandigd aan zijn weduwe.

3. De werkgroep voor de Twentse lessen ging van start onder leiding van ARNOLD ENKLAAR (Twekkelo 1956), student klassieke talen te Leiden.¹⁰⁷⁵ Enklaar had Engelbertink laten weten zich zorgen te maken over de teloorgang van de Twentse identiteit, met name de taal. Om die reden had hij een lesriege ontworpen.¹⁰⁷⁶ Er bestond tot die tijd eigenlijk geen goede mogelijkheid om het Twents te leren anders dan het van de straat op te pikken. Dat nu werd steeds problematischer, ten dele omdat het streektaalgebruik afnam, ook omdat dialectsprekers er in lang niet alle gevallen mee naar buiten traden - de streektaal voornamelijk gebruikten in de intieme sfeer van familie en vrienden - én omdat de kwaliteit van het taalgebruik nogal achteruit ging. Dat laatste gold vooral in de Twentse steden met hun gemengde en ten dele van elders gekomen bevolking. Enklaar ontwikkelde een *Lesriege* voor zowel niet-Twentstaligen als voor Tukkers die meer van hun taal wilden weten. Het probleem dat het Twents geen eenheidstaal, maar een verzameling zeer nauw verwante dialecten is, stelde de toekomstige cursusleiders voor de vraag welk Twents onderwezen zou moeten worden. Moest men: a. een plaatselijke streektaal uit Midden-Twente kiezen? Of b. een soort standaard Twents, dat voortkwam uit, of gedestilleerd zou moeten worden uit alle Twentse dialecten, of c. het Twents leren dat de cursusleider sprak? Een keuze uit deze opties werd niet gemaakt. Er werd gekozen voor de variant van het Twents die in de cursusplaats werd gesproken. Enklaar werkte het door de werkgroepleden bijeengebrachte tekstmateriaal om tot proeflessen en in 1979 ging de eerste lessencyclus te Almelo van start. Voor het eerst sinds de lessen van Rakers op de Mgr. Hoogveldkweekschool te Hengelo kon men nu dus weer lessen in het Twents volgen. De cursus van de ‘lesriegekloch’ was veel moderner van opzet; men ging er vanuit dat de cursisten de taal ook actief leerden beheersen, terwijl Rakers slechts passieve taalkennis bijbracht. Zijn lessen waren erop gericht de taal te leren verstaan en te lezen. Van het aanbod werd op bescheiden schaal gebruik gemaakt.¹⁰⁷⁷

4. De werkgroep toneel probeerde aan de vraag naar Twentstalige stukken te voldoen. Het bestuur van de ‘Kreenk’ nam contact op met het Twents Centrum voor Amateurtoneel. Vertegenwoordigers daarvan zegden toe begeleiding te geven bij het schrijven van toneelstukken. De cursus die in 1978 van start gingen onder leiding van de dramaturg Hugo Heinen verliep echter door ziekteverzuim en gebrek aan animo. De contacten die intussen waren opgebouwd tussen het TCA en de KTS leidden tot opvoering van een aantal scènes in de ‘noaberwekke’ (burenweek) van het TCA in het theater Concordia te Enschede. Een verrijking van de toneel-

¹⁰⁷⁵ Daar ontstond iets als het verlangen naar zijn geboortegrond. Dr. A. Enklaar werd later fractievoorzitter van de VVD in de Enschedese gemeenteraad.

¹⁰⁷⁶ Mededeling Engelbertink, 10-11-2001.

¹⁰⁷⁷ *Joarverslag Kreenk vuur de Twentse Sproak* 1980, 3.

kunst boden de stukken allerminst. De kenmerken van het geijkte revuepatroon die ook nu weer te onderkennen waren, werden door Kolkman omschreven:

- alns is richt op 't lachn van de leu in de zaal
- stukskn saamnspraak VUUR 't dook, dan 'n stuk teneel, alns komies
- vrouwleu dee keerls de bôks ôpbeendt
- leu van disn strek in 't boetnlaand (met alle komiese gevolgen wat de spraak anbelangt)
- 't nich begriepn van 'meulike' weur ("joa, wat dat is dat wêr ik ôk nich Graads")
- leu boet'n 'n eagn kreenk (zoas doomneer, notaris, meister) proat Nederlaans.¹⁰⁷⁸

Zeer traditioneel dus, al liet de Hengelose toneelvereniging E.V. met haar improvisatietoneel zien dat het ook anders kon. De samenwerking tussen het TCA en de KTS ging verder. Een werkgroep werd opgezet die met een rondvraag onder toneelverenigingen en uitgevers de behoefte aan toneel in 't plat inventariseerde. Daarna toog de nieuwgevormde werkgroep aan het (vertaal)werk. Dat leidde tot vertaling en drukklaar maken van verschillende toneelstukken. Een aantal daarvan werd ook daadwerkelijk opgevoerd.¹⁰⁷⁹

5. Ten dele buiten de KTS werd de onderwijsgroep Heemkunde Twente opgericht. Dit naar aanleiding van vragen van onderwijsmensen naar vertelsels en informatie over de eigen streek. Naast 'losse' mensen uit de onderwijswereld werden ook pedagogische centra regelmatig bij de vergaderingen betrokken. De werkgroep ontwikkelde heemkundige projecten, zoals bijvoorbeeld 'De Twentse boer op'. Het ging hier om een inkijk in de wijze waarop moderne boeren in de regio hun bedrijf runden. Morele en vooral ook financiële steun van de drie standsorganisaties OLM, ABTB en CBTB maakten het project mogelijk en vergrootten de bereidheid bij boerenbedrijven om leerlingen te ontvangen. De werkgroep vervaardigde een Twenteproject voor scholen en verzorgde natuurwandelingen op verschillende plaatsen. Ze legde bovendien een mediatheek aan. In 1982 maakte men een geluidsband over oude gebruiken in de streek en werd streektaalmateriaal geschikt gemaakt voor schoolgebruik. Een project 'Landschapsinrichting in Twente' werd gestart. Vanaf genoemd jaar vond de werkgroep onderdak bij de Twente Akademie in Borne en maakte daarvan voortaan deel van uit. Resultaten van het veldnamenonderzoek door de werkgroep werden soms aan gemeenten aangeboden om te gebruiken bij de naamgeving van nieuwe straten of wijken. De bestuurders lieten het echter afweten. Meestal namen ze de namen wel over maar vernederlandsten ze die tegelijkertijd.

6. De Werkgroep 'Volksleed' startte in 1979. Men wenste het volkslied van Van Deirse in het Twents over te zetten. In 1980 kwam die Twentse versie uit. Plannen om die op de plaat te brengen om deze op die manier te propageren liepen door financiële moeilijkheden op niets uit. Voor de vertaling van de 'Kreenk' waren er al Twentse versies van Vloedbeeld en Kamp uitgekomen.

7. De Werkgroep voor de Twente Akademie (TA). In december 1978 werd op een ledenvergadering van de Kreenk gevraagd of men kon onderzoeken of er in Twente een soort overkoepelende vereniging of instantie moest komen die in contact zou staan met alle verenigingen en instellingen die zich bezig hielden met de streekcultuur. Op 18 mei 1979 werden vertegenwoordigers van deze verenigingen en instellingen uitgenodigd op de TH Twente. Buter werd de drijvende kracht achter het streven om te komen tot zo'n centrum voor de streekcultuur. Hij zette tijdens de vergadering uiteen waar de gedachten naar uitgingen. Men conclu-

¹⁰⁷⁸ Kolkman 1978, 12.

¹⁰⁷⁹ *Joarverslag KTS* 1986, 3.

deerde dat de basis moest worden verbreed en bij de volgende vergadering droeg de werkgroep van de KTS het werk over aan de nieuwe startcommissie TA. De leden van deze commissie werden op persoonlijke titel gevraagd en legden contacten met alle groepen die zich met de eigen cultuur van Twente bezighielden. Die commissie stelde ook de werkterreinen vast waarop de TA haar taak zou moeten verrichten. De naam Akademie moest verdwijnen want de TA zou geen onderwijstaak krijgen. De naam werd officieel ‘De stichting voor Kennis van Stad en Land van Twente’.

8.1.1.3 Engelbertink

Van het bestuur van de KTS was het vooral Hennie Engelbertink, de secretaris, die naar buiten trad in regionale en landelijke bladen. Onvermoeibaar ijverde hij voor de status van het Twents. Hij, zelf pas in aanraking gekomen met leeftijdgenoten die het Algemeen Nederlands spraken op het lyceum in Oldenzaal, wees op de voordelen van het tweetalig zijn: “Dialect kan heel goed zijn voor het ervaren van taalverschil tussen Nederlands en Twents”, merkte hij op in het *Hengelo's Weekblad*. Ook in de *Volkskrant* preees hij de voordelen van het tweetalig zijn aan.¹⁰⁸⁰ Tegelijkertijd meldde hij dat zijn standpunt onder collega-onderwijzers nog bepaald geen gemeengoed was. Op zijn Tilligter school maakte hij bescheiden - een half uurtje per week - gebruik van het Twents. Dit deed hij om de kinderen het Nederlands beter bij te brengen. “Miene doelstellingn van ’t dialekt ôp school: 1) ’t Dialekt is ’n hulpmiddel um tot better Nederlands te komn. 2) Dat ’t keind zik bewust wôrdt, dat he ’n vólwaardig dialekt sprekt, waar he zik geelsnich vuur hoof te schaamn”.¹⁰⁸¹

Discussienota's die in februari 1976 in den lande behandeld werden en de over het algemeen positieve reacties daarop sterkten hem in de overtuiging dat de tijd rijp was voor een bredere acceptatie van de streektaal op de scholen. In zijn eigen werkkring, een lagere school in Tilligte, viel dat echter zwaar tegen. Hij kreeg er, naar eigen zeggen “figuurlik nen klap van in ’t gezicht”. De woorden van Terwey waren blijkbaar nog niet uitgewerkt. Na een conflictueuze situatie, waarin hem verboden werd de streektaal nog langer te gebruiken bij zijn lessen, verruilde Engelbertink zijn onderwijzersbaan in Tilligte voor Bentelo waar men er aanmerkelijk beter over te spreken was. De negatieve benadering die Engelbertink in zijn eerste werkkring moest ondervinden werd overigens door de nieuwe inspecteur van de schoolbegeleidingsdienst Midden Twente dr.Hopman afgestraft. Hij stelde in een krantenartikel “Nederlands spreken is goed, als het maar emotioneel onderbouwd wordt door een dialektuurtje, wat gedichtjes, een spelletje, raadseltjes enz.”¹⁰⁸² De onderwijsinspecteur, door Engelbertink aangeschreven, bleek er eveneens zo over te denken. Maar niet alleen recalcitrante onderwijzers, ook ouders van schoolgaande kinderen ontmoedigden het streektaalgebruik. Men wilde vooruit in de wereld en daarvoor was, vonden ze, het Nederlands nodig. “Het gevolg is dat de kinderen onder elkaar een soort van Nederlands praten, met een scheut dialect”, aldus Engelbertink, om eraan toe te voegen: “Alleen de oudere generatie beheerst eigenlijk nog goed het dialect, de jongere generaties al niet meer.”¹⁰⁸³ Engelbertink was als onderwijzer geen tegenstander van het Nederlands dat de kinderen “natuurlijk” moesten beheersen, maar “niet ten koste van het dialect”. Kinderen die tweetalig opgroeien, hebben, volgens hem, het voordeel dat ze twee taalrijdommen bezitten. Bovendien kon het dialect een solide basis vormen voor het aanleren van goed Nederlands. De school kon gebruik maken van de streektaal om het onderscheid tussen het Nederlands en het dialect telkens zichtbaar te maken. Hij werd ge-

¹⁰⁸⁰ VK 8-3-1980.

¹⁰⁸¹ 'n Vreendenbook, 24.

¹⁰⁸² TC 26-10-1976.

¹⁰⁸³ VK 8-3-1980.

steund in die mening door een medewerkster van het Meertens Instituut, Marinel Gerritsen, die meende dat er in het onderwijs meer aandacht moest worden besteed aan de streektaal, afhankelijk van het dialect en het aantal dialectsprekers: “De leerkrachten moeten zich bewust zijn dat kinderen soms zo bang zijn om fouten te maken in het ABN dat ze maar liever hun mond houden.”¹⁰⁸⁴ Engelbertink was onder andere als een van de ca. 1500 correspondenten actief voor het Meertens Instituut. Regelmatig ging hij de boer op gewapend met een bandrecorder om verhalen in de streektaal op vast te leggen. Thuis tikte hij ze met veel geduld nauwkeurig uit. Daarna werden ze gestuurd naar het instituut waar ze werden opgeslagen.

Voorzitter van de KTS vanaf de oprichting tot 1979 was Everhard Jans. Ton Kolkman volgde hem op tot 29-9-1979. Daarna nam Margreet Hermelink de hamer over. De kring groeide. Aan het einde van 1977 telde de KTS 77 leden. Een jaar later 150.¹⁰⁸⁵

8.1.2 Verbond van Neersasse Dialektringen

De ‘Kreenk’ sloot zich per 1 januari 1977 bij het Verbond voor Neersasse Dialecttringen aan dat was opgericht in 1966 door de Dialecttringen Salland/Veluwe en Achterhoek/Liemers. Het verbond houdt eenmaal per jaar een vergadering, telkens in een der aangesloten gebieden en telkens met een thema dat in de belangstelling staat. Uit deze jaarvergaderingen komen soms waardevolle initiatieven voort en altijd verstevigen zij de banden tussen de aangesloten ledenverenigingen. In 1978 sloten ook de Vrienden van de Streektaal Lochem en Omgeving zich aan. Het orgaan van dat verbond, *De Moespot (MOE)*, voorheen *De Moospot*, werd vanaf 1966 het orgaan van het nieuwe verbond en kwam voortaan vier maal per jaar automatisch bij alle leden van de KTS in de bus, want een abonnement op het blad was gekoppeld aan het lidmaatschap van één der kringen. Het blad bood ‘kreenkleden’ de mogelijkheid hun pennenvruchten te publiceren. Men typeert *MOE* nog het best als een verenigingsblad dat het contact tussen de dialecttringen levendig probeert te houden en waarin allerlei mededelingen worden gedaan. Daarnaast worden er gedichtjes, korte verhalen en dergelijke uit alle aangesloten regio’s in gepubliceerd. *MOE* werd ook wel gezien als ‘springplank’ voor boek- of andere uitgaven van de meewerkende auteurs.¹⁰⁸⁶ De redactie let meer op de leesbaarheid dan op de literaire kwaliteiten. De oplage beliep medio negentiger jaren 1300 exemplaren.

Doel van het Verbond was “doonde te wezzen met de eigen spraoke”, zoals Krosenbrink de activiteiten nogal royaal omschreef. Dat “doonde wezzen” wilde men wetenschappelijk begeleiden, om zo de taal op hoger peil te brengen, opdat ze voor ‘vol’ zou worden aangezien. Ook wat de literatuur aanging. Daarvoor zou men een spelling gebruiken die zo dicht mogelijk tegen het algemene Nederlands aanlag. Bovendien legden de oprichters in de grondregels de wens een spraakleer uit te brengen. Dat alles zou geschieden in nauwe samenwerking met het Nedersaksisch Instituut. Af en toe gaf het verbond een bundel uit - *Den Zaodbarg* in 1967, en *Schriewied* in 1969. Aan de laatste bundel leverde ook een aantal Twentse streektaalschrijvers een bijdrage, zoals we reeds lazen (zie p. 235).

De Twentse taalbehartigers wisten zich dankzij het verbondsorgaan en door de jaarlijkse verbondsdag opnieuw opgenomen in een groter Oost-Nederlands verband. Een maal per jaar hield het Verbond een dialectdag in een van de aangesloten regio’s. Telkens koos men een thema’s waarover van gedachten werd gewisseld.

¹⁰⁸⁴ VK 8-3-1980.

¹⁰⁸⁵ Löwik 1989, 109.

¹⁰⁸⁶ Krosenbrink 1997.

8.1.3 *De Pennevogel (DP)*

Er was een opleving te bespeuren in de aandacht voor de streektaal, ook interregionaal. Een uiting daarvan was het verschijnen van *De Pennevogel*. Het betrof een uitgave van een viertal studenten van de Rijksuniversiteit Groningen: Tim Scherings uit Ezinge, Henk Bloemhoff uit Nijerberkoop, Janny Rietman uit Genemuiden en Ton Kolkman uit Enschede. Met *DP* werd gepoogd aan te haken bij het streven van het ter ziele gegane interregionale literaire blad het *SW*. Uit een brief aan de redactie van de *DMB* bleek het uitdrukkelijk: de uitgave werd er “Een oud streven in een nieuw jasje” genoemd.¹⁰⁸⁷ *DP* werd “’n vereljoors streektaal-tiedschrift vuur Noord-en Oostnederlaand”. Het wilde openstaan voor “eerlike, niejmoodse literatuur’ in de Nedersaksise moderspraoken”.¹⁰⁸⁸ Ook uit de inleiding bij het tweede nummer werd nog eens heel duidelijk dat het *SW* de grote inspiratiebron was. De woorden van Van Wattum uit het eerste nummer van het toen nog Groningse blad uit de jaren vijftig werden met instemming aangehaald: “Aal ’t waark van Grunneger schrievers, dat oetstekt boven ’t paail doar wie a zo laank mit negerd binnen, ken n stee vinnen in dit tiedschrift.” Men behoefde “Grunneger” slechts te vervangen door “Saksise” en “dan ziw op de stee woar at ’t ‘de pennevogel’ waen wil”.¹⁰⁸⁹

Het aantal schrijvers dat erin publiceerde was groot. Men vindt er onder andere de in de Stellingwerven bekende schrijver Johan Veenstra onder. Maar het aantal Tukkers werd slechts uitgebreid met één, Henk Kolkman (1920) uit Enschede. Het blad werd vanaf nummer drie - september 1978 - na een tegenvallende speurtocht naar subsidiënten - uitgegeven in de drukkerij van Diemer. Van Twentse zijde werkte vooral Ton Kolkman mee. Hij publiceerde gedichten en korte verhalen en beschouwingen op vaak nogal heftige - en dus on-Twentse - toon onder het pseudoniem ‘Nen söker’ (een zoeker). Uit de redactionele commentaren bleek wel dat *DP* niet uitging van een stel geldmagnaten en dat financiële redenen het moeilijk maakten om het blad regelmatig te laten verschijnen.¹⁰⁹⁰ Het redactioneel commentaar onder de titel ‘’t gef d’r weer een: bij n eerstn of ’n daerden?’ droeg niet voor niets de ondertitel ‘Nen langn weg.’¹⁰⁹¹

Het nieuwe blad werd dan ook niet bepaald met open armen ontvangen. Op bijeenkomsten van de KTS werd wel geprobeerd het blad uit te venten. Door de vernieuwende inhoud en de moderne gedichten, alsmede het soms experimentele karakter, kon het in ‘kreenkkringen’ echter op weinig bijval rekenen. Het zevende nummer verscheen dubbeldik in 1979. In datzelfde jaar was Kolkman betrokken bij de oprichting van een nieuw Drentstalig letterkundig tijdschrift *Roet*, dat nogal satirisch begon en zich richtte op Drenthe en daar een soort generatieconflict tussen de vernieuwingsgezinden en de nog in de neoromantische traditie voortwerkenden uitvocht. Deze strijd - “Met naoberpraot = OEZE VOLK en ut “Drents Genootskop” wil de redactie niks te maken hebben en dat laot ze dudelik merken ok” - opende de weg naar vernieuwing in Drentse schrijverij.¹⁰⁹² In *DP* had Annie van Veen zich lovend over *Roet* uitgelaten, maar tevens bleek in haar artikel angst voor versnippering van krachten en concurrentie.¹⁰⁹³ Het zal, mede omdat de redacties van beide bladen ten dele in dezelfde vijver visten, wel niet te boud verondersteld zijn dat het verschijnen van *Roet* de ondergang van *DP* heeft versneld; het dubbeldikke nummer was tevens het laatste dat verscheen.

¹⁰⁸⁷ *DMB*, 1974, 95.

¹⁰⁸⁸ *DP* 1974, 1.

¹⁰⁸⁹ *DP* 1974 ‘Bi’j n tweeden vloch van ‘De Pennevogel’, nr. 2, z. pag.

¹⁰⁹⁰ Kolkman 1978, 69.

¹⁰⁹¹ Ibidem.

¹⁰⁹² Ibidem.

¹⁰⁹³ Van Veen 1979, 37.

Op 28 februari 1976 ontmoetten leden van de KTS en de Stellingwarver Schrieversronte elkaar op een dialectdag in Doetinchem. Ze kwamen tot de afspraak bij elkaar te komen in een poging de krachten te bundelen voor de belangenbehartiging van de Nedersaksische streektaalen. Dat resulteerde in een vergadering te Hoogeveen op 29 mei 1976 waarbij vertegenwoordigers van de KTS, de Stellingwarver Schrieversronte, de Gaellemuneger Taelkrink, de Dialektkringe Achterhook/Liemers en *De Pennevogel* aanwezig waren. Kolkman herinnerde in *DP* aan de inspirerende woorden van Rakers zo'n twee decennia eerder en was voorzichtig optimistisch omtrent de wil tot samenwerking en de nieuwe bloei die daaruit zou kunnen voortkomen. De start van de voorbereiding van een cultureel studiecentrum voor Noordwest-Overijssel, in 1975 - later de IJsselakademie die in 1978 haar werkzaamheden aanving - sterkte hem in die opvatting. En "at dat kan, dan kan d'r toch wa meer?"¹⁰⁹⁴ Op 28 augustus 1976 kwam er een vervolgvergadering. Het gezelschap was nu uitgebreid met vertegenwoordigers van de Dialektkringe Salland/Oost-Veluwe. Het leidde tot niets. De Stellingwerwers hielden de boot af toen het Verbond van Neersasse Dialektkringen hun voorstel verwierp om te komen tot een verbond van regionale instellingen. Het Verbond van Neersasse Dialektkringen wilde juist zo'n bedoeld verbond zijn. De Stellingwerver Friezen hoefden dus maar aan te schuiven. Dat nu weigerden ze, conservatisme en gebrek aan dynamiek vrezend. De wegen kwamen voorlopig niet bij elkaar. Kolkman verweet de Stellingwerwers deze gang van zaken in *DP*: "Stellingwarvers kiekt lewer naor Freeslaand as naor oons, en dat is jammer."¹⁰⁹⁵ Uit de rubriek 'Oosterse kontakten' in het Stellingwerver tijdschrift *De Ovend*, waarin de Oost-Nederlandse literatuur behandeld werd, bleek dat die conclusie wat te snel getrokken was.

8.1.4 KTS-Acties

Ter gelegenheid van het lustrum van de KTS, in 1980, werd in Saasveld onder het officiële plaatsnaambord bij het begin en het einde van de bebouwde kom de Twentstalige naam 'Soasel' gehangen. Nergens in het Nedersaksische taalgebied in ons land vindt men plaatsnaamaanduidingen in de eigen taal met een Nederlands bord erboven. In Friesland was dat al jaren de gewoonste zaak van de wereld. Het gemeentebestuur in Weerselo echter waarschuwde voor 'Friese toestanden'. De burgemeester, de Limburger Schelberg, beweerde dat hij wel voelde voor koestering van het Twents, maar dat het nu ook weer niet al te fanatiek moest worden.¹⁰⁹⁶ Dat was precies het argument dat Friezen die het met hun taal op zijn beloop wilden laten, ook altijd gebruikten. De borden mochten blijven hangen tot 1 maart 1981. Men had gehoopt bij de Kreenk dat een flink aantal Twentstalige naamborden zouden worden geplaatst in de diverse gemeenten. Het kwam er niet van. Naamsaanduidingen in de eigen taal blijken voor sommigen het ijkmerk te zijn voor 'Friese toestanden'. Wat die precies zijn wordt er dan niet bij gezegd. Vaak gaat kritiek erop gepaard met honende opmerkingen over paspoorten die men moet laten zien. Dezulken blijken het verschrikkelijk te vinden hun eigen taal in het openbaar aan de weg te moeten lezen. Het verhaal rond het naambordje kreeg enige jaren later een vervolg (zie p. 297).

Het tienjarig bestaan van de KTS werd in 1985 groots gevierd. De jeugd werd er nadrukkelijk bij betrokken door Engelbertink. Schoolkinderen uit Rossum onthulden een zwerfkei met de daarop aangebracht de tekst: 'Wel Twente kan waardeern wil de sproake doarvan leern'. De kei markeert de toegangspoort tot het bouwhuis van de havezathe het Everlo waar de 'Kreenk' een decennium eerder was begonnen. De KTS verklaarde zich meer op de jeugd te willen richten. Bij deze gelegenheid werden de verzamelde kinderen aangesproken in het

¹⁰⁹⁴ Kolkman 1976, 99.

¹⁰⁹⁵ Idem 1978, 70.

¹⁰⁹⁶ *TC* 1-12-1980.

Nederlands.¹⁰⁹⁷ In de middag was er een oecumenische kerkdienst in 't plat in de oude kerk te Borne en later werd aan voorzitter Margreet Nijkamp-Hermelink het eerste exemplaar van het jubileumboekje *Kreenkkrömmel* overhandigd. De secretaris, Engelbertink, die zich kwaad had gemaakt over het in het Nederlands toespreken van de schoolkinderen, de enige die de tien jaar volmaakte in het bestuur, kreeg als blijk van waardering een cadeau aangeboden.

's Avonds was er toneel in de streektaal. Onlangs alle gematigdheid, ook in het taalgebruik, stond de KTS soms onder kritiek van dialectminnaars die de vereniging te puristisch vonden. Een aantal muzikanten dat regelmatig in een verbasterd Gelders/Twents optrad, verweet de 'kreenk' qua taal nog rond anno 1880 te leven.¹⁰⁹⁸

Alweer naar het Friese voorbeeld (en dan met name dat van de verwante Stellingwarver Schrieversronte) nam de KTS in 1988 het initiatief tot het organiseren van een 'Schoefkoarn-dag' (kruiwagendag) om het Twentse boek aan de man brengen in een huis-aan-huis-actie. Een bepaald percentage van de opbrengst zou toevloeien aan de 'Kreenk'. De Friezen hadden er al jaren een groot succes mee. De actie zou gehouden worden in Tubbergen op 1 oktober. De gemeente zegde alle medewerking toe en er werd grote ruchtbaarheid aan gegeven. De 'Kreenk' hoopte dat dit stukje regionale lectuurvoorziening via de kruiwagen zou uitgroeien tot een jaarlijks weerkerende traditie. Het bleef bij één keer. Hoewel Margreet Hermelink schreef: "n inzet en t enthousiasme van de schrievers en n opbrengst hebt oons oavertuugd, da'w der in 1989 weer op oet mot trekn."¹⁰⁹⁹

Buiten de 'Kreenk' om startte TA bestuurslid en medewerker aan de onderwijswerkgroep van de TA, Gerrit Kraa, uit Enter een cursus Twents in het educatief centrum 'De Fakkel' te Rijssen. Het was tekenend voor de situatie waarin de KTS zich aan het einde van de jaren tachtig bevond. Het leek erop dat de streektaalvereniging zijn élan wat verloren had. Margreet Hermelink nam afscheid als voorzitter. In haar afscheidsstuk schreef ze onder andere: "In toekomst zal n Kreenk meer maote motn doen de Twentse sproak in ere te hoaldn."¹¹⁰⁰ Ze werd opgevolgd door Ben Loohuis, ambtenaar op de afdeling financiën van de gemeente Hengelo. Deze vierde voorzitter van de KTS toonde zich voorzichtig optimistisch over de toekomst van de streektaal. Met name met het verdwijnen van de binnengrenzen in het vooruitzicht. "Het ontstaan van een groot Europa zal in de toekomst zorgen voor een versterkte hang naar kleinschaligheid." Uiteindelijk verwachtte hij dat de streektalen daarvan zouden profiteren.¹¹⁰¹ Ondanks dit frisse en optimistische geluid werden steeds meer initiatieven op het gebied van de streektaal buiten kreenkverband om opgezet. De KTS zelf begon blijkens zijn notulen steeds meer de trekken van een gezelligheidsclub te vertonen.

8.1.5 Twente Akademie (TA)

We hebben het vaker kunnen zien in de geschiedenis van het Twentse regionalisme: nauwelijks is de ene organisatie die opkomt voor het eigene verdwenen, of boette die aan kracht en élan in, of de andere organisatie stond in de startblokken om de estafettestok over te nemen. Ook in de jaren tachtig kon men zoiets waarnemen. Het belang van de KTS ebde weg, maar tegelijkertijd kwam de TA nadrukkelijk in het vizier. De Stichting voor kennis van Stad en Land van Twente, de officiële naam van de startcommissie voor de TA, had contacten gezocht met al wie zich met de taal en eigen cultuur van het gewest bezig hield. Daartoe hoorde

¹⁰⁹⁷ TC 25-11-1985.

¹⁰⁹⁸ Ben Schreurs van het duo Hiddink en Schreurs, 7 12 Radio Oost, *SL* 1987, 11 Ook Rein Heerink leverde soortgelijke kritiek in *Het Twentse Leven* 198.

¹⁰⁹⁹ *Joarverslag Kreenk vuur de Twentse sproak* 1988, 1.

¹¹⁰⁰ Ibidem.

¹¹⁰¹ TC 25-3-1989.

ook de Oudheidkamer Twenthe, die instemde met het initiatief van de startcommissie om te komen tot de oprichting van een centrum voor de streekcultuur, in navolging van Friesland, de IJsselstreek en de Achterhoek. Jordaan bleek als voorzitter van de OKT bereid de TA in het Rijksmuseum Twente te huisvesten. Later moest hij daarvan afzien, omdat een toename van streekactiviteiten “de rijksstatus van dit museum onder druk zou zetten.”¹¹⁰²

Toen de lokale organisaties meer activiteit vroegen van de OKT die vanouds hun werk overkoepelde, zag diezelfde OKT geen kans om de nieuwe taken aan te pakken. Toch leefde de wens naar zo'n instelling sterk. De heemkondeclubs en de TA-commissie uit de KTS gingen toen zonder de oudheidkamer aan de slag. In kringen rond de oudheidkamer was men daar niet zo content mee. De drijvende kracht achter de oprichting was Adriaan Buter die, na het beëindigen van zijn werkkring bij de TC, tijd kreeg een lang gekoesterd ideaal waar te maken. In die voorbereidingscommissie zat ook drs. Johan Schildkamp, oud-leraar Duits aan lyceum De Grundel te Hengelo. Hij was getogen in de zuidelijke Achterhoek en zeer betrokken bij het plaatselijke heemkundewerk.¹¹⁰³ Beide vutters bezochten het kersverse Staring Instituut te Doetinchem en besloten daarna om samen, namens de nieuwe club een bureau te bemannen. (Door de aarzelingen bij de OKT was de Achterhoek Twente voor geweest met het stichten van een eigen academie). Men kreeg daarbij steun van Margreet Hermelink. Wederom een initiatief van Buter. Opnieuw ook weer een dat dankzij het doorzetten van enige particulieren gestalte kreeg. De oprichtingsakte passeerde op 6 september 1982. De eerste voorzitter werd J.G. Buyvoets, oud burgemeester van Ambt-Delden. We kwamen hem reeds tegen als de eerste directeur van de volkshogeschool en streekcentrum Het Witte Huis, in Borne (zie p. 144). Vanuit dat Witte Huis startte de Katholieke Centrale voor Lectuurvoorziening in Overijssel, voorloopster van de Provinciale Bibliotheek Centrale Oost-Overijssel. Vice-voorzitter werd H.A. te Riet, oud burgemeester van Diepenheim. Ook met deze vriend van de overleden Jan Jans maakten we al kennis. Bewust was er voor bestuurders gekozen, niet alleen omdat zij over de nodige contacten beschikten, maar vooral ook om hun bestuurlijke ervaring. Hoewel Buyvoets later opmerkte dat hij “moest leren omgaan met het moeilijk te hanteren volk van idealisten”¹¹⁰⁴.

Oorspronkelijk was het de bedoeling dat het bureau gevestigd zou worden in het gebouw van de TC te Hengelo. Door goede contacten die men had met de Provinciale Bibliotheek, vond het instituut een plaats onder het dak van de bibliotheekdienst te Borne.¹¹⁰⁵ De samenwoning lag voor de hand: al sedert 1948 was de PBC-Oost bezig geweest met de opbouw van een specifieke provinciale collectie. Aan die boekenverzameling werden andere media toegevoegd. De PBCO-collectie omvatte op het moment dat de TA erbij inkwam, naast boeken, tijdschriften, rapporten en brochures ook audiovisuele materialen als 16- en 8-mm films, diaries, geluidscassettes, grammofonplaten, muziekcassettes, microfiches en videobanden. Het bestuur van de PBC-Oost besloot in 1987 die Overijsselcollectie openbaar te maken. De TA juichte dat toe en noemde het “een bevestiging van wat in de praktijk is gegroeid, mede door de stimulansen van bezoekers aan de Twente Academie”.

De dagelijkse leiding werd in handen gelegd van de sedert 1984 in Borne wonende Buter. De oprichting van de TA is wel “zijn grootste triomf” genoemd.¹¹⁰⁶ Hij werd haar eerste directeur. De TA werkte met een groeiend aantal vrijwilligers die hun taken verdeelden over de

¹¹⁰² SL 1995, 101.

¹¹⁰³ Buter 1995, 91.

¹¹⁰⁴ SL 1987, 41.

¹¹⁰⁵ Vooral met H. Metz, de directeur van de Provinciale Bibliotheekdienst Oost en zijn adjunct D. ter Harmsel.

¹¹⁰⁶ Meijer 2000, 78.

diverse aandachtsvelden zoals: volkskunde, natuur en milieu, textielhistorie, archeologie, Twentse taal, heemkundeonderwijs, kledingonderzoek en de activiteiten ten behoeve van het uitgeven van streekboeken en het bijhouden van een knipselarchief. Aanvankelijk had men slechts één kamer ter beschikking, onder leiding van Buter ‘veroverde’ de TA steeds meer ruimte in het bibliotheekgebouw. In een gemoedelijke sfeer en zonder financiële middelen togen de enthousiastelingen aan het werk. De hoofdtaak van de TA was de streekcultuur bevorderen door het vergaren van documentatie en het geven van informatie. Buter noemde de TA in huiselijke termen wel een ‘grote kaartenbak’. Over de werkzaamheden van het nieuwe instituut merkte hij op:

‘Wij willen openstaan voor iedereen die vragen heeft over Twente. Van oudsher wordt hier al veel gedaan aan heemkunde. In de eerste plaats willen wij die bestaande maar verspreide kennis bundelen en beschikbaar maken voor een breed publiek’. Ook Hermelink zag dat zo: ‘Wij willen een vergaarbak en katalysator voor de Twentse kennis zijn ter versterking van de eigen identiteit van het Twentse gewest.’¹¹⁰⁷

Stad en Land (SL) werd in 1984 het contactorgaan van de TA. Het vier maal per jaar verschijnende blad was door de brede belangstellings sfeer van het TA een onmisbare bron van kennis voor wie op het gebied van de streekcultuur op de hoogte wilde blijven. Buter schreef er zijn beschouwingen in onder het pseudoniem Zwaleman, naar de boerderij in Lochuizen bij Neede met die naam waarin hij van 1967 tot 1984 had gewoond. Het bescheiden instituut ontplooidde een groot aantal werkzaamheden. Daarbij zaten ook activiteiten die men eerder van de zijde van de KTS zou verwachten.

De onderwijswerkgroep van de TA had een videoband over de streektaal gemaakt, bedoeld voor de hoogste groepen van het basisonderwijs en de brugklassen van het voortgezet onderwijs, ‘In ’t Twents vedan’ getiteld. Ze wilde daarmee, in de dialectmaand maart, (zie p. 261) aandacht vragen voor “ons meest uitgesproken streekeigene: de Twentse taal”.¹¹⁰⁸ “Meest uitgesproken” zou men letterlijk kunnen nemen: volgens een onderzoek van Radio Oost sprak de bevolking van Overijssel voor 80% dialect en werd dit door 96% verstaan. Bij de presentatie op 25 maart 1987 in Rijssen was er een onverwacht aantal belangstellenden van de zijde van gemeenten, het onderwijs, de onderwijsinspectie, heemkundige en historische kringen, dialectverenigingen en bibliotheken. De voorzitter van de onderwijswerkgroep, Engelbertink (ex-KTS), bood het eerste exemplaar met begeleidende lesbrief aan voorzitter Roosink van de Culturele Raad Rijssen aan. Bij die gelegenheid pleitte de voorzitter van de SONT, Marga Kool, voor meer ruimte voor de streektaal, niet ten koste van het Nederlands, maar er naast. Van de videoband werd een groot aantal verkocht. In 1988 werd hij tevens op proef gebruikt bij het volwassenenonderwijs. Toen die proefneming slaagde werd de begeleidende lesbrief ten behoeve van de volwasseneneducatie herschreven in samenwerking met het Onderwijs Advies Centrum te Almelo. De onderwijswerkgroep van de TA vergat ook de kleuters en de peuters niet. Er werden 15 prentenboeken in het Twents vertaald, in samenwerking met leden van de KTS, en op band ingesproken.¹¹⁰⁹

Na vijf jaar trad Buyvoets in 1987 als voorzitter terug. Als punten van tevredenheid in het bestuurlijke noemde hij dat het gelukt was de doelstellingen die vervat waren in de statuten om te zetten in een krachtig georganiseerd bedrijf en het feit dat het gelukt was provinciale subsidie te krijgen. Maar ondanks dat laatste kon het instituut nog steeds over slechts beperkte financiële middelen beschikken. De scheidende voorzitter sprak de hoop uit dat de Twentse gemeenten een steentje wilden bijdragen, zoals dat ook gebeurde in het gebied van

¹¹⁰⁷ LC 13-3-1982.

¹¹⁰⁸ SL 1987, 1.

¹¹⁰⁹ SL 1988, 7.

de IJsselakademie. De nieuwe voorzitter werd mr. J. Drost, burgemeester van Stad Delden. Hij was een nieuweling in de Twentse sfeer, maar hij ervoer zijn afkomst uit de Gelderse Achterhoek als een voordeel om in Twente thuis te raken.¹¹¹⁰

Er diende zich in deze jaren een probleem aan dat het voortbestaan van de TA bedreigde. Van de zijde van het provinciaal bestuur werd een fusie afgedwongen tussen de twee Overijsselse bibliotheekcentrales. Per 1-1-1989 diende er één Overijsselse Bibliotheek Dienst te worden opgericht. De PBC en de OBD werden uitgenodigd besprekingen te voeren over één OBD. Als dwangmaatregel zou per genoemde datum de subsidie aan de bibliotheekcentrales worden ingehouden. Namens de PBC en de aangesloten bibliotheken werd een bezwaarschrift ingediend door een juridisch adviesbureau.¹¹¹¹ Van de zijde van de TA werden de bezwaren tegen zo'n fusie tijdens een zitting van de statencommissie kenbaar gemaakt. Ze vonden weinig gehoor. Buter: "En dat mag toch wel merkwaardig heten, want hetzelfde provinciaal bestuur dat ons met een instandhoudingssubsidie heeft verblijd, is nu via zijn bibliotheekbeleid bezig een paar poten onder onze stoel af te zagen."¹¹¹²

De TA organiseerde tentoonstellingen, soms eigener beweging, soms op verzoek, bij voorbeeld 'Gouden Twentekanal' in 1987 en 't Olde gebroek' in datzelfde jaar. Vrijwilligers hielden er een knipselarchief bij, eigenlijk de voortzetting van het knipselarchief van Buter die al meer dan veertig jaar alles wat betrekking had op de streekcultuur archiveerde. Men probeerde alle edities van de regionale bladen in handen te krijgen voor dat doel. Buter merkte daarover op: "Ons werk is voor een groot deel verzamelwerk. Alle kennis over Twente in een vat gooien of beter: in een systeem onderbrengen, zodat niemand in de zee van documentatie hoeft te verdrinken, maar exact antwoord kan krijgen op zijn vragen."¹¹¹³

In 1989 had er een ambtswisseling plaats. Na zeven jaar directeurschap gaf Buter het roer over aan drs. Ben Thüss, leraar geschiedenis, uit Hengelo. Thüss had een brede belangstelling. De streekcultuur viel er zeker ook onder. Hij was onder meer lid van de redactie van de *Textielhistorische Bijdragen* van de Stichting Textielgeschiedenis. Vanaf 1991 had hij zitting in het algemeen bestuur van die stichting. Buter - in hetzelfde jaar naar de omgeving van Neede teruggekeerd - bleef aan als eindredacteur van *SL*. Bij de jaarvergadering van het instituut werd deze pionier voor al zijn werk onder andere met een bijzondere uitgave van *SL* in de vorm van een klein liber amicorum vereerd. In de toespraak die hij hield, 'Regionalisme voor en na 1992', waarschuwde hij tegen een romantisch nostalgische verheerlijking van het verleden en zette hij, vooruitblikkend op een Europa zonder grenzen, lijnen uit naar de toekomstige positie van de streekcultuur. "Het verleden", zo sprak hij "is er voor ons niet om het te verheerlijken, maar om er lering uit te trekken voor de toekomst. Ook het verleden van het regionalisme zelf".¹¹¹⁴ Hij verwelkomde het boek van Frank Löwik, *Om de taal van Twente* dat tien dagen later zou uitkomen en dat een onderdeel van het regionalisme, namelijk de taalbeweging beschreef. Hij noemde die studie baanbrekend, maar sprak tevens de hoop uit dat het een pendant en aanvulling zou krijgen, opdat er een totaalbeeld van 'Twente in beweging' zou komen. Het werk dat u nu leest wil een antwoord zijn op die oproep. De presentatie van *Om de taal van Twente* vond plaats tijdens de lezingencyclus van boekhandel Broekhuis te Hengelo. Buter nam voor een groot auditorium aan de hand van deze studie de Twentse literatuur- geschiedenis door, al causerend, declamerend en zelfs zingend. De conclusie van Löwiks werk was dat de voorstanders van het Twents te veel overlaten aan het toeval en de

¹¹¹⁰ *SL* 1987, 38.

¹¹¹¹ *SL* 1987, 6.

¹¹¹² *SL* 1887, 5.

¹¹¹³ Zwaleman 1987, 37.

¹¹¹⁴ Toespraak Buter, 5-10-1989.

goodwill van een misschien niet onwillige, maar dan toch wel passieve meerderheid, die haar kinderen Nederlandstalig opvoedde. Hij pleitte dan ook voor bezoldigde krachten om de activiteiten ten behoeve van de streektaal werkelijk voortvarend aan te kunnen vatten.¹¹¹⁵ Buter stelde dat de kracht van het Twentse regionalisme nu juist hierin zat dat het van onderop groeide. Beide visies hoeven elkaar overigens geenszins uit te sluiten. *Om de taal van Twente* kwam uit als derde deel in de TA reeks. Eersteling in die reeks was *De moderne vakbeweging in Twente 1940-1945. Twents verzet tegen de nazificering van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen* van M.M. Timmerman en tweede in de rij was B.H.A. te Lintelo's *Ketters en papen in Twente. De Reformatie en de Katholieke herleving in Twente 1580-1640*. Beide in 1988 uitgegeven.

8.1.6 Een nieuwe koers bij het *Jaarboek Twente*?

Bij het *JBT*, bindmiddel voor de regio dat bestond bij de gratie van de belangstelling voor streekculturele zaken, begon zo omstreeks 1980 gemor te ontstaan over de koers. Was het blad nog wel helemaal bij de tijd? Een niet nader genoemd deel van de redactie beantwoordde deze vraag negatief. Deze jongere garde wenste onder meer een voorkaft in vierkleurendruk voor het steeds meer verwerende kooppubliek. De inhoud van het *JBT* zou geactualiseerd moeten worden; het jaartal op de omslag (telkens van het jaar dat nog komen moest) zei helemaal niets over de inhoud. Die inhoud was tijdloos en ademde vaak een nostalgische sfeer. Dit punt van kritiek leek een echo van de verzuchting van Johan Gigengack uit 1964 (zie p. 229). Bovendien zouden de bijdragen door professionals moeten worden samengesteld, niet door goedwillende amateurs. Vooral dat laatste punt was tegen het zere been van hoofdredacteur Adriaan Buter die juist vond dat het een van de hoofdtaken van een dergelijk jaarboek was amateurs-in-de-goede-zin-van-het-woord een podium te bieden. De journalist Jan Haverkate, een van de criticasters in de redactie, kon zich niet langer met het redactionele beleid vereenzelvigen: hij stapte op.¹¹¹⁶ Uiteindelijk werd een compromisresultaat bereikt. De redactie als geheel kwam tegemoet aan de wens naar meer actuele informatie. Een nieuwe rubriek 'Kroniek' behandelde voortaan de hoogte- en dieptepunten van het afgelopen jaar in de regio. Er kwam bovendien een rubriek over nieuwe streekboeken. Het maken van foto's werd reeds in hoge mate overgelaten aan professionals. Veel verder ging het voorlopig niet. Daar was, zou men kunnen concluderen uit de appreciatie van de streekgenoten, ook weinig aanleiding voor; de oplage van 7000 per jaar bleek niet te groot; het aantal exemplaren dat werd verkocht in de losse verkoop liep niet terug. Toch ging men er in 1985 toe over om de kleurenkافت in te voeren onder druk van het bestuur van de Stichting Jaarboek Twente dat het lezersbestand wilde verjongen en vernieuwen om de vergrijzing voor te zijn. Wie de jaargangen van 1985 tot nu toe doorneemt kan zich niet aan de indruk onttrekken dat de vernieuwing hoofdzakelijk toch cosmetisch was. Het jaarboek, een boegbeeld van het regionalisme in Twente, biedt toch voornamelijk (cultuur)historisch geïnteresseerden leeskost. Men mist erin te vaak de link naar het heden.

8.1.7 SONT

Nu de activiteiten ten behoeve van de streektaal weer waren ondergebracht in de werkzaamheden van een vereniging, ontwikkelden zich weer geregelde interregionale contacten. De KTS was toegetreden tot het Verbond van Neersasse Dialektkringen, zoals we reeds zagen. Met de stichting van de al genoemde SONT werkten alle Nedersaksische streekgewesten van

¹¹¹⁵ Löwik 1989, 138.

¹¹¹⁶ *Het Twentse Leven* 1983, nr. 1, 20-22.

ons land, van Groningen tot en met de Achterhoek, weer samen. Het initiatief tot krachtenbundeling ging niet van Twente uit. Op 31 januari 1981 werd op de manifestatie van de Stichting het Drentse Boek een eerste stap gezet daartoe gezet. De SONT werd opgericht, de federatie van Streektaal Organisaties in het Nedersaksisch Taalgebied. De bekende Drentse dichteres Marga Kool werd de voorzitter.

De organisatie stelde zich onder meer ten doel de gemeenschappelijke belangen van de streektaalbewegingen te behartigen en wilde podium zijn waarop ideeën en ervaringen konden worden uitgewisseld. Een dertiental organisaties voegden zich onder de SONT-paraplu. Het waren De IJsselakademie, het Grunneger Genootschap, het Drents Genootschap, de Stellingwarver Schrieversronte, de Stichting Krödde, de Dialektkringe Salland en Oost-Veluwe, de Vereniging Vrienden van de Streektaal veur Lochem en Umgeving, de Vereniging Drentse Schrieverskring, de Stichting het Grunneger Bouk, de Stichting Het Drentse Boek, de Dialektkringe Achterhook en Liemers, de Kreenk vuur de Twentse Sproak en de Stichting Staring Instituut. Naderhand kwamen er nog bij: Van Deinse Instituut, Gællemuniger Taelkrink, Grunneger Schrieversverainen, Grunneger Toal, Stichting Johanna van Buren, Stichting Nuver, Oeze Volk, Schrieversbond Oaveriessel en Tellerlikker b.v. Ter gelegenheid van de oprichting werd in Dwingeloo op 14 en 15 september 1984 een grote streektaalmanifestatie gehouden die ruime aandacht kreeg in de pers. De opening werd verricht door de Commissaris der koningin in Drenthe, Ir. A.P. Oele. De openingshandeling bestond uit het inwerking stellen van een printer die de tekst produceerde van het later op die dag uit te geven 'Manifest'. Daarin verklaarden bovengenoemde organisaties dat zij: "het behoud van de streekcultuur binnen een samenleving, het bevorderen van een positieve waardering van de bewoners voor hun eigen identiteit als een voorwaarde voor het behoud (zagen) van de leefbaarheid en een vergroting van het welzijnsgevoel voor de inwoners van Noord- en Oost Nederland."¹¹¹⁷

De gelijkwaardigheid van de moedertalen moest worden erkend. Pluriformiteit binnen een samenleving diende als een positief goed te worden aanvaard en gewaardeerd te worden. In deze zin sprak de commissaris der koningin zich uit: "Dat geeft kleur en fleur aan het leven in het bijzonder aan de gemeenschappen buiten de grote stedelijke agglomeraties". En deze positieve waardering zou de basis moeten worden van de landelijke en regionale cultuurpolitiek en tot uiting moeten worden gebracht door alle betreffende overheden en instanties. Het Tweede Kamerlid Albert Jan Evenhuis van de VVD ried de Federatie aan het overleg met 'de politiek' te openen en een beroep te doen op de extra middelen die er bij het Rijk beschikbaar waren voor culturele organisaties in de provincie. Hij herinnerde daarbij aan de erkenning die het Drents kort daarvoor te beurt viel in de Raad van Europa. Dat zou, zo meende hij, ook voor de andere Oost-Nederlandse streektalen gelden: "Het Drents en de andere streektalen zijn gelijkwaardig aan het Fries. De Friezen hebben de bestuurlijk politieke kant van hun streven beter in de gaten gehad. Wat mij betreft mag dat veranderen."¹¹¹⁸ De regionale cultuur zou, vanwege haar eigen waarde én vanwege haar drempelverlagende werking naar de standaardcultuur toe, gelijkwaardige aanspraken moeten kunnen maken op rijkssubsidies als het Algemeen Nederlands en het Fries. Binnen verschillende sectoren als kerk, bestuur, maatschappelijke dienstverlening, sociaal-cultureel werk en het onderwijs moest het gebruik van de streektaal een prominentere plaats innemen. Het speelse element ontbrak niet. Op de tweede dag was er op de brink een bont programma met aandacht voor verschillende elementen van de volkscultuur. Er waren onder andere poppenkastspelers, voordragende schrijvers en

¹¹¹⁷ Manifest 14 september 1984. Löwik 1989,127.

¹¹¹⁸ Het Drents werd, volgens hem, als deel van het Nedersaksisch, samen met het Fries, als minderheidstaal in Nederland erkend. (Dat bleek een misverstand op het Drentse Provinciehuis: een en ander moest nog onderzocht worden. Mededeling S. Reker).

dichters, zangers, informatiestandjes, enzovoort. Er werd geprobeerd weg te breken uit de sleur van de negentiende-eeuwse folklore.

De aandacht voor het spektakel van de zijde van de schrijvende pers, de radio en televisie was groot. Na de aandachttrekkende presentatie werkte de SONT voornamelijk in stilte. In 1983 stelde ze ‘Maart Dialectmaand’ in. Zij benaderde zoveel mogelijk organisaties in het beoogde gebied om gehoor te geven aan de oproep mee te doen aan dat fenomeen en dus ruim baan te geven aan de streektaal in die maand. Provincies, gemeenten, kerken, verenigingen en organisaties werden daartoe aangeschreven. Allerlei acties en evenementen zouden in die maand moeten plaats vinden, om met meer kracht te laten zien en horen dat er naast Nederlands en Fries ook nog een andere, eigen taal bestond die het waard was om aandacht aan te besteden. De aangesloten verenigingen werden eveneens opgeroepen om in deze maand extra ruchtbaarheid te geven aan de streektaal.

Aan het einde van 1986 trad de organisatie, ondertussen uitgegroeid tot een gebundelde kracht van zestien streektaalorganisaties, die bij elkaar een directe achterban vertegenwoordigen van ruim 15.000 leden en donateurs, naar buiten met een wenskaartenactie. Op die kaarten, uitgezet door diverse organisaties en tijdschriften, eiste men een gelijkberechtiging van de Noordoost-Nederlandse streektalen met het Nederlands en Fries. Die kaarten konden worden gestuurd naar Tweede-Kamerleden of naar de minister van WVC. Als voorbeeld van een positieve houding ten opzichte van de streekcultuur en -taal haalde men een citaat aan van de oud-bondskanselier van de bondsrepubliek Duitsland, Helmut Schmidt, afkomstig uit Hamburg: “Das Niederdeutsche ist ein Teil unserer Kultur mit eigenständiger Prosa und Poesie. Schon aus diesem Grunde sollte es gepflegt werden. Vielleicht sollten wir nicht nur Naturschutz, Denkmalspflege betreiben, sondern auch Sprachschutz.”¹¹¹⁹

In februari/maart van dat jaar zou de Federatie aan de Tweede Kamer en het Ministerie van WVC een actieprogramma aanbieden waarin haar wensen met betrekking tot de streektalen verwoord stonden. Kernpunten daarin waren: aandacht voor de streektaal in het onderwijs, gelijkberechtiging van de streektal literatuur ten opzichte van andere literaire uitgaven, aandacht voor de streektaal binnen het bestuur, streektaal en -cultuur binnen de media en meer geld voor de regionale omroepen. In een brief aan het Ministerie van WVC maakte de federatie duidelijk het een grove discriminatie te achten dat streektal literatuur niet voor een leenvergoeding in aanmerking komt. Er werd op gewezen dat streektaal en -cultuur geen eigen plaats hebben binnen het omroepbestel en dat daar bij invoering van het derde net verandering in moet komen. Bovendien wees men erop dat bij de op stapel staande wet op de volwasseneducatie bij de inheemse talen enkel het Nederlands en het Fries worden genoemd. Er was opnieuw niet aan het Nedersaksisch gedacht.

Een verschil tussen de interregionale samenwerking in de jaren vijftig en die van de jaren tachtig is dat de laatste zich beperkte tot het Nederlandse gebied. In het aangrenzende Nederland was men al verder met de zorg voor de eigen streektalen: er waren met enige regelmaat radio- en tv-uitzendingen in het ‘platdüüts’. De nuchtere instelling van de SONT-organisatie was ook een punt van verschil met de geëxalteerde twintig miljoenendroom van Rakers cum suis. De SONT kwam op voor de streektaal “umdat ze dat belangriek viendt veur de leefbaarheid van oens diel van oens laand”¹¹²⁰ En als derde punt van verschil kan genoemd worden dat de SONT wijselijk geen uitspraak deed over een bepaalde spelling. Dit gezien de kortzichtige en tegengestelde meningen die op dat punt heersten.

Met de grote manifestatie in Dwingeloo en de kaartenacties probeerde de SONT niet alleen veel burgers te bereiken, maar ook de beleidsmakers nadrukkelijk aan te spreken, de overheid

¹¹¹⁹ Tekst op het kaartje van de kaartenactie van de SONT.

¹¹²⁰ Löwik 1989, 128.

dus en de politiek. Politici werden uitgenodigd en ze lieten het niet afweten. Er kwamen kamerleden, commissarissen der koningin, burgemeesters, enzovoort. De SONT streefde ernaar zaken te doen, dingen vast te leggen en plannen te maken. Veel meer dan in de jaren vijftig had men daar oog voor. Het mocht, zoals voorzitter Marga Kool het op bijeenkomsten wel eens uitdrukte, geen ‘liefdewerk old papier’ meer zijn. In de opsomming van verenigingen en andere instellingen die lid waren van de SONT miste men de Twente Akademie. Marga Kool sprak in een radio-uitzending ‘regiotaal’ dat er van de 22 in aanmerking komende organisaties maar één geen lid van de SONT was. Ze doelde daarmee op de TA. Het bestuur van de TA had namelijk al in een vroeg stadium besloten zich buiten het strijdgewoel te houden wanneer het ging om het Nedersaksisch in het algemeen. Men vreesde voor ‘Friese toestanden’.¹¹²¹ De TA steunde overigens de initiatieven van de SONT wel zoveel mogelijk, al was het maar “door in ons blad alle aandacht aan streektaalzaken te geven”.

Een netelig probleem in het Nedersaksisch geheten gebied was en bleef voorlopig nog de spelling. In de *DMB* hield Jo Daan in een artikel getiteld ‘Een Sont, zes regio’s, zes spellingen’ een pleidooi voor een uniforme ‘schriefwieze’: “Eén SONT, zes regio’s, één spelling moet en kan de volgende stap zijn.”¹¹²²

8.1.8 De nieuwe *Twentse Post* en *Het Twentse Leven*

Door het verscheiden van *Gigengack* in 1976 was er ook een einde gekomen aan de *TP*. Het laatste nummer was verschenen in januari 1975. Maar *Gigengack* had anderen geïnspireerd. Gerard Vaanholt, Arend Heideman en Gé Peterink reanimeerden zijn tijdschrift in 1981 en brachten daarmee de vroeg overleden schrijver/uitgever, naar eigen schrijven, een ‘postume hulde’.¹¹²³ De nieuwe *Twentse Post* kreeg de ondertitel: *Onafhankelijk maandblad met opinie en informatie over Twente*. De verbinding van streekeigen en moderne tijd werd op een voor Twente vernieuwende manier gelegd. Zo toonde het blad werken van beeldende kunstenaars uit de regio en ruimde het een plaats in voor de betere streektaaldichters. De toen nog aankomende en veelbelovende cabaretier Herman Finkers uit Almelo publiceerde hierin voor de eerste keer een (kolder)stuk in het Twents.¹¹²⁴ Toch viel het blijkbaar niet mee om ook voor wat betreft de streektaal de verbinding streekeigen én eigentijds te leggen. Peterink gispde de naar het verleden gerichte blik die veel ‘platschrievers’ nog altijd hadden. Op de door hem zelf in een column opgeworpen vraag waarom er zo weinig streektaal in de media aan bod kwam, antwoordde hij: “De moderspraak is te conservatief. Völ te olderwets. De dialectschriewers bint d’n tweedn wealdoorlog noch nich veurbie. Zee loopt zeker zo’n joar of veatig achter de tied an”.¹¹²⁵ Het ideaal van *Gigengack* werd wel nagevolgd met de nieuwe *Twentse Post*, maar wat een verschil met het eerste nummer van zijn *TLLS!* Toén een catwalk van knipmutsboerinnen en nu onder de bekwame handen van twee journalisten een waar agiornamento van een dieperliggend en gedeeld ideaal.

Erg levensvatbaar bleek het vernieuwde tijdschrift niet; er verschenen slechts zeven nummers, zodat de eerste jaargang tevens de laatste was. Maar het streven, een soort voortzetting van *Gigengacks* initiatief werd toch nog niet helemaal losgelaten. Vaanholt en Peterink schoeiden - “met een hoofd vol ideeën en een lege portemonnee” - hun *TP* op een nieuwe leest.¹¹²⁶ In april 1982 kwam het eerste nummer van het fris en modern ogende blad *Het*

¹¹²¹ Zwaleman 1990, 3.

¹¹²² Daan 1987, 40-50.

¹¹²³ *TP* 1981, nr. 1,3.

¹¹²⁴ Finkers 1981, 25.

¹¹²⁵ Peterink 1981, 19.

¹¹²⁶ *Het Twentse Leven* 1983, nr. 10, 5.

Twentse leven: tijdschrift met opinie en informatie voor en over Twente uit. De ondertitel was bijna gelijk gebleven. Zoals de naam al aangaf was er veel aandacht voor streekeigen zaken. Rein Heerink uit Oldenzaal had een vaste streektaalrubriek ‘Streektaal’ in *Het Twentse Leven* die hij vulde met eigen poëzie en korte verhalen. Maar ook dit tijdschrift had geen heel lang leven; er verschenen slechts twee jaargangen (1982 en 1983).

8.2 STREEKTAAL

8.2.1 Primaire literatuur: Gigengack - Hamhuis - Van de Velde - Mutter - Kraa - Schönfeld Wichers - Vaanholt

Bij de start van de KTS in 1975 was Gigengack weer van de partij. Zijn afscheid in tijdschrift en boek van het Twents bleek toch niet definitief. Bij een bezoek aan zijn huis, in de zomer van 1974, deed uitgever Witkam hem het voorstel een boek samen te stellen over Twentse spreekwoorden en gezegden. Witkam was ervan overtuigd, na het succes van het bundeltje *Boer'nwiesheid en boer'nsprekwiezn* van Jans en Klaassen, dat er plaats moest zijn voor een omvangrijker werk van deze aard. Hij dacht daarbij aan een reeks publicaties in de jaargangen 1966/67 van de *TP*, waarin veel uitdrukkingen en gezegden waren bijeengebracht. Bedoelde publicaties bestonden uit materiaal dat aanvankelijk zou dienen voor een Twents woordenboek, samen te stellen door Vloedveld Sr. en Gigengack. Het verzamelde materiaal bestond, voor zover het ging om spreekwoorden en zegswijzen, grotendeels uit bijdragen van Bernink, Bezoen, Dingeldein, Elderink, Everink, Klaassen en anderen en was vergaard uit dag-, week- en maandbladen, kwartaalschriften, boeken en portefeuilles en omvatte voorts korte schetsen van de hand van Vloedveld. Voor Gigengack werd het verzoek van Witkam, dat op hem een diepe indruk maakte, het begin van een “verwerkingsproces”.¹¹²⁷ In de bedenktijd die hij gevraagd had kwamen hem de gebeurtenissen van 1961 weer voor de geest. In het achtste nummer van *TP* van 1974 gaf hij daarvan een schriftelijke neerslag in zijn ‘Herinneringen aan een taalbeweging’.¹¹²⁸ Uiteindelijk toog hij aan het werk. Gigengack zag zich voor het probleem geplaatst dat vele woorden en uitdrukkingen niet meer begrepen werden, omdat ze behoorden bij de agrarische samenleving van voor de technische revolutie. Door de voortschrijdende ontwikkelingen van de voorafgaande halve eeuw was het boerenleven zo veranderd, dat alleen de oudsten ten plattelande de overgeleverde uitdrukkingen en gezegden nog konden plaatsen in het verband waarin ze waren ontstaan en waaraan ze hun betekenis ontleenden. Gigengack begon dus het boerenleven van weleer te beschrijven. Hij slaagde erin de intensieve arbeid in één jaar af te ronden. De werkzaamheden om het werk persklaar te krijgen namen nog twee en een half jaar in beslag. De schrijver mocht het eindresultaat niet meer aanschouwen. Hij werd slechts 43 jaar. Drie jaar na zijn overlijden kwam deel I uit van *Twentse woorden en gezegden*. Daar moest het bij blijven. In een brief aan Everhard Jans schreef Gigengack dat hij het als een mooie opgave zag “op te braan’n in deenst van ’t Twènts regionalisme.”¹¹²⁹

¹¹²⁷ DMB 1974, 164.

¹¹²⁸ Gigengack 1974.

¹¹²⁹ Entjes schreef naar aanleiding van Gigengacks overlijden in de *DMB* 1976, 150: “Ik kan nu alleen nog maar hopen, dat zijn laatste werk Gigengack in de moeilijke maanden van zijn fatale ziekte alle mogelijke kleine vreugden verschaft heeft, waar een mens in die omstandigheden naar uit kan kijken.” Het is ons niet duidelijk waarop Entjes doelde. Navraag leerde ons dat Johan Gigengack plotseling gestorven is (Brief Mevr. Gigengack-Kronenberg 7-3-2003: arch. Löwik). Waar de opmerking in de brief aan E. Jans op doelt is dan ook niet duidelijk. Jans 1976, 1.

H.A. (HENNIE) HAMHUIS (1927) uit Almelo schreef onder het pseudoniem Hennik van 'n Scheenken gedichtjes over alledaagse zaken, pretentieloze werkjes die aansloegen in brede kring. Misschien wel juist door die toon:

Vuurjoar

Dag wiefke,	en peuntig veuroet,
dien liefke	leef tuutje
dat steet mi-j wa an,	broen snuutje
dien veutkes	dien oog'n stróált 't oet
goat zeutkes	da'j vleenders i 'n boek hebt
duur 't Meigrös vedan,	en de zun in 't heufd
dien böskes	da'j alléén bint veur 't kiek'n
löskes	...a'j dat meer geleuft! ¹¹³⁰

Taalkundig zit dit versje merkwaardig in elkaar: 'vuurjoar' tegen 'veuroet' en 'dien böskes' en 'dien oog'n' tegen 'da'j vleenders' en 'da'j alleen bint'. Het lijkt erop dat de dichter geen keuze heeft kunnen maken tussen de uu-klank en eu-klank en de 'doe'- en de 'ie'-vorm.

De oplagen van zijn bundeltjes waren hoog. Van *Oonze Volk* (32 gedichtjes met even zoveel illustraties) dat in 1978 verscheen en *Hèèinig an* (nog eens 32 gedichtjes) uit 1979, verschenen er rond de 10.000 exemplaren. *All'ns te hoope* heette de derde bundel. Deze kwam uit bij uitgeverij Van den Berg in 1987.

Hamhuis schreef tussen 1955 en 1960 ook Nederlandstalige liedjes ('Kleine kokette Katinka') en enige hoorspelen. Het meeste daarvan is op muziek gezet door Joop Stokkermans en Ruud Bos, en op de radio uitgezonden. De liedjes werden door bekende artiesten gezongen.¹¹³¹

Rein Heerink, die we al eerder tegenkwamen, gaf in 1980 *Bellen blazen* uit. Het gaat hier om een bundel met luchtige gedichtjes in het Twents en in het Nederlands. In *Het Twentse Leven* verzorgde hij de streektaalbijdrage, zoals we al lazen.

De timmermanszoon LAMBERTUS LEOPOLDUS GERHARDUS (BERT) MUTTER (1911-1983) liet in de Twents Achterhoekse Reeks twee bundeltjes verschijnen met poëzie en korte verhalen, *Wat sas as dös was kaans* en *'t Krekltrumke* (1982). Ze werden goed ontvangen door het lezend publiek. Bekendheid genoot Mutter in de regionale toneelwereld waarvoor hij jaarlijks streektaalrevues schreef zoals 'Allo Jannao'. Hij was bovendien regisseur. Enige gedichten van zijn hand werden omgewerkt tot liedjes.

GERRIT KRAA geboortig uit Rijssen (1939) en daar jarenlang als leraar Nederlands en Frans werkzaam, is een echte tweetalige schrijver. Sinds het begin van de jaren tachtig verschenen - in het Nederlands - van zijn hand jeugdboeken als *De zoon van de zompschipper* (1982), *De verte roept* (1983), *Als daar met moord en brand* (1984), *Als de boom niet bloeit* (1990) en *Ruslandreiziger* (1992) met een sterke streekhistorische inslag. Die historische belangstelling dankte hij mede aan zijn functie als secretaris van de hervormde kerkvoogdij, waardoor hij veel in aanraking kwam met oude notulenboeken en jaarverslagen. In de kranten kon men korte verhalen van hem lezen waarvoor hij de verhaalstof uit oude streekarchieven putte of juist uit het moderne leven. Zijn vele Twentstalige werk verscheen in alle daarvoor beschikbare tijdschriften van *De Moespot* tot en met *De Nije Tied* en het *Jaarboek Twente*.

JAN BEREND VAN DE VELDE (1924 Oosterwolde) is geboren uit Drentse ouders. Zijn vader, een rijksambtenaar werd in 1925 overgeplaatst naar Enschede. Jan Berend groeide op in de wijk 't Patmos. Na school- en andere opleidingen werd hij kantoorbediende, later verkoper, in de grootmetaal. Hij begon omtrent 1979 in het Twents te schrijven. Zijn gedichten die hij

¹¹³⁰ *JBT* 1986, 41.

¹¹³¹ Abels 1996, 46.

met een ontwapenend hoekige allure wist voor te dragen verschenen gebundeld onder de titel *'n Aander en iej* in 1991. Ze werden in vele bladen, kranten en tijdschriften afgedrukt onder het pseudoniem Ben Frey. Van de Veldes werk is compleet losgezongen van de dodelijke omarming van taal en folklore. Eigentijdse thema's zoals de teloorgang van de industrie te Enschede - ('De ballade van de piepn') of de dreigende fusie tussen Hengelo en Enschede - ('De ballade van de Dubbelstad') figureren in zijn werk naast het kolderieke 'Breevn onder nummer.....' Hij oogstte lof in de regionale kranten.

In *Raejsbreewe oet de Kueklkoare* verruimde Schönfeld Wichers de Twentse literatuur met een voor haar nieuwe genre: het reisverhaal. De *Raejsbreewe*, uitgegeven in 1989, bevatten verhalen over de reizen die de schrijver tussen 1951 en 1972 - alleen of met anderen - te voet, op de fiets of in zijn merkwaardige voertuig maakte. Schönfelds ideeën over het echte zuivere Twents, het Riessens, en zijn soms wat overdreven stellingnames, werden geen gemeengoed. Zo oreerde hij: "Wie alleen maar op school geleerd beschaafd Nederlands kan praten, is een onbeschaafd mens".¹¹³²

De *TC*-journalist GERHARDUS BERNARDUS JOHANNES VAANHOLT (Lonneker, 1948) pakte in 1983 de gewoonte van Plegt weer op om elke dag op de voorpagina een Twentse spreuk te zetten. Dat hield hij vol totdat de *TC* fuseerde met *TUB*, in 1995. Duizenden spreuken kwamen op die manier op krantenpapier. Als vanzelf gingen ook steeds meer lezers zich ermee bemoeien en ze begonnen spreuken en kernachtige gezegdes aan te reiken. Een duizendtal van die kleine levenswijsheden werden op verzoek van lezers gebundeld en kwam in 1999 uit onder de titel *En zo kleait wie verdan*. De spreuken worden vaak hergebruikt op bruiloften en partijen, als iemand Abraham of Sara ziet, rond kerst en oud en nieuw, op carnavalswagens en zelfs bij revues. Met het gedicht 'Kruusraket' leverde Vaanholt een streektaalbijdrage in de toentertijd actuele polemiek vóór of tegen de komst van deze geavanceerde vernietigingswapens. Er bleek ook een stempel te bestaan - afgedrukt bij het gedicht - met daarop een 'boeskool-männeke' dat een kruisraket weg trapt. Rondom dat tafereel stond de fraaie tekst 'genog gelul, vot met 't spul'.¹¹³³

8.2.2 Secundaire literatuur: Dijkhuis - Schönfeld Wichers - Hottenhuis - Löwik

Voor de secundaire literatuur was het van belang dat in 1979 het monnikenwerk van oud-schoolhoofd GERHARDUS JOHANNES HENRICUS DIJKHUIS (1887-1983), verricht voor de vervaardiging van een soort woordenboek, werd beloond. Op tachtigjarige leeftijd was hij eraan begonnen en in het late najaar van zijn leven - de samensteller was 92 - kwam *Twents in woord en gebruik* uit. Het was een lijvige pil, meer dan duizend bladzijden. Ruim 24.000 woorden en uitdrukkingen zijn erin verzameld, voornamelijk geput uit de Twentse literatuur. Hij maakte gebruik van het werk van 51 schrijvers. De woorden en uitdrukkingen werden voorzien van een citaat. In het boek komen echter nogal wat doublures voor.¹¹³⁴ Entjes merkte in zijn woord vooraf op dat Dijkhuis had afgezien van een nauwkeurige afweging en vergelijking van de taalgeografische tegenstellingen en overeenkomsten betreffende uit-spraak, woordvorm en woordgebruik. Hij noemde dat een uitvloeisel van de door Dijkhuis gevolgde wijze van werken. Door financiële hulp van diverse instellingen kon de prijs laag worden gehouden. De vraag bleek overweldigend. Een tweede druk bleek in 1981 nodig, een derde

¹¹³² Schönfeld Wichers in 'Ten Geleide' van Ballot 1968, 14. Deze stelling is nog eens geponeerd in Schönfeld Wichers 1979, dl. I, 2.

¹¹³³ Een 'boeskoolmänneke' is een mannetje dat een witte kool (buischool) vast houdt. Eigenlijk is een 'boeskoolmänneke' een beeldrager van Oldenzaal. Men vindt er een bronzen beeld van in het centrum van Oldenzaal, de 'boeskoolstad'. *Het Twentse Leven* 1983, nr. 14, 5.

¹¹³⁴ Daar heeft bijvoorbeeld G. van der Vliet op gewezen: *DNT* 1997, 253-256.

(aangevulde) zo'n tien jaren later. De heruitgaven werden aangevuld met 'Wat niet in Dijkhuis staat', de rubriek van Hottenhuis in de *TC* (zie hieronder). Toch had Dijkhuis' naslagwerk één groot nadeel. De niet-Twentstalige kon er weinig mee beginnen. Dijkhuis' dikke turf werkte namelijk slechts één kant op: van het Twents naar het Nederlands. Voor het stimuleren van actief Twents taalgebruik kon het dus beperkte waarde hebben.

Van meer belang was daarom het werk van de non-conformist Schönfeld Wichers die nog steeds in zijn blokhut woonde in het Rijssense veld. Hij had sinds zijn laatste woordenboekje van het Rijssens zijn eigenzinnige leven voortgezet. Steeds lette hij ook op de belangen van de streektaal. Nauwkeurig noteerde hij duizenden woorden en uitdrukkingen. Natuurlijk kwam voor hem maar één spelling in aanmerking om gebruikt te worden: de fonologische van hemzelf. Een schrijfwijze die zich aanpaste aan de Nederlandse wees hij nog altijd af en blééf hij afwijzen: "Wat goat needrilaansachteg speln. Dat is de richste weg um van ne prachtege mooie sproake n sproakgebrek van ' t neederlaans te maakn."¹¹³⁵ In 1979 kwam zijn grote woordenboek *Nederlands-Twents* uit en in 1983 de pendant *Twents-Nederlands*. De uitgave werd mede mogelijk gemaakt door de door hemzelf opgerichte Stichting voor de Oud-Twentse volkstaal en de stichting Oudheidkamer Riessen, waarvan hij tot de eerste bestuursleden behoorde. De woordenboeken van Schönfeld Wichers, de eerste volwaardige Twentse woordenboeken, boden méér dan men van een dictionaire mocht verwachten. Er stonden ook reisverhalen in, gedichten en vertellingen, fabels van La Fontaine en leugenverhalen van de baron van Münchhausen. Dijkhuis en Schönfeld Wichers was het niet louter te doen om de Twentse taal toegankelijker te maken voor buitenstaanders. Het ging hen er nadrukkelijk ook om het Twentse taalregionalisme een steun in de rug te geven en het gebruik van het Twents te bevorderen. Schönfeld beschrijft onder de veelzeggende titel 'Het talenslagveld' in grote trekken de druk van het algemene Nederlands waaronder het plat gestaan heeft en nog steeds staat. Zijn betoog eindigt met een oproep om de handen uit de mouwen te steken: "Zo ligt de 'eengne tweantse moodrsproake' nu als een zwaargewonde op het talenslagveld na het duel met het Nederlands. Aan ons de taak haar "weer 'in de beene te kriengn'" (op te richten).¹¹³⁶

Het werk aan de woordenboeken was echter niet af. Telkens bleek dat er woorden of uitdrukkingen niet waren opgenomen. In december 1986 opende de *Neerlandicus* DRS. ANDREAS LAURENTIUS (ANDRÉ) HOTTENHUIS, geboren in Saasveld in 1936 en woonachtig in Zenderen, in de *TC* de rubriek 'Wat nog niet in Dijkhuis staat'. De rubriek dankte zijn ontstaan aan de wens van de KTS om wat vaker stukken in de streektaal in de krant te zien en het voornemen van de *TC* om op de opleving van het Twents in te haken. Het ging hier om woorden en uitdrukkingen die niet in het dikke woordenboek stonden. Hottenhuis wilde daarmee niet op tekortkomingen in het werk van Dijkhuis te wijzen. Hij zette, conform de wens van de oud-onderwijzer die hem er persoonlijk op aansprak, de speurtocht naar nog niet opgetekend idioom voort om dit zoveel als het maar mogelijk was schriftelijk vast te leggen.¹¹³⁷ De auteur probeert in zijn rubriek telkens een evenwicht te vinden tussen een populaire beschrijving en een wetenschappelijke benadering, want het gaat hem erom dat de gemiddelde Twentenaar de rubriek zal blijven lezen. Daarin slaagt hij. 'Wat nog niet in Dijkhuis staat' is populair en roept, net als dat bij de 'regiobrievenbus' van Buursink het geval was, veel reacties op. Week in week uit reikt men Hottenhuis suggesties aan met het verzoek deze te behandelen. Soms wordt hem een enkel woord toegestuurd, soms krijgt hij complete woordenlijsten, af en toe schriften vol woorden, een enkele keer zelfs een multomap met meer dan 300 beschreven vellen.¹¹³⁸

¹¹³⁵ Schönfeld Wichers 1985, 74.

¹¹³⁶ Idem 1979, 10.

¹¹³⁷ *TC/TUB* 13-6-2001.

¹¹³⁸ *TC/TUB* 9-2-2000.

Over het schriftelijk gebruik van het Twents ging het boek van DRS. FRANCISCUS GERHARDUS HIERONYMUS LÖWIK (1956). Van deze oud-Almeloër, die sinds 1975 in Leeuwarden woont, verscheen in 1989 *Om de taal van Twente*, dat “de eerste literatuurgeschiedenis van het Twents” genoemd werd en als zodanig is aangeprezen.¹¹³⁹ Het werk handelt over het schriftelijk gebruik van de streektaal, vanaf de tijd van de romantiek tot medio jaren tachtig van de twintigste eeuw. Alle personen die ook maar enigszins een rol speelden worden erin genoemd. Het bevat fragmentjes van het werk van de bekendste schrijvers en voorts staan alle pogingen van streektaalorganisaties ter bevordering van het dialect er kort in beschreven en geeft het een - zeer summiere - vergelijking met taalverwante Nedersaksische gewesten in ons land. Bovendien wil het uitleggen welke gevoeligheden waarover in de KTS telkens werd gefluisterd, maar waar de niet-insider maar geen hoogte van kon krijgen, er in het verleden waren geweest. Deze studie diende als vingeroefening voor dit proefschrift. De omissies - onder andere het missen van *De Pennevogel* - worden hierbij en passant goed gemaakt.

8.2.3 Om de taal

8.2.3.1 Radio en streektaal

Na de onvriendelijkheden in krantenberichten, over en weer gedebiteerd tussen de RONO enerzijds en Engelbertink en Jans (zie p. 235) anderzijds, werd de laatsten in 1975 aangeboden medewerker te worden van de omroep. Engelbertink daarover:

En doo gebuurn t woonder, dat Everhard Jans en ik as medewerkers bie de RONO kwamn. Van Alex Jan van de Worp kreg ik oetleg, woo a'j de NAGRA, nen bandrecorder, mosn bedeann. Ik nam den met noar n bepoald persoon, ik ler t gesprek vast en in hoes kon ik t monteern tot 9 minuutn zendtied en dan wör t gousndaagso-avnds oetzundn.¹¹⁴⁰

Engelbertinks eerste uitzending volgde in april 1976. Zijn bijdragen gingen door tot juni 1978. Een flink aantal personen, dat al of niet over, maar altijd in de streektaal sprak, werd opgezocht. Door een reorganisatie, al aangekondigd in 1976, waarbij Overijssel moest worden geïntegreerd in Oost-Nederland, verdwenen verschillende freelance plaatsen, waaronder die van Engelbertink.¹¹⁴¹ De omroep wenste geen speciale streektaalprogramma's meer, maar als geïnterviewden van het dialect gebruik wensten te maken, was daar, zo heette het, geen bezwaar tegen. Daar kwam natuurlijk, gezien de houding waarmee de streektaal altijd bejegend werd door alles wat maar enigszins rook naar ‘officieel, status’, e.d. - en daar viel nadrukkelijk ook de radio onder - niets van terecht. In 1978 werd de RONO in drieën gedeeld: Radio Noord, Omrop Friesland en Radio Oost. Oost had door de week uitzendingen van 17.00 tot 18.15 uur en zondags van 17.00 tot 18.00 uur. In totaal ging het hierbij om acht en een half uur zendtijd per week, verzorgd door 15 medewerkers. Engelbertink pleitte in gesprekken met Ben Janssen, de programmaleider, voor een vaste plaats voor de streektaal op de regionale zender.¹¹⁴² Die gesprekken boden een opening. Bij de omroep wilde men wel wat doen voor de streektaal, hoewel de officiële lijn, zo bleek op de jaarlijkse dialectdag van oktober 1979, georganiseerd door het verbond van Neersasse Dialektringen, niet gewijzigd werd. ‘Streektaal en media’ was het onderwerp van de dialectdag die dat jaar in Winterswijk gehouden werd. Buter sprak over de verhouding streektaal en krant. Hij was van mening dat een krant, net als de mensen, tweetalig rijker was. Als voorbeeld van die rijkdom, noemde hij Tirol,

¹¹³⁹ Entjes 1990, 94.

¹¹⁴⁰ Engelbertink Kroniek, 9.1352.

¹¹⁴¹ Brief B. Janssen aan Engelbertink, 24-2-1978.

¹¹⁴² Samen met Ferdinand Broekhuis uit Boekelo bezocht hij Janssen op 8 juni, 20 oktober, 10 december 1978. Er volgde tenslotte nog een gesprek in februari 1979.

waar de mensen Duits en Italiaans spraken. Buter pleitte voor een groot onderzoek naar ‘kraant en dialect’. Hij wilde weten welke kranten stukken in het plat opnamen en hoe vaak, hoe dat gewaardeerd werd, wat voor soort mensen die stukken lazen, enzovoort. Alles bijeen genomen had hij de indruk dat de kranten en de radio meer gebruik konden maken van de streektaal. Janssen van Radio Oost liet weten niets te voelen voor de suggestie, omdat de streektalen van plaats tot plaats verschilden en het Nederlands overal verstaan werd. Hij vroeg zich bovendien af of Oost-Nederland wel beschikte over goede tekstschrijvers.

Een heel ander geluid kwam van Dr. Jochen Schütt, medewerker van Radio Bremen. Hij ging er prat op dat zijn Heimatfunk de zender was met de meeste uitzendingen in het plat. Die traditie dateerde daar al uit de jaren twintig, toen men toneelstukken als hoorspelen uitzond. In de nazi-jaren werd dat minder, omdat de fascistten het genre hoorspel te individualistisch vonden. Dat paste niet in het totalitaire staatsidee. Einde jaren zeventig beschikte Radio Bremen over een vijftigtal schrijvers die geregeld stukken leverden, al werd er, wegens tijdgebrek soms ook wel eens een stuk vertaald. Elke maandagavond zond Radio Bremen een hoorspel uit en uit onderzoek was gebleken dat die uitzendingen goed beluisterd werden.¹¹⁴³ De oosterburen gebruikten sinds kort het plat ook voor nieuwsuitzendingen. Daarvoor bestond aanvankelijk enige huiver, omdat men vreesde dat velen een humoristische sfeer verwachtten als het om de streektaal ging. Die vrees was, zo bleek uit de schriftelijke reacties, ongegrond. Een vertegenwoordiger van Radio Oost kreeg tijdens de vervolg discussie “oongenaodig ôp ’t jak”, volgens een verslag in de *Moespot*.¹¹⁴⁴ Hetzelfde verslag werd ook afgedrukt in *De Pennevogel*.¹¹⁴⁵ Hij bevond zich in een moeilijk parket, want, zo vroeg men hem “woarum kan Radio Oost nich wat Radio Noord en Radio Zuud wà könt?” Tijdens de discussie, die een felle toon kreeg, werd Janssen geconfronteerd met een hele reeks inconsequenties, waaruit, volgens Kolkman in *DP* “alleen meer de minachting dee Radio Oost hef vuur ’n nich te onderschatn deel van zien publiek” bleek.¹¹⁴⁶ Maar voorlopig veranderde de houding van de oostelijke omroep ten aanzien van de streekcultuur niet. Na de reorganisatie was Henk Lichtenveld hoofd van de omroep geworden. In januari 1981 vertrok hij, niet betreurd door de regionalisten. Bij zijn vertrek was hij openhartig: “Wij hebben het dialect, toen ik hier kwam rigoures aan de kant gezet, omdat het niet paste in die nieuwe structuur en omdat we zo gauw geen alternatief hadden.” Wel beloofde hij: “Wij willen het dialect zo langzamerhand graag weer inpassen maar hoe, dat weten we tot op de dag van vandaag nog niet. Ideeën zijn er genoeg geweest. Ze hebben het niet gehaald. Maar zo gauw we een kwalitatief goed idee hebben, zullen we dat zeker gebruiken.”¹¹⁴⁷ Engelbertink tekende in zijn autobiografie aan: “Zoavölste moal dat Lichtenveld bloos wat belowd, mer hee is vot en krig n kruus noa. He hef der nog 3 joar te lang zetrn.”¹¹⁴⁸

In 1981 was er geen contact tussen de KTS en Radio Oost. De nieuwe programmaleider Marinus Potman stelde zich op het standpunt dat Radio Oost een zo groot gebied bestreek met verschillende dialecten dat ze om redenen van de verstaanbaarheid met de streektalen niets konden aanvangen. Geen nieuws dus. Bij mogelijke zendtijduitbreiding zou er een cultureel uurtje in kunnen zitten, maar toestanden uit de oude RONO-tijd wilde hij niet terug. “Dat was te veel folklore en oubollig.”¹¹⁴⁹ De jaren erop waren er nog wat gesprekken tussen omroep-vertegenwoordigers en regionalisten, maar veel vaart zat er in deze zaak niet. Everhard Jans

¹¹⁴³ Kroniek Engelbertink, 9.1352. (in arch. Engelbertink).

¹¹⁴⁴ *MOE* 1979, nr. 4, 5-7.

¹¹⁴⁵ *DP* 1979, nr. 6, 27.

¹¹⁴⁶ Kolkman 1979, 25-29.

¹¹⁴⁷ Kroniek Engelbertink, 9.1356.

¹¹⁴⁸ Ibidem.

¹¹⁴⁹ Kroniek Engelbertink, 9.1357.

duurde het allemaal te lang. Hij zette begin 1984 een handtekeningenactie op touw, waar vervolgens niets meer van gehoord is.¹¹⁵⁰ Ondertussen verschoof het initiatief naar de TA. Uit die kring werd een plan gelanceerd om samen met Radio Oost te werken aan een cultureel programma. TA en KTS-lid Herman Huiskes stelde een commissie voor waarin zitting zou hebben de TA, Radio Oost, heemkundige verenigingen, culturele verenigingen en de KTS, om zo te komen tot een periodiek cultureel programma op een vaste tijd. Jan Bouwhuis nam contact op met Wilmlink en Finkers om een serie hoorspelen te maken met de titel ‘Sint Jozefstroat’. Dat alles zou zijn beslag moeten krijgen na de aangekondigde zendersplitsing van Gelderland en Overijssel. Die splitsing van Oost in Radio Overijssel en Radio Gelderland zou op 1 mei 1985 worden voltrokken (uiteindelijk vond die pas plaats op 1 juli 1986). De zenders zouden een eigen frequentie hebben en onafhankelijk worden van Hilversum 3. Daarmee kwamen ze ook los van de NOS en werden ze zelfstandig. Het aantal zenduren en het personeelsbestand werd uitgebreid. Engelbertink zag de grote waarde van de radio voor het aanleren van de streektaal:

De NDR [...] hef teund, dat ze in Noord-Duutslaand t dialekt an de kinder wilt onderwiezn boetn schoolverbaand um. Misschien möt wie doar ok wa met gangs, at de olders gen dialekt meer leert an de kinder en at de schoolmeasters en schoolbestuurn t ok nich wilt hebn in schooltied, schoonwal t duur de regering wa is toostoon.¹¹⁵¹

In 1986 kende de Verbondsmiddag (van het Verbond van Neersasse Dialektringen) het thema ‘Media en dialect’. Potman stelde: “Bij de regionale omroep zou men ook wel meer willen doen aan de streektaal, maar het geld ervoor ontbreekt. Terwijl Hilversum voor een uur radio fl1800,- mag uitgeven, krijgt de regionale omroep fl 700,-.” Maar dat kon toch de reden niet zijn dat er zo weinig streektaal zat in het oostelijk radiobedrijf. Henk ten Oever van Radio Noord meldde immers op diezelfde bijeenkomst de veel ruimere streektaalactiviteiten van zijn omroep. Daar werden zelfs cursussen Gronings en Drents gegeven. Van Verbondszijde wees men op het belang van een dialectcursus, “al is ‘t mar veur 5 minuten in de wêke.”¹¹⁵²

Engelbertink schreef in zijn kroniek: “wat radio Oweriessel anbelangt he’w nog heel völ te wunschen”.¹¹⁵³ Mondjesmaat dus, de aandacht voor de streektaal. Potman vond de streektaal voor het nieuws niet geschikt, omdat dat voor een ieder verstaanbaar diende te zijn. Hij ging hierbij dus van de onbewezen stelling uit dat een flink deel van de luisteraars de diverse Overijsselse dialectvarianten zelfs passief niet machtig was.¹¹⁵⁴ Het Noorden was ruimhartiger en wie over de grens keek, - luisterde - merkte de schraalheid van het streektaalklimaat van Radio Oost.¹¹⁵⁵ Vanaf oktober 1987 zond Radio Oost 24 uur per week uit. Een half uur daarvan was voor de streektaal gereserveerd. Dat kwam neer op een kwartier voor Gelderland en Overijssel elk. Aan het einde van datzelfde jaar toonde een enquête aan dat van alle wensen

¹¹⁵⁰ Ibidem.

¹¹⁵¹ Ibidem 9.1358.

¹¹⁵² *MOE* 1986, nr. 130, 8.

¹¹⁵³ Kroniek Engelbertink, 9.1358.

¹¹⁵⁴ *MOE* 1986, nr. 130, 7.

¹¹⁵⁵ Periode mei-augustus 1986 Radio Bremen: elke maandagavond een hoorspel, elke zondag Nederduitse kroniek van 15.05 tot 15.30 en daarna tot 16.00 de “platduutsche beukerschop” elke dag in de week, behalve zondags, van vijf tot acht uur “Hör mal ’n beten to” en op dezelfde dagen van vijf over zes tot tien over zes en van vijf voor negen tot negen uur “platduutsche morgnanspraokn”. Vrijdags van vijf over zeven tot acht uur ’s avonds “Bi uns too huus”, zaterdags van kwart over acht tot tien uur “Heimatfunk am Wochenende”, met o.a. Platduutsche platen. Donderdags van half acht tot acht uur ’s avonds “Heimaterkundung”, bijdrage tot het Europese regionalisme en tot de noordduitse regionale geschiedenis. Dat programma wisselde om de week met plat in boek en plaat. Dinsdags en vrijdags was er dan nieuws in de streektaal van tien uur tot kwart over tien ’s morgens. Kroniek Engelbertink 9.1358.

van de luisteraars “meer dialect” met 26% het hoogste scoorde. De vraag was er dus wel, zou men daaruit moeten concluderen. Maar er werd niets mee gedaan. Een jaar later, aan het einde van 1988 was Radio Overijssel geheel onafhankelijk. Potman gaf, sprekend over het Fries, zijn volgende negatieve kijk op de streektalen: “Jaren geleden was er in Friesland een programmamaker van Welsh-Television op bezoek. Die waarschuwde de Friezen al dat het maken van televisieprogramma’s in het Fries op zich best te verdedigen valt, maar dat de kijker op den duur naar de kwaliteit kijkt en dat vergelijkt met de Hilversumse omroepen”.¹¹⁵⁶ Met die opmerking ging hij er impliciet van uit dat de provincie of het gewest de mogelijkheid niet in huis had kwalitatief goede programma’s uit te zenden. De geschiedenis van de Friese omroep en de uitzendingen van de Friese radio en tv hebben hem sedertdien wel héél royaal in het ongelijk gesteld.

8.2.3.2 Onderzoek

Er werd in deze tijd meer onderzoek gedaan naar de houding van de Tukkers ten opzichte van hun taal. Een rooskleurig beeld gaf dat niet. Drs. H.F.G. Roncken en drs. D.D.F. Roncken-Wieffer onderzochten de attitude van brugklassers in Hengelo en Landgraaf (Limburg) ten opzichte van hun streektaal. Dit gebeurde in het kader van een uitgebreidere studie voor de Universiteit van Amsterdam. Ze ondervroegen zes brugklassen aan het Twickelcollege te Hengelo. De onderzoekers studeerden Duits en hadden als bijvak dialectologie. Daarbij kwamen voornamelijk de aard en de geschiedenis van dialecten, maar ook onderzoeken naar het gebruik ervan aan de orde. Nieuwsgierig gemaakt wilden ze vastleggen hoe het met het streektaalgebruik in hun respectievelijke geboorteplaatsen stond.¹¹⁵⁷ De enquête, gehouden in samenwerking met het Meertens Instituut, had tot doel te registreren hoeveel dialect in de betreffende plaatsen werd gesproken door twee generaties (de scholieren en hun ouders) en hoe de kinderen over het dialect oordeelden. De vragen spitsten zich toe op: Wat spreken de ouders met elkaar? Wat spreken de vaders en moeders tegen het kind? Hoe is de verdeling over de diverse sociale lagen? Wat spreken de jongens en meisjes in verschillende situaties? Het onderzoek toonde aan dat het Twents in Hengelo er veel slechter voor stond dan het Limburgs in Landgraaf. In Hengelo spraken de ouders gemiddeld voor 37% Twents met elkaar. Het meest kwam dat voor in de sociale benedenlaag: 53,3%; in de onderste middenlaag was het percentage 42 %, in de bovenste middenlaag 23,7% en in de bovenlaag 0%. Waarbij aantekend diende te worden dat de respons uit die bovenste laag uitermate gering was. Gemiddeld sprak van de ouders 14,8% Twents met hun kinderen, vaders meer dan moeders. Verdeeld naar de sociale lagen: benedenlaag 20%, onderste middenlaag 22%, bovenste middenlaag 2% en bovenste laag 0%. Van de kinderen sprak in de informele contacten gemiddeld 16,1% dialect met elkaar. In de formele situaties deed 1,3% dat.

Representatief voor de gehele regio mochten deze cijfers niet heten. Nederlands is een passe-partout in deze pluriforme stad waar van oudsher vele goedgeschoolde niet-Twentenaren zijn komen wonen. Aanpassing aan een algemeen Nederlands sprekende hogere laag kwam veel voor. Dikwijls werden ook betere toekomstmogelijkheden en beroepsmogelijkheden gezien met het Nederlands. Bovendien bestonden bij velen negatieve gevoelens over de status van de streektaal. Dat laatste kwam ook uit het onderzoek naar voren. De kinderen beoordeelden in 23,1% van de gevallen het Twents ongunstiger dan het Nederlands. Hun ervaringen:

¹¹⁵⁶ Kroniek Engelbertink, 9.1358.

¹¹⁵⁷ Dorothy Roncken-Wieffer kwam uit Hengelo, Huub Roncken uit Landgraaf in Limburg, waar hij onder meer al enkele jaren schreef voor de het Limburgse dialecttijdschrift *Veldeke*. “Je hoort allerlei kreten over hoe goed of juist hoe slecht het wel niet met de dialecten gaat, echter waarop die kreten gebaseerd zijn is vaak niet duidelijk”, motiveerden beiden hun onderzoek. *TC* 13-8-1988

over het algemeen werd het Twents boeiender, gezelliger en normaler gevonden en het Nederlands beschaafder, mooier, prettiger om te spreken, belangrijker, bruikbaar en meer bij de tijd. De algehele conclusie van dit onderzoek luidde dat er in kwantitatieve zin in Hengelo geen bloeiend dialectgebruik meer bestond. Al was er geen direct gevaar dat het Hengelo's dialect zou verdwijnen, toch zag de toekomst er allesbehalve rooskleurig uit. Het spreken van het Twents was sinds de vorige generatie - die zelf niet zo veel dialect meer sprak - merkbaar achteruitgelopen. Bovendien beoordeelde de hier geënquêteerde groep het Twents nogal erg negatief.¹¹⁵⁸

Het was niet het enige onderzoek naar de stand van zaken omtrent de streektaal die gehouden werd. Buiten Twente werd eveneens onderzoek verricht. De resultaten daarvan versterken de bovenstaande conclusie. De grote lijn is - door welke oorzaak dan ook - achteruitgang. Jan Bouwhuis uit Hellendoorn onderzocht voor zijn proefschrift over Johanna van Buren in deze jaren onder meer het kwantitatieve dialectgebruik in zijn geboortedorp en zijn onmiddellijke omgeving. Hij constateerde dat de belangstelling voor, wat hij noemde 'het streekgebeuren' duidelijk toe nam. In tegenspraak daarmee bestond in de kring van streektaalliefhebbers, naar zijn zeggen, de idee dat het dialectgebruik sterk afnam. Bouwhuis zette via de scholen een onderzoek op waarbij ook de ouders van de leerlingen en hun grootouders werden ondervraagd over dit punt. Door het onderzoek kreeg hij een representatief beeld van het streektaalgebruik van de twintig- tot tachtigjarigen in en rond Hellendoorn. Zijn conclusie luidde dat dit met de leeftijd van de ondervraagden inderdaad afnam. Maar dat slechts in lichte mate. Bij de overdracht naar de jongere generaties liepen de percentages wel wat steiler naar beneden, vooral in de dorpskern: 72% van de kinderen tegen 90% van de ouders.¹¹⁵⁹ Daarbij viel het overigens op dat de vermindering van de overdracht vooral in de laagste inkomenscategorieën te merken was. Naast de eigenlijke lichte afname van het streektaalgebruik wees Bouwhuis ook op de functieverandering van het dialect: de streektaal werd bij velen de tweede taal, het Nederlands de eerste. Dat was voorheen juist andersom. Hij concludeerde voorts voorzichtig een lichte toename van het streektaalgebruik onder jeugdige ouders. Uit die lichte toename zou men wellicht een stabilisering kunnen afleiden die dan weer te verklaren zou zijn uit Bouwhuis' eerder gedane vaststelling dat het eigene meer en meer waardering ondervond. Het streektaalgebruik kwam er dus niet slecht af in zijn onderzoek.

Veel pessimistischer over het behoud van de streektaal was Cor Hoppenbrouwers. Hij voorspelde dat binnen enkele generaties het Gronings totaal verdwenen zou zijn. Hij deed die voorspelling op een persconferentie op 24 september 1982 na aanbieding van het verslag van een werkcollege naar kwaliteitsaspecten van het Noord-Gronings aan gedeputeerde G. Beukema. Het ging hier overigens om een persoonlijke interpretatie. De andere onderzoeker, Siemon Reker, deelde die visie niet. Toch was er zonder twijfel sprake van achteruitgang. Reker gaf de schuld ervan aan de invoering van de leerplicht en de druk die daarvan op de streektaal was uitgegaan. Net als Bouwhuis ondervroeg hij drie dialectsprekende generaties. De oudste ervan gaf nog voor driekwart Groninger antwoorden, de jongste slechts voor een kwart:

De school en de invoering van de leerplicht kunnen ook verklaren, waarom de oudste generaties niet 100% 'Groningse' antwoorden kiest. Wanneer we de gemiddelde leeftijd van deze informanten op zo'n 65 jaar stellen, dan zijn de meesten in de twintiger jaren naar de lagere school gegaan. In de hun voorgaande generatie zou de eerste twintig procent vernederlandsing hebben plaats gehad.¹¹⁶⁰

¹¹⁵⁸ *SL* 1978, nr. 1/2, 9-11.

¹¹⁵⁹ Bouwhuis 1981, 115-116.

¹¹⁶⁰ Reker 1983, 25.

Deze conclusie van Reker is weliswaar onder kritiek gesteld, maar de algemene afgaande lijn in het dialectgebruik wordt door deze kritiek in geen dele ontkracht.¹¹⁶¹

Er waren nog meer sombere geluiden te horen omtrent de streektaal. Prof. Ludger Kremer uit Antwerpen en de Munsterse hoogleraar Jan Goossens kwamen op het congres van de Verein für Niederdeutsche Sprachforschung in Zutphen 1990 tot de conclusie dat de Nedersaksische streektaalen het nog slechts enkele generaties zouden kunnen uithouden. Het aantal mensen dat deze dialecten nog gebruikte daalde bij elke generatie met tientallen procenten en de invloed van de standaardtaal groeide evenredig. Volgens Kremer was de situatie aan de Duitse kant van de grens overigens slechter dan aan de Nederlandse, omdat daar de waardering voor de streektaalen de laatste jaren groeide. In Duitsland zou die zo goed als verdwenen zijn. “Per generatie daalt het aantal dialectsprekers” met dertig procent. Ook verstaan de Duitsers en Nederlanders aan beide zijden van de grens elkaar steeds slechter. Uit onderzoek is gebleken dat alleen nog oudere mensen in staat zijn om hun dialect als ‘lingua franca’ te gebruiken.¹¹⁶² De staatsgrens wordt een dialectgrens.¹¹⁶³

8.3 OVERIGE STREEKCULTURELE PUBLICATIES OF ACTIES

8.3.1 Publicaties

In 1981 kwam vanuit de *TC* het initiatief om de *Twentse Post* van de betreunde Gigengack nieuw leven in te blazen. De contacten tussen Gigengack en de krant waren ondanks alles altijd goed gebleven. Het nieuwe tijdschrift zou verschijnen onder de naam *Het Twentse Leven*. Het ging om een glanzend magazine met maandelijks opinie en informatie voor en over Twente. De redactie bestond uit Gerard Vaanholt en Gé Peterink. Na twee jaar hield *Het Twentse Leven* op te bestaan. Van groter belang voor de verspreiding van de kennis over het streekeigene was in 1986 het starten van de rubriek ‘Oet de noaberschap’ in de *TC*. Deze rubriek stond leiding van Vaanholt (die sedert 1984 ook in de redactie van het *JBT* zat en vanaf 1987 eindredacteur was). Wekelijks biedt de rubriek in de *TC* streekeigen zaken van de meest uiteenlopende aard de ruimte, ook de streektaal. Telkens als respons van de lezers wordt gevraagd, blijkt er voor deze rubriek en dus impliciet voor de streekcultuur, grote belangstelling te bestaan.

Ook op andere gebieden bleek dat soms verrassend. Oude gebruiken konden aan het einde van de twintigste eeuw herleven. Tijdens de kerstmarkt van het jaar 1988 in Markelo, op 18 december, klonk voor het eerst sedert 70 jaar weer de roep van de ossenhoorn in Twente. Dit type hoorn gold als voorloper van de midwinterhoorn. Elderink schreef al over het gebruik in haar boek *Twènter Laand en leu en lèven*. In 1988 verscheen *Overijsselse volksgebruiken. Een feestelijke ommegang door het jaar* van de hand van Buter. Het was een kloek standaardwerk over allerlei gebruiken, meest op het platteland, bij gelegenheid van al dan niet kerkelijke feesten en hoogtijdagen. Het boek is gebaseerd op mondelinge mededelingen en eigen belevenissen van de auteur sinds 1938. Eerder, in 1977, was van dezelfde auteur en anderen verschenen *Twente, dag in, dag uit* waarin op natuurlijke wijze streektaalpoëzie van

¹¹⁶¹ Boekholt 1983, 104-114.

¹¹⁶² Kremer 1991.

¹¹⁶³ *TC* 6-6-1990 ‘Somberheid over oostelijke dialecten’. ‘Toekomst van het Hengelose dialect weinig rooskleurig’, *TC* 13-8-1988, ‘Streektaal bloeit, maar kwaliteit gaat achteruit’, *TC* 21-9-1988, ‘Dialect dreigt te verdwijnen’, *VK*, oktober 1989, ‘Somberheid over oostelijke dialecten’, *TC* 6-6-1990, ‘Traditionele dialecten sterven af in een catastrofaal tempo’, *VK* 20-10-1990.

Borghuis, Van Buren, Buursink en Lamm afgewisseld wordt met Nederlandstalig werk van de Overijsselaars Guillaume van der Graft en Habakuk II de Balkler.

Molens, mulders, meesters. Negen eeuwen watermolens in de Gelderse Achterhoek, Salland en Twente van Herman Hagens kwam in 1979 uit en was evenzeer als Buters boek het resultaat van jarenlange navorsingen. Hagens - in zijn jeugd enthousiast gemaakt door Ter Kuile's *De Twentsche Watermolens* (1922) - schreef nauwgezet over koren-, grut-, pel-, olie-, chichorei-, snuif-, eek- en runmolens en leverde daarmee hét standaardwerk over de geschiedenis van de bestaande en de verdwenen watermolens van Oost-Nederland. Het grote naslagwerk handelde niet alleen over de al dan niet meer bestaande molengebouwen, maar ook over het leven van de mens achter deze preïndustriële monumenten en de visie van kunstenaars erop. Dit rijke werk is niet ten onrechte een 'Watermolenbijbel' genoemd.¹¹⁶⁴ Ook later schreef Hagens nog eens over dit onderwerp.¹¹⁶⁵ De Vereniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis speurde in deze jaren naar de veldnamen in de provincie. In de afzonderlijke delen van de reeks die de vereniging uitgaf trof men Nederlandse en streektaalnamen door elkaar aan. In een provincie als Drenthe gebeurde iets soortgelijks, evenals in de Friese gemeentes Oost- en Weststellingwerf.¹¹⁶⁶

Behalve oudgedienden traden ook nieuwelingen in het krijt voor de streekcultuur. In 1986 kwam op initiatief van Wilco Machielse, geboortig uit Baarn, *Twente in 'n tuk* uit.¹¹⁶⁷ Het ging om een zakagenda met pure Twentse informatie en bijvoorbeeld een Twents spellingsalfabet. De inkomeling Machielse was enthousiast over de Twentse streekcultuur. Hij suggereerde de gemeentevertegenwoordigers grote Twenteborden langs alle invalswegen naar de streek te plaatsen, als herkenning. Van het idee is nooit meer iets vernomen.¹¹⁶⁸ Ook de commercie begon zichtbaar wat te zien in de brede regionalistische opleving. In 1983 werden bij de Koninklijke Begeer Twentse Daalders (eerste keur zilver) geslagen. Op de voorkant prijkte het steigerende Twentse ros en op de achterkant las men om een krans van eikenbladeren de spreuk van Cato Elderink 'Wat good is wast langzaam (sic) as ekenbeume'. De maximale oplage was 12.500.

8.3.2 Herdenkingen

De strijd voor het streekeigene begon een geschiedenis te krijgen. Daarbij hoorden klaarblijkelijk ook helden. De honderdste geboortedag van Johanna van Buren was in 1981 al groots herdacht. In 1989 werd in het nieuwe onderkomen van de Stichting Oald Heldern, het Valkhof, een permanente tentoonstelling ingericht over de nog immer geliefde dichteres. Een bestaand klankbord zou er tevens als videofilm worden vertoond. Het kleine museum bevond zich toevallig tegenover Johanna's geboortehuis. Jan Jans werd door de gedurige publicaties van zijn werken en tentoonstelling van zijn tekeningen als een icoon van deze strijd neergezet. In 1994 werd de honderdste geboortedag van Dingeldein groots herdacht. Het initiatief hiertoe ging uit van de Stichting Heemkunde Denekamp. Er werd een buste van de Denekam-

¹¹⁶⁴ Buter 1980, 53.

¹¹⁶⁵ *Watermolens=Wassermühlen* kwam uit in 1991 met een tekst in het Nederlands en in het Duits. Het werk werd uitgegeven t.g.v. de tentoonstelling 'Werken met waterkracht' in het Rijksmuseum Twenthe en ging over watermolens in Oost-Nederland en Westmünsterland.

¹¹⁶⁶ *DMB* 1981, 115 en 149.

¹¹⁶⁷ Deze uitgave verscheen acht keer (met agenda's van 1987 tot en met 1994). In 1993 en 1994 werden tevens de 114^e en 115^e jaargang van de *Twentsche Almanak* er in opgenomen. Voor 1994 verscheen bij de TA (i.s.m. uitgeverij Gherre in Gaanderen) de eerste jaargang van de *Nieuwe Twentse Almanak*. Vanaf 1998 geeft het Van Deinsse Instituut de *Twentsche Almanak* uit en telt weer verder vanuit de oude reeks: 1999, 120^e jaargang.

¹¹⁶⁸ *Twente Centraal* 19-11-1986.

per onderwijzer onthuld achter de beeldbepalende St. Nicolaaskerk, er kwam een bundel verhalen van hem uit over onderwerpen uit de vaderlandse historie en er was een tentoonstelling ingericht: Dingeldein als hofphotograaf van Singraven.¹¹⁶⁹ Entjes sprak over ‘Dingeldein en de Twentse taal’, onder de titel *Köpkes oet de gaarven* kwam een boekje Twentse spreuken en zegswiezen uit, grotendeels ‘biej een egadder’ (bijeengebracht) door Dingeldein.¹¹⁷⁰ V. Westhoff, oud-hoogleraar te Nijmegen en auteur van het standaardwerk *Wilde Planten*, hield een rede over ‘W.H. Dingeldein en de levende have van Twente’ en noemde hem een van de zeer weinigen in ons land, die de flora werkelijk kende. Hij roemde hem als beminnelijk mens zonder allures en als de autoriteit die hij ontegenzeggelijk was. De stichting beijverde zich ook om een manuscript dat Dingeldein kort voor zijn dood had afgesloten, maar dat was zoek geraakt en in 1974 in de bibliotheek van de OKT werd teruggevonden, in verkorte vorm uit te geven. Het betrof een uitvoerig boek over de geschiedenis van de hoven en erven in de marke Noord Deurningen.¹¹⁷¹

8.4 INTERLOOG

In het begin van de jaren zeventig leefde de belangstelling voor de streektaal weer op. Ook in Twente. Dat vond het duidelijkst zijn uitdrukking in de oprichting van de KTS in 1975. Op vele terreinen zette deze vereniging, waarvan het ledental zich stabiliseerde op zo’n 300, zich voor de streektaal in. Op het ene gebied met meer succes dan op het andere.

Eén ding was duidelijk: wilde de verhollandsing tot staan gebracht worden, dan diende voor alles het standskarakter dat aan het gebruik van het dialect verkleefd geraakt was, te worden verwijderd. Het odium ‘onbeschaafd’ moest als een pleister met kracht van de streektaal afgetrokken worden. Onder andere met dat doel werden kerkdiensten in de streektaal georganiseerd. De reacties waren verdeeld. Sommige kerkgangers voelden zich directer aangesproken, andere vonden Twents in de kerk ‘oneerbiedig’. Voor alle dialectkerkdiensten bleek grote belangstelling. Er kwam ook een (gedeeltelijke) vertaling van de Bijbel uit. Bijbelvertalingen - eveneens gedeeltelijk - maakte men in deze jaren ook in de andere Nedersaksische regioes.¹¹⁷²

Er kwamen (weer) uniforme schrijfgeregels per regio, in de Stellingwerven in 1976. Twente volgde in 1982, Groningen in 1984, Oost-Gelderland in 1985, Salland en Noord-Veluwe in 1986 en Drenthe in 1987. Contacten werden opgenomen met streek- en taalverwante gewesten als Salland en de Achterhoek door toetreding van de KTS tot het Verbond van Neersasse Dialektkringen. Daardoor kregen Twentse plaatschrijvers en hun lezers toegang tot de *Moespot*, een vooral gemoedelijk verenigingsorgaan. De contacten met de dialectverwante streken aan de andere zijde van de staatsgrens waren nooit helemaal verloren gegaan. In zeer bescheiden mate werden er in Twente ook in de jaren zestig zulke contacten onderhouden. Na 1975 leefden ze weer wat op. Bescheidener overigens dan in de Achterhoek waar de ‘schrieverskring’ Achterhoek en Liemers (nu Dialectkring Achterhoek en Liemers) een los samenwerkingsverband aangegaan was met de Kulturkreis Schlosz Raesfeld met als meest succesvolle resultaat de jaarlijkse dialectdag die het ene jaar in Nederland, het andere jaar in Duitsland gehouden werd. In de Kop van Overijssel en de Achterhoek had men het ook verder gebracht dan in Twente als het ging om het oprichten van een centrum voor streekcultuur. De

¹¹⁶⁹ *W.H. Dingeldein. 1894-1994*. Denekamp 1994: Stichting Heemkunde. Bundel verhalen uit de Nederlandse geschiedenis voor leerlingen van de basisscholen.

¹¹⁷⁰ *SL* 1994, 112.

¹¹⁷¹ *De Hoven en Erven in de marke Noord-Deurningen*. Denekamp 1994. Heruitgave van vroegere editie.

¹¹⁷² Zo werd b.v. op 14 maart 1981 een Drentse vertaling van het Marcus Evangelie uitgegeven.

IJsselakademie (1977) te Kampen en het Staring Instituut in Doetinchem (1980) hielden zich bezig met regionale documentatie en onderzoek op een breed cultureel gebied. Een van de activiteiten van het Staring Instituut was de bestudering van de streektaal met als uiteindelijk doel er een woordenboek van uit te geven. Zo ver was het in Twente voorlopig niet. Al moet het de pleiters voor een dergelijk instituut met hoop - en voorlopig met jaloezie? - hebben vervuld dat een dergelijk initiatief in de zo verwante gebieden al vast van start ging.

Maar uiteindelijk kreeg ook Twente zijn centrum voor streekcultuur: de TA. Over de taak van een dergelijk instituut bestaat wel zo ongeveer consensus, al worden de accenten soms anders gelegd. Voor Entjes was de streektaal en de taalgemeenschap de voornaamste grond voor het bestaan van de TA. "Het is [...] onbetwistbaar de eerste taak van zulke instituten taallevens en taalgemeenschap van de eigen streek te dienen."¹¹⁷³ Maar wie het orgaan van de TA en de latere VDI bekijkt moet constateren dat de positie die de streektaal er inneemt zwak is te noemen. De spreektaal op het instituut is voornamelijk Nederlands. Wel werden er Twentse woordenboeken uitgegeven.

Activiteiten ten behoeve van de streekcultuur en met name de streektaal beleefden een opmerkelijke opleving. Tegelijkertijd echter wezen onderzoeken uit dat buiten een bepaald groter of kleiner circuit van streektaalliefhebbers en -bevorderaars de ontwikkeling onmiskenbaar een andere kant opging: afname van het streektaalgebruik in den brede. Bovendien vernederlandste de streektaal. Men krijgt de indruk dat bovenstaande ontwikkeling in Twente, met zijn grote importbevolking en urbanisering, in sterkere mate het geval is dan bijvoorbeeld in de Achterhoek of andere meer ruraal gebleven streken. Maar ook daar, evenals over de grens, kon men maar weinig reden tot optimisme vinden. Het jaarboek voor Bentheim 1983 bevatte niet voor niets een artikel met de veelzeggende titel: 'Sind unsere Mundarten noch zu retten?'¹¹⁷⁴

---

¹¹⁷³ DMB 1983, 64 en *Twents in woord en gebruik*, 118-128.

¹¹⁷⁴ JBB 1983, 64.

Hoofdstuk 9: 1990 - 2000

Het succes van het regionalistisch streven dat zich in Nederland vnl. in Friesland en langs de oost- en zuidgrens manifesteert, is, behalve in Friesland met zijn eigen, erkende taal, over het algemeen gering.¹¹⁷⁵

9.0 INLEIDING

Het laatste decennium van de twintigste eeuw was het minste niet voor de Twentse regionalisten. Voor een flink aantal zaken waarvoor jaren gestreden was, kon een bescheiden oogst worden binnen gehaald. De organisaties die op het terrein van het Twents eigene werkzaam waren zochten samenwerking en vonden die ook, fusies volgden, waarbij de Twente Akademie - die zich weldra zou tooien met de naam Van Deinse Instituut (VDI) - de kern vormde. De streektaal, 'de zeel van oons volk' om met Vloedveld te spreken, kreeg wat wind in de rug. Er werd - officieel althans - niet meer minachtend over gesproken en geschreven. Meer nog, het Nedersaksisch werd in een handvest als officiële minderheidstaal erkend. In de strijd daarvoor liepen de Tukkers overigens weer eens in de achterste rij. Dit feit valt daarom in de categorie verrassingen. Evenzeer geldt dat een ander toeval. Een tweetal 'bekende Nederlanders', Willem Wilmink en Herman Finkers, ontdekten de schoonheid van de Tukkertaal op latere leeftijd en droegen die uit. Bij Van der Meiden, al jaren groot pleitbezorger van het Twents, ging het juist andersom. Hij geraakte eerst later tot de status van 'bekende Nederlander'. Door invloed van strijd en handvest kon Twente zijn eerste streektaalfunctionaris benoemen: Gerrit Kraa. Door zijn benoeming kon er met méér inzet gewerkt worden voor de streektaal. Er kwam wat betreft het Twents nieuw leven in de brouwerij, enerzijds kwam er meer gelegenheid om in het Twents te publiceren in kranten en tijdschriften, anderzijds kwamen er meer boeken uit. Soms behaalden deze uitgaven hoge tot zeer hoge oplagen. Bij de toenemende belangstelling voor het schriftelijk gebruik van het Twents doemde een oude controverse op: de verjonging van de streektaalliteratuur. Een aantal angry young men werkte samen om het Twents serieus als schrijftaal te ontwikkelen. Ze wierpen alles wat herinnerde aan folklore verre van zich, om de associatie Twents-is-ouderwets-en-van-vroeger te vernietigen. Dat leidde tot onenigheid met diegenen die liever de oude paden bleven bewandelen en die het niet konden laten zich bij boekpresentaties als negentiende-eeuwse boer of 'hoonderkremer' (kippenkoopman) te verkleeden. De felle toon van de vernieuwers vergrootte de onderlinge samenwerking niet.

Apart van de streektaal is er de laatste jaren een brede stroom wat we maar zullen noemen streekboeken los gekomen. Als oorzaak is wel genoemd het oplossen van de nationale grenzen en het daardoor toenemen van 'Heimat'gevoelens, omdat de meeste mensen nu eenmaal behoefte hebben aan een eigen plekje, aan een regionale identiteit. Die identiteit kan gevonden worden in landschap, taal, historie, bouwwijze, specifieke gebruiken, enzovoort. Door de enorm toegenomen welvaart is zo goed als iedereen in staat om de vruchten van deze toegenomen streekliefde, bijvoorbeeld boeken, aan te schaffen. De verzuchting van meester Vloedveld dat een Twents boek het wel nooit tot een herdruk zal brengen is al jaren achterhaald. Zijn eigen *Mans Kapbaarg* is een aantal keren herdrukt.

¹¹⁷⁵

Grote Winkler Prins, zevende druk. Amsterdam/Brussel 1966: Elsevier.

Gaat het werkelijk goed met de streekcultuur? Is de tegendruk van vervlakking en vercommercialisering niet te groot? Houdt het Twents het uit? Worden de laatste essen ook volgebouwd? M. van Maarseveen, hoogleraar Verkeer en Vervoer van de universiteit Twente, “van nature een optimist”, schetste onder de kop ‘Twente dreigt tweede Randstad te worden’ een somber toekomstscenario.¹¹⁷⁶

9.1 ORGANISATIES

9.1.1 Groeiende samenwerking

Op maandag 26 februari 1990 werd in de pers bekend gemaakt dat de TA en de Oudheidkamer Twenthe gingen samenwerken. De besprekingen waren al een jaar eerder begonnen “Fusie is niet het doel, maar we zeggen ook niet dat het niet mag”, werd eraan toegevoegd.¹¹⁷⁷ De TA verhuisde naar Enschede en vond haar onderkomen bij het Rijksmuseum Twente aan de Lasondersingel dat ook de collectie van de oudheidkamer beheerde. TA en OKT werden voordeurdelers. Dat had voordelen want de OKT verzorgde, zij het in mindere mate dan de TA, ook de consumptieve vraag naar heemkundige kennis en stimuleerde ook particuliere onderzoekers. Er bestond tussen de twee instellingen een zekere overlap. Zo dicht bij elkaar konden de instellingen, die vaak naar elkaar verwezen, beter dienstbaar zijn aan hun taak. De TA had dus een nieuw onderdak. Met de OBD meeverhuizen naar het nauwelijks in Twente gelegen Nijverdal was weinig aantrekkelijk geweest. Aanvankelijk probeerde ze in Borne te blijven. Dat bleek niet haalbaar. Even gingen de gedachten uit naar het terrein van de universiteit te Enschede. Toen het aanbod van het Rijksmuseum kwam, werd dat gretig aanvaard. Voorlopig kwam het niet tot een juridische eenwording tussen de TA, met ca. 35 vrijwillige medewerkers en de OKT, de vereniging met 800 leden en circa 10 vrijwilligers. Maar de samenwerking tussen de twee instituten werd wel vergemakkelijkt doordat steeds meer personen binnen zowel de TA als de oudheidkamer werkzaam waren. Het inzicht groeide bovendien dat de regio te klein was om door twee volwaardige instituten te worden bestreken. De voorzitter van de TA riep bij de totstandkoming van de streekculturele symbiose op verdeeldheid op dit terrein in Twente tegen te gaan: “Laat ieder, die op Twents niveau initiatieven wil ontplooiën niet weer apart aan de slag gaan, maar zich tot de Oudheidkamer of Twente Akademie wenden. Nu we met deze clubs zover zijn gekomen, moet iedere nieuwe verdeeldheid voorkomen worden”.¹¹⁷⁸

De officiële opening van het nieuwe onderkomen in de vleugel van het Rijksmuseum werd verricht door cultuurgedeputeerde J. Dijkstra op 22 november 1990, tijdens de jaarvergadering. De verwachting binnen de muren van de TA en de OKT was dat het samen onder één dak vanzelf zou leiden tot een verder samengaan en wellicht nog meer. Na de vestiging aan de Lasondersingel leek ook alles daar op te wijzen. De Twentedocumentatie van de OKT die tot dan toe werd verzorgd door Hagens, werd nu in beheer gegeven aan de TA. En de knipseldienst van de TA verzorgde voortaan de lijst van recente krantenartikelen over de Twentse cultuur en historie voor *'t Inschrien*. De samenwerking groeide dus op een natuurlijke manier. Toen doemde een ander probleem op.

---

¹¹⁷⁶ TC 25-5-1999.

¹¹⁷⁷ SL 1990, 1.

¹¹⁷⁸ TC 27-2-1990.

9.1.2 Twente Akademie

Door een beslissing van het Rijk in 1991 om van het Enschedese museum een museum voor moderne kunst te maken - waarin geen plaats was voor geschiedkundige zaken - liep de positie van de OKT plotseling gevaar. Haar collectie werd gaandeweg steeds meer in depots weggestopt. “Heel het historische Twente lijkt persona non grata te zijn geworden” schreef Buter.¹¹⁷⁹

Rijksmuseum Twente en OKT waren tot aan de Tweede Wereldoorlog onlosmakelijk met elkaar verbonden geweest. Zó hadden de Van Heeks het gewild. Door de bijzondere omstandigheden waarin Nederland kwam te verkeren door de dreiging van een oorlog, werd vastgelegd dat de banden jaarlijks opnieuw zouden worden bekeken. Dat is toen de staatkundige verhoudingen weer genormaliseerd werden, nooit meer veranderd. En dat zou de OKT, jaren later, nog lelijk opbreken. Voor haar ontstond door het besluit van het Rijk een benarde positie. Zij zocht naar een alternatief. Eerder, in 1988, toen de gemeenteraad van Enschede een wild plan had om de museumstructuur te wijzigen en alle drie musea in een Eko-museum onder te brengen - om gemeentegeld te besparen - bleef de OKT, die zichzelf kon bedruipen door rijkssubsidie, nog buiten schot. Maar toen het Rijk met bovengenoemde beslissing kwam, werd de situatie penibel. Het geïntegreerde museum kwam nu wel in beeld. Liever echter ging de OKT zelfstandig door, omdat de bijeengebrachte collectie in een geïntegreerd museum veel moeilijker tot haar recht zou komen. Ook voor de met haar nu nauwer samenwerkende TA ontstond opnieuw een onzekere situatie. Zou de prille voordeurdelers nu reeds een scheiding worden opgedrongen? Vaanholt vroeg zich zelf en andere liefhebbers van het streekeigene in een krantenartikel af. “Mo’w oons nich reurn?” Moest er geen actie worden ondernomen? Kon niet de situatie van samengaan, die zo lang al had geduurd en zo vanzelfsprekend was, gecontinueerd worden?¹¹⁸⁰ Buter zag een nieuwe hobbel op de weg naar eenheid tussen de OKT en de TA, wanneer de eerste haar behuizing zou moeten opgeven. Die eenheid was volgens hem gewenst en ook natuurlijk, want het ontstaan van de TA weet hij aan een foute beslissing van het bestuur van de OKT destijds, dat zijn taak te beperkt zag. Want een documentatiecentrum voor de streekcultuur was de OKT vanaf den beginne geweest, maar men had dat niet willen uitbouwen.

De OKT ging, met de dreigende uitzetting voor ogen, op zoek naar een nieuwe locatie. Men liet de ogen vallen op het leegstaande gebouw van de Kamer van Koophandel aan de Enschedesestraat te Hengelo. De TA zou zich beraden om mee te verhuizen met de OKT. Vooruit denkend over toekomstige ontwikkelingen, een verder samengaan en mogelijk een fusie, was het raadzaam om niet weer uit elkaar te gaan. Toch gebeurde dat. De OKT kon het gebouw in Hengelo niet betrekken door een gebrek aan financiën. Op het laatste moment werd voorkomen dat de eerbiedwaardige instelling op straat kwam te staan. Ze kreeg onderdak in het ‘Elderinkshoes’ in Enschede. Het was een pand, “geaderd door de eeuwen” zoals Buter het fraai uitdrukte, maar het was veel te klein om de collectie tot zijn recht te laten komen.

De TA vervulde ondertussen steeds meer de rol van informatieverschaffer en vraagbaak in de regio. Jaarlijks brachten eerstejaars studenten van de Hogeschool Edith Stein een werkbezoek aan het instituut om er kennis te maken met de doelstellingen en activiteiten. Dat alles maakte deel uit van de Twenteweek van deze opleiding voor leerkrachten in het basisonderwijs. Bedoeld om de aanstaande leerkrachten hun eigen omgeving te leren ontdekken en dan zo, dat ze die kennis in hun werk konden gebruiken. Het ging dus om heemkunde in het onderwijs. Thüss constateerde dat de belangstelling voor het streekeigene bij het basisonderwijs

---

¹¹⁷⁹ TC 7-6-1991.
¹¹⁸⁰ TC 29-6-1991.

duidelijk een groei doormaakte.¹¹⁸¹ Ook studenten van de Universiteit Twente vroegen steeds vaker materiaal aan. De TA besloot door deze toenemende belangstelling een werkgroep te formeren die zich speciaal zou toeleggen op het maken van lesmateriaal voor het basisonderwijs. Later zou dan eventueel ook het middelbaar onderwijs aan bod kunnen komen.

Verheugend mocht heten dat de financiële steun die de TA bij de gemeenten van de regio gevraagd had, positief werd beantwoord. In 1991 kon gemeld worden dat door het voorbeeld tot subsidiëring door een West-Twentse gemeente er andere, kleinere gemeenten volgden en ook Hengelo en Enschede. Het geldelijk fundament van de TA werd er hechter door. Het aantal vrijwilligers op het bureau van de verwante instituten was groeiende.¹¹⁸²

Samenwerking op bescheidener schaal trof men eveneens aan. In 1990 schreven de TA en de Kreenk vuur de Twentse Sproak gezamenlijk een verhalenwedstrijd uit. De verhalen mochten in het algemeen Nederlands of in het Twents geschreven zijn. Er werden geldprijzen uitgereikt. 48 inzendingen kwamen binnen. “Opvallend veel”, heette het in *SL*.¹¹⁸³ Er werd méér samengewerkt. Om nog maar een simpel voorbeeldje te noemen: de tegels die de KTS uitbracht met Twentse teksten werden ook op de TA aangeboden. De TA nam, samen met de KTS en de IJsselakademie deel aan een verhalenwedstrijd ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. De OKT werd in 1993 eigenaar van het ‘Elderinkshoes’. In september 1994 trok de TA er als huurder bij in. Zo kon de TA alsnog de studieuze poot worden waarop de OKT als sinds haar oprichting mede heeft gehinkt, maar die nooit goed tot ontwikkeling was gekomen.

Met de naamsbekendheid van de TA kon het beter, zo bleek uit een onderzoek dat werd gehouden door studenten van de studierichting voorlichting en public relations van de Hogeschool Windesheim. De titel was: *Twente Academie: Corporate Communication Plan*. Het deel dat ging over naamsbekendheid concludeerde: De primaire doelgroepen scoren op dat punt onvoldoende. Er bleek dat de TA bij het onderwijs matig bekend was en bij de Twentse bevolking in het algemeen nog onbekender. De betekenis van die uitkomsten werden in *SL* gerelativeerd: “De TA verkoopt tenslotte geen tandpasta en toch zal er een aanzienlijke groep mensen in Twente blijven die, hoewel moeilijk voorstelbaar, gelukkig wordt zonder enige kennis van of bemoeienis met de streekcultuur”.¹¹⁸⁴ De TA ging gewoon door haar naamsbekendheid te vergroten. Dat gebeurde bijvoorbeeld door het organiseren van een grote manifestatie ‘Boek en Info Twente’ op 9 oktober 1993 in Hengelo. Deze activiteit werd flink aangepakt. Het zou een spektakel moeten worden zoals in zijn soort in Twente nog nooit had plaats gevonden. De publiciteit werd nadrukkelijk gezocht. Ten behoeve van de manifestatie werden 250.000 exemplaren van een speciale *Boek-en-Info Twentekrant* huis aan huis verspreid. Er verschenen berichten in de pers, folders in boekhandels, bibliotheken en op andere plaatsen, inlegvellen in periodieken, enzovoort. Men kreeg de medewerking van een groot aantal auteurs, die hun Twents of Nederlandstalig werk kwamen voorlezen en artiesten die optredens verzorgden, bijna alle Twentse antiquariaten participeerden en de belangrijkste boekhandels met een Twents assortiment waren aanwezig. Heemkundige verenigingen en aanverwante instellingen gaven acte de presence. Uiteindelijk waren er zelfs zoveel aanmeldingen dat er binnen het royale gebouw van het Wapen van Hengelo niet voldoende ruimte was. Er werd een grote tent bijgezet. Enige duizenden mensen bezochten de manifestatie. De organisatie betoonde zich daarover later “allerm minst teleurgesteld”.¹¹⁸⁵

---

¹¹⁸¹ *SL* 1992, 30.

¹¹⁸² *TC* 7-6-1991.

¹¹⁸³ *SL* 1991, 1.

¹¹⁸⁴ *SL* 1993, 74.

¹¹⁸⁵ *SL* 1993, 106.

Er werd ook een kritisch geluid gehoord. De journalist J. Heymans gispde het ontbreken van naar zijn mening “twee van de beste” uitgevers, te weten Waanders in Zwolle en De Oare útjouwerij van Van der Vliet (zie p. 286). Op het uitgeverswerk van de laatste zou elke Twentse culturele ‘freak’ trots moeten zijn. Maar dat was men niet; Van der Vliet werd genegeerd. Erger nog vond Heymans het dat men geen voorbeeld aan hem nam: de andere Twentse uitgevers bleven hun Twentse boekjes “zo goedkoop en vaak ook zo afzichtelijk mogelijk uitgeven”. Heymans riep de uitgevers in de regio op minder argwanend en coöperatiever met elkaar om te gaan. De oproep bleek aan dovemansoren gericht.¹¹⁸⁶

9.1.3 Kreenk vuur de Twentse Spraak

De KTS ging de jaren negentig in met de slogan ‘Twents, as ’t even kan!’ De ‘Kreenk’ gaf zijn medewerking aan het door de SONT ingestelde fenomeen ‘Maart dialectmaand’. Maar, zoals eerder is gesteld, het vuur was er wat uit. Dat was ook de reden dat Engelbertink opstapte. In zijn functie van secretaris had hij een jaaroverzicht voor 1989 opgesteld en daarin nogal kritiek geuit op Radio Oost. Zijn medebestuurleden vonden het verslag te subjectief en eisten dat het veranderd zou worden, omdat het zó niet naar de provincie kon. De gewraakte weet het conflict aan “de slapte van de Kreenkleedn. Ze wilt der nich meer vuur vechtn”.¹¹⁸⁷ De secretaris besloot daarop zijn functie neer te leggen. Op 28 april hield hij een afscheidsrede onder de verbitterde titel ‘Stried vuur de mooderspraak in de jonge joarn - berösting in t noadlot op de vieftig an.’ Na een naar conflict over het teruggeven van ‘spullen’ die van de KTS waren, verbrak Engelbertink alle banden met wat hij als zijn levenswerk zag.¹¹⁸⁸ Een vervelende briefwisseling - in het Nederlands - verzuurde de verhoudingen nog verder.¹¹⁸⁹

Maart dialectmaand kreeg in 1994 in Twente voor het eerst gestalte. Op initiatief van het warenhuis V&D te Enschede bundelden de KTS, de TA, de OKT en de Stichting Historische Sociëteit Enschede Lonneker hun krachten en richtten een stamtafel in. Daaromheen werden vele activiteiten rond de ‘modersproake’ georganiseerd. Op het daarbij ingerichte podium lazen schrijvers uit eigen werk voor, werden liedjes ten gehore gebracht, enzovoort. Verder werd het winkelende publiek in de gelegenheid gesteld streek(taal)boeken te kopen. Er waren bovendien foto, film en diaprojecties ingericht. ‘Meert dialectmoand’ werd de daarop volgende jaren bij dit winkelfiliaal een traditie. Met veel aandacht van de regionale pers werd de maand geopend. Van der Meiden was degene die de eerst dialectmaand ‘lösdeed’(opende). Buiten KTS-verband om werd er eveneens aandacht aan de streektaal besteed. Op initiatief van Heemkunde Denekamp kwamen op 21 februari 1994 organisaties die zich inzetten voor de streektaal bijeen in Huize Keizer aldaar. Er werd een werkgroepje ingesteld dat zorg wilde dragen voor de inpassing van de streektaal in het leerstofonderdeel ‘omgevingskunde’ dat in het kader van de basisvorming op de scholen voor het voortgezet onderwijs gegeven zou gaan worden. En bovendien zou het groepje een provinciale aanstelling van een streektaalconsulent

¹¹⁸⁶ Van der Vliet blééf genegeerd. Met het succes dat hij behaalde met *Asterix den Gallier* en *Heftan tattat!*, projecten die nationaal de aandacht trokken en waarmee hij groot succes had, werden door collega-uitgevers doodgezwegen en ook instanties die beweerden op te komen voor de streektaal konden het niet opbrengen om ook maar een woord van waardering op te schrijven of uit te spreken.

¹¹⁸⁷ Kroniek Engelbertink, 9.1377. Ook de journalist en TV-recensent Ben Siemerink zag het al te gematigde van de ‘Kreenk’. Hij schreef: “op zichzelf respectabele, maar toch wat stoffige clubs als de Kreenk vuur de Twentse Spraak”: Siemerink 1997, 35.

¹¹⁸⁸ Brief Engelbertink aan het bestuur van de KTS, 27-8-1990.

¹¹⁸⁹ Brief J.H. Hannink aan Engelbertink, 7-11-1990 en als antwoord daarop brief Engelbertink aan Hannink, zonder datum (arch: Engelbertink).

bepreiten. Niet nieuw dat laatste punt. Groningen kende in de persoon van Siemon Reker al sinds 1984 zo'n functionaris en Drenthe kent sinds 1987 zijn bureau Drentse Taal.

9.1.4 Van Deinse Instituut (VDI)

Thüss nam in juni 1995 afscheid als directeur van de TA. Hij werd gekenmerkt als een bestuurlijke duizendpoot "die bewees dat je bedrijfsmatig kunt werken met vrijwilligers".¹¹⁹⁰ Hij werd voorlopig opgevolgd door een driemanschap bestaande uit Adriaan Buter, Arie Kers en Jan Hannink. De Stichting Twente Akademie en de Vereniging Oudheidkamer Twente hadden elkaar na lang wikken en wegen tenslotte gevonden. In juli 1995 werd besloten tot een fusie in het nieuwe VDI. De naam was ooit door Buter gesuggereerd in een krantencolumn.¹¹⁹¹

De activiteiten werden formeel omschreven: "de bevordering van de kennis omtrent en het behoud van de culturen van stad en land van Twente in het bijzonder wat betreft bevolking, geschiedenis, kunst, letterkunde, taal en landschap." Het fusieproces was niet gemakkelijk geweest. Het dwong de voorzitter van de OKT J. Meijer uit Hengelo zelfs tot aftreden wegens onoverbrugbare meningsverschillen met andere bestuursleden. Naast oud zeer - de TA is er in 1982 natuurlijk niet voor niets gekomen - vormden, in de laatste periode ook financiële motieven een rol. De OKT was het Twents Museum uitgezet. De vereniging kon alleen de hypotheek voor het Elderinkshuis niet opbrengen. Om statutaire redenen kon de OKT niet worden opgeheven. Na de fusie bestaat ze voort als een vriendenkring van het VDI.

Het gefuseerde instituut opereerde vanuit Enschede, de onofficiële Twentse hoofdstad. Zo was door deze bundeling van krachten een stevig bolwerk ontstaan voor de streekcultuur. Daarbij zij aangetekend dat de locatie weliswaar statig is en fraai, maar veel te klein. De museale taak van de OKT is daardoor noodgedwongen op een lager pitje gezet. THEA KROESE uit Daarlerveen (1944), lerares, trad in 1996 aan als bezoldigd directeur. De Ootmarsumse burgemeester Jos Verbeeten werd voorzitter. Als kwartaaluitgave van het Van Deinse Instituut ging het *'t Inschrien* vanaf het januarinumnummer van 1997 verder door het leven. De redacties van *Inschrien* oude stijl en *Stad en Land* schoven ineen. Buter legde onder het pseudoniem Zwaleman nog eens uit waarom men de naam Van Deinse in het vaandel voerde. Het hoofdargument was wel dat Van Deinse zich over de volle breedte van het streekculturele leven had bewegen. Die koers koos ook het nieuwe instituut.¹¹⁹²

Op 9 oktober 1995 werd namens het toekomstige VDI, Twentse Akademie voor Streekcultuur, gereageerd op de *Nota Streekcultuur in Overijssel* van augustus 1994. Het provinciaal bestuur, dat was de kern van de nota, wilde op streekcultureel gebied de versnippering tegen gaan. De krachten moesten worden gebundeld. De fusie tussen de OKT en de TA paste uitstekend in dat streven. Maar de fusie kon eerst plaats vinden als daarvoor een goede financiële basis bestond. In het fusiedocument dat werd opgesteld was becijferd dat er een verwacht exploitatietekort van fl 100.000,- per jaar zou optreden. Het rapport werd aan gedeputeerde Dijkstra van cultuur aangeboden. In de *Nota Streekcultuur in Overijssel* werd erop geantwoord. Naast instemming, met name waar het ging om de positie en taaktoekenning van de IJsselakademie en het VDI, was er kritiek op de financiële paragraaf, die repte van een subsidie van fl 45.000,- op jaarbasis bij een uitbreiding van het aantal taken. Door de bijzondere opbouwfase waarin het VDI verkeerde kwam men met de te kleine subsidieverhoging niet uit. De provincie werd dan ook om een additioneel bedrag van fl 50.000,- per jaar gevraagd voor de jaren 1996 tot en met 1998. Van de gemeentes werd ook een verhoogde bijdrage gevraagd en de rest van het benodigde geld zou moeten komen van initiatieven die waren ontwikkeld

¹¹⁹⁰ *Liber Amicorum* drs. Ben Thüss, speciale uitgave SL 1995, 2.

¹¹⁹¹ Zwaleman zijn naam: ons program, *Insch.* 1977, 2.

¹¹⁹² *Ibidem*, 3.

om exploitatiekosten te drukken. Grote teleurstelling drukte de delegatie uit over het feit dat een verzoek tot instelling van een streektaalconsulent geheel noch gedeeltelijk werd gehonoreerd. Deze teleurstelling was des te groter, omdat de provincie zich wél sterk maakte voor de erkenning van het Nedersaksisch als regionale taal.¹¹⁹³

Het VDI probeerde in dat jaar door een ‘wervingstoernee’ langs de Twentse gemeentes de financiële positie te verbeteren. Het streven werd om van elke gemeente 15 cent per inwoner op tafel te krijgen. Men dacht bovendien na over sponsering door bedrijven in de regio. Om de bundeling van krachten op streekcultureel gebied verder gestalte te geven verscheen het *JBT* vanaf jaargang 1998 voortaan onder auspiciën van het VDI. Het *JBT* was met zijn tijd meegegaan. Vanaf 1986 verscheen het in een gekleurde kaft en vanaf 1997 was de inhoud ervan te raadplegen via internet. De site bood bovendien algemene informatie en toonde de omslagfoto. Men kon ook via deze elektronische postbus bijdragen leveren. Daar werd gebruik van gemaakt. Het internetadres werd bezocht door mensen “uit alle werelddelen”.¹¹⁹⁴ De vijftigste sterfdag van Van Deinse werd door het naar hem genoemde instituut herdacht met een facsimile-uitgave van zijn *Gids voor Enschede en omgeving*. Het boekje werd aangeboden aan wethouder Buursink van die stad. In 1995 werd Buter door de Commissaris der Koningin, mr. J. Niers, in Deventer geëerd voor het vele werk dat hij op cultureel en natuurhistorisch terrein had verzet. De directeur van de OBD te Nijverdal noemde de laureaat “de kenner bij uitstek van Twente en de Twentenaren”. Hij was het immers geweest die als paladijn van eerdere regionalisten als Diemer en Jans de vlag van het regionalisme had hooggehouden. Buter had ongeveer twintig boeken op zijn naam staan over Twente, de Achterhoek en Zuid-Limburg en aan nog veel meer regionalistische ondernemingen zijn medewerking verleend.

9.1.5 Erkenning van het Nedersaksisch

Uitermate belangrijk voor de status van de streektaal en stimulerend voor de streektaalbevoor-deraaars was het aannemen in 1992 door 11 van de 27 lidstaten van de Raad van Europa van het in Straatsburg tot stand gekomen ‘Europees Handvest voor streektalen of talen van minderheden’ (EH). Het EH was gebaseerd op een resolutie van de Permanente Conferentie van Lokale en Regionale Besturen van de Raad van Europa van maart 1988. Het was aangenomen om de Europese regionale of minderheidstalen, die zo vreesde men, door de aanstaande Europese eenheid zouden worden bedreigd, te verzekeren van steun. Ook Nederland en Duitsland hoorden tot de groep landen die ondertekenden. In maart 1993 verzocht de Duitse deelstaat Nedersaksen, mede namens de overige Noordduitse deelstaten, het ministerie van buitenlandse zaken om het Nederduits als erkende regionale taal op te nemen. Dat inspireerde Reker, de Groninger streektaalconsulent, in een column in de bladen van de Gronings-Drentse Pers, erkenning te bepleiten voor de streektalen in het noordoosten van ons land.¹¹⁹⁵ Daar volgden in het Noorden reacties op. Toen was het een tijd stil. Ondertussen nam de SONT het voorstel van de Stellingwerper Henk Bloemhoff over om een werkgroep Europese erkenning in het leven te roepen. Dat viel samen met de aanneming van een motie van die strekking van Grun-neger Toal op de ledenraad van november 1993.¹¹⁹⁶ De werkgroep bestudeerde het EH en onderzocht de mogelijkheden van aanmelding van de Nedersaksische streektalen. De zaak

¹¹⁹³ ‘De streekcultuur en de centen’ *SL* 1995, 85.

¹¹⁹⁴ *JBT* 1998, 4.

¹¹⁹⁵ Siemon Reker. ‘Rondzien in verwondering’, *Drents/Groningse Pers*, 3 april 1993.

¹¹⁹⁶ *SONT-BERICHT* 1995, 1. De werkgroep bestond uit Henk Bloemhoff, Stef Grit, Everhard Jans (die later werd vervangen door Thea Kroese), Siemon Reker en Jan Tissing. Pieter Jonker was adviseur en secretaris van deze werkgroep. Lex Schaars verving later Stef Grit.

kwam in een stroomversnelling toen VVD Tweede Kamerlid Henk Kamp (oorspronkelijk uit Hengelo, maar later woonachtig in Borculo) bij de schriftelijke behandeling van een wet om het EH te ratificeren in mei 1995 vragen stelde aan staatssecretaris Kohnstamm van Binnenlandse Zaken over het Nedersaksisch. De aandacht van de pers was toen goed getrokken. De werkgroep van de SONT leverde Kamp via het Staring Instituut alle informatie die hij nodig had. De werkgroep was het ook die op visite ging bij de beleidsmedewerker van de staatssecretaris, om informatie te verstrekken over de Nedersaksische streektaalen. De werkgroep onderhield tevens contact met de bestuurders in het gebied waar die streektaalen gesproken werden en bracht een bezoek aan de woordvoerders van de verschillende Tweede Kamerfracties. Marga Kool had de leiding van de delegatie waarin verder onder andere zitting in hadden de Groninger hoogleraar Nedersaksische taal- en letterkunde Hermann Niebaum en Jan Tissing, voorzitter van de federatie SONT. Een notitie van Kohnstamm en minister Van Mierlo van 18 juni was een deceptie.

Ze waren niet van zins de noordoostelijke dialecten in het verdrag op te nemen omdat deze - in hun visie - dialecten waren van het Nederlands. Welk een onwetenschap! Later moesten ze op hun mening terugkomen, overtuigd door de hoogleraren Niebaum en Weijnen en andere deskundigen zoals dr. Jan Berns van het Meertens Instituut. De Nedersaksische dialecten waren niet afgeleid van de Nederlandse standaardtaal. Aldus bekeerd, kondigde de staatssecretaris in een debat met de Tweede Kamer op 19 oktober 1995 aan te willen voldoen aan het verzoek het Nedersaksisch op te nemen in het EH. Het zou vallen onder deel II. Dat betekende dat de regering een 'globale inspanningsverplichting' had ten aanzien van deze verzameling streektaalen. Genoemde globale inspanningsverplichting kan men door het ontbreken van doelgerichte activiteiten en plannen voornamelijk zien als morele steun. Zeer welkom! Maar niet voldoende. Zo zag de SONT het ook: "Wij bint nog niet waor aw wezen wilt."¹¹⁹⁷ Om werkelijk tot daden te kunnen overgaan was de opname onder deel III van het EH noodzakelijk.¹¹⁹⁸

De staatssecretaris kondigde bij het kamerdebat aan in overleg te willen treden met de lagere overheden om te zien of de ontwikkeling op regionaal en lokaal niveau "zodanig is dat het ook te rechtvaardigen valt" dat het Nedersaksisch onder deel III werd aangemeld. Voorwaarde voor opname onder deel III was dat men moest kunnen aantonen dat de streektaal aan minimaal 35 (van de in totaal honderd) criteria voldeed. En dat alles via een zogenaamd menuprogramma. De deelnemende staten mochten zelf een keuze maken uit de voorwaarden, met dien verstande dat er een verdeling moet zijn over verschillende terreinen, zoals onderwijs, cultuur, media, rechtsverkeer, enzovoorts. Tijdens de behandeling in de Eerste Kamer vroeg Prof. mr. dr. Andries Postma (hij werd in Stadskanaal geboren uit Friese ouders en bracht zijn jeugd door in Ommen) in een rede, deels in het Nedersaksisch en deels in het Fries, van de regering een modifierende politiek ten aanzien van het Nedersaksisch en aanmelding onder deel III. De staatssecretaris verwierp zijn zienswijze en meende dat erkenning onder deel III pas aan de orde kon zijn "op het moment dat het draagvlak daarvoor ook daadwerkelijk aantoonbaar aanwezig is." Hij herhaalde daarbij zijn toezegging dat hij bij de lagere overheden "het draagvlak zal peilen". De strijd om - naast het Fries - ook het Nedersaksisch onder de werking van het EH te laten vallen tot en met zijn bekroning, de daadwerkelijke opneming van de Nedersaksische dialecten onder deel II, staat uitstekend beschreven en van

¹¹⁹⁷ *Sont-bericht, Kontaktorgaan van de Federatie van Streektaalorganisaties in het Nedersaksisch Taalgebied*, nov. 1995 Themanummer Europese erkenning, z. pag.

¹¹⁹⁸ Siemon Reker zou in 2002 in het weekblad *Elsevier* opmerken dat de opname in het EH onder deel II geen zoden aan de dijk had gezet: "We zijn geen millimeter opgeschoten." Van den Bergh en De Vries 2002, 103.

bijlagen voorzien in een artikel van Reker en Niebaum in de *DMB*.¹¹⁹⁹ Het is onder nadrukkelijke verwijzing naar hun artikel dat ik die historie met haar hoogte- en dieptepunten hier niet nog eens te boek stel.

Het hele verhaal overziende kan men - en een vergelijk dringt zich op met het gevecht voor de instelling van een leerstoel voor het Nedersaksisch, zo'n veertig jaar eerder - stellen dat de bijdrage uit Twente vooral weer gekenmerkt werd door wat verbale steun. Natuurlijk was er blijdschap om de opname in het verdrag, maar de kastanjes zijn toch waarlijk door anderen uit het vuur gehaald, al zat er wel een Twent in de werkgroep voor erkenning van de SONT.¹²⁰⁰

De lagere overheden in de vier Nedersaksische provincies die door de staatssecretaris zouden worden geconsulteerd delegeerden de opdracht om gegevens te verzamelen. En zo kreeg ook de TA een actieve rol in de ontwikkelingen. Ze stelde een notitie op die de titel kreeg: *De Twentse sproake toen en nu*. Daarin stonden zowel structurele als incidentele werkzaamheden ter bevordering van het Twents. Ze hadden betrekking op 'Maatregelen ter bevordering van het gebruik van de streek- of minderheidstalen in het openbaar leven, overeenkomstig de aanvaarde verplichtingen onder artikel 11, paragraaf 2', zoals het officieel geformuleerd was. De voorbeelden handelden over het Twents in het onderwijs (grotendeels incidenteel), de rechtspraak (de vooral als gewoonterecht ontstane regel Twents te mogen spreken voor regionale rechtbanken), bestuurlijke overheden en overheidsdiensten (idem), de media en culturele activiteiten en voorzieningen.¹²⁰¹ Het proces om het Nedersaksisch onder te brengen onder deel III is thans, anno 2002, nog niet afgerond. De werkzaamheden die tot dat doel strekken betekenen wel een stimulans voor diegenen die pogingen ondernemen het Twents of de andere Nedersaksische dialecten tot een cultuurdialect te promoveren.

9.1.6 Streektaalconsulent

Uiteindelijk kreeg Twente toch ook zijn streektaalconsulent. Het werd Gerrit Kraa, schrijver, houder van voordrachten, bekende Tukker. Hij was bovendien bestuurder van TA, van de KTS, de Schrieversbond en het Overijssels platform streektalen. Zelf had hij ook voor het aanstellen van een streektaalfunctionaris gepleit.¹²⁰² Als streektaalfunctionaris - hij noemde zich zelf relativerend 'reiziger in streektaal' - aangesteld per 1 januari 1998 - kreeg Kraa zijn 'hoeskommen' (thuis) in het VDI en viel hem als taak toe de streektaal te promoten.¹²⁰³ Kraa wilde met name ook de jeugd aanspreken. Het eerste echte jeugdboek in het Twents is dan ook van zijn hand. Het ging om *Jewilmke*, een bundel in soepel West-Twents geschreven verhalen die gesitueerd zijn in het heden. Kraa wilde niet in de verdediging gaan, maar laten zien dat er met de streektaal ook te 'scoren' valt. Gewezen wordt dan vaak op het voorbeeld van de popgroep Normaal, die met haar Achterhoekse dialect landelijke bekendheid verwierf.

Eén derde van zijn tijd moest de consulent besteden aan het streektaalonderzoek in het GOS-project, afkorting van Gelders-Overijsselse Streektalen. Dat project was een initiatief van dr. Lex Schaars, leider van de taalkundige afdeling van het Staringinstituut en het behelsde het gezamenlijk bestuderen en in woordenboeken en grammatica's vastleggen van de Gelders-Overijsselse streektalen. Afgezien van het wetenschappelijke belang moest het voldoen aan een "bonte mengeling van informatiebehoefte bij onderwijs, auteurs, media, vereni-

¹¹⁹⁹ *DMB* 1996, 1-36.

¹²⁰⁰ Zo was het de Grunneger Schrieversvereniging die een brandbrief stuurde naar minister Van Mierlo toen hij weigerachtig was het Nedersaksisch op te nemen in het handvest. Uit Twente werd niets gehoord.

¹²⁰¹ 'De Twentse sproake toen en nu', *SL* 1996, 7-10.

¹²⁰² Kraa 1994, 22.

¹²⁰³ *Mo'j kieken wah 'n schrievers*, 79.

gingen of zomaar geïnteresseerden.”¹²⁰⁴ Het was duidelijk dat er veel gebeuren moest. Met de opname van het Nedersaksisch in het EH was het werk voor het dialect niet gedaan. Het begon er in zekere zin eerst mee. De opname in het document bleef een formele zaak indien er geen aantoonbaar draagvlak was voor het gebruik van de streektaal in maatschappelijke gelegingen als bijvoorbeeld rechtspraak, openbaar bestuur, cultuur en media.

De streektaalconsulent vond men ook als medeorganisator en aanjager van evenementen waarbij streektaal op een volwassen manier voor nieuwe serieuze onderwerpen gebruikt werd. Een van die initiatieven was de instelling van de streektaaltelefoon, in 1998. Eenieder met vragen, opmerkingen, suggesties op het gebied van de streektaal kon bellen met de streektaalfunctionaris. Het idee had men van Drenthe afgekeken. Daar functioneerde de ‘Toal-telefoon’ al enige jaren goed.¹²⁰⁵ ‘Twentaal’ was een ander initiatief waarbij de streektaalfunctionaris betrokken was. De stichting Twentaal zorgde er voor dat de mensen op een andere manier dan tot dan toe voornamelijk gebruikelijk was, namelijk in een soort boerenrevuestijl, kennis konden maken met de streektaal. Er werden cabaretseke avonden gepland in het Almelose Theaterhotel. Er bleek een grote belangstelling. Het programma was bewust zeer gevarieerd. De genres liepen uiteen van luisterpoëzie en verhalen tot educatieve bijdragen en professioneel cabaret. Een ander Overijsselbreed-initiatief werd genomen met de uitgave van *Verdan*, in maart 1999. Het betrof een eigentijds, fris ogend tijdschrift in alle dialecten van de provincie geschreven. Gestimuleerd door het lezend publiek, besloten de initiatiefnemers tot een tweede nummer.

De KTS installeerde met het oog op de groeiende Nedersaksische samenwerking een nieuwe spellingswerkgroep in 1995. Henk Krosenbrink had in *De Moespot* weer eens aangedrongen op het gebruik van een zelfde spelling voor het gehele Nedersaksische gebied in Nederland.¹²⁰⁶ Aanvankelijk bestond de werkgroep uit louter ‘kreenkleden’. Later werden er ook niet-‘kreenkleden’ bij betrokken.¹²⁰⁷ Uiteindelijk sloot de KTS zich aan bij de spellingsvoorschriften van de SONT. Men wilde zo uniform mogelijk naar buiten treden om sterker te staan. De nieuwe ‘schriefwize’ kroop zo veel mogelijk tegen de Nederlandse aan. De SONT was kennelijk de woorden van Heeroma nog niet vergeten.¹²⁰⁸

9.1.7 Schrieversbond

De toegenomen populariteit van de streektaal stimuleerde de Twentse schrijver Bert Wolbert een Schrieversbond Oaveriessel (SBO) op te richten. Al langer liep hij met de gedachte rond de schrijvers in Overijssel te organiseren. Hij nam tijdens een prijsuitreiking van een streektaalwedstrijd contact op met aantal van hen. Met Klaas Würsten uit Zwolle, Harrie Velderman uit Deventer en Karel Olthuis uit Borne vormde Wolbert een oprichtingscommissie die de twee punten waarvoor de SBO zou staan vastlegde:

1. Op te kommen veur de belangen van de schrievers dee zich creatief en serieus gangs wilt holden met het schrijven in de streektaal en 2 Het bie mekaar brengen van disse schrievers. Zee hebt dan de möggelijkheid um noar mekaar te luusteren, teksten te besprekken, mekaar te inspireren en te kommen tot bettere streektaalliteratuur.¹²⁰⁹

¹²⁰⁴ Buter 1998, 7.

¹²⁰⁵ *Insch* 1998, 40.

¹²⁰⁶ *MOE* 1995, nr. 168, 1-3.

¹²⁰⁷ Bodbreef oetgave 1995/5, 3.

¹²⁰⁸ Heeroma 1953, 6.

¹²⁰⁹ *Schrieversbond Oaveriessel, Informatie en Literatuur oet Oaveriessel*, 4-5.

Om de activiteiten te stimuleren en beter te coördineren werd besloten de provincie in drie geografisch bepaalde afdelingen te splitsen: de Noordwesthoek, Salland en Twente. Op 10 februari 1996 kwamen ruim vijftig ‘schrijvers’ uit de hele provincie samen. Ze betuigden adhesie aan de oprichting van de SBO. In april werden de afdelingen opgericht te Zwartsluis, Raalte en Delden. Bij die laatste gelegenheid hield Olthuis een soort geboorterede. In 1996, op 30 november, kwamen de ‘schrijvers’ bijeen. Er werd gesproken over het uitgeven van boeken, het betrekken van de jeugd bij de streektaal en zo verder. Kraa en Kroese pleitten voor bundeling van alle krachten op het gebied van de streektaal en het onderzoek ernaar. Tijdens deze eerste bijeenkomst werd een informatiekrant uitgedeeld over de SBO. Taalzuiverheid heeft bij de vervaardiging ervan geen hoge prioriteit gekregen. Een ander initiatief door Wolbert in 1995 genomen was het houden van een literair café in het Busse-makershoes te Borne. Vier maal per jaar werd aan talenten en aankomende talenten op zondagmiddagen de kans geboden in een artistiekerige sfeer proza en poëzie in de streektaal voor te dragen. Dat alles afgewisseld met muziek. Er bleek een grote behoefte aan te bestaan.¹²¹⁰

9.1.8 De Nije Tied (DNT)

In het voorgaande kon de lezer kennis nemen van de wassende stroom streektaalpublicaties in het plat. Deze stroom mondde uit in een soort vijver waarin het water, volgens een bent van angry young men, stilstond. Ze besloten een steen te werpen in het roerloze water. De rimpelingen die werden veroorzaakt, werden door de omstanders met gefronste wenkbrauwen gadeslagen. Initiator van alle commotie was de Fries IR. GOAITSSEN VAN DER VLIET (Surhuzum 1951). Hij woonde al jaren in Enschede en was werkzaam als software ingenieur. Die baan combineerde hij met een bescheiden uitgeverij die hij beschouwde als een welkome afwisseling op zijn technische werk. In deze vroege jaren negentig sloeg de balans in de verdeling steeds meer door naar de kant van zijn ‘De Oare útjouwerij’ (OU). In 1994 ruilde hij - na een aanloop van zeven jaar en veertien boekuitgaven - zijn vaste baan als software ontwerper in voor een freelancerbestaan om meer tijd te hebben voor zijn werk als, wat hij noemde, tekstverzorger. Van der Vliet schreef zelf in het Fries, zijn moedertaal, en had al vele jaren ervaring als redacteur van het Fries literaire tijdschrift *Trotwaer*. Hij meende dat er in deze oostelijke regio behoefte bestond aan een eigen literair-cultureel blad in de streektaal. Met het Twents op zich beweerde hij, in een interview, niets in het bijzonder te hebben. Wel ‘had hij iets’ met taal in het algemeen. En het Twents was voor hem niet meer of minder dan welke andere taal ook: “Ik ben geen taalbeweger, geen strijder voor het behoud van het plat. Maar je kunt op een literaire manier iets moois met taal doen. En dat geldt ook voor het Twents.”¹²¹¹ Van der Vliet gruwelde van de slordigheid waarmee Twentse boeken werden uitgegeven. Hij noemde als voorbeeld Vloedbelds boek *De Naolaotenschap* getiteld, maar binnenin weer “noaloatenschap” gespeld. Maar liefst twee inconsequenties dus in één woord. Bij de presentatie van *Hefan tattat!* van Willem Wilmink, op 5 november 1992, sprak Van der Vliet nogmaals zijn misnoegen uit: “Ik heb al heel wat Twentstalige publicaties onder ogen gehad en ik stoort me vaak aan de wijze waarop die worden uitgegeven. Alsof het Twents een soort tweederangs taal is. Alsof zelfs de Twentse schrijvers en uitgevers de taal waarin ze publiceren niet serieus nemen”.¹²¹² Hij spuide zijn kritiek. Het heeft zin een deel van zijn toespraak te citeren, omdat lezing ervan een helder licht werpt op de serviele pet-in-de-hand-houding van Twentstalige schrijvers ten opzichte van het Nederlands.

¹²¹⁰ Brief Wolbert aan Löwik, 26-8-2001 (arch. Löw).

¹²¹¹ TC 18-3-1994.

¹²¹² Ibidem.

In de eerste plaats valt het me op dat flapteksten en andere begeleidendende woorden vrijwel altijd in het Nederlands zijn. Voor mij als Fries een onbegrijpelijk fenomeen. Friese boeken zijn namelijk gewoon Friese boeken, tot en met de laatste letter. Geen uitgever die het in zijn hoofd haalt kopers te lokken met een Nederlandstalige flaptekst. Hij zou daarmee eerder kopers afstoten dan voor zich winnen. Hier in Twente is het blijkbaar anders geregeld. Ook de Twentse media houden deze tweedeling in stand: het Twents is er mondjesmaat, voor de gezelligheid, voor de folklore en allerlei andere zaken die uit de tijd zijn. De landstaal is er voor het serieuze werk. Zelfs als in een streektaalrubriek een Twentstalig boek of evenement wordt aangekondigd of besproken, gebeurt dat in het Nederlands. Een zeer recent voorbeeld daarvan is natuurlijk de aankondiging van ‘Heftan tattat!’ in de rubriek ‘Oet de noaberschap’, in de Twentsche Courant van afgelopen vrijdag. In Friesland zou zo iets gewoon niet kunnen. Friese boeken worden als vanzelfsprekend behandeld in het Fries.¹²¹³

Van der Vliet bemande samen met de in Leeuwarden wonende Tukker Löwik, die hij in 1992 leerde kennen, de redactie van het nieuwe tijdschrift dat de toepasselijke naam *De Nije Tied* meekreeg. Het eerste nummer verscheen in maart (dialectmaand) 1994. Het zou een onregelmatige verschijningsgeschiedenis krijgen. Het blad wilde vernieuwend bezig zijn: “De redactie wet zich an nums ebeundn. t Ene selectie criterium .... het: kwaliteit”.¹²¹⁴ *DNT* was van begin tot eind in het plat gesteld. Dat plat hoefde men niet eng Twents op te vatten: “Oonder plat verstoat wie, ampant van t Tweants ok Sallands, t plat van n Achterhook en dat van oaver n poal”.¹²¹⁵ In die zin herinnerde *DNT* aan het ‘*t Swieniegeltje*. Daar had het overigens wel meer van weg. Die verwantschap werd ook onderkend.¹²¹⁶ Met name kwam dat tot uiting in de rubriek ‘Leu, Potleu & Stumpkes’ waarin onder meer ‘stekkeligheden’ stonden, waarin soms op satirische, soms scherpe toon zaken betreffende de streektaal aan de orde werden gesteld. Het nieuwe blad wilde een bepaalde sfeer die hardnekkig rond de streektaal hing afschudden: “De thema’s woar wiej oaver wilt skrievn zint van disse tied. Traditionele oonderwaarpn zoas doar zint folklore en kritiekloze ophemeling van annekebesmoorstied veendt ginne stee an oonzn heerd. Elke tied möt van ere eigne oadem leavn!”¹²¹⁷ De redactie wist een keur van de beste ‘platschrievers’ tot publicatie te bewegen. Van der Vliet en Löwik vervulden in die tijd de rol van angry young men die de, naar hun mening, te ingeslapen en trage sfeer rond de ‘Tweantse sproake’ wilden verlevendigen. Voor Van der Vliet zat achter dat alles geen regionalistisch motief. *DNT* werd in de pers goed onthaald. “De Nije Tied”, t blad in t plat, dwingt respect of”, stelde Vaanholt in een bespreking die geheel in het Twents was gesteld - dit als antwoord op Van der Vliet, maar wel: “biej wieze van oetzoondering”, want, zo meldde Vaanholt: “met de kraant he’j noe eenmoal n groter publiek te bedeenn as allenig de leu dee t dialect good könt leazn.”¹²¹⁸ Het eerste exemplaar werd onder grote publieke belangstelling aan de eerste betalende abonnee uitgereikt op de bovenverdieping van V&D te Enschede. De gebeurtenis werd een performance waarin Van der Vliet en Löwik geen moeite deden het de traditionalisten naar de zin te maken. Als hevige steen des aanstoots diende (een verlaat pour épater le bourgeois moment) het optreden van de saxofonist Willian Raayman die een wel zeer bijzondere versie van het Twentse volkslied in een totale kakofonie van klanken liet eindigen. Dat was een ander beeld dan dat waarvoor de traditionele minnaars van alles wat oud was stonden. De redactieleden van *DNT* ergerden zich aan de beeldvorming rond de streektaal die onder andere werd uitgedragen door een persoon die het nodig vond als ‘hoonderkremmer’ (kippenkoopman) verkleed rond te stappen en aldus als een soort blikvanger het sleetse imago van de streektaal verder kwam versterken. In *DNT* gaf Löwik lucht aan zijn ergernis:

¹²¹³ Ibidem.

¹²¹⁴ Löwik en Van der Vliet 1994, 3.

¹²¹⁵ *DNT* 1994, 2-4.

¹²¹⁶ Van der Vliet 1994, 53.

¹²¹⁷ *DNT* 1994, 2.

¹²¹⁸ *TC* 23-3-1994 Dat was de eerste recensie ooit in het Twents in de *TC*. Later volgde *TUB* dat voorbeeld met een bespreking in het plat van de verbeterde herdruk van *Heftan tattat!*

“Hoonderkremer! Joawa, körf op de rugge, boerntuug an en de kipse op. Associaties? Prulantië, Weerselse rommelmarkt, oalde ambacht, um kort te goan: oet de tied”.¹²¹⁹ In de afleveringen van het nieuwe tijdschrift zouden dergelijke en andere feiten dikwijls gesignaleerd en gegispt worden, meestal met de term ‘Knooiboksnwaark’, dat een typisch Nije Tied-woord zou worden. De kritiek werkte als een rode lap op een stier en de groep traditionelen, niet gewend aan forse, maar zakelijke kritiek, trok zich terug in een sfeer van verongelijkheid. Dat die kritiek nodig was verzuchtte Buter al in zijn rubriek ‘Bij ons in het Oosten’: “Wanneer er binnen de streekliteratuur ergens weinig aandacht aan wordt gegeven, dan is dat aan de literaire kritiek, denk ik.”¹²²⁰

De *TC* schreef onder de kop “Het botert nog niet tussen De Nije Tied en dialectclubs”.

Organisaties die zich met het oostelijk dialect bezighouden [...] zwijgen in alle en zelfs de streektaalen. Noch in Stad en Land van de Twente Academie, noch in de Bodbrief van de Kreenk vuur de Twentse Sproak of De Moespot van t Verbond van Neersasse Dialectkringen een woord over het nieuwe blad in t plat.

Vaanholt weet dit aan ‘de confronterende wijze’ waarop deze clubs in het blad werden benaderd. In ieder geval lag het niet aan de inhoud: “Het is in elk geval moeilijk voor te stellen dat het aan de inhoud van De Nije Tied zou liggen. Iedereen die de streektaal een warm hart toedraagt, moet verguld zijn met de zeer lezenswaardige en kwalitatief goede proza en poëzie.”¹²²¹ Op de uitnodigingen in te gaan op de kritiek en weerwoord te leveren vond *DNT*-groep niemand bereid. Om rendabel te zijn zou het blad een kring van 200 vaste abonnees om zich heen moeten verzamelen. Die doelstelling werd nooit gehaald, ondanks alle publiciteit. Men kan zich dus afvragen of er in Twente, een gewest met ca. 600.000 inwoners, behoefte bestaat aan een streektaalblad waarin kwaliteit en vernieuwing voorop staan. In contrast daarmee stond de verschijning, in 1986, van de bundel vertelsels en gedichten *Zöven-hoezen Jaan*, verzameld werk van de in 1961 na een lang en zwaar ziekbed overleden G. Kuiper (zie p. 75). Deze bundel had alles wat een lezerspubliek van een traditioneel streektaalwerk verwachtte en erin waardeerde. Hij bevatte verhalen van het soort dat vroeger rond het lösse veur werden verteld. Er figureerden smokkelaars in en spoken en ‘heemännekes’. Ze waren vol mystiek, geloof en bijgeloof. Het boekwerk was een schot in de roos. Deze uitgave van De Historische Kring Vasse Mander Hezingen beleefde in zeer korte tijd drie drukken. Zei dat niet iets over een versterkte hang naar nostalgie? Een zekere vlucht uit de als te verwarrend en te snel ervaren werkelijkheid? De aanhoudende vraag naar het werk van Johanna van Buren en de onwaarschijnlijk hoge oplage van Hennik van ‘n Scheenken wezen ook in die richting. De redactie van *DNT* werd vanaf nummer 3 versterkt door DRS. GERRIT KLAASSEN (Almelo 1960), opgegroeid in Albergen, die volop meedraaide in het blad dat op on-Twentse, rechtlijnige wijze bleef opkomen voor het gebruik van het plat en ieder die door een goedkoop succesje wat wilde meepikken van de oplevende belangstelling door slecht verzorgde bundels uit te geven er van langs gaf. Ze ontmoetten alras forse tegenwerking, die zich op verschillende manieren uitte, maar voornamelijk toch door een hardnekkig doodzwijgen. Van der Vliet bracht in afwijking van de KTS zijn eigen ‘Standaard Schriefwieze’ uit, die als vouwblad in elke uitgave van zijn OU meegegeven, wel de meest verspreide spelling van het Twents zal zijn. Zijn spellingsregels zijn bovendien het multimediale circuit in gegaan. Onder het motto ‘De Nije Tied weerldwied’ zijn ze beschikbaar voor het groeiend tal gebruikers van Internet. Deze eerste schreden op de digitale snelweg bleken de aandacht van nieuwsgierigen op te

¹²¹⁹ Löwik 1994, 79.

¹²²⁰ Buter 1991b.

¹²²¹ *TC* 2-8-1994.

wekken. In de eerste week van de aanwezigheid van *DNT* op het Internet noteerde Van der Vliet meteen al tweehonderd bezoekers.¹²²²

9.1.9 De omroep

Engelbertink schreef in zijn kroniek in het voorjaar van 1990:

Radio Oost hef as ennigste ne minimale biedreage an dialektprogramma's per wek: bloos n half uur in de wek. Op Radio Noord en Drenthe zin t aantal dialekttoezendingn heel redelik. Radio Gelderlaand zendt 1 uur en 20 minuutn per wek oet. Der is bie de umroopn gen eankele behoefte oet te breidn, toch scoort de losterdichtheid bie de dialektprogramma's t heuwst en is de respons op de dialektprogramma's völle moaln heuwer as bije andere programma's.¹²²³

In 1990 nam Potman afscheid bij Radio Oost. Zijn vertrek werd in de kringen van de regionalisten niet betreurd. Hij werd opgevolgd door Hennie Everts. In hetzelfde jaar nog werd de dialectuitzending van de zaterdagmiddag van een half uur vervangen door een algemeen cultureel programma. Hoewel er in latere jaren weer wél een streektaalprogramma kwam is het toch duidelijk dat de relatie tussen de regionalisten en de omroepleiding vaak een moeizame was.¹²²⁴

9.2 STREEKTAAL

9.2.1 Primaire literatuur: Betting - Buter - Hottenhuis - Kraa - Wilmink - Finkers - Löwik en Van der Vliet - Van der Meiden - Morsink - Vaanholt - Van de Velde - Vosseveld - Swennenhuis en anderen

Voor de jeugd vanaf een jaar of tien was er nauwelijks iets in de streektaal. Wim Betting geboren in Rijssen, opgegroeid in Borne en woonachtig in Ruurlo leverde met zijn stripverhaal *'t Geheim van de tuugkiste* een primeur. In het verhaal kon men de avonturen van Ridder Haolhaok in een soort Twents-Gelders dialect beleven. Het uitgeven van een stripboek in het plat bleek een gouden greep. De oplage werd goed verkocht. In 1991 kwam er dan ook een vervolg uit: *'t Geheim van 't veerkaante wark*. "Een stripverhaal is een ideale manier om de jeugd enigszins vertrouwd te maken met het lezen van dialect. Je kunt plaatjes gebruiken om de tekst te ondersteunen. Dat is een ideale formule" las men in de *TC*.¹²²⁵ De eerste zestig

¹²²² *TC* 31-8-1995.

¹²²³ Kroniek Engelbertink, 9.1353.

¹²²⁴ De nieuwste loot aan de omroepstam is die van de regionale TV. In de kringen van Radio Oost werd ook aan die toekomstige ontwikkeling gedacht. "Na de vier grote steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht willen Twente en of Overijssel als vijfde beginnen met professionele regionale televisie. Juist omdat Twente in een hoek ligt, vormt de streek een gesloten geheel met een eigen cultuur. Dat leent zich uitstekend voor regionale tv." (*TC* 18-1-1990) Regionale tv was een zaak voor Radio Oost. Everts: "Ik denk, dat dit een taak is voor radio Oost. De lokale omroepen hebben al moeite genoeg om radio te maken. Je krijgt tweederangsjournalistiek." (*TC* 18-1-1990) Begin 1993 zouden de uitzendingen, op zeer bescheiden schaal - een maal per week één uur - beginnen. De gecombineerde radio- en tv-omroep zou de naam RTV Oost dragen. Met de uitspraak "Regionale televisie is geen van Gewest tot Gewest, hoe goed dat programma op zichzelf ook is" liet Everts doorschemeren dat er van een koersverandering ten bate van meer ruimte voor de streekcultuur geen sprake was. De zeer ondergeschoven positie van het streekculturele aandachtsveld is eenvoudig te constateren aan het RTV radio- en tv-aanbod.

¹²²⁵ *TC* 1-12-1990.

exemplaren van 't *Geheim van de tuugkiste* werden overigens in België besteld en een kwart van de hele oplage in het westen van Nederland.

Adriaan Buter verraste de bezoekers bij de ontvangst vanwege zijn tachtigste verjaardag op 27 februari 1998, met een bundeltje in eigen beheer uitgegeven 'dichtsels'. De gedichten die hij had bijeengebracht onder de titel *Geluk en zeagen* waren in de loop van ongeveer zestig jaar ontstaan. Ze waren zowel in het Nederlands als in het Twents gesteld. De meeste ervan waren ooit al in een van de bladen of blaadjes verschenen. De gedichten toonden, afgezien van het plezier dat men met het lezen ervan ervaart, Buters zuivere taalgebruik, ook in het Twents dat niet zijn moedertaal was. Dat moge bijvoorbeeld blijken uit zijn gedicht 'De zeve is gus' uit 1984. Het gaat over de razendsnelle veranderingen op het platteland:

De zeve is gus

De zeve wochtend an de muur,
De melk strölt oet et geer.
't Kleine steulken kot d'r vuur –
de vrouwe kot bijj 't deer.

Zo gung dat op de boerderiej:
Met emmer, zeve en bus.
Moar d'oale tied is noe vuurbiej –
De zeve wodden gus!

'n Töchken nog, en 't is gedoan;
De melkbus wodt antiek.
Vuur kleine boeren gin bestoan –
Zee zölm komt an 'n diek!¹²²⁶

André Hottenhuis die we al tegen kwamen met de rubriek 'Wat nog niet in Dijkhuis staat' (zie p. 266) hield voordrachten in het Twents, hij schreef korte verhalen - waarvan een aantal gebundeld werd in *Het spook van 'n Loodiek en andere verhalen - en gedichten* (Oldenzaal 1993). Zijn bijdrage vindt men o.a. ook in het onregelmatig verschijnende tijdschrift *Verdan*.

In Gerrit Kraa's *O, Reggelo* (1992), een bundel verhalen en gedichten die zich voorname-lijk afspelen in een denkbeeldige plaats ergens in Twente, staan zowel Nederlands- als Twestalige teksten, en sommige van die verhalen staan in het Nederlands én in het Twents naast elkaar in kolommen afgedrukt. In zijn spelling is heel lang de invloed van Schönfeld Wichers te bespeuren geweest. Met een verhalenbundel voor de jeugd bood Kraa jonge streekgenoten humoristisch leesvoer met de dwaze avonturen van *Jewilmke* (1997). De streken van Jewilmke deden wel wat denken aan die van Ciske de Rat en de Beekmannen. Om de jonge lezers wat tegemoet te komen plaatste Kraa ook hier een 'woordenlieste' achterin. Na de bundel voor jongeren volgde er een voor volwassenen: *Doot heanig an* (1998). Beide publicaties werden uitgegeven door het VDI.

Een groot succes mocht de OU in 1992 boeken met *Heftan tattat! Gedichten in het stadsplat* van DR. WILLEM WILMINK, beter bekend zonder academische titel. De fameuze in Enschede geboren schrijver (1936) keerde na lang woonachtig te zijn geweest in Amsterdam, in de jaren negentig weer in zijn geboortestad terug. In de Javastraat, zo langzamerhand wel de belangrijkste straat voor de Twentse 'schrieveriej'.¹²²⁷ Geestelijk was hij nooit geheel uit Twente vertrokken. Zijn oostelijke afkomst verloochende hij nooit en nergens, al behoorde

¹²²⁶ *Geluk en zeagen*, 54 Eerder afgedrukt in *JBT* 1984, 112.

¹²²⁷ Johan Buursink woonde er evenals de Groninger schrijver/regionalist Willem Diemer.

hij toch - tot de jaren negentig - geheel de Nederlandse literatuur toe, behoudens enkele Twentse gedichtjes. Steeds vaker keerde Wilmink terug naar de taal die hij volgens eigen zeggen “op t skoolplein en op stroat” had geleerd.¹²²⁸ Het plat had voor hem een toegevoegde waarde: “t Plat steet dichter bie de leu”. Hij noemde het “n groot veurdeel a’j as keend tweetalig bint, dan krie’j meer gevoel veur taal.”¹²²⁹ De bundel werd een ongekend succes. Een reeks van herdrukken volgde.¹²³⁰

Dezelfde opvatting over het Twents als Wilmink kan men horen van de Almelose cabaretier HERMENEGILDUS FELIX VICTOR MARIA (HERMAN) FINKERS (1954).¹²³¹ Evenals Wilmink en vele anderen was hij in Twente opgevoed met wat hij het ‘steenkools’ noemde. Finkers ontdekte het plat omstreeks 1995 door een voorstelling waarin hij werd gevraagd samen te werken met de ‘Wierdense Revue’ en:

Kon er gewoon niet van slápen. [...] Dat je er jarenlang bovenop hebt gezeten, terwijl het toch niet is doorgegeven. Onbegrijpelijk. Mijn ouders neem ik niets kwalijk; die voedden hun kinderen uit liefde op in een andere taal. Maar ik kan mij met terugwerkende kracht heel erg kwaad maken op het onderwijs, dat ooit tegen de generatie van mijn ouders heeft gezegd: spreek vooral Nederlands met ze, want anders krijgen ze een taalachterstand. Zó arrogant, zó dom Want juist daardoor heb ik een achterstand gekregen.¹²³²

Bij vertaling van zijn Nederlandse liedjes in het plat bleek er “een wereld van verschil”. Finkers bracht zijn show ‘Geen spatader veranderd’ (1995) over in het Twents (‘Gen Spat-oader Aans’): “Zinnen worden melodischer, tussenletters zorgen voor vloeiende overgangen, liedjes klinken minder formeel”.¹²³³ De show werd in Enschede in Concordia opgevoerd en was op de regionale televisie te zien. Een andere show, ‘Kalm Aan En Rap Een Beetje’ (1998) werd eveneens vertaald (‘Heanig An en Rap Wat’). In 1999 kwam een tweetalige bundel van Finkers uit onder de ironische titel *Zijn minst beroerde liedjes*. De bundel bevatte een dertigtal liedjes met gegevens en toelichtingen en een bijlage waarin hij verantwoording aflegde over de door hem gebruikte ‘schriefwieze’. Men hoefde het werk niet slechts te lezen, beluisteren was ook mogelijk. Voor de Nederlandstalige versie zat er een oranje CD in en voor de Twentstalige een rode.

Uit het contact dat Löwik eind 1992 kreeg met Van der Vliet resulteerde zijn publicatie *Op n biester*. We zijn hier weer bij de bescheidener oplages. De bundel ‘luk ironiseerde schetsn oet t dageliks leavn van hier en noe’ verscheen in Van der Vliets ‘Rûge rige’. De schrijver wilde er onder meer een bijdrage mee leveren aan de modernisering van de thematiek in het streektaalgebruik. Hij meed elke associatie met folklore en gebruikte zijn eigen tijd als toneel voor zijn ‘niejmoodse schetsen’.

Een plan van Van der Vliet en Löwik om het Twents op een vernieuwende en ook de jeugd aansprekende manier onder de aandacht van het lezerspubliek te brengen resulteerde in een vertaling van de avonturen van de Franse stripheld Asterix. Gekozen werd voor de eerste aflevering: *Astérix le Gaulois*. Dat werd *Asterix den Gallier*. Bewust koos het duo voor deze stripheld. Ze beschouwden zijn avonturen als een eigentijdse klassieker (als dat geen contradictio in terminis is).

¹²²⁸ Wilmink 1992, 29.

¹²²⁹ Ibidem, 30.

¹²³⁰ De eerste en tweede druk dateren uit 1992, de derde uit 1993, de vierde en verbeterde druk uit 1994 en de vijfde druk is verschenen in het najaar van 2002.

¹²³¹ *VN* 16-11-1996, 67.

¹²³² Ibidem, 66.

¹²³³ Goossensens 1996, 10.

Wat zint klassiekers vandaag-an-n dag? Sophocles? Lucifer? Elektra? Least dat de jonge leu? Wiej hebt der n dun oge op. Völ meer, duch oons, mö'j doarbiej deankn an beeldverhaaln. Strips. Zoowat twee ginneroasies zint rechtervoort op ebrach met gesjichtn woarvan at t meestpart van n teks steet in ballunnekes. En bieje dee ballon-gesjichtn stoat in bekeandheid de avontuurn van den kleann, vernemstign Galliesn strieder Asterix wa wisse boavnän.¹²³⁴

De uitgave kreeg niet alleen aandacht in de regionale pers, ook de landelijke media lieten zich niet onbetuigd. Met oprechte aandacht pakte de prestigieuze *NRC* uit. Mede door al deze publiciteit werd het initiatief een ongekend succes. Reeds bij de presentatie op 18 oktober 1997 te Enschede, een gebeurtenis met een vrolijk, ludiek karakter smolt de oplage van 6000 exemplaren weg als sneeuw voor de zon. Binnen een week was de eerste oplage uitverkocht. De inderhaast gedrukte tweede oplage van 9000 stuks liep ook als een trein. Daarmee was deze Asterix-vertaling het meest verkochte Twentstalige boek ooit. Aangemoedigd door het succes namen Löwik en Van der Vliet zich voor elk jaar een Asterix avontuur uit te brengen. Juridische gevechten tussen uitgever Dargaud en de erfgenamen van Goscinny verhinderden echter voor onbepaalde tijd verdere uitgaven.

Anne van der Meiden hield zich in de jaren negentig weer nadrukkelijk met het Twents bezig. Hij was een veel gevraagd en graag beluisterd predikant, spreker bij manifestaties, bijvoorbeeld ter gelegenheid van het openen van de Dialectmaand maart, en menig keer werd juist zijn mening gevraagd over zaken die het Twents aangingen. In oktober 1996 verscheen onder zijn leiding het eerste deel van een nieuwe vertaling van het Nieuwe Testament in het Twents. Het verschil met de vertaling van Vloedveld lag hierin dat Van der Meiden met zijn ploeg de teksten uit de grondtaal vertaalde, omdat de tussenstap via de Nederlandse vertaling alleen maar vertroebelend zou werken. Van der Meiden wilde zo dicht mogelijk bij de grondtekst, de bron blijven. De professor in de communicatiekunde wist, naar zijn zeggen, de Boodschap in eigen onopgesmukte taal beter over te brengen dan in de Tale Kanaans, zoals die werd gehanteerd door de Statenbijbel en latere moderne vertalingen. “Dit begriep wiej völ better”, hoorde hij ook van mensen die niet kerkelijk waren. Van deze Twentse Bijbel ging een stimulans uit de streektaal vaker te gebruiken. De vertaler had zijn kracht niet in het isolement gezocht. Om zich heen verzamelde hij een vaste ploeg van even deskundige als kritische meelezers.

Van der Meiden wees erop dat aan de taal van de Bijbel niets deftigs of sacraals zat. Hij had wat dat aanging dus een andere visie dan Vloedveld. Van der Meiden wist zich deel van een oude traditie, er was:

Altijd al een beweging geweest die de bijbelse woorden heeft willen omzetten in een voor iedereen begrijpelijke streektaal. Meer dan zeshonderd jaar geleden, teruggaand tot Thomas van Aquino, de tijd van de Moderne Devotie, was er al een vertaling van het Nieuwe Testament in de zgn. Hanzetaal, een soort Nederduits, dat in deze streken werd gesproken. De Moderne Devotie wendde zich af van alle deftigheid en hoogmoed die de officiële kerk in die tijd uitstraalde en had zich ten doel gesteld om het geloof dichter bij de mensen te brengen. Dat gebeurde onder meer in bijeenkomsten in Deventer, waar het evangelie in de gewone modersproake werd uitgelegd, maar ook door de bijbelvertaling in die Hanzetaal.¹²³⁵

Van der Meiden was de eerste die voor mocht gaan in een huwelijksdienst in de streektaal.¹²³⁶ Tegen diegenen die niet enthousiast waren over het gebruik van een streektaal in de kerk merkte hij op dat ook Jezus zich van een dialect bediende, een variant van het Aramees. Na voltooiing en publicatie van het tweede deel van het Nieuwe Testament (*Breeve en Openba-*

¹²³⁴ Löwik en Van der Vliet 1997, 260-261.

¹²³⁵ *LC* 23-10-1993.

¹²³⁶ Overgenomen bericht in *SL* 1992, 20 (ongedateerd).

ring) in 1998 zette hij zich aan de vertaling van het Oude Testament. Eveneens uit de grondtaal. Daarvoor werden nieuwe medewerkers aangetrokken, kenners van het Hebreeuws en het Oude Testament.

Ook DS. DR. GERRIT MORSINK (1909), gereformeerd emeritus predikant en kerkhistoricus, leverde vertalingen van kerkelijke teksten. Als Wierdenaar - bakkerszoon - was zijn diepste taallaag het, de overige Tukkers wat verwaterd in de oren klinkende, West-Twents. Na een werkzaam leven als predikant - eerst in Bergentheim, in de oorlog verzetswerk en verhuizing naar Andijk, later beroepen in Nijkerk - begon hij op zeventigjarige leeftijd aan een studie Nederlandse taal en Letterkunde in Nijmegen.¹²³⁷ In 1982 studeerde hij cum laude af. De studie werd in 1986 bekroond met een promotie. Morsink werd geïnspireerd door een Twentstalige gebedsdienst van Van der Meiden. De aanvankelijke reserve om zijn moedertaal als kerktal te gebruiken verdween op slag. Op 84-jarige leeftijd, begon hij de psalmen - alle 150 - te herdichten. Hij nam de teksten uit het *Liedboek voor de Kerken* uit 1973 als uitgangspunt, vergeleek ze dan met de onberijmde Hebreeuwse grondtekst en gaf er dan een 'Twentse draai' aan. Op deze manier probeerde Morsink de woorden van Heeroma 'Een gedicht moet worden vertaald met een gedicht' recht te doen. De vertwentsing van het karakter van de psalmen diende ook een ander doel. De vertaler wilde zo de Liedboekteksten dicht bij strekking van het Oude Testament brengen. Tijdens een streektaaldienst in het Achterhoekse Aalten (24 oktober 1993) werd het *Twents Psalmboek* ten doop gehouden. Daarna volgde een vertaling van *Het Liedboek voor de Kerken: het Twents gezangenboek* (1998). 491 Gezangen werden door Morsink in zijn Wierdens Twents overgezet. Hij werd voor de bijdrage aan het bewaren en bevorderen van de streektaal tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau benoemd.

Het waren doorgaans niet de kerkenraden die aandrongen op kerkdiensten in dialect.¹²³⁸ Zij vonden dit soort diensten vaak folkloristisch en 'laag bij de grond'.¹²³⁹ Maar een groeiend aantal kerkleden zag volgens Henk Letting, medeorganisator van streektaalkerkdiensten in de Achterhoek, niet meer in waarom zij "het meest eigene bij de deur van de kerk moesten achterlaten". De streektaal bleek in de kerk snaren te raken die anders onberoerd bleven. "Het kump oe kort an de hoed", merkte hij op. Met streektaal kan een predikant zich niet verschuilen achter theologische hoogstandjes en ingewikkelde woorden. "Hij wordt gedwongen de dingen op een gewone manier te zeggen. Dat blijkt te werken". Over kerkdiensten in het Drents zei Letting: "Als hier een dienst in het Drents wordt gehouden, moet men drie kwartier voor aanvang aanwezig zijn, anders vind je geen plek meer. De kerk zit dan stampvol."¹²⁴⁰

Ook de Twentse, Groningse en Achterhoekse kerkdiensten in de streektaal werden goed bezocht. Op de jaarlijkse Culturele Grenscontactendag van de commissie Achterhoek - West-Munsterland liet Henk Krosenbrink een optimistisch geluid horen over het streektaalgebruik tijdens speciale dialectkerkdiensten:

Op den lesten dialekttag in Grolle worden der esprokkene ovver [...] streektaal en religie. Eigenlijk zolle wi'j motten zeggen: kōw ovver et geleuve praoten en daorbi'j unze eigen taal gebroeken. De leu dee der ewest bunt, dee den dag met hebt maakt, zōlt ut met mi'j eens wezzen, dat dat makkeliēk geet. Daw hier net zo makkelek ovver praoten kōnt as ovver de zeekte van unze kinderen, den schaa den de naobers hebt ehad ton ut veureg jaar zo dreuge was en zo maer. Ook bij hem vinden we appreciatie voor het omzetten van verheven, gesacraliseerde kerktal naar de begrijpelijker volkstaal: "dat et eurleu dwong de moeilijke dinge waer op ne begriepelijke menaere te zeggen." Verderop noemde hij dat "de beelden oet de Biebel [...] vertalen in de spraoke van de leu, dee in de karke zatten." Dergelijke geluiden kon men ook elders horen.¹²⁴¹

¹²³⁷ *Trouw* 6-11-1996.

¹²³⁸ *LC* 23-10-1993.

¹²³⁹ *Ibidem*.

¹²⁴⁰ Goossensens 1996, 11.

¹²⁴¹ Braams 1996, 14-17.

Een geheel andere opvatting dus dan die van Buursink in het begin van de jaren zestig. Vaanholt was jarenlang verantwoordelijk voor het plaatsen van Twentse ‘sprökke’ in de bovenhoek van de voorpagina van de *TC*. Een selectie daaruit - het ging om zo’n 4000 spreuken - bundelde hij onder de titel *En zo kleait wiej verdan* (Hengelo 1999). ‘Wiesheden oet ’t Tweantse leaven’ prijkt boven aan de uitgave. Het woord ‘wiesheden’ moet men dan wel cum grano salis nemen. Door toedoen van een minder streektaalvriendelijke hoofdredacteur sneuvelde deze aardige gewoonte, na de fusie van *TC* en *TUB* in 1994. In het jaar 2000 volgde Vaanholt het voorbeeld van Löwik en Van der Vliet door een populaire strip te vertalen en uit te brengen. Dit keer ging het om een avontuur van Suske en Wiske: *’t Zulveren Heurnke*. In een soort - tweetalige - verantwoording achter het eigenlijke stripverhaal brengt hij de lezers op de hoogte van de ontwikkelingen op streektaalgebied. Hij maakt gewag van de “almer gröttere belangstelling vuur ’t dialect in de leste joaren.”¹²⁴² Het markeringspunt zou volgens hem hebben gelegen bij de uitgave van het woordenboek van G. Dijkhuis. Zijn eigen rubriek ‘Stad & Land’ in de *TC*, met haast wekelijks aandacht voor de ‘modersproake’ werd daarbij, niet onlogisch, als een van de aanjagers genoemd.

Jan Berend van der Velde trad op bij diverse poëziemanifestaties in Twente, de Achterhoek, Noordoost-Nederland en West-Duitsland. Hij nam onder meer deel aan de Poetry International on the road in theater Concordia in Enschede met een Twentse vertolking van poëzie van de Chinese dichter Duo Duo. De dichtbundel *n Aander en Iej*, een bundel met tweeëndertig gedichten, haiku’s en aforismen, zag het licht in 1991. Van de Velde brak soms met maat en ritme en ontladde zijn gemoed in het vrije vers, als

DEEF

Votvlucht	de tied wat röst ofsteln
mooi der tuske oet knepn	as n deef votvluchtn
vuur vandaag	noar boetn hen
vuur t antwoordn	vriey in de weend
n sluur n dreuzel	duur ’t grös hen
de zörgn	van de wear de moat
votvlucht	maank koovlaln
vuur de klokke	de hoondebloomn
t gebeanzel	de braandnettel
t genöal an n kop	

Ook in zijn natuurlyriek heeft Van de Velde de dwang van rijmwoorden en interpunctie niet nodig om krachtige, sfeervolle beelden op te roepen. Door gedichten als ‘deef’ en ‘storm’ toonde hij zich een vernieuwer in de Twentse poëzie.

STORM

t weait hard
 t blös t roast t boezt
 de beum buugt
 kromt zik
 kroept in mekaar
 de tekker ruuselt
 zwokt kraakt brekt
 mangs
 as t efkes stille is
 doot de beume umkiekn
 of der nog meer poes keump¹²⁴³

¹²⁴² *’t Zulveren Heurnke* wordt in 2001 vervolgd met Vaanholt’s vertaling van *Het witte wijf: Het witte wief*.
¹²⁴³ Van der Velde 1991, 18 en 31.

n Aander en Iej werd in 1998 gevolgd door een bundel met bewerkingen van twaalf bekende Europese volksprookjes *De oalde spreukskes*, van Haans en Greetke tot Beunke, streutke, köllenke veur, met ‘verkloarende liest van weur en oetdrökkingen’.

Zo zien we dat ook in de jongste tijd zich telkens nieuwe namen melden in de rijen diergenen die de streektaal als vervoermiddel kiezen voor hun proza of poëzie. Onder hen bevindt zich ook THEO VOSSEBELD (Beckum 1939) die werd opgeleid aan de AKI als grafisch ontwerper en studeerde aan de Akademie voor Beeldende Kunsten in Tilburg. Daar stond hij ook voor de klas als docent tekenen en kunstbeschouwing. Later werkte hij voor zichzelf: hij tekent, schildert en schrijft gedichten in zijn moedertaal, het Beckums van de jaren vijftig. De OU bracht in 1998 de bundel *Zunlech* van hem uit. Voor de ‘boetenmaarsen Tukker’ Vosseveld klinkt soms heimwee naar het land van zijn jeugd door in zijn gedichten. Gecombineerd met natuurlyriek behoort dit thema tot de onversneden romantiek. En hoewel fraai en gevoelig verwoord brachten déze aspecten geen nieuws. In zijn lichtvoetige, speelse liefdeslyriek slaat de dichter nieuwe wegen in. Een voorbeeld daarvan is zijn dromerig poëtisch:

VERLEURN LEEF

Ik schrief oewn naam
in de iesbloomn op de roetn
en met mien’ haandske boetn in n snee
en langs de koolde loch

Ik schrief oewn naam
in mienn oadem op ut raam
in t bleuiselblad van mei
en met t bloomnzoed dat ik zeai

Ik schrief oewn naam
in de plässe noa de bujje
in de zonne met miene schaa
en met framboozn-puddingsaus
in vanille-yoghurtvlaa¹²⁴⁴

JAN SWENNENHUIS (De Lutte 1929) aanvankelijk onderwijzer, later directeur van een basisschool onder andere in Enschede, Raalte en Oldenzaal, schreef verhalen waarvan sommige werden bekroond, zoals de legende *Hendriekske* en het verhaal *n Lichtschim van ’n Elmös*. Swennenhuis’ werk, meest onder pseudoniem Jan van Mönniks-Bearnd, is verder te vinden in de tijdschriften *De Moespot* en *Verdan*. Hij geniet faam om zijn boeiende voordrachten. Zijn verhalen, bewerkingen van sagen en legenden, gaf hij in eigen beheer uit. Onder de titel *Oalde sagen in ’n ni-j jeske* zullen ze definitief worden gebundeld.

En anderen.

Het werk van Johanna van Buren bleek onverslijtbaar. De 79-jarige Gotze Kaspersma (1914), componist en dirigent, maakte melodieuze op koorbewerkingen bij een aantal van haar gedichten. *SL* publiceerde daarvan een negental partituren voor een mannenkoor. De liederen werden ook daadwerkelijk uitgevoerd door gemengde en mannenkoren.¹²⁴⁵ En ook het bekendste werk van Vloedveld, *Mans Kapbaarg* bleef populair. Vanaf 1993 vervaardigden

¹²⁴⁴ Vosseveld 1998, 60.

¹²⁴⁵ *SL* 1993, 33 en 57-70.

eindexamenleerlingen van de Deva-vakschool te Almelo uit allerlei materialen (glas- en aardewerkscherven en hout) een reusachtig mozaïek waarin verschillende episoden uit de avonturen van de held uit de Krommen Diek werden uitgebeeld. Het door vele handen vervaardigde vele tientallen meters lange kunstwerk werd in een tunnel in Almelo aan de zijwanden aangebracht. Er bleek vraag naar streektaallectuur en literatuur. *TUB* wilde aan de vraag uit de schoolwereld en verzorgingscentra naar voorleesverhalen in de streektaal tegemoet komen door haar lezers op te roepen zulke verhalen in te zenden. Het Twentse opinieblad *De Roskam*, dat wekelijks verschijnt vanaf 1995, kent onder de benaming platte tekst (dat staat voor een kolom zonder titel) een Twentstalige column. Als ‘kaanttekst-schrievers’ bij deze rubriek treden afwisselend op Bennie Sieverink, Gerrit Klaassen en Frank Löwik.¹²⁴⁶

9.2.2 Secundaire literatuur: Kroese - Dijkhuis - D. Dijkhuis - Van de Velde - Seyger

Als we het gebied van de bellettrie verlaten, dan valt een smakelijk boekje van Thea Kroese (samengesteld met André Hottenhuis en Han Weusting) op. Zij presenteerde, naast haar bestaan als directeur van het VDI een rubriek voor TV-Oost waarin streekgerechten werden bereid. *Stip in de pan* kwam in 1998 uit, er stonden streekgerechten in en verhalen daarover in een soort Sallands. Met deze uitgave in het plat doet de belangstelling voor het streekeigene zich ook gevoelen op het culinaire vlak.

In deze periode werden heel wat streekuitgaven persklaar gemaakt. In 1991 kwam een herziene en uitgebreide versie van ‘Dijkhuis’ uit. Het bleek hier om een fikse uitbreiding te gaan. De uitgevers Van de Berg Sr. en jr. durfden de uitgave aan. Ze stelden zichzelf daarbij de voorwaarde dat het dan zou moeten gaan om een geheel nieuw boek, met natuurlijk de oude ‘Dijkhuis’ als basis, maar met zoveel toegevoegde waarde dat van meer dan een heruitgave sprake zou zijn.¹²⁴⁷ Dat bleek goed mogelijk. Na verschijning van de tweede druk bleken er door verschillende personen en instellingen verzamelingen van Twentse woorden en uitdrukkingen te zijn aangelegd die konden worden meegenomen (ze zijn er niet integraal aan toegevoegd). Dit alles conform de wens van Dijkhuis dat zijn woordenverzameling verder door anderen zou worden aangevuld. Het werk aan het woordenboek was nog niet af. Blijkens het woord vooraf van Thüss:

Ook na deze uitgave zullen de bronnen niet opdrogen en na verloop van tijd zullen de kaartenbakken en computerbestanden weer gevuld worden met nieuwe ontdekkingen. Zeker zal in de toekomst het boek in overeenstemming moeten worden gebracht met de dan geldende wetenschappelijke, lexicografische maatstaven.¹²⁴⁸

DINANT DIJKHUIS (1910-1976) verzamelde het taaleigen van Haaksbergen. Dijkhuis studeerde aan de Kerkmuziekschool te Utrecht. Na als onderwijzer werkzaam te zijn geweest werd hij leraar, eerst aan een LTS en huishoudschool in zijn geboortedorp Haaksbergen, later aan de RK-pedagogische academie te Hengelo. In tegenstelling tot zijn naamgenoot Dijkhuis uit Borne, die vrijwel alle woorden uit de Twentse literatuur haalde, noteerde hij zijn woorden, uitdrukkingen en zegswijzen direct uit de volksmond. Hij begon daarmee in 1962. Alle notities werden gemaakt op losse papiertjes en de informatie werd daarna overgebracht op kaarten. Na zijn overlijden liet Dijkhuis een omvangrijk typoscript en twee kaartenbakken na. De nalatenschap werd aangeboden aan het Nedersaksisch Instituut te Groningen - dat er niets mee kon doen - en via omzwervingen kwam het terecht bij de TA. Daar is het stevig onder

¹²⁴⁶ Vanaf 2002 leveren ook Gerrit Dannenberg en Gerard Voortman, afkomstig uit Rijssen, hun vierwekelijkse bijdrage in het plat aan *De Roskam*.

¹²⁴⁷ G.J.H. Dijkhuis *Twents Woordenboek*, 3^e herziene en uitgebreide druk, Woord vooraf door drs. B.J. Thüss.

¹²⁴⁸ Ibidem.

handen genomen en publicabel gemaakt door H. Beerlage, J. Schildkamp en J. Sonder. De spelling werd zoveel mogelijk aangepast aan die van de KTS. Zo verkreeg men een eenduidigheid in de schrijfwijze die bij de samensteller zelf ontbrak.¹²⁴⁹ De bewerkers lieten alle etymologische uitweidingen achterwege en werkwoordsvormen werden niet onder de trefwoorden opgenomen, maar in een aparte bijlage geplaatst. Dijkhuis' inspanningen, een resultaat van vele jaren speuren, luisteren, lezen en noteren, werden postuum bekroond door de uitgave, in oktober 1994, van *Taal van Haaksbergen*. Reeds in januari 1995 volgde een tweede druk.

Jan Berend van de Velde gaf een *Grammatica van Twents* (sic) uit in 1994. Het gehele boek was geschreven in de streektaal, een novum.¹²⁵⁰

De Losserse oud-leraar Duits GERHARDUS ANTONIUS (GERARD) SEYGER (1942) speurde na zijn afscheid van het onderwijs jaren naar de wortels van het Twents als schrijftaal. Hij onderzocht daartoe archieven in binnen- en buitenland op oorkonden die in de volkstaal waren geschreven. Uiteindelijk selecteerde hij er ruim driehonderd uit de periode 1336 tot 1500, uit vier Twentse steden en van de ambtman en rentmeester van Twente. In feite ging het hier om een Oost-Nederlandse schrijftaal, die afweek van de gesproken taal, maar Seyger kon er “weerspiegelingen van de spreektaal” in herkennen. Zijn publicatie kwam in 1999 in Oldenzaal uit als *De groei en bloei van het Twents als schrijftaal in de late middeleeuwen: corpus van 14e en 15e eeuwse oorkonden in de volkstaal, uit de steden Almelo, Enschede, Oldenzaal en Ootmarsum en van ambtman en rentmeester van Twenthe: bijdrage tot een bronnenboek van Twenthe*. Het werk is belangwekkend voor taalonderzoekers. Los daarvan is het “een schatkistje geworden voor mensen die zich in de historie van Twente in de late Middeleeuwen willen verdiepen.”¹²⁵¹ Bovendien bood het boek met zijn vele persoons- en boerderijnamen een vracht aan informatie voor genealogen.¹²⁵² In 1998 verscheen van zijn hand *Aldenselen in Twinta: bijdrage tot de geschiedenis van Oldenzaal*. Ook dit werk kwam tot stand kwam door uitgebreid bronnenonderzoek. Het bevat een zeer gedetailleerde geschiedenis van Twente tot 1500.

9.2.3 Om de streektaal

9.2.3.1 Emoties

¹²⁴⁹ Dijkhuis 1994, 9.

¹²⁵⁰ De aanleiding om dit grammaticaboek te maken was een opmerking van R. Hesselink (zie p.298) die voor Radio Oost beweerde dat de Twentse taal maar niets was; ze zouden niet eens een grammatica hebben. “Doo wör ik grammiedig en bin-k d’r too oawer goan zulkswat op te stellen. Diskette Van der Velde 3-10-2002 (arch. Löwik).

¹²⁵¹ *TC/TUB* 6-5-1990.

¹²⁵² In 2002 promoveerde Seyger te Groningen op *Twente tussen west, zuid en oost (1336- 1500)*. De belangrijkste bevinding uit dit proefschrift is dat de Middeltwentse schrijftaal westers georiënteerd was. Het was, ook al in de vroege middeleeuwen, tot het Nederlands te rekenen. Die taal oefende bovendien een flinke invloed uit op het taalgebruik over de Duitse grens. De bevindingen van Seyger waren opmerkelijk, omdat men onder aanvoering van Heeroma altijd van het omgekeerde was uitgegaan. Met nadruk moet er hier op gewezen worden dat Seyger het in zijn onderzoek heeft over de schrijftaal. De invloed van het Middel-Nederlands op de gesproken taal is veel minder geweest.

Dat niet eenieder positief over het gebruik van de streektaal dacht, bleek uit een papieren relletje naar aanleiding van een ingezonden stuk van de Utrechtse boekverkoper en neerlandicus drs. René Hesselink. Deze poneerde op de opiniepagina van de *Volkskrant* januari 1993 de stelling dat de streektaalen maar het liefst moesten verdwijnen. Hij deed dit naar aanleiding van het verschijnen van een lesboek Maastrichts-Nederlands: “Waarom toch moeten dialecten bewaard worden? Als het aan mij lag sloten we alle dialecten op in het museum en spraken we allemaal Algemeen Beschaafd Nederlands: met de nadruk op beschaafd.”¹²⁵³ De verongelijkte Hesselink had naast het bordje ‘Soasel’ gewoond. Dat bordje was hem een doorn in het oog geweest. Hij bleek kortstondig het voornemen te hebben een actiecomité ‘Het lijkt hier wel Friesland’ op te richten. Het Twents waarmee hij was opgegroeid was hem een last geweest. Op school moest hij het Nederlands leren. De energie die hem dat gekost had hij liever voor iets anders willen gebruiken. Deze ontboezemingen leverden op de U-pagina woedende reacties op met name Hesselinks arrogantie op. De VARA-radio sprong bovenop het nieuws en de *TC* liet hem interviewen: “Oud-Saasveldenaar René Hesselink vindt Twentse cultuur beperkte aangelegenheid”.¹²⁵⁴ Een paar weken lang kregen de *TC* lezers bijna dagelijks reacties voorgeschoteld - overigens nagenoeg allemaal in het Nederlands - zoals ook een ingezondenbriefschrijver opmerkte.¹²⁵⁵ De reacties spraken over de waarde van het Twents als “onvervangbaar cultureel erfgoed”, “uiterst waardevol communicatiemiddel” en “een vorm van tweetaligheid” die juist voordelig is bij het aanleren van vreemde talen.¹²⁵⁶ Het gewraakte artikel en de reacties erop werden door René en Linus Hesselink in 1993 gebundeld uitgegeven onder de titel *Weg met het dialect. Stront wie hef oe drett’n!* Een uitnodiging van Radio Oost om in het programma ‘Bakje Troost’ zijn standpunt te verdedigen legde Hesselink naast zich neer. Het voorval en de vele reacties daarop toonden ondertussen aan dat beledigende uitlatingen over het Twents de emoties niet onberoerd laten.

Van positieve betrokkenheid bij de streektaal sprak ook de enorme respons op een dialectprijsvraag in de *TC*.¹²⁵⁷

De uitkomst van een groot onderzoek, geëntameerd door de Universiteit Twente en de *TC/TUB* naar de plaats en het gebruik van de streektaal in de regio, mocht gerust een steun in de rug heten voor regionalisten: niet minder dan 70% van de volwassenen en 51% van de jongeren gaf aan de streektaal als communicatiemiddel te gebruiken.¹²⁵⁸

9.2.3.2 Emancipatie?

Uit de toegenomen activiteiten voor het Twents moet men niet noodzakelijkerwijze de conclusie trekken dat het goed gaat met het behoud en de ontwikkeling van de taal. Natuurlijk, Berghege schreef al in 1903 over “de korte spanne tijds die het ‘plat’ nog rest, zijn armelijk bestaan voort te slepen”, maar toen was de taal werkelijk volkstaal, men kon haar in alle sociale geleidingen horen en in alle generaties. Sedert de Tweede Wereldoorlog wilden de meeste ouders hun kroost grootbrengen in een beter Nederlands dan ze zelf beheersten. Deze variant, wel als ‘steenkools’ betiteld, een soort krom Nederlands met een accent, heeft - zeker in de steden - het Twents onder de jeugd geheel verdrongen. Zodat gesteld kan worden dat de woorden van Berghege, met een eeuw vertraging, zeer actueel zijn. Er zijn er die dit met lede

---

¹²⁵³ VK 16-1-1993.

¹²⁵⁴ TC 26-1-1993.

¹²⁵⁵ TC 13-2-1993.

¹²⁵⁶ TC 13-2-1993.

¹²⁵⁷ TC 6-4-1994.

¹²⁵⁸ TC/TUB 26-5-1999.

ogen aanzien, er zijn er ook die deze tendens verwelkomen.¹²⁵⁹ De grootste groep echter laat het koud. Juist deze onverschilligheid is het die de grootste bedreiging vormt voor een taal, of dit nou Twents of Nederlands is. Weer anderen voorspellen het Twents een krachtige toekomst. In het eerste nummer van het magazine *Plus* van het jaar 2000 noemde de redactie het Twents “onuitroeibaar”. Ze kwam tot deze stelling door de grote belangstelling die telkens bleek bij kerkdiensten in het plat.¹²⁶⁰ Vanuit kringen van taalgeleerden klonk steeds vaker de opvatting dat streektaal niet tweederangs was. “In de taalkunde bestaat het verschil tussen taal en dialect helemaal niet. Beide zijn volwaardige taalsystemen”, merkte promovendus Jan Nijen Twilhaar - geboortig uit Hellendoorn, 1956 - op in *TUB*.¹²⁶¹ Voor zijn proefschrift *Generatieve fonologie en de studie van Oost-Nederlandse dialecten* (1990) onderzocht hij de taal van zijn eigen familie en dorpsgenoten in vergelijking met andere dialecten in het oosten van het land. Twilhaars opmerkingen voor wat het aanleren van talen betreft staken een hart onder de riem van de verdedigers van de streektalen:

In de taalkunde verbazen wij er ons over dat kinderen in betrekkelijk korte tijd moeiteloos het ingewikkelde systeem leren dat we ‘moedertaal’ noemen. Dat leren doen kinderen allemaal in ongeveer dezelfde tijd. Indrukwekkend is ook dat kinderen met evenveel gemak twee talen tegelijk kunnen leren in die taalverwervingsperiode.

Buter stelde, met ‘dialectologen’ - onder andere Jo Daan van het Meertens Instituut - dat de volkstaal bezig was zich te emanciperen. Dat zou het eerste gebeuren in streken waar sprake was van economische emancipatie: “In Twente bijvoorbeeld heeft men zich eerder ontdaan van de door het onderwijs veroorzaakte (valse) schaamte voor de eigen sproake dan in de Achterhoek.”¹²⁶² Hij zag geen reden voor pessimisme: “Behalve dan voor de archeïsten, de dialectsprekers en -schrijvers, die alleen de sproake van grovaa en groomoo kunnen waarderen of liever nog die van ‘annekebesmoo’, als u weet wie ik bedoel.”¹²⁶³ Een andere dialectoloog waar Buter op doelde was was A. Goeman, van het Meertens Instituut. Hij ziet in de groeiende aandacht voor het dialect een reactie op de eenwording van Europa en de alsmaar groter wordende verbanden waarbinnen de regio’s zich moeten begeven. “Men wil terug naar het kleine, het overzichtelijke, naar datgene wat dichtbij is”.¹²⁶⁴ Hij vindt het “heel interessant” dat deze tendens op dit moment vooral zichtbaar wordt in “het meest sacrale domein” van de mens, namelijk in zijn godsdienstige beleving. In Groningen en Friesland worden al langer streektaalkerkdiensten gehouden. In Drenthe, de Achterhoek, de Liemers en in Zeeland komen ze ook voor, maar minder frequent. In ieder geval bleek ook landelijk de belangstelling voor de streektalen groter dan voorheen. Er is zelfs sprake van een ‘dialectrenaissance’, ‘dialect-revival’ of ‘dialectgolf’.¹²⁶⁵ Op 16 maart 1991 werd in de Brabanthallen in Den Bosch de Eerste Nederlandse Dialectendag gehouden. Het evenement werd georganiseerd door en voor dialectminnaars uit het gehele Nederlandse taalgebied. Het initiatief was genomen door de Stichting Nederlandse Dialecten, waarin taalkundigen van de Rijksuniversiteiten van Groningen en Gent, de Katholieke Universiteit Nijmegen, het Meertens Instituut in Amsterdam en het Staringinstituut in Doetinchem samenwerken. De organisatoren van die dag lieten, als aardigheid, streektaaldeskundigen en liefhebbers het mooiste dialectwoord uit hun streek noemen. Voor Overijssel werd dat het woord ‘rechtervoort’, het equivalent voor het Neder-

¹²⁵⁹ Schlüter 1999, 16-17.

¹²⁶⁰ *Plus* 2000, 27.

¹²⁶¹ *TUB* 12-1-1991.

¹²⁶² Buter 1991, 40.

¹²⁶³ *Ibidem*.

¹²⁶⁴ *LC* 23 oktober 1993.

¹²⁶⁵ Scholtmeijer 1999, 84.

landse ‘tegenwoordig’. Een woord overigens dat steeds minder in gebruik is. De voorkeur van de diverse streken is vastgelegd in het boekje *Het Dialektenboek, Kroesels op de bozzem*, dat tijdens het evenement werd gepresenteerd. Het was duidelijk dat er belangstelling voor de ‘modersproake’ was. Dat niet alleen: er leek ook van officiële zijde steeds minder weerstand tegen. Zo kopte de *TC*: ‘Trouw in t Twents mag in Oldnzel’.¹²⁶⁶ Dat mocht opmerkelijk heten. Traditioneel werd de streektaal voor het plechtige deel van de hoogtijdagen niet goed genoeg geacht.

9.2.3.3 Onderzoek

De nu veelvuldig te lezen constatering dat het goed ging met het gebruik van de streektaal waren evenzovele slagen in de lucht, want een cijfermatige onderbouwing ontbrak nog grotendeels. Entjes had zich daar weer eens over uitgelaten, maar nu juist om het pessimisme te weerleggen: “Het lijkt bij geruchte vast te staan, dat de dialecten hard bezig zijn te verdwijnen, maar wij beschikken over zo goed als geen enkel duidelijk gegeven over de werkelijke teruggang van het dialectgebruik.”¹²⁶⁷ Om in die leemte te voorzien stelde Hennie Beerlage (1928), oud-docent Nederlands aan de Hogeschool Edith Stein te Enschede, aan de directie van de TA voor een breed onderzoek in te stellen naar het functioneren van het Twents op de basisscholen en opleidingsscholen. Hij had reeds eerder, in 1976, een onderzoek naar de positie van de streektaal gehouden onder de ca. 250 leerlingen aan de toenmalige Katholieke Opleidingsschool voor Kleuterleidsters. Drukke werkzaamheden beletten hem toen die studie breder op te zetten. Na zijn vervroegde uittreding en de toegezegde medewerking van de TA kreeg hij daarvoor alsnog de kans. Het onderzoek werd nu breder opgezet en in de enquête werd ook, behalve de kennis van het Twents, kennis over Twentse auteurs en instellingen onder scholieren gemeten. De onderzoeker wilde er tevens gegevens mee boven water krijgen betreffende het gebruik van de streektaal op de basisscholen. Beerlage stelde dat men ten aanzien van het voortbestaan van het Twents bij de optimisten en bij de pessimisten kon horen. Hij rekende zichzelf tot de ‘koppige optimisten’, maar met de uitkomsten van zijn onderzoek in de hand moest die zonnige visie wel verdwijnen.¹²⁶⁸ Die uitkomsten werden gepresenteerd in een boekje *Twents in Twente*. Ze vielen hem niet mee. Vooral speet hem het gemak, waarmee steeds meer ouders het Nederlands als voertaal in hun gezin blijkbaar prefereerden boven het Twents. Het gebrek aan kennis van Twentse schrijvers, instellingen en publicaties bij de mensen van het basisonderwijs viel ook op. Men nam op de school nauwelijks tijd voor het Twents en de schoolkinderen waren er niet of nauwelijks in geïnteresseerd.¹²⁶⁹ Er was een duidelijke tendens van het onderzoek af te lezen: De leraren van de PABO brachten het er beter af dan de studenten en die wisten op hun beurt weer meer dan de leerlingen van de basisschool. De scholen die beweerden het Twents een warm hart toe te dragen deden er in de praktijk niets aan. Op andere scholen was de streektaal taboe. De studie werd uitgebracht tijdens de jaarvergadering van de TA in 1991. Het eerste exemplaar werd aangeboden aan Van der Meiden. Die sprak bij de gelegenheid over de twee eindconclusies van Beerlage en hij constateerde eveneens dat een groot deel van de Twentse bevolking weinig enthousiasme kon opbrengen voor de streektaal. Dat kwam volgens hem: “Umdat ze der gils gin benul van hebt wat veur ne riekdom ze votsmiet at ze et Twents loat scheetn.” En wat daar dan weer achter zat was: “dat nums et ear meer leert en vertealt, in ’t hoes nich en op school nich.” Om daarna

¹²⁶⁶ Overgenomen bericht in *SL* 1992, 20 (ongedateerd).

¹²⁶⁷ Entjes 1974, 16.

¹²⁶⁸ Beerlage 1991, 10.

¹²⁶⁹ Van der Meiden 1992, 8.

te verzuchten: “Wat doo’w der weanig an.”¹²⁷⁰ Hij doelde daarbij niet op het publiek voor wie hij de toespraak hield op die vijfde november 1991 te Stad Delden, maar op het collectief van de Twentenaren. Verrassend konden de resultaten van het onderzoek toch nauwelijks genoemd worden; ze lagen in het verlengde van de onderzoeken van Engelbertink, Wolbert en Ronkce en Natasja Engelbertink. Onderzoek elders, Bouwhuis (in mindere mate) en Reker leverde ook geen bemoedigend resultaat op, evenals de opmerkingen van Kremer en Goosens (zie p. 272). Het adjectief bij ‘optimisten’ was dan ook goed gekozen. Verrassend was wél wat het Twentse publiek er zelf van dacht. In een onderzoek door de *TUB/TC* over allerlei zaken, wilde de krant ook een uitspraak van de Tukkers ten aanzien van het gebruik van de streektaal. Maar liefst 70% van de respondenten gaf aan de regionale taal te spreken, onder de jongeren bedroeg dat percentage een nog altijd verbazende 50%!¹²⁷¹ Wie zijn oor te luisteren legt in steden, dorpen en ook op boerderijen kan dat hoge percentage met geen mogelijkheid terugvinden. Het is dan ook zeer de vraag wat de samenstellers van het onderzoek precies met ‘Twents’ bedoelden. Mogelijk gaat het om een dialectisch getint Nederlands, een ‘regiolect’. De term werd in Nederland geïntroduceerd door Cor Hoppenbrouwers. Hij had vastgesteld dat weliswaar de primaire, dikwijls lokaal gebonden dialecten uitstierven, maar dat ze worden vervangen door een taalgebruik waarin de secundaire kenmerken die voor de hele regio gelden, overheersen. Die zienswijze is nog niet tegengesproken en binnen de taalbeweging wordt die geaccepteerd, aldus Buter in *SL*.¹²⁷² Het dialectonderzoek dat Hottenhuis in 1991 hield in Saasveld en waaruit o.a. bleek dat jongeren rond de twintig de doevorm niet meer kenden, wees in een zelfde richting.¹²⁷³

9.2.3.4 Meningen

Er was, volgens Van der Meiden, geen leerproces meer voor de jeugd dat de volwaardigheid van het Twents, naast het Nederlands kon demonstreren. Men zou meer met studies en projecten moeten werken: “Wi’j mot meer wetn, meer zeukn, meer beschrievn, meer prodeceern”. Hij sprak zich verderop in zijn rede uit over de noodzaak van een soort standaard Twents. “Dee standaardsproake he’w neudig um oonze sproake te profeleern.” En hij betoonde zich niet pessimistisch over de toekomst van de streektaal. Hij putte dat vertrouwen uit de toenemende waardering voor het eigene, gevolg van het opgaan in grotere verbanden. Tegenover het mondialisme stond het nieuwe regionalisme. En dat regionalisme drukt zich bij uitstek uit in de taal. Voor Van der Meiden was het Twents niet een willekeurig fenomeen van het regionalisme maar het scharnierpunt waarom het regionale besef draait: “Alns wa’ w doot is vergewwens, a’ w der nich in slaagt de ni’ je generoaties te loatn veuln dat et eagine van et leavn hier in dizze ketreie op zien best beleafd kan wodn in de eagine sproake”.¹²⁷⁴ Enige maanden later riep Entjes het documentatiecentrum te Hellendoorn (bedoeld is het heemkundemuseum De Valkhof waarin ook het Johanna van Buren museum is ondergebracht) op een grotere rol te spelen bij het steunen van initiatieven voor het behoud van de regionale taal: “Het zou goed zijn als het documentatiecentrum inhaakt op pogingen van bijvoorbeeld de Twente Akademie om in het (basis)onderwijs aandacht te besteden aan het dialect.”¹²⁷⁵ Entjes haalde Beerlage aan: “Je moet je eigen taal goed spreken. In veel gevallen is dat het dialect. Als je daar aandacht aan besteedt, dan is het gemakkelijker om ook het Nederlands goed on-

¹²⁷⁰ Ibidem, 7.

¹²⁷¹ *TC/TUB* 25-5-1999.

¹²⁷² Buter 1994, 9.

¹²⁷³ *SL* 1995, 95.

¹²⁷⁴ Van der Meiden 1992, 8.

¹²⁷⁵ *TC* 6-1-1992.

der de knie te krijgen”. Van der Meiden was daar ook als spreker uitgenodigd. Hij noemde als grootste bedreiging van de streektaal de nonchalance van de Tukkers zelf, waarmee zij het Twents weren uit het dagelijks gebruik en verzuimen het hun kinderen en kleinkinderen te leren. De gêne om het te gebruiken was een andere bedreiging, alhoewel die geleidelijk aan het afnemen was. Van der Meiden roemde de tweetaligheid als een voordeel. Als een van de voorbeelden waarmee hij zijn stelling van grote betrokkenheid bij de streektaal bewees haalde hij zijn eigen vertaalproject van de Bijbel aan. Zoals we hebben kunnen lezen werden regelmatig vragen gesteld betreffende te gebruiken woordkeuze in de *TC*: “Ik moet de streek in Nederland nog zien, waar 32 weken lang tussen de 30 en 40 mensen de moeite nemen brieven te schrijven naar aanleiding van vragen die ik onder de conceptteksten in de twee grote Twentse kranten heb gezet.” Van der Meiden had in totaal meer dan 1000 brieven ontvangen, die aantoonde “hoe fijnmazig de taal nog leeft onder de mensen” en liet zien “wat er allemaal nog paraat ligt, maar ook hoe dieper de mensen soms geraakt en getroffen worden door het Twents dan door het Nederlands.”¹²⁷⁶ Het Twents leefde, volgens Van der Meiden omdat die taal de intimiteit waarborgde, het Nederlands daarentegen straalde in de ogen van de mensen in het Oosten gezag en deftigheid uit.

De streektaal trok ook buiten de eigen kring aandacht. De Friese studentenvereniging aan de Universiteit Twente vierde op tien februari 1996 haar diesfeest met onder andere een symposium over de toekomst van het Twents. Bij de forumdiscussie was ook Van der Vliet aanwezig, oud-bestuurslid van de vorige Friese studentenvereniging aan de Twentse universiteit. Hij herhaalde gedeeltelijk zijn toespraak van 5 november 1992. Die ging onder meer over de merkwaardige houding van de Twenten ten opzichte van hun taal. Nu drie jaar later en drie drukken *Heftan tattat!* verder had hij geen reden om ook maar iets van verbetering te zien. Hij had intussen van Wilminks bundel meer dan 5000 exemplaren verkocht, maar hij vreesde dat het vooral andere dan literaire motieven waren geweest die mensen tot het kopen ervan hadden aangezet. Hij noemde nostalgie, of een leuk presentje voor opa of oma van de kleinkinderen die de bundel zelf niet wilden lezen, of het feit dat deze Twentse bundel door een bekende Nederlander was geschreven. Indien het Twentse publiek werkelijk geïnteresseerd was in Twentstalige literatuur dan was het abonneebestand van *DNT*, ondanks alle publiciteit niet rond de 150 blijven steken. Van der Vliet zag de toekomst voor het Twents dan ook somber in.¹²⁷⁷ Dit was temeer zo, omdat het getal van serieuze Twentse ‘platschrievers’ nauwelijks toenam. De conclusie uit een streektaalonderzoek door Natasja Engelbertink (dochter van Hennie Engelbertink) onder studenten van de Hogeschool Edith Stein haalde hij eveneens aan. Die slotsom luidde dat het Twents op die school geen rol van betekenis speelde en dat de studenten er niet in waren geïnteresseerd. De studenten spraken liever Nederlands, omdat ze dat mooier vonden. Van der Vliet leverde voor de discussie twee stellingen betreffende de toekomst van het Twents. De eerste luidde: “Over 100 jaar wordt er geen Twents meer gesproken. Wat waarschijnlijk nog wel lang zal standhouden is een oostelijk accent, ook wel regiolect genoemd. De voornaamste oorzaak hiervan is dat steeds meer Twentse ouders hun kinderen Hollandstalig opvoeden. Van ‘Modersproake’ kan dus op den duur geen sprake meer zijn”.¹²⁷⁸ De erkenning van het Nedersaksisch in het EH noemde Van der Vliet in zijn tweede stelling van marginale betekenis, onder andere omdat de Tukkers de mentaliteit niet hebben hun taal serieus te nemen. Als simpel voorbeeld gaf hij de uitnodiging die hij ontving om mee te doen aan Maart dialectmaand bij V&D te Enschede. Die was van het begin tot het einde in het Nederlands geschreven. Er werd wel dierbaar gepraat over het behoud van het Twents, maar men voedde de eigen kinderen toch liever in het steenkools op. De conclusie was niet

¹²⁷⁶ *SL* 1996, 12.

¹²⁷⁷ Van der Vliet 1996, 16.

¹²⁷⁸ *Ibidem*.

nieuw. Uit het onderzoek van Engelbertink uit 1972 was deze merkwaardige houding ook al gebleken. Zo beleven we nu de paradox dat er met innigheid over het Twents wordt gesproken, dat er voor de taal meer ruimte komt en dat ook buiten Twente - vooral ook door toedoen van de drie bekende Nederlanders - er regelmatig over het Twents wordt geschreven en dat tegelijkertijd het aantal Twentssprekenden afneemt en de kwaliteit van het streektaalgebruik evenzeer. Dat laatste is zelfs te merken aan de brieven die uitgaan van - nota bene - de KTS.¹²⁷⁹ Van de meermaals geconstateerde toegenomen belangstelling buiten de regiomediasprak onder andere een uitgebreid artikel in *Hervormd Nederland Magazine* onder titel 'Waartow, de Saksen komt!' Het betrof een reportage over de revival van een streektaal. Uitgebreid kwamen Herman Finkers en Bert Wolbert uit Twente aan het woord, naast onder andere Hermann Niebaum van het Nedersaksisch Instituut en Egbert Meijers, dialectconsulent in Drenthe: "Emotioneel kun je in het dialect veel meer losmaken". Dit soort geluiden werden in het artikel, dat dan ook als kop kreeg 'Gesprekken in dialect gaan altijd beter' meer verwoord. De meningen zijn verdeeld, zoveel is duidelijk. De populaire journalist Herman Haverkate was, om nog eens een voorbeeld aan te halen, ronduit pessimistisch over het voortbestaan van het Twents. Hoewel hij af en toe fraaie Twentse zinnen in zijn artikelen schreef, was de streektaal voor hem blijkbaar al een gepasseerd station. Die visie bleek uit zijn gedicht 'De bosschop verstaan' in *DNT*.¹²⁸⁰ Hij had het gedicht dan ook geschreven op aandringen een redacteur van dat blad.¹²⁸¹ "Een fraai staaltje van doemdenken", noemde de Twentse streektaalfunctionaris Gerrit Kraa het gedicht in *'t Inschrien*.¹²⁸² Het bedrijfsleven zou volgens hem wel beter weten. Daar zou de streektaal worden gezien als een prima, volkomen legaal smeermiddel om contacten te leggen en te onderhouden.

Af en toe ontdekken toneelclubs weer eens de waarde van het Twents. Nederlandstalige stukken worden soms door de spelers zelf vertwentst en dan opgevoerd. Met succes. Het streektaaltoneel zit in de lift was een conclusie van een informatieavond van de KTS over streektaal en toneel. De regisseur, de schrijver en een hoofdrolspeler van de toneelvereniging Ernst en Luym uit Saasveld, kwamen door ondervinding gezamenlijk tot die mening.¹²⁸³

9.3 OVERIGE STREEKCULTURELE PUBLICATIES OF ACTIES

Ook na 1990 bleef de wekelijkse rubriek van Vaanholt 'Oet de Noaberschap' over alles wat de moeite waard was betreffende het streekeigene verschijnen. Na de samensmelting van de *TC* en *TUB* in de *Twentsche Courant Tubantia* bleef de rubriek gehandhaafd en won door de uitbreiding van het lezersbestand nog aan gewicht. Er zijn inmiddels honderden afleveringen van verschenen over de meest diverse onderwerpen. Vaanholt heeft met zijn rubriek de geïnteresseerden in streektaal en cultuur zeer aan zich verplicht. Ook uit andere bronnen bleek dat de behoefte aan lectuur over de eigen streek en/of in de eigen taal sterk toenam. Buter verzochtte in zijn rubriek 'Bij ons in het Oosten' dat het zelfs openbare collecties niet mee viel om 'bij te blijven', want: "de regionale boekenstroom is in de laatste decennia overstelpend groot. Er komt geen *Jaarboek Twente* uit of er worden tenminste honderd nieuwe titels vermeldt".¹²⁸⁴ De eerste aflevering van de serie *Ach lieve tijd...Duizend jaar Twente en de Twentenaren* - oplage 16.000 stuks - een kleurig geïllustreerde verzameling van negentien

¹²⁷⁹ Zie de talloze fouten in de uitgegane 'Bodbreeve'.

¹²⁸⁰ Haverkate 1997, 242.

¹²⁸¹ Brief Löwik aan Haverkate, d.d. 2 dec. 1996 (arch. Löw.).

¹²⁸² *Insch* 1998, 77.

¹²⁸³ *Insch* 1998, 78.

¹²⁸⁴ *TC* 8-3-1991.

afleveringen over verschillende aspecten van de Twentse geschiedenis, werd op 15 oktober 1992 door de Commissaris der Koningin aan de Twentse burgemeesterskring aangeboden. Het concept van deze serie was beproefd en succesvol want al meer dan 25 streken of plaatsen werden op soortgelijke wijze behandeld. Dat men Twente in een aparte uitgave het licht liet zien gaf opnieuw de behoefte aan dergelijk werk weer eens aan. In de kring van bekende regionalisten was de inspiratie en ijver nog volop aanwezig. Na jarenlange speurtochten naar 'tuugkisten' bracht volkskundige Everhard Jans in 1994 een standaardwerk over deze karakteristieke boerenmeubels uit, samen met Andreas Eijnck (1945 Coesfeld) en Helmut Piepenpott (1937 Nordhorn). Het was een grensoverschrijdend onderzoek. Het was het eerste boek dat aan dit fenomeen gewijd was. Jans bracht een groot aantal illustraties bijeen, foto's en door hem zelf vervaardigde tekeningen. Het werk gaf de maten van de kisten, de bijzonderheden ervan en de achtergronden van de veelal kunstig gesneden versieringen. Door deze monografie werd een bijzonder stuk volkscultuur in kaart gebracht. Samen met Ab Goubeek uit Dalfsen publiceerde hij *Hooibergen in Oost-Nederland* (1988) Jans nam ook het leeuwendeel van het boek over *Nieuwjaarsijzers in Oost-Nederland* (1999) voor zijn rekening.

Herman Hagens, conservator van de Oudheidkamer Twente schreef *Boerderijen in Twente*. Hij beschreef er diverse aspecten in, zoals de constructie en bouwwijze, de diverse onderdelen zoals het 'onderschoer' (uitbouwsel terzijde van de 'nienduur', ter diepte van een gebint) en de 'nienduurn' (achterdeur van een boerderij). Hij behandelde ook de bewoners en hun leefwijze. In het fraai uitgevoerde standaardwerk, dat uitkwam in 1992, poneerde Hagens in zijn inleiding met kracht van overtuiging de stelling dat het 'lösse hoes' pas dateerde van kort na 1100. Daarmee verwees hij de tot dan toe heersende mening als zou dit type huis rechtstreeks uit de oudheid tot ons zijn overgekomen, naar de prullenbak.

M.L.M. Hesselink-van de Riet uit Albergen (1944), lerares tekenen, handvaardigheid en kunstgeschiedenis en een van de oprichters van de Stichting Heemkunde Albergen, publiceerde onder andere monografieën over klederdracht, de bouw van een traditioneel Twents boerenhuis en het kerkelijk leven.¹²⁸⁵ Het vierde deel in de T.A. reeks was van de hand van Dick Schlüter (Almelo 1956): *Betovering en vervolging, over toverij in Oost-Nederland tussen de 16^e en de 20^e eeuw* (1991). Het vijfde verscheen in 1995 met de titel *Verbonden door de echte. Rechten en plichten van de horige boeren onder de Twentse landsheerlijke hoven tot 1811*. Het was van de hand van Mr. R.F.A. Rorink uit Ootmarsum.

Dat de belangstelling voor het eigen heem toenam las men ook af aan het groeiende aantal verenigingen en stichtingen op lokaalhistorisch of streektaalterrein en het wassende aantal oudheidkamers. Het eerste *Jaarboek Twente* van 1962 werd door elf stichtingen en verenigingen op dat gebied gesteund. Het *JBT* van 2000 door 35.¹²⁸⁶

¹²⁸⁵ *Klederdrachten in Noord-Oost Twente. 1920 het begin van het einde*. Bocholtz 1984: Boumans, *De bouw van de Twentse Boerderij*. Utrecht 1984: Matrijs, *De kerkgeschiedenis van Albergen en omstreken: de 11000 maagden 1372, de H.Pancratius 1955*. Albergen 1987: Stichting Heemkunde Albergen.

¹²⁸⁶ Vereniging 'Oudheidkamer Twente', Oudheidkamer Goor, Stichting Twentse textielgeschiedenis, Vereniging Oldenzaalse Oudheidkamer, Federatie van Folkloristische groepen in Nederland, District Oost, Stichting 'Old Hengel', Jan Jansstichting, Vereniging Twentse Schrieverskring, Stichting 'Oudheidkamer Riessen', Vereniging 'Oud Vriezenveen', Genootschap Stad en Ambt Almelo. De verenigingen op het gebied van landschap en natuur zijn niet meegerekend, ze behoren niet tot het domein van de specifieke streekcultuur. In 2000: Stichting Heemkunde Albergen, Genootschap Stad en Ambt Almelo, Stichting Museum voor Heemkunde (Almelo), Schrieversbond Oaveriessel, heemkundevereniging Bussemakershuis, Het Bussemakershuis, Schoutambt Delden, Vereniging Heemkunde Ambt Delden, Stichting Heemkunde Denekamp, Huize Keizer, Historische vereniging Old Deepn'n, Van Deins Instituut, Museum Jannink, De Brugger Daansers, Stichting Historische Sociëteit Enschede/Lonneker, Kreenk vuur de Twentse Sproak, Vereniging Oudheidkamer Goor e.o., Mirreweenterhoornblazers Goor-Diepenheim, Historische Kring Haaksbergen, Stichting Heenkunde Langeveen, Historische Kring Lossers, Historische vereniging De Dree Marken, Stichting Eungs Schöppe, De Nijverdalse Boe-

Verrassend is in de jongste tijd ook de aandacht van popgroepen voor de streektaal. Naar men algemeen aanneemt is dit te danken aan de voortrekkersrol die de Achterhoekse groep Normaal en in wellicht mindere mate Bo Foi Toch op dit terrein verrichtten.¹²⁸⁷ De muziekgroep Algerak begon met optredens in de streektaal omstreeks 1985. In 1998 bracht Algerak de CD 'Luuster' uit. Het duo Hiddink & Schreurs treedt ook wel met dialectliedjes op. In sommige songteksten - bij voorbeeld 'accent'- stellen ze uitdagend het dialectgebruik aan de orde. In het bespelen van hun instrumenten slaan ze overigens een zuiverder toon aan dan in hun taalgebruik. Een CD die ook in de titel iets over het taalgebruik van het duo zegt is *Soms/mangs* (1996). Het Enschedese en Hengelose trio Triooo, van huis uit niet Twentstalig, brengt moderne teksten met een vaak humoristisch inslag in het Nederlands en in het plat. Enige songteksten werden afgedrukt in het tijdschrift *DNT*. De CD 'Zo dan!' (1998) eindigt zeer onverwacht: op een ritmische manier worden honderdenvier Twentse woorden en termen gescandeerd die met lopen van doen hebben. "Al met al n schiefken en n beukken dee 't län-ger met könt as n eenn dag", zo werd opgetekend in de kritische rubriek 'Kort ekuurd' van *DNT*.¹²⁸⁸

Bij het vervagen van de nationale grenzen is de aandacht voor het eigene opmerkelijk te noemen. Het een, zo lijkt het stimuleert het andere. Zo ziet Kraa het: "Mensen gaan schaalvergroten en terugvallen op het kleinschalige. Vasthouden aan eigen identiteit. Eigen historie, genealogie, folklore, allemaal vormen van houvast. Daarbinnen ook de streektaal. De belangstelling is duidelijk groeiende".¹²⁸⁹ Hij is bepaald de enige niet die dit zo ziet.¹²⁹⁰

De schaamte voorbij? En hoe verder?

Van 1990 tot 2000 is er veel aandacht geschonken aan het streekeigene van Twente in kranten- tijdschrift-, boekpublicaties en anderszins. Een groot publiek werd ermee bereikt en het respondeerde desgevraagd. De schaamte voor de eigen taal, zo lang aangekweekt door onder andere het onderwijs, is zeker nog aanwezig, maar slinkt, zo krijgt men de indruk. Soms krijgt men zelfs de idee dat veel Twenten de schaamte voorbij zijn. In kringen van regionalisten ziet men uiteraard de opname van de streektaal in een EH als steun in de rug, al betekent de opname onder deel twee niet veel meer dan morele steun. Maar of dat besef is doorgedrongen tot brede lagen van de bevolking? Buiten de kringen van streektaalenthousiastelingen is de vlag er niet voor uitgestoken. Maar dat hoeft misschien ook niet. Strevingen op cultureel ge-

---

rendansers, Museum het Palthe-Huis, Vereniging Vrienden van het Palthe-Huis, Ben Morshuis Stichting, Stichting tot Bevordering van de Heemkunde van Ootmarsum e.o., Stichting Openluchtmuseum Los Hoes, Stichting Oudheidkamer Riessen, Stichting Historische Kring Vasse-Mander-Hezingen, Vriendenvereniging van de Rusluie, Historische Kring Vriezenveen e.o., Museum Oud-Vriezenveen, Vereniging Oud Vriezenveen, Vereniging Heemkunde Gem. Weerselo.

¹²⁸⁷ Bo foi toch is een popgroep uit Dinxperlo. Hans Keuper (1944), Achterhoekse streektaakschrijver, maakt er deel van uit. Keuper was o.m. redactielid voor de Dialektkringe Achterhook en Liemers van *De Moespot*.

¹²⁸⁸ *DNT* 1999, 307.

¹²⁸⁹ *Mo'j kieken wah'n schrievers*, 80.

¹²⁹⁰ De Commissaris van de Koningin in Friesland sprak in december 2002: "Naarmate mensen meer wereldburgers worden, worden ze ook meer 'locals'. De hele wereld wordt één dorp, maar mensen krijgen steeds meer gevoelens bij het concrete eigen dorp, waarin zij wonen [...] cultuur levert kenmerken, labels, aanknopingspunten die de werkelijkheid om ons heen een herkenbaar en vertrouwd gelaat geven. Dat is heel wat, dat is een basisvoorwaarde voor menselijk welzijn, zeker in een tijd waarin door ontzuiling, secularisatie en individualisering oudere en sterke bindingen en loyaliteiten wegvallen. Regionale talen en culturen zijn sterk in het vorm en kleur geven aan een omgeving waarin mensen zich thuis voelen." Nijpels 2002, 6.

bied kunnen heel goed uitgaan van een kleine Gideonsbende. Die is er momenteel in het Nedersaksische gebied. Ook in Twente. En er wordt veel werk verzet.

Maar toch. ‘Im Großen und Ganzen’ is het aflopend tij. Men moet het in alle nuchterheid vaststellen. Met de middelen die nu ten dienste staan is het vechten tegen de bierkaai. Daar heeft men geen rapporten, onderzoeken, scripties of dissertaties voor nodig. Wie de ogen open heeft en de oren te luisteren legt kan het eenvoudig vaststellen. De vervlakking van Nederland gaat in een onvoorstelbaar tempo voort.¹²⁹¹ Ondanks dat wordt er heus nog wel eens een succesje behaald. Ook bij eb rolt er nog wel eens een golfje het strand op. Wil men nog iets van Twentes eigenheid redden, met name op het gebied van de taal, dan moet men de koudwaterrees voor de zogenaamde ‘Friese toestanden’ laten varen en wérkelijk aanpakken. De meest voor de hand liggende weg voor Twente is, in samenwerking met de andere Nedersaksische gebieden in ons land, er één die leidt tot de opnemings van de streektaal onder deel III van het EH. Men zou tweetaligheid als een positief gegeven moeten waarderen en moeten uitdragen als een van de aantrekkelijkheden van Nedersaksisch Nederland. Iets dat die gewesten een eigen karakter geeft, een eigen geluid en anders doet zijn dan het soort waarvan er dertien in een dozijn gaan. Taal en eigenheid waarderen als een ‘selling point’ dus, net als in Friesland. Voor de taalregionalisten verdient het verder aanbeveling om het Twents definitief te ontdoen van de associatie met achterhaalde boerenromantiek.¹²⁹² En voor het voortbestaan en de bloei van de streekeigen cultuur zou het goed zijn om de kringen waaruit de regionalisten tot nu toe vooral gerekruteerd worden uit te breiden.¹²⁹³

---

¹²⁹¹ Al is de situatie ook weer niet zo ver voortgeschreden als de bekende columnist en zelfbeoogd minister-president van Nederland Pim Fortuyn het beschreef: “Na de oorlog verdwijnen door de toegenomen mobiliteit de regionale verschillen in rap tempo en zij maken plaats voor een algemene Nederlandse cultuur. Het ABN wordt nu vrijwel overal als enige taal gesproken; hooguit met wat regionale verschillen in accent.” Fortuyn 2001, 104.

¹²⁹² Zie bijlage 5. Ook Nijpels waarschuwde daar tegen: “De valkuil is dat regionale en lokale culturele ontplooiing blijft steken in het cultiveren van nostalgie, in musealisering en folklore.” Nijpels 2002, 6.

¹²⁹³ Zie bijlage 3.

Samenvatting

Na de bevrijding in 1945 hoorde men in Nederland, met name in het Zuiden en Noorden steeds vaker de term 'regionalisme' klinken. De term zelf stamde uit Frankrijk en hij dateert waarschijnlijk uit het begin van de negentiende eeuw om het verzet van de regiones tegen het centraliserende bewind in Parijs tot uitdrukking te brengen. Ook in ons land, zo voelden de regionalisten het, was de balans tussen centralisatie en decentralisatie zoek. Veel van wat in eigen gebied gedaan kon worden, werd geregeld in het verre Den Haag. Men wenste op de congressen die beurtelings in het Noorden en het Zuiden werden gehouden nadrukkelijk ook de streek-eigen cultuur te stimuleren. De Twentse regionalisten waren laat en onopvallend vertegenwoordigd bij deze congressen. Ze speelden op het gebied van theorievorming nauwelijks een rol. Toch was in Twente de zorg en aandacht voor het cultureel eigene en de interesse in de streekhistorie niet pas in 1945 begonnen. Integendeel. Het regionalistisch streven leefde er al een halve eeuw op zijn minst - ook zonder dat het regionalisme genoemd werd - en het kende zijn voorlopers in de 19^e eeuw.

Sinds de dagen der Romantiek waren er lieden die oog hadden en oor voor de eigenaardige cultuur van de streek, zijn historie, zijn bouwwijze, volkskarakter, zeden, gebruiken en taal. Dat begon bij de aanzienlijken. In kringen van adel, patriciaat en burgerij. Met de pen van Benjamin Willem Blijdenstein (1780-1857) werd een - nog dunne - lijn op papier gezet die het verhaal schreef over alle genoemde facetten van de streekcultuur en nog meer. Die lijn werd allengs dikker en vaster. Omstreeks 1900 zag een speciaal tijdschrift het licht, *Drie-maandelijksche Bladen* dat aandacht schonk aan de bestudering en het uitdragen van het 'eigene' van het oosten des lands. In diezelfde tijd ging van patricische textielgeslachten en aanverwante kringen de stoot uit tot oprichting van de Oudheidkamer Twent(h)e in 1906. De vondsten van vooral Gijsbertus Johannes ter Kuile (1871-1954) en Joannes Jacobus (Ko) van Deinse (1867-1947) vonden daarin een permanente tentoonstellingsplaats. De Oudheidkamer werd een centrum van onderzoek en studie van voornamelijk toch wel deftige heren. Heren die schriftelijke bronnen raadplegen en daarnaast ook degelijk veldonderzoek deden en dus de boer op gingen. Ter Kuile onderzocht de Twentse historie en bracht monografieën over *De hof te Espelo* (1908) en *Geschiedkundige aantekeningen op de havezathen van Twenthe* (1911). Zijn *Twentsche watermolens* (1911) werd geliefd evenals zijn *Twentsche Eigenheimers* (1936).

Uit deze en andere werken sprak behalve een diepgaande kennis ook een grote streekliefde. De bekendste van de generatie van vooroorlogse regionalisten was ongetwijfeld Van Deinse die in woord en geschrift het smeulende vuur van Twenteliefde bij menigeen wist op te rakelen. Hij verwoordde zijn opgedane kennis daartoe in populaire vorm. Zijn artikelen in het dagblad *Tubantia* werden door velen gretig gelezen. In zijn *Uit het land van katoen en heide* (1922) werden er een 42-tal gebundeld. De schrijver mocht met de uitgave een groot succes boeken; de bundel werd herdrukt en er verscheen een vervolgdeel (1939). Van Deinse bezorgde Twente zijn vlag, zijn wapen en zijn volkslied. Bij het ontwikkelen van deze beeld dragers voor de regio had hij inspiratie opgedaan bij het als stamverwant gevoelde volk over de oostgrens.

Willem Hendrik Dingeldein (1894-1953) en Albert Carel Meyling (1890-1990) kunnen we beschouwen als leerlingen van Van Deinse. Gedrieën trokken ze er in de jaren tot de Tweede Wereldoorlog op uit, om zoveel mogelijk aspecten van de Twentse eigenheid te ontdekken. Hun belangstelling was breed en diep. Dat bewees met name Dingeldein met zijn publicaties als *Het land van de Dinkel* (1948) en *Singraven* (1948). Ook het volksleven en de streektaal

boeiden Dingeldein zeer, getuige onder andere zijn bijdragen aan de *Driemaandelijksche Bladen*. Meyling was paraat met de filmcamera en legde tijdens genoemde tochten vele nu verdwenen plekken en gebruiken op celluloid vast. Met de vertoning van zijn films hielp hij - haast letterlijk - zijn streekgenoten de ogen te openen voor het vele dat in het eigen gebied zeer de moeite waard was.

Belangstelling voor alles wat Twents was, maar voornamelijk voor de plattelandsbouwkunst in het Oosten, had ook de architect Jan Jans (1893-1963). In zijn leertijd in Amsterdam ontwaakte door een publicatie van Werner Lindner een groot ideaal: de plattelandsbouwkunst in het oosten van Nederland bestuderen en vastleggen in een handboek. Heel zijn leven tekende en documenteerde Jans met een niet aflatende ijver om zijn grote doel te bereiken. Zijn enorme verzameling tekeningen getuigt er nog heden van. Naast de tekeningen en het documentatiewerk was het Jans' wens een nieuwe bouwkunst te scheppen in een door de traditie aange-reikte stijl. Als architect kan men hem tot de Delftse School rekenen. Als regionalist met steeds groter gezag ontwikkelde hij een on-Twentse felheid. Jans stimuleerde het gebruik van het Twents door lezingen te houden in de streektaal en door op te treden voor de radio. Dat was hard nodig; schoolmeesters werd in hun opleidingstijd minachting bijgebracht voor de streektaalen en op hun beurt droegen ze die minachting over op hun leerlingen. Ze hadden daar vrij algemeen succes mee.

In 1903 was de eerste Twentstalige streektaalbundel, *Uit het land van den Tubant*, uitgekomen. Deze was van de hand van Herman Berghege (1865-1937), een consciëntieus dichter uit Haaksbergen. Zijn pessimistische visie op de toekomst van het plat is menigmaal geciteerd. Gerhardus Bernardus Vloedbeld (1884-1961) uit Almelo was de eerste echte bouwer aan de Twentse taal. Als onderwijzer en krantenman kon hij zijn werk gemakkelijk geplaatst krijgen. Vloedbeld liet zich inspireren door het Reutumse schoolhoofd Johannes Wernerus Heinink (1853-1906) en de Westfaalse pastoor-platschrijver Augustin Wibbelt (1862-1947) door de volkskunde en de verhalen die hij vroeger rond het open vuur had horen vertellen. Zijn *Mans Kapbaarg*, in prachtig klassiek plat geschreven, werd bijzonder populair en bleef dat tot op heden. Zijn *Nieuwe Twentsche en Almelosche Courant* deed van de regionale kranten nog het meest aan de streektaal. Vele katholieke schrijvers als Hendrik Klaasen (1901-1980), Hermannus Philippus van Koersveld (1879-1950), Bernardus Krikhaar (1868-1954) werd er een plaats geboden. Protestantse schrijvers als Johanna van Buren (1881-1962) en Ter Kuile vond men wel in het *Dagblad van het Oosten-Twentsch Zondagsblad*, socialistische als Klaas Jassies (1908-1979) en Adriaan Buter (1918-2000) bij het *Volksblad voor Twente*.

In de poëzie treft de aandacht voor natuurlyriek, het boerenleven, streekgebonden zeden en gewoontes. Dat was ook sterk het geval bij de 'leedties' van Johanna van Buren, die hoewel geboortig uit en woonachtig in Salland, ook een Twentse dichteres genoemd mag worden. Ze werd door haar werk als een van de onzen erkend. Van een zoeken naar vernieuwing was nauwelijks sprake. De schrijvers hadden daar ook geen belangstelling voor. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog dienden zich vertegenwoordigers aan van een nieuwe generatie regionalisten, Herman Lambertus Bezoen (1908-1953), Adriaan Buter en Johan Buursink (1908-1993). Door de bezetting die in mei 1940 begon trad een geheel nieuwe situatie in voor iedereen in ons land. Ook voor de regionalisten. Welke kant kozen ze?

Van Nederlandse zijde had hun regionalistisch streven nooit veel steun mogen ondervinden. De bezettende macht had er meer mee op, zo leek het. Onder auspiciën van de overweldiger kwamen bladen uit als *Saxo-Frisia* en het *Het Noorder Land* en *De Schouw*, waarin juist voor streekeigen verhalen en de volkskunst ruimte werd geboden. De Nieuwe Orde wees moderne,

met name abstracte kunst af, het volkse bouwen werd gestimuleerd. Hier lagen kansen voor volkskundigen en kunstenaars en schrijvers die er niet tegen op zagen te collaboreren met een bewind dat in de beginperiode zijn grimmige gezicht verborg achter een vriendelijk masker. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Friesland, Groningen en Drenthe, mag gesteld worden dat de leidende Twentse regionalisten de avances van Duitse zijde volledig afwezen of negeerden. Méér nog: enkelen namen actief deel aan het verzet.

Buter en Buursink propageerden in de eerste naoorlogse jaren de regionalistische idee in hun blad *Twenteland*. Korte tijd later, in 1948, werd de Algemene Vereniging Twente (AVT) gesticht. Regionalisten verwachtten er veel van, maar uiteindelijk werden de hooggespannen verwachtingen beschaamd. De AVT stak organisatorisch rommelig in elkaar en werd door de bevolking niet voldoende opgemerkt. Voorzitter Gerhard Kolenbrander (1902-1981) trad af. De AVT maakte een nieuwe start en had in Jans een spraakmakende waarnemend voorzitter. De vereniging trad enige keren via de zogenaamde Twentedagen opvallend in de publiciteit. Toch wist de AVT zich met haar idealen niet aan het hoofd te stellen van een brede laag van de Twentse bevolking, die - net als overal elders in het land - in de weer was met de wederopbouw. De bedoelingen van de regionalisten kwamen ook lang niet altijd goed voor het voetlicht. Zo kon de idee post vatten dat regionalisten de klok wilden terugzetten en mensen van buiten de regio wilden uitsluiten.

In het begin van de jaren vijftig ontwaakte de groot-Nedersaksische gedachte. In Groningen transformeerde *'t Swieniegeltje* in 1955 zich tot interregionaal literair blad en Arnold Rakers (1903-1965) uit Nordhorn wist velen te begeisteren voor de zaak van de streektaal. Schrijverskringen werden opgericht en een Bond van Nedersaksische Schrijvers gesticht. Tegelijkertijd werd het ingezette offensief voor de instelling van een leerstoel voor de Nedersaksische streektaalen met succes bekroond. In 1953 werd Klaas Hanzen Heeroma (1909-1972) benoemd als eerste officiële hoogleraar in de Nedersaksische taal- en letterkunde, een teleurstelling voor de Twentse regionalisten die er op hadden gerekend dat hun man, Herman Bezoen als zodanig de historie zou ingaan. In Twente werd in 1956 de Twentsche Schrieverskring opgericht onder leiding van Vloedveld Sr. Toen even later Johan Gigengack (1933-1976) zijn *Twènterlaand en -leu en -spraoke* in het leven riep beschikten ook de Twentse 'platschrievers' over een eigen orgaan. Even bedwemd door alle positieve gebeurtenissen verloren de Nedersaksische regionalisten de realiteit uit het oog. Niet weinigen van hen droomden de droom van twintig miljoen sprekers van de 'modersproake', een taal die als een doornroosje uit een lange slaap zou worden wakker gekust. Een taal ook die sedert het ontstaan van de zgn. Vosbergenspelling over één code van gelijke weergave beschikte. Na dit voorlopige hoogtepunt in 1956-1957 verliep de interregionalistische beweging. *'t Swieniegeltje* ging door te weinig élan en abonnees en een teveel aan onderlinge spanningen ten onder. De overkoepelende Nedersaksische Schrijversbond verdween. In Twente kwakkelde de 'Schrieverskring' nog een paar jaar voort. De rechte animo was verdwenen, er openbaarden zich onderlinge irritaties, de organisatie bleef gebrekkig. Na de rel om Gigengacks roman *Boetenste duusternis*, waarmee de jonge schrijver had geprobeerd de geestelijke horizon te verruimen, trad er een stille periode in. De 'Schrieverskring' miste zijn orgaan voortaan. Even later overleed Vloedveld Sr. en ook uit de kring ebde het laatste leven weg. Er waren meer verliezen te betreuren. Jans overleed in het begin van de jaren zestig, evenals Johanna van Buren. Rakers en Arend Lamm (1908-1965) zouden in 1965 volgen. Ook andere zaken verliepen minder voorspoedig. De strijd voor een eigen omroep werd weliswaar met succes bekroond, maar de regionalisten die er zolang voor geijverd hadden werden aan de kant geschoven. Zo gebeurde het ook met de Almelose bouwschool en de kunstakademie te Ensche-

de. Ondertussen transformeerde Nederland zich, de Nederlandse taal werd, zo goed als ze dat konden, door ouders aan hun kinderen geleerd, ten koste van de streektaal. Overal in het land verschenen eerdere woonwijken, vaak met weinig fantasie aangelegd. Meer en meer begonnen de regio's hun gezicht en geluid te verliezen. Dat het ook anders kon bewees een provincie als Friesland, maar daaraan wenste men in het Nedersaksische deel van ons land geen voorbeeld te nemen, bang als men was voor 'Friese toestanden'. Het leek dood tijd in de strijd tegen de confectionalisering.

Maar zelfs in de voor het regionalisme stille periode van de jaren 1963 tot 1975 werden initiatieven genomen die de achterliggende idee verder droegen. Het *Jaarboek Twente* verscheen aan het einde van 1961. De streek kreeg met dit jaarboek een uiterst waardevol en populair medium, voortgekomen uit en bezielde door een kring van streek liefhebbers. Uitgever Witkam startte de Twentse Reeks en bood zo streektaalschrijvers de gelegenheid hun werk in boekvorm te publiceren, want er bleef vraag naar lectuur en literatuur in de streektaal.

In de jaren zeventig kon men zelfs spreken van een opleving. De Kreenk vuur de Twentse Sproak werd opgericht in 1975. Menig initiatief op het gebied van de streektaal ging onder de bezielende leiding van Hennie Engelbertink, onderwijzer uit Rossum (1942), van deze organisatie uit. Opnieuw werden schrijfgeregels voor het Twents opgesteld, oecumenische kerkdiensten in het plat gehouden, werd Twentstalig toneel gestimuleerd, werden Twentse 'lesriegen' gehouden, enzovoort. Uit een van de werkgroepen, later op bredere basis vormgegeven, ging de stoot uit tot oprichting van een Twente Akademie in 1982. Een oude wens van Buter ging hiermee in vervulling. Hij werd ook meteen directeur van het nog bescheiden instituut. Interregionale banden werden weer aangehaald, onder meer met de Dialectkringe Salland Oost-Veluwe en de Achterhoek en er werd samenwerking gezocht in de Federatie van Streektaalorganisaties in het Nedersaksisch Taalgebied (SONT) die de positie van de streektalen in het gehele Nedersaksische deel van Nederland wil verbeteren. De vraag naar streek(taal)boeken groeide. De jaarlijkse overzichten van streek(taal)publicaties achter in het *Jaarboek Twente* getuigen daarvan. De groei, nauwelijks nog bij te benen, zet zich ook in de jongste tijd door. Oude tradities maken soms een ongekende revival mee, zoals het midwinterhoorn- en het koehoornblazen, overal in de regio verschijnen neo-Saksische bouwsels met een dichtheid aan 'Saksische' elementen die de angst voor een horror vacui doet vermoeden. Op culinair gebied werden streekgerechten herontdekt.

Wat betreft de streektaalschrijvers moet worden opgemerkt dat het merendeel tot ver in de twintigste eeuw zeer conservatief bleef in smaakbeleving, vorm en thematiek. De idee Twents-is-van-vroeger, ouderwets, ouwelijk niet sexy moest wel post vatten. Streektaalschrijvers die nieuwe wegen in wilde slaan werden niet altijd even vriendelijk behandeld. Zo was het in de dagen van Gigengack, zo was het in de tijd dat *De Pennevogel* verscheen (1974-1979) en zo is het deels nog in de jongste tijd. De commotie rondom het tijdschrift *De Nije Tied* (1994) legt er getuigenis van af.

Maar het *dédain* voor de streektalen neemt duidelijk af. De activiteiten van de Kreenk vuur de Twentse Sproak, van journalisten als Adriaan Buter en Gerard Vaanholt (1948) en schrijvers die aansprekend werk weten te leveren, het publiceren van onderzoeken en woordenboeken - die van Dijkhuis en Schönfeld Wichers moeten hier genoemd - werpen hun vruchten af. Het Twents krijgt de onvermoede steun van een aantal landelijke coryfeeën die afkomstig zijn uit de regio, de theoloog en hoogleraar massacommunicatie Anne van der Meiden (1929), de cabaretier Herman Finkers (1954) en de schrijver Willem Wilmink (1936). Hun steun betekent ipso facto statusverhoging. Twentstalige versies van bekende strips, in voor streektaaluitgaven ongekend hoge oplagen, breken het verstikkende knipmutsenimago dat zo lang om

de streektalen hing verder af. In landelijk verband werd met succes gepleit voor het opnemen van de Nedersaksische streektalen in een Europees Handvest. Het opnemen onder deel II van het Handvest in 1995 betekent voornamelijk morele steun. Om werkelijk wat te bereiken is opname onder deel III gewenst. Daaraan wordt gewerkt.

Alles bijeengenomen kan men objectief vaststellen dat het aantal initiatieven dat men regionalistisch kan noemen eerder toe- dan afneemt. En dit alles gebeurt in het zicht van een nu toch werkelijk en voor elke burger merkbaar éénwordend Europa. Tegenstrijdig zijn deze bewegingen niet, eerder complementair. In een Europa met vervagende nationale grenzen blijft blijkbaar de behoefte aan een eigen regionale identiteit bestaan.

Dat alles neemt overigens niet weg dat het gebruik en de kwaliteit van de streektaal duidelijk afneemt. En dat de Tukkers, als ze het Twents waarderen én in stand willen hun 'toomeermentaliteit' moeten laten varen. En taalbeleid moeten ontwikkelen.

IN T KÖRT

Noa de bevrijding van 1945 heurden de leu iederbod meer verluden van 'regionalisme', be-naampt dee in 't Noorden en Zuden. De term zölf har zienen hoesebreef in Fraankriek liggen en was van de daag um 1800 - den doon - um 't teagenbörsele van de regiones teagen 't alns noa zich toottrekkende centrum oetdrukking te geaven. Ok in 't eagen laand heulden centralisatie en decentralisatie mekare nich in 't eavenwich. Völ van wat de leu zölven doon konnen mossen ze oaverloaten an 'n Haag, dat wied of lea. Dee der maank göngen bij dee congressen dee 't de ene keer in 't Noorden en 't aander moal in 't Zuden höalden wörden, wollen met noadruk ok de eagne cultuur veurstoan. De Tweantse regionalisten wadden der niks te vrogge bij. En ze hebt an de theorievörming onnoos part ehad. Mer 't in 't spier kommen veur de eagne cultuur en de interesse veur de historie van disse contreie was nich eers in 1945 begönnen. Meer inteagendeel. 't Regionalisties streven gaf 't doar a seend 'n vieftig joar - zoonder dat ze 't zo neumen - en 't kenden ziene anzeggers a in den negenteenden eeuw. Vanaf de Romantiek ha-j a leu dee 't oge hadden en oor veur de eagen-oarige cultuur van disse contreie, veur ere historie, eer' bouwwieze, volkskarakter, zeden en gebroeken en sproake. Dat begön bij de groten; bij de adel, 't patricioat en de (heugere) börgeriej.

Met de penne van Benjamin Willem Blijdenstein (1780-1857) vöng dat alns an, ne nog dunne liene op 't papier dee 't verhaal vertellen van den ankiek en den inkiek van de streekcultuur. Dee liene wössen en wörden den hiltied dudelijker. Um 1900 hen kwam 'n speciaal tied-schriif in 't lech, *Driemaandelijke Bladen* dat andach gaf an 't bestuderen en 't oetdreagen van 't 'eagne' van het oosten van 't laand. Krek in dee tied göngen van patriciese textielleu en eer volk den stoot oet töt oprichtinge van de Oudheidkamer Twent(h)e, in 1906. De 'vondsten' van benaamp Gijsbertus Johannes ter Kuile (1871-1954) en Joannes Jacobus (Ko) van Deinse (1867-1947) kregen doar ne vaste stie an 'n heerd. De Oaldheidkamer wörden centrum van onderzoek en studie van heren dee 't doon konnen toch veural. Dee heren zatten nich bloots in de beuke te kieken, ze teagen der netzoogood ok op oet: de boerschop in. Ter Kuile onderzöchen de Tweantse historie en hee brachen monografieën oet oaver *De Hof te Espelo* (1908) en *Geschiedkundige aantekeningen op de havezathen van Twenthe* (1911). Ziene *Twentsche watermolens* (1911) wörden eleefd, net as ziene *Twentsche Eigenheimers* (1936).

Oet al disse en oet ziene aandere waarken sprak, behaalve ne deepgoande kennisse ok ne grote leefde veur de streek. Van Deinse was van de veuroorlogse ginneroatie regionalisten wa wis 't meest bekeand. Hee wus met 'n moond en met de penne bij mennigeen 't veur van Tweanteleefde an te beuten. Doarveur geut hee ziene kennise in weurde en zinnen dee de gewone leu ok begriepen konnen. Dee grepen mekare 'n Baans ('t dagblad *Tubantia*) oet de haande um ziene bijdreagen. Zo'n 42 van dee bijdreagen wörden ebeundeld töt *Uit het land van katoen en heide* (1922). Den schriever har succes, de beuke wadden zöo van de plaanken, der wörden bij edrukt en 'n wieder deel zag 't lech (1939). Van Deinse dachen veur Tweante vlagge, woapen en volksleed oet. Inspiroatie haalden hee doarveur oaver 'n poal, bij 't noabervolk.

Willem Hendrik Dingeldein (1894-1953) en Albert Carel Meyling (1890-1990) könt wie as jongeren zeen van Van Deinse. Met zien dreeën teagen ze der op oet in dee joaren töt 'n oorlog, um Tweante zoovölle as 't kon an zich zölven te ontdekken. Ere belangstelling was breed én depe. Doarvan gaf benaamp Dingeldein preuve met zien pubelkaties as *Het land van de Dinkel* (1948) en *Singraven* (1948). Ok deur 't volksleaven en de modersproake was Dingeldein egreppen. Dat zee-j wa an ziene stukke in de *Driemaandelijksche Bladen*. Meyling was aait kloar met de kamera en hee leggen tiedens dee struuntochten völ plekken en gebroe-

ken op celluloid vaste dee 't der noe allange nich meer zint. Met ziene filmveurstellingen maakten hee - noa de letter, ha-k hoast ezeg - de ogen van ziene met-Tukkers lös veur wat in 't eagen gebeed ezeen moch wörden. Belangstelling veur alns wat apart Tweants was, mer benaamt toch veur de boerenbouwwieze in 't oosten har den bouwmeister Jan Jans (1893-1963). In ziene leertied in Amsterdam wörden deur ne pubelkaatsie van Dr. Werner Lindner 'n groot ideaal in um wakker: 't bestuderen en op papier vaste leggen in 'n haandbook van de boerenbouwwieze in 't oosten van Nederland. Hil zien leaven teekende en documenteren Jans, nich meu te kriegen, um zien grote doel te bereiken. Ziene tekenverzameling löt 't töt an 'n dag van vandage zeen. Ampart van de teeknings en 't dokumentoatiewaark wol Jans geerne ne nije bouwwieze scheppen op de goondvesten van de oalde. As stielarchitekt heurden hee töt de Delftse Schole. As regionalist van 'n hiltied meer gezag har hee ne on-Tweantse felheid in. Jans stön in veur 't Tweants deur lezingen te hoalden in 't plat en deur radiopröatkes. Doar was verlet an. Schoolmeesters wörden in eer leertied minachting veur 't plat bijebrach dee 't ze laterhen an ere leerlingn wiedergafften. Doar slaagden ze deurmekaar good in.

1903 Was 't doo den eersten beundel in 't plat oetkwam *Uit het land van den Tubant*. Hee was van de haand van Herman Berghege (1867-1937), n gewettensvol, serieus dichter. Ziene pessimistiese zeenswieze wat de toekomst van 't plat angeet is meer dan één moal an-ehaald. Gerhardus Bernardus Vloedbeld (1884-1961) oet Almelo was den eersten echten bouwer an de Tweantse Sproake. In ziene hoodöanigheaid as onderwiezer en kraantenman kon hee ziene stukke ok makkelijk op papier kriegen. Vloedbeld leut zich inspireren deur Johannes Wernerus Heinink (1853-1906), den heufdoonderwiezer oet Reutum en den Westfoalsen pestoorplatschriever Augustin Wibbelt (1862-1947), deur de volkskeunde en deur gesjichten dee hee in vroggetied um den heerd heurden roondvertellen. Zien *Mans Kapbaarg* in prachtig onverslaterd plat, wörden populair en bleef dat töt an 'n dag van vandage. Ziene *Nieuwe Twentsche en Almeloche Courant* deu van alle regionale kraanten nog 't meest an 't plat. 'n Hil deel katholieke schrievers zoo as der bint: Hendrik Klaassen (1901-1980), Hermannus Philippus van Koersveld (1879-1950), Bernardus Krikhaar (1868-1954) kregen der nen stoel an 'n heerd. Protestaantse schrievers as Johanna van Buren (1881-1962) en Ter Kuile veun iej wa in 't *Dagblad van het Oosten/Twentsch Zondagsblad*, socialistiese as Klaas Jassies (1908-1979) en Adriaan Buter (1918-2000) bije 't *Volksblad voor Twente*.

Bije 't dichtwaark vaalt oons den andacht op veur de natuurlyriek, 't leaven op 'n boer en de strekgewoonten. Dat was ok zoo bije de 'leedties' van Johanna van Buren. Zee heurden bije 'oonze volk', ze is - ok- ne Tweantse dichteresse, schoonwal ze joonk ewörden was en tooheuld in Sallaand. Van 'n zeuken noar verniejing was onnoos sproake. Dat har de meeste zörg van de schrievers nich. Krek veur den Tweeden Wearldoorlog riegen zich ne nije ginneroatie regionalisten in, Herman Lambertus Bezoen (1908-1953), Adriaan Buter en Johan Buursink (1908-1993). De bezettingstied, dee 't göng vanof mei 1940 zetten alns gladdendals op den kop. Veur de regionalisten net zoo good. Woarbije wollen ze heuren? Ze hadden deur dag en tied van Hollaand niks te völle steun ekregen. 't Leut, van de bezettende macht mochtten ze méér verwachten. Oonder 't oppertoozich van den oaverweldiger kwammen bladen oet as *Saxo-Frisia* en het *Het Noorder land* en *De Schouw*. Doarin gaf 't stee en ruimte veur gesjichten van oonze volk en volkskeunst wörden der geerne ezeen. Moderne en dan benaamt abstracte keunst was niks veur de Nije Orde, 't 'volksche bouwen' zoovölle te meer. Dit was de goaldene tied veur volkskeundigen en schrievers dee 't nich te völle was te hope te waarken met regeerders dee 't in 'n anvaank eere misdoadige mienen nog oonder 'n vrendelijk lachen verdoeken. Hil aans as in Freeslaand, Gröningen of Dreante mag ezeg wörden dat de

Tweantse regionalisten nich oonder 'n droad hen vratten deur de Duutse avances. Meer as dat: 'n part deu met an 't aktieve verzet.

Buter en Buursink propageerden in de joaren dreks noa den oorlog de regionalistise idee. Effen later mer, in 1948, wörden de Algemene Vereniging Twente (AVT) estich. Regionalisten hadden der nen groten dag van, mer an 'n eand völ 't eer onmeunig of. Organisatories was de AVT nen kroam en de leu vernammen der zoowat niks van. 'n Hölter, Gerard Kolenbrander (1902-1981) scheaiden der oet. De AVT kwam vanniejs veur 'n streep en har in Jans nen veuropocheter dee-j heuren konden. De verening kwam via de Tweantedaagn good dudelijk in de pubelciteit. Mer toch, ...de AVT wös nich an kop te goan van substantiële delen van de Tweantse bevolking, dee 't net as aanderweggens, gangs wadden met 't wier opbouwen van 't laand. De bedoelinge van de regionalisten kwammen ok lang aait nich good oaver. Zo konden de leu deanken de regionalisten wollen terugge noar aneke-besmoorstied en inkomlingen der finoalweg boeten hoalden.

Met 't ingoan van de joaren vieftig vlammen de groot-Nedersaksische gedachte op. In Grönningen bouwen 't *Swieniegeltje* zich umme töt interregionaal blad en Arnold Rakers (1903-1965) oet Noorthorne zetten der völle in vlammen veur de zaak van de modersproake. Schrieverskringen wörden op ericht en nen Boond veur Neersasse Schrievers estich. In den zölfden tied zag 'n inezat offensief veur de instelling van nen leerstoel veur 't Neersasse plat de bekroning kommen. In 1953 wörden Klaas Hanzen Heeroma (1909-1972) beneumd as officiële hoogleraar in de Neersasse taal- en letterkeunde. Dat göng deur nen zoeren bot van de Tweantse regionalisten dee 't der vaste op erekend hadden Bezoen as zoodänig de historie in te schikken. In Tweante wörden in 1956 den Schrieverskreenk op erich oonder leiding van Vloedbeld sr. Doo 't luk later Johan Gigengack (1933-1976) zien *Twènterlaand en -leu en -sproake* in 't anzeen reup, gaf 't veur de Tweantse platschrievers ok 'n eagn orgaan. Efkes in de begoavenis deur al 't positieve geburen, zaggen de Tweantse regionalisten de realiteit nich zoo meer. Meer dan een of twee van eer dreumden harop den dreum van tweentig miljoen platsprekkers, sprekkers van ne sproake dee, as dootieds Doornreusken oet nen langen sloap was wakker ekusd. Ne sproake ok veur dee seend 't ontstoan van de zoo eneumde Vosbargenschriefwieze der éne code van wiergeaven was. Noa 't bargóp töt 1957 leup 't doarnoa wier of met de regionalistiese beweging. 't *Swieniegeltje* göng deur 'n te weinig an abonnees en 'n te völle an doonderieje oonder. Den oaverspannenden Neersassiese Schieversboond verdween. In Tweante deu den Schieverskreenk nog zo'n betjen verdan. De rechte animo was vort, disseleriejen gaf 't völlerweggens, de organisatie blééf nen kroam. Noa Gigengacks' *Boetenste duusternis*, waarmet den jongen schriever har probeerd de raams lös te stotten, wörden 't naa stille. Den Schieverskreenk har gin orgaan meer. Effen doarnoa kwam Vloedbeld sr. oet de tied en göng den Kreenk noar grondjan. En 't gaf meer verlezen um oaver te truren. Jans steurf anvang joaren zestig, net as Johanna van Buren. Rakers en Arend Lamm (1908-1965) volgden eer in 1965.

Ok aandere zaken raakten in 't kröppele bos. Den stried um nen eagen umroop göng good oet, mer de regionalisten dee 't der zoo lange veur evöchten hadden, wadden an de zied eschöven. Zoo göng 't de Almelose bouwschole en de keunstakademie in Eanske. Oonderdoems veraanderen Nederland zich hilndal. De oalden leerden ere wichter, zoo good as ze dat konden, 't Hollaands, 't Tweants leuten ze hen. Oavera in 't laand kwammen niejbouwbuurten de grond oet, de meesten één toet mem van oetzeen. Meer en meer verleuren regio's eer gezichte en geluud. Dat dat nich per sé zoo hoofden ko-j an Freeslaand zeen. Mer zich doaran spegelen dat dörfden de meesten nich, drietensbange veur 'gedoo'. 't Leek de ofgoande tied in den stried teagen de gladstrieriekeje.

Mer dan nog, in den ‘stille tied’ kwammen der initiatieven op ‘n klos dee de idee woar ’t ammoale um te doon was, wiederdreugen. ’t *Jaarboek Twente* verscheen an ’n eand van 1961. De streek kreeg met dit joarbook ’n weerdevol en populair medium, greuid en inspireerd deur den kreenk van Tweanteminnaars. Oetgeaver Witkam startten zienen Twentse Reeks en beud zoo de platschrievers geleagenhead eer waark in bookvörm te pubelceren. Want de leu vreugen iederbod noar litteratuur/lektuur in ’t plat. In de joaren zeuventig ko-j proaten van nen opgaank. Den Kreenk vuur de Twentse Sproak wörden op-erich in 1975. Oonder de bezeelde leiding van Hennie Engelbertink, oonderwiezer en joonk wörden in Rossum (1942), göng mennig initiatief veur ’t plat oet. Vanniejs kwammen schriefwiezeregels veur ’t Tweants op ’t papier, wörden der eukomeniese kaarkdeensten in ’t plat eheulden, Tweantstalg toneel anefittert, lesriegen eheulden, enzoowieder. Oet enen van de waarkgroepen, later breder organiseerd, spreut de Twente Akademie (1982). ’n Oald verlangs van Buter kwam hiermet oet. Hee wörden umsgelieks ok direkteur van ’t nog heanige instituut. Interregionale baanden wörden wier an-ehaald, doaroonder dee met de Dialektkringe Salland Oost-Veluwe en den Achterhook en samenwaarking wörden der ezoch in de Sont dee de positie van ’t plat in ’t hille Neersasse deel van oons laand wol verbeteren. De vroage noar streekbeuke en beuk in ’t plat greuit. De jaarlijkse oaverzichten doot der bod van. Ze bint nich an te sleppen ok in den jungsten tied. Oalde tradities maakt mangs ne rivival met zoo a-j nich eerder zaggen, ’t mirreweenterbloazen en ’t bloazen met den koohoorn. Oavera zee-j rechtervoort neo-Sasse bouwsels zoo stikvol met ‘Sasse’ elementen, dat de angst veur ’n horror vacui oe inschöt. Op ’t culinaire vlak wörden de etgerechten van hier oet de buurte vanniejs ontdekt.

Wat de platschrievers anbelangt ku-w zeen dat ’t meestpart töt wied in de tweentigste eeuw zeer behoaldend bleef wat eren smak angeet, vörmkeuze en tematiek. De idee Tweants is van vrogger, oalderwets, oaldmaakend, nich sexy mos wa hangen blieven. Platschrievers dee ’t moal wat aans wollen lagen an ’t achterste spön. Zoo was ’t in de daag van Gigengack, zoo was ’t in de tied dat *De Pennevogel* oetkwam en nog jummer is ’t zoo. De disselerieje um ’t tiedschrift *De Nieje Tied* döt oons bescheed genog.

Mer ’t daalkieken op ’t plat wördt meender. De aktiviteiten van den Kreenk vuur de Twentse Sproak, van journalisten as Adriaan Buter en Gerard Vaanholt (1948) en schrievers dee ’t ansprekkend waark wössen te leaveren, ’t lech geaven an oonderzeuken en weurdebeuke - Dijkhoes en Schönfeld Wichers -, wadden nich umsönst ewes. ’t Tweants krig de nooit edachte steun van ’n antal laandelijke kopstukke oet disse contreie geboortig as theoloog/prefester massa- communicatie Anne van der Meiden (1929), cabaretier Herman Finkers (1954) en de auteur Willem Wilmink (1936). Ere steun höldt ipso facto stoatusverheuging in. Platversies van bekeande strips in veur platoetgaven nooit eheurde hoge oploagen brekt wieder ’t verstikkende knipmusnimgo dat zoo lange um ’t plat henhöng of.

In ’n laandelijk raam wörden der met succes op-ekömmen veur ’t opnemmen van ’t Neersasse plat in ’n Europees Haandvest. ’t Opnemmen doarin oonder deel II in 1995 hef be-naampt morele steun in. Um de koare eers rech lös te trekken is ’t opnemmen oonder deel III neurig. Doarmet zint ze gangs.

Alns biejmekaar kö-j nöchtern vaste stellen dat ’t antal van de initiatieven dee-j regionalisties neumen könt eer too as of nemt. Dat alns in ’t zichte van ’n Europa dat noe toch echt veur elke börger één geet wörden. Teagen mekare ingoan hoeft dee bewegings nich, ze zint complementair. In ’n Europa woart de greanzen terugoet goat, blif - zoat ‘t zich noe anzeen löt - verlet van ne eagne identiteit.

Dat döt der ammoal niks an of dat ’t met ’t gebroek van ’t Tweants terugge geet. En dat de Tukkers in de been möt at ze ere sproak waarkelijk hoge hebt. En taalbeleid möt ontwikkelen.

SUMMARY

After Holland had been freed in 1945, the term ‘regionalism’ was heard more and more often especially in the south and the north. The term itself originated from France and it dated probably from the beginning of the nineteenth century to express the regions’ opposition against the centralizing regime in Paris. In our country too, regionalists felt the balance between centralization and decentralization to be lost. Much of what could be done in one’s own region was settled in distant The Hague. At congresses that were held in turns in the north and in the south, people explicitly wished to also stimulate local culture. The representation of Twents regionalists at these congresses did not come until a late stage. They hardly played a role in the development of theory. Yet the care and attention for the own culture and the interest in regional history did not begin as late as 1945. On the contrary. Regionalist strivings had existed for at least half a century – without being named regionalism – and had its heralds in the 19th century. Since the Romantic Age there had been folk that had an eye and an ear for the typicality of the region’s culture, its history, its style of building, the character of its people, its manners and customs and language. It began with people of rank, in circles of gentry, patriciate and middle classes.

With Benjamin Willem Blijdenstein’s (1780-1857) pen an - as yet - thin line was put on paper that wrote the story of all the aforementioned aspects of regional culture and many more. In due time the line became thicker and firmer. About 1900 a special magazine came to light, *Driemaandelijksche Bladen* that paid attention to the study and expansion of the typicality of the east of the country. At the same time patrician textile dynasties and related circles gave the impulse for the foundation of the Oudheidkamer Twent(h)e in 1906. The (archaeological) finds of especially Gijsbertus Johannes ter Kuile (1871-1954) and Joannes Jacobus (Ko)van Deinse (1867-1947) were put on permanent display there. The Oudheidkamer Twente became a centre for study and scientific research by mostly rather aristocratic gentlemen. Gentlemen who not only consulted written sources, but also conducted proper field research and tramped through the country. Ter Kuile investigated Twents history and wrote monographs about *De hof te Espelo* (1908) and *Geschiedkundige aantekeningen op de havezathen van Twenthe* (1911). His *Twentsche watermolens* (1911) became popular just as his *Twentsche Eigenheimers* (1936).

Apart from a thorough knowledge these and other works also conveyed a great love for the region. The best known of pre-war regionalists was undoubtedly Van Deinse, who, both in speech and in writing, managed to fan the embers of Twente-love in the hearts of many. He gave voice to his acquired knowledge in popular form. Many eagerly read his articles in *Tubantia*. 42 of them were collected in his *Uit het land van katoen en heide* (1922). It was a huge success for the writer: the collection was reprinted and a sequel appeared (1939). Van Deinse gave Twente its flag, its coat of arms and its anthem. Developing these images for the region, he had been inspired by the people across the eastern border who were felt to be of the same stock.

Willem Hendrik Dingeldein (1894-1953) and Albert Carel Meyling (1890-1990) can be regarded as Van Deinse’s pupils. Together they roamed about in the years after the war, to discover as many aspects of Twents identity as they could. Their interest was wide and deep. This was proved in particular by Dingeldein in his publications such as *Het land van de Dinkel* (1948) and *Singraven* (1948). He was also fascinated by the life and language of the region, as becomes evident from his contributions to the *Driemaandelijksche Bladen*. Meyling

had his filmcamera at hand and during the aforementioned trips he recorded to celluloid many of the places that have now disappeared.

In showing his films he - almost literally - helped to open the eyes of his countrymen to the many things worthwhile in their own region.

Somebody else, who also took a deep interest in everything Twents, but particularly in rural building in the eastern part of the Netherlands was the architect Jan Jans (1893-1963). During his training in Amsterdam a great ideal was evoked by a publication of Dr. Werner Linder: studying rural architecture in the east of the Netherlands and recording this in a handbook. All of his life Jans drew and documented with unflagging energy to achieve his major purpose. His enormous collection of drawings still bears witness to it. Besides drawings and documentation it was Jans' wish to create a new art of building in a style based on tradition. As an architect he may be considered a member of the Delft School. As a regionalist of increasing authority he developed an un-Twents drive. Jans stimulated the use of Twents, by giving lectures in the regional language and by radio performances. This was indeed a necessity: schoolteachers during their training were infused with disdain for the regional languages and in their turn they conveyed that disdain to their pupils. Generally they were quite successful.

In 1903 the first Twents collection of poetry had been published in the regional language (*Uit het land van den Tubant*). It came from the hand of Herman Berghege (1865-1937), a conscientious poet from Haaksbergen. His pessimistic view of the future of the vernacular has often been cited. Gerhardus Bernardus Vloedveld (1881-1961) from Almelo was the first real constructor of the Twents language. As a teacher and a newspaperman it was easy for him to get his work published. Vloedveld was inspired by Johannes Wernerus Heinink (1853-1906) and the westfalian vicar Augustin Wibbelt (1862-1947), by folklore and the stories he had heard tell by the open fire. His *Mans Kapbaarg*, written in a beautiful classic vulgar tongue, became especially popular and has remained so until the present day. Of all regional papers his *Nieuwe Twentsche en Almelosche Courant* paid most attention to the regional language. Many catholic authors such as Hendrik Klaasen (1901-1980), Hermannus Philippus van Koersveld (1879-1950), Bernardus Krikhaar (1868-1954) were offered a place. Protestant writers such as Johanna van Buren (1881-1962) and Ter Kuile were found with the *Dagblad van het Oosten-Twentsch Zondagsblad*, socialists such as Klaas Jassies (1908-1979) and Adriaan Buter (1918-2000) with the *Volksblad voor Twente*.

In the poetry one is struck by the attention for nature lyric, life on the farm, regional custom. This was also the case in the 'leedties'(songs) by Johanna van Buren, who may be called a Twents poetess, although she was born and bred in Salland. Through her work she was recognized as one of ours. Searching for renewal was hardly the case. The writers were not interested in that. Just before the Second World War representatives of a new generation of regionalists came forward: Herman Lambertus Bezoen (1908-1953), Adriaan Buter and Johan Buursink (1908-1993). Because of the German occupation, which started in May 1940, a new situation arose for everyone in our country. This included the regionalists. Which side did they choose? They had never had much support for their regionalist strivings from the Dutch in general. The occupational powers seemed more in favour. Under the auspices of the usurper periodicals were published such as *Saxo-Frisia* and *Het Noorder land* and *De Schouw*, in which in particular voice was given to regional tales and folk art. The New Order rejected modern and especially abstract art, building in a folk tradition was encouraged. Here were opportunities for folklorists and artist and writers who did not shrink from collaborating with a regime that in the beginning hid its grim face behind a friendly mask. Contrary to for

example Friesland, Groningen and Drente, it may be said that leading Twents regionalists rejected or ignored advances from German side. Even more: some actively took part in the resistance.

In the first years after the war Buter and Buursing propagated the regionalist concept in their periodical *Twenteland*. A short time afterwards, in 1948 the Algemene Vereniging Twente (AVT) was founded. Regionalist expected much of this, but eventually their high hopes were disappointed. The AVT as an organization was a muddle and it was insufficiently noticed by the people. Chairman Gerhard Kolenbrander (1902-1981) resigned. The AVT made a new start and had Jans as a controversial acting chairman. A number of times the union got noticeable publicity during the Twentedagen. Yet the AVT did not succeed to put itself and its ideas at the head of a wide layer of the Twents population, who - like everywhere in the country - were busy reconstructing. The intentions of the regionalists did not always appear before footlights properly. Thus the idea could take form that regionalists wanted to turn the clock back and exclude people from outside the region.

In the beginning of the fifties regionalist thoughts came into being throughout the Low Saxon part of our country. In Groningen *'t Swieniegeltje* transformed into an interregional literary magazine and Arnold Rakers (1903-1965) from Nordhorn inspired many to the cause of the regional language. Writers' circles arose and a Union of Low Saxon writers was founded. At the same time the offensive that had been raised to institute a professorial chair of Low Saxon regional languages was crowned with success. In 1953 Klaas Hanzen Heeroma (1909-1972) was appointed first official professor of Low Saxon language and literature. A disappointment for those that counted on it that Bezoen would be remembered as such. In 1956 the 'Schrieverkring' (writers' circle) was founded in Twente, led by Vloedbeld sr. When just a bit later Johan Gigengack (1933-1976) created his *Twènterlaand en -leu en -sproake*, the Twents vernacular writers possessed their own organ.

Briefly stunned by all positive events the Low Saxon regionalists lost sight of reality. Not few of them dreamed the dream of twenty million speakers of the mother tongue, a language like a Sleeping Beauty, kissed to life from a long sleep. A language too that, since the so-called Vosbergspelling had come into being, availed itself of one identical rendering code. After this temporary climax in 1956 and 1957, the regionalist movement ran to seed. Through lack of élan and subscribers and through too much mutual tension the *'t Swieniegeltje* went down. The umbrella of the Lower Saxon writers' union disappeared. In Twente the schrieverskreenk ailed on for a couple of years. The true zest had gone, mutual irritation occurred, the organisation remained poor. After the row about Gigengack's *Boetenste duusternis*, with which the young author had tried to widen the spiritual horizon, a period of silence began. From now on the schrieverskreenk missed its organ. Shortly afterwards Vloedbeld sr. died and with him life ebbed away from the kreenk. There were more losses to be mourned. Jans died in the beginning of the sixties, just as Johanna van Buren. Rakers and Arend Lamm (1908-1965) were to follow in 1965. Other matters did not prosper either. Indeed the struggle for a Twents broadcasting organisation was successful, but the regionalists that had devoted themselves to it for so long had been put aside. The same happened to the Almelo building-school and the arts school in Enschede. In the meantime the Netherlands transformed, parents tried to teach their children the Dutch language as well as they could, at the expense of the regional language. Everywhere in the land the same residential areas appeared, often laid out with very little fantasy. More and more the regions began to lose their face and voice. That things could be different was proved by the province of Friesland, but the Low Saxon part of

our country would not follow the example, afraid as they were of 'affairs'. The tide seemed neap in the struggle against ready made.

But even in the quiet period for regionalism, initiatives were taken that carried on the underlying ideas. By the end of 1961 the *Jaarboek Twente* appeared. With this yearbook the region got an exceptionally valuable and popular medium, which came forth from and was inspired by a circle of lovers of the region. Publisher Witkam began the Twente Reeks (series) and thus offered writers of the vernacular the opportunity to publish their work in print, for demand remained for reading and literature in the regional language.

In the seventies one could even speak of a revival. The Kreenk vuur de Tweantse Sproake was founded in 1975. Under the inspired leadership of Hennie Engelbertink (1942) a great deal of initiative was taken in the field of the regional language. Again rules for the writing of Twents were established, ecumenical church services were held in the vernacular, playacting in the Twents language was stimulated, Twents lesriegen (classes) were organized and so on. From one of the study groups, later set up on a wider basis, the impulse was given to the foundation of a Twente Academy. An old wish of Buter's was thus realized. At once he became the director of this still modest institute. Interregional ties were tightened again with among others the Dialectkringe Salland Oost Veluwe en the Achterhoek and cooperation was sought in the Sont, which strives to improve the position of regional languages in all of Low Saxon Holland. The demand for regional (language) books grew. The annual surveys of regional language publications in the back of the *Jaarboek Twente* bears witness to it. Growth, hard to keep up with, also continues in most recent times. Old traditions sometimes go through an unprecedented revival, such as blowing midwinter horns or cow horns, everywhere in the region neo-Saxon buildings appear with a density of 'Saxon' elements that suggests the fear of a horror vacui. In the culinary field regional dishes were rediscovered.

As regards the regional language writers it should be noted that until well into the twentieth century the greater part of them remained very conservative as regards taste, form and themes. The idea that Twents is a thing of the past, old-fashioned, oldish, not sexy, could not but take form. Regional language writers willing to find new ways were not always treated kindly. Thus it was in the days of Gigengack, thus it was in the days that *De Pennevogel* appeared and thus it still is in the present time. The fuss about the magazine *De Nije Tied* bears witness to this.

But the disdain for regional language is clearly on the wane. The activities of the Kreenk vuur de Twentse Sproak, of journalists such as Adriaan Buter and Gerard Vaanholt (1948) and writers who manage to produce appealing work, the publication of research and dictionaries — Dijkhuis en Schönfeld Wichers -, bear fruit. Twents gets unexpected support from a number of national performers of Twents descent such as Anne van der Meiden (1929), Herman Finkers (1954) and Willem Wilmink (1936). Ipso facto their support means a rise in status for Twents. Twents editions of famous cartoons - in unprecedented print numbers for regional publications - help to tear down the choking mobcap image that surrounded the regional languages for such a long time. In a national context there was a successful plea for taking up the Low Saxon regional languages in a European Covenant. Being taken up in part II of the Covenant in 1995 primarily means moral support. In order to really achieve something inclusion in part III is desired. This is being attended to.

All things considered it can be concluded objectively that the number of initiatives that can be called regional is on the increase rather than decreasing. Moreover all this is taking place in the view of a now truly unifying Europe, noticeable for every citizen. These movements are not contradictory, rather complimentary. In a Europe with fading national boundaries appar-

ently the need for a regional identity continues to exist. All this however does not alter the fact that the use of the regional language is clearly diminishing. And also that, if Tukkers appreciate Twents and want to preserve it, they must let go of their let-it-be mentality and develop a language policy.

Wie is wie?

Korte biografische schetsen van de belangrijkste Twentse regionalisten.

Beerlage - Behrns - Berghege - Bezoen - Blijdenstein - Borghuis - ten Bruggencate - van Buren - Buter - Buursink - van Coeverden - van Deinse - Diemer - Dingeldein - Dijkhuis - Elderink - Engelbertink - Entjes - Finkers - Gigengack - Hagens - Halbertsma - Hattink - van Heek - Heeroma - Heinink - Hottenhuis - E. Jans - J. Jans - Jassies - Jordaan - G. Klaassen - H. Klaassen - Kolenbrander - Kolkman - Kraa - Krikhaar - Kroese - ter Kuile - Lamm - Legtenberg - Löwik - van der Meiden - Meyling - Plegt - Rakers - Röring - Schönfeld Wichers - Sloet tot Olthuys - Snuif - de Thouars - Vaanholt - van de Velde - van der Vliet - G.B. Vloedveld - G.J.H. Vloedveld - van Wijngaarden - Wilmink - Wolbert

Onderstaande levensberichtjes geven in kort bestek informatie over de belangrijkste Twentse regionalisten. Ook enkele andere personen die in ons betoog een belangrijke rol speelden, maar bezwaarlijk als Twentse regionalist te boek kunnen staan - bijvoorbeeld omdat de actieradius van hun werkzaamheden niet in de eerste plaats Twente betrof - zijn er in opgenomen. Twentse streekschrijvers zijn alleen opgenomen als ze, naast hun literaire werk, een duidelijke rol hebben gespeeld in het regionalisme, ófwel door hun werk het besef van de regionale cultuur in brede kring hebben verdiept. Het is wel haast onvermijdelijk dat bij de samenstelling van een lijst als deze een arbitrair element binnensluipt. Het is bovendien niet te vermijden dat delen van het onderstaande al te lezen waren in het betoog. Ter wille van een zeker afgerond totaalbeeld zijn deze doublures onoverkomelijk.

BEERLAGE, HENDRIK (HENNIE) (Oldenzaal 1928) zat na de lagere schoolopleiding een tijdje op het klein seminarie, maar ontdekte al spoedig dat het priesterschap niet zijn weg was. Hij vond een werkkring in het onderwijs, eerst het lager onderwijs en later de Pabo in Hengelo. Hij was er leraar Nederlands. In 1976, hij werkte toen aan een opleiding voor kleuterleidsters, publiceerde hij een artikel 'Uien voor siepels verkopen', een onderzoek naar het gebruik van het Twents onder aanstaande kleuterleidsters. Na de Vut werd Beerlage vrijwilliger bij de Twente Akademie. Daar entameerde hij een groter onderzoek onder leraren van basisscholen en de Pabo en studenten van de Pabo. Het verslag daarvan is te lezen in *Twents in Twente* (1991). De resultaten van het onderzoek stelden Beerlage, die zich met betrekking tot het voortbestaan en de ontwikkeling van het Twents tot de koppige optimisten rekende, teleur. Beerlage bewerkte met anderen de woordenverzameling van Dinand Dijkhuis zodat *Taal van Haaksbergen* (1994) kon verschijnen. Momenteel werkt hij aan een bloemlezing uit de Twentse literatuur. Om gezondheidsredenen ondervindt dit project vertraging.

BEHRNS, JOHANNES HENRICUS (1803-1883) werd uit Duitse ouders geboren in Enschede. Hij was de eerste wetenschappelijke onderzoeker van het Twents. Behrns werd onderwijzer en werkte als zodanig te Oldenzaal. In 1828 werd hij benoemd tot lector aan het Atheneum te Franeker. In 1839 verscheen zijn *Over de Twentsche vocalen en klankwijzigingen*. Behrns ontwikkelde zich tot een echte taalgeleerde. *De Vrije Fries* schreef over het "foaroansteande plak dat de oant dan ta amper undersochte Frentsjerter Behrns al sunt 1836 yn de moderne histoaryske taalwittenskip fan syn tiid ynnommen har."¹²⁹⁴ Behrns heeft vele publicaties op zijn naam staan. In de *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* van 1837 werkte hij een gedicht van de Duitser Uhland om in het Twents. In 1843 werd Behrns tenge-

¹²⁹⁴

Breuker 1997, 155.

volge van het opheffen van het Atheneum gepensioneerd. Hij legde zich toe op de studie van het Grieks, Latijn, Fries en de Noordse talen. Voorts bewerkte hij de Hoogduitse spraakleer van Heyse (1832, Franeker) en vertaalde hij met anderen *Waldemar de Overwinnaar* uit het Deens (3 dln, 1839-40, Leeuwarden). Behrns schreef in het tijdschrift van het Friesch Genootschap, *De Vrije Fries*, hield voordrachten en verzamelde Friese eigennamen. Naast dat alles beoefende hij nog de wis- en natuurkunde. Hij was van 1843 tot 1845 bibliothecaris van het Atheneum en werd in 1843 leraar aan de Latijnse school, later gymnasium, te Franeker. In 1857 werd hij inspecteur van het lager onderwijs in Friesland. “Behrns was vooral schoolman”, schreef mr. I. Telting.¹²⁹⁵ Hij publiceerde *Schoolverordeningen voor Friesland* (1847) en was redacteur van het *Jaarboekje voor Onderwijzers* (1851, '52, '53) Behrns was van huis uit katholiek, maar werd later protestant. Hij maakte zich verder verdienstelijk in de orde der vrijmetselaars, waar hij het tot voorzitter der Loge ‘Friese Trouw’ bracht. “Hij was door en door eerlijk”, schrijft Telting, “degelijk, eenvoudig, onbekrompen, enigszins fier van inborst.”

BERGHEGE, HERMAN (1864-1937) was de zoon van ds. J. Berghege die in 1857 vanuit Gapinge op Walcheren als Nederlands Hervormd predikant naar Haaksbergen kwam. Herman heeft zijn jeugd in deze plaats doorgebracht en hij heeft zich het Hoksebergse plat eigen gemaakt. Hij bezocht in Zutphen en Zwolle het gymnasium, daarna werkte hij bij de belastingen in onder andere Winschoten en Hoorn, bij de gemeentesecretarie te Groenlo en op de Landbouwersbank te Almelo. Tot zijn pensionering was hij verder werkzaam te Deventer. Daar overleed hij. Berghege was de eerste die een bundel Twentse gedichten uitgaf: *Uit het land van den Tubant. Maat en rijm in Twentsch dialect* (1903). Merkwaardig was het dat de titel, het motto en het voorwoord in het Nederlands gesteld waren. Dit slechte voorbeeld (men zou er immers uit kunnen concluderen dat voor serieuze overwegingen de streektaal niet geschikt was) zou later ruim navolging krijgen. Maar bij Berghege stelde de inhoud niet teleur: hij was dichter, al was zijn oeuvre beperkt. Het Twents was voertuig van zijn gedachten en hij leverde onder andere maatschappijkritiek. In het woord vooraf liet Berghege zijn bezorgdheid blijken omtrent de toekomst van de Twentse taal en zijn angst en verwachting dat deze geen lang leven meer beschoren zou zijn. Behalve uit dichterlijke ontboezemingen bestond Berghege's oeuvre uit bijdragen aan de *Driemaandelijke Bladen*. In de zevende jaargang (1907) daarvan begon hij de rubriek ‘oet d'n ôlen tied en d'n niejen’ die voornamelijk ging over Haaksbergse volksgebruiken, kinderspelen en dergelijke. Omstreek 1930 is een zestal gedichten van Berghege op muziek gezet door L. de Bij onder de titel ‘Twente zingt’. Maar de tijd was er misschien niet rijp voor. Het experiment sloeg niet aan.¹²⁹⁶

BEZOEN, DR. HERMAN LAMBERTUS, (1908-1953) was een deskundige op het gebied van de taalwetenschap vooral wat betreft de oostelijke dialecten. Bezoen bezocht in zijn geboorteplaats Enschede het Gemeentelijk Lyceum en studeerde vervolgens aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam Nederlandse Letteren. In 1935 slaagde hij voor zijn doctoraal examen. Na leraar te zijn geweest te Deventer, vertrok hij in 1936 naar Java, waar hij verschillende leraarsfuncties vervulde. In de zomervakantie van 1938 promoveerde hij in Leiden tot doctor in de Letteren en wijsbegeerte op *Klank- en vormleer van het dialect der gemeente Enschede*. Daarna keerde hij terug naar zijn werkkring in Nederlands Indië. Met de Japanse bezetting van de Nederlandse kolonie brak ook voor Bezoen een moeilijke tijd aan. Na drie en een half jaar Japanse kampen keerde hij in 1945 naar Nederland terug. Hij kreeg er een baan als leraar in Coevorden en bleef daar als zodanig werkzaam tot 1952. Bezoen bewerkte onder andere de 23^e druk van het *Verklarend Handwoordenboek der Nederlandse taal* (Koenen) en

¹²⁹⁵ Telting 1884, 11-29.

¹²⁹⁶ Vredenberg 1970, 122.

was mederedacteur van de *Driemaandelijke Bladen* na de wederoprichting in 1949, waartoe hij samen met Naarding de stoot had gegeven. De Enschedese taalgeleerde was een van de toen veelbelovende dialectologen en hij stond boven aan de voordrachtslijst voor het profesoraat in de Nedersaksische taal- en letterkunde te Groningen. Tot zijn grote frustratie werd hij voor die post gepasseerd. In 1953 - hij woonde toen net in Amersfoort waar hij een andere baan in het onderwijs had geaccepteerd - kwam hij op tragische wijze om het leven. (Hij reed, in gedachten verzonken, met zijn motorfiets onder de trein. Zijn zoon Arend, die achterop zat overleefde het ongeluk). Bezoen zal op anderen wel eens als een rare 'gozer' zijn overgekomen. Hij gebruikte rustig een stuk touw in plaats van een riem om zijn broek op te houden en schroomde niet in de trein een hele bank liggend in beslag te nemen, een gedragshouding die in die brave jaren nogal uitzonderlijk was. Zijn grote boekenverzameling is kort na zijn dood bij het Nedersaksisch Instituut terechtgekomen. Het andere deel van zijn nalatenschap berust bij het Van Deinse Instituut te Enschede.

BLIJDENSTEIN, BENJAMIN WILLEM (1780-1857) in Enschede geboren als zoon van de 'maire' van die stad. Met zijn vader (een deftig-progressief politicus die ook belangstelling had voor de Twentse taal) en oom richtte hij in 1801 de firma Blijdenstein & Co op. Blijdenstein stamde uit een erudiet geslacht dat onder meer beschikte over een zeer uitgebreide 'boekery'.¹²⁹⁷ In 1809 overnachtte Lodewijk Napoleon in zijn statige huis aan de Eschpoort. Benjamin Willem schreef in 1811 het eerste stuk poëzie in modern Twents, zijn 'Brulf' teled' voor Hendrik ten Cate en Geertruida Blijdenstein. Een gedicht dus ter gelegenheid van een huwelijk in fabrikantenkringen.

BORGHUIS, GERHARDUS ANTONIUS (TOON) (1890-1971) uit Oldenzaal was onderwijzer, musicus en koordirigent. Als jong onderwijzer werd hij tijdelijk ingekwartierd bij meester Bernink (van het museum Natura Docet) in Denekamp. Na zijn benoeming aan een Oldenzaalse school werd Toon Borghuis lid van het St. Plechelmuskoor. Twee jaar later (op de dag waarop de Eerste Wereldoorlog uitbrak) werd hij dirigent van dit koor. Muziek was zijn leven. Al vroeg, tijdens zijn militaire dienstdienst in 1916 in Utrecht (waar hij zondags meezong in het kathedrale koor) en Oosterhout, ontwaakte zijn belangstelling voor de gregoriaanse kerkmuziek die hij later weer aan anderen zou doorgeven. Na zijn dienstdienst keerde Borghuis terug voor de klas. Hij geloofde in volksopvoeding. In zijn vroege jaren trok hij met een draaiorgel door de stad om er een groepje stoutmoedige zangers mee te begeleiden. Het doel van de actie was de algemene volkszang naar een hoger peil te brengen. De grootste faam verwierf hij met zijn kerkkoren die hij naar grote muzikale hoogten stuwde. Toon Borghuis werd een 'bekende Tukker', een gekend en gezien figuur in Oldenzaal en wijde omstreken. Uit de grootse huldigingen bij zijn zestigste en zijn zeventigste verjaardag bleek onder andere zijn grote populariteit. Bij die zeventigste verjaardag kondigde hij aan niet stil te willen zitten. En hij besloot zijn toespraak met een oproep de 'vaan van Twente hoog te houden'.¹²⁹⁸ Want Borghuis was een groot Twenteliefhebber en folklorist. Hij werd dé drijvende kracht achter het doen opleven van het 't leefeluke mirweenterhoorn blaazen'. Zijn bekendheid steeg ver boven zijn onderwijzersstatus uit. Niet voor niets treft men dan ook in het centrum van het 'boeskoolstadje' - bij zijn geliefde St. Plechelmusbasiliek, waarvan hij tweeëntwintig jaar lang het carillon bespeelde - een levensgroot standbeeld van hem (en zijn zoon

¹²⁹⁷ *Handboek voor het Nederlands patriciaat*, 1947.

¹²⁹⁸ TC 1-4-1950.

Karel) aan.¹²⁹⁹ Borghuis dichtte ook. Hij bracht het tot een bescheiden oeuvre van gedichten met een meest religieuze inslag. In 1961 kwam van zijn hand *'n Busken late bleuiers* uit.

BRUGGENCATE, JAN TEN (1871-1952) uit Albergen stamde uit een vooraanstaande Twentse familie. Zijn grootvader was burgemeester van Enschede tijdens het stadsverbranden in 1862, een oom was directeur van de Twentsche Bank. De familie was gelieerd aan de grote textieldynastieën. Op 17-jarige leeftijd begon Ten Bruggencate met zijn medevennoten een steenfabriek nabij Albergen. Toen omstreek 1900 de leemvoorraad was uitgeput begaf hij zich in de houthandel en fruitteelt, maar zijn grote passie lag bij het Twentse verleden. “Ik leef nu eenmaal in de oudheid, het tegenwoordige heeft zozeer geen belangstelling voor mij”, zei hij eens.¹³⁰⁰ Ten Bruggencate struinde Twente en de Graafschap Bentheim af op zoek naar waardevolle voorwerpen uit het streekverleden. Dikwijls ging hij alleen, maar soms ook in gezelschap van anderen, onder meer J.H. van Heek, erudiet kunstkenner en collectioneur. In zijn woonhuis, bij het Almelo-Nordhornkanaal, de ‘Mariahoeve’, vonden de meest kostbare voorwerpen en overblijfselen een plaats. Daaronder een door hem opgespeurde stenen hamer van ongeveer 4000 jaar oud, een uit één stuk eikenhout gestoken piëta uit ca. 1300 en een spindekastje uit ca. 1400. De meest trotse vondst was de zware, vijftiende eeuwse wapenstein van Godard van Reede en Jutta van Rutenberg, samen met enkele consoles de laatste overblijfselen van het eens zo roemrijke roofridderslot Saasveld. Voor zijn Museum Oud Twenthe vroeg de eigenaar de status van rijksmuseum aan. Die werd verleend in 1933. Ten Bruggencate was zeer bekend in de kring van Twenteliefhebbers. Het gastenboek dat bewaard bleef getuigt er van. Landelijke kranten wijdden vervolgv verhalen aan hem en de door Ludwig van Heek verrichtte opgravingen van de kloosterruïnes te Sibculo werden aan Ten Bruggencate opgedragen. Na zijn dood zette zijn zoon het museum nog enige jaren voort. Tot 1956. De rijke collectie raakte daarna verstrooid over de hele regio. Een deel ervan kwam terecht bij het Van Deins Instituut te Enschede.

BUREN, JOHANNA FREDERICA VAN (1881-1962) werd geboren in Hellendoorn en groeide op in een vaderloos gezin. Ze was na haar schooltijd als naaister werkzaam en gaf ook naailes aan meisjes uit het dorp. Johanna had een tere gezondheid en kon de lange werkdagen als naaister niet volhouden. Vanaf 1920 kreeg ze een baan bij de PTT. Een verlovingsmoment werd afgebroken knakte haar leven. Het alleenzijn werd een thema dat telkens in haar dichtwerk zou terugkeren. Johanna's poëtische carrière begon in 1926 met de publicatie van ‘An oonzen oalen toeren’ in het *Twentsch Volksblad*. Vanaf 1927 publiceerde ze in het *Twents Zondagsblad*, het latere *Dagblad van het Oosten*. Haar erkende dichterschap begon eerst op 44-jarige leeftijd. Wekelijks waren haar ‘leedties’ in 27.000 gezinnen te lezen. Ze werd een bekende en geliefde persoon in heel Twente en Salland. Menigeen heeft haar er op de fiets zien rondrijden om inspiratie op te doen. Vaak werd ze door de mensen binnen genood en als een van de onzen erkend. Omstreeks 1940 verslechterde haar gezondheid sterk. In 1942 werd ze, op advies van haar artsen, een half jaar opgenomen in Lunteren in een herstellingsoord. Van haar talrijke publiek ontving ze roerende blijken van medeleven, ze werd overduidelijk gemist. *Zunnebloome*, haar eerste dichtbundel, verscheen in 1944. Andere bundels volgden: *Krönnenzommer* in 1948, *Keur uut heur gedichten* in 1961, *Noawille* in 1969, *Wee'j nog* in 1976, *De dinge van vrogger* in 1980. In de jaren vijftig trad ze voor zeer diverse gezelschappen op als ‘grand dame’ van de ‘modersproake’. Met een echte en diepe eenvoud

¹²⁹⁹ Karel Borghuis (1927-1992) werd één van de meest vooraanstaande beiaardiers van ons land. Zijn composities werden tot verplichte études voor carrillon-studenten. Voor zijn verdiensten werd hij beloond met de Cultuurprijs van de Universiteit Twente.

¹³⁰⁰ Vaanholt 2001.

droeg ze haar gedichten voor. Een hoogtepunt in haar leven werd haar zeventigste verjaardag waarbij ze door haar dorpsgenoten en vele anderen uit de wijde omtrek uitbundig en op grote wijze gehuldigd werd. Een paginagroot artikel in 'haar' *Dagblad van het Oosten* bereidde die huldiging als het ware al voor.¹³⁰¹ In 1981 verscheen ter gelegenheid van de dag waarop ze honderd zou zijn geworden een verzamelbundel met meer dan 1000 leedties. Dorpsgenoot Jan Bouwhuis promoveerde in 1981 op *Johanna F. van Buren. Dichterschap en dialect*. In Helleendoorn werd bij die gelegenheid een standbeeld van de 'dichteresse in de modersproake' onthuld, aan de voet van haar geliefde 'oale grieze toorn'. Bij de oudheidkamer is een bescheiden Johanna van Burenmuseum ingericht.

BUTER, ADRIAAN (Neede 1918-2000) is wel gekenschetst als een regionalist die vooral culturele zelfvoorziening wenste. Geboren in Lochuizen, onder Neede, in een vrijzinnig hervormd onderwijzersgezin, was zijn eerste taal het algemene Nederlands. Het gebruik van de streektaal was thuis verboden. Later pikte hij de taal 'van de stroate' op en schreef hij wel in het Twents, o.a. in *Twenteland* en in het *Jaarboek Twente*. In de jaarboeken gebruikte hij voor gedichten het pseudoniem 'Zwaleman', naar een boerderij onder Neede die hij lange tijd woonde. Buter was in zijn jeugd lid van een idealistische jeugdbeweging, de Jeugdbond Voor Onthouding. Hij was bovendien redacteur van het maandblad van deze bond. De idealen van de geheelonthoudersbeweging zou hij zijn hele leven trouw blijven. In 1937 werd hij vrijwillig bij het *Volksblad voor Twente* van de Arbeiderspers te Enschede. In de oorlog was hij, samen met zijn vrouw, betrokken bij het verzet. Over deze periode was hij helaas maar weinig mededeelzaam.¹³⁰² Na 1945 werkte hij mee aan de oprichting van *Het Vrije Volk* voor de regio Twente, waarin hij met dialectgedichtjes debuteerde. Later werd hij chef-redacteur bij *Het Parool* te Almelo en hij gaf zijn arbeid vervolgens aan zeer vele kranten, tijdschriften e.d. Van 1966 tot 1980 was Buter, als eerste niet-katholieke redacteur, werkzaam bij de *Twentsche Courant*.¹³⁰³ Tot in het jaar van zijn overlijden schreef hij er de streekrubriek 'Bij ons in het Oosten' in. De rubriek bestreek, na de fusie van de *Twentsche Courant* en *Tubantia*, bijna geheel Twente. Naast het krantenwerk was Buter ook anderszins werkzaam als publicist en hij heeft als zodanig een groot aantal uitgaven op streekcultureel en volkskundig gebied op zijn naam staan. Samen met Buursink gaf Buter van 1948 tot 1949 *Twenteland* uit. Hij was present op de regionalistendagen in Bakkeveen en groeide uit tot een van de leidende Twentse regionalisten. Zijn naam staat in de jaarboeken Twente van 1962 tot 1977 vermeld bij de redactie(commissie) en van 1978 tot en met het jaarboek van 1984 was hij hoofdredacteur. Na de 'Vut' was Buter medeoprichter, bestuurslid en daarna, tot 1988, de eerste directeur van de Twente Akademie. Hij was lid van het redactieorgaan van de Twente Akademie, *Stad en Land*, later van de opvolger daarvan 't *Inschrien*, dat op bredere basis was samengesteld. Buters veelzijdigheid spreekt onder andere uit het bezit van een huismuseumje waarin fossielen, stenen en andere realia uit de Needse 'bergen' lagen opgeslagen. De verzameling is nu ondergebracht in het Erve Nijhof onder Gelselaar.

BUURSINK, JOHAN (1908-1993) uit Enschede groeide op in een vaderloos gezin. Door twee ooms kwam hij met zeer verschillende denkwerelden in aanraking. De een was fanatiek Domela Nieuwenhuisaanhanger en de ander lid van het Leger des Heils. Buursink droeg al vroeg eigenzinnige meningen uit. Hij was lid van de Christelijke Jongemannen Vereniging en liep met het gebroken gewoortje rond. Van jongs af aan gingen zijn ambitie en belangstelling

¹³⁰¹ Vloedveld 1951. De ondertitel luidt: 'eenvoudig dorpsnaaisterje werd talentvol dichteres'.

¹³⁰² Toen ik hem in maart 2000 thuis bezocht beloofde hij, op mijn aandringen, er op onze volgende afspraak meer over te vertellen. Zo ver mocht het, jammer genoeg, niet meer komen.

¹³⁰³ Vaanholt 2000a.

uit naar de letteren. Van de Twentse schrijvers had hij in zijn jeugd vooral veel bewondering voor stadgenote Cato Elderink. Als journalist ging Buursink in 1939 aan de slag bij *Tubantia*. In 1940 zegde hij het contract op, omdat het blad naar zijn smaak te ‘deutschfreundlich’ was; Buursink belandde in het verzet. Over die periode was hij, net als Buter, na de oorlog zwijgzaam. Duidelijk was dat hij onder de indruk was van het communistische aandeel erin. Korte tijd sloot hij zich bij de CPN aan en hij werd zelfs verslaggever voor *De Waarheid*, waarvoor hij pendelde tussen Enschede en de hoofdstad. Na enige tijd keerde hij naar zijn ‘roots’ terug. Met anderen - maar vooral met Buter - stond Buursink aan de wieg van de regionalistische beweging in Twente van de jaren vijftig. Buter schreef daar later over: “Misschien mede door zijn financieel niet altijd even gemakkelijke positie als freelancerjournalist krijgt men bij hem meer dan eens de indruk van een zekere geforceerdheid in zijn optreden.”¹³⁰⁴ Hij moest zijn plaats, zo krijgt men de indruk, dikwijls bevechten naast anderen als Jans en Buter die zorgelozer op de voorgrond traden. Ons relaas vermeldt niet voor niets de animositeit tussen de twee vrienden Buter en Buursink. Buursinks (te) scherpe oordeel over het werk van anderen, Gigengack, Ten Holt en Borghuis kan ook in dat licht worden gezien. Buursinks betrokkenheid bij de streektaal blijkt onder meer uit zijn bijdragen aan *Twenteland* en zijn bijdragen aan de *Driemaandelijkse Bladen*.¹³⁰⁵ Het *Boek van de Lonneker Landbouw* werd zijn magnum opus (1956). Befaamd werd hij in de kringen die het streektaalgebruik wilden vernieuwen met zijn *Experimenteren met de mooderspraak* in *Jaarboek Overijssel* (1957 en 1962). Buursink zat met Buter in de redactie van *Twenteland*, werkte mee aan *De Mars*, het *Jaarboek Twente* (hij was eindredacteur van het jaarboek van 1961 tot 1975, lid van de redactie(commissie) van 1977 tot 1981) en stond gedichten af voor de bundel *'t Is mer 'n fuske: stukskes en gedichten in de sprook van Twente en den Geldersen Achterhook* (1971). Van 1970 tot 1980 had Buursink een eigen plekje in de *Twentsche Courant*, de wekelijkse ‘regiobrievenbus’, een zeer populaire rubriek waarin hij allerhande vragen betreffende dialectwoorden en –uitdrukkingen van lezers beantwoordde en waardoor hij in den brede als dé kenner van het Twentse taaleigen uitgroeide. Hij schreef daarnaast ook Nederlandstalig werk. In 1949 verscheen zijn Nederlandstalige jongensboek *De smokkelaars van Oosterhorst*. Het *Historisch stadsalbum van Enschede* is misschien het belangrijkste van zijn niet-Twentstalige werk. Het kwam uit in 1962, honderd jaar na het grote stadsverbranden. In 1951 liet hij zijn historisch toneelstuk *Rudolf van Goor* verschijnen. Buursink was voorts een van de oprichters en later erevoorzitter van de Historische Sociëteit Enschede Lonneker. De laatste jaren van zijn leven woonde hij bij de Redemptoristen in Glanerbrug. De laatste wens van de gereformeerde Buursink was: een katholieke begrafenis. De eigenzinnigheid bleef tot het laatst.

COEVERDEN, JHR. FREDERIK WILLEM WOLTER HENDRIK (FRITS) VAN (1890-1965) uit Goor stamde uit een van Nederlands oudste adellijke geslachten, dat echter door toedoen van zijn grootvader totaal verarmd was. Van Coeverden was textielarbeider en had nauwelijks enige opleiding gehad. Toch wist hij door zijn grote opmerkingsgave en historisch gevoel zo’n 1800 geschiedkundige schetsen te publiceren. Daarbij had hij gemak van zijn afkomst die hem toegang verschafte tot alle riddermatige huizen in de regio; vele bronnen die anders moeilijk of niet toegankelijk waren stonden zo tot zijn beschikking. In 1934 verscheen *Schetsen uit Twenthe’s Verleden* en in 1957 *Huttenkloas*. Bij zijn 25-jarig jubileum als schrijver, in 1953, bleek nog eens dat zijn verhalen gelezen en gewaardeerd werden door velen. Van zijn functies in het openbare leven noemen we het raadslidmaatschap voor de SDAP, later PvdA, te Goor. Van Coeverden was secretaris van de vakbondsafdeling, dagbladcorres-

¹³⁰⁴ Buter 1993.

¹³⁰⁵ In 1950 leverde Buursink zijn eerste bijdrage aan de *DMB*. Daarin behandelde hij het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in de gemeente Enschede: ‘Het gebruik van dow en i’j’, p. 89-90.

pondent en bestuurslid van de Oudheidkamer Twenthe. In de tijd van de AVT was Van Coeverden voorzitter van de afdeling Goor. Zijn wens eens de voorvaderlijke havezathe het 'Wegdam' weer te betrekken bleef onvervuld.

DEINSE, JACOBUS JOÄNNES VAN uit Enschede (1867-1947) was een zoon van de eerste directeur van de Twentsche Industrie- en Handelsschool te Enschede. Van Deinse (Ko voor intimi) studeerde voor onderwijzer, maar trad later in dienst van de firma Gerhard Janink & Zonen. Meer dan veertig jaar zou hij op het kantoor van deze zaak werken. Zijn grote verdienste lag op een ander vlak. Van Deinse was een culturele en maatschappelijke duizendpoot. Bij de meest uiteenlopende zaken was hij betrokken. Zo zette hij zich in voor de sport in zijn woonplaats, o.a. voor het toen pas in Twente geïntroduceerde voetballen en bekleedde hij de rang van korporaal - later sergeant - bij de stedelijke schutterij.¹³⁰⁶

Hij gaf, samen met anderen, in 1895 de *Gids van Enschede en Omgeving* uit. Van Deinse groeide uit tot de grote Twentekenner van zijn tijd. Zijn eerste artikel verscheen in de *Provinciale en Zwolsche Courant*. Het handelde over de schans bij Haaksbergen. Van Deinse was een van de oprichters van de Oudheidkamer Twenthe. Daar werden onder andere ook zijn vondsten, op talloze speurtochten vergaard, geherbergd. Vanaf 1897 publiceerde hij in *Tubantia* regelmatig historische schetsen in een populair gehouden toon. Zo liet hij velen delen in zijn rijke kennis. In 1922 verscheen van zijn hand een bundel van deze opstellen onder de titel *Uit het land van katoen en heide*. In 1939 volgde een tweede deel. Door zijn positie als primus inter pares onder de toenmalige regionalisten en trait d'union met de fabrikantenkringen, waar hij zeer goed thuis was, en regionalisten van bescheidener komaf, kon hij waardevolle contacten leggen. Van Deinse omringde zich met gelijkgestemden als Ter Kuile, Snuif, de gebroeders Van Heek, Elderink, Dingeldein en Meyling. Hij ontwierp het Twentse volkslied, de Twentse vlag met het aan Westfalen ontleende witte ros, hield talloze lezingen en voordrachten betreffende de Twentse geschiedenis en oudheden en was een der drijvende krachten achter het Twents-Munsterlandse tijdschrift *Noaberschopp* dat vanaf 1932 verscheen. In het door Van Heek gestichte Rijksmuseum Twenthe werd hij, ondanks dat er tegen hem leeftijdsbezwaren waren ingebracht - hij was 63 jaar -, conservator. Van Deinse bekleedde die functie van 1930 tot 1937. Dat gebeurde op aandringen van zijn vriend Van Heek van 's Heerenbergh. In diezelfde periode was hij voorzitter van de Oudheidkamer Twenthe. In de Tweede Wereldoorlog raakte de strijdbare regionalist geheel in de versukkeling. Hij leefde nog tot 1947, maar het waren, zoals zijn zoon het later beschreef "al te veel jaren".¹³⁰⁷ Tijdens zijn begrafenis was de kist met de Twentse vlag bedekt, een dubbel mannenkoor onder leiding van Toon Borghuis zong het Twentse volkslied. Het centrum van informatie over de streekcultuur in Twente is, op instigatie van Buter, naar deze aartsvader van de Twentse regionalisten genoemd: Van Deinse Instituut. Van Deinse was verder onder andere bestuurslid van de Vereniging voor Overijsselsch Regt en Geschiedenis. Van 1899 tot 1932 was hij voorzitter van de Vereniging Koninginnedag. Ook in de Nederlands Hervormde kerk bekleedde hij een aantal functies.

DIEMER, DRS. WILLEM (1922-1994) werd geboren als zoon van een in de Groninger Veenkoloniën vooraanstaand SDAP-er. Na de oorlog (Arbeitseinsatz, ontsnapping en verzet) werd hij leraar Nederlands, onder andere in Groningen en Enschede. Tot zijn vervroegde pensionering in 1972 bleef hij in het onderwijs werkzaam. Na 1945 was Diemer kort lid van de

¹³⁰⁶ Benoemingsbrief majoor-commandant Sepp aan J.J. van Deinse, 10-10-1893, Brief B&W Enschede aan J.J. van Deinse, 29-11-1893 nr. 849 Arch. VD, Benoemingsbrief majoor-commandant Sepp aan J.J. van Deinse, 15-8-1895.

¹³⁰⁷ S. van Deinse 1979, 54.

PvdA. Hij bedankte echter voor die partij en ging over naar de VVD. Naast zijn werk was Diemer zangsolist en schrijver. In 1946 begon hij te publiceren over uiteenlopende zaken. Hij schreef in het Nederlands zowel als in het Gronings, zijn moedertaal. In de jaren vijftig werd hij een van de leidende regionalisten. Hij maakte zich - mede onder invloed van de denkbeelden van Rakers - vrij voor de zaak van het regionalisme en werd er de strijdbare publicist van. Zo roerde hij zich nadrukkelijk toen het er om ging een leerstoel voor het Nedersaksisch te bevechten. Diemer was medeoprichter van diverse stichtingen, verenigingen en tijdschriften. Een zeer belangrijke rol speelde hij in het *'t Swieniegeltje* dat zich van een Gronings tot een Nedersaksisch tijdschrift wist te ontwikkelen. Diemer - Wilde Willem - had een groot vermogen om mensen tegen zich in te nemen. Hij was de man "die altijd te scherpe briefjes schreef" en zich door zijn onbezonnen uitspraken over Enschede daar onmogelijk maakte. Na de windstilte die zich meester maakte van de regionalistische beweging werd, in 1961, de uitgeverij Stabo door hem opgericht. Vele streektaaluitgaven zagen hier het licht. Na 1980 wijdde de auteur zich aan lezen, studeren en schrijven en ging hij in Spanje wonen. Belangwekkend is zijn *Eendracht & Twist* (1984) over de wederwaardigheden van het naoorlogse regionalisme. Objectiviteit valt echter in het onderhavige werk niet te bespeuren. Diemer had lang het voornemen om te promoveren op het werk van Hendrik de Vries. Onder andere door moeilijke persoonlijke verhoudingen zag hij daar later vanaf.¹³⁰⁸

DINGELDEIN, WILLEM HENDRIK (1894-1953) was geboren in Denekamp. Hij werd er hoofd van de openbare lagere school en was er aanvankelijk de enige onderwijsgevende. In latere jaren kreeg hij assistentie van een door hemzelf betaalde kracht. In de nacht van een op twee mei 1943 werd hij met zestien anderen als gijzelaar weggevoerd naar Vught. Dingeldein nam in 1945 afscheid van het onderwijs om zich geheel en al in Twentse dienst te stellen. Als autodidact op velerlei gebied ontwikkelde hij zich tot een autoriteit op het gebied van de Twentse taal, geschiedenis, geologie, en dergelijke. Hij trok er dikwijls op uit met Meyling en Van Deinse. In talloze publicaties populariseerde hij zijn kennis zodat ook de gewone geïnteresseerde er wat mee kon aanvangen. Door de studie van de natuurlijke historie en de daardoor verkregen kennis was hij een steunpilaar voor het Denekamper natuurhistorisch museum Natura Docet van 'meester' Bernink. Tot 1951 was hij er tevens de actieve secretarispenningmeester van. Verder was hij onder meer medeoprichter en redacteur van het *Jaarboek Overijssel*, bestuurslid van de Oudheidkamer Twenthe, bestuurslid van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, van Het Overijsselsch Landschap en regent en secretaris van de Stichting Edwina van Heek. Dingeldein publiceerde onder zeer veel meer zijn standaardwerk *Singraven* (in 1948 samen met prof. Karl Döhmann, archivaris van de vorst van Bentheim), *Acht eeuwen Stift Weerselo*, in 1934, *Het losse Hoes 'Groot Bavel', uit de geschiedenis van een Twentsch erf* (1937) en *Het land van de Dinkel; schoonheid van Noordoost Twente*. Deze laatste uitgave werd zijn populairste werk. Het verscheen in 1948. Vele publicaties zagen het licht in de *Verslagen en Mededelingen van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* en in de *Driemaandelijke Bladen*. In dat orgaan van Bezoen en Naarding publiceerde hij veelvuldig over spreekwoorden en zegswijzen uit Denekamp en naaste omgeving. Vele van deze spreuken had hijzelf in de loop van de jaren uit de volksmond opgetekend. Later werden ze uitgegeven onder de titel *Köpkes oet de gaarven* (1994). Dingeldein was tevens president-kerkvoogd van Denekamps hervormde Kerk. De Enschedese beeldhouwster Marie van Eijl-Eitink maakte een bronzen buste van hem die vlak bij zijn geboorte-, woon- en werkhuis is opgesteld. Bij die gelegenheid verscheen ook *Uit leven en werk van W.H. Dingeldein* (1988) waarin onderscheiden fa-

¹³⁰⁸

Abels 1996, 50.

cetten van deze rusteloze werker belicht werden. In dat werk is ook een bibliografie opgenomen.

DIJKHUIS, GERHARDUS JOHANNES HENRICUS (1887-1983) werd geboren in Enschede. Zijn vader speelde er, naast kapelaan Ariëns, een vooraanstaande rol in de katholieke vakbond. Bij een beruchte staking bij Ter Kuile-Morsman (1889) was hij een van de leidende personen. Het gevolg was dat er in Enschede geen werk meer voor hem was. Hij ging terug naar zijn geboortestad Oldenzaal. Gerrit groeide op in de 'boeskoolstad'. Door zijn afkomst en door zijn beroep, hij was wever, had hij een grote belangstelling voor de sociale strijd in die dagen; hij werd lid van de propagandaclub van de vakvereniging en richtte een debatclub op. Maar Dijkhuis zou niet in de fabriek blijven. Na de lange werkdagen prepareerde hij zichzelf met de boeken van een vriend die normaallessen volgde op het toelatingsexamen voor de kweekschool (hoewel hij eigenlijk voor priester had willen leren). Hij werd onderwijzer op zijn negentiende, in Losser. Later werd hij schoolhoofd te Fleringen. Pas na zijn pensionering begonnen zijn activiteiten voor het Twents. Voor de Oudheidkamer Twenthe bereidde Dijkhuis, samen met anderen, cursussen Twents voor. Toen deze niet zo aansloegen begon hij, op zijn tachtigste, met de aanleg van een enorme woordenverzameling. Hij had er een speciale kast voor in elkaar laten timmeren. Om aan gegevens te komen ging hij de boer op, tekende hij woorden en gezegden op uit de mond van vele streektaalkenners en ploos hij er de bestaande literatuur op na. Twaalf jaar later, in 1979, kwam *Twents in woord en gebruik* uit. Door royale steun van de Rabobank werd de prijs zeer laag gehouden. Het boek vond de weg naar de kopers: het werd een bestseller. Een van de grote nadelen van 'Dijkhuis' is dat iemand die niet reeds met het Twents vertrouwd is, er niet veel aan heeft. De richting is uitsluitend Twents-Nederlands. Een ander nadeel is dat veel woorden en begrippen er dubbel, of drie- of vierdubbel instaan, telkens in een (iets) afwijkende spelling. Het monnikenwerk van Dijkhuis was - ook na die twaalf jaar - niet af. Dat beseftte hij zelf ook heel goed. Anderen, met name André Hottenhuis, zetten in zijn geest zijn werk voort.

ELDERINK, CATO (TOOS) (1871-1941) werd in Enschede geboren uit de oude Twentse geslachten der Elderinks en Blijdensteins. Na haar jeugd wijdde ze zich vele jaren aan de ziekenverpleging en vrijwillig verpleegde ze lijders aan cholera toen die ziekte in Enschede zich voordeed. Daarna gaf ze haar tijd aan de bestudering van haar geboortestreek, het typerende ervan, de gewoonten, overleveringen en de taal. Veel van haar waarnemingen deed ze vanuit het destijds zeer afgelegen Buurse waar de familie een oud erf bezat, het Nijenhoes. Toos Elderink bezong het land van voorheen, het land dat ten dele nog haar wereld was. In *Oet et Laand van Aleer, Twènther Vertelsels* (1921) beschreef ze geschiedenissen en sagen die ze ten dele zelf nog gehoord had aan het 'lösse veur' in haar jeugd. Haar dichtwerk is door velen geroemd. *Een Twentsch fabriqueur van de achttiende eeuw* zag in 1923 het licht. In 1937 kwam *Twènther laand en -leu en -lèven* uit. Cato Elderink was niet gehuwd, ze woonde met twee zussen en een broer in haar ouderlijk huis. Ze stierf in 1941. Na haar dood werd op een geliefd plaatsje aan de Buurserbeek een gedichtje van haar gevonden waarin ze afscheid nam van het leven.

ENGELBERTINK, HENRICUS JOHANNES ALBERTUS (HENNIE) (1942) is een boerenzoon uit Rossum die dóór mocht leren tot onderwijzer. Reeds aan de kweekschool hield hij zich bezig met de streektaal. Als Tukker werd hij lid van de Dialektkringe Achterhook en Liemers. Hij experimenteerde met het Twents op school en nam medio zeventiger jaren contact op met onderwijzers uit de streek die ook het dialect in hun onderwijs wilden gebruiken. Hoewel er landelijk steeds meer aandacht kwam voor de problematiek dialect en onderwijs en

er discussienota's over dat onderwerp verschenen, werden Engelbertinks ideeën op zijn Til-
 ligter school door collega-onderwijzers niet in dank afgenomen. Na ernstige conflicten dien-
 aangaande, verruilde hij zijn onderwijzersplaats in 1976 voor Bentelo. Hij kreeg daar alle me-
 dewerking van het schoolhoofd. Toen deze overleed ging de wind uit een andere hoek waaien
 en opnieuw kreeg hij te horen dat heemkunde en streektaal taboe waren. In 1974 nam Engel-
 bertink het initiatief tot een enquête onder de bevolking van Rossum aangaande het streek-
 taalgebruik en de appreciatie ervan. Dat alles naar een Fries voorbeeld. Hij werd bovendien
 het 'gezicht' van de Kreenk voor de Twentse Sproak, die in 1975 werd opgericht. De
 'Kreenk' was een belangrijk deel van zijn leven. Na onenigheden tussen hem en andere be-
 stuursleden over koers en strijdbaarheid verliet hij geëmotioneerd en verbitterd 'zijn' KTS in
 1989. Ook het secretariaat van het Verbond van Dialektkringen, dat hij bekleedde vanaf 1978,
 zegde hij toen op. Toch bleef hij zich inzetten voor de streektaal. Dat laatste onder meer door
 'lesriegen' Twents te verzorgen. Verder houdt hij lezingen over land en volk van Twente met
 gebruikmaking van een grote door hem zelf opgebouwde dia- en fotocollectie. Engelbertink
 houdt een *Kroniek-Engelbertink* bij waarvan deel negen een autobiografie bevat. Dit werk
 eindigt met een Twentse vertaling van de heilige Mis van Requiem. Het ligt in de bedoeling
 dat deze vertaling ter gelegener tijd gebruikt zal worden. Engelbertink is een groot voorstan-
 der van zuiverheid in het streektaalgebruik.¹³⁰⁹

ENTJES, PROF. DR. HENDRIK (1919) geboren in Rheine in Westfalen uit Drents-
 Twentse ouders. Al na twee jaar verhuisden zijn ouders naar Vroomshoop, waarvan hij het
 dialect leerde spreken. Heinrich begon zijn loopbaan bij het lager onderwijs in zijn woon-
 plaats in 1938. Vervolgens werd hij in 1945 leraar aan de Rijks-HBS te Almelo, waar hij
 Naarding opvolgde die in dat jaar naar Assen vertrok. In 1950 was hij leraar te Zwolle. Aan
 de bouwopleiding van Jan Jans in het Erasmuslyceum te Almelo gaf hij kunstgeschiedenis-
 lessen. In 1959 werd hij uitgenodigd om als lector in de Nederlandse taal- en letterkunde naar
 de Wilhelmsuniversiteit te Munster te komen. Sinds oktober 1963 was hij als wetenschap-
 pelijk hoofdmedewerker aan het Nedersaksisch Instituut te Groningen verbonden. Hij gaf er
 leiding aan de lexicografische afdeling en was als zodanig - voor de tweede keer - opvolger
 van Naarding. Sedert 1968 was Entjes mederedacteur van de *Driemaandelijke Bladen*. In dat
 jaar ook promoveerde hij summa cum laude op het proefschrift *Die Mundart der Dorfes Vrie-
 zenveen in der niederländischen Provinz Overijssel*. Uit Entjes' overvloedig bijeengebrachte
 taalmateriaal werd later een Vriezenveens woordenboekje samengesteld. In 1974 werd hij
 hoogleraar in de Nedersaksische taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit te Groningen.
 Entjes, die persoonlijk geëngageerd was bij de streektaalliteratuur, schreef zelf enkele ge-
 dichten en korte verhalen in de streektaal. Met zijn grote kennis diende hij niet alleen de we-
 tenschap, ook streektaalverenigingen, waaronder de Kreenk voor de Twentse Sproak, moch-
 ten op zijn hulp en deskundig advies rekenen, bijvoorbeeld als het ging om het vaststellen van
 een doordachte 'schriefwieze'. Verder werkte hij mee aan talloze artikelen en uitgaven waar-
 onder nog genoemd worden, om Entjes' veelzijdigheid te benadrukken, een leerboek en een
 schriftelijk cursus Nederlands voor Duitstaligen onder de titel *Kannitverstan*. Voor Radio-
 Nederland-Wereldomroep schreef hij een cursus Nederlands voor Engelstaligen *Dutch by
 radio*, in samenwerking met de Amerikaanse hoogleraar W.Z. Shetter. In 1979 kwam, ter ge-
 legenheid van de zestigste verjaardag van Entjes een *Vreendenbook* uit, een Liber Amicorum.
 Het initiatief was van Willem Diemer. In 1982 ging hij met emeritaat. In 1996 ontving hij de
 Johanna van Burenprijs.

1309

Loat wie ouns dialekt zo zuwer möglik holdn en loa'w nich ofgledn tot 'n dialektgeklurd Nederlands,
 want dan is 't te laat." Prof.dr. Hendrik Entjes (1919-XVII september-1979) 'n *Vreendenbook*, p. 23.

FINKERS, HERMENEGILDUS FELIX VICTOR MARIA (HERMAN) werd geboren in Almelo (1954). Na zijn HBS-A behaalde hij te Groningen zijn kandidaats psychologie en daarna volgde hij in Hengelo de sociale academie. Finkers brak in de jaren tachtig door: hij werd een bekend cabaretier. Hij treedt op met theaterprogramma's die voor een deel ook op de televisie - landelijk en regionaal (de Twentse uitvoeringen) - te zien zijn geweest. Hij bracht bovendien bundels uit als *Op zwart zangzaad. Poëzie van de zangvereniging* (1981), *Verhalen voor in het haardvuur. De meest brandbare teksten uit zijn theaterprogramma's* (1987), *Ik Jan Klaassen. De verbijderlijkste teksten uit zijn theaterprogramma's* (1993), *Macbeth (zeer vrij naar Shakespeare)* (1993) *Kroamschudd'n in Mariaparochie (Een kraamverhaal waarin geen woord Spaans voorkomt)* (1990) en *Ich bin ein Almeloër! Teksten naast het theater* (1996). Van zijn shows kwamen bovendien CD's uit. Finkers veelzijdigheid spreekt ook uit het schrijven van de partituur van de Sint Joris Mis: 'Missa in honorem Sancti Georgii' (1992). Het Twents was de taal van zijn ouders, Herman groeide - net als vele generatiegenoten in Twente - op met het 'steenkoals' (zoals hij dat zelf graag noemde). Niettemin hóorde hij elke dag het plat. Die taal heeft hem nooit geheel los gelaten. In de *Twentse Post* van 1981 treft men een eerste kolderstuk in het Twents van zijn hand aan: 'Poaseier gadder'n'. Maar zijn echte ontdekking van het Twents dateerde van 1995. Tijdens een benefietvoorstelling ten bate van de wereldwinkel te Almelo samen met de Wierdense revue, werd hem gevraagd een sketch in het Twents mee te spelen. Het werd een openbaring voor hem. Zijn show 'Geen spatader veranderd' (1995) vertaalde hij in het Twents 'Gen spatoader Aans' en voerde die onder andere uit in theater Concordia te Enschede. Ook van zijn show 'Kalm Aan En Rap Een Beetje' kwam een Twentse versie ('Heanig An En Rap Wat') die werd opgevoerd onder grote belangstelling.

GAST, GERRIT JAN (1896-1980) werd geboren in Ambt-Almelo. Hij opende in 1917 een stoom-, katoen- en zijdedrukkerij in de stad Almelo. De crisis van de jaren dertig bracht daar de klad in en Gast schoolde zich om. Enige jaren later begon hij zijn zeer exclusieve leerlooierij, waar onder meer producten van het leer van vissen, slangen, struisvogels, kikkers en krokodillen werden vervaardigd. In zijn vrije tijd was Gast een verwoed filmer, hij leefde als cineast zijn grote streekiefde uit. Dikwijls was hij ook op weg met andere regionalisten zoals stadgenoot Jan Jans. Met hem en Eshuis richtte hij het historisch genootschap Stad en Land te Almelo op.

GIGENGACK, JOHANNES WILHELMUS MARIA (JOHAN) (1933-1976) stamde uit een oud Hengelo's kermisgeslacht. Hij werd als zoon van dove ouders geboren. Gigengack voelde zich van jongs af aan tot de letteren aangetrokken: al vanaf zijn veertiende jaar schreef hij.¹³¹⁰ Medio vijftiger jaren schreef hij artikelen voor *De Komeet, orgaan van de Nederlandse Katholieke Bond van Kermisvakgenoten*. De hoofdbestanddelen voor zijn verhalen vormden historie, kunst, geloof en de kermis. Na het volgen van gymnasiaal onderwijs aan het kleinseminarie, eerst te Megeen, later in Zenderen, raakte Gigengack al op jeugdige leeftijd, rond 1955, bij de regionalistische beweging en de Twente literatuur actief betrokken. In datzelfde jaar verscheen zijn eerste korte roman, *Graedske* waarvan de dialogen in het Twents gesteld waren. Hij startte zijn eigen uitgeverij en gaf in 1956 het tijdschrift *Twënterlaand en -leu en -spraake* uit, waarvoor hij zelf een spellingssysteem ontwierp. Met Vloedbeeld Sr. werkte hij aan de uitgave van een Twents woordenboek. In zijn tijdschrift werden alvast woordenlijsten gepubliceerd. Gigengack hoopte de streektaalliteratuur werkelijk te vernieuwen door ook in thematiek aansluiting te vinden bij de nieuwe tijd. Zijn novelle *De boetenste duusternis* - nu

---

¹³¹⁰

Heideman 1981, 7.

geheel in het Twents - legde er getuigenis van af. Met de verschijning ervan was zoiets als een literaire rel geboren. Fel werd er tegen zijn werk geageerd (er werd, naar het oordeel van sommigen, te vrijmoedig geschreven over seksualiteit) onder meer door Johan Buursink. Zo fel dat Gigengack er consequenties uit meende te moeten trekken: hij nam afscheid van het Twents in geschrifte. Zijn tijdschrift kreeg een andere opzet en heette voortaan *Twentse Post*. De tijdschriften waren zijn leven: “Johan deed alles zelf. Hij was hoofdredacteur, zetter en drukker. Werk en huishouding liepen door elkaar. De stoelen in de keuken waren vaak bezet door stapels pas gedrukte katernen, die nog gevouwen en gesorteerd moesten worden.”¹³¹¹ *Elseviers Weekblad* vergeleek Gigengacks roman met *Fabriek* van de Friese schrijver Trinus Riemersma en *De metsiers* van Hugo Claus. Ook in deze boeken “wordt de intimiteit van de dialectliteratuur verstoord door gedachten en begrippen die in een groot taal- en denkgebied thuishoren”.¹³¹² Na Gigengacks’ afscheid van het Twents in woord en geschrift, kwam er een nieuwe fase in zijn leven waarin hij zich meer begaf in de kring van de Hengelose kunstenaars. Hij zocht door contacten en gesprekken met vernieuwende, inspirerende kunstenaars naar een diepere spirituele achtergrond. De Nederlandstalige novelle *De trap der vergezichten* (1971) verhaalt van die zoektocht die uiteindelijk strandde.¹³¹³ Op het einde van zijn leven - Gigengack werd slechts 43 jaar - keerde hij toch weer bij de Twentse taalbeweging terug. Hij werd medeoprichter van de Kreenk voor de Twentse Sproak en, daartoe aangezet door uitgever Witkam, bereidde hij de uitgave voor van *Twentse woorden en gezegden*. Het werk kwam in 1979, postuum, uit. Een bevriend beeldend kunstenaar, Wim van Oostrom uit Hengelo, vervaardigde een fraai dodenmasker van Johan Gigengack. De erkenning op literair gebied heeft Gigengack tenslotte gekregen, maar wrang genoeg “de kritiek bij zijn leven en de lof na zijn dood”, zoals een criticus later schreef.¹³¹⁴

HAGENS, HERMAN werd geboren in Almelo (1935). Al op de lagere school en later op het gymnasium trok hem de volkskunde aan. In zijn plaatsgenoot G.J. Eshuis vond Hagens zijn leermeester. Van hem leerde hij dat historisch speurwerk onvolledig blijft, wanneer je dat alleen binnenskamers verricht. In de jaren vijftig, in zijn diensttijd, begon hij met het fotograferen van oude, karakteristieke boerenhoeven in Twente. De plattelandsbouwkunst boeit hem uitermate en Hagens maakt zich zorgen over de toekomst van deze rijke erfschat uit het verleden. Door een artikel in de krant waarin het historisch boerderijonderzoek van Jans ter sprake kwam, zocht hij toenadering. Door Jans’ bemiddeling werd hij documentalist bij het Openluchtmuseum te Arnhem. Hagens raakte via een chef betrokken bij de Stichting Historisch Boerderijonderzoek. Na vier jaar Arnhem werd Hagens ‘uitgeleend’ aan Het Oversticht; hij werd conservator van de collectie van de Oudheidkamer Twenthe te Enschede. De door de jaren heen opgebouwde en vermeerderde kennis van de traditionele boerenbouwkunst leidde tot een groot aantal publicaties op dat gebied, onder meer in het *Jaarboek Twente*. Hagens magnum opus is *Mulders, molens en meesters*, een dik handboek over waterradmolens - bestaande en niet meer bestaande - uit Twente, de Achterhoek en Salland. Allerlei aspecten en facetten van deze karakteristieke (meestal) plattelandsgebouwen kwamen erin aan de orde. In 1991 kwam, ter gelegenheid van de tentoonstelling ‘Werken met waterkracht’ *Watermolens=Wassermühlen* uit dat Hagens met W. Elling in het Nederlands en het Duits uitgaf. *Boerderijen in Twente* kwam in 1992 uit. Ook dit werk wordt beschouwd als een standaardwerk. Het is gebaseerd op jarenlang onderzoek naar de geschiedenis van de Twentse boerderij en haar bewoners. Het beschrijft (nederzettings)historische, sociaal-economische en bouw-

¹³¹¹ Sieverink 2000.

¹³¹² *Elseviers Weekblad* 3-6-1967.

¹³¹³ Mededeling mevr. M.A. Gigengack-Kronenberg, 26 januari 2002.

¹³¹⁴ Peterink 1981a, 10.

technische aspecten van prehistorie tot heden, typen en varianten. Hagens is als vrijwilliger verbonden aan het Van Deins Instituut, zit in de redactie van genoemd jaarboek en houdt ook wel lezingen over plattelandsbouwkunst. Hagens zat in het bestuur van zijn gereformeerde kerk en bespeelde daar het orgel.

HALBERTSMA, DR. JOOST HIDDÉS (1789-1869) werd geboren te Grouw in Friesland. Na zijn studie aan de Latijnse school te Leeuwarden volgde hij de Doopsgezinde Kweek-school te Amsterdam en het Atheneum Illustre waar hij zich in theologie en Noordse talen verdiepte. Aanvankelijk was Halbertsma predikant te Bolsward. In 1822 vertrok hij naar Deventer. Hij was er meer literator dan predikant. Zijn ster in de Friese taal- en letterkunde begon in genoemd jaar te rijzen. Hij gaf zijn eerste Friese geschrift uit en het jaar erop mocht hij een rede houden bij de Gysbert Japicx-herdenking. De grote verdiensten van Halbertsma voor het Fries worden hier verder niet gememoreerd. Voor Overijssel en Twente was van belang dat hij provinciegenoten aanmoedigde hun streektaalen en hun historie te onderzoeken. Hij leerde Overijsselaars dat hun streektaalen geen verbasteringen van de landstaal waren, maar talen met oude papieren, afstammend van het Saksisch. Met P.C. Molhuysen werd Halbertsma redacteur van de *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*. Zelf publiceerde hij ook in dit medium. In 1837 bereisde hij met zijn vriend Sloet tot Olthuys Twente en het Munsterland. De artikelen ‘De witte wieven’ en ‘De weefschool te Goor’ waren het tastbare resultaat van de reis. In 1856 vroeg Halbertsma emeritaat aan. Voortaan wijdde hij zich in zijn bovenwoning te Deventer geheel aan studie en zijn geschriften.

HATTINK, MR. REINIER ELIAS (1842-1909) werd geboren in Tubbergen in een geslacht van predikanten en juristen. Na het gymnasium te Ootmarsum studeerde Hattink theologie en rechtsgeleerdheid in Leiden. Daarna vestigde hij zich te Almelo waar hij een zeer drukke rechtspraktijk had en onder meer plaatsvervangend rechter was. Hattink bestudeerde de Twentse geschiedenis, de rechtsgeschiedenis en genealogie en was lang voorzitter van de Vereniging tot beoefening van Overijssels Recht en Geschiedenis. Hij ontdekte het *Lantrecht der Twente declareert*, een codificatie van het Twentse recht omstreeks 1500 van Mr. Melchior Winnhof (1500-1585) en publiceerde het. In de *Driemaandelijke Bladen*, opgericht in 1902, schreef hij bijdragen en dat deed hij ook in de *Verslagen en Mededelingen van Overijsselsch Recht en Geschiedenis*. Hattink werd in 1896 agent van de Nederlandsche Bank.

HEEK, JAN BERNARD VAN (1863-1923) werd geboren in Enschede.¹³¹⁵ Hij was de zoon van Gerrit Jan van Heek (1837-1915), een van de medeoprichters van het textielbedrijf Van Heek & Co te Enschede. Voor de Eerste Wereldoorlog was dit bedrijf al een van de grootste industriële ondernemingen van ons land. Jan Bernard werd opgeleid in Twente, de Elzas en in Engeland. Sinds 1887 was hij opgenomen in de directie van de firma Van Heek & Co. Hij huwde in 1900 met de Amerikaanse Edwina Burr Ewing (1872-1945). Van Heek was een kunstliefhebber, hij verzamelde onder andere schilderijen van de romantische school. Daarnaast was hij een groot liefhebber van de streekcultuur. Als zodanig ging zijn belangstelling uit naar de Oudheidkamer Twenthe. Hij redde onder meer de bekende ‘Wissinksmöl’ uit Usselo van de ondergang. Tijdens de laatste jaren van zijn leven plande hij de bouw van een museum om zijn collectie schilderijen aan het publiek te kunnen tonen en om de verzameling van de Oudheidkamer onder te kunnen brengen. Zijn vriend Van Deins werd conservator. Van Heek stierf in 1923. Hij maakte de realisatie van zijn plan niet meer mee. Zijn jongere halfbroer, J.H. van Heek, werd door de familie aangezocht het plan alsnog te verwezenlijken.

¹³¹⁵ *Nederlands's patriciaat*, 1964.

Het museum verrees tenslotte aan de Lasondersingel. Het lag in de bedoeling het in 1929 gebouwde museum aan de Staat der Nederlanden over te dragen. Dat gebeurde in 1930 in tegenwoordigheid van onder andere minister Terpstra van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Edwina van Heek-Burr Ewing overleed in 1945. Haar testament bepaalde dat haar nalatenschap moest worden ondergebracht in een stichting voor culturele doeleinden. De naar haar genoemde Stichting Edwina van Heek ondersteunt belangrijke culturele projecten door het hele land.

HEEK, DR. JAN HERMAN VAN (1873-1957).¹³¹⁶ Samen met zijn vader oprichter van de firma G.J. van Heek & Zonen. Ook deze Van Heektelg had grote interesse in geschiedenis en kunst en deed veel om waardevolle zaken voor het nageslacht in stand te houden. In 1912 kocht hij, na langdurig onderhandelen met de eigenaar, vorst Von Hohenzollern, Huis Bergh in Montferland. Hij liet het grondig restaureren en bracht er zijn schitterende kunstverzameling onder. Het Huis brandde af in 1939, maar werd daarna onmiddellijk weer opgebouwd. In de oorlogsjaren zamelde Van Heek voor de befaamde ds. Leendert Overduin in Enschede en zijn organisatie, aan wie de landelijke onderduikorganisatie de hulp aan Joden overliet, veel geld in.¹³¹⁷ Ook voor Twente, waarmee hij zich met elke vezel in zijn lichaam verbonden voelde, deed Van Heek zeer belangrijk werk. Hij was medeoprichter van de Oudheidkamer Twenthe, voerde de museumplannen van zijn gestorven halfbroer J.B. van Heek uit en werd de onbezoldigde directeur van het Rijksmuseum Twenthe tot 1956. Na het overlijden van zijn schoonzuster Edwina Burr Ewing werd Van Heek erfgenaam. Hij stond aan de wieg van de ‘Stichting Edwina van Heek’ die van onschatbare waarde voor Twente bleek. Onder andere de huizen ‘Borg Beuningen’ en ‘Singraven’ konden door de stichting gered worden voor de toekomst. Mede door zijn toedoen werd ook het landgoed Twickel in een stichting ondergebracht. Door Van Heeks tussenkomst werd het antieke ‘lös hoes’ Groot Bavel van de ondergang gered en verplaatst naar het museumterrein in Enschede. In 1946 bracht Van Heek Huis Bergh onder in een stichting, die hem eert tot op de huidige dag: zijn werkkamer is intact gelaten in de staat waarin hij die verlaten heeft. In 1952 werd Van Heek door de universiteit van Amsterdam een eredoctoraat aangeboden door de faculteit der letteren en wijsbegeerte wegens zijn verdiensten op de gebieden van geschiedenis, kunst en natuurbescherming. Van Heek had niet alleen belangstelling voor kunst, hij was zelf ook kunstzinnig aangelegd: er zijn maar liefst drieënnegentig schetsboeken met pentekeningen van hem bewaard.

HEEROMA, PROF. DR. KLAAS HANZEN (1909-1972) werd geboren te Hoorn op het eiland Terschelling. Een jaar na zijn geboorte vertrok de familie naar Zwolle waar Heeroma Sr. als leraar aan het de christelijke kweekschool werd benoemd. De zoon liep het gymnasium door en studeerde Nederlandse Taal- en Letterkunde te Leiden. Bij professor Kloeke promoveerde hij, in 1935, op een proefschrift over de Hollandse dialecten. Het jaar ervoor had hij het boekje *Niet zóó, maar zó* het licht laten zien, een handleiding voor de spelling-Marchant. Daarna volgden vele studies over taalhistorische en taalgeografische onderwerpen. In 1936 werd Heeroma medewerker aan het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, in 1942 zelfstandig redacteur. Het werk aan het woordenboek werd van 1949 tot 1952 onderbroken door Heeroma's hoogleraarschap in de Nederlandse Taal- en Letterkunde in Djakarta. Door de getroebleerde verhoudingen tussen Nederland en Indonesië was dit hoogleraarschap geen lang leven beschoren. In 1952 repatrieerde hij en vatte hij het werk bij het woordenboek weer op. Sedert 1953 werd Heeroma, tot veler en ook zijn eigen verrassing, benoemd tot de eerste officiële hoogleraar in het Nedersaksische taal- en letterkunde en werd hij directeur van het Ne-

¹³¹⁶ Ibidem.

¹³¹⁷ TUB 13 dec 2000.

dersaksisch Instituut. Ondanks dat hij geen der Nedersaksische dialecten machtig was. Dat is hem wel kwalijk genomen door Diemer en Rakers. Leidende regionalisten als Ter Laan, Rakers en Diemer hebben niet altijd begrepen, of willen begrijpen dat Heeroma in zijn positie in de allereerste plaats de wetenschap op een objectieve manier te dienen had. Hij was dus niet de grote voorvechter van de Nedersaksisch geheten streektaalen die regionalisten in hem graag wilden zien. Tot zijn belangrijkste wetenschappelijke werk als hoogleraar in de eerste jaren van het Instituut behoorde het werk aan de taalAtlas van Oostnederland, waarvan in 1957 de eerste kaarten verschenen. Het werken aan de taalAtlas bleef de kern waaromheen de instituutswerkzaamheden zich groepeerden. Heeroma behoorde verder onder het pseudoniem Muus Jacobse tot de toonaangevende protestants-christelijke dichters. In 1934 stelde hij een bloemlezing uit het werk van de protestantse dichters samengesteld onder de titel *Het derde Réveil*. Vijf jaar later kwam er een vervolg: *Reünie*.

HEININK, JOHANNES WERNERUS (1853-1906) werd geboren in Oldenzaal uit een onderwijzersgeslacht. Na hoofd van de school te zijn geweest in zijn geboortestad, was Heinink van 1877 tot 1906 schoolhoofd te Reutum. Hij kon goed met de pen overweg. Een avondvullende rede ter gelegenheid van het 30-jarig pontificaat van Pius IX werd bij Sommer te Almelo gedrukt. In 1880 verscheen de eerste *Twentsche Almanak*. Heinink werd er redacteur van en schreef hiervoor jaarlijks een verhaal in het Twents. Zijn korte verhalen zijn veelal komisch, maar hebben, naar de trant van die tijd, een moralistische ondertoon. Hij wilde zijn lezers, als goed onderwijzman, iets méégeven. Een schrijver als ‘meester’ Vloedbeeld is duidelijk door Heinink beïnvloed. Jammer is het dat na de dood van de schrijver diens huis afbrandde waardoor veel werk verloren ging. Schoolmeesters als Heinink waren steun en toeverlaat voor de gemeenschap waarin ze woonden. Hij hielp zijn dorpsbewoners brieven, akten en testamenten opstellen en las ze, desgewenst, de *Twentsche Courant* voor. Zelf schreef hij voor dit twee maal per week verschijnende blad het buitenlandoverzicht. Door zijn pakkende stijl kreeg hij gewestelijke vermaardheid. Veel te jong en op een tragische manier kwam de dood.

HOTTENHUIS, DRS. ANDREAS LAURENTIUS (ANDRÉ) geboren in Saasveld (1936) werd, na een gymnasiale opleiding aanvankelijk onderwijzer, later leraar Nederlands en directielid van de HTS in Hengelo. Hij begon in 1986 de rubriek ‘Wat nog niet in Dijkhuis staat’ in de *Twentsche Courant*, waarin op een onderhoudende wijze allerlei woorden en uitdrukkingen in samenspraak met zijn lezend publiek worden behandeld. Dijkhuis had Hottenhuis er persoonlijk op aangesproken zijn werk voort te zetten.¹³¹⁸ De rubriek - die men in zekere zin als opvolger van de ‘Regiobrievenbus’ van Buursink kan beschouwen - heeft de krantenfusies overleefd en mag zich in een grote populariteit verheugen. Na ruim vijfhonderd afleveringen verscheen in 2001 *Wat (nog) niet in Dijkhuis staat*, een woordbeschrijvend boek met dezelfde titel als de krantenrubriek. Hottenhuis’ werk is te vinden in vele periodieken als het *Jaarboek Twente*, de *Twentsche Almanak*, *Taal en Tongval*, *Twentsche Courant*, het onregelmatig verschijnende tijdschrift *Verdan*, enz. Hij verzorgt talloze voordrachten in en over het Twents. De prozabundel *Het Spook van n Loodiek en andere verhalen* verscheen in 1993. Hottenhuis is medewerker van het Van Deirse Instituut (voorzitter van de dialectcommissie) en sedert 1973 docent cursussen Twents. In 1995 behaalde hij zijn doctoraalexamen Nederlands. In zijn afstudeerscriptie beschreef hij de veranderingen in het dialect van Saasveld. In 2001 viel Hottenhuis als eerste de Twentse Taalprijs toe. In januari 2002 verscheen van hem de bundel *Diogenes en andere Twentse verhalen*.

¹³¹⁸ Vaanholt 2001.

JANS, DR. EVERHARD (1941) werd in Almelo geboren als oudste zoon van Jan Jans en kreeg het regionalisme thuis als het ware met de paplepel ingegoten. Hij volgde een opleiding als beeldend kunstenaar aan de Akademie voor Kunst en Industrie te Enschede en studeerde daarna aan de Wilhelms-Universität te Munster kunstgeschiedenis. In 1984 promoveerde hij op *Bürgerhausformen zwischen IJssel und Ems 1400-1850*. Jans heeft vele streekculturele publicaties in allerlei bladen en blaadjes als mede een respectabel aantal boekpublicaties op zijn naam staan. Alleen of met anderen gaf hij onder meer uit: *Gevel- en stiepeltekens in Oost-Nederland* (1974) het werk was geïllustreerd met de tekeningen van Jan Jans), *Het midwinterhoornblazen* (1977, herdrukt in 1995), *Tuugkisten in Oost-Nederland* (1994), *Hooibergen in Oost-Nederland* (1995), *Nieuwjaarsijzers in Oost-Nederland* (1999) en *De kerken van Jan Jans* (2000). Hij was in 1975, samen met Hennie Engelbertink en Ton Kolkman, oprichter van de Kreenk vuur de Twentse Sproak. Korte verhalen van zijn hand in de streektaal vindt men onder andere in *De Moespot*, *De Nieve Tied* en in een aantal verzamelbundels die zijn uitgegeven door de Oost-Nederlandse dialectkringen. Everhard Jans is werkzaam als wetenschappelijk medewerker kunstgeschiedenis en volkskunde aan het Van Deinse Instituut te Enschede. Daarnaast was hij werkzaam als boek- en tijdschrift-illustrator, hij vervaardigde glas in loodramen en oefende een bestuursfunctie in de Nederlands Hervormde Kerk te Almelo uit.

JANS, JAN (1893-1963) werd geboren te Almelo. Na zijn leertijd in de bouw en een opleiding te Zwolle aan een particuliere hogere technische school werkte hij van 1914 tot 1928 op een architectenbureau te Amsterdam. Door de boeken van Werner Lindner ontdekte hij zijn Nedersaksische achtergrond en nam hij zich voor de bouwkunst in het oosten van het land te bestuderen en te documenteren. Jans hield in zijn Amsterdamse tijd veel lezingen voor de socialistische jeugdbeweging en schreef voor de tijdschriften *Opgang* en *De Jonge Bouwer* over zaken betreffende bouwkunst en volkskunst. In 1928 keerde hij naar Almelo terug. Met het bouwbureau van de Overijsselsche Landbouwmaatschappij trachtte hij moderne boerderijen te bouwen in een door de traditie aangereikte stijl. Als bouwmeester hoorde Jans thuis in het kamp van de traditionelen, zijn opvattingen kwamen, voor wat het praktische gedeelte betreft, overeen met die van de Delftse School. Daarbij werd hij niet moe anderen van zijn visie te overtuigen in talloze lezingen, artikelen en andere publicaties. Twee boekpublicaties van zijn hand over deze onderwerpen zagen het licht, in 1934 *Bouwkunst en Cultuur*, in 1938 *Volkscultuur en Bouwkunst*. Bij dat alles zette Jans zich in voor het volkshogeschoolwezen. Vanaf zijn vroegste jeugd tekende hij. Tijdens de oorlog mat hij boerderijen op in het kader van het LEB-fonds, de bouwactiviteiten liepen om begrijpelijke redenen terug. Het einde van de oorlog werd vanwege bombardementsgevaar op het platteland doorgebracht. Na 1945 raakte Jans betrokken bij de AVT, hij werd er het gezicht van en trad als zodanig prominent naar buiten. Daarbij verloor hij wel eens het gevoel voor proporties uit het oog, uitspraken als ‘cultureel bezet gebied’ en ‘Herrenvolk’ werden hem bepaald niet in dank afgenomen. Jans was onder andere (mede)oprichter van de Bouwschool te Almelo, de kunstnijverheidsschool AKI in Enschede en het historisch Genootschap Stad en Ambt. Zijn levenswerk, het bestuderen, opmeten en tekenen van de landelijke bouwkunst in Oost Nederland heeft hijzelf niet kunnen bekronen met de uitgave van een boekwerk. Maar Jans had zoveel documentatie bijeen gebracht dat daaruit belangwekkende publicaties zijn ontstaan: *Landelijke bouwkunst in Oost-Nederland* (1967), geschreven door Buter, *Gevel- en stiepeltekens in Oost-Nederland* (1973) door Everhard Jans en *Dorpen in Oost-Nederland* (1991) weer door Buter. Bij de eerste twee uitgaven, die reeds enige keren herdrukt zijn, konden de auteurs gebruik maken van uitvoerig tekstmateriaal van Jans zelf. Naast deze grotere uitgaven verschenen er ook kleinere

als *Huis en hof in en om Geesteren (O)* (1975), *Langs oude Twentse boerderijen* (1980), *Langs oude Drentse boerderijen* (1980) en *De kerken van Jan Jans* (2000). In 2001 verscheen zijn biografie van de hand van F.G.H. Löwik. De in 1953 opgerichte Jan Jansstichting stimuleert onderzoekingen en publicaties inzake Oost-Nederlandse landelijke bouwkunst.

JASSIES, KLAAS (1908-1979) werd geboren in Almelo, maar hij bracht bijna zijn gehele jeugd door in Oldenzaal. Hij voltooide in Deventer zijn HBS-opleiding en zette in deze IJsselstad zijn eerste schreden op het journalistieke pad. Enige jaren later werd hij journalist bij het *Volksblad voor Twente* in Enschede waarvan hij de redacteur was. In die stad was hij een aantal jaren directeur van het Gemeentelijk Voorlichtingsbureau en van de VVV Enschede. In 1953 werd hij tot schouwburgdirecteur van de Twentsche Schouwburg benoemd en vanaf 1963 vervulde hij een zelfde functie in Deventer. De sociaal-democraat Jassies vervulde een groot aantal maatschappelijke functies en was fervent regionalist. In het *Volksblad voor Twente* verschenen talloze gedichten en (vervolg)verhalen van zijn hand - vaak in onvergetelijk mooi Twents - onder de naam Loeks van t Leugenmos (vanaf 1941). In december 1941 verscheen zijn dichtbundel *Dwerrel'nde Blaêre. Vennepлууze* volgde in 1946. Zijn roman *De Leestinkleu*, eerst als vervolgverhaal uitgebracht, kwam in 1949 in boekvorm uit. Helaas bleek dit werk - dat hem het meest aan het hart lag - elke spanning en beweging te missen. Samen met Bezoen stelde Jassies een handzame spelling voor het Twents op. Jassies kon geweldig voordragen in de streektaal. In samenwerking met H. Drijfhout schreef hij *Het Overijssels volkskarakter* (1948) waarin hij het Twentse deel voor zijn rekening nam. Jassies negeerde daarin de studie van Slicher van Bath waarin de Saksische afstamming van de Oost-Nederlanders werd ontkend en ging gewoon, of er niets gebeurd was, op oude paden voort. In 1971 verscheen van zijn hand in het Nederlands *Rijpe aren, stille spoelen*. De dialogen waren deels in het Twents, deels in het Sallands en soms hopeloos verknoeid door bijmenging van allerlei Nederlandse woorden.

JORDAAN JHGzn, DICK (1913-1989) was een telg uit een belangrijk Haaksbergs fabrikantengeslacht. Hij doorliep de HBS in Enschede en volgde daarna de textielopleiding in Mönchengladbach. Jordaan was zeer geïnteresseerd in het streekeigene van Twente. In de jaren dertig wilde hij geschiedenis studeren maar hij was door zijn afkomst en milieu voorbestemd voor de textiel. Maar zijn grootste hartstocht verliet hem nooit: de geschiedenis van Oost-Nederland en het aangrenzende West-Duitsland. De belangstelling resulteerde in een aantal historische studies in *Noaberschopp*. Jordaan was na de oorlog een belangrijkste initiator en inspirator in regionalistische kringen. Als zodanig maakte hij in het begin van de jaren zestig financieel en organisatorisch de uitgave van het eerste *Jaarboek Twente* mogelijk. Hij nam er de eerste duizend exemplaren van af namens zijn Haaksbergse textielbedrijf. Ze waren bestemd voor zijn werknemers. Hij werd ook de eerste voorzitter van het jaarboek en bleef dat tot 1983, daarna benoemde men hem tot erevoorzitter van de gelijknamige stichting. Daarnaast was hij voorzitter van de Oudheidkamer Twenthe, van de Edwina van Heek-stichting, van de AVT-werkgroep textielhistorie, die zich al snel verzelfstandigde en verder ging als Stichting Textielgeschiedenis te Hengelo. Hij was verder bestuurslid van het Twents-Gelders Textielmuseum te Enschede, voorzitter van de afdeling Musea, Oudheidkunde en Monumenten van de Culturele Raad voor Overijssel te Zwolle, voorzitter van de Historische Kring Haaksbergen, voorzitter van de stichting Bertha Jordaan-Van Heek (te Welbergen in Duitsland), voorzitter van de stichting Foundation Jordaan te Enschede en vice-voorzitter van de commissie van bijstand van het Rijksmuseum Twenthe te Enschede.

KLAASSEN, DRS. GERHARDUS JOHANNES MARIA (GERRIT) (Almelo 1960) groeide op onder Albergen. Momenteel woonachtig in Enschede. Klaassen is maatschappelijk theoloog met een pedagogische achtergrond. Hij is werkzaam als onderwijsbegeleider. Zijn eerste dialectverhaal verscheen in de rubriek 'kuieren' van de *Twentsche Courant*. Hij publiceerde nog in dezelfde maand in *De Nije Tied* en trad direct daarop toe tot de redactie van dit 'blad in t plat', die tot dan toe bestond uit Goaitsen van der Vliet en Frank Löwik. Vanaf 1997 levert Klaassen met Bennie Sieverink en Löwik beurtelings een bijdrage aan de column 'Platte Tekst' voor het weekblad *De Roskam*. Een van zijn Twentse verhalen vormde in het voorjaar van 1998 een rode draad voor 'Stedelink 053', een lokaalglobaal geïntegreerde kunstvoorstelling die werd uitgevoerd in het Enschedese Theater Concordia. In 1999 verzorgde hij de Twentse bijdrage aan het Overijsselse taalspel 'Kiek'n, wa-j zegt' van RTV-Oost. Datzelfde jaar trad hij op bij 'Streektaal in Stijl' in de doopsgezinde kerk te Borne. Rond 1999-2000 verscheen van hem *In nen anvaank*, waarin twee Genesisverhalen in een soort literaire contravorm naar een Twentse (kon)tekst zijn toegeschreven.¹³¹⁹

KLAASSEN, HENDRIK (1901-1980) werd geboren in Albergen als zoon van een keuterboer op erve 'Gasthoes', vandaar ook zijn bijnaam 'Gasdieks'. Op zijn dertiende was Klaassen 'koojonge' (koeherder; fl 28,- voor een heel jaar werken) op de toen nog onmetelijke heidevelden om zijn geboorteplaats. In latere jaren werd hij, net als zijn vader, keuterboer; een karig bestaan. Om bij te verdienen werkte hij vele jaren op een steenbakkerij. In 1921 publiceerde hij in de *Twentsche Courant* over volksgeloof. In 1926 werd zijn eerste verhaal - 'Onner annermans veern' - geplaatst in de *Twentsche Almanak*. Tot 1972 stond bijna elk jaar een verhaal van zijn hand in deze almanak. Daarnaast publiceerde hij in diverse dag-, week- en maandbladen volksvertelsels en verhalen die voornamelijk het boerenleven als onderwerp hadden. In 1964 verscheen Klaassens eerste boekje *Huttentoone zoch ne broed*. Dit verhaal was bij hemzelf favoriet. Het werd meer dan zestig keer door Jan Morsink uit Almelo voorgedragen.¹³²⁰ In 1969 verscheen *Plaggenluuks nao Amerika*, met als tweede vertelsel 'De brulfte op de Strookappe'. Het zijn gezellige vertellingen zonder literaire waarde. Klaassen verzamelde Twentse spreuken en zegswijzen. Hij had ze uit de volksmond opgetekend en ze waren voor hem spiegelingen van de volksziel. Jan Jans had ook al spreuken en zegswijzen verzameld. Boekhandelaaruitgever Witkam gaf de verzameling van Jans aangevuld met die van Klaassen in 1972 onder de titel *Boer'nwiesheid en boer'nsprekwiezen* uit.

KOLENBRANDER, GERHARDUS BERNARDUS PETRUS (1902-1981), geboortig uit Hengelo begon zijn loopbaan op het gemeentehuis van zijn geboortestad. Omstreeks 1930 werd hij benoemd tot directeur van de Arbeidsbeurs aldaar. In de oorlog werkte hij sinds mei 1941 aan het Gewestelijk Arbeidsbureau te Zwolle, een functie die hem gelegenheid gaf heel wat mensen te redden van deportatie of dwangarbeid. In 1944 dook Kolenbrander onder en woonde onder zijn vrouws naam in Langeveen, later in Junne. Na de bevrijding werd hij directeur van het Arbeidsbureau te Zwolle en van 1946 tot 1967 was hij burgemeester van Tubbergen. Kolenbrander stond in heel Twente bekend als een geestig man die zich bij voorkeur in het Twents uitte. Door zijn joviale optreden tegenover de Tubbergse bevolking raakte hij meer dan eens in de problemen met het provinciaal bestuur.¹³²¹ Toen de AVT werd opgericht werd Kolenbrander aangezocht als voorzitter. Hij droeg in vlamme betogen het ideaal van het regionalisme uit, maar organisatorisch kwam er weinig van de grond. In 1952 legde hij het

¹³¹⁹ Gerrit Klaassen 1999. (Het gaat hier om een soort bibliofiele uitgave die als nieuwjaarsgeschenk werd toegezonden aan abonees van *De Nije Tied* en derhalve niet in de handel verscheen).

¹³²⁰ Klaassen en Wonink 1998, 14.

¹³²¹ *DvhO* 31-3-1980.

voorzitterschap neer. Kolenbrander was een geliefd spreker, in het Nederlands, maar nog meer in zijn ‘modersproake’. Dikwijls sprak hij over Twentse humor. Dat gebeurde niet slechts met de bedoeling om de mensen te laten lachen. Hij probeerde de mensen begrip bij te brengen voor de historisch gegroeide verhoudingen: “Waarom is de Twent zoals hij zich geeft en voordoet. Wat is zijn achtergrond?”¹³²² Verder was hij voorzitter van de Stichting Katholiek Twente en onder andere medeoprichter van de bloeiende Twentse Rijtuig- en Arresleevereniging ‘De Koets’nkeerls’ (en bedenker ook van die naam). Kolenbrander was enorm populair in zijn gemeente en een bekende Tukker. “De mens in mij is sterker dan de bestuurder”, was een van zijn gevleugelde uitspraken.¹³²³ Voor de internationale motorraces op Tweede Pinksterdag te Tubbergen werd door hem vooraf veelal mooi weer voorspeld. Dit leverde de naam ‘Kolenbranderweer’ op als tijdens de races weer eens volop de zon scheen.¹³²⁴

KOLKMAN, TON (1950) werd geboren te Holten, studeerde Nederlands en begon in 1974 te schrijven in het Twents. In zijn werk - gedichten, korte verhalen en beschouwingen - trachtte hij nieuwe wegen te banen in een tijd dat de meeste ‘platschrievers’ daar nog niet aan toe waren. Vandaar waarschijnlijk ook de felle toon die hij af en toe aansloeg vooral in zijn beschouwende stukken over literatuur. Kolkman was een van de oprichters van de Kreenk voor de Twentse Sproak, een tijdlang voorzitter van deze vereniging, en een groot voorvechter van ‘klassiek’ plat. Kolkman was medeoprichter van het tijdschrift *De Pennevogel* en van *Roet*, het Drentse letterkundige tijdschrift. Zijn werk is te vinden in verschillende periodieken en in verzamelbundels van de Nedersaksische streektaalorganisaties. Zijn verdwijnen uit de wereld van de Twentse ‘platschrievers’ omstreeks 1980 was net zo abrupt als zijn verschijnen erin.

KRAA, GERRIT (Rijssen 1939). was leraar Nederlands en Frans en bovendien coördinator aan de Christelijke mavo in zijn geboorteplaats. Hij is een echte tweetalige schrijver. Van zijn hand verschenen een aantal jeugdboeken in het Nederlands, onder andere: *De zoon van de zompschipper* (1982), *De verte roept* (1983), *Als daar met moord en brand* (1984), *Als de boom niet bloeit* (1990) en *Ruslandreiziger* (1992). Het regionale element speelt in al deze verhalen een grote rol. Zijn Twentse werk bevat proza, langere en korte verhalen en beschouwende stukken en poëzie. Ze staan verspreid in allerlei tijdschriften en periodieken, onder meer in *De Moespot*, *De Nije Tied* en het *Jaarboek Twente*. De bundel *O, Reggelo* (1992) bevat proza en poëzie in zowel het Nederlands als het West-Twents. In 1997 kwam *Jewilmke* uit, het eerste jeugdboek in het Twents. Een jaar later volgde *Doot heanig an*. Kraa was van 1998 tot 2001 de eerste Twentse streektaalfunctionaris. Als zodanig was hij betrokken bij vele manifestaties en optredens die de goodwill ten aanzien van de streektaal vergrootten zoals ‘Twentaal’. Verder was hij onder meer bestuurder van de Twente Akademie, van de Kreenk voor de Twentse Sproake en het Overijssels platform streektalen.

KRIKHAAR, BERNARDUS (1868-1954) was geboren en getogen in Geesteren en zat op school bij ‘meester’ W.G.A.J. Röring. Daarna leerde hij verder in Almelo, om van daaruit als gemeentebode te gaan werken op het gemeentehuis in Tubbergen. Krikhaar schreef vanaf 1913 de ‘Breef oet Tubbege’ in de *Twentsche Courant* waarbij hij zijn Geesters dialect enigszins aanpaste. Vanaf 1922 werkte hij mee aan de *Nieuwe Almelosche en Twentsche Courant* van Vloedveld. Hij werd correspondent en publiceerde er voortaan, onder het pseudoniem

¹³²² TUB 7-5-1968.

¹³²³ TC 31-3-1981.

¹³²⁴ Mededeling G. Klaassen 29-7-2002.

Toon Tukker, zijn 'Breef oet 't Tukkerlaand'. Krikhaars stijl was onderhoudend en vaak humoristisch. Na de oorlog schreef hij van 1948 tot 1950 in het thuisfrontkrantje *Biej oons in Geester'n* voor de 'jongens' uit de parochie die vochten in Indië. Ook hier weer onder het pseudoniem Toon Tukker.

KROESE, THEA (1944) is woonachtig in Daarlerveen, maar werd geboren in Vroomshoop. Aanvankelijk was ze onderwijzeres, onder andere in Nunspeet. Later vond ze een werkkring, als lerares Frans, Nederlands en wiskunde aan de mavo in Rijssen. Via Gerrit Kraa, die aan dezelfde school werkzaam was, kwam ze in aanraking met de wereld van de Twentse regionalisten.¹³²⁵ Kort daarop werd ze gevraagd door RTV Oost om mee te werken aan streekprogramma's. Later verzorgde ze een regionale kookrubriek waarin ze allerlei streekgerechten bereidde. Tegenwoordig (2003) is ze presentatrice, producente en programmamaakster bij RTV Oost en daarnaast (sinds 1996) directeur van het Van Deinse Instituut. Thea Kroese schrijft gedichten zowel in de streektaal als in het Nederlands, maar die zijn niet voor publicatie bestemd. Ze was daarnaast actief bij het Rode Kruis, vormingswerk en sport. Tevens was ze jarenlang ouderling en voorzitter van de kerkenraad van de gereformeerde kerk.

KUILE, MR. GIJSBERTUS JOHANNES TER (1871-1954) geboren in Enschede uit een oud Twents patriciersgeslacht dat gedurende meerdere generaties in de magistratuur werkzaam was.¹³²⁶ Gijsbertus Johannes koos voor het onderwijs. Hij was vele jaren werkzaam als schoolopziener in Almelo. Bovendien bekleedde hij vele jaren het voorzitterschap van de voogdijraad. Ter Kuile heeft de Twentenaren de waarde van hun geboortegrond leren beseffen en hen doordrongen van het voorrecht in Twente te mogen wonen, zo schreef zijn vriend J.H. Van Heek terecht in een 'In memoriam'.¹³²⁷ Ter Kuile hoorde tot de oprichters van de Oudheidkamer Twenthe en was zeer bevriend met Van Deinse. Hij bekleedde meer dan 50 jaar een prominente positie in Overijsselsch Regt en Geschiedenis. Enkele belangwekkende uitgaven van zijn hand zijn: *Geschiedenis van den Hof Espelo, zijne eigenaren en bewoners* (1908), *De Twentsche Watermolens* (1911), *Geschiedkundige Aantekeningen op de Havezathen van Twenthe* (1911), *Ons Twenthe* (1919), *Twentsche Eigenheimers, historische schetsen van land en volk tusschen Dinkel en Regge* (1936) en *De opkomst van Almelo en omgeving* (1941). In 1946 stelde hij de bundel *Onze Overijsselsche religieuze poëzie* samen. In dit verzamelwerk treft men ook streektaalbijdragen aan. Dat was niet zo gebruikelijk voor die tijd. Vele niet-boek publicaties stonden voorts in *Mededelingen en Verslagen van Overijsselsch Regt en Geschiedenis*. Onder leiding van Ter Kuiles Leidse studiegenoot dr.J.H. Holwerda vonden de eerste wetenschappelijk geleide opgravingen in Twente plaats. Met intense belangstelling assisteerden Van Deinse en Ter Kuile daarbij. Hun beider vondsten kregen een plaats in de collectie van de Oudheidkamer Twenthe.

LAMM, AREND JOHANNES UBALDUS uit Hengelo (1908-1965) was medefirmant in Oude Egberinks' Machinefabriek N.V. te Hengelo. Hij publiceerde gedichten, verhalen en artikelen in het Twents in onder andere *De Mars*, *Modersproake en Noaberschap*, *'t Swieniegeltje*, *Twentelaand en -leu en -sproake* en de *Twentsche Courant*. Zijn gedichten zijn gedeeltelijk religieus van aard. Lamm experimenteerde af en toe met moderne vormen en werkte daardoor vernieuwend voor de streektaalpoëzie. Hij was ook betrokken bij regionalistische initiatieven, maar dan meestal op het tweede plan. Zo nam hij deel aan de kring van regionalisten die eens per maand bij Gigengack *Twentelaand en -leu en -sproake* voorbereidde en

¹³²⁵ Dijkshoorn 2002, 20.

¹³²⁶ *Nederlands patriciaat* 1974.

¹³²⁷ Stroink 1962, 749.

was hij betrokken bij het blad *Moderspråke en nåberschop* van Gerd ten Holt. In samenwerking met Arnold Rakers kwam in 1959 zijn dichtbundel *Algerak* uit. Lang na zijn verscheiden, in 1974, zag *Tweansche bleujsels* het licht. Het ging om een bundel waarin gedichten van Arend Lamm (waarvoor de 'Vosbergenschriefwieze' was aangehouden) en schilderijen en grafiek van zijn neef Henk Lamm (1908-1957) een gelijkwaardige plaats kregen en samen een boeiend, artistiek geheel vormden.

LEGTENBERG, JOHANNES MARIA (JOHAN) (1888-1959) was geboren in Hertme, maar hij bracht praktisch zijn gehele leven door in Hengelo. Ver voor de Tweede Wereldoorlog begon hij te dichten in zijn Hertmese 'modersproake', maar zijn eerste (en laatste?) dichtbundel verscheen pas in 1947. De titel luidde *Bloemen ôet nen Dieselkaomp*. Het werk bevat gedichten die herinneringen oproepen aan de poëzie van Duitse dichters uit de negentiende eeuw en waren in een zeer eigenzinnige en daardoor moeilijk leesbare spelling gezet door de dichter die enige eigenwijsheid beslist niet kan worden ontzegd. Niettemin werd Legtenbergs dichterschap door de meeste contemporaine regionalisten zeer hoog aangeslagen. Bezoen daarentegen noemde Legtenberg 'een maniakale gek'. In des dichters nalatenschap bevinden zich honderden bladzijden dichts, nu in het bezit van het Van Deinse Instituut, die wachten op een mecenas die uitgave de moeite waard vind.

LÖWIK, DRS. FRANCISCUS GERHARDUS HIERONYMUS (FRANK) geboren in Almelo (1956), leraar geschiedenis en Duits, eerst op Ameland en nu te Leeuwarden. Hij begon omstreeks 1980 in het Twents te schrijven en zijn bijdragen zijn in diverse tijdschriften en bundels te vinden. In 1989 verscheen van zijn hand *Om de taal van Twente*, destijds van bevoegde zijde een 'baanbrekende studie' en de 'eerste literatuurgeschiedenis van het Twents' genoemd. Het verhalenbundeltje *Op n biester* kwam in 1993 uit. Löwik probeerde in de streektaalliteratuur aansluiting te vinden bij de thematiek van de moderne tijd. In de negentiger jaren werkte hij samen met Goaitsen van der Vliet en Gerrit Klaassen aan het roemruchte tijdschrift *De Nije Tied* waardoor een breuk ontstond tussen de meer conservatieve streektaalbeoefenaren en jongeren die vaart en vernieuwing wensten. Samen met Van der Vliet vertaalde hij de populaire strip *Asterix den Galliër: kats in t plat*. Het werd de meest verkochte Twentse uitgave ooit. Verder verscheen van zijn hand in 2001 een biografie van Jan Jans. Löwik is verder actief betrokken bij vrijwilligerswerk en bekleedt bestuursfuncties in de rooms katholieke kerk.

MEIDEN, PROF. DR. ANNE VAN DER geboortig uit Enschede (1929) studeerde theologie en was als dominee verbonden aan de 'zwartekousenkerk'. Hij schreef diverse boeken en artikelen over theologische onderwerpen. In 1972 promoveerde hij op een dissertatie over de ethiek van de propaganda van het Christelijk geloof. Van 1973 tot 1987 doceerde hij massacommunicatie aan de Rijksuniversiteit Utrecht en van af 1987 is hij als bijzonder Hoogleraar aan die universiteit verbonden. Door zijn geschriften en door zijn optreden werd Van der Meiden een 'bekende Nederlander'. Al jong was hij actief in de Twentse taalbeweging. In 1953 begon hij in het Twents te schrijven. In 1960 ontving hij voor zijn vertelling *Et leste Bescheed* een aanmoedigingsprijs. Vele publicaties volgden, in boekvorm of als artikelen. Van der Meiden schreef zowel in het Nederlands als in het Twents. Vermaardheid kreeg hij als voorganger in Twentstalige kerkdiensten. Zijn debuut als zodanig maakte hij in de oude abdijkerk van Weerselo op 1 januari 1960. Dominee Van der Meiden werd een graag gehoord predikant, óók, of juist in het Twents. Zijn preken kwamen in 1990 gebundeld onder de titel *Oons hert temeute. Preakn in de Twentse moodersproake*. Zeer bijzonder is zijn Bijbelproject. Samen met een door hem geformeerde resonansgroep bestudeerde en vertaalde hij de teksten

van het Nieuwe Testament in het Twents. Via de *Twentsche Courant* schakelde hij de lezers in. Uit de respons die zij leverden bleek hoezeer dit project de aandacht had van het geïnteresseerde publiek. In de jaren tachtig groeide hij steeds meer uit tot dé ambassadeur van de ‘Tweantse sproake’, wat onder meer tot uiting kwam in zijn prominente rol als spreker telkens als de belangen van het Twents moesten worden verdedigd. In 2001 verscheen zijn eerste deel van *'t Oale Testament*. Samen met Hinne Wagenaar en Ype Schaaf publiceerde Van der Meiden *Een eigen theologie. Friese en Saksische antwoorden op Afrikaanse vragen* (2000).

MEYLING, ALBERT CAREL stamde uit een oud Borns geslacht van juristen en bierbrouwers (1890-1990). Albert Meyling werkte in het familiebedrijf NV Hengelosche Bierbrouwerij in de directie (tot 1961). Behalve bier werden er ook ijs geproduceerd en vanaf 1955 ook limonades. Meylings oudere broer, Gerhard, was de eigenlijke leider van het concern. Hij liet lijvige gedichten en kernachtige spreuken in de ‘modersproake’ (‘Nem’t der van!’) op de viltjes afdrukken. In de oorlog werd het bedrijf op 6 oktober 1944 door een bombardement getroffen. Meylings hart lag bij de eigenaardigheden en schilderachtigheden van zijn geboortestreek. Hij was amateur-cineast en -fotograaf. Ook publiceerde hij wel over streekeigen zaken. In het Interbellum maakte hij films betreffende Twents volksleven en tradities. Speciale ‘koeriers’ alarmeerden hem uit alle hoeken van de regio, in het geval er iets bijzonders te filmen viel. Vaak ook trok hij er met Van Deinse en/of Dingeldein op uit. Meyling maakte zich in AVT-verband verdienstelijk voor de bundeling van folkloregroepen. Hij werd erevoorzitter van de Stichting Twents Volksleven. Meyling stierf in het jaar waarin hij honderd zou worden op de havezathe Wegdam die hij bewoonde.

PLEGT, MR. BERNARDUS HENRICUS ANTONIUS MARIA uit Losser (1904-1977). Bernard Plegt werd geboren in een onderwijzersgezin. Aanvankelijk zat hij op een klein-seminarie, daarna studeerde hij enige semesters Germaanse taalwetenschap in Munster, behaalde vervolgens zijn titel in de rechten en kreeg onder meer een functie als bedrijfsleider in het Oldenzaalse ziekenhuis. Na de Tweede Wereldoorlog werd hij hoofdredacteur van de *Twentsche Courant*. Jarenlang was in de bovenhoek van die krant onder de figuur van een teckel een Twentse spreuk te lezen. Ze waren van Plegt die er honderden optekende en verzamelde. Plegt was, naast lid van de Twentsche Schrieverskring en schrijver, jarenlang hoofdredacteur van het *Jaarboek Twente*. Daarin publiceerde hij allerhande artikelen, van beschouwingen over regionalisme tot streektaalverhalen en gedichten. Curieus was zijn vertaling van een Fries gedicht in het jaarboek van 1964. In 1972 kwamen zijn verhalen- bundels *Oet et oale doarp I* en *Oet et oale doarp II* uit. Plegt kwam door een auto-ongeluk om het leven.

RAKERS, DR. ARNOLD (1903-1965) geboren in Nordhorn als zoon van een ‘reformierte’ meubelmaker, bezocht het gymnasium in Osnabrück. In 1924 behaalde hij daar het onderwijzersdiploma. Direct daarop studeerde hij verder, te Munster, Zürich, München en Marburg, o.a. filosofie, Duits, pedagogiek en theologie. Van 1931 tot 1933 was hij assistent bij de Deutsche Sprachatlas te Marburg en gaf hij in het Germanistische Seminar van de universiteit aldaar les in de Nederlandse taal. Ondertussen verzamelde hij volksrijmen en spreekwoorden, ze werden in 1930 uitgegeven als *Grafschafter Volksreime und Sprichwörter*. In 1931 promoveerde Rakers op *Die Mundarten der alten Grafschaft Bentheim und ihrer reichsdeutschen und niederländischen Umgebung*. Hij toonde erin als één van de eersten het bestaan aan van een tweetal taalbewegingen, de ene van oost naar west en de andere van west naar oost. “Die taalbewegingen”, zo schreef Entjes later, “bleken de passende sleutel te zijn voor het ontsluiten van de taalgeschiedenis van Oost-Nederland en de aangrenzende gebieden van Duits-

land.”¹³²⁸ De dissertatie werd pas veel later, in 1944 uitgegeven. In 1933 keerde hij naar de Graafschap Bentheim terug om er onderwijzer te worden, waarschijnlijk omdat het politieke klimaat in Marburg hem te ‘bruin’ werd. Hij bleef daarbij dialectgeograaf en volkskundige. In 1938 verscheen zijn uitvoerige artikel ‘Auf dem westfälischen Mundartwege nach Holland durch die Grafschaft Bentheim’ in de *Westfälische Forschungen*. In de oorlog diende hij bij de Wehrmacht in Amsterdam, contre coeur, want hij had een hekel aan de nazi’s. Na 1945 trachtte hij door zijn optreden zo goed als dat ging de contacten met het nabuurland te verbeteren. Hij werd lector voor de Nederlandse taal- en letterkunde aan de universiteit te Münster, van 1948 tot 1954. Rakers werd de grote inspirator en aanjager van de Nedersaksische taalrevival van de jaren vijftig. Op 27 december 1953 sprak hij gloedvol over ‘Het wezen van de modersprake en sprâakûnderzöök’ voor een groep dialectschrijvers en -onderzoekers op ‘Het Everlo’. Rakers was er ten diepste van overtuigd dat de staatsgrens scheidde wat samenhoorde, gezien het vele gemeenschappelijke aan beide zijden van ‘n poal’. “Arnold Rakers lewde ûût den geest van et gemeenschûppelike leven ûp weerskanten van de grense. Hee lewde in dissen geest, hee lewde föör dissen geest”, schreef de Duitse ‘platschriever’ en vriend van Rakers Arno Piechorowski.¹³²⁹ In de jaren vijftig schenen zijn idealen een kans te krijgen in de ontluikende taalbeweging in de grensgebieden. Met Naarding was hij de auctor intellectualis van de ‘Vosbergenschriefwiese’, hij was betrokken bij het ‘*t Swieniegeltje*’ en de ‘schrieverskringen’. Toen mettertijd bleek dat hij te optimistisch was geweest en de krachten verkeerd had ingeschat was zijn teleurstelling groot. Hij legde zich toe op de studie van de filosofie en theologie, zijn ‘oude liefdes’, maar bleef betrokken bij de streektaalen. In 1963 verscheen van Rakers en Heeroma *Der Mensch in seiner Sprache*. Kort na zijn 62ste verjaardag overleed Rakers onverwacht. Een bibliografie van Rakers vindt men in de *Driemaandelijkse Bladen*.¹³³⁰ In 1993 kwam, na bewerking door Entjes en Niebaum, de *Mundartatlas der alten Grafschaft Bentheim* uit.

RÖRING, WILHELMUS GERHARDUS ANTONIUS JOHANNES (1848-1934) geboren in Groenlo. Willem Röring werd op zestienjarige leeftijd kwekeling te Zieuwent, hij slaagde in Arnhem voor hulponderwijzer en in 1869 werd hij meester te Haaksbergen. Na werkzaam te zijn geweest in Doesburg en Didam werd hij in 1876 te Geesteren benoemd. Voor het onderwijs publiceerde hij *De jeugdige Correspondent*, een praktisch *Brievenboek voor de Dagen Herhalingschool*. Het verscheen in 1881 en beleefde maar liefst vijftien herdrukken. Voorts verscheen van zijn hand *De Nederlandsche Provinciën*, een aardrijkskundig werk dat in 1887 het licht zag. *Wandelingen door Overijssel* verscheen in 1889. Meer historisch was *Het oude St. Calixtus Kerspel van Groenlo*, een serie schetsen in de *Geldersche Bode* in 1887. In datzelfde jaar ook kwam *Ons katholiek Verleden* uit, waarvoor Mgr. Dr. Schaepman de inleiding schreef. In 1902 *Thomas à Kempis, Zijne Voorgangers en Zijne Tijdgenooten*, een werk dat door Willem Kloos geroemd werd. Rörings belangrijkste werk was *Kerkelijk en Wereldlijk Twente*, dat in 1909-1911 verscheen en in 1978 ongewijzigd werd herdrukt. Röring werd op zijn achtenzestigste gepensioneerd en vertrok naar Glanerbrug. Hij kreeg er dikwijls bezoek van Van Deinse en Dingeldein. Er is een brief van hem bewaard aan van Deinse waarin hij de laatste voorziet van informatie over ‘De Pauselijke Zouaven’, de brief is niet gedateerd. Rörings schitterende schoonschrift stak in de brief wel af tegen de hanenpoot van Van Deinse.¹³³¹

¹³²⁸ Entjes 1965, 125.

¹³²⁹ Piechorowski 1965, 129.

¹³³⁰ Ibidem.

¹³³¹ (arch. VDI).

SCHÖNFELD WICHERS, MR. KAREL DIEDERIK (1901-1993) was geboren in Naarden, maar groeide als notariszoon op in Rijssen. Schönfeld Wichers sprak in huis Nederlands, maar hoorde ook veel Fries van zijn moeder die uit Beetsterzwaag kwam. De rechtenstudie bracht hem naar Amsterdam, de notariële naar Den Haag. Na het derde deel van zijn notaris-examen kwam hij als kandidaat op het kantoor van zijn vader. Hij kwam daardoor opnieuw in contact met veel Rijssenaren en begon toen zelf ook de streektaal van Rijssen te spreken, de taal die zijn onvoorwaardelijke liefde zou krijgen. Typische woorden en uitdrukkingen noteerde en collectioneerde hij. Toen er tijdens de oorlog steeds minder werk was op het notaris-kantoor begon Schönfeld Wichers met het voorbereiden van een Rijssens Woordenboek. Dat kwam in 1959 uit onder de titel: *Woordenboek van het Rijssense dialect*. Het was méér dan de titel beloofde, want het werk bevatte, naast een groot aantal woorden, ook schetsen in het ‘Riessens’ van zijn hand. In 1979 kwam zijn grote *Woordenboek Nederlands-Twents* uit, gevolgd door *Twents-Nederlands* in 1983. Met deze twee werken kreeg Twente eindelijk volwaardige woordenboeken, waar ook diegenen die niet bekend waren met de Twentse taal mee uit de voeten konden. Ook hierin stonden verhalen, reisverslagen, gedichten en vertalingen. Behalve dat alles vond men er een uitgebreide grammatica in en een merkwaardige theorie. Schönfeld beweerde namelijk dat het ‘Riessens’ het echte, oude Twents was en dat in de rest van Twente de streektaal was verbasterd. In het *Jaarboek Twente* herhaalde hij in een lang artikel deze theorie, deed er andere bij en gaf er nog wat uitleg bij.¹³³² De excentrieke schrijver, een schilderachtig figuur en non-conformist in alles, vond dat de schriefwijze van het Twents zo dicht mogelijk de uitspraak moest benaderen. Hij hanteerde daartoe een stringent gehanteerde fonologische spelwijze. Dit om mensen die de streektaal - ‘Ne Sproake van Skeppensweage’ - tot hulp te zijn. Tijdens de voorbereiding van zijn woordenboek begon hij over spellingsproblemen na te denken en hij meende de sleutel daartoe gevonden te hebben door het weglaten van de stomme ‘e’ overal waar die in het ‘Riessens’ niet gesproken werd: “Overal waar tussen medeklinkers niet meer lucht gegeven werd, dan nodig was voor de uitspraak, schreef ik geen e. De woorden werden daardoor korter en overzichtelijker en de uitspraak bleek ondubbelzinnig.”¹³³³ In de jaren vijftig reisde Schönfeld Wichers met een soort zelfgebouwde camper, ‘de Kueklkoare’, half Europa door in het gezelschap van enige vrienden. *Reajsbreewe oet de Kueklkoare*, een kloeke verhalenbundel over de reizen die hij tussen 1951 en 1972 ondernam, deed er verslag van. Het werk kwam in 1989 uit. Verder verscheen van hem in 1985 *Noar 't Vuerspiejege aejlaand*. Een boekje met het verhaal van zijn reisbevindingen naar en op het eiland Sicilië, dat hij dertig jaar daarvoor (in 1955) bezocht had.

SLOET TOT OLTHUYS, MR. BARTHOLOMEUS WILLEM ANNE ELISA BARON (1808-1884) geboren te Voorst, studeerde te Utrecht, maakte de Tiendaagse Veldtocht mee en was na zijn promotie een tijdlang burgemeester van Hengelo, tot 1838. Daarna werd hij lid en later president van de rechtbank te Zwolle. Politiek gezien was Sloet liberaal. Hij was voor vrijhandel, tegen graanrechten en initiatiefnemer tot de afkoopbaarstelling van de tienden. Sloet was ook landbouwhervormer: hij was een groot voorstander van het afschaffen van het markestelsel en hij diende de regering dikwijls van advies in economische en landbouwaan-gelegenheden. Op zijn initiatief werd in 1841 de Overijsselsche Vereeniging tot Ontwikkeling van de Provinciale Welvaart opgericht. In zijn Hengelose tijd ontwaakte Sloets belangstelling voor de Twentse historie en prehistorie. Hij vond daarin de stof tot dichten. Hij vond die ook in de ontmoetingen en tochten met J.H. Halbertsma, met wie hij bevriend was. Sloet tot Olthuys voelde zich dichter. Zijn poëzie vindt men in de Overijsselsche Almanak en vele ande-

¹³³² Schönfeld Wichers 1985, 67-79.

¹³³³ 1959, voorwoord.

re almanakken. Twee bundels met dichtwerk deed hij het licht zien. Het waren: *Uit mijn dichterlijk leven* (1869) en *Herfststraden* (1873). Ze waren niet in de handel.

SNUIF, CORNELIS JAN (1872-1929) was geboren te Zaandijk, maar vestigde zich in 1905 in Enschede als apotheker. Hij was zeer geïnteresseerd in de geschiedenis van Enschede en de rest van Twente. Daarbij had hij een voorliefde voor oude handschriften die hij kon opdiepen dankzij de contacten die hij beroepshalve had met veel plattelanders. Snuif wist ze te ontcijferen en op die manier kon hij de historie van menig boerenerf beschrijven. Als 'Kleine Bijdragen uit Twenthe' stelde hij ze te boek in de *Verslagen en Mededelingen van Overijselsch Regt en Geschiedenis*. Door zijn dochter werd na zijn overlijden deze schat aan gegevens uitgegeven onder de titel *Verzamelde Bijdragen tot de geschiedenis van Twenthe*. (1931, herdrukt in 1975). Voor de familie Van Heek stelde hij het *Van Heeksboek* samen en hij verschaft stadsgenoot Dr. A. Benthem Gzn. veel gegevens voor diens *Geschiedenis van Enschede en omgeving*. Ook latere geschiedschrijvers als J.J. van Deinse en L.A. Stroink melden dat ze schatplichtig waren aan het werk van deze ijverige speurder.¹³³⁴ Snuif was van mening dat wie de geschiedenis van Twente wilde bestuderen niet alleen in eigen land moest zoeken, maar ook in het nabuurland. Daarom bezocht hij regelmatig de congressen van de Hanseatische Verein. Op het laatst van zijn leven was hij actief betrokken bij de bouw van het Rijksmuseum Twenthe en de onderbrenging van de collectie van de Oudheidkamer Twenthe daarin.¹³³⁵ Snuif hoorde tot de vooraanstaande personen van de vrijmetselaarsloge Tubantia te Enschede.

THOUARS, GEORGE ANNE CHRISTIAAN WILLEM LE VASEUR DE COIGNÉ, MARKIES DE (1807-1850) werd geboren op de havezathe Beugelskamp, nabij Denekamp, in een verarmd adellijk geslacht. Op voorspraak van zijn grootvader, die generaal-majoor der grenadiers was, werd hij page aan het hof van Willem I. Dat hield tevens plaatsing op een artillerieschool in. De hoogromantische Thouars bleek niet tegen deze insnoering van zijn persoonlijke vrijheid te kunnen. Door wangedrag van het hof verdreven, gaf hij zich over aan het schrijven. Hij had talent, maar "zelden is een zo heldere aanleg aan een zo verwarde blaaskaak toegevallen", schreef een kenner terecht.¹³³⁶ De alcoholicus De Thouars werd officier, niet door aanleg of kunde, maar door de gunst van de koning, vanwege zijn hoge titel. Toen hij de overtocht van een detachement herstelde zieken over de Lek moest leiden, ging alles mis. Het veer zonk en de bemanning verdronk. De Thouars overleefde en dichtte 'Mijn onheil op de Lek'. Een woeste periode van schrijven en drinken volgde. En tijdelijke vermaardheid: De Thouars hoorde bij de zogenoemde citadelpoëten ten tijde van de Belgische Opstand. Hij werd bewonderd en onderscheiden. De rem was er nu helemaal af. Hij misdroeg zich dikwijls, werd uit dienst ontslagen, scheidde van zijn vrouw en schreef luidruchtige verzen over haar ontaardheid. De negentiende eeuwse Oranjegezinde pathetiek van De Thouars is thans ongenietbaar en getuigt van een stuitend byzantinisme. Daarom juist zijn zijn twee Twentstalige gedichten zo aardig. De dichterlijke toewending tot het Twents heeft helaas niet méér werk opgeleverd. Hij bralde liever in het Nederlands. Bij voorbeeld over het hem aangedane onrecht. Daar kwamen zijn dichterlijke ziel en geheel zijn hoogadellijk ridderbloed tegen op. In zijn furieuze uitbarstingen kon De Thouars geen maat houden. Geen fatsoenlijke uitgever wilde zijn dichtwerk meer uitgeven. Hij raakte in handen van de schandaal- en oppo-

¹³³⁴ Van Deinse in het woord vooraf bij *Verzamelde bijdragen tot de geschiedenis van Twente*; Stroink 1962, 659.

¹³³⁵ Rede ter gelegenheid van de opening van het Rijksmuseum Twenthe. J.J. van Deinse (arch. Van Deinse, VDI).

¹³³⁶ Zaal 1969, 20.

sitieblaadjes en mensen met een bedenkelijke reputatie. De Thouars, altijd gebukt onder geldzorgen, was nu geheel platzak. Op de hielen gezeten door justitie, wegens beledigende stukken, vluchtte hij de grens over. Daar stierf hij uiteindelijk totaal berooid.

VAANHOLT, GERHARDUS BERNARDUS JOHANNES (GERARD) werd geboren in Lonneker in 1948. Hij is journalist van beroep, verbonden aan de *Twentsche Courant* en na de fusie aan de *Tubantia/Twentsche Courant*. Vaanholt zette samen met Gé Peterink Giggengacks ideaal van een Twents weekblad voort met het weer oprichten van *de Twentse Post*. Het blad was geen lang leven beschoren, evenals zijn opvolger het maandblad *Het Twentse Leven*. De tijdschriften beleefden elk amper een jaargang. In 1986 opende hij de rubriek ‘Oet de noaberschap’ in de *Twentsche Courant*, een wekelijks op woensdag verschijnende pagina over allerlei uiteenlopende facetten van de streekcultuur. De rubriek werd na de krantenfusie voortgezet onder de titel ‘Stad & Land’ en werd tot enige pagina’s uitgebreid. Door de grotere verspreiding won de rubriek daardoor nog aan belang. Vanaf 1983 tot de krantenfusie voorzag Vaanholt de voorpagina van de *Twentsche Courant* van streektaalspreuken en zette daarmee de traditie van Plegt voort. In 1999 werd er een duizendtal gebundeld uitgegeven onder de titel *En zo kleait wiej verdan*. Vaanholt ging ook als vertaler van bekende strips aan de slag. In 2000 verscheen *’t Zulveren heurnke*, de streektaalversie van het Suske en Wiskeverhaal *De Ringeling-schat*. Een andere vertaling van de avonturen van de striphelden van Willy Vandersteen *Het witte wijf*, kwam in een vertwentste editie op de markt onder de titel *’t Witte Wief*. Van Vaanholt’s hand verscheen voorts: *Lonneker molen 150 jaar, jubileumboek bij 150-jarig bestaan van de molen van Lonneker*. De journalist-vertaler-publicist publiceerde onder meer in het *Jaarboek Twente*, de *Twentsche Almanak*, *De Mars*, de *Twentse Post*, *Het Twentse Leven*, *Enschede zoals het was*, *De Sliepsteen* en in diverse bundels en boeken zoals: *Zo is Twente*, *Van Oldemarkt tot Oldenzaal* en *Mirweenter*.¹³³⁷

VELDE, JAN BEREND VAN DE (1924) uit Enschede werd in Oosterwolde uit Drentse ouders geboren. In 1925 verhuisde de familie naar Enschede. Na het ULO-onderwijs haalde Van de Velde het staatsexamen HBS en enkele vakdiploma’s. Hij kwam aan de slag als kantoorbediende op een textielfabriek, later was hij “verkoopbeambte grootmetaal (fabriek van technische veren)”.¹³³⁸ Van de Velde was actief in de vakbond NVV, onder meer als bestuurslid. Hij schreef in het Twents sedert 1979, meestal onder het pseudoniem Ben Frey en trad met een ontwapenend hoekige allure op.¹³³⁹ Zijn gedichten zijn te lezen in tal van literaire en culturele periodieken. In 1991 gaf hij het gedichtenbundeltje *’n Aander en iej* uit. Zijn *Grammatica van Twents* kwam in 1994 uit, als antwoord op denigrerende uitlatingen over het Twents van de Oud-Saasvelder René Hesselink. In 1999 verscheen van zijn hand nog *De oalde spreukskes: vanniejs vertaald in ’t Twents*. Van der Velde, die zich door allerlei cursussen bekwaamd heeft in de taalkunde, is thans met zijn negentiende seizoen ‘Nederlandse literatuur en Twentse gedichten’ bezig bij de Stichting 55 plus.

VLIET, IR. GOAITSSEN VAN DER (Surhuizum 1951) was na zijn studie biomedische elektrotechniek aan de TH Twente werkzaam als softwareingenieur. Daarnaast publiceerde hij gedichten, was hij frontman en songschrijver van de eerste friestalige rockband Rockploech Spul, en redacteur van o.a. het Friese literaire tijdschrift *Trotwaer*. In 1993 nam hij ontslag om echt werk te maken van een andere, inmiddels uit de hand gelopen hobby: het uitgeven van boeken door De Oare útjouwerij (De Andere uitgeverij). Voor Wilminks bundel *Heftan*

¹³³⁷ Brief Vaanholt aan Löwik, 12-11-2001.

¹³³⁸ Diskette Van der Velde 3-10-2002 (arch. Löwik).

¹³³⁹ Deze ‘Votkroepersnaam’ (pseudoniem), zoals hij zelf schreef, had Van de Velde aangenomen in zijn ULO-tijd in de Tweede Wereldoorlog. Hij was toen eindredacteur van de schoolkrant.

tattat! en al zijn latere Twentstalige uitgaven ontwierp hij de Standaard Schriefwieze (1992). Hij richtte in 1994 het (nog steeds) onregelmatig verschijnende min of meer literaire ‘blad in t plat’ *De Nije Tied* op, en publiceert ook zelf in het Twents. Zijn grootste succes als uitgever en vertaler (samen met Frank Löwik) was *Asterix den Galliër*, ‘kats in t plat’ (1997), het best verkochte Twentstalige boek ooit. Goaitsen van der Vliet werkte de afgelopen tien jaar ook gestaag aan zijn *Dialexicon Twents*, een digitaal woordenboek met inmiddels ruim 20.000 vertalingen Twents-Nederlands én Nederlands-Twents, waarvan in de loop van 2003 een eerste Windows-versie verschijnt. Hij was bovendien initiator van de nieuwe ‘platschrieverskreenk’ die van tijd tot tijd in zijn huis in Enschede samenkomt.

VLOEDBELD, GERHARDUS BERNARDUS (1884-1961) werd geboren te Ambt Almelo. Hij was de derde zoon van een kleine, zelfstandige boer en fabriekswever uit de Krommendijk en mocht ‘doorleren’. In dit geval voor onderwijzer. Hij werkte als zodanig te Manderveen, Borne en in Almelo aan de St. Radboudschool. Van 1935 tot zijn pensionering in 1947 was hij hoofd van die school. ‘Haghoesmeister’, zoals hij genoemd werd, was zeer actief in het katholieke verenigingsleven en vervulde daarin talloze bestuursfuncties. In 1907 begon zijn journalistieke pad bij de *Twentsche Courant*. Hij werd als regioredacteur de opvolger van meester Heinink. Schrijven bleek een levensbehoefte voor hem. Als student was hij al een dagboek begonnen en daarna zou zijn pen geen rust meer kennen. Omstreeks 1910 begon Vloedveld in het Twents te schrijven. Zijn voorbeeld was aanvankelijk Heinink. Bovendien kon hij nog putten uit zijn herinneringen aan de ‘kuieroavnde’ uit zijn jeugd aan het ‘lösse veur’. Na 1918 kreeg hij kennis aan het werk van Duitse ‘platschrievers’, waarvan vooral de Westfaalse pastoor dr. Augustin Wibbelt hem diepgaand zou beïnvloeden. In 1923 kwam Vloedveld met zijn *Nieuwe Twentsche en Almelosche Courant* uit. Daarin publiceerde hij onder meer een groot aantal Twentse teksten van allerlei soort. Tussen dat jaar en 1938 vertaalde hij zeventien grote romans van Wibbelt in het Twents. Een aantal daarvan verscheen ook in boekvorm. Vloedvelds bekendste en ook nu nog populaire werk is de schelmenroman *Mans Kapbaarg* die in 1923 en 1924 verscheen in de *Nieuwe Twentsche en Almelosche Courant*. Het werk is vele malen herdrukt. Vloedvelds verhalen, vertalingen, vertellingen, oude sagen, anekdoten, rijmpjes, verhandelingen over volksgebruiken, enzovoort zijn te vinden in allerhande tijdschriften en uitgaven. Na de Tweede Wereldoorlog werd hij dé grote centrale figuur in de Twentsche Schrieverskring. Voorzitter bovendien. Met Johan Gigengack werkte Vloedveld aan een Twents woordenboek. Door de rel om Gigengacks boek en Vloedvelds overlijden kwam het nooit tot een uitgave. Postuum, in 1984, kwam *De Eawengellies van Mattheus, Marcus, Lucas en Johannes* uit.

VLOEDBELD, GERHARDUS JOHANNES HENRICUS (1919) uit Almelo, zoon van ‘meister’ Vloedveld, kwam als achttienjarige bij de *Nieuwe Twentsche en Almelosche Courant* (1937-1940) waarvan zijn vader de redactie verzorgde. De krant werd door de bezetter verboden. Vloedveld schreef tevens, samen met Carel Enkelaar voor de Twentse editie van *De Volkskrant*. Hij dook in bezettingstijd meer dan eens onder en was betrokken bij het verzet.¹³⁴⁰ In 1947 verhuisde hij naar Amsterdam. Vloedveld verzorgde de sportredactie van *De Volkskrant*. Dat bleef hij doen tot 1952. Terug in Twente schreef hij voor het *Dagblad van het Oosten* van 1952 tot 1965. Later was hij verbonden aan de *Twentsche Courant*. In 1987 begon hij zijn rubriek ‘Almelo toen en nu’, die honderden afleveringen zou kennen. Als voorzitter blies hij het historisch Genootschap Stad en Ambt nieuw leven in (1961-1978); hij was betrokken bij het werk van de Culturele Raad, bij monumentenzorg en bij het kerkbestuur van

¹³⁴⁰ Het Rectorshuis 2001, 10.

de St. Georgiuskerk. In de jaren vijftig was hij bestuurslid van de ROO, secretaris van de AVT en van de Twentsche Schrieverskring die daar uit voortkwam. Als ‘platschriever’ was hij ook wel actief, alhoewel hij wat dat aanging enige terughoudendheid betrachtte, om niet telkens tot ‘zoon van zijn vader’ te worden gereduceerd. Zo schreef hij onder andere schetsen voor *Oons jong het wicht en de drie Dieksen* en verzorgde hij meer dan eens het verhaal voor de *Twentsche Almanak*.

WIJNGAARDEN, WILLEM JAN CHRISTIAAN VAN (1818-1882) werd geboren in Rijssen. Hij was er ‘boavenmeister’ en koster-voorzanger in de Nederlands hervormde kerk. Naast zijn beroepsmatige bezigheden boeiden Wijngaarden (volks)verhalen over Rijssen en andere delen van Twente zeer. Hij stelde ze te boek. De waarden van zijn gedichten en vertellingen zit vooral in de historische, volkskundige en taalkundige aspecten. Soms schreef Van Wijngaarden een heel verhaal of gedicht in het Twents. Uit zijn werk spreekt bezorgdheid over de toekomst. Veel van wat eeuwen geweest was zou in de komende tijd met haar oprukkende industrie veranderen of zelfs geheel verdwijnen. Voor de bekende streektaalenbundel *Van de Schelde tot de Weichsel* van de neven Leopold (1882) leverde hij twee bijdragen. De zoon van de ‘platschriever’, ‘meister (alweer) van Wiengoardn’, verzamelde alle proza en poëziestukken van zijn vader en veel later, in 1955, kreeg de Stichting Oudheid- kamer Riesen de rechten om een verzamelbundel uit te geven. De titel werd *Met ‘n oaln Mäester bie j n heerd*.

WILMINK, DR. WILLEM (1936) is een gelauwerd Nederlands schrijver. Hij werd geboren in de Javastraat te Enschede. Wilmink studeerde van 1954 tot 1961 Nederlands aan de universiteit van Amsterdam. In die tijd publiceerde hij zijn eerste gedichten en cabarettteksten. Na zijn studie doceerde hij moderne letterkunde aan het instituut voor Neerlandistiek aan diezelfde universiteit. Vanaf 1978 werd hij fulltime schrijver. In 1988 promoveerde Wilmink aan de Katholieke Universiteit Brabant met een proefschrift over de poëzie van Hendrik de Vries. Wilmink is vooral bekend door zijn gedichten en liedjes. Veel van deze gemakkelijk in het gehoor liggende liedjes zijn geschreven voor tv-programma’s als De Stratemakeropzeeshow, J.J. de Bom, voorheen de Kindervriend, De film van Ome Willem en Het Klokhuis. Wilmink’s werk is meermalen bekroond, onder andere met de Zilveren Griffel (1983) en de Gouden Griffel (1986). De Theo Thijssenprijs (1988) mocht hij ontvangen voor zijn hele oeuvre. Wilmink betrok zijn afkomst uit Twente soms nadrukkelijk in zijn proza en poëzie. Voor zijn oostelijk getint werk ontving hij in 1987 de Johanna van Burenprijs. In 1992 kwam zijn gedichtenbundel *Heftantattat!* uit, oorspronkelijk werk en gedichten uit de wereldliteratuur die hij in het stadsplat van Enschede had overgezet. Wilmink droeg het werk ook voor. De stellingname voor het plat van een zo gevierd en geliefd dichter is uiteraard van groot belang voor de status van de Twentse streektaal. Zelf sprak hij ook de hoop uit dat zijn bundel aan die status zou bijdragen.¹³⁴¹ In 1994 verscheen het fotoboek *Twente. Mens en Landschap*, waarvoor Wilmink de tekst verzorgde. Ger Dekkers droeg zorg voor de foto’s. In 2002 verscheen een gewijzigde en aangevulde druk.

WOLBERT, ALBERTUS GERHARDUS MARIA (BERT) (1948) is geboortig uit Rossum. Hij volgde een MBO-opleiding techniek en werd technisch medewerker aan de universiteit te Enschede. Daar hield hij zich bezig met het begeleiden en uitvoeren van experimenten op gebied van geluid en trillingen. Wolbert zette zich vanaf 1979 als KTS-lid in voor de streektaal. In 1980 hield hij, in navolging van zijn neef Engelbertink, een taalsociologisch

¹³⁴¹ Wilmink 1992, 30.

onderzoek dat werd uitgevoerd in de gemeente Borne. Uit deze enquête, waarvoor 15.000 antwoorden in totaal werden verwerkt, is gepubliceerd in *Om de taal van Twente*.¹³⁴² Wolbert bekleedde allerlei bestuursfuncties in streektaalverenigingen en begon zelf korte verhalen te schrijven rond 1985. Men vindt ze o.a. in: *Thuus*, het *Jaarboek Twente*, *De Nieuje Tied*, de *Twentsche Almanak* en enkele verzamelbundels. In 1995 nam hij het initiatief tot het oprichten van een Schrieversbond Oaveriessel. Ook vanaf 1995 organiseerde hij - vier keer in het jaar - een literair café in het Bussemakersshoes in Borne. Wolbert is een van de auteurs van de *Twentsche Courant-Tubantia*-column 'Doemspiekerkes'. Hij woont thans in Oldenzaal.¹³⁴³

---

¹³⁴² Löwik 1989, 104-106.

¹³⁴³ Brief Wolbert aan Löwik, 26-8-2001 (arch. Löwik)

Afkortingen- en bronnenlijst

1 Organisaties, uitgeverijen e.d.

ABTB	Aartsdiocesane Boeren- en TuindersBond
AVG	Algemene Vereniging Groningen
AVT	Algemene Vereniging Twente
CBTB	Christelijke Boeren- en TuindersBond
DVV	Duitsch-Nederlandsche Vereeniging
EH	Europees Handvest voor streektalen of talen van minderheden
KTS	Kreenk vuur de Twentse Sproake
OBD	Openbare bibliotheekdienst
OKT	Oudheidkamer Twenthe
OLM	Overijsselse Landbouwmaatschappij
ORG	Overijsselsch Regt en Geschiedenis
OU	Oare útjouwerij
RON	Regionale Omroep Noord
RONO	Regionale Omroep Noord en Oost
ROO	Regionale Omroep Oost
SBO	Stichting Historisch Boerderijenonderzoek
SONT	Federatie van Streektaal Organisaties in het Nedersaksisch Taalgebied
TA	Twente Akademie
TIVO	Twents Instituut voor Opvoeding
VDI	Van Deinse Instituut

2 Tijdschriften, kranten en andere periodieke uitgaven

<i>AH</i>	<i>Algemeen Handelsblad</i>
<i>AVTG</i>	<i>A V T Geschriften</i> (1952-1956)
<i>BMCD</i>	<i>Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam</i> (1934-1978)
<i>DvA</i>	<i>Drentsche Volksch Almanak</i>
<i>DD</i>	<i>Deventer Dagblad</i>
<i>DM</i>	<i>De Mars</i> (1953-1981)
<i>DMB</i>	<i>Driemaandelijke Bladen</i> (1902-1930); nieuwe serie (vanaf 1949)
<i>DNT</i>	<i>De Nije Tied</i> (vanaf 1994)
<i>DvhO</i>	<i>Dagblad van het Oosten</i>
<i>DvhOT</i>	<i>Dagblad van het Oosten-Twentsch Zondagsblad</i>
<i>DP</i>	<i>De Pennevogel</i> (1974-1979)
<i>DeS</i>	<i>Dörp en Stad</i>
<i>DW</i>	<i>De Warf</i>
<i>FD</i>	<i>Friesch Dagblad</i>
<i>GB</i>	<i>Het Gemeenebest</i> (1938-1957)
<i>GOC</i>	<i>Geldersch-Overijsselsche Courant</i>
<i>GT</i>	<i>Groot Twente</i> (1939-1940)
<i>HaH</i>	<i>Huis aan Huis</i>
<i>HL</i>	<i>Heemland</i> (1964)
<i>HNMag</i>	<i>Hervormd Nederland Magazine</i>

- HPO* *Het Parool*
HVV *Het Vrije Volk*
Insch 't *Inschrien* (vanaf 1968)
JBB *Jahrbuch Bentheim* (vanaf 1954)
JBO *Jaarboek voor Overijssel* (1947-1963)
JBT *Jaarboek Twente* (vanaf 1962)
LC *Leeuwarder Courant*
MeN *Moderspråke en Nåberschup* (1959)
MOE *De Moospot* (vanaf 1958), vanaf 1963 *De Moespot*
MZ *Münstersche Zeitung*
NL *Het Noorder Land* (1941-1944)
NOAB *Noaberschop* (1932-1939)
NTAC *Nieuwe Twentsche en Almeloche Courant* (1921-1941)
NRC *Nieuwe Rotterdamse Courant*
OA *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* (1836-1855)
OD *Overijsselsch Dagblad*
PZC *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*
SAKSL *Saksenland* (1937-1938)
SCHOUW *De Schouw* (1942-1945)
SF *Saxo-Frisia* (1939-1944)
SL *Stad en Land* (1984-1996)
SW 't *Swieniegeltje* (1954-1959)
TAK *Twentsche Almanak* (vanaf 1879)
TC *Twentsche Courant*
TC/TUB *Twentsche Courant Tubantia*
TEL *Het Twentse Leven* (1982-1983)
TL *Twenteland* (1948-1949)
TLLS *Twènterlaand -en leu en -spraoke* (1956-1961)
TP *Twentse Post* (1962-1975); nieuwe serie (1981)
TUB *Tubantia*
VK *Volkskrant*
VMORG *Overijsselse historische bijdragen: Verslagen en mededelingen van de vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis*
VvE *Volksblad voor Enschede*
VN *Vrij Nederland*
VvT *Volksblad voor Twente*
ZC *Zwolsche Courant*

3 Aangehaalde literatuur

- Abels, Paul G.F.: 'Johan Buursink en de Twentse literatuur' *JBT* 1995, 21-30.
 - : en Georg Th. Hartong: *Kom op verhaal in Overijssel. ENSCHEDE. Van Achterberg, Brakman, Cremer tot De Zwaan een literaire wandeling door Enschede*. Apeldoorn 1996: Stichting Literaire Wandelingen.
 Adresboek Gemeente Hengelo 1959.
 Agterbos, A.J.M.: 'Rendez-vous met de streek-taalliteratuur van Twente' *Twente, enkele Facetten*, 47-84. Hengelo 1971: Lyceum De Grundel i.s.m. PBC Overijssel-Oost.
 'Algemene Vereniging Twente huldigde Jan Jans' *TC* 19-10-1953.

- Anderson, W.F.: 'Natura Docet' *JBT* 1972, 68-83.
- Asbroek, W.E. ten: 'De Reutumse plaatschriever J.W. Heinink' *JBT* 1976, 146-150.
- Ballot, A.: *Eigenaardigheden van het Twentsche dialect*. Hengelo 1968: Broekhuis.
- Beerlage, Hennie: *Twents in Twente. Een onderzoek naar de kennis van het Twentse dialect, Twentse auteurs en instellingen, alsook van het gebruik van Twents op de basisscholen*. Enschede 1991: Twente Akademie.
- Beknopte Gids voor het Rijksmuseum Twenthe*. Enschede 1930: Van der Loeff.
- Belcampo: 'Gemengd bericht' *DM* 1956, 315.
- : *Al zijn fantasieën. Verhalen/Nieuwe verhalen, Sprongen in de branding, Liefde's verbijstering, Tussen hemel en afgrond, Verborgenheden, De ideale Dahlia*. Amsterdam 1979: Querido's Uitgeverij BV.
- Benthem, G.: 'Beschrijving van de thans nog in gebruik zijnde feesten of malen, onder de landlieden in de gemeente Markelo, bij gelegenheid van doop, huwelijk en begraving' *OA* 1845, 145-175.
- Berg, B. van den: 'Professor Kloeke vijf en zestig jaar' *DMB* 1952, 65-70.
- Bergh, Thomas van den en Abe de Vries: 'Een nieuwe taalstrijd' *Elsevier* 2002, nr. 24, 98-103.
- Berghege, H.: *Uit het land van den Tubant. Maat er rijm in Twentsch dialect*. Enschede 1903: Bronsema.
- Behrns, J.H.: 'Fier' *OA* 1837a, 216.
- : 'Leed van 'nen olden bèddelman' *OA* 1837b, 214-215.
- : 'Over de Twentsche vocalen en Klankwijzigingen'. *Taalkundig Magazijn* III 1840.
- Bezoen, H.L.: *Idioticon Tubantum I-VI* Onuitgegeven werkschriften vanaf 1932 tot 1949 (arch. VDI).
- : 'Enscheder stadstaal' *Onze taaltuin* VI 1938, 351.
- : 'De luie Evert' *SF* 1940, 39-42.
- : 'Fransche woorden in de Twentsche volkstaal' *Groot Twente* 1940, nr. 33, 8-3.
- : *Taal en volk van Twente*. Assen 1948: Van Gorkum.
- : 'Een nieuwe Gallée' *Taal en Tongval*, 1949a, nr. I, 62-72.
- : 'Voorwoord' ter gelegenheid van de zeventigste uitgave van de Twentsche Almanak' *TAK* 1949b.
- : 'Verleden, heden en toekomst van de dialectstudie van Overijssel en de Achterhoek' *Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Akademiedagen*, 3 (1950), p. 73-90 (met 3 kaarten).
- : en J. Naarding: 'Kornelis ter Laan 8 Juli 1871-1951' *DMB* 1951, 68-72.
- Biej ôons in Geester'n. Een bundeling Thuisfrontkrantjes uit de jaren 1948-1950 ten behoeve van de in Nederlands-Indië verblijvende militairen uit de parochie Geesteren. Samengesteld en verzonden door het Plaatselijk Katholiek Thuisfront Geesteren*. Geesteren 1987: eigen beheer.
- Bilderdijk, Willem: *Mengelingen en fragmenten*. Amsterdam 1834: J. Immerzeel Junior.
- Bloemhoff, Henk en Pieter Jonker: 'Stellingwarver schriever'je'. In: J. van der Kooi (ed.), *Dialectliteratuur Perspectief en balans van de moderne streektaalletterkunde in Oostnederland en Nederduitsland*. Groningen 1990: Sasland, 41-62.
- Blijdenstein, B.W. 'Twenther Brulf'teleed' *OA* 1836, I-VIII.
- Boekholt, P.Th.F.M.: 'Dialect, school en leerplicht' *DMB* 1983, 104-114.
- Borghuis, Toon: *'n Busken late bleujers*. Hengelo 1965: Nedersaksische drukkerij, uitgeverij en H.O.
- Bouwhuis, J.: *Johanna F. van Buren 1881-1981. Dichterschap en dialect*. Enschede 1981: Van der Loeff.

- Bouwma, L.H.: 'Afronding van het regionalisme' *GB* 1949, 277-278.
- Braams, Renée: 'Jezus komt in het Twents dichterbij' *HNMag.*, 1996, nr. 43, 14-17.
- Breuker, Ph.H.: 'Feitsma fan replyk tsjinne oer Halbertsma' *De Vrije Fries* LXXVII 1997, 153-156.
- Broekhuis, J.C.: 'Het filmgilde en zijn leider' *SCH* 1942a, 401-403.
- : 'Het platteland en de film' *SCH* 1942b, 447-450.
- Broekhuysen, J.: 'Gerrit Jan Klokman' *DMB* 1949, 6-9.
- : 'Uit de dialectstudie van vroeger' *DMB* 1952, 107-112.
- Broekhuis G.L.B.: *Köpkes oet de gaarven: een keuze uit de spreuken van meester Willem Dingeldein*. Denekamp 1994: Stichting Heemkunde.
- Bruorren Halbertsma: *Rimen en teltsjes*. Under redaksje fan J.P. Wiersma: Boalsert 1978: A.J. Osinga.
- Buren, Johanna van: *Zunnebloome*. Derde druk Enschede 1979: W.G. Witkam.
- : *Krönnenzommer*. Almelo 1948: Hilarius.
  - : *Keur uut heur gedichten*. Winschoten 1961: J.D. v.d.Veen.
  - : *Noawille*. Enschede 1969: W.G. Witkam.
  - : *Wee'j nog?* Enschede 1976: W.G. Witkam.
  - : *De dinge van vrogger*. Enschede 1980: W.G. Witkam.
  - : *Verzamelde gedichten*. Enschede 1981: Van der Loeff.
- Buter, A.: 'Overijssel en het regionalisme' *JBO* 1950, 12-19.
- : 'Boerendansreveil' *JBO* 1952, 94.
  - : *AVT-geschriften 1952-1956*, z.p., z.j.
  - : 'Een hardnekkig misverstand... Regionalisten weven patroon van het nieuwe Twente!' *DM* 1956, 160-162.
  - : *Twente in beweging. Pleidooi voor culturele samenwerking*. z.p., 1959: z.n.
  - : 'Twentse literatuur' *JBO* 1961, 45-60.
  - : 'Balans van voor- en tegenspoed' *JBT* 1982, 5-9.
  - : 'Buijvoets' Afscheidswaarden' *SL* 1987, nr. 2, 40-42.
  - : 'Watermolenbijbel Molens, Mulders, Meesters is resultaat van twintig jaar intensief speuren.' *DM* 1980, 53-54.
  - : *Over-IJsselse volksgebruiken. Een feestelijke ommegang door het jaar*. Zwolle 1988: Waanders.
  - : 'Toespraak', onuitgegeven toespraak zonder titel, archief Buter, 5-10-1989.
  - : *Jan Jans. Dorpen in Oost-Nederland*. Enschede 1991a: Van der Loeff.
  - : 'Mans mag op het Boekenbal' *TC* 8-3-1991b.
  - : 'Et Godsriek in dusse wêarld' *TC* 01-01-1993.
  - : 'In memoriam Johan Schildkamp' *SL* 1995a, 90-92.
  - : 'De eerste oogst is nu binnen' *TC/TUB* 29-10-1995b.
  - : *Portret van Enschede*. Enschede 1996: G.W. Witkam.
  - : 'Streektaalconsulent' *Inschr.* (1998), nr. 1, 6-8.
- Buursink, Joh.: 'Het gebruik van Dow en I'J' *DMB* 1950, 89-90.
- : *'n Rozendaans. Allerhaand oet Twentelaand*. Assen 1950: Van Gorcum.
  - : *Boek van de Lonneker landbouw*. Enschede 1956: Lonneker Landbouw Coöperaties.
  - : 'Twente krijgt een textielmuseum' *DM* 1956, 9-10.
  - : 'Experimenteren met de Mooderspraak' *JBO* 1957, 98-120.
  - : *Stadsverbranden*. Enschede 1962: Van der Loeff.
  - : *Historisch stads-album van Enschede*. Enschede 1975: Drukkerij Twentsche Courant bv.
- Clercq, Willem de: *Dagboek 1811-1824*: Haarlem 1888: Tjeenk Willink.
- Craandijk, J.: *Wandelingen door Nederland*. Haarlem 1885: Tjeenk Willink.

- Creyghton S.J., J.H.C.: *Het regionalisme en de toekomst onzer samenleving*. Maastricht 1956: NV Leiter-Nypels.
- Daan, Jo: 'Nogmaals: en nieuwe Gallée' *Taal en Tongval* 1950, nr. II, 60-61.
- : *Geschiedenis van de dialectgeografie in het Nederlandse taalgebied. Rondom Kloeke en het Dialectenbureau*. Amsterdam 2000: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.
- Deelman, A.M.: 'Ter Laan, Groningen en het Gronings' *DMB* 1951, 73-75.
- Deinse, van J.J.: *Uit het land van katoen en heide*. Enschede 1922: Van der Loeff.
- : *Uit het land van katoen en heide. Dl II*. Enschede 1939: Van der Loeff.
- Deinse, van S.: 'Jacobus Joannes van Deinse' *JBT* 1979, 45-54.
- 'Dialektdag 1979' *MOES* 1979, nr. 6 5-7.
- Diemer, W.: 'In memoriam Dr.H.L. Bezoen' *Het Enschedees Lyceum* 3 (1953a), nr, 10.
- : 'De leerstoel voor het Oost-Nederlands' *DM* 1953b, 270.
  - : 'Naar een Oost-Nederlandse cultuurpolitiek' *DM* 1953c, 47-48.
  - : 'De Nedersaksische leerstoel' *DMB* 1953d, 33.
  - : 'De oostnederlandse cultuurbewegingen' *GB* 1953e, 171-176.
  - : 'Nedersaksisch symposion op het 'Everloo'' *DM* 1954a, 4.
  - : 'Nedersaksisch symposion op het 'Everloo'' *DM* 1954b, 22.
  - : 'Praktische sâmenwaarken nou mögelk' *SW* 1956, 123.
  - : *Dagwerk 1948-1958. Proeve van een Noordoostnederlandse literaire kritiek*. Groningen 1958: J. Niemeijer.
  - : *Studeren in regionalisme*. Delden 1964: Stabo.
  - : *Eendracht & Twist*. Groningen 1984: Stabo.
- Dingeldein, W. H.: *Het land van de Dinkel. De schoonheid van Noordoost-Twente*. Amersfoort 1948: A. Roelofs van Goor.
- : 'Spreekwoorden en zegswijzen uit Denekamp en naaste omgeving' *DMB* 1949, 66-72.
  - : 'Helwegen' *DMB* 1950a, 20.
  - : 'Pierik' *DMB* 1950b, 16.
  - : 'Hoog en laag in Boerderij- en Veldnamen' *DMB* 1952, 39-44.
- 'Documentatiecentrum van Oostnederlandse bouwkunst' *DM* 1955, nr. 9, 216-217.
- Doorninck, J.: 'Proeve ter zamenknooping van het begin der Overijselsche historie met de algemeene geschiedenis' *OA* 1836, 84-132.
- : Denkbeelden over de opkomst van bevolking en nijverheid ten plattenlande in Overijssel' *OA* 1837, 126-185.
- Doedens, H.: *Markies De Thouars. Twents dichter en pamflettist (1807-1850)*. Enschede 1971: W.G. Witkam.
- Drijfhout, H. en K. Jassies: *Het Overijsselse volkskarakter*. Heiloo 1948: Kinheim.
- Dungen, Jan van den: *Leer mij ze kennen ... de Twentenaren*. Leiden 1971: Sijthoff.
- Dijkhuis, Dinant: *Taal van Haaksbergen*. Enschede 1994: Twente Akademie.
- Dijkhuis, G.J.H.: *Twents in woord en gebruik*. Utrecht 1979: Coöperatieve Centrale.
- Ebeling, Rudolf Albert, e.a.: 'Balans in duplo. Over persoon en werk van K.H. Heeroma-Muus Jacobse' *DMB* nr. 1-4 1998.
- Elderink, C.: *Oet et laand van aleer*. Enschede 1921: Van der Loeff.
- : *Een Twentsch fabriqueur van de achttiende eeuw*. Enschede 1923: Van der Loeff.
  - : *Twènter laand en leu en lèven*. Enschede 1937: Van der Loeff.
- Engelbertink, H.J.A., : *Kroniek Engelbertink*. Niet uitgegeven kroniek. In typoscript aanwezig in het archief Engelbertink.
- : e.a.: *Prof. Dr. Hendrik Entjes (1919-XVII sept-1979): 'n vreendenbook*. Groningen 1979: Stabo.

- Entjes, H: 'De school tussen dialect en cultuurtaal' *BMDC* 1954 13, 1-12.
- : 'Streektaalliteratuur in Oost-Nederland'. *Taal en tongval XVI* 1964, 3-48.
  - : 'Dr. Arnold Rakers – een afscheid' *DMB* 1965, 121-128.
  - : *Dialecten in Nederland*. Haren-Groningen 1974a: Knoop & Niemeijer.
  - : 'Geschiedenis van een taalbeweging' *DMB* 1974b, 160-169.
  - : 'De buitenste duisternis van een taalbeweging?' *DMB* 1975a, 150-182.
  - : Nedersaksische taal- en letterkunde, Groningen 1975b (inaugurele rede). (=Nedersaksische Studies 1.) Ook in *DMB* 1975, 25-44.
  - : 'Johan W.M. Gigengack 1933-1976' *DMB* 1976, 145-150.
  - : 'Prof. Dr. J. Elema en het Groninger regionalisme' *DMB* 1977, 81-89.
  - : 'De verre echo van Arnold Rakers in Twente' *S&L* 1993, nr. 1, 16-19.
  - : 'Nedersaksische letterkunde onderweg' In: J. van der Kooi (ed.), *Dialectliteratuur, perspectief en balans van de moderne streektaalliteratuur in Oostnederland en Nederduitsland*. Groningen: Sasland 1990, 1-15.
  - : 'Op de name of...' *MOE* 1997, nr. 175, 2-7.
- Erenst, K.J.: 'Den Uitgever aan den Lezer!' *SAKSL* 1937, nr. 1, 3-7.
- Finkers, Herman: 'Poas-eier gadder'n' *TP* 1981, nr. 4, 25.
- Firmenich, J.M.: *Germaniens Völkerstimmen. Sammlung der deutschen Mundarten in Dichtungen, Sagen, Märchen, Volkslieder u.s.w.* Osnabrück 1968: Zeller (facsimile herdruk van de uitgave 1843-1867).
- Fortuyn, Pim: *De islamisering van onze cultuur. Nederlandse identiteit als fundament*. Rotterdam 2001: Karakter Uitgevers BV.
- Gevers, Jhr. A.J. en A.J. Mensema: *De havezathen in Twente en hun bewoners*. Zwolle 1995: Waanders.
- Gigengack, J.W.M.: 'Wat dös?' *TLLS* 1956, 217.
- : 'Jaarboek Twente 1965' *TP* 1964, nr. 1, 13.
  - : 'Herinneringen aan een taalbeweging' *TP* 1974, 125-128.
  - : *Graedske*. Enschede 1979 (derde druk): W.G. Witkam.
  - : *De boetenste duisternis*. Hengelo 1961: Nederlandsche Uitgeverij.
  - : *Twentse woorden en gezegden*. Enschede 1979: W.G. Witkam.
- Goedewaagen, T. 'Wedergeboorte' *SCH* 1942, nr. 1, 1-2.
- Goïnga, Klaas : *Overijssel voor ontdekkers, kastelen, havezathen en landgoederen*. Zwolle 1999 : Waanders.
- Goossens, Jan 'Gesprekken in dialect gaan altijd beter' *HNMag.* 26-10-1996.
- Grote Winkler Prins* zevende druk Amsterdam Brussel 1973: Elsevier.
- Hagens, H.: 'Restauraties van landelijke bouwkunst' *JBT* 1971, 140-147.
- Halbertsma, J.H.: 'Een woord tot de lezers van het volgende woordenboekje' *OA* 1836, z.pag:
- : 'Weefschool te Goor' *OA* 1837, 81-121.
- Haverkate, Herman: 'Bernhard Plegt, een Twentenaar' *JBT* 1979, 19-34.
- : 'De film van Albert Meyling' *JBT* 1980, 59-82.
  - : 'Herinneringen aan Mr. Dr. Jan Willem Schneider' *JBT* 1996, 7-15.
  - : *Vespertied (3)*. Hengelo 1991: Broekhuis.
- Heek. Goderd van : '50 jaar Stichting Edwina van Heek' In: *Verleden met toekomst. 50 jaar stichting Edwina van Heek*. Enschede 1996: Stichting Edwina van Heek, 10-22.
- Heerink, Rein: *Wa'k zeggen wol en leegen nich*. Enschede 1969: W.G. Witkam.
- Heeroma, K.: 'De taalgeschiedenis van het oosten' *DMB* 1950, 21-32.
- : *De Nedersaksische Letterkunde. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de Nedersaksische taal en -letterkunde aan de rijksuniversiteit te Gronin-*

- gen op zaterdag 7 november 1953 door dr. K. Heeroma. Groningen-Djakarta 1953: Wolters.
- : 'Een nedersaksisch symposion' *SW* 1954, 8-9.
  - : 'De taak van het Nedersaksisch Instituut' *DM* 1955, 212-213.
  - : 'Bij een nieuwe jaargang en een oude naam' *DMB* 1957a 9,1-5.
  - : 'Het experiment met de streektaal' *SW* 1957b, 1-5.
  - : 'Streektaalcultuur' *Werkberichten van de Bûnd van Schrieverskringen in N.O.-Nederland en aangrensend Nederdüütsland*. (Schriftenriege Sassische Weddergeboorte III) Stadskaanaal 1957c: Eerelman.
  - : 'Kornelis ter Laan, 8 juli 1871- 8 juli 1961' *DMB* 1961, 33-35.
  - : 'Ter herdenking van Gesinus Kloeke' *Oostnederlands. Bijdragen tot de geschiedenis en de streektaalletterkunde van Oost-Nederland*. Bijgebracht door prof. Dr.K. Heeroma en Dr. J. Naarding, 77-88, Groningen 1964a: Stabo.
  - : 'Ter herdenking van Jan Naarding' *Oostnederlands. Bijdragen tot de geschiedenis en de streektaalletterkunde van Oost-Nederland*. In: K. Heeroma en J. Naarding, 4-7. Groningen 1964b: Stabo.
  - : 'Het dialect van Vriezenveen', *DMB* 1968a, 97-105.
  - : 'Naarding en de Vosbergen-spelling' *DMB* 1968b, 65-71.
  - : '15 Jaar Nedersaksisch Instituut' *DMB* 1969, 3-34.
  - : 'Driemaandelijke Bladen, oud en nieuw' *DMB* 1972, 1-10.
- Heerink, R.J.M.: *Wa 'k zeggen wol en leegn nich*. Enschede 1969: W.G. Witkam.
- : 'Streektaal. Eli Hattog: Twee jödden, één oetzicht' *TEL* 1982, nr. 1, 25.
- Heideman, Arend: 'Door streektaal ook Johan Gigengack ware speelman' *TP* 1981, nr. 1, 7-9.
- Heising, Mieke: *'t Swieniegeltje. Kultureel tijdschrift voor Groningen* (onuitgegeven scriptie RU Groningen (1984 ex. in biblioth. RUG).
- Helderman, J.: 'Overijsselsche en Twentsche woorden en uitdrukkingen' *OA* 1840, 15-34.
- Hellegers, Bert: 'Twente dreigt tweede Randstad te worden' *TC* 25-5-1999.
- Heslinga, H.W.: 'Oud Twentsch boerenraadsel' *NL* 1941, 44.
- Hesselink, G.H.jr.: 'Folklore van Saterslo' *DM* 1955, 218-219.
- Hesselink, René en Linus Hesselink: *Weg met het dialect. Stront wie hef oe drett'n!* Utrecht 1993: Eigen beheer.
- Hesselink-Van der Riet. M.L.M.: *335 jaar onderwijs in Albergen (1656-1991): van openbaar schooltje tot St. Aloysiuschool*. Albergen 1991: Stichting Heemkunde Albergen.
- Het regionalisme en de groeiende Europese gedachte. Verslag van het elfde congres gehouden op 20 en 21 september 1963 te Groningen*. Groningen 1963: z.n.
- Heyting, Hans: 'Gedachten bij de Nedersaksische activiteiten van de leste tied' *SW* 1955, 145-148.
- Hofstede G.: 'Van Saksischen stam' *NL* 1943, 281-287.
- Hosmar, J. : 'Vrouwenkiesrecht stuitte in Vriezenveen op heftig verzet' *JBT* 2001, 92-96.
- Huizinga, J.: *In de schaduw van morgen: een diagnose van het geestelijk lijden van onze tijd*. Haarlem 1935: Tjeenk Willink.
- Hulshoff, A.L.: 'Textielarbeider-Publicist Jhr. F.W.W.van Coeverden' *JBT* 1967, 138-140.
- : 'Oudheidkamer "Twente" bestaat 75 jaar' *JBT* 1981,19-24.
- Jans, E.: *Het midwinterhoornblazen*. Enschede 1977: W.G. Witkam.
- : 'Mooi' praten' *SL* 1987, 4.
  - : en Andreas Eiyneck en Helmut Piepenpot: *Tuugkisten in Oost-Nederland*. Oldenzaal 1994: De Bruyn.
- Jans, J.: *Bouwkunst en cultuur*. Amsterdam 1934: Arbeiderspers.
- : 'Bouwen in Saksenland' *SAKSL* 1937, nr. 1,17-23.

- : *Volkscultuur en bouwkunst*. Amsterdam 1938: Arbeiderspers.
- : 'Kerkenbouw in Twente' *Heemschut* 1953, nr. 30, 34.
- : 'De Rono en de Roo' *TLLS* 1959, 3-4.
- : 'Bouwkunst en cultuur'. *Neerlands Volksleven* 1962, 148-152.
- : *Landelijke bouwkunst in Oost-Nederland*. Enschede 1967: Van der Loeff.
- : en Everhard Jans: *Gevel- en stiepeltekens in Oost-Nederland*. Enschede 1974: Van der Loeff.
- Jassies, Klaas: *Dwerrel'nde blaere. 'n Beuksken met gedich'n in 't Tweenske plat*. Enschede 1941: z.n.
- : *Vennepluuze*. Enschede 1946: Van der Loeff.
- : *De Leestink-leu*. Enschede 1980: W.G. Witkam.
- Joarverslag* Kreenk vuur de Tweantse sproake, 1986.
- Jong, L.: *de Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Dl 5, eerste helft.*'s Gravenhage 1974: Staatsdrukkerij.
- Keiser, J.W.: 'Geschiedenis der natuurbescherming in Overijssel' *JBT* 1978, 30-34.
- Keuning, H.J.: *Regionalisme. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen op 12 februari 1949* Groningen, Batavia 1949: Wolters.
- : 'Het dilemma van het regionalisme'. In: *Het Regionalisme en de groeiende Europese gedachte. Verslag van het elfde congres gehouden op 20 en 21 september 1963 te Groningen z.p.*, 1963: z.n., 12-24.
- Klaassen, Gerrit: *In nen anvaank. Twee verhaaln vuurofgoan duur beeldweark van Rembrandt Harmenszoon van Rijn*. Enschede 1999: De Oare útjouwerij.
- Klaassen, Hendrik: *Plaggen-Luuks nao Amerika*. Enschede 1969: W.G. Witkam.
- : *Boer'n wiesheid en boer'nsprekwiezen*. Enschede 1980: W.G. Witkam.
- Klaassen, Johan en Harry Wonink: *De oale sprökke van Hendrik Klaassen*. Enschede 1998: Van de Berg.
- Kleinstra, Hille: 'De culturele taak van de smalfilm' *SCH* 1942, 370-372.
- : 'Heemkunde' *SCH* 1943, 545-546.
- : 'Film en Draaiboek' *SCH* 1944a, 478-480.
- : 'Jeugd en Film' *SCH* 1944b, 273.
- : 'Rumoer om de kleurfilm' *SCH* 1944c, 99-100.
- Kley, K.v.d.: *Het Drentse volkskarakter*. (Serie: eigen land en volk.) Heiloo 1943: Kinheim.
- Kokhuis, G.J.I.: *De geschiedenis van Twente*. Hengelo 1982: Twente Publicaties.
- : *Historie van Almelo*. Hengelo 1985: W.G. Witkam.
- Kolkman, Chris, Ben Olde Meijerink en Ronald Stenvert: *Monumenten in Nederland. Overijssel*. Zwolle 1997: Waanders.
- Kolkman, Ton: 'Verbondsdag 1977 Aenske' *MOES* 1978, nr. 97, 11-13.
- : 'Wat is d'r gengs? Dialektdag 1979' *DP* 1979, 25-29.
- : 'Wat is d'r gengs in oosnederlaand?' *DP* 1976, 99-100.
- : 'Wat is d'r gengs. Pref. Dr. Hendrik Entjes 60 joar, *DP* 1979, 31-33.
- : 't Gef der weer een. 'n Eerstn of 'n daerden? Of: Nen langn weg.' *DP* 1978, 69-70.
- Kooi, Jurjen van der: 'Literatur als Volkskunde' *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde* 26 1985/6, 141-175.
- : 'Het geval Huttenklaas' *De Provinciaal* 2 (1989), nr. 3, 11-14.
- Kottink, J.A. en J.G. Oude Vrielink: *Schrieveri'j 1914-1941 van Bennad Krikhaar oetGeester*. Geesteren 1996: Kottink (eigen beheer).
- Kraa, G.J.: 'Het archief van J.M.Legtenberg' *Inschr.* 1998, 37-40.
- : 'De schrijver Belcampo en 't oale Riesn' *JBT* 1991, 67-76.

- : *O, Reggelo*. Oldenzaal 1992: De Bruyn.
  - : 'Waarom dialect bewaren?' *SL* 1994, 22-25.
  - : *Jewilmke*. Enschede 1997: Van Deinse Instituut.
  - : *Doot heanig an*. Enschede 1998: Van Deinse Instituut.
- Kremer, L.: *Grenzmundarten und Mundartgrenzen. Untersuchungen zur wortgeografischen Funktion der Staatsgrenze im ostniederländisch-westfälischen Grenzgebiet*. 2 dl. Keulen/Wenen 1979/1980: Böhlau.
- : 'Zur Entwicklung der Diglossie beiderseits der niederländisch-deutschen Staatsgrenze' *Niederdeutsches Jahrbuch* 114 (1991), p. 134-150.
- Krosenbrink, Henk: 'Springplank voor dialect' *TC* 15-10-1977.
- Kroese, W.T.: 'Drie zonen van een duizendjarig boeren erf te Vasse' *JBT* 1980, 92-106.
- Kuile, G.J. ter: 'Een zoon van Singraven' *VMORG* 32 1916, 58-67.
- : *Ons Twenthe. Proza en poëzie uit Twenthe*. Almelo 1919, Hilarius.
  - : *Twentsche Eigenheimers*, Almelo 1936: Heutink's Boekhandel.
  - : *Onze Overijsselsche religieuze poëzie*. Almelo 1946 : Hilarius.
- Kuiper, G.J.H.: *Nen aovend by zövenhoezen Jaan. Twentse vertelsels en gedichten geschreven tussen 1920 en 1950*. Vasse 1989: Historische Kring Vasse, Mander en Hezinge.
- Kutsch Lojenga-Rietberg A.M. en Ruurd Faber: *Huis Bergh, kasteel-kunst-geschiedenis*. 's Heerenbergh 2001: Stichting Huis Bergh.
- L., R.v.: 'De boetenste duusternis. Kunstwerk of wegwijzer?' *TLLS* 1961, 88.
- Lamm, Arend: *Algerak*. Hengelo 1959: Drukkerij Twentsche Courant.
- : *Tweansche bleuisels*. Hengelo 1974: Thomassonhuis.
- Leeuwen, P.J. van: *Geschiedenis van de Groninger Literatuur*. Scheemda 1984: Actief Scheemda.
- Legtenberg, J.M.: *Bloemen ôet nen dieselkaomp*. Hengelo 1947: Barreveld.
- Leopold, Joh.A. en L. Leopold: *Van de Schelde tot de Weichsel. Nederduitsche dialecten in dicht en on dicht*. 2 dln. Groningen 1882: J.B.Wolters.
- Liber amicorum drs. Ben Thüßs*, speciaal nummer *SL* 1996.
- Linthorst Homan, J.: 'Nederland boven Zwolle' *GB* 1946, 69-78.
- Löwik, Frank: *Om de taal van Twente*. Hengelo 1989: Broekhuis.
- : 'Ofjach geavn!' *DNT* 1994, 79.
  - : *Jan Jans. Leven en werk*. Enschede 2001: Van Deinse Instituut.
  - : en Goaitsen van der Vliet: 't Geet an!' *DNT* 1994, 2-4.
  - : 'Asterix döt plat!' *DNT* 1997, 260-262.
- Lucas, Rob e.a : *Twente, dag in, dag uit*. Den Haag 1977: Voorhoeve.
- Marle, T.W. van: 'De bruid en de wedevrouwe' *OA* 3 1838, 285-288.
- Marsman, Johan: *Katholiek Wierden door de eeuwen heen*. Almelo 2000: Parochiebestuur St. Jan de Doper.
- Meertens, P.J. en A. de Vries: *De Nederlandse Volkskarakters*. Kampen 1938: Kok.
- en B. Wander: *Bibliografie der dialecten van Nederland 1800-1950*. Amsterdam 1958: Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij.
- Meiden, A. van der: *De oale boerschop. Vertèèl in Twèèns sproak*. Hengelo 1957: Dagblad Tubantia en Hengelosch Dagblad.
- : 'De Bijbel in de Twentse taal' *Woord en dienst. Veertiendaags orgaan voor het kerkenwerk* 1960a, nr. 6, 87.
  - : *De Twentse streektaal als communicatiemiddel voor de verkondiging van het evangelie*. kandidaatsscriptie Driebergen. Onuitgegeven scriptie RU (1960b; ex. in archief Van der Meiden).
  - : *Oons hert temeute. Preakn in de Twentse moodersproake*. Baarn 1990: Ten Have.

- : 'Naar een 'middel-Twents'?' *SL* 1992, 6-8.
- : 'Dingeldein: bewaarn, begriepn en verdan goan' *JBT* 1996, 111-117.
- Meijer, Joop: 'In memoriam Adriaan Buter' *Inchr.* 2000, 73-75.
- Meuris, Lex: *Pottuffeln van Graads*. Hengelo 1953: Drukkerij insulinde.
- Miedema, H.T.J.: 'Achterhoekers en Saksen' *DMB* 1957, 80-95.
- : 'De ontwikkeling der Oostnederlandse dialectstudie' *Oostnederlands*, 's-Hertogenbosch 1964: Malmberg.
- Mo'j 's kieken wat 'n schrievers*. Zevenaar 1999: Westervoort.
- Molhuysen, P.C.: 'Levensberigt van St. Lebuinus' *OA* 1 1836, 1-17.
- Moolen, A.P. v.d.: 'Saxisch Allerhaand' *SW* 1956, 140-141.
- Naarding, J.: 'Dr. J. Bergsma' *DMB* 1949, 101-103.
- : 'Nûn kûmp 't Nâberprâten an!' *SW* 1956, 65-66.
- : 'Terugdenkend aan Herman Bezoen' *DMB* 1968, 120-128.
- : en G.H. Peerbolte: 'Juryrapport Prijsvraag 't Swieniegeltje', *SW* 1956, 33.
- Niebaum, Hermann: *Naar een taalgeschiedenis van Oostnederland. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de Nedersaksische Taal- en Letterkunde aan de Rijksuniversiteit te Groningen op dinsdag 19 november 1985*. Groningen 1985: Sasland.
- : 'Klaas Hanzen Heeroma (1909-1972): Een 'Leidenaar' in "Oostnederlandse dienst" *DMB* 1998, 17-30.
- Niehoff, J.S.: 'Wat wie ainlieks willen' *SW* 1955, 76-77.
- Nijkamp-Hermelink, Margreet : 'Is de kreenk vuur de Twentse sproak wel of niet puristisch?' *SL* 1987, 11-14.
- : 'Twents voor groot en klein' *SL* 1988, 7.
- Nijkeuter, H.: *De "pen gewijd aan Drenthe's dierbren grond" Literaire bedrijvigheid in de Olde Landschap, 1816-1956. Proefschrift ter verkrijging van het doctoraat in de Letteren aan de Rijksuniversiteit Groningen*. Groningen 2001: Eigen beheer.
- Nijpels, E.H.T.M. 'Friese cultuur moet rijke humuslaag voor toekomstige groei zijn' *Fryslân* 2002, nr.4, 4-7.
- Nispen, V. van: *Verkenningen op het gebied van taal en taalonderwijs*. Tilburg 1946: Drukkerij van het R.K. Jongensweeshuis.
- Oons jong het wicht en de drie dieksen. 1280-1980, 700 jaar Tubbergen*. Tubbergen 1980: z.n.
- Overijsselsche biografieën 3*. Meppel 1993: Boom.
- Paardekooper, P.C.: *ABN en Dialekt*. Den Bosch 1969: Malmberg.
- Paus, Martin: *Marie Koopmans. De Twentsche schrijfster*. Hengelo 1997: Smit van 1876.
- Peterink, Gé: 'Johan Gigengack ALLEEN op weg' *TP* 1981a, nr. 1, 10-11.
- : 'Anno noe' *TP* 1981b, nr. 7, 19.
- Piechrowski, Arno: 'Bibliographie van Arnold Rakers' *DMB* 1965, 129-133.
- 'Pleidooi voor regionalistische gedachte Alg. Vereniging 'Twente'' *TC* 24-5-1954.
- Plegt, B.H.A.M.: 'Wij achten ons Twent-zijn belangrijk' *JBT* 1962, 5 en 6.
- : 'Ons tweede jaarboek' *JBT* 1963, 5-6.
- : 'Oranje paraplu. Voordracht door de RONO uitgezonden 29 maart 1963' *JBT* 1964 103-105.
- : *Oet et oale dorp I*. Enschede 1972: W.G. Witkam.
- : *Oet et oale dorp II*. Enschede 1972: W.G. Witkam.
- : 'Goethe en het Twentse volkslied' *JBT* 1977, 95.
- Post, Wim: *Zo zäggen wie dät op 't Vjenne. Vriezenveense Spreekwoorden en Zegswijzen*. Vriezenveen 1999: z.n.

Posthumus, J., S. Reker en A. de Ru: *Honderd jaar Koenen*. Utrecht-Antwerpen 1997: Van Dale Lexicografie.

Programmaboekje Twentedag 18 oktober 1952.

Querido's letterkundige reisgids van Nederland. Amsterdam 1982: Querido.

Racer, J.W.: *Overijsselsche Gedenkstukken*. Kampen 1781: J.A. de Chalmot.

Rakers, A: 'Een stukje volkskunde en dialect uit een achterhoek van de Graafschap Bentheim' *DMB* 1950, 33-47.

- : 'Het wezen van de moderspraake en spraakenonderzöök' toespraak Rakers op het Neder-Saksisch symposion op het 'Everloo' 27-12-1953. Bewaard gebleven in een drietal artikelen van Diemer in *DM* 1954. Zie aldaar.
- : 'De Graafschup Bentêm en Twênte; för Willem Dingeldein en Herman Bezoen' *JBB* 1954, 190-197.
- : *Stried föör de Moderspraake*. (Sassische Weddergeboorte II) Stadskanaal 1955: Eerelman.
- : 'Vaderland en Moderspraake' *SW* 1956a, 1-3.
- : 'De Vosbargen-schriefwiese' *SW* 1956b, 69-70.
- : *Mundartatlas der alten Grafschaft Bentheim*. Herausgegeben, bearbeitet und auf der Basis des Rakersschen Forschungsansatzes kommentiert von Hendrik Entjes und Hermann Niebaum. Sögel 1993: Verlag der Emsländischen Landschaft für die Landkreise Emsland und Grafschaft Bentheim.

Rapport van de Gronings-Drents-Twentse Commissie ter bestudering van de mogelijkheden voor de stichting van een Technische Hogeschool in Oostnederland waaraan toegevoegd een rapport van de Twentse Subcommissie tot nader onderzoek van de mogelijkheden van twente als vestigingsplaats voor een Technische Hogeschool. In typoscript aanwezig in het archief van het VDI.

Regionalisme (Het) Zijn culturele en staatkundige betekenis voor Nederland Rapport van de Commissie-Roukens 's Gravenhage 1955: 's Gravenhage.

Reker, Siemon: 'Tussen Hogelandster Gronings en het Standaard-Nederlands' *DMB* 1983, 1-27.

- : 'Heeroma als deus ex machina. Het ontstaan van de Nedersaksische leerstoel' *DMB* 1998, 112-136.

Roncken, H.F.G. en D.D.F. Roncken-Wieffer: 'Situatie en aanzien van het dialect in Land graaf (L) en Hengelo (O). Een enquête onder brugklassers. In: Ludger Kremer (ed.): *Diglossiestudien. Dialekt und Standardsprache im niederländisch-deutschen Grenzland (Westmünsterland. Quellen und Studien, 1)*. Vreden: Landeskundliches Institut Westmünsterland 1993, p. 149-174.

Romanyk-Meuris, E.W.: 'Een woord vooraf' *Pottuffeln van Graads*. 1993, derde druk. 3-7.

Roukens, W.: *Regionalisme en volkscultuur. Openbare les gegeven bij de aanvaarding van het ambt van lector in de Volkskunde aan de R.K. universiteit te Nijmegen op vrijdag 2 maart 1951*. Nijmegen-Utrecht 1951: Dekker & Van der Vegt.

Scheenken, Hennink van 'n: *Oonze volk*. Enschede 1978: Van de Berg.

- : *Hèèinig an*. Enschede 1979: Van de Berg.
- : *All'ns te hoope*. Enschede 1987: Van de Berg.

Schepers, J.: 'Afscheidswaarden voor Jan Jans' *JBT* 1964, 133-134.

Schildkamp, J.B.: 'Stried vuur de Twentse sproak' *JBT* 1986, 71-74.

Schlüter, D.: 'Twente valt gelukkig door de mand' *De Roskam* 24-12-1999.

Schmit, P.: 'De Twentse mentaliteit' *Honderd jaar katholiek Twente 1853-1953: Gedenkboek uitgegeven door het Twents dispuut b.g.v. het herstel der kerkelijk hierarchie in Nederland*. Apeldoorn 1953: z.n.

- Scholte, Theo: 'Kapellen en kruisen in Twente, uit devotie, eerdoänigheid en dankbaarheid' *JBT* 1982, 119-136.
- Scholtmeijer, Harrie: *Naast het Nederlands. Dialecten van Schelde tot Schiermonnikoog*. Amsterdam/Antwerpen 1999: Uitgeverij Contact.
- Schönfeld Wichers, K.D.: 't Riesnse plat' *TLLS* 1956, 113-114.
- : *Woordenboek van het Rijssens dialect*. Rijssen 1959: Stichting Oudheidkamer Riessen.
  - : 'Het naamwoord-geslacht in het Riesns' *DMB* 1967, 7-28.
  - : *Woordenboek Nederlands-Twents*. Rijssen 1979: Oudheidkamer 'Twente' Rijssen.
  - : *Woordenboek Twents-Nederlands*. Rijssen 1983: Stichting voor Oud-Twentse volkstaal en Vereniging Oudheidkamer 'Twente' Rijssen.
  - : *Noar 't vuerspiejege aejlaand*. Utrecht 1985a: Stichting Matrijs.
  - : 'Sproake van Skeppengsweage' *JBT* 1985b, 67-74.
  - : *Raejsbreewe oet de Kueklkoare*. Rijssen 1989: Stichting voor Oud-Twentse Volkstaal.
- Schrieversbond Oaveriessel. Informatie en Literatuur oet Oaveriessel*. Enschede 1996: Schrieversbond Oaveriessel.
- Siemerink, Ben: 'De Mensen' *ZO is Twente*. Enschede 1997: Uitgeverij Universteit Twente.
- Sieverink, Bennie: 'Gigengack zette Twentse taalbeweging op de kop' *De Roskam* 2001, 12 oktober, nr. 41.
- 'Verhalen Mans Kapbaarg nu ook in het Nederlands' *De Roskam* 2002, 20 september, nr. 23.
- Sloet tot Oldhuis, B.W.A.E.: 'Het oude Regt en huishoudelijke bestuur der Marke Woolde in Twente' *OA* 1838, 128-186.
- : 'Halbertsma' *De Vrije Fries* 12 1873a, 39-49.
  - : *Herfstdraden*. Deventer 1873b: J. de Lange.
- Slicher van Bath, B.H.: *Mensch en land in de middeleeuwen* 2 dl. Arnhem 1944: B.H. Van Gorcum.
- Sont-Bericht, Kontaktorgaan van de Federatie van streektaalorganisaties in het Nedersaksisch Taalgebied, nov. 1995, Themanummer Europese erkenning*. Zuidwolde 1995.
- Spanjaard, Dirk J.H.W.: 'Normen voor toelating tot de Kultuurkamer' *SCH* 1943, 16-17.
- Spronsen, E.A. van: 'Bibliografie van W.H. Dingeldein' *Uit leven en werk van W.H. Dingeldein*. Enschede 1988: Van der Loeff: 209-211.
- 'Stad en Land Twente earder in grutte kaartbak as in echte akademy' *LC* 13-3-1982.
- 'Streekverraad' *DM* 1954, nr. 7, 130-134.
- Stroink, L.A.: *Stad en Land van Twente*. Hengelo 1962: Smit.
- Telting, I.: 'Johannes Henricus Behrns' *Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* 1884, 11-29.
- Terbille, Aloys: *Spoor van lieden allevedan*. Zelhem 1983: Van Keulen.
- Teunisz, Johan: 'Over het cultureele Leven onzer Nedersaksers' *SCH* 1942, 111-113.
- Thouars, G.A.C.W.: 'Herfstorakel' *DVA* 1843, 281.
- : 'Alst' *DVA* 1849, 128-132.
- Twents, hoo schrief wie dat?* z.p. 1982: z.n.
- 'Twentse de sproake toen en nu' *SL* 1996, nr. 1, 7-10.
- Uit leven en werk van W.H. Dingeldein*. Enschede 1988: Van der Loeff.
- Ulzen, H. van: *Het regionalistisch streven in Twente*. Onuitgegeven scriptie RU Utrecht (1955; ex. in archief Löwik).
- Vaanholt Gerard: 'Jaarboek Twente: 25 jaar bindende factor en geweten van de streek.' *JBT* 1986, 5-12.
- : 'Een leven in dienst van het dialect. Hendrik Entjes krijgt Johanna van Buren Cultuurprijs' *TC/TUB* 20-11-1996.

- : 'Kattekwaad in het plat. Eerste Twentstalige jeugdboek Jewilmke richt zich op scholen' *TC/TUB* 15-10-1997.
  - : 'Alle zegen komt van boven' *TC/TUB* 14-11-1998
  - : 'Les in dialect' *TC/TUB* 13-5-1998.
  - : 'Ambassadeur van de streekcultuur. Adriaan Buter 1918-2000' *TC/TUB*, 11-5-2000.
  - : 'Een nieuwe 'Dijkhuis' *TC/TUB* 13-6-2001.
  - : 'Het andere Twentse rijksmuseum' *TC/TUB* 19-9-2001.
- Veen, Annie van der: 'Wat is d'r gengs? Roet' *DP* 1979, nr. 7, 38-39.
- Ven, Colet van der: 'Schrik voor de Troon is er een beetje af' *Trouw* 6-11-1996.
- Verslag van het elfde congres gehouden op 20 en 21 september 1963 te Groningen. Het Regionalisme en de groeiende Europese Gedachte.* z.p. 1963: Nationaal Overleg Gewestelijke cultuur.
- Vliet, Goaitsen van der: 't Gung an' *DNT* 1994, 49-53.
- : 'De toekomst van het Twents' *SL* 1996, nr. 1, 14-17.
  - : 'Wat nich in Diekhoes hoof' *DNT* 1997, 253-256.
- Vloedveld, G.B.: 'De Sassische mooderspraoke, 'n Onbegriepelik en mooi wonder' *DM* 1956, 156-157.
- : *Schriewers van de Moodersproak. Ne gapse geschriften van den Twentschen Schriewerskring.* Almelo 1958: G.H.v.d.Veen.
  - : 'In memoriam J.M.Legtenberg' *JBO* 1960, 126-130.
  - : ' 'n Buske late bleujers: zuiver, religieus werk van Toon Borghuis' *TC* 8-4-1961.
  - : *Mans Kapbaarg. 'n Grootsten Leugenbuul van 't Tukkerlaand.* Enschede 1968 (tweede druk): W.G. Witkam.
  - : *Twentse holskrabbels.* Enschede 1970: W.G. Witkam.
  - : *Oale könnigheid.* Enschede 1976: W.G. Witkam.
- Vloedveld, G.J.H.: 'Op bezoek bij Johanna van Buren'. *DvhO* 8-12-1951.
- : 'Berichten Nedersaksische Schrieversbond' *SW* 1955, 185-187.
  - : 'Lao'w neet al te ni'jmoods worden!' *SW* 1956, 34-36.
  - : *G.B. Vloedveld.* Almelo 1972 : Uitgave in eigen beheer.
  - : 'Aold ni'js oet Tubbig' *Oons jong, het wicht en de drie Dieksen 1280-1980, 700 jaar Tubbergen.* Tubbergen 1980, 23-24.
- Vredenberg, J.: 'De Haaksberger dichter Herman Berghege' *JBT* 1970, 116-125.
- Waarden, Frans van, Bert de Vroom en Jan Laurier: *Fabriekslevens. Persoonlijke geschiedenissen van arbeiders, fabrikanten, managers en andere betrokkenen uit de Twentse textielindustrie.* Zutphen 1987: De Walburg Pers.
- Wagenaar, Hinne, Ype Schaaf en Anne van der Meiden: *Een eigen theologie? Friese en Saksische antwoorden op Afrikaanse vragen.* Kampen 2000: Kok.
- Wanink, G.H.: *Twents-Achterhoeks woordenboek benevens Grammatica.* Zutphen 1948: W.J. Thieme & Cie.
- Weeling, J.: 'De hunenborg bij Volthe' *OA* 2 1837, 1-50.
- : 'Over de oorsprong van het woord Goedbloed (Eene bijdrage tot de Etymologie van de Oud-Twentse of Tubantische spraakvorm)' *OA* 3 1838, 1-28.
- Werkberichten van de Bûnd van Schrieverskringen in N.O.-Nederland en aangrensend Nederdüütsland. (Schriftenriege Sassische Weddergeboorte III) Stadskanaal 1957: Eerelman.
- Werkman, Gerhard: 'Cultuur in de Nedersaksische ruimte' *DM* 1955, 236-241.
- : 'Het doel van de Sassische taalbeweging' *DM* 1956, 241-242.
- Weijnen, A.A.: *Wezen en waarde van het dialect.* Zutphen 1958: Thieme.
- Wiefker, J.H.R.: 'De Oldenzaalse rector Weeling en zijn vermeend dichterschap' *JBT* 1996,

- 57-68.
- : 'Johan Helderman (1780-1852) een Oldenzaalse Twente-kenner' *JBT* 1998, 79-88.
- Wieringa, J.: 'Pervinsialisme, Regionalisme, Federalisme' *SW* 1955, 86-89.
- Wijngaarden, W.J.C.: *Met n oaln Maèster bie j n heard*. Enschede 1956: Van der Loeff.
- Wilmink, Willem: *Hefantattat! Gedichn in t stadsplat*. Enschede 1992: De Oare útjouwerij.
- Wynia, S.: 'Een halve eeuw Stichting Edwina van Heek' *JBT* 1997, 7-14.
- Zaal, Wim: *Nooit van gehoord. Stiefkinderen van de Nederlandse beschaving*. Utrecht 1969: Ambo.
- Zeeman, J.: *De Nederlandse stoelklok*. Assen 1969: Van Gorkum.
- Zondergeld, G.R.: *De Friese beweging in het tijdvak der beide wereldoorlogen*. Leeuwarden 1978: De Tille.
- Zwaleman (A. Buter): 'Een 'stom knien' *SL* 1987, 2, 34-37.
- : 'Het 'Twentse woordenboek?'' *SL* 1991, 39-42.
  - : 'In t Twents vedan' *SL*, 1987, 1-3.
  - : 'Twents as 't eaven kan' *SL* 1990, 3-5.
  - : 'Verhalen in het 'Boersch'' *SL* 1993, 8-10.

4 Archivalia

Archief Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie.
Archief Van Deirse Instituut.

Particuliere archieven (niet ondergebracht bij instellingen).
Archief Bezoen (ondergebracht bij VDI).
Archief Buter (ondergebracht bij VDI).
Archief Van Deirse.
Archief Engelbertink.
Archief Van der Meiden.
Archief Löwik.

Bijlagen

Bijlage 1: Twente in cijfers 1859 en 1959

Plaats	Inwoners Per 21 december		Kerkelijke gezindte d.d. 31-5-1947 in procenten				
	1859	1959	RK	NH	Ger.	Overige	Geen
Almelo	7444	50548	25,6	34,9	8,2	5,3	26,0
Borne	3454	13974	61,4	27,2	3,1	2,4	5,9
Ambt-Delden	3048	5487	70,5	26,8	1,5	0,8	0,4
Stad-Delden	1603	4576	63,6	26,8	4,8	1,3	3,5
Denekamp	4354	9258	85,3	12,8	0,8	0,4	0,7
Diepenheim	1671	2179	11,2	78,4	3,2	0,6	6,6
Enschede	12941	123799	26,0	34,2	8,0	5,5	26,3
Goor	2041	7398	28,8	51,2	2,5	1,4	16,1
Haaksbergen	4710	14114	74,1	23,2	0,9	0,5	1,3
Hengelo	4530	60554	38,6	28,7	3,9	5,3	23,5
Losser	3941	16916	76,1	17,2	0,6	1,2	4,9
Markelo	3906	6091	5,7	87,8	3,1	0,6	2,8
Oldenzaal	4274	19713	81,4	13,4	2,0	0,4	2,8
Ootmarsum	1710	2250	88,4	10,3	0,9	0,3	0,1
Rijssen	3188	14092	10,8	50,7	36,6	0,5	1,4
Tubbergen	5826	14527	90,4	8,4	0,7	0,2	0,3
Vriezenveen	3234	12473	6,1	79,6	9,9	2,2	2,2
Weerselo	4830	8336	95,2	4,1	0,2	0,1	0,4
Wierden	4812	15418	29,6	51,0	15,2	2,0	2,2

Bijlage 2: Bezoen over Weeling

Bezoen noteerde in zijn *Idioticon Tubantum* V (zie p. 77) over Jan Weeling (1786-1862) (vanwege het bijzondere karakter wordt de tekst integraal overgenomen):

“Onder de Archivalia der Oldenzaalse Oudheidkamer bevindt zich een door de gem. secr. B.H. Hommen gemaakte copie van een in slechte staat verkerend manuscript van de hand van de zoon Theodorus Hendrikus Weeling (geb. te Oldenzaal 1825 - overl. Te Almelo 1895, was scheepsdokter 1858-'71 en van '72-'78 assistent bij dokter Schoemaker te Ambt-Almelo) die (a o 1872) het leven van de bewonderde en beminde vader uitvoerig heeft beschreven: (38 folioblz.) (1) Daaraan is toegevoegd een stamboom der familie waaraan ik ontleen het volgende: .....hij was niet zeer bemiddeld, eig. altijd arm en rijkere tijdgenoten waanden zich wel eens verheven boven die nog ongewapende Genius” (schrijft de liefhebbende zoon) “hij moest de tijdelijke welvaart steeds ontberen”.....W's vader was burgemeester (maar dat was vooral een erepost) en geassocieerd in een fabriekszaak met de heer Stork (maar dat bracht hem, W., meer na- dan voordelen) Jan toonde al vroeg “een buitengewone lust voor letterk. studiën”, maar de familie was onbemiddeld, de onderwijzers te O. waren slecht. Een huisvriend de hr Meyling kwam als candidaat in de letteren terug van de academie, vestigde zich bij een tante te Old. en bood aan om Jan te helpen en hem “voor eigen uitspanning het Latijn te onderwijzen”. 3 jaar lang met weinig vacantedagen. Toen Meyling ao 1801 conrector te O. werd en W. de school bezocht maar daar-naast privaates bleef ontvangen: oa “promoveert” hij met zijn vrienden Van Wulften (notaris later), Hulsken (Herv. Predikant) Bij de sollicitatie naar het rectoraat werd W. ...door (o.a. “protestants orthodoxe drijfveren”) kuiperij gepasseerd en W. Terpstra uit Deventer werd rector. Weeling begon nu zijn loopbaan als huisonderwijzer te Goor bij de fam. Aufmorth en op het daarbijgelegen huis der familie Van Coevorden(sic). Al heel gauw werd toen raadspens. Schimmelpenninck uit zijn hoge staatsbetrekking ontslagen en betrok deze zijn landgoed Nijenhuis bij Goor: Jan Weeling ging nu de zoon, de jonge graaf, lesgeven in “de klassieke letterkunde”. Twee jaar later werd W. praeceptor der Latijnse scholen (sic) te Doesburg (jan. 1808)..... In 1817 conrector te Oldenzaal....Maar in Mrt 1818 vertrok hij als conrector naar Zwolle, waar hij ook “algemene achtig” etc. verwierf; 1818-'22. Onder zijn ll. aan de lat. School bevond zich de latere minister Thorbecke over wie W. later nog met genoegen sprak evenals Van Royen (later adv. te Zwolle, comm. des Kon. in Gron.).... Jan. 1822 tot rector te Old. benoemd en toen gehuwd. Daar eerst recht toonde hij zich actief in “oudheid. en letterk. Onderzoekingen” en verder solliciteerde hij nooit dan 1 x naar: schoolopziener in zijn district (ter verbetering v. zijn materiele welstand) maar toen werd een ander, zijn mededinger benoemd om zijn slechte ogen. Voor rectoraat te Kampen bedankte hij en hij streefde niet verder naar eer of roem....Hij schreef in de Boekzaal en in de Ov. Alman. “enz” (sic), zijn geschiedverhaal over de Plechelmuskerk vol orde en regel opgebouwd; maar dat stuk bleef onvoltooid (“De staart ontbreekt er nog aan”, zei W. zelf) Hoevelen hebben die kerk toen niet voor 't eerst gezien en bewonderd! Zijn beschrijving van de berg Tanfana. Hij deed naspeuringen omtrent de Hunebedden en liet opgravingen verrichten. “Ook hield hij zich onledig met een studie betrekking hebbende op volksdialecten, woordvormingen, woordafleidingen”.....verder besliste zijn onderzoek over de erfenis van de Havezathe (Peeze) Binkhorts. Maar zijn ogen gingen achteruit, hij kon geschreven schrift niet mer lezen en kon geen ontslag vragen omdat hij “pensioen” miste. Door steun van Thorbecke kreeg hij na zijn door hem gevraagd ontslag zijn leven lang een gratificatie van fl 150,- alsmede fl 350,- van de stad: “een edelmoedig betoon van erkentelijkheid” zegt de zoon. Hij liet zich van nu af aan voorlezen door huisgenoten, uit klasieke, fra., dui. schrijvers, schreef op een lei wat door anderen dan werd gecopieerd: zo vol-

tooide hij de stukken over Plechelmuskerk en Tanfana. De financiële toestand bleef steeds zorgelijk.”

Bijlage 3: Profielschets actieve Twentse regionalisten

Twentse regionalisten. Wie waren en zijn ze? Zijn het vooral mannen, of vrouwen? Wat is hun achtergrond qua sociale positie en opleiding, qua levensovertuiging. Zijn het plattelanners? Komen ze uit de steden? Om deze vragen te beantwoorden en zo de contouren te schetsen van 'de' Twentse regionalist, voor zover dat mogelijk is, maken we allereerst een verdeling in actieve en passieve regionalisten en Twentszinnigen. Van de eerste categorie kan na veel speurwerk en met het nodige voorbehoud een beeld worden geschetst. Uit die zoekenderweg verkregen contouren kan men conclusies trekken. Naar de tweede categorie - quorum numerus inscriptus est in caelis - is geen zinnig onderzoek te doen. Het samenstellen van een lijst van actieve regionalisten is al lastig genoeg. De afbakening kan niet waterdicht zijn. Wie vallen onder die definitie? In ieder geval alle 'platschrievers' in het Twents die in boekvorm hebben gepubliceerd of van wie een flink aantal streektaalartikelen is verschenen. Bovendien komen in aanmerking zij die met hun gepubliceerde werk expressis verbis de liefde tot één of meer aspecten van de streekcultuur wilden vergroten en zij die door hun organisatorisch of andersoortig werk grote verdiensten hadden voor het al of niet georganiseerde regionalisme. IJkpunt is, zou men kunnen stellen, steeds de vooropgezette bedoeling om de streekcultuur te cultiveren. Het gegeven man/vrouw is gemakkelijk te achterhalen en te turven. Een indeling maken in sociale gelaagdheid is heel wat lastiger, om niet te zeggen een hachelijke zaak. De appreciatie van bijvoorbeeld het beroep van onderwijzer – nogal ruim vertegenwoordigd in de rijen der regionalisten – is aan fluctuering onderhevig. Wat als zo'n onderwijzer bovendien een evidente maatschappelijke positie heeft? En wat zegt een adellijk predicaat als je zoals Van Coeverden als textielarbeider je brood verdient? Waar hoort een bekende cabaretier zonder afgemaakte academische studie bij? Het zijn maar een paar problemen die men bij het maken van bovenbedoelde indeling kan tegenkomen. Maar het was er ook niet om te doen waterdichte schotten aan te brengen tussen categorieën van beroepen. We wilden slechts weten hoe ongeveer het bestand aan regionalisten van enige betekenis verdeeld is over de diverse sociale strata.

Daartoe zijn ze verdeeld over drie groepen:

1. De hoogste laag: daar rekenden we toe:
  - a. door afkomst: leden van de adel en het patriciaat,
  - b. door opleiding: personen met een academische titel en personen op grond van hun voraanstaande beroepsfunctie. Bij dat laatste gaan we dan uit van de status die in het algemeen wordt toegekend aan het beroep.
2. De middengroep: onderwijsgevenden zonder academische titel en lagere ambtenaren.
3. De klasse van arbeiders en kleine boeren.

Bij de levensbeschouwelijke indeling gaan we op de eerste plaats uit van een godsdienstige richting voor zover die bekend is en van een politieke voorkeur voor zover die voor de betreffende persoon een manier van leven inhield. Dat niet-katholieke ondernemers er wellicht een liberale gezindheid op na hielden ligt misschien voor de hand, maar is moeilijker te meten vanwege de veel lagere en minder geprofileerde verzuilingsgraad van deze politieke stroming. We hebben het daarom bij een eventuele religieuze of politieke overtuiging gehouden. D = Doopsgezind, GER = Gereformeerd, G = Geen, L = Liberaal, NH = Nederlands Hervormd, RK = Rooms Katholiek, S = Socialist.

De afkomst naar geboorteplaatsen verdelen we in:

- A = Grote(re) steden: Almelo, Enschede, Hengelo of Oldenzaal¹³⁴⁴
 B = Kleinere steden, grote(re) dorpen: Borne, Diepenheim, Goor, Haaksbergen, Losser, Markelo, Ootmarsum, Rijssen, Vriezenveen, Wierden
 C = Platteland: kleinere dorpen, boerschappen, gehuchten e.d.: Albergen, Denekamp, Geesteren, Rossum, Saasveld, Twekkelo, enz.

Reden van opname in de lijst:

C = cineast

H = cultuurhistoricus

L = lexicograaf (en taalkundige)

O = onderzoeker

OG = verbonden aan regionalistische organisatie, leiding gevend of anderszins een belangrijke rol spelend

OK = oudheidkundige

P = publicist, anders dan van historisch werk

S = platschriever, proza of poëzie

T = taalkundige

De lijst is verdeeld in twee stukken a. de negentiende eeuw en b. de twintigste eeuw. De voorwaarden voor opname in de lijst a zijn wat soepeler. De reden daarvoor is dat er in die eeuw minder gepubliceerd werd en men niet zo gemakkelijk als in de twintigste eeuw met zijn uitgebreidere week- en dagbladers een lezerskring kon opbouwen. De lijsten beginnen telkens bij de primus alfabeticus en zo verder.

a. 19e eeuw

Naam	Data	Beroep	Reden	Geboorte-Plaats	Code
Ballot, A.	1836-1871	Predikant	L	Zwolle	1b/D/A
Behrns, J.H.	1803-1883	Onderwijzer/ Leraar	T	Enschede	1b/RK> NH/A
Blijdenstein, B.W.	1780-1857	Fabriqueur	O	Enschede	1ab/D/A
Brake, L. ter	1864 -?	?	S	Vriezenveen	?/NH/B
Geerdink, J.	1803-1870	Pastoor	H	Vasse	1b/RK/C
Halbertsma, Dr. J.H.	1789-1869	Predikant	L/H	Grouw	1b/D/B
Hattink, Mr. R.E.	1842-1909	Jurist	H	Tubbergen	1b/NH/B
Heinink, J.W.	1853-1918	Onderwijzer, Free-lance Journalist	S	Fleringen	2/RK/C
Helderman, J.	1780-1852	Griffier bij het kanton- gerecht en Leraar	L	Rotterdam	1b/NH/A
Jonker, W.	?-?	?	S	Vriezenveen	?/NH/B
Scheij, A.J.	1811-1845	Student	S	Haaksbergen	1b/NH/B
Schotel, G.D.J.	?-?	?	S	?	?

¹³⁴⁴ Lonneker, dat op 1 mei 1934 samengevoegd werd met Enschede, rekenen we vanaf die datum bij de A-categorie.

Sloet tot Olthuys, Baron Mr. W.A.E.	1808-1884	Burgemeester	H	Zwolle	1ab/NH/A
Smelt, H.	1798-1873	Catechiseermeester En Wethouder	S	Vriezenveen	1b/NH/B
Thouars, Markies G.A.C.W. de	1807-1850	Officier en landloper	S	Denekamp	1a/NH/C
Wechel, A. van	1803-?-	Officier	S	Voorst	1b/NH/B
Weeling, J.	1786-1862	Rector Latijnse school, later gymnasium	H	Oldenzaal	1b/NH/A
Wijngaarden, W.J. van	1818-1882	Onderwijzer en Koster	S/P	Rijssen	2/NH/B

Conclusie:

In de patriarchale negentiende eeuw behoeft het niet te verwonderen dat de bestudering van het eigene, het beoefenen van historisch en taalkundig onderzoek of het schrijven in de streektaal uitsluitend een mannenzaak is. Mannen bovendien uit de elite. We vinden er twee personen van adel onder en een uit het patriciaat. Wie hoog stond kon echter ook diep vallen. Men zie daarvoor de in alcoholische nevelen gehulde levensloop van onze marquis (zie p. 38) Het aantal personen de we wat betreft positie en opleiding tot de 1b (niet 1ab) groep rekenen (lector, leraar, pastoor, arts, predikant, officier, wethouder) bedraagt tien, bij groep 2 (hoofd)onderwijzer twee. Van drie personen konden de gegevens niet achterhaald worden. Er zij hierbij opgemerkt dat ook de personen uit de tweede groep in de toenmalige samenleving notabel waren. De twee vertegenwoordigers ervan waren bovendien zeer markante persoonlijkheden die een groter prestige genoten dan waarop ze alleen door de uitoefening van hun beroep aanspraak konden maken. Heinink was bijvoorbeeld behalve hoofdonderwijzer ook vermaard om zijn buitenlandoverzicht in de *TC*. Arbeiders vinden we niet in de rijen van hen die zich toen met de regionale cultuur bezig hielden. Dat behoeft geen verwondering te wekken. In de negentiende eeuw hadden de lagere sociale strata wel wat anders aan het hoofd dan zich met een luxeproduct als cultuur bezig te houden. Dat eiste nu eenmaal een zekere geestelijke en stoffelijke rijkdom. Wie zich onledig kon houden met boven omschreven zaken hoorde in de ogen van wat men zo denigrerend de ‘nederige stand’ noemde tot de elite.

Wat de religieuze gezindte betreft zien we een verdeling van twaalf hervormden, drie doopsgezinden en slechts twee katholieken. Dat tweetal betrof dan wel de (plat)schrijver en de historicus met het grootste oeuvre. Van een persoon kon de gezindte niet achterhaald worden. Uit deze lijst blijkt een ondervertegenwoordiging van de katholieken, die wellicht uit de achtergestelde positie die zij sedert de late zestiende eeuw in ons land innamen, verklaard moet worden. Van de (voorlopers van de) regionalisten komen er zes de uit grotere steden en acht uit kleinere steden c.q. grotere dorpen. Uit uitgesproken plattelandsgemeenschappen komen er drie. Van een persoon kon dit gegeven niet worden achterhaald.

Dit resulteerde in de volgende profielschets van de negentiende eeuwse Twentse regionalist, of voorloper daarvan: man, meestal NH, met een zeer goede maatschappelijke positie en opleiding, afkomstig uit de grotere of kleinere steden. Niet bepaald eenvoudige plattelanders dus, alhoewel dat beeld uit hun platschrijverij wel opdoemt.

b. 20e eeuw

Naam	Data	Beroep	Reden	Geboorte- plaats	Code
Bartelink, Prof. Dr. G.J.M.	1924	Hoogleraar	O/P	Rijssen	1b/RK/B
Beerlage, H.	1928	Leraar	O	Oldenzaal	2/G/A
Berghege, H.	1864-1937	Administrateur	S	Haaksbergen	2/NH/B
Bezoen, Dr. H.L.	1908-1953	Leraar/ Lexico- graaf	O/L/S	Enschede	1b/G/A
Borghuis, T.	1890-1971	Musicus/Onder- wijzer	OG/S	Oldenzaal	2/RK/A
Bruggencate, J. ten	1871-1952	Handelaar/fruit- teler	OK	Albergen	1a/?/?
Budde, Th. C.	1889-1959	Antiekhande- laar	S	Ootmarsum	2/RK/B
Buren, J.F. van	1881-1962	PTT-beambte	S	Hellendoorn	3/NH/B
Buter, A.	1918-2000	Journalist/Pu- blicist/Dir. Twe nteAkademie	O/P/S/ Org	Lochuizen	2/SOC/C
Buursink, J.	1908-1993	Journalist	S	Enschede	2/GER/A
Coeverden, Jkr. F.W.W.H. van	1981-1965	Textielarbeider	H/OG	Goor	1a3/SOC/ B
Deinse, J.J.	1867-1947	Bureau-chef/ Conservator	O/OG/ P	Enschede	1ab/NH/A
Diemer, Drs. W.	1922-1994	Leraar	OG	Musselka- naal	1b/SOC> LIB/B
Dijkhuis, D.	1910-1976	Leraar/Dirigent	L	Haaksbergen	2/RK/B
Dijkhuis, G.J.H.	1887-1983	Onderwijzer	L	Borne	2/RK/B
Dingeldein, W.H.	1893-1952	Onderwijzer	H/P	Denekamp	2/NH/C
Dollekamp, H.A.	1881-1952	Bakker	S	Markelo	3/NH/B
Elderink, C.	1871-1941	Verpleegster	S	Enschede	1a/D/A
Engelbertink, H.J.A.	1948	Onderwijzer	OG	Rossum	2/RK/B
Enklaar, Dr. A.	1956	Leraar/Boer/ Politicus	OG	Twekkelo	1b/L/C
Entjes, Prof.Dr. H.	1919	Hoogleraar	O/S	Rheine	1b/NH> RK/A
Eshuis, G.J.	1895-1980	Fietsenmaker	H/S	Almelo	3/?/A
Everink, A.H.	1895-1961	Postbode	S	Tubbergen	3/RK/B
Finkers, H.F.V.M.	1955	Cabaretier	S	Almelo	1b/RK/A
Gast, G.J.	1896-1980	Fabrikant	C	Ambt- Almelo	1b/G/C
Gigengack, J.W.M.	1933-1976	Uitgever	L/S	Hengelo	2/RK/A
Hagens, H.H.	1935	Conservator	O/P/H	Almelo	2/GER/A
Hamhuis, H.A.	1927	?	S	Almelo	?/G/A
Heek, J.B. van	1863-1923	Grootindus- trieël	OG	Enschede	1ab/D/A

Heek, Dr. J.H. van	1873-1957	Grootindus- trieël	OG	Enschede	1ab/D/A
Heerink, R.J.M.	1915-2000	Directeur PBC- Oost	S	Oldenzaal	1b/RK/A
Hermelink, Drs. M.	1954	Zonder beroep	O	Denekamp	1b/?/C
Hesselink, M.L.M.	1944	Lerares	O/P	Albergen	1b/RK/C
Hoff, J.H.	1907	?	S	Vriezenveen	?/NH/B
Holt, G.J.A. ten	1912-?	Fabrikant	OG/S	Hengelo	1b/RK/A
Hottenhuis, Drs. A.L.	1936	Directielid HTS	S/L	Saasveld	1b/RK/C
Hulshoff, Drs. A.L.	1921	Museumdirec- teur	O/P	Utrecht	1ab/D/A
Jassies, K.	1908-1979	Journalist- Schouwburgdir.	S	Almelo	1b/SOC/A
Jans, Dr. E.	1941	Volkskundige	O/P/S	Almelo	1b/NH/A
Jans, J.	1893-1963	Architect	OG/P	Almelo	2/SOC/A
Jonker, Dr. L.	1866-1940	Arts	L	Vriezenveen	1b/NH/B
Jordaan, D.	1913-1989	Fabrikant	OG	Haaksbergen	1ab/?/B
Klaassen, Drs. G.	1960	Leraar	S	Albergen	1b/RK/B
Klaassen, H.	1901-1980	Arbei- der/Boer/Postbo de	S	Albergen	3/RK/C
Koersveld, H.Ph. van	1879-1950	Onderwijzer	S	Albergen	2/RK/C
Kolenbrander, G.B.P.	1902-1981	Burgemeester	OG	Hengelo	1b/RK/A
Kolkman, T.	1950	Leraar	OG/S	Holtten	2/G/B
Kraa, G.J.	1939	Leraar-Streek- taalconsulent	OG/S	Rijssen	2/NH/B
Krikhaar, B.	1868-1965	Ambtenaar	S	Geesteren	2/RK/C
Kroese, T.	1944	Lerares-Direc- trice TA/VDI	OG	Vroomshoop	1b/GER/C
Kuile, Mr. G.J.	1871-1954	Inspecteur l.o.	H	Enschede	1ab/NH/A
Kuiper, G.J.A.	1894-1961	Onderwijzer	S	Lonneker	2/RK/C
Lamm, A.J.U.	1908-1965	Controleur	S	Hengelo	3/RK/A
Legtenberg, J.M.	1888-1958	Onderwijzer	S	Hertme	2/RK/C
Lintelo, B. te	1867-1953	?	P/S	Haaksbergen	?/?/B
Loohuis, B.	1938	Ambtenaar	OG	Glanerbrug	2/RK/C
Löwik, Drs. F.G.H.	1956	Leraar	O/S	Almelo	1b/RK/A
Meiden, Prof. Dr.A.van der	1929	Dominee- Hoogleraar	O/S	Enschede	1b/NH/A
Meyling, A.C	1890-1990	Directeur Bier- brouwerij	C/O	Borne	1b/NH/B
Meyling, Dr. H.	1899-1989	Leraar	S	Borne	1b/NH/B
Meuris, J.A.	1904		S	Enschede	?/RK/A
Moolen, A.P. van der	1879-1979	Onderwijzer- Leraar	S	Delden	2/NH/B
Morsink, Dr. G.	1909	Dominee	S	Wierden	1b/GER/B
Mutter, L.L.G.	1911-1983	Commies	S	Enschede	3/RK/A
Plegt, Mr. B.H.A.M.	1904-1977	Hoofdredacteur TC	OG/S	Losser	1b/RK/C

Pot, G.	1901-1989	Onderwijzer	S	Vriezenveen	2/NH/B
Röring, W.A.G.J.	1848-1934	Onderwijzer	H	Groenlo	2/RK/B
Ros, J.A.	1884-1966	Touwbaas	S	Wierden	2/RK/B
Samberg, Dr. J.W.	1890-1976	Dominee	H	Mist	1b/NH/C
Schneider, Mr.Dr. J.W.	1892-1973	Advocaat- Gedeputeerde- lid Eerste Ka- mer	S	Delden	1b/RK/B
Schönfeld Wichers, Mr. K.D.	1901-1992	Kandidaat- notaris	O/L/S	Naarden	1b/NH/B
Snuif, C.J.	1872-1929	Apotheker	H/P	Zaandijk	1b/G/B
Stroink, L.A.	1886-1969	Fabrikant	H	Enschede	1ab/NH/A
Swennenhuis, J.	1929	Onderwijzer	S	De Lutte	2/RK/C
Vaanholt, G.B.J.	1948	Journalist	P/S	Lonneker	2/RK/A
Velde, J.B. van der	1924	Verkoper	S	Oosterwolde	3/NH/B
Vliet, Ir. G. van der ¹³⁴⁵	1951	Software-ingenieur/ Uitgever	OG/S	Surhuizum	1b/G/B
Vloedbeld, G.B.	1884-1961	Onderwijzer/ Parttime jour- nalist	L/OG/ S	Almelo	2/RK/A
Vloedbeld, J.H.	1919	Journalist	H/OG/ S	Almelo	2/RK/A
Vossebeld, T.	1939	Leraar/ Beeldend Kun- stenaar	S	Beckum	2/RK/C
Vredenberg, J.	1903-?	Onderwijzer	OG	Nijbroek	2/?/C
Wanink, G.H.	?	Onderwijzer	L	Markelo	2/?/B
Wilmink, Dr.W.	1936	Auteur	S	Enschede	1b/G/A
Witkam, W.G.	1911	Uitgever	OG	Goes	1b/RK/A
Wolbert, A.G.M.	1948	Technisch Me- dewerker UT	OG/S	Rossum	2/RK/C

Conclusie 20e eeuw:

Vrouwen zijn bij de regionalisten duidelijk in de minderheid: tachtig mannen tegenover vijf vrouwen. Qua sociale positie en opleiding is de hoogste groep 1a en/of 1b goed vertegenwoordigd met eenenveertig personen, de tweede groep met eenendertig idem, maar de derde groep - in het normale maatschappelijk leven veruit de grootste - is met acht personen amper vertegenwoordigd bij de regionalisten van betekenis. (Van vijf personen is dit gegeven niet achterhaald.) De belangrijkste regionalisten hadden/hebben dus een goede tot zeer goede maatschappelijke positie en/of opleiding. Van daaruit bekeken is de recrutering van hen die staan voor de Twentse zaak nogal eenzijdig. Buter merkte al in de jaren vijftig op dat het arbeidersselement in de AVT nagenoeg ontbrak. Het Twentse regionalisme was met andere woorden wat betreft de gáanden in die beweging nogal elitair samengesteld. Dat is opmerkelijk te noemen in die zin dat het beeld dat men had van de Twentse cultuur en met name van de nucleus ervan, de Twentse taal, het tégendeel van elitair en statusverhogend was. In de

¹³⁴⁵ Nolens volens opgenomen. Zie p. 285

jaren vijftig en daarna ‘bekeerden’ vele ouders zich tot het algemene Nederlands of wat ze daarvoor hielden. Het was niet voor niets dat bijvoorbeeld de KTS-kerkdiensten in de streektaal organiseerde. Ze hadden een statusverhogende werking. Bovenstaande bevindingen maken het regionalisme ipso facto nog niet tot een elitezaak. Personen met regionalistische belangstelling die het laten bij bijvoorbeeld een abonnement op *Twènterlaand -en leu en -spraoke* of een lidmaatschap van de KTS, passieve regionalisten dus, zijn immers in dit onderzoek niet betrokken.

Wat betreft de levensbeschouwelijke gezindte van de actieve regionalisten zien we de volgende cijfers: D: vier, GEEN: zeven, GER: vier, NH: negentien, RK: zevenendertig, SOC: vier, LIB: twee. Van acht personen zijn de gegevens niet bekend. De katholieken en hervormden vormen het leeuwendeel van diegenen die een religieuze overtuiging hadden. De katholieken vormen veruit het grootste contingent. Dat mag niet verwonderen: het katholieke element in de Twentse bevolking is groot.¹³⁴⁶ De katholieke emancipatie, scholing en dergelijke begon zijn vruchten af te werpen. Het socialistische element is maar zwak vertegenwoordigd. Hoewel de socialistische gemeente in de Twentse industriesteden toch behoorlijk vertegenwoordigd is, zien we het aandeel daarvan niet terug in de kringen van de leidende regionalisten (hing dit samen met het ‘internationale’ karakter van het socialisme?).

De confessionelen, dat waren alle katholieken en waarschijnlijk een flink deel van de hervormden en de gereformeerden stonden niet bekend om hun veranderingsgezinde, maar misschien eerder om een enigszins behoudende levensstijl die ongetwijfeld ook zijn repercussies heeft gehad op bijvoorbeeld de wijze van literatuur- en lectuurbeoefenen. Bovendien hoorden bij het aantal genoemde socialistische personen met een eveneens behoudende, traditionele smaak, als bijvoorbeeld Jans en Buter.

Ongetwijfeld zullen de regionalisten in hun smaakbeleving niet veel verschillen van het volksdeel waaruit ze voortkwamen. Dat verklaart mede ook het succes van Vloedveld sr., Van Buren en Hammink. Maar men miste door die conservatieve instelling wel een antenne voor nieuwe stromingen. Toen de maatschappij op de woelige baren van de jaren zestig stormachtig veranderde, stonden de regionalisten hoofdschuddend aan de wal. Ze misten de boot naar de nieuwe tijd. Dat gold zeker voor de ‘schrijvers’ onder hen. De kloof tussen de strijders voor het plat en de jongere generatie werd er groter door. Het was, om in moderne termen te spreken, niet erg ‘cool’ om regionalist en platsprekker te zijn.

Geboortig uit de grote(re) steden zijn drieëndertig personen, uit de kleine(re) steden, grote dorpen eenendertig en van het platteland kwamen er twintig (men bedenke steeds dat de Twentse ‘grote steden’ bepaald geen grootstedelijke cultuur hadden en hebben). Van een persoon is dit gegeven niet bekend.

De gemiddelde actieve Twentse regionalist was man en hoorde tot de middelste of hogere sociale strata. Het arbeiders-element was nauwelijks vertegenwoordigd. Hij was meestal rooms-katholiek of nederlands-hervormd. Bij de hoogste groep waren de doopsgezinden goed vertegenwoordigd. Lieden zonder religieuze overtuiging vond men in de gelederen van de regionalisten in Twente niet veel. Socialistische waren, op een paar opmerkelijke uitzonderingen na, in hun kringen amper te vinden. De echte plattelanders zijn in de minderheid. Bepaald geen dwarsdoorsnede van de bevolking dus.

---

¹³⁴⁶

Zie bijlage 1.

Bijlage 4: Brief Heeroma aan Bezoen

Oegstgeest, 31 –3-‘53

Beste Herman,

Ik dank je zeer voor je gelukwens, omdat ik besef welke gevoelens mijn benoeming in je moeten hebben opgeroepen. Dit professoraat is mij eenvoudig in de schoot geworpen. Toen ik uit Indonesië terugkwam, had ik geen andere gedachte dan tot in lengte van dagen in Leiden te zullen blijven. Toen ik in Augustus in de krant las dat op de begroting een post voorkwam voor een leerstoel in het Nedersaksisch, heb ik geen moment aan mezelf gedacht. Het was een volstrekte verrassing toen Van Es mij in December kwam vragen. Ik heb jouw naam toen nog naar voren gebracht, maar hij bleek jou niet te lusten. Ja, wat zoudt gij doen in zo'n geval? Ik heb geaccepteerd. En toen ik er over na ging denken, begon ik het ook hoe langer hoe aardiger te vinden. Alleen hinderde mij de gedachte dat ik jou in je vaarwater was komen te zitten en dat onze vriendschappelijke verhouding er onder zou lijden. Daarom ben ik je dankbaar voor je gelukwens. En hoop ik dat ik, nu ik je vakgenoot in de engste zin ben geworden, nòg nauwer dan vroeger met je zal mogen samenwerken.

Het woordenboek zou er zeer mee gebaat zijn als iemand van jouw capaciteiten er leiding aan zou kunnen geven. De grote moeilijkheid is echter dat je onmogelijk dadelijk een leidende positie kunt krijgen, omdat het wel een drie jaar duurt voor je een all round lexicograaf bent. Op 't ogenblik is het woordenboek een schaapskooi zonder herder. Ik hoef je dat niet in bijzonderheden uiteen te zetten, maar je voelt wel dat het niet prettig is in deze periode er je opleiding te moeten ontvangen, vooral niet wanneer je al iemand bènt, en dat het vrijwel onmogelijk is daarna de anderen, die je hebben opgeleid, voorbij te schuiven naar een leidende positie.

Als vriend kan ik je daarom alleen maar de raad geven: zet je pogingen om bij het woordenboek te komen niet voort. Hoe het met het woordenboek zal gaan als ik weg ben, weet ik niet, maar ik houd mijn hart vast. Dit alles natuurlijk alleen voor jou persoonlijk bestemd en niet voor verdere publicatie, in welke vorm dan ook.

Waarschijnlijk zullen we elkaar dezer dagen nog wel eens ontmoeten. Dus ik zeg maar: tot ziens!

Je Klaas Heeroma.

Bijlage 5: Beeldvorming

Reeds in de jaren vijftig moest Jan Jans, als fungerend voorzitter van de AVT, telkens de gelijkstelling regionalisme = ‘leven met de rug naar de toekomst’ bestrijden. Het beeld bleek hardnekkig voort te leven. Steeds weer riep het regionalisme daardoor ergernis op of werd het verkeerd verstaan. Niet alleen in Twente. Ook in het aangrenzende Duitsland was dat het geval getuige het ‘Exposé oder Einführungswort’ van Dr. Ulrich Stille uit Hannover die uitgesproken werden tijdens de Niedersachsentag in Nordhorn in 1959:

Immer wieder wird in Zeitungen, Zeitschriften und Rundfunksendungen die Frage aufgeworfen, ob die Heimatverbände überhaupt noch eine Lebensberechtigung in unserer Zeit haben. Diese Frage wird gekoppelt mit der Feststellung, daß die Heimatverbände überaltert seien, daß ihnen die Aufgeschlossenheit gegenüber den Fragen der Gegenwart fehle.

Spreker weet de voorstelling van zaken aan gemakzucht van journalisten en veralgemenisingen van misstanden:

Festzustellen ist, daß ein grosser Teil der kritischen Stimmen von falschen Voraussetzungen ausgeht. Hier, wie in vielen anderen Lebensbereichen, verallgemeinert die Kritik einzelnen vorhandene Mißstände. Heimatpflege erschöpft sich nicht in der Forschung alter Sitten, alten Brauchtums und in Lobreden auf die gute alte Zeit, sondern Heimatpflege ist für uns Dienst am Menschen unserer Gegenwart.

“Was haben wir Presse und Rundfunk zu bieten?”, vroeg Stille zich af. Hij vergeleek het blikveld van de pers en de omroep:

Presse und Rundfunk, das wissen wir, sind als Binder der Technik und ihres Tempos sehr stark dem Augenblick, der unmittelbaren Gegenwart verhaftet. Den Blick für das Bleibende, für das Gewachsene und Wachsende aber hat in weit stärkerem Masse der Heimatarbeit Verbundene. Eine wohlabgestimmte Zusammenarbeit, die wir uns erhoffen, kann zu Nutzen [...] der Menschen unserer Gegenwart und damit ein Baustein für die Zukunft sein.¹³⁴⁷

Ook hier zouden we dus van doen hebben met een verkeerde voorstelling van zaken. En een overbelichting van ‘Mißstände’. In deze zin hebben ook de Twentse regionalisten zich vaak geuit. Maar woorden en daden zijn nog niet hetzelfde. Bovendien: het beeld van sleetsheid en het niet kunnen meekomen met de tijd moet ergens vandaan komen. Gaan de regionalisten op dit gebied geheel en al vrijuit? Een van de meest sprekende vormen van regionalisme was - we zagen het in het voorgaande - het opkomen voor de streektaal. Laat ons de sfeer die spreekt uit het werk van de meest productieve c.q. meest gelezen schrijvers uit de primaire literatuur en de meest geraadpleegde werken uit de secundaire literatuur eens onderzoeken op zijn ‘knipmutsengehalte’. Die term staat voor nostalgie naar de antieke plattelandscultuur. Bovenstaande categorieën - meest productieve/ meest gelezen/ bekendste - kiezen we, omdat ze het meest bijdragen aan de beeldvorming van het geschreven Twents en daardoor bijdragen aan het beeld dat men in het algemeen van regionalisme in deze regio heeft. We onderwerpen boekuitgaven (om ons te beperken) van de volgende schrijvers uit de primaire literatuur aan ons onderzoek:¹³⁴⁸ Herman Berghege, Toon Borghuis, Johanna van Buren, Johan Buursink, Cato Elderink, Johan Gigengack, Hennie Hamhuis, Rein Heerink, Klaas Jassies, Hendrik Klaassen, Gerrit Kraa, Gerard Kuiper, Arend Lamm, Johan Legtenberg, Anne van der Meiden, Lex Meuris, Bernard Plegt, Karel Schönfeld Wichers, Gerard Vloedveld en Willem Wilmink.

¹³⁴⁷ Ongedocumenteerd krantenartikel (arch. Buter).

¹³⁴⁸ Het gaat hier uitsluitend om oorspronkelijk werk. Indien er sprake is van meerdere drukken, dan is de keuze voor een bepaalde druk willekeurig.

Uit de secundaire literatuur: Herman Bezoen, Gerrit Dijkhuis, Johan Gigengack, Hendrik Klaassen en Jan Jans, Karel Schönfeld Wichers, Gerard Vloedveld en Gerrit Wanink.

Het was niet noodzakelijk of gewenst speciaal de eerste druk van een bepaalde uitgave te bemachtigen (de lezer vindt het jaartal van die eerste publicatie wel achter de titel). We kozen de druk die toevallig voorhanden was in de bibliotheken van Almelo, Enschede of Nijverdal. Zo wilden we ons een oordeel vormen. Zo immers zal ook de lezer van bovenbedoelde werken zijn oordeel vormen.

De werken van genoemde 'schrievers' worden voorzien van de letters I, P, en/of T. Ze staan voor:

- I = Illustraties die het beeld oproepen van een ouderwetse pastorale, door bijvoorbeeld afbeeldingen van mensen in klederdracht, verouderde plattelandsgebouwen en of voorwerpen
 P = Omgeving (voornamelijk) zich afspelend op het platteland
 T = Tijd (voornamelijk) zich afspelend in het verleden

Uit de primaire literatuur:

HERMAN BERGHEGE

Uit het land van den Tubant. Maat en rijm in Twentsch dialect.

(Enschede 1903: Bronsema's Drukkerij)

-/-/-

Deze eerste bundel Twentse gedichten bevat van allerlei: speelse natuurbeschrijvingen, religieus werk en hekeldichten en is daardoor, zeker in vergelijking met wat er nog volgen zou aan Twentstalige boekpublicaties, verrassend modern.

TOON BORGHUIS

'n Busken late bleujers. 1961.

(Hengelo 1965: Nedersaksische drukkerij, uitgeverij en H.O. Twentse Post)

-/-/-

De gedichtjes in deze bundel zijn voornamelijk religieus van aard. Locatie en tijdsaanduidingen spelen er geen belangrijke rol in.

JOHANNA VAN BUREN

Zunnebloome. (Almelo 1941: Hilarius)

I-P-T

Krönnenzommer. (Almelo 1948: Hilarius)

I-P-T

Keur uut heur gedichten. (Winschoten 1961: V.d.Veen)

I-P-T

Noawille. (Enschede 1969: W.G. Witkam)

I-P-T

Wee'j nog? (Enschede 1976: W.G. Witkam)

I-P-T

De dinge van vrogger. (Enschede 1980: W.G. Witkam)

I-P-T

Verzamelde gedichten. (Enschede 1981: Van der Loeff)

I-P-T

Het werk van Johanna van Buren kenmerkt zich door de aandacht voor de natuur, het alledaagse leven en aardige, oude gebruiken. Ze was niet opzettelijk rückwärtsgewand, maar door toon en thematiek zal ze waarschijnlijk voor het publiek van nu wel als zodanig gekwalificeerd worden. Ze liet haar werk wel illustreren door Jan Jans. Bovenstaande kwalificatie zal daardoor versterkt worden.

JOHAN BUURSINK

'n Rozendaans. Allerhand oet Twentelaand. (Assen 1949: Van Gorkum)

I-P-T

Deze bundel bevat vertelsels, anekdotes over de vroegere tijd en speelt zich grotendeels op het platteland.

Het Boek van de Lonneker Landbouw.

(Enschede 1956: Lonneker Landbouw Coöperaties) I-P-T
Dit werk bevat een soort roman in de streektaal die verhaalt over het agrarisch verleden van het vernoemde dorp.

CATO ELDERINK

Oet et Laand van Aleer. (1921):

(Enschede 1983, fotografische herdruk van de derde druk, aangevuld met vier gedichten: Van der Loeff) I-P-T

De titel geeft al aan dat het gaat om het verleden. De tekeningen van Jan Herman van Heek en Jan Jans onderstrepen het beeld van de nostalgische pastorale, de foto's van Albert Meyling versterken het beeld nog eens.

Twènter laand en leu en lèven. (Enschede 1937: Van der Loeff) I-P-T

Onderwerp van dit boek is de agrarische maatschappij vóór de industrialisatie.

JOHAN GIGENGACK

Graedske. (1955): (Enschede 1979: W.G. Witkam) I-P-T

Op de voorkaft van de uitgave van 1979 prijkt een foto van een ventje in Ot en Sien-kleding. Dit Nederlandstalige boek met Twentse dialogen gaat over een boerenzoon die priester wil worden.

De boetenste duusternis. (Hengelo 1961: Nederlandsche Uitgeverij) -/ P/-

Twentstalige novelle waarover grote commotie is ontstaan. Beschreven in het betoog.

HENNIE HAMHUIS

Oonze volk. (Enschede 1978: Van de Berg) I/-/-

Hèèinig an. (Enschede 1979: Van de Berg) I/-/-

All'ns te hoope. (Enschede 1987: Van de Berg) I/-/-

Het gaat hier om gedichtjes over alledaagse zaken. Ze zijn door Jan Zengerink rijkelijk voorzien van knipmutsen en klompen.

REIN HEERINK

Wa'k zeggen wol en leegen nich. (Enschede 1969: W.G. Witkam) I/-/-

KLAAS JASSIES

Dwerrelnde blaere. (Enschede 1942: z.n.) -/-/-

Vennepluuze. (Enschede 1946: Van der Loeff) -/-/-

Twee bundels met natuurlyriek. Niet geïllustreerd.

De Leestink-leu. (1949): (Enschede 1980: W.G. Witkam) I-P-T

Deze roman werd samengesteld uit een vervolgverhaal in *Tubantia*. *De Leestink-leu* is het verhaal van een boerenfamilie uit het verleden. De illustraties zijn bijpassend.

HENDRIK KLAASSEN

Plaggen-Luuks nao Amerika. (Enschede 1969: W.G. Witkam) I-P-T

Twee verhalen die spelen in de negentiende eeuw in het milieu van boeren en boerenknechten.

GERRIT KRAA

O, Reggelo. Twentse verhalen en gedichten.

(Oldenzaal 1992: Overijsselse Bibliotheek Dienst Nijverdal i.s.m. Twents-Gelderse uitgeverij De Bruyn) -/P /-

Sommige verhalen (b.v. 'Een kleine vergissing' en de Twentstalige versie ervan 'Klean vergis' spelen zich wel af op het platteland en in het verleden, maar dat platteland en het verleden vormen dan de min of meer toevallige achtergrond waartegen het verhaal zich afspeelt.

Jewilmke. (Enschede 1997: Van Deirse Instituut) -/P/-

Jewilmke is een boek voor de jeugd over een gelijkgenaamde knaap die allerlei kattenkwaad uithaalt.

Doot heanig an. (Enschede 1998: Van Deirse Instituut) -/-/-

Bundel met diverse korte verhalen uit verleden en heden, spelend in binnen- en buitenland.

GERHARD KUIPER

Nen aovend by zövenhoezen Jaan. Twentse vertelsel en gedichten geschreven tussen 1920 en 1950. (Vasse 1989: Historische Kring Vasse, Mander en Hezinge) I-P-T

AREND LAMM

Algerak. (Hengelo 1959: Drukkerij Twentsche Courant N.V.) -/-/-

Zie: *Tweantsche bleuisels*.

Tweantsche bleuisels. (Hengelo 1974: Thomassonhuis) -/-/-

Deze postuum uitgegeven bundel bevat teken- en schilderwerk van Henk Lamm en gedichten van zijn neef, Arend Lamm. De gedichten in het Nederlands en het Twents zijn veelal religieus van aard en reeds eerder gepubliceerd in *Algerak*. Daarnaast spelen natuurbeschrijvingen een rol. Er is ook een anti-bewapeningsgedicht (A-bom-sonnet) opgenomen.

JOHAN LEGTENBERG

Bloemen ôet nen Dieselkaomp. (Hengelo 1947: z.n.) -/-/-

Gedichtenbundel met gevarieerde inhoud.

ANNE VAN DER MEIDEN

De oale Boerschop. Vetèèlsel in Twèèntse sproak.

(Hengelo 1957: Dagblad Tubantia en Hengelosch Dagblad) I-P-T

De titel zegt voldoende over de inhoud. De illustraties zijn bijpassend.

LEX MEURIS

Pottuffeln van Graads. (Hengelo 1953: Drukkerij Insulinde) -/-/-

Bundel met gevarieerde inhoud.

BERNARD PLEGT

Oet et oale dorp I. (Enschede 1972: W.G. Witkam) I-P-T

Oet et oale dorp II. (Enschede 1972: W.G. Witkam) I-P-T

KAREL SCHÖNFELD Wichers

Noar 't vuerspiejege aejlaand. (Utrecht 1985: Stichting Matrijs) -/-/-

De categorieën zijn hier niet van toepassing. Het gaat hier om een verslag van een reis naar Sicilië die door de auteur samen met anderen is ondernomen in 1955. Foto's verlichtigen het werk.

Raejsbreewe oet de Kueklkoare.

(Rijssen 1989: Stichting voor Oud-Twentse Volkstaal) -/-/-

Hier betreft het een gebundelde serie reisverhalen te voet, op de fiets en in de kueklkoare ondernomen door Frankrijk, Spanje en Italië tussen 1951 en 1972. De illustraties bestaan ook hier uit reisfoto's.

GERARD VLOEDBELD

Mans Kapbaarg. (1923-1924): (Enschede 1968: W.G. Witkam) I-P-T
 Het gaat hier om een schelmenroman. In een boerenherberg vertelt een veteraan uit Napoleons tijd zijn sterke verhalen uit de tijd van de grote veldtochten. Meerdere uitgaven. Ook uitgaven zonder illustratie.

Twentse Holskrabbels. (Enschede 1970: W.G. Witkam) I-P-T

Oale könnigheid. (Enschede 1976: W.G. Witkam) I-P-T

Een bundel vertellingen uit de tijd van de vorige eeuwwisseling. Ze spelen over het algemeen op het platteland, voor een deel in het gefingeerde dorpje Pöppelnloo. De tekeningen in de twee uitgaven passen zich er bij aan.

WILLEM WILMINK

Heftantattat! Gedichn in t stadsplat. (Enschede 1992: De Oare útjouwerij) -/-/
 Bundel met 21 gedichten. Ten dele gaat het om vertalingen uit de wereldliteratuur (Robert Burns/Carmina Burana/La Fontaine), ten dele om vertalingen van Nederlands werk (Wim Kan, Martinus Nijhoff) en voor het overige om oorspronkelijke gedichten.

Uit de secundaire literatuur:

HERMAN BEZOEN

Taal en volk van Twente. (Assen 1948: Van Gorkum) I-P-T
 Dit werk verklaart veel Twentse woorden en uitdrukkingen waarvan de ontstaansgeschiedenis wortelde in het agrarische verleden. Daardoor en door de illustraties ademt het boek een niet-moderne sfeer.

GERRIT DIJKHUIS

Twents in woord en gebruik. (1979):
 (Borne 1981: Coöp. Centrale Raiffeisen-Boerenleenbank B.A.) I/-/
 De eerste en de tweede druk werd een voorkant meegegeven van een antieke vakwerkboerderij die - naar de tekening te oordelen - haar glorie tijd al minstens een eeuw achter zich had. De derde herziene en uitgebreide druk met een rood Twents ros op de voorkaft oogt, gemeten naar onze criterea, veel neutraler.

JOHAN GIGENGACK

Twentse woorden en gezegden. (Enschede 1979: W.G. Witkam) I-P-T
 Deze uitgave moest het eerste deel worden van een serie. De taal van het oude en in die vormen verdwijnende platteland werd er in vastgelegd. De illustraties zijn bijpassend.

HENDRIK KLAASSEN en JAN JANS

Boer'n wiesheid en boer'nsprekwiezen. (Enschede 1980: W.G. Witkam) I-P-T
 De titel zegt genoeg. De illustraties van Jans onderstrepen het antieke plattelandskarakter.

KAREL SCHÖNFELD WICHERS

Woordenboek van het Rijssens. (z.p.1959: z.n.) I-P-T

Woordenboek Nederlands-Twents. (Rijssen 1979: Oudheidkamer 'Twente') I-P-T

Woordenboek Twents-Nederlands.

(Rijssen 1983: Stichting voor Oud-Twentse Volkstaal en Vereniging Oudheidkamer Twente) I-P-T

Deze naslagwerken zijn geïllustreerd met antieke foto's van nog antiekere voorbeelden van boerenbouwstijl en dorpsstraatjes. De verhalen die achterin zijn opgenomen, als 'Zomrowand op de Hoar', 'Weentr in t Oòle Riesn', e.a., spelen rond 1900.

GERARD VLOEDBELD

Schriewers in de Twentsche Spraok. (Almelo 1958: V.d. Veen Almelo) -/- /-

Het gaat hier om een zeer beknopte overzicht van de Twentse 'platschriewers' in de stijl van een causerie. Stukjes uit het werk van de 'schriewers' verlevendigen het vlotte betoog.

GERRIT WANINK

Twents-Achterhoeks woordenboek.

Zutphen 1948: W.J. Thieme) -/-/-

Van de 49 publicaties uit de primaire en secundaire literatuur zijn er 32 voorzien van illustraties die verbindingen leggen met het antieke boerenleven. Bij 30 van de 49 speelt het platteland(sleven) een rol en bij 28 van de 49 speelt het verhaal of het onderwerp van het gedicht zich af in het verleden.

De conclusie uit bovenstaand overzicht moet zijn dat de bekendste en meest geliefde Twentse schrijvers hun inspiratie haalden uit het boerenleven van olim. De meeste pennenvruchten ademen de geest van de tijd om en vooral vóór de eeuwwisseling. De vorige wel te verstaan! Het is zonneklaar dat de Twentse streektaalliteratuur en -lectuur er aan mee gedaan heeft om het beeld van het regionalisme zoals boven geschetst door Ulrich Stille te bevestigen. Ook in de jongste tijd is het voor sommigen blijkbaar nog steeds bevredigend Twentstalige publicaties te voorzien van volkomen achterhaalde en voor het bij de tijd brengen van het imago van de streektaal schadelijke associaties met een hopeloos voorbij verleden.¹³⁴⁹

Dit doet de vraag rijzen hoe de Twentse 'schriewers' de status van hun taal inschatten, wellicht ondanks zichzelf. Hoe zagen ze hun taal? Merkwaardig feit is dat we van enkele leidende figuren in de Twentse beweging, Vloedveld, Jans, Gigengack en Van der Meiden weten dat ze hun kinderen in het Nederlands opvoedden. Geen exclusieve zaak voor Twente overigens. De Groninger streektaalfunctionaris Siemon Reker constateerde dit feit mutatis mutandis ook al bij de actievoerders van de Groninger cultuur.¹³⁵⁰ Merkwaardig is ook het feit dat men Twentstalige uitgaven voorziet met begeleidende teksten en boekflappen in het algemeen Nederlands. Merkwaardig inderdaad: wie de streektaal niet beheerst hoeft immers aan de inhoud van zo'n boek niet te beginnen. Twentstalige uitgaven blijven zo de vermeende onbeholpenheid en onvolkomenheid van de streektaal uitstralen, die zelfs - zo zou men er uit kunnen afleiden - de meestal simpele flapteksten niet aan zou kunnen. Ze blijven zó - scherper geformuleerd - het karakter van een gedrukt minder-waardigheidscomplex houden. Dat deze antireclame van Twentse taalactivisten zelf afkomstig is, mag bizar heten.

¹³⁴⁹ Het jubileumbundeltje van de KTS, *Kreenkkrömmel*, uit 1985 en het op zichzelf verdienstelijke naslagwerk van A.L. Hottenhuis, *Wat (nog) niet in Dijkhuis staat* - uit 2001 - zijn bij voorbeeld reeds op de voorkaft royaal voorzien met afbeeldingen van in een verouderde streekdracht gestoken boeren en boerinnen.

¹³⁵⁰ *DMB* 1987, 118.

Register op persoonsnamen

- Abels, P.G.F. 54; 205
 Agterbos, A.J.M. 236
 Ainsworth, Th. ... 142; 143; 150
 Alphen, H. van 26
 Altfridus 31
 Annink, K. 42
 Aquino, T. van 292
 Arendsen, H.J. 77
 Aufmorth 37
 Baart, D. 143
 Ballot, A. 35; 40; 41; 44; 236;
 369
 Bartelink, G.J.M. 105; 130;
 189; 216; 229; 242; 243;
 371
 Beatrix, prinses 65
 Beda Venerabilis 32
 Beerlage, H. 125; 297; 300;
 301; 321; 371
 Behrns, J.H. 35; 36; 40; 41; 44;
 321; 322; 369
 Belcampo 42; 214; 237
 Beltman - Blijdenstein, J.I. 144
 Benthem, A. 52; 55; 80; 81; 82;
 119; 345
 Benthem, G. 31; 34; 40
 Benthem, J.C.G. van 40
 Berg, van de 296
 Berghege, H. 51; 67; 68; 112;
 154; 185; 298; 308; 313;
 317; 321; 322; 371; 376;
 377
 Berghege, J. 67
 Bergsma, J. 47; 48; 106
 Berlage, H.P. 57
 Bernhard, prins 65
 Bernink, K. 57; 63; 66; 79; 80;
 91; 100; 122; 218; 263; 323;
 328
 Berns, J. 283
 Betting, W. 289
 Bezoen, H.L. 31; 37; 39; 40;
 41; 43; 52; 67; 70; 73; 74;
 75; 77; 78; 79; 80; 81; 87;
 90; 91; 96; 100; 101; 106;
 107; 109; 112; 113; 115;
 116; 117; 118; 123; 124;
 126; 129; 156; 157; 158;
 159; 163; 165; 170; 179;
 182; 190; 210; 214; 215;
 237; 263; 308; 309; 313;
 314; 317; 318; 321; 322;
 323; 328; 337; 341; 366;
 371; 375; 377; 380
 Bezoen-Arink, A. 78
 Bij, A. van de 105
 Bij, L. de 322
 Bijl, J. van der 105
 Bilderdijk, W. 29; 38; 72
 Blankenstijn, H. 106
 Blijdenstein, B.W. 22; 25; 30;
 35; 38; 68; 143; 154; 215;
 237; 307; 312; 316; 321;
 323; 369
 Blijdenstein, G. 323
 Blijdenstein, H.B. 48
 Blijdenstein, H.J. 54
 Blijdenstein, J.B. 35; 36
 Bloemhoff, H. 253; 282
 Boer, J. 183
 Boers, H.J. 218
 Bolink, J. 121
 Bolkesteyn, N. 111
 Bönninghausen, E. von... 65; 94
 Boom, H. 29
 Boot, J.A.P.G. 143; 254; 374
 Borchling 156
 Borghuis, G.A. 105; 185; 188;
 190; 200; 205; 208; 211;
 212; 218; 234; 273; 321;
 323; 324; 326; 327; 371;
 376; 377
 Borghuis, K. 324
 Bos, R. 264
 Bosvelt, J. 152
 Bourgonje, W. 105
 Bouwhuis, J. 71; 269; 271; 301;
 325
 Bouwman, J. 169
 Braak, M. ter 91
 Braam 115
 Brake, L. ter 39; 369
 Brand, A. 102
 Bresser, J. 203
 Brinckmann, J. 26
 Brink, H. 40
 Brinkers, C. 178
 Broek Roelofs, Z.O. 104; 130;
 136; 147
 Broekhuis, J.C. 40; 66; 67; 87;
 88; 89
 Brouwer, J.H. 158
 Bruggencate, J. ten 46; 53; 321;
 324; 371
 Brugmans 90
 Bruin, H. de 343
 Bruins, J. 38
 Bruins, J.E. 38
 Bruyn, H. de 143
 Budde, Th.C. 188; 212; 371
 Buisman, J.K. 132
 Buren, J. van 67; 71; 73; 76; 95;
 96; 112; 113; 114; 135; 154;
 174; 209; 224; 228; 271;
 273; 288; 295; 301; 308;
 309; 313; 314; 317; 318;
 321; 324; 371; 374; 376;
 377
 Buter, A. 11; 12; 18; 19; 21; 73;
 76; 87; 88; 89; 91; 92; 96;
 97; 98; 99; 100; 101; 103;
 104; 105; 106; 109; 111;
 112; 113; 123; 126; 127;
 130; 131; 135; 136; 137;
 138; 139; 142; 143; 144;
 146; 147; 148; 149; 152;
 154; 155; 177; 180; 185;
 188; 189; 190; 191; 196;
 199; 201; 203; 204; 205;
 211; 214; 216; 219; 221;
 229; 230; 231; 232; 239;
 240; 242; 245; 247; 250;
 256; 257; 258; 259; 267;
 268; 272; 278; 281; 282;
 288; 290; 299; 301; 303;
 308; 309; 310; 313; 314;
 315; 317; 318; 319; 321;
 325; 326; 327; 336; 371;
 373; 374; 376
 Buursink, J. 71; 76; 92; 96; 99;
 100; 103; 104; 107; 108;
 109; 112; 113; 114; 123;
 124; 130; 131; 133; 134;
 135; 136; 137; 138; 142;
 143; 144; 145; 146; 147;
 148; 150; 154; 155; 180;
 182; 188; 190; 196; 198;
 199; 204; 205; 207; 208;
 211; 215; 218; 223; 224;
 229; 230; 232; 234; 245;
 247; 266; 273; 282; 290;
 294; 308; 309; 313; 314;
 317; 321; 325; 326; 332;
 335; 371; 376; 377
 Buyvoets, J.G. 200; 201; 256;
 257
 Cals, J.M.L.Th. 144; 146
 Cate Bzn, J. ten 31
 Cate, E. ten 46; 53
 Cate, G. ten 25
 Cate, H. ten 25; 323
 Cate, W. ten 40
 Charles Brun, J. 14
 Clercq, W. de. 24; 29; 125; 142
 Clinge Doorenbos, J.P.J.H. 214
 Clostermann 231
 Coeverden, F.W.W.H. 61; 62;
 104; 105; 136; 143; 220;
 321; 326; 327; 368; 371
 Collin, H.J. von 38
 Cool, G. 27

- Corwin, H.M. 229
 Craandijk, J. 43
 Cremer, J. 206
 Creyghton, J.H.C. 15
 Daan, J. 118; 164; 240; 248;
 262; 299
 Dannenberg, G. 296
 Dargaud. 292
 Deinse, A.J. 54
 Deinse, J.J. van 39; 46; 48; 49;
 50; 51; 52; 53; 54; 55; 56;
 57; 62; 63; 64; 65; 66; 71;
 73; 81; 83; 84; 85; 88; 90;
 92; 96; 98; 100; 122; 124;
 154; 211; 228; 250; 281;
 282; 307; 312; 316; 321;
 327; 328; 333; 340; 342;
 343; 345; 371
 Deinse, S. van 65
 Dekkers, F.A. 142
 Dekkers, G. 348
 Diemer, W. 19; 105; 108; 109;
 114; 128; 131; 132; 133;
 143; 144; 145; 146; 147;
 149; 150; 151; 152; 153;
 154; 155; 157; 158; 159;
 160; 163; 164; 165; 166;
 167; 168; 169; 173; 174;
 175; 176; 177; 178; 179;
 182; 184; 193; 194; 195;
 196; 197; 198; 216; 223;
 234; 240; 253; 282; 290;
 321; 327; 328; 330; 335;
 371
 Diesch 146; 148
 Dijkhuis, D. 296; 297
 Dijkhuis, G.J.H. 73; 74; 248;
 265; 266; 290; 294; 296;
 310; 315; 319; 321; 329;
 335; 371; 377; 380; 381
 Dijkstra, J. 277; 281
 Dijkers, H. 152; 214
 Dingeldein, W.H. 50; 56; 57;
 63; 66; 79; 80; 81; 85; 90;
 92; 93; 96; 98; 105; 107;
 108; 122; 123; 124; 154;
 219; 228; 263; 273; 274;
 307; 308; 312; 316; 321;
 327; 328; 342; 343; 371
 Doedens, H. 38
 Döhmann, K. 328
 Dollekamp, H.J. 71; 72; 371
 Doorninck, J. van 30; 31
 Dostojevski 99
 Driessen, L.A. 143
 Drost, J. 258
 Droste, B. 116
 Dumbar, G. 26; 215
 Dungen, J. van den 232
 Dussen, J.H.A.J. van der 105;
 144
 Eeftink 104
 Eekhof, J.A. 93
 Eijl-Eitink, M. van 328
 Eijnsink, B.W. 44
 Eijnsink, F.R.C. 44
 Eiyneck, A. 304
 Elderink, C. 51; 52; 63; 67; 68;
 69; 76; 85; 91; 93; 95; 96;
 185; 188; 228; 263; 272;
 273; 321; 326; 327; 329;
 371; 376; 378
 Elderink, E. 129
 Elema, J. 141; 173; 226; 227
 Elhorst, H. 41
 Elling, W. 231
 Elsen, M. 105; 143
 Engelbertink, B.A.A. 195; 221
 Engelbertink, H.J.A. 12; 232;
 233; 240; 241; 246; 248;
 249; 251; 252; 254; 255;
 257; 267; 268; 269; 280;
 289; 301; 302; 303; 310;
 315; 319; 321; 330; 336;
 348; 371
 Engelbertink, N. 301; 302
 Enklaar, A. 249
 Enklaar, Th. 143; 371
 Entjes, H. 12; 57; 69; 71; 80;
 85; 113; 120; 140; 141; 152;
 166; 169; 170; 184; 185;
 186; 197; 202; 206; 207;
 209; 216; 230; 236; 237;
 238; 240; 241; 245; 248;
 265; 274; 275; 300; 301;
 321; 330; 342; 343; 371
 Erenst 61
 Es, G.A. van 109; 157; 158;
 159; 160; 163; 164; 375
 Eshuis, J. 104; 108; 242; 243;
 331; 332; 371
 Essen 143
 Evenhuis, A.J. 260
 Everink, A.H. 73; 76; 77; 80;
 263; 371
 Evers, G. 106
 Everts, H. 289
 Fahner, J. 128; 143
 Feldmeijer 87
 Fijnvandraat, P. 35
 Finkers, H.F.V.M. 262; 269;
 276; 289; 291; 303; 310;
 315; 319; 321; 331; 371
 Firmenich, J.M. 41
 Foerste 178
 Fortuin, J.G. 104; 105; 146; 147
 Fortuyn, P. 306
 Frensens 52
 Frerichs, G.R. 47
 Gaalman. 112
 Gallée, J.H. 29; 31; 33; 35; 47;
 78; 86; 106; 164; 215
 Gast, G.J. 105; 131; 218; 331;
 371
 Geerdink, E. 34
 Geerdink, G. 31
 Geerdink, J. 34; 51; 81
 Geerts, H. 143
 Gerbrandy, P.S. 144; 146
 Gerritsen, M. 252
 Gewin, J.Chr. 41
 Gezelle, G. 10; 185; 193
 Gierveld, J. 121
 Gigengack, J.W.M. 12; 77; 113;
 154; 164; 179; 186; 187;
 188; 189; 190; 191; 200;
 202; 205; 206; 207; 208;
 209; 212; 224; 229; 234;
 246; 259; 262; 263; 272;
 309; 310; 314; 315; 318;
 319; 321; 326; 331; 332;
 340; 347; 371; 376; 377;
 378; 380; 381
 Ginneken, J. van 78
 Goebbels, J. 86
 Goedewaagen, T. 86; 88; 89
 Goeman, A. 299
 Goens, R.M. van 26
 Goes, W. van der 239
 Goethe 56
 Goossens, J. 272
 Goscinny 292
 Goubeek, A. 304
 Graft, G. van der 216; 273
 Griever, G. 87
 Grimm 28
 Grimm, J. en W. 28
 Grit, S. 282
 Grobden, L.M. 244
 Groot, Hugo de 37; 40
 Groth, K. 26; 114
 Haanstra, J. 121
 Habakuk de Balken 273
 Haeringen, C.B. van 140
 Hagens, H. 232; 242; 243; 273;
 277; 304; 321; 332; 333;
 371
 Hageis-Post, M. 185; 235
 Halbertsma 20; 321
 Halbertsma, E.H. 27
 Halbertsma, J.H. 24; 27; 28; 29;
 31; 33; 41; 44; 46; 154; 215;
 321; 333; 344; 369
 Hamhuis, H. 263; 264; 371;
 376; 378
 Hammink, H. 244
 Hangelbroek, H.K. 196; 197

- Hannink, J. 281
Harmsel, D. ter 256
Hartog, J. de 114
Hattink, R.E.31; 34; 47; 84;
321; 333; 369
Haverkate, H. 303
Haverkate, J. 259
Hebel, J.P. 28
Heek- Burr Ewing, E. van49;
96; 119; 333; 334
Heek, A.H. van..... 53
Heek, F. van 143
Heek, G.J. van 50; 333
Heek, H.J. van 53
Heek, H.J.E. van 53
Heek, J.B. van46; 49; 53; 54;
120; 321; 327; 333; 334;
371
Heek, J.H. van46; 48; 49; 50;
52; 53; 59; 62; 96; 118; 119;
120; 143; 220; 228; 321;
324; 327; 333; 334; 340;
372; 378
Heek, L. van 324
Heerink, R.J.M.235; 236; 263;
264; 372; 376; 378
Heeroma, K.H.26; 37; 108;
126; 150; 160; 161; 162;
163; 164; 165; 166; 169;
170; 171; 173; 174; 176;
180; 181; 182; 190; 191;
192; 193; 194; 196; 197;
200; 205; 206; 211; 212;
213; 226; 227; 237; 238;
285; 293; 297; 309; 314;
318; 321; 334; 335; 343;
375
Heidegger, M. 79
Heideman, A. 262
Heinen, H. 249
Heinink, J.W.41; 42; 43; 44;
46; 70; 72; 73; 154; 308;
313; 317; 321; 335; 347;
369; 370
Helderman, J.35; 36; 37; 38;
41; 44; 369
Hemmink-Bolk, L. 222
Hendriks, J. 233
Henneke, H. 58
Herder, J.G. 25; 26
Hermelink, M. 255; 256; 372
Heslinga, M.W.H. 88
Hesselink - van der Riet,
M.L.M. 304; 372
Hesselink, G.H. ... 130; 219; 297
Hesselink, L. 298
Hesselink, R. 298; 346
Hessen, J. van.... 100; 103; 127
Heukelum, G. 34
Heymans, J. 280
Heyting, H. 173; 180; 185
Hiddink, H. 255; 305
Hijszeler, C.C.W.J.56; 106;
143; 155
Hintzbergen, G.F. 143; 144
Hitler, A. 64
Hoff, J.H. 372
Hofstede, G. 88
Holt, G.J.A. ten199; 228; 236;
326; 341; 372
Holt, J.W. ten 228; 236
Holwerda, J.H. 340
Hommen, B.H. 366
Hoof, P.C. 29
Hoolt, G.H. 131
Hopman 251
Hoppenbrouwers, C. 301
Hottenhuis, A.L.265; 266; 289;
290; 296; 301; 321; 329;
335; 372; 381
Hovinga 194; 196; 197
Hucbaldus 31
Huiskamp, J. 105
Huiskes, H. 269
Huisman 141
Huizinga, J. 15; 48
Hulshoff, A.L. 56; 372
Hulsken 366
Hummelen, P. 222
Huydecoper 37
Ibsen 214
IJsink, B.W. 41
IJsink, F.R.C, ... 41
Jager, A. de 40
Jager, A.de 40
Jagers, J. 105
Jans, E.55; 189; 218; 231; 233;
242; 246; 247; 252; 263;
267; 268; 304; 321; 336;
372
Jans, J.10; 19; 46; 50; 53; 54;
57; 58; 59; 60; 61; 63; 77;
83; 89; 90; 93; 94; 95; 96;
97; 100; 103; 105; 106; 108;
120; 121; 122; 123; 126;
127; 128; 129; 130; 131;
133; 134; 135; 136; 137;
138; 140; 141; 142; 143;
145; 146; 147; 150; 154;
155; 167; 170; 172; 180;
182; 186; 188; 195; 200;
202; 203; 205; 209; 217;
218; 222; 224; 231; 233;
241; 242; 243; 256; 263;
273; 282; 308; 309; 313;
314; 317; 318; 321; 326;
330; 331; 332; 336; 337;
338; 341; 372; 374; 376;
377; 378; 380; 381
Jans, J.W. 57
Jansen, H. 209; 237
Janssen, B. 267; 268
Japicx, G. 180; 192; 246; 333
Jassies, K.71; 73; 76; 89; 95;
97; 98; 100; 108; 112; 113;
117; 118; 119; 129; 131;
143; 147; 148; 179; 190;
204; 205; 210; 224; 308;
313; 317; 321; 337; 372;
376; 378
Jensema, S. 175
Jonker, L. 79; 237
Jonker, W.41; 44; 77; 79; 237;
282; 369; 372
Jordaan, D. J.G.Hzn.63; 108;
143; 144; 228; 231; 256;
321; 337; 372
Jung 32
Kamp, G. 177; 250
Kamp, H. 283
Kapteyn, J.M.N.86; 87; 88;
164
Karel de Grote 20
Kaspersma, G. 295
Keiser, J.W. 50
Kern 78
Kers, A. 281
Kerschensteiner, G. 79
Keulemans, Th. 17; 18
Keuning, H.J.16; 19; 153; 154;
225; 226
Keuper, H. 305
Kiel, C. 29
Kienhuis, H.A. 105
Kip 231
Klaas, G. 189
Klaasesz, J. 30
Klaassen, G.12; 288; 296; 321;
338; 341; 372
Klaassen, H.71; 72; 73; 76; 98;
107; 212; 234; 236; 263;
313; 321; 338; 372; 376;
377; 378; 380
Kleinstra, H. 88; 89; 92
Kley, K. van der 118
Kloeke, G.G.48; 78; 106; 108;
160; 170; 174; 175; 334
Klokman, G.J. 47; 83
Klompsma, J. 176; 178
Kloos, W. 343
Knuttel, W.P.C. 147
Koersveld, H.Ph. van71; 74;
76; 308; 313; 317; 372
Kohnstamm 283
Kokhuis, G.J.I. 22

- Kolenbrander, G.B.P. 102; 103;
104; 105; 106; 108; 111;
123; 124; 126; 127; 135;
146; 147; 205; 309; 314;
318; 321; 338; 339; 372
- Kolkman, H. 253
- Kolkman, T. 246; 250; 252;
253; 254; 268; 321; 336;
339; 372
- Koning, H.O.P.C. 231
- Kooi, J. van der .. 12; 31; 42; 70
- Kooiker, A. 110
- Kool, M. 262; 283
- Koopmans, M. 71; 74; 84
- Kooy, van der 233
- Körner, K.T. 38
- Korteling, H. 98; 174; 184; 246
- Kraa, G. 113; 255; 263; 264;
276; 284; 286; 289; 290;
303; 305; 321; 339; 340;
372; 376; 378
- Kreggemeyer, A.P. 184
- Kremer, L. 241; 272
- Krikhaar, B. 71; 308; 313; 317;
321; 372
- Kroese, Th. 281; 282; 286; 296;
321; 340; 372
- Kronenberg, H.G. 27
- Krosenbrink, H. 184; 232; 240;
247; 252; 285; 293
- Kuile, G.J. ter 22; 31; 46; 48;
50; 51; 52; 53; 55; 78; 83;
84; 85; 95; 96; 115; 116;
143; 154; 228; 234; 273;
307; 308; 312; 316; 317;
321; 327; 329; 340; 372
- Kuiper, G.J.A. 63; 71; 72; 75;
95; 96; 105; 108; 115; 209;
288; 372; 376; 379
- Kummermann 65
- Kunst, J. 40
- Laan, K. ter 77; 109; 139; 155;
156; 158; 159; 163; 164;
175
- Lambooy 145
- Lamm, H. 213; 341; 379
- Lamm, A.J.U. 186; 188; 189;
190; 198; 199; 200; 205;
212; 213; 215; 216; 228;
273; 309; 314; 318; 321;
340; 341; 372; 376; 379
- Leeuw, G. van der 105
- Legtenberg, J.M. 112; 113; 135;
149; 185; 188; 199; 202;
205; 211; 215; 228; 321;
341; 372; 376; 379
- Leopold, J.A. 48
- Leopold, L. 42; 44; 48; 348
- Lesturgon, A. 29
- Letting, H. 293
- Leurink, A. 36
- Lichtenveld, H. 268
- Lindner, W. 57; 308; 313; 336
- Lintelo, B. te 107; 108; 115;
372
- Lintelo, B.H.A te 259
- Linthorst Homan, J. 15; 16; 18;
19; 110; 111; 123
- Lodewijk de XIV 26
- Lodewijk Napoleon 34; 35; 323
- Lohuis, B. 372
- Lok, C. 40
- Loohuis, B. 255
- Loor, D. de 111
- Löwik, F.G.H. 241; 248; 258;
265; 267; 287; 289; 291;
292; 294; 296; 321; 337;
338; 341; 372
- Lugard, G.J. 98; 147
- Lugt, G.A. van der 174
- Maarseveen, M. van 277
- Maas, P.H. van der 103; 104;
108; 127
- Machielse, W. 273
- Man, H. de 114
- Marianne, prinses 38
- Marle, T.W. van 37
- Marsman, H. 143
- Meengs-Heilersig, B. 105
- Meertens, P.J. 52; 83; 117; 160;
164; 248; 252; 270
- Meiden, A. van der 11; 12; 154;
177; 189; 204; 205; 208;
212; 213; 214; 249; 276;
280; 289; 292; 293; 300;
301; 302; 310; 315; 319;
321; 341; 342; 372; 376;
379; 381
- Meijer, J. 281
- Meijer, J.J.H. 231
- Meijers, E. 303
- Melis Stoke. 32
- Mertens, G. 178
- Metz, H. 256
- Meulen, J. ter 41
- Meuris, L. 103; 105; 174; 185;
212; 214; 372; 376; 379
- Meyer, J. 26; 65
- Meyling, A.C. 56; 63; 95; 96;
104; 105; 107; 108; 122;
148; 185; 307; 308; 312;
316; 321; 327; 328; 342;
372; 378
- Meyling, G. 342
- Meyling, H. 206
- Middelhoek, A. 121
- Mierlo, H.A.F.M.O. van 283;
284
- Molen, S.J. van der 87
- Molhuysen, P.C. 30; 31; 333
- Molkenboer, H.A. 143
- Moolen, A.P. van der 71; 76;
98; 108; 115; 193; 372
- Moore, H.E. 14
- Morsink, G. 289; 293; 372
- Morsink, J. 121; 338
- Morsink, W. 93
- Muis, J. 12
- Mulder, A.J. 116; 228; 234
- Multatuli 99
- Mutter, L.L.G. 263; 264; 372
- Naarding, J. 48; 101; 106; 116;
117; 138; 151; 152; 157;
158; 159; 165; 166; 167;
170; 171; 173; 174; 176;
179; 183; 185; 190; 191;
194; 196; 197; 323; 328;
330; 343
- Naber 231
- Napoleon 15; 38
- Niebaum, H. 12; 80; 152; 283;
284; 303; 343
- Niehoff, J. 175; 176; 178; 185
- Niers, J. 282
- Nietzsche, F. 211
- Nieuwenhuis, J. 105
- Nijen Twilhaar, J. 299
- Nijkamp-Hermelink, M. 255
- Norel 114
- Nuytens, E.T.G. 236; 240
- Odink, H. 100
- Odum, H.W. 14
- Oele, A.P. 260
- Oever, H. ten 269
- Olthuis, K. 285; 286
- Oude Bruning, J. 207
- Overdiep, G.S. 78; 157; 160;
164
- Overduin, L. 96; 334
- Paardekooper, P.C. 239
- Peerbolte, G. 176
- Peterink, G. 262; 272; 346
- Peters, J. 232
- Pezie, I. 70
- Piebenga, J. 18
- Piechorowski, A. 343
- Piepenpott, H. 304
- Pius XII 15
- Plegt, B.H.A.M. 62; 76; 103;
108; 127; 154; 185; 191;
206; 215; 228; 229; 234;
236; 245; 247; 265; 321;
342; 346; 372; 376; 379
- Postma 203
- Postma, A. 283
- Pot, C. 43; 373
- Pot, G. 71; 76

- Pot, J.....43
 Potgieter, E.J.....24; 51
 Potman, M. 268; 269; 270; 289
 Prakke, H.J.....173
 Raaymakers, F.....18
 Raayman, W.....287
 Racer Palthe 218
 Racer, J.W.....31; 32; 51
 Rakers, A.19; 79; 80; 85; 107;
 126; 133; 149; 152; 153;
 154; 159; 160; 166; 167;
 168; 169; 170; 171; 172;
 173; 174; 175; 177; 178;
 179; 180; 181; 182; 183;
 185; 193; 199; 200; 202;
 208; 209; 210; 212; 217;
 249; 254; 261; 309; 314;
 318; 321; 328; 335; 341;
 342; 343
 Rakers, L.....200
 Ravesloot, J.M. 135
 Reede, G. van.....324
 Regenbogen.....55
 Reker, S.271; 272; 281; 282;
 283; 284; 301; 381
 Rentjes, J.....120
 Reuter, F.....26; 180
 Reve, A. van 't.....105
 Reve, G. van het.....206; 207
 Ribbert, B.....77; 187
 Riet, H.A. te.91; 111; 133; 256
 Rietman, J. 253
 Rikhof, H. 244
 Robbers- ter Meulen, M.....63
 Roelofs, G. 107
 Rogier, L.J.....21
 Roncken, H.F.G. 270
 Roncken-Wieffer, D.D.F....270
 Roosink 257
 Röring, W.G.A.J.31; 72; 74;
 80; 81; 154; 321; 339; 343;
 373
 Rorink, R.F.....304
 Ros, J.A.....71; 76; 373
 Roskam, E.J. 95
 Roukens, W.....13; 14; 15; 19
 Rousseau, J.J. 25
 Rovenius, Ph. 21
 Royen, van 366
 Rozendom, J.....235
 Rutenberg, J. van.....324
 Rutten.....111; 123
 Sambeek, J.W.....61
 Samberg, J.W.....62; 130; 373
 Sassen, A....157; 158; 159; 172
 Sauvagerd, K.....200; 216; 247
 Schaaf, Y.....342
 Schaars, L.....282; 284
 Schaepman, A.J.....34; 148
 Schaepman, H.J.A.M.34; 83;
 100; 343
 Schaepman, K.A.P. 146; 147
 Schaick, J.A.S. van.....62
 Scheer, D.A. van der 29; 38
 Scheij, A.J. 39; 44; 369
 Schelberg, W.G.L.....254
 Schelven, A.L. van 127; 143
 Schepers, J. 60
 Scherings, T.....253
 Schermers, G.G. 132
 Schildkamp, J.B. 256; 297
 Schimmelpenninck, R.J.37;
 366
 Schlanstein 62
 Schlüter, D.....304
 Schmidt, H.....261
 Schneider, J.H.M.....62
 Schneider, J.W.47; 61; 62; 76;
 95; 373
 Schöber, E.....92
 Schoemaker 366
 Scholten, H. 26; 215
 Scholten, J.E.....156
 Schönfeld- Wichers, K.D.108;
 154; 190; 209; 214; 216;
 217; 235; 236; 237; 263;
 265; 266; 290; 310; 315;
 319; 321; 344; 373; 376;
 377; 379; 380
 Schönfeld-Wichers, H.P. 214
 Schreurs, B. 255; 305
 Schreven, J. van.....40
 Schrijnen, J.....33
 Schueren, ridder de van der
 .....110; 145
 Schurer, F. 18; 134
 Schurink, H. 121
 Schütt, J. 268
 Sepp 327
 Seyger, G.A.....296; 297
 Seyss Inquart, A. 86
 Shakespeare, W. 211
 Sieverink, B.....296; 338
 Simplicius.....202
 Slicher van Bath, B.H.32; 56;
 107; 108; 118; 120; 124;
 155; 188; 337
 Sloet tot Olthuys, B.W.A.E.29;
 31; 33; 37; 51; 321; 333;
 344; 370
 Sluis, W. van der 100
 Sluyk, B.C. 145
 Smeets, J.R. 41
 Smelt, H.....35; 39; 44; 370
 Sminck, B.....143
 Snuif, C.J.31; 51; 52; 53; 228;
 321; 327; 345; 373
 Sommer, J.T.30; 43; 69; 70;
 335
 Sonder, J. 297
 Spinola.....21
 Staal, J.G.....105
 Staaveren, D. van.....89
 Stam, J. 121
 Stappershoef, G. 144; 175; 176
 Staudt, M. 188; 220
 Stavenhagen, K.....154
 Stegeman, L.A. 143
 Stokkermans, J.....264
 Stork, W.....48; 105; 366
 Streurman, G.H.....157
 Stroink, L.A.53; 56; 93; 108;
 143; 220; 228; 345; 373
 Swart, A.W. 85
 Swaving 41
 Swennenhuis, J. 289; 295; 373
 Sybesma, R.P.....87
 Tacitus 33; 34
 Takita.....91
 Teis, G. 129
 Terbille, A. 235
 Terpstra, J. 49; 334
 Terpstra, W. 366
 Terwey.....239
 Teunisz, J.....90; 93
 Thorbecke, R.J.....39; 366
 Thouars, G.A.C.W. de22; 35;
 38; 39; 44; 51; 154; 345;
 346; 370
 Thüss, B.....258; 278
 Tijenck, H.....174
 Tisseng, J.....282; 283
 Troelstra, P.J.....18
 Tulp 147
 Uhland, L.....36; 321
 Uilenberg, J.J.....87
 Ulzen, H. van.....11
 Vaanholt, G.B.J.21; 262; 263;
 265; 272; 278; 287; 288;
 289; 294; 303; 310; 315;
 319; 321; 346; 373
 Varenhorst, J.G.100; 102; 103;
 104; 105; 127; 147
 Veen, A. van.....253
 Veen, H. van der 152
 Veen, T. van der 173; 178
 Veen, van.....130; 145
 Veenstra, J. 253
 Velde, J. van de 296
 Velde, J.B. van de263; 264;
 289; 294; 297; 321; 346;
 373
 Velderman, H. 285
 Veldman, J.....146; 147; 148
 Velzen, H. van 178; 199
 Ven, D.J. van der 55; 82; 92

- Verbeeten, J.....281
 Verburg, J.....27
 Verdenius, A.A. 77
 Vidal de la Blanche 16
 Viehoff 148
 Vierzen, A.H. 40
 Vlam, J.B. 132
 Vliet, G. van der11; 265; 280;
   286; 287; 288; 289; 291;
   292; 294; 302; 338; 341;
   373
 Vloedveld, G.B.10; 46; 54; 62;
   63; 67; 69; 70; 72; 74; 75;
   76; 81; 83; 95; 96; 112; 113;
   121; 123; 125; 141; 148;
   150; 154; 174; 178; 179;
   180; 183; 185; 186; 187;
   188; 190; 196; 198; 199;
   200; 201; 202; 205; 207;
   208; 210; 211; 213; 214;
   215; 216; 219; 224; 234;
   249; 250; 263; 276; 292;
   295; 308; 309; 313; 317;
   318; 321; 331; 335; 339;
   347; 373; 374; 380; 381
 Vloedveld, G.J.H.95; 121; 139;
   174; 178; 179; 185; 196;
   199; 201; 207; 208; 209;
   215; 216; 247; 321; 347;
   373; 376; 377
 Vondel, J. van den.....29; 43
 Voogd, H.H. 70
 Voorde, G.J. ten 116; 201
 Voortman, G.....296
 Vos van Steenwijk, J.A. de26;
   215
 Vosseveld, Th.....289; 295; 373
 Vredenberg, J.108; 174; 201;
   208; 373
 Vries, A. de 52; 109; 283
 Vries, H. de 154; 169; 328; 348
 Waanders, G. 216
 Wagenaar, H.....342
 Wanink, G.H.116; 117; 118;
   125; 215; 373; 377; 381
 Wantzen, P. 66
 Wattum, S. van175; 176; 178;
   179; 194; 196; 197; 253
 Wechel, A. van 35; 39; 40; 370
 Weeling, J.31; 32; 37; 38; 366;
   370
 Weijnen 283
 Werfhorst, A. van der71; 97;
   98; 114
 Werkman, G.172; 174; 178;
   180; 184; 185
 Werners, H. 178; 179
 Westhoff, V. 274
 Weusting, H.....296
 Weustink 116
 Wevers, A.J. 100; 104; 111
 Wibbelt, A.70; 112; 126; 216;
   308; 313; 317; 347
 Wielen, H.G.W. van der17;
   110; 139; 150
 Wieringa, J. 176
 Wiersma, J.P.....86
 Wijbenga, J.....18; 110; 111
 Wijngaarden, W.J.C. van22;
   42; 44; 237; 321; 348; 370
 Wilhelmina, koningin 65
 Willem I.....38; 345
 Willibrord 32
 Willink, H. 143
 Wilmink, D.105; 190; 373; 376
 Wilmink, G. 188
 Wilmink, W.269; 276; 286;
   289; 290; 291; 310; 315;
   319; 321; 348; 380
 Wils, F. 103; 143
 Winhoff, M. 51
 Winkler, J.W.....33
 Winnhof, M. 34; 333
 Wisselink, J. 143
 Wisselo, A. 91
 Witkam, W.G.263; 310; 315;
   319; 332
 Witt, J.C. de 148
 Wolbert, A.G.M.240; 241; 285;
   286; 301; 303; 321; 348
 Wolkers, J. 206
 Wolthers 134
 Worp, A.J. van der.....232
 Wulften, van 366
 Würsten, K.....285
 Zuhorn 62
 Zwaardemaker, H. 35
-

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door het Buijvoetsfonds.

Colofon

Vormgeving Ingrid Ganzeboom - Leeuwarden
Drukwerk Febodruk BV - Enschede
Uitgave Van Deinse Instituut
ISBN

© Frank Löwik / Van Deinse Instituut
Alle rechten voorbehouden

1. Vanaf het begin hebben de Twentse regionalisten het beeld uitgedragen: 'Twents = niet mee kunnen komen met de moderne tijd'.
2. De lage status die de Twentse taal lange tijd had was omgekeerd evenredig aan die van de gemiddelde Twentse regionalist.
3. Hoewel de Twenten hun identiteit sterk beleven, zijn de verschillen tussen Twente en de aangrenzende gebieden eerder gradueel dan principieel.
4. De Twentenaren zijn met recht de Tukkers van de Oost-Nederlandse regionalisten.
5. De Friese Beweging was voor de Twentse regionalisten zowel inspiratiebron als afschrikwekkend voorbeeld.
6. De liefde voor recente producten van het Twents eigene (Twentse beschuit, Grolsch bier) gaat voornamelijk door de maag.
7. De recente invoering van de Euro heeft op de Nedersaksische streektalen in Nederland en Noordwest-Duitsland nog geen merkbare invloed uitgeoefend.
8. Het is de hoogste tijd dat er een Nedersaksisch letterkundig museum wordt gesticht.
9. De Asterixvertaling toont aan dat regionalisme ook in financieel opzicht interessant kan zijn

